

2019

"เขอแนล": ลักษณะ เต๋นและคูนค้ำในฐานะประ เภทววรรณคดี

วรรณวิวัฒน์ รัตนสิมภ์
คณะอักษรศาสตร์

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd>

Part of the [Arts and Humanities Commons](#)

Recommended Citation

รัตนสิมภ์, วรรณวิวัฒน์, " "เขอแนล": ลักษณะ เต๋นและคูนค้ำในฐานะประ เภทววรรณคดี" (2019). *Chulalongkorn University Theses and Dissertations (Chula ETD)*. 9422.
<https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/9422>

This Thesis is brought to you for free and open access by Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Chulalongkorn University Theses and Dissertations (Chula ETD) by an authorized administrator of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

"เยอแนล": ลักษณะเด่นและคุณค่าในฐานะประเภทวรรณคดี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2562

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

"JOURNAL": CHARACTERISTICS AND VALUES AS A LITERARY GENRE

Miss Wanwivat Ruttanalum

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in Thai

Department of Thai

FACULTY OF ARTS

Chulalongkorn University

Academic Year 2019

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	"เยอแนล": ลักษณะเด่นและคุณค่าในฐานะประเภทวรรณคดี
โดย	น.ส.วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์
สาขาวิชา	ภาษาไทย
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

.....	คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุรเดช โชติอุดมพันธ์)	
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์	
.....	ประธานกรรมการ
(อาจารย์ ดร.ไกล่รุ่ง อามระดิษ)	
.....	อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต)	
.....	กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ปรมินท์ จารูวร)	
.....	กรรมการ
(อาจารย์ ดร.ชัยรัตน์ พลमुख)	
.....	กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุปानी พัดทอง)	

วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์ : "เยอแนล": ลักษณะเด่นและคุณค่าในฐานะประเภทวรรณคดี. ("JOURNAL": CHARACTERISTICS AND VALUES AS A LITERARY GENRE) อ.ที่
 ปริญญาหลัก : ศ.กิตติคุณ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาพระราชนิพนธ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเรียกว่า “เยอแนล” (Journal) รวมถึงพระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ งานเขียนของ ข้าราชการ และงานเขียนของราษฎรที่มีลักษณะสอดคล้องกับเยอแนลและเขียนขึ้นในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรวม ทั้งสิ้น 16 เรื่อง โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะเด่นและคุณค่าของตัวบทในฐานะประเภท วรรณคดี ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าเยอแนลเป็นประเภทวรรณคดีย่อย (subgenre) ของ วรรณกรรมบันทึกการเดินทางของไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับรูปแบบ เยอแนลมาจากงานประเภท journal ของตะวันตกโดยมีงานดั้งเดิมของไทยคือจดหมายเหตุและ นิราศบันทึกการเดินทางเป็นพื้นฐานในการรับรูปแบบงานเขียนของต่างชาติเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ วรรณคดีไทย นอกจากนี้บริบทสังคมในช่วงการขยายอิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยมก็เป็นปัจจัยที่ สนับสนุนให้เยอแนลเกิดขึ้นด้วย เยอแนลมีลักษณะสำคัญ 4 ประการที่จำแนกเยอแนลออกจาก บันทึกการเดินทางกลุ่มอื่น จะขาดลักษณะข้อใดข้อหนึ่งไปมิได้ ได้แก่ 1. เป็นร้อยแก้วบันทึกการ เดินทาง 2. นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา 3. เกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคล 4. มี จุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป เยอแนลมีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาที่การ นำเสนอความเป็นปัจเจกบุคคลผ่านการแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมาและการแสดงอารมณ์ ความรู้สึกอย่างเปิดเผย มีลักษณะเด่นด้านลีลาภาษาคือ ใช้ภาษานำเสนอภาพและความคิดด้วย วิธีการอธิบายขั้นตอนหรือวิธีการ การพรรณนารายละเอียด และการโน้มน้าวหรือจูงใจ เยอแนลมี คุณค่าสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ คุณค่าด้านวรรณคดี คุณค่าด้านความรู้ คุณค่าด้านการเมืองการ ปกครอง และคุณค่าด้านสังคมวัฒนธรรม

สาขาวิชา ภาษาไทย

ลายมือชื่อนิสิต

ปีการศึกษา 2562

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก

5780511522 : MAJOR THAI

KEYWORD: journal literary genre prose travel individual

Wanwivat

Ruttanalum

:

"JOURNAL": CHARACTERISTICS AND VALUES AS A LITERARY GENRE. Advisor:

Prof. Emeritus CHOLADA RUENGRUGLIKIT, Ph.D.

This thesis investigated a total of 16 written works, comprising King Rama V's writings that he himself referred to as "*Yoenaao*" (journal) and written works by members of the royal family, civil servants, and citizens during the reigns of King Rama V and King Rama VI that have the characteristics of a *Yoenaao*. The objective was to study the distinctive features and the value of these texts on the basis of genre. The results showed that a *Yoenaao* constitutes a subgenre of Thai travel literature. Rama V derived this format from western journals, with two types of traditional Thai written works, namely archives and travel-focused *Nirat*, serving as the basis for incorporating this foreign genre into Thai literature. A *Yoenaao* has four major characteristics that distinguish it from other types of travel writing, without any of which a piece of writing would not be considered a *Yoenaao*; that is, it must 1) be a prose that documents a travel, 2) present the content in chronological order, 3) be written at an individual's own free will, and 4) seek to convey the stories in the *Yoenaao* to general readers. A *yoenaao* presents individualism through a direct expression of opinion and an open expression of emotions and feelings and conveys images and ideas through the use of language in the forms of explanations of steps or methods, descriptions, and persuasion. A *yoenaao* is valuable in four major areas; it has literary, knowledge, political, and sociocultural value.

Field of Study: Thai

Student's Signature

Academic Year: 2019

Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้เปรียบเสมือน “เยอแนล” บันทึกรการเดินทางของผู้วิจัยตลอดระยะเวลา 6 ปี กว่าที่จะมาถึงจุดหมายปลายทางได้นั้น ต้องผ่านเส้นทางยากบ้างง่ายบ้าง เป็นทางไกล รกเรื้อย แต่เหตุที่ผู้วิจัยไม่หลงทางไปเสียก่อน เพราะผู้นำทางที่กล้าหาญ จัดเจน เข้มแข็ง เมตตากรุณา และไม่เคยถอดใจ เมื่อต้องประคองผู้วิจัยขึ้นมาจากการล้มลุกคลุกคลานบนเส้นทางแสนยากลำบากครั้งแล้วครั้งเล่า ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (ราชบัณฑิต) ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ครูผู้เป็นเข็มทิศของนักเดินทาง

ขอบพระคุณอาจารย์ ดร. ไกล่รุ่ง อามระดิษ ประธานกรรมการสอบ รองศาสตราจารย์ ดร. ประมินทร์ จารุวร อาจารย์ ดร. ชัยรัตน์ พลมุข กรรมการสอบ และรองศาสตราจารย์ ดร. สุภาณี พัดทอง กรรมการภายนอกทุกท่านเป็นหลักหมายที่บอกให้รู้ว่าทางข้างหน้าเหลืออีกไม่ไกล ทำให้นักเดินทางมีกำลังใจว่าใกล้ถึงจุดหมายแล้ว

ขอบพระคุณโครงการพัฒนากำลังคนด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) ผู้สนับสนุนทุนการศึกษา ประจำปี 2553 - 2554

ขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาทิตย์ ชีรวณิชกุล รมไม่ที่นักเดินทางได้อาศัยพักพิง

ขอบคุณกัลยาณมิตรที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขบนเส้นทางเดียวกัน อาจารย์อัสนี พูลรักษ์ และ ทศพล ศรีพุ่ม ทั้ง 2 เป็นผู้ที่เดินนำหน้าเสมอ แม้ผู้วิจัยจะรู้สึกเหนื่อยที่ต้องตามหลังซึ่งเห็นอยู่ไกล ๆ แต่ก็อุ่นใจที่มีผู้กรุณาไปก่อนและทำให้แน่ใจว่าข้างหน้ายังมีทาง

ขอบคุณอาจารย์อธิพงษ์ อมรวงศ์ปิติ ผู้แปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษด้วยความใส่ใจยิ่งและแนะนำผู้วิจัยให้รู้จักนักเดินทางผู้พากเพียร Odysseus กับบรรดาทองของ Lord Alfred Tennyson ใน Ulysses ที่อ่านเมื่อใดก็กินใจเสมอ

Made weak by time and fate, but strong in will

To strive, to seek, to find, and not to yield.

ขอบคุณครอบครัวรัตนลัมภ์ ครอบครัววิฐติกาล ครอบครัวณอมรัตนกุล ผู้สนับสนุนการเดินทางไกลครั้งนี้

ขอบคุณพี่ เพื่อน และน้อง ที่ได้พบเจอ ช่วยเหลือ และให้กำลังใจกัน ขอให้รู้ว่าทุกคนคือทิวทัศน์ที่งดงามระหว่างทางยาวไกลนั้น

ขอบคุณภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย บ้านหลังที่ 2 ซึ่งดูแลผู้วิจัยมาตลอดระยะเวลา 14 ปี แม้จะเข้มงวด กวดขัน แต่ก็ยังเป็นบ้านที่ผูกพัน ภูมิใจ และจะสำนึกในพระคุณไม่เสื่อมคลาย

คุณความดีที่เกิดจากงานวิจัยนี้ ขออุทิศแด่ผู้เขียนเยอแนล งานของทุกท่านส่งผู้วิจัยมาถึง
จุดหมาย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ช
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์.....	8
1.3 สมมติฐานการวิจัย.....	8
1.4 ขอบเขตการวิจัย.....	8
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย.....	10
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	10
1.7 ข้อตกลงเบื้องต้น.....	10
1.8 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	11
1.8.1 กลุ่มวรรณคดี.....	11
1.8.2 กลุ่มประวัติศาสตร์.....	15
1.8.3 กลุ่มบรรณารักษศาสตร์.....	20
บทที่ 2 ความหมายของคำว่าเยอแนลและความเป็นมาของงานประเภทเยอแนล.....	23
2.1 ความหมายของคำว่า journal และเยอแนล.....	23
2.1.1 ความหมายของคำว่า journal.....	23
2.1.1.1 journal มีความหมายเหมือนกับ diary.....	23
2.1.1.2 journal มีความหมายคล้ายคลึงกับ diary.....	24

2.1.1.3 Journal มีความหมายเฉพาะเจาะจง.....	25
2.1.2 ความหมายของคำว่าเยอแนล.....	26
2.1.2.1 ใช้เป็นคำนามหมายถึง “หนังสือ” หรืองานเขียนประเภทหนึ่ง.....	27
2.1.2.1.1 เป็นหนังสือที่บันทึกประสบการณ์ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง.....	28
2.1.2.1.2 เป็นหนังสือที่บันทึกเรื่องราวระหว่างการเดินทาง.....	29
2.1.2.1.3 เป็นหนังสือที่บันทึกโดยระบุวันที่และเวลา.....	30
2.1.2.1.4 เป็นหนังสือที่เขียนขึ้นเพื่อถ่ายทอดเรื่องราวแก่ผู้อ่าน.....	31
2.1.2.1.5 เป็นหนังสือที่ถ่ายทอดด้วยภาษาร้อยแก้วที่เข้าใจง่าย.....	33
2.1.2.2 ใช้เป็นคำกริยาหมายถึงเขียนหนังสือประเภทเยอแนล.....	34
2.1.2.3 สรุปความหมายของเยอแนลที่ประมวลจากบริบทการใช้.....	35
2.2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดงานประเภทเยอแนล.....	36
2.2.1 ปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม.....	36
2.2.1.1 การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก.....	36
2.2.1.2 การปรับตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 4.....	37
2.2.1.2.1 การพัฒนาองค์ความรู้ตามแบบตะวันตก.....	37
2.2.1.2.2 การปรับใช้วิทยาการของตะวันตก.....	39
2.2.1.2.3 การแสดงความสำคัญและบทบาทหน้าที่ของสถาบันพระมหา กษัตริย์ให้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม.....	40
1) เปลี่ยนแปลงธรรมเนียมและโบราณราชประเพณีที่ล้าหลัง.....	40
2) ริเริ่มธรรมเนียมการเสด็จประพาสในพระราชอาณาจักร.....	40
ก. การเสด็จประพาสก่อนขึ้นครองราชสมบัติ.....	40
ข. การเสด็จประพาสหลังจากเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว.....	41
ค. การเสด็จประพาสปลายรัชกาล.....	43
2.2.1.3 การสืบทอดธรรมเนียมเสด็จประพาสทางไกลในสมัยรัชกาลที่ 5.....	44

2.2.1.3.1 การเสด็จประพาสเพื่อให้ได้ประสบการณ์ที่เป็นประโยชน์ในการ ปกครอง.....	44
2.2.1.3.2 การเสด็จประพาสเพื่อให้เกิดความใกล้ชิดกันระหว่างสถาบันกษัตริย์ และราษฎร	46
2.2.1.3.3 การเสด็จประพาสเพื่อแสดงสถานะและยืนยันพระราชอำนาจ	48
2.2.2 ปัจจัยด้านวรรณกรรม	49
2.2.2.1 การรับรูปแบบงานเขียนประเภท Journal หรือ Travel Journal จากตะวันตก	49
2.2.2.2 การสร้างงานจากพื้นฐานงานเขียนดั้งเดิมของสยาม	51
2.2.2.2.1 การสร้างงานบนพื้นฐานงานร้อยแก้วประเภทจดหมายเหตุ	51
1) ความหมายของคำว่าจดหมายเหตุ	51
2) ประเภทของจดหมายเหตุ	52
3) พัฒนาการของการบันทึกจดหมายเหตุ	53
2.2.2.2.2 การสร้างงานบนพื้นฐานงานร้อยกรองประเภทนิราศ.....	57
1) กำเนิดและลักษณะสำคัญของวรรณคดีนิราศ.....	57
2) แก่นของวรรณคดีนิราศ.....	59
3) พัฒนาการของวรรณคดีนิราศ	60
2.3 ภูมิหลังของเยอแนลในขอบเขตการวิจัย.....	63
2.3.1 พระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	63
2.3.1.1 พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี	63
2.3.1.2 พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค.....	63
2.3.1.3 ระยะทางเสด็จประพาสสมณชลออยุธยาเมื่อปีชกาล พ.ศ. 2421	64
2.3.1.4 ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู รัตน โกสินทรศก 109.....	65
2.3.1.5 ระยะทางที่เชี่ยวชาญกว่าสองเดือน	65

2.3.1.6 พระราชนิพนธ์จดหมายรายวันเมื่อเสด็จประพาสชวาครั้งหลัง.....	66
2.3.2 พระนิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ...	68
2.3.2.1 เทียวเมืองพม่า.....	68
2.3.2.2 จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก	69
2.3.2.3 จดหมายระยะทางไปแหลมมลายู ร.ศ. 121.....	69
2.3.3 พระนิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.....	70
2.3.3.1 ไปลังกาทวีป	70
2.3.3.2 ไปเมืองเตอร์กี.....	71
2.3.3.3 นิราศนครวัด.....	71
2.3.4 พระนิพนธ์เยอแนลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินเรื่อง จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไนอินโดจีนฝรั่งเศส.....	72
2.3.5 งานเยอแนลของพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) เรื่องระยะทางไปมณฑล ภาคพายัพ พระพุทธศักราช 2465.....	73
2.3.6 งานเยอแนลของ พ.ท.พระภาษาศรีรัตน (สุดใจ จันทรวะคิน) เรื่องการเยี่ยมเมืองฮานอย (ตั้งเกี่ย) โดยเครื่องบิน	74
2.3.7 งานเยอแนลของนายคร้ามเรื่องคนไทยในราชสำนักพระนางวิกตอเรีย.....	74
บทที่ 3 เยอแนลกับความเป็นประเทภววรรณคดี.....	77
3.1 เยอแนลกับงานประเทภอื่นที่มีลักษณะร่วมกัน	77
3.1.1 งานเขียนร้อยแก้วที่มีลักษณะร่วมกับเยอแนล.....	77
3.1.1.1 จดหมายเหตุบันทึกการเดินทางของราชการ.....	77
3.1.1.1.1 จดหมายเหตุระยะทางแบบเก่า.....	78
1) จดหมายเหตุระยะทางสมัยอยุธยา.....	78
2) จดหมายเหตุระยะทางสมัยรัตนโกสินทร์.....	79
3.1.1.1.2 จดหมายเหตุเสด็จประพาส	81
3.1.1.2 จดหมายเล่าเรื่องการเดินทาง	83

3.1.1.2.1 พระราชหัตถเลขาถึงคณะผู้รักษาพระนคร.....	83
3.1.1.2.2 พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์.....	84
3.1.1.2.3 ลายพระหัตถ์รายงานการตรวจราชการ	85
3.1.1.3 บันทึกการเดินทางส่วนตัว.....	86
3.1.2 ลักษณะร่วมระหว่างเยอแนลกับงานเขียนร้อยแก้วประเภทอื่น	87
3.1.2.1 ลักษณะร่วมด้านเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทาง.....	87
3.1.2.1.1 การบันทึกเส้นทาง	87
1) การบันทึกเส้นทางในเยอแนล	87
2) การบันทึกเส้นทางในงานเขียนร้อยแก้วประเภทอื่น.....	90
3.1.2.1.2 การบันทึกเรื่องที่ได้ประสบพบเห็นระหว่างเดินทาง	96
1) การบันทึกเรื่องที่ได้ประสบพบเห็นระหว่างเดินทางในเยอแนล .	96
2) การบันทึกเรื่องที่ได้ประสบพบเห็นระหว่างเดินทางในร้อยแก้ว บันทึกการเดินทางประเภทอื่น.....	101
3.1.2.2 ลักษณะร่วมด้านการนำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา.....	106
3.1.2.2.1 การระบุวันที่และเวลาในเยอแนล	106
1) การระบุวันที่และเวลาแบบไทยทั้งหมด.....	107
2) การระบุวันที่และเวลาแบบไทยผสมสากล	108
3) การระบุวันที่และเวลาแบบสากลทั้งหมด	116
3.1.2.2.2 การระบุวันที่และเวลาในร้อยแก้วบันทึกการเดินทางประเภทอื่น	117
1) การระบุวันที่และเวลาในจดหมายเหตุบันทึกการเดินทางของ ราชการ.....	118
2) การระบุวันที่และเวลาในจดหมายเหตุเล่าเรื่องการเดินทาง.....	119
3) การระบุวันที่และเวลาในบันทึกการเดินทางส่วนตัว	122
3.2 เยอแนลในฐานะประเภทวรรณคดี.....	124

3.2.1 ความแตกต่างระหว่างเยอแนลกับงานที่มีลักษณะร่วมกัน	124
3.2.1.1 เยอแนลเกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคล	124
3.2.1.2 เยอแนลมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป.....	127
3.2.2 เยอแนลในฐานะประเภทวรรณคดีย่อย (Subgenre) ของวรรณกรรมบันทึกการเดินทาง ของไทย	131
บทที่ 4 ลักษณะเด่นของวรรณคดีประเภทเยอแนล	133
4.1 ลักษณะเด่นรวมของวรรณคดีประเภทเยอแนล.....	133
4.1.1 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหาที่แสดงความเป็นปัจเจกบุคคล	133
4.1.1.1 การแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมา.....	134
4.1.1.1.1 การแสดงความคิดเห็นที่เป็นข้อเสนอแนะ.....	134
4.1.1.1.2 การแสดงความคิดเห็นที่เป็นการวิพากษ์วิจารณ์	140
4.1.1.1.3 การแสดงความคิดเห็นที่เป็นข้อสันนิษฐาน	145
4.1.1.2 การแสดงอารมณ์ความรู้สึกอย่างเปิดเผย.....	151
4.1.1.2.1 แสดงอารมณ์ขัน.....	151
1) การเล่าเรื่องหรือเหตุการณ์ที่ขบขัน.....	152
2) การใช้ถ้อยคำที่ขบขัน	153
4.1.1.2.2 แสดงความพอใจ.....	154
4.1.1.2.3 แสดงความไม่พอใจ.....	155
4.1.1.2.4 แสดงความเศร้าเสียใจ	157
4.1.1.2.5 แสดงความวิตกกังวลใจ.....	158
4.1.2 ลักษณะเด่นด้านการใช้ภาษานำเสนอภาพและความคิด	159
4.1.2.1 การอธิบายเรื่องที่คนทั่วไปไม่ค่อยรู้ให้เข้าใจง่าย	160
4.1.2.2 การพรรณนารายละเอียดทำให้นึกเห็นภาพตามอย่างชัดเจน.....	164
4.1.2.3 การโน้มน้าวหรือจูงใจให้เห็นคล้อยตามความคิดของผู้เขียน	169

4.2 ลักษณะเด่นที่ปรากฏในย่อแนลของผู้เขียนแต่ละคน	174
4.2.1 ลักษณะเด่นในย่อแนลพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	174
4.2.1.1 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา	174
4.2.1.2 ลักษณะเด่นด้านลีลาภาษา	175
4.2.1.2.1 การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพได้อย่างละเอียดชัดเจน	175
1) การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพธรรมชาติ	175
2) การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพอาคารสถานที่	178
3) การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพบุคคล.....	180
4) การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพกรรมวิธี.....	183
5) การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพเหตุการณ์.....	186
4.2.1.2.2 การใช้ความเปรียบเทียบที่ให้นึกภาพตามได้ง่าย	188
1) การใช้ความเปรียบทั่วไป.....	189
2) การใช้ความเปรียบเฉพาะ	195
4.2.1.3 ลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหา	197
4.2.1.3.1 การอ้างบุคคล.....	197
1) การอ้างบุคคลเพื่อสนับสนุนความคิดของบุคคลนั้น ๆ.....	198
2) การอ้างบุคคลเพื่อแสดงที่มาของข้อมูล.....	199
4.2.1.3.2 การทำภาคผนวก (appendix) เพื่อให้ข้อมูลเพิ่มเติม.....	202
1) การทำภาคผนวกในพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค.....	202
2) การทำภาคผนวกในระยะเวลาทางเสด็จประพาสสมณชลาอยุธยาเมื่อปี ขาล พ.ศ. 2421.....	204
4.2.1.3.3 การแทรกบทร้อยกรอง	205
1) การแทรกบทร้อยกรองที่นำมาจากวรรณคดีอื่น	206

2) การแทรกบทร้อยกรองที่แต่งขึ้นใหม่.....	208
4.2.2 ลักษณะเด่นในเยอแนลพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.....	215
4.2.2.1 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา	215
4.2.2.2 ลักษณะเด่นด้านลีลาภาษา	216
4.2.2.2.1 การใช้ถ้อยคำกระชับรัดกุม	216
1) การใช้อักษรย่อ	216
2) การใช้ประโยคกะทัดรัด	219
4.2.2.2.2 การใช้ศัพท์จนี.....	222
1) ศัพท์จนีสื่อถึงปริมาณน้ำ	222
2) ศัพท์จนีสื่อถึงกิริยาอาการหรือสภาพ	222
4.2.2.3 ลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหาโดยใช้ภาพประกอบ	224
4.2.2.3.1 การวาดภาพรายล้อมข้อความหรือแยกออกมาเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก	224
4.2.2.3.2 การแทรกภาพไว้กับคำอธิบาย	224
4.2.3 ลักษณะเด่นในเยอแนลพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ	226
4.2.3.1 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา	226
4.2.3.2 ลักษณะเด่นด้านลีลาภาษา	226
4.2.3.2.1 การใช้ความเปรียบเพื่ออธิบายประวัติศาสตร์ให้เข้าใจง่าย	227
4.2.3.2.2 การซ้ำคำซ้ำความเพื่อแสดงความสัมพันธ์ของเนื้อหา.....	230
1) การซ้ำคำซ้ำความต้นประโยค	230
2) การซ้ำคำซ้ำความท้ายประโยค	231
4.2.3.3 ลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหาโดยการแทรกข้อมูลความรู้	233
4.2.3.3.1 การเพิ่มเรื่องแทรกในพระนิพนธ์ไปลังกาทวีป	233

4.2.2.3.2	การเพิ่มเรื่องแทรกในพระนิพนธ์ไปเมืองเตอร์กี.....	234
4.2.2.3.3	การเพิ่มเรื่องแทรกในพระนิพนธ์นิราศนครวัด.....	236
4.2.4	ลักษณะเด่นในเยอแนลพระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน.....	238
4.2.4.1	ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา	238
4.2.4.2	ลักษณะเด่นด้านการสะกตใช้คำภาษาต่างประเทศ.....	238
4.2.4.2.1	การสะกตใช้คำภาษาต่างประเทศกำกับคำทับศัพท์หรือคำแปลศัพท์	238
	1) คำนามทั่วไป	239
	2) คำนามเฉพาะ.....	240
4.2.4.2.2	การสะกตใช้คำภาษาต่างประเทศโดยตรง ไม่มีการทับศัพท์หรือแปลศัพท์	242
	1) คำนามทั่วไป	242
	2) คำนามเฉพาะ.....	243
4.2.5	ลักษณะเด่นในเยอแนลของพระสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ)	245
4.2.5.1	ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา	245
4.2.5.2	ลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหา	245
4.2.5.2.1	การนำเสนอเนื้อหาโดยจัดระบบไว้อย่างชัดเจน	245
4.2.5.2.2	การอ้างข้อมูลจากพงศาวดารหรือตำนานมาประกอบเนื้อหาในบันทึก.....	246
	1) การอ้างประวัติความเป็นมาของบ้านเมือง	247
	2) การอ้างประวัติความเป็นมาของศาสนสถานหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง	248
4.2.6	ลักษณะเด่นในเยอแนลของ พ.ท.พระภานุศาสตร์รัตน์ (สุดใจ จันทรวะดิน)	249
4.2.6.1	ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา	250

4.2.6.2	ลักษณะเด่นด้านการสรรคำและตกแต่งถ้อยคำให้สละสลวย.....	250
4.2.6.3	ลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหาโดยการใช้คำพูดหรือบทสนทนา	252
4.2.6.3.1	การใช้คำพูดประกอบการเล่าเรื่อง	252
4.2.6.3.2	การใช้บทสนทนาประกอบการเล่าเรื่อง	254
4.2.7	ลักษณะเด่นในเยอแนลของนายคร้าม	255
4.2.7.1	ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา	256
4.2.7.2	ลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหา	259
บทที่ 5	คุณค่าของวรรณคดีประเภทเยอแนล.....	261
5.1	คุณค่าด้านวรรณคดี	261
5.2	คุณค่าด้านความรู้.....	262
5.2.1	ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์	262
5.2.1.1	เรื่องการใช้คำภาษาไทยในสมัยที่แต่งเยอแนล	262
5.2.1.1.1	ทำให้เข้าใจบริบทการใช้และความหมายของคำบางคำ.....	262
	1) คำศัพท์ทั่วไป	263
	2) คำสแลง	266
5.2.1.1.2	ทำให้เข้าใจบริบทการใช้และการออกเสียงคำบางคำ	272
5.2.1.2	เรื่องการใช้คำภาษาต่างประเทศในสมัยที่แต่งเยอแนล	274
5.2.1.3.1	การใช้คำภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส.....	274
	1) การใช้คำทับศัพท์.....	274
	2) การสะกดใช้ตามภาษาต้นทางโดยตรง	279
5.2.1.3.2	การใช้คำภาษาชวาและภาษามลายู	280
5.2.2	ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์.....	282
5.2.2.1	เรื่องความเป็นมาของเมืองหรือชุมชน	282
5.2.2.2	เรื่องประวัติของสถานที่	283

5.2.3	ให้ความรู้ด้านโบราณคดี.....	286
5.2.3.1	เรื่องรูปแบบการสร้างโบราณวัตถุ.....	286
5.2.3.1.1	พระพุทธรูป.....	286
5.2.3.1.2	เทวรูป.....	287
5.2.3.2	เรื่องรูปแบบการก่อสร้างโบราณสถาน.....	289
5.2.3.2.1	ศาสนสถาน.....	289
5.2.3.2.2	พระราชวังหรือพระที่นั่ง.....	290
5.2.3.2.3	กำแพงและประตูเมือง.....	291
5.2.4	ให้ความรู้ด้านภูมิศาสตร์.....	292
5.2.4.1	เรื่องสภาพภูมิประเทศ.....	292
5.2.4.1.1	ลักษณะแผ่นดิน.....	292
5.2.4.1.2	ลักษณะแม่น้ำลำคลองหรือแก่ง.....	293
5.2.4.1.3	ลักษณะอ่าวและชายฝั่งทะเล.....	294
5.2.4.1.4	ลักษณะทะเลสาบ.....	295
5.2.4.2	เรื่องข้อมูลระยะทาง.....	296
5.2.5	ให้ความรู้ด้านคติชน.....	298
5.2.5.1	เรื่องคติความเชื่อ.....	298
5.2.5.2	เรื่องตำนานท้องถิ่น.....	299
5.2.5.3	เรื่องนิทานหรือเรื่องเล่าประจำถิ่น.....	301
5.2.5.4	เรื่องพิธีกรรม.....	302
5.2.6	ให้ความรู้ด้านธรรมชาติวิทยา.....	303
5.2.6.1	เรื่องสัตว์ชนิดต่าง ๆ.....	303
5.2.6.1.1	สัตว์ปีก.....	304
5.2.6.1.2	เรื่องสัตว์น้ำ.....	305

5.2.6.1.3 เรื่องสัตว์บก	305
5.2.6.2 เรื่องพืชพรรณต่าง ๆ.....	306
5.3 คุณค่าด้านการเมืองการปกครอง	309
5.3.1 สะท้อนภาพการเมืองภายในระหว่างสยามกับหัวเมืองประเทศราชมลายู	309
5.3.1.1 การฟื้นฟูความสัมพันธ์กับเจ้าเมืองประเทศราชมลายู.....	310
5.3.1.2 การปรับระบบการบริหารจัดการในหัวเมืองประเทศราชมลายู.....	312
5.3.2 สะท้อนภาพการเมืองระหว่างประเทศ	314
5.3.2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 5.....	314
5.3.2.1.1 ความขัดแย้งเรื่องเขตแดนในหัวเมืองประเทศราชมลายูของสยาม	314
5.3.2.1.2 ความขัดแย้งเรื่องคนในบังคับของอังกฤษสร้างความเดือดร้อนในสยาม	315
5.3.2.1.3 ความขัดแย้งเรื่องอังกฤษกีดกันแรงงานจีนไม่ให้เข้ามาทำงานในสยาม	317
5.3.2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ 6	318
5.3.2.2.1 ฝรั่งเศสสนับสนุนด้านการบินแก่กองทัพสยาม	318
5.3.2.2.2 ฝรั่งเศสสนับสนุนให้ข้าราชการสยามเข้าไปศึกษาดูงานในดินแดนอาณานิคม	318
5.4 คุณค่าด้านสังคมวัฒนธรรม.....	320
5.4.1 เหยื่อนลสะท้อนความเป็นสมัยใหม่ของสังคมสยามในยุคที่เอนลเกิดขึ้น	320
5.4.1.1 ความเป็นสมัยใหม่ด้านปัญญาความคิด.....	320
5.4.1.1.1 การอธิบายโลกด้วยความคิดแบบวิทยาศาสตร์.....	320
5.4.1.1.2 การวิพากษ์คติความเชื่อล้าหลังด้วยข้อมูลและเหตุผล	322
5.4.1.2 ความเป็นสมัยใหม่ด้านวิถีชีวิต	323
5.4.1.2.1 การรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิต	323

1) อาหารการกินแบบตะวันตก.....	323
2) ข้าวของเครื่องใช้แบบตะวันตก	325
3) การละเล่นและกีฬาแบบตะวันตก	329
5.4.1.2.2 การปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงระบบต่าง ๆ ในสังคมให้สอดคล้องกับยุคสมัย	330
1) ระบบการศึกษา	330
2) ระบบการเกณฑ์แรงงาน.....	331
3) การพัฒนาประเทศด้วยระบบสาธารณูปโภคสมัยใหม่.....	332
5.4.2 เยอแนลสะท้อนความเป็นอยู่ของราษฎรในระบบเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่.....	334
5.4.2.1 การประกอบอาชีพของราษฎรในแต่ละท้องถิ่น.....	334
5.4.2.2 การซื้อขายสินค้าในตลาดท้องถิ่น	336
5.4.2.3 ปัญหาบางประการในระบบเศรษฐกิจสยาม.....	337
5.4.2.3.1 ปัญหาเงินหมุนเวียนในท้องตลาดไม่เพียงพอ	337
5.4.2.3.2 ปัญหาคนในมณฑลพายัพใช้เงินรูเปียมมากกว่าเงินบาท.....	337
5.4.2.3.3 ปัญหาระบบรถไฟส่งผลกระทบต่อ การประกอบอาชีพของคนในท้องถิ่น	338
1) เมืองท่าริมน้ำทฤตโถมลงเพราะไม่มีเรือผ่าน	338
2) อาชีพที่สัมพันธ์กับการค้าขายทางน้ำหมดความสำคัญ.....	338
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	341
6.1 สรุปผลการวิจัย.....	341
6.2 อภิปรายผล	347
6.3 ข้อเสนอแนะ	351
บรรณานุกรม.....	353
ประวัติผู้เขียน.....	358

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) สังคมสยามเกิดการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งมาจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกซึ่งส่งผลให้ชนชั้นปกครอง เกิดความตื่นตัวและปรับตัวให้ทันต่อสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศในขณะนั้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้ชาติมหาอำนาจเอาเปรียบหรือเข้าแทรกแซงการเมืองและกิจการสำคัญของสยาม

ความกระตือรือร้นของชนชั้นปกครองสยามที่จะเรียนรู้ ต่อรอง และตอบโต้อิทธิพลด้านการเมืองและด้านวัฒนธรรมของชาติมหาอำนาจตะวันตกปรากฏชัดเจนมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) พระองค์ทรงเข้าพระราชหฤทัยอย่างลึกซึ้งว่าแม่อำนาจทางการเมืองและการทหารของตะวันตกเป็นเรื่องน่าหวาดหวั่น แต่อำนาจทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปวิทยาการต่าง ๆ จะเป็นประโยชน์ต่อความอยู่รอดและการพัฒนาสยามในอนาคต ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงศึกษาวิทยาการความรู้แบบตะวันตกตั้งแต่เมื่อครั้งทรงพระผนวช หลังจากเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วทรงดำเนินพระบรมราโชบายด้านการทูตเพื่อแสดงให้เห็นว่าสยามก็เป็นชาติที่มีอารยธรรม เห็นได้จากการที่ทรงส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับอังกฤษ ปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุเรื่องราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษในรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2400) และนิราศลอนดอนของหม่อมราชุทัย (ม.ร.ว. กระจ่าง อิศรางกูร) ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย หลังจากนั้นทรงส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส ปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุของพระณรงค์วิจิตร (จอน บุนนาค) เรื่องราชทูตไทยไปประเทศฝรั่งเศสในรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2404) ทั้งนี้การดำเนินนโยบายเพื่อรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างสยามกับชาติมหาอำนาจตะวันตกเป็นไปอย่างระมัดระวังดังปรากฏข้อความในพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นอุปทูตเดินทางไปฝรั่งเศส ความว่า “...เราจำต้องตัดสินใจกระทำการลงไปด้วยใดอย่างหนึ่ง คือจะขึ้นบกไปผูกมิตรกับเสือหรือไม่ก็ลงน้ำไปพึ่งจระเข้...” (สัจฉิพานันท สหาย, 2559, p. 23) ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงอันตรายและความไม่น่า

ไว้วางใจของทั้งประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส พระราชทัณฑ์ดังกล่าวมีผลต่อการดำเนินนโยบายด้านการต่างประเทศและการเมืองการปกครองในสยามด้วย

ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปฏิบัติของชนชั้นปกครองสยามที่มีต่อมหาอำนาจตะวันตกปรากฏเป็นรูปธรรมมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการสร้างองค์ความรู้เป็นกระแสต่อเนื่องมาตั้งแต่ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังเห็นได้จากการตีพิมพ์และเผยแพร่หนังสือแสดงกิจจานุกิจของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เมื่อ พ.ศ. 2410 หนังสือเล่มนี้อธิบายความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และปรัชญาทางพระพุทธศาสนา มีการอธิบายคติความเชื่อและภูมิปัญญาของสยามเพื่อต่อต้านการโจมตีพระพุทธศาสนาของบาทหลวงที่เผยแพร่ศาสนาคริสต์อยู่ในขณะนั้น หนังสือเล่มนี้เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นท่าทีและการตอบโต้ชาวตะวันตกของชนชั้นปกครอง

ปฏิกริยาสำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่ออิทธิพลของชาติมหาอำนาจตะวันตกคือ พระบรมราโชบายในการปฏิรูปประเทศซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน ทั้งระบบราชการ การศึกษา การปกครองหัวเมือง ตลอดจนการปรับตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลงทรงมีพระราชภาระเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสด็จประพาสดินแดนในราชอาณาจักรและ นอกราชอาณาจักรซึ่งเป็นธรรมเนียมใหม่ที่มีต้นเค้ามาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ ด้วยเหตุนี้พระราชกรณียกิจสำคัญประการหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ การเสด็จประพาสทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อทรงสำรวจ เรียนรู้ และทรงเก็บข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิรูปและบริหารบ้านเมือง ในขณะเดียวกันก็เป็นการ “แสดงพระองค์” ต่อสาธารณชนและประชาคมโลก เพื่อยืนยันพระราชอำนาจของพระองค์ในฐานะกษัตริย์สยามและทำให้เกิดการยอมรับจากผู้ปกครองดินแดนต่าง ๆ

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายธรรมเนียมการเสด็จออกนอกพระนครของพระเจ้าแผ่นดินแต่เดิมไว้ในพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นมหิศรศิววิลาส เมื่อปีชวด พ.ศ. 2407 ความว่า “...ถึงเจ้าแผ่นดินเมืองไทยที่มีธรรมเนียมสืบมา เหตุที่ให้เสด็จมาก็มีสามอย่าง เสด็จไปสงครามอย่างหนึ่ง เสด็จไปวังข้างอย่างหนึ่ง เสด็จไปมัสการพระคือ พระพุทธบาทแลที่อื่น ๆ อย่างหนึ่ง...” (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2548, p. 117) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกษัตริย์สยามพระองค์แรกที่เสด็จประพาสนอกพระนครด้วยเรือกลไฟของตะวันตก จึงกล่าวได้ว่าการเสด็จประพาสท้องถิ่นต่าง ๆ ในราชอาณาจักรเป็นธรรมเนียมใหม่ที่เพิ่งมีขึ้นในรัชกาลของพระองค์

เมื่อ พ.ศ. 2414 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัติพระนครหลังจากทอดพระเนตรความเป็นไปในอินเดียซึ่งอยู่ใต้การปกครองของอังกฤษ หลังจากนั้นไม่นานทรงเริ่มเสด็จประพาสภายในราชอาณาจักรอย่างจริงจัง

การเสด็จประพาสอย่างสม่ำเสมอตลอดรัชกาลทำให้เกิดงานเขียนประเภทบันทึกการเดินทางจำนวนมาก ทั้งที่เป็นพระราชนิพนธ์บันทึกรายวันส่วนพระองค์ พระราชหัตถเลขาถึงบุคคลหรือคณะบุคคล รวมถึงบันทึกการเสด็จประพาสของทางราชการที่พระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการเป็นผู้เขียนเมื่อตามเสด็จ

ในบรรดาบันทึกการเดินทางเหล่านี้ มีพระราชนิพนธ์กลุ่มหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกว่า “เยอแนล” หรือ “เยอร์แนล” หรือ “เยอนัล” ซึ่งน่าจะทรงถอดเสียงมาจากคำว่า **journal** (เจอร์นัล) คำนี้ปรากฏในพระราชนิพนธ์ร้อยแก้วบันทึกการเดินทางทั้งหมด 4 เรื่อง ได้แก่ 1. พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี (พ.ศ. 2419) 2. พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค (พ.ศ. 2420) 3. ระยะเวลาเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อปีชวด พ.ศ. 2421 และ 4. ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมละยาู รัตนโกสินทร 109 (พ.ศ. 2433) นอกจากนี้ยังปรากฏในพระราชนิพนธ์ร้อยกรองอีกเรื่องหนึ่งคือ *ตามเสด็จไทรโยค*

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวส่วนใหญ่เป็นงานร้อยแก้ว มีพระราชนิพนธ์เรื่อง*ตามเสด็จไทรโยค*เป็นเยอแนลร้อยกรองเพียงเรื่องเดียว งานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาเฉพาะเยอแนลร้อยแก้วเท่านั้น และจะเลือกใช้คำว่า “เยอแนล” แทนคำว่า “เยอร์แนล” หรือ “เยอนัล” เนื่องจากพบว่าทรงใช้คำแรกมากกว่า 2 คำหลัง

เมื่อพิจารณาการใช้คำว่าเยอแนลในพระราชนิพนธ์ข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าเยอแนลเป็นคำที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เรียกพระราชนิพนธ์ซึ่งมีลักษณะเป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทาง มีข้อสังเกตว่าทรงระบุวันที่และเวลาของการเดินทางเป็นลำดับต่อเนื่องกันไปตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุดการเดินทาง บันทึกการเดินทางที่ทรงเรียกว่าเยอแนลมีทั้งส่วนที่ทรงจดบันทึกด้วยพระองค์เองหรือให้ผู้อื่นจดบันทึกตามที่ทรงเล่า ดังปรากฏข้อความใน*พระราชนิพนธ์เสด็จประพาส*

ไทรโยค ความว่า “...กลับมาถึงวัง 2 ทุ่ม กินข้าวยามหนึ่ง แล้วให้เทวัญ² เขียนเยอแนลนี้บ้าง แต่พูดกันมากนักต้องค้างไว้คราวหนึ่ง เจ็ดทุ่มนอน...” (2504ข, p. 16) การให้ผู้อื่นจดตามที่ทรงเล่าโดยตรงเช่นนี้ ทำให้ไม่ปรากฏการใช้คำราชาศัพท์

นอกจากคำว่าเยอแนลแล้ว ยังพบว่าทรงใช้คำว่า “ไดอริ” (ไดอารี หรือ ไดรี) ที่ถอดเสียงมาจากคำว่า **diary** ในพระราชนิพนธ์บางเรื่องด้วย เช่น พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค ความว่า “...งดไว้ก่อน ว่าด้วยเรื่องอื่นมากนัก แล้วจะเลยไดอริสำหรับวันนี้เสีย จะต้องกลับมาว่าเสียสักหน่อย เมื่อย่ำรุ่งตื่นขึ้นเห็นเธอร์มอมเตอร์ 66 นึกไม่สู้เชื่อ กลัวตาจะง่วงนอนอยู่ สอบหมอเกาแวนบอกว่า 66 จริง เอาเป็นใช้ได้ หนาวกว่าทุกวันตั้งแต่มาน...” (2504ข: 71) เมื่อพิจารณาบริบทการใช้คำว่าไดอริในพระราชนิพนธ์ดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเห็นว่าทรงใช้ในความหมายเดียวกันกับเยอแนล อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าเยอแนลเป็นคำที่ปรากฏใช้มากกว่าไดอริ

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่าเยอแนลเรียกพระราชนิพนธ์บันทึกการเดินทางหลายครั้งแทนที่จะทรงเรียกโดยใช้คำไทยหรือคำภาษาอื่นที่สัมพันธ์กับภาษาไทย อย่างภาษาเขมร ภาษาบาลี หรือภาษาสันสกฤต สันนิษฐานว่าเป็นเพราะในเวลานั้นน่าจะยังไม่มีคำศัพท์ที่ให้ความหมายใกล้เคียงหรือสามารถใช้แทนที่คำว่าเยอแนลได้ การใช้คำว่าเยอแนลนอกจากแสดงว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บันทึกการเดินทางที่ได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตกแล้ว ยังแสดงนัยว่างานพระราชนิพนธ์นั้นเป็นงานเขียนอีกประเภทหนึ่งที่สยามไม่เคยมีมาก่อนด้วย จึงเป็นเรื่องน่าสนใจว่างานประเภทเยอแนลมีลักษณะสำคัญอะไรบ้างและแตกต่างกับบันทึกการเดินทางที่มีมาแล้วอย่างไร

เมื่อเปรียบเทียบลักษณะของพระราชนิพนธ์เยอแนลกับความหมายของคำว่า *journal* ที่ปรากฏในพจนานุกรมหรือสารานุกรมภาษาต่างประเทศ พบว่ามีลักษณะสอดคล้องกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเรื่องการบันทึกประสบการณ์ส่วนบุคคลแบบรายวัน ดังที่สารานุกรม **The New Encyclopaedia Britannica IV** ให้ความหมายว่า “*journal (from Latin diurnal, “of the day”, “daily” ; French journal), originally used in English for some kind of daily account, or record...*” (1981b, p. 161) กล่าวคือ *journal* มาจากคำภาษาละตินว่า *diurnal* แปลว่า

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์

“ประจำวัน” หรือ “รายวัน” ภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า *journal* แต่เดิมคำนี้ใช้ในภาษาอังกฤษเพื่อเรียกรายงานประจำวันชนิดหนึ่งหรือบันทึก ในขณะที่พจนานุกรม **NTC’s Dictionary of Literary Terms** ให้ความหมายของคำ *journal* ว่า “*journal. A diary; a personal record of experiences, ideas, and reflection kept regularly.*” (Morner, 1998, p. 116) กล่าวคือ *journal* หรือ *diary* คือ บันทึกประสบการณ์ ความคิด และการสะท้อนย้อนคิดส่วนบุคคลซึ่งจดไว้อย่างสม่ำเสมอ เห็นได้ว่าความหมายของ *journal* มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับคำว่า *diary*

เมื่อพิจารณาความหมายของคำว่า *diary* พบว่าเป็นคำที่สามารถใช้แทนหรือใช้ในความหมายอย่างเดียวกันกับ *journal* ได้ด้วย ดังที่มีคำอธิบายใน **A Dictionary of Literary and Thematic Terms** ว่า “*diary A daily account of events recorded by an individual, usually personal in nature. Often used synonymously with the term journal...*” (Quinn, 2000, p. 87) กล่าวคือ *diary* คือ รายงานประจำวันที่บันทึกไว้โดยปัจเจกบุคคล ซึ่งมักมีความเป็นส่วนตัว โดยธรรมชาติ บ่อยครั้งใช้ในความหมายเดียวกับ *journal*

The New Encyclopaedia Britannica III อธิบายลักษณะของ *diary* ไว้ว่า

diary, a daily chronicle of personal experiences and observations, usually written as an aid to memory or reflection and without intention of being published during the author’s lifetime. Conscientiously kept diaries are sometimes of immense historical and biographical interest, for the diarist often reveals himself, his experiences, and his opinions far more fully and candidly in his diary than he would to his contemporaries.

(1981a, p. 524)

ข้อความข้างต้นสรุปว่า *diary* เป็นบันทึกประสบการณ์หรือสิ่งที่สังเกตได้ในแต่ละวัน โดยปกติเขียนขึ้นเพื่อช่วยเตือนความทรงจำหรือการสะท้อนย้อนคิด โดยมิได้มีเจตนาที่จะตีพิมพ์ในช่วงชีวิตของผู้เขียน บางครั้งการจด *diary* อย่างเคร่งครัดทำให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งทั้งในด้าน

ประวัติศาสตร์และอัตชีวประวัติ เนื่องจากผู้เขียนมักเปิดเผยตัวตน ประสบการณ์ และทัศนคติอย่างเต็มที่และตรงไปตรงมาใน diary ของตนมากกว่าที่จะแสดงออกแก่ผู้ร่วมสมัย

มีข้อน่าสนใจว่าลักษณะความเป็นส่วนตัวของ diary ในนิยามข้างต้นที่กล่าวว่ามีได้มีเจตนาตีพิมพ์ในช่วงชีวิตของผู้เขียน น่าจะเป็นความแตกต่างสำคัญระหว่าง diary กับ journal ดังที่สารานุกรม **The World Book Encyclopedia 5** (อ้างถึงใน อาทิตมา พงศ์ไพบุลย์, 2547: 13) กล่าวว่า “*Diaries resemble journals, and the two words are often used interchangeably. However, journals are generally less personal than diaries, and many journals are written for other people to read.*” แปลว่า diary และ journal คล้ายคลึงกัน ทั้งสองคำมักใช้แทนกันได้ อย่างไรก็ตาม journal มีความเป็นส่วนตัวน้อยกว่า diary นอกจากนี้ journal หลายเล่มก็เขียนขึ้นเพื่อให้ผู้อื่นอ่าน ผู้วิจัยจะนำความแตกต่างดังกล่าวไปใช้พิจารณาลักษณะของพระราชนิพนธ์เยอแนลโดยละเอียดต่อไป

เมื่อพิจารณารูปแบบและเนื้อหาของพระราชนิพนธ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกว่าเยอแนลแล้ว ผู้วิจัยพบว่ามีพระราชนิพนธ์อีก 2 เรื่องที่สามารถจัดเป็นงานประเภทเดียวกันแม้ไม่ได้ทรงเรียกว่าเยอแนลก็ตาม นั่นคือ พระราชนิพนธ์ระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือน (พ.ศ. 2439) และ พระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวันเมื่อเสด็จประพาสชวาครั้งหลัง (พ.ศ. 2444) เหตุที่ไม่ปรากฏใช้คำว่าเยอแนลเรียกพระราชนิพนธ์ 2 เรื่องดังกล่าว สันนิษฐานว่าเป็นเพราะทรงเห็นว่าผู้อ่านเข้าใจลักษณะของเยอแนลอย่างกว้างขวางแล้ว ในพระราชนิพนธ์ยุคหลัง ๆ จึงไม่จำเป็นต้องใช้คำดังกล่าวซ้ำอีก

อาจกล่าวได้ว่าพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีทั้งหมด 6 เรื่อง และเมื่อพิจารณาพระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ งานเขียนของข้าราชการและของราษฎรที่เป็นบันทึกการเดินทาง โดยเปรียบเทียบกับพระราชนิพนธ์เยอแนล ผู้วิจัยพบว่ามีงานเขียนอีกหลายเรื่องที่สามารถจัดเป็นงานประเภทเดียวกับเยอแนลได้ จึงเป็นที่น่าสนใจว่างานเขียนประเภทนี้มีลักษณะเด่นร่วมกันอย่างไร และมีคุณค่าในประเด็นใดบ้าง

พระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระนิพนธ์ที่มีลักษณะสอดคล้องกับเยอแนลของพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์เป็นงานที่เคยมีผู้ศึกษามาแล้วโดย

ใช้มุมมองในการจัดประเภทตัวบทแตกต่างกันไป เช่น งานวิจัยเรื่อง “จดหมายเหตุรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: ต้นเค้าการเขียนสารคดียุคแรกของไทย” ของ สรตี ใจสอาด (พ.ศ. 2542) ศึกษาพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวัน 4 เรื่อง โดยใช้เกณฑ์ความหมาย และลักษณะของสารคดีมาเป็นกรอบในการศึกษา เพื่อชี้ให้เห็นว่าพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวัน เหล่านั้นเป็นสารคดีท่องเที่ยวยุคแรกของไทย งานวิจัยเรื่อง “คุณค่าของพระราชนิพนธ์ร้อยแก้วบันทึกประจำวันการเสด็จประพาสในประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ของอาทิมา พงศ์ไพบูลย์ (พ.ศ. 2547) ศึกษาเนื้อหาและกลวิธีการประพันธ์ของพระราชนิพนธ์ทั้งหมด 13 เรื่อง โดยจัดประเภทพระราชนิพนธ์เหล่านี้ว่าเป็น “บันทึกประจำวันการเสด็จประพาสในประเทศ” และเลือกใช้คำในภาษาอังกฤษว่า diary-domestic travelogues งานวิจัยเรื่อง “พระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ” ของวรรณศิริ ตั้งพงศ์ธิตติ (พ.ศ. 2544) ศึกษาพระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยว 14 เรื่องในด้านรูปแบบ เนื้อหา และการใช้ ภาษา โดยแสดงให้เห็นว่าพระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยวมี 3 รูปแบบ คือ บันทึกรายวัน จดหมาย และบทความ

ตัวอย่างงานวิจัยที่ยกมาข้างต้น เห็นได้ว่าเป็นการศึกษาและจัดประเภทตัวบทร้อยแก้วบันทึกการเดินทางของผู้เขียนเฉพาะคนใดคนหนึ่ง ส่วนใหญ่ศึกษาบันทึกการเดินทางในประเทศ และใช้ตัวบทในขอบเขตการวิจัยหลายกลุ่ม ด้วยเหตุนี้การศึกษางานประเภทบันทึกการเดินทางจึงยังสามารถขยายขอบเขตไปสู่งานของผู้เขียนอื่น ๆ ที่มีจุดหมายปลายทางทั้งในประเทศและต่างประเทศ และยังสามารถใช้มุมมองหรือนิยามที่แตกต่างออกไปในการจัดประเภทตัวบทได้อีกด้วย

ดังนั้นการศึกษาพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์อื่น ได้แก่ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ตลอดจนงานของข้าราชการและราษฎรทั่วไปที่สามารถจัดเป็นงานกลุ่มเดียวกันจะทำให้เห็นว่าเยอแนลเป็นบันทึกการเดินทางอีกประเภทหนึ่งที่มีลักษณะเด่นแตกต่างกับงานประเภทอื่น อีกทั้งยังมีคุณค่าในด้านต่าง ๆ รวมถึงมีความสัมพันธ์กับบริบทสังคมวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยอแนลที่เขียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสืบเนื่องมาจนสิ้นสุดสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5 – 6)

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาลักษณะเด่นของเยอแนลในฐานะประเภทวรรณคดี
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเยอแนลกับบริบททางสังคมวัฒนธรรม
3. เพื่อศึกษาคุณค่าของเยอแนลด้านวรรณศิลป์และด้านอื่น ๆ

1.3 สมมติฐานการวิจัย

“เยอแนล” เป็นคำที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เรียกร้อยแก้วบันทึกการเดินทางซึ่งมีลักษณะเด่นคือ เล่าประสบการณ์ที่ทำให้เกิดความรู้และสะท้อนความคิด “ความเป็นสมัยใหม่” ที่ได้รับจากตะวันตกของคนในสังคมไทยยุคนั้น (เช่น การให้ความสำคัญแก่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การอธิบายชีวิต โลกรอบตัว และจักรวาลด้วยเหตุผลเชิงประจักษ์ การวิพากษ์วิจารณ์ความเชื่อดั้งเดิมอย่างมีเหตุผล การให้ความสำคัญแก่รัฐ – ชาติและอำนาจของพระมหากษัตริย์) “เยอแนล” จึงมีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์ ด้านสังคมวัฒนธรรม และด้านวรรณศิลป์อันเกิดจากลีลาภาษาในการถ่ายทอดประสบการณ์ของผู้เขียน (เช่น ใช้คำที่ให้เสียงและความหมายชัดเจน รวมทั้งใช้ภาษาจินตภาพและความเปรียบเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพ)

1.4 ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้เลือกศึกษาพระราชนิพนธ์เยอแนล พระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ งานเขียนของข้าราชการ รวมถึงงานเขียนของราษฎรที่มีลักษณะสอดคล้องกับเยอแนลและเกิดขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาจนสิ้นสุดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 – 2468) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่บริบทสังคมวัฒนธรรมใกล้เคียงกัน เอื้อให้การอภิปรายความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับบริบทสังคมวัฒนธรรมเป็นไปอย่างชัดเจน

ผู้วิจัยเลือกศึกษาเฉพาะเยอแนลร้อยแก้วเพราะมีตัวบทเกิดขึ้นจำนวนมากในช่วงเวลาดังกล่าว ส่วนเยอแนลร้อยกรองมีจำนวนไม่มากและมีลักษณะเฉพาะที่ควรได้รับการศึกษาแยกเป็นอีกกลุ่มหนึ่ง

เยอแนลร้อยแก้วที่ค้นหาได้มีจำนวนทั้งสิ้น 16 เรื่อง ดังนี้

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

- พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี (พ.ศ. 2419)
- พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค (พ.ศ. 2420)
- ระยะเวลาเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อปีขาล พ.ศ. 2421
- ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู
รัตนโกสินทรศก 109 (พ.ศ. 2433)
- ระยะเวลาเที่ยวชวากว่าสองเดือน (พ.ศ. 2439)
- พระราชนิพนธ์จดหมายรายวันเมื่อเสด็จประพาสชวาคั้งหลัง (พ.ศ. 2444)

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

- เที่ยวเมืองพม่า (พ.ศ. 2431)
- จดหมายระยะเวลาทางไปพิษณุโลก (พ.ศ. 2444)
- จดหมายระยะเวลาทางไปแหลมมลายู ร.ศ.121 (พ.ศ. 2445)

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

- ไปลังกาทวีป (พ.ศ. 2434)
- ไปเมืองเตอร์กี (พ.ศ. 2434)
- นิราศนครวัด (พ.ศ. 2467)

พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน

- จดหมายเหตุรายวันการเดินทางในอินโดจีนฝรั่งเศส พ.ศ. 2461 – 2462

งานเขียนของข้าราชการและราษฎร

- ระยะเวลาไปมณฑลภาคพายัพ พระพุทธศักราช 2465
ของ พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ)
- การเยี่ยมเมืองฮานอย (ตั้งเกีย) โดยเครื่องบิน (พ.ศ. 2465)
ของ พ.ท.พระภาษาศรีรัตน (สุดใจ จันทรวะดิน)
- คนไทยในราชสำนักพระนางวิคตอเรีย (พ.ศ. 2427)
ของ นายคร้าม

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบันทึกการเดินทาง
2. รวบรวมและจัดกลุ่มเยอแนลในขอบเขตการวิจัย
3. วิเคราะห์ลักษณะเด่นของเยอแนลในฐานะประเภทวรรณคดี
4. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเยอแนลกับบริบทสังคมวัฒนธรรม
5. วิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์และด้านอื่น ๆ ของเยอแนล
6. สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เข้าใจลักษณะเด่น ความสัมพันธ์กับบริบทสังคมวัฒนธรรม และคุณค่าด้านต่าง ๆ ของวรรณคดีไทยประเภทเยอแนล
2. เป็นแนวทางการศึกษาวรรณคดีไทยประเภทอื่นต่อไป

1.7 ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ในงานวิจัยนี้ “เยอแนล” หมายถึง ร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา เป็นงานที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคลโดยมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป
 2. ชื่อตัวบทและข้อความที่ยกมาเป็นตัวอย่างในงานวิจัยนี้รักษาอักขรวิธีตามต้นฉบับพิมพ์ที่นำมาศึกษา
 3. ผู้วิจัยจะเน้นคำหรือข้อความสำคัญในตัวอย่างด้วยการขีดเส้นใต้
 4. การอ้างอิงตัวบทในงานวิจัยนี้ ในกรณีที่อ้างอิงจากเยอแนลผู้วิจัยจะใช้ “ชื่อย่อตัวบท” แทนชื่อผู้เขียน เนื่องจากผู้เขียนบางท่านมีเยอแนลมากกว่า 1 เรื่อง ดังนั้นการใช้ชื่อย่อตัวบทจึงแสดงที่มาของตัวอย่างได้ชัดเจน ช่วยลดความซ้ำซ้อน และสะดวกในการค้นคว้าต่อไป
- ชื่อย่อตัวบทที่ใช้ในการอ้างอิงมีดังต่อไปนี้
- พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี ย่อเป็น เสด็จประพาสจันทบุรี
 - พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค ย่อเป็น เสด็จประพาสไทรโยค
 - ระยะเวลาเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อปีขาล พ.ศ. 2421 ย่อเป็น เสด็จประพาสอยุธยา

- ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมลายู รัตนโกสินทรศก 109 ย่อเป็น เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู
- ระยะเวลาเที่ยวชวากว่าสองเดือน ย่อเป็น เที่ยวชวากว่าสองเดือน
- พระราชนิพนธ์จดหมายรายวันเมื่อเสด็จประพาสชวากครั้งหลัง ย่อเป็น เสด็จประพาสชวากครั้งหลัง
- จดหมายระยะเวลาทางไปพิษณุโลก ย่อเป็น ไปพิษณุโลก
- จดหมายระยะเวลาทางไปแหลมมลายู ร.ศ.121 ย่อเป็น ไปแหลมมลายู
- จดหมายเหตุรายวันการเดินทางในอินโดจีนฝรั่งเศส พ.ศ. 2461 – 2462 ย่อเป็น อินโดจีนฝรั่งเศส
- คนไทยในราชสำนักพระนางวิคตอเรีย ย่อเป็น ราชสำนักพระนางวิคตอเรีย
- ระยะเวลาไปมณฑลภาคพายัพ พระพุทธศักราช 2465 ย่อเป็น ไปมณฑลภาคพายัพ
- การเยี่ยมเมืองฮานอย (ตั้งเกีย) โดยเครื่องบิน ย่อเป็น เยี่ยมเมืองฮานอย

ส่วนตัวบทที่ชื่อไม่ยาวนาน ได้แก่ เที่ยวเมืองพม่า ไปลังกาทวีป ไปเมืองเตอร์กี และ นิราศนครวัด จะยังคงใช้ชื่อเดิม

1.8 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานี้แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มวรรณคดี กลุ่มประวัติศาสตร์ และกลุ่มบรรณารักษศาสตร์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.8.1 กลุ่มวรรณคดี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องคืองานที่ศึกษาบันทึกการเดินทาง ร้อยแก้ว ดังนี้

บทความเรื่อง “การบันทึกภาพเขียนด้วยถ้อยคำภาษาในงานพระราชนิพนธ์ระยะเวลาเสด็จประพาสไทรโยค” ของอารดา กิระนันท์ (2542) ศึกษาลีลาภาษาในพระราชนิพนธ์เรื่อง ระยะเวลาเสด็จประพาสไทรโยค เพื่อแสดงให้เห็นพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบันทึกภาพธรรมชาติในแขวงไทรโยค เมืองกาญจนบุรีด้วยความเรียงร้อยแก้วที่มีความละเอียดลออ ทรงใช้ถ้อยคำภาษาบันทึกภาพความงามของธรรมชาติได้ราวกับจิตรกรที่ถ่ายทอดความ

ประทับใจของตนออกมาเป็นภาพเขียน ทรงมีพระราชอุทิศสาหะอย่างยิ่งในการบันทึกภาพด้วยตัวอักษร เพื่อให้ผู้อ่านพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เกิดจินตภาพที่ชัดเจน

บทความนี้แสดงให้เห็นคุณค่าด้านวรรณคดีของพระราชนิพนธ์เสด็จประพาส ไทรโยคซึ่งเป็นหนึ่งในตัวบทที่อยู่ในขอบเขตของการวิจัยเยอแนลด้วยเช่นเดียวกัน บทความนี้จึงเป็นแนวทางการศึกษาด้านวรรณศิลป์ในพระราชนิพนธ์เยอแนลเรื่องอื่น ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมถึงเยอแนลของผู้เขียนอื่นด้วย

วิทยานิพนธ์เรื่อง “จดหมายเหตุรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: ต้นเค้าการเขียนสารคดียุคแรกของไทย” ของสรตี ใจสอาด (2542) ศึกษาพระราชนิพนธ์ จดหมายเหตุรายวันระยะทางของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น 4 เรื่อง ได้แก่ 1. จดหมายเหตุรายวันระยะทางเสด็จประพาสไทรโยค จ.ศ. 1239 2. จดหมายเหตุรายวันระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมลายู ร.ศ. 109 3. จดหมายเหตุรายวันระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือน ร.ศ. 115 และ 4. จดหมายเหตุรายวันระยะทางเสด็จประพาสชวาคครั้งหลัง ร.ศ. 120 การศึกษากลวิธีการประพันธ์และเนื้อหาของพระราชนิพนธ์ข้างต้นโดยใช้เกณฑ์ความหมายและลักษณะของสารคดีท่องเที่ยว ทำให้ได้ข้อสรุปว่าพระราชนิพนธ์กลุ่มนี้สามารถจัดเป็นต้นเค้าการเขียนสารคดีท่องเที่ยวยุคแรกของไทยแม้ว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่มีหลักเกณฑ์ด้านรูปแบบและเนื้อหาของงานประเภทสารคดีท่องเที่ยวกำหนดไว้อย่างชัดเจนก็ตาม

ตัวบททั้งหมดที่ใช้ในงานวิจัยข้างต้นตรงกับที่จะใช้ในการศึกษาเยอแนล เมื่อพิจารณาผลการศึกษากล่าวได้ว่า การนิยามหรือให้ความหมายพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวันระยะทางในฐานะต้นเค้าของการเขียนสารคดียุคแรกของไทย ช่วยเปิดมุมมองด้านเนื้อหาและกลวิธีนำเสนอในพระราชนิพนธ์กลุ่มนี้ให้กว้างขวางมากขึ้น เป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการศึกษาพระราชนิพนธ์กลุ่มดังกล่าวในประเด็นที่หลากหลายต่อไป

วิทยานิพนธ์เรื่อง “คุณค่าของพระราชนิพนธ์ร้อยแก้วบันทึกประจำวันการเสด็จประพาสในประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ของอาทิมา พงศ์ไพบูลย์ (2547) งานวิจัยนี้ขยายขอบเขตการศึกษาจากงานของ สรตี ใจสอาด กล่าวนคือ ศึกษาพระราชนิพนธ์ร้อยแก้ว

ที่มีลักษณะเป็น “บันทึกประจำวันการเสด็จประพาสในประเทศ” หรือ diary – domestic travelogues ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 13 เรื่องซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวันและพระราชหัตถเลขา ผู้วิจัยศึกษาเนื้อหาและกลวิธีการประพันธ์โดยเน้นรูปแบบการนำเสนอด้วยทที่มีลักษณะเป็น “บันทึกประจำวัน” หรือ diary โดยกำหนดความหมายและลักษณะของบันทึกประจำวันไว้ทั้งหมด 5 ประการ สรุปได้ดังนี้ 1) บันทึกเหตุการณ์รายวัน ทุกวันหรือไม่ทุกวันที่ได้ 2) ต้องระบุวัน เดือน ปี หรือเวลาที่เกิดเหตุการณ์สำคัญ 3) อาจเป็นบันทึกเรื่องส่วนตัว ครอบครัว สังคม ประเทศ โลก ที่เห็นว่าสำคัญ 4) ตั้งใจเก็บไว้เป็นข้อมูลส่วนตัว ไม่ได้ตั้งใจจะเผยแพร่ แต่บันทึกประจำวันของบุคคลสำคัญอาจได้รับการเผยแพร่ในเวลาต่อมา 5) อาจบันทึกเรื่องราวที่เป็นสาระความรู้ ความคิด ความรู้สึก เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่บันทึก ทั้งนี้ผู้วิจัยให้ข้อสังเกตว่าบันทึกประจำวันต้องมียุคประกอบข้อ 1 – 4 ส่วนองค์ประกอบข้อที่ 5 จะมีหรือไม่มีก็ได้

ข้อมูลในขอบเขตการวิจัยข้างต้นตรงกับที่จะใช้ในการศึกษาเยอแนล 6 เรื่อง ได้แก่ พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค ระยะเวลาเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อปีชวด พ.ศ. 2421 ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู รัตนโกสินทรศก 109 ระยะเวลาเที่ยวชวากว่าสองเดือน และพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวันเมื่อเสด็จประพาสชวากรั้งหลัง

งานวิจัยข้างต้นแสดงให้เห็นการจัดประเภทด้วยทโดยใช้กลวิธีการนำเสนอเนื้อหาที่เป็นบันทึกประจำวันประกอบกับเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทางในประเทศ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่าด้วยทในขอบเขตการวิจัยมีลักษณะใกล้เคียงกับงานประเภทอื่น ได้แก่ จดหมายเหตุ จดหมายเหตุความทรงจำ จดหมายเหตุราชกิจรายวัน จดหมายเหตุระยะทางหรือจดหมายเหตุรายวันระยะทาง นิราศเพลงยาว และจดหมายเหตุหรือพระราชหัตถเลขา ซึ่งทำให้เห็นว่างานประเภทบันทึกการเดินทางเป็นงานกลุ่มใหญ่ที่มีความซับซ้อน ผู้วิจัยได้เสนอมุมมองในการจัดประเภทด้วยทด้วยการนิยามคำว่า “บันทึกประจำวัน” เป็นหลัก จึงเปิดโอกาสให้สามารถศึกษาและจัดประเภทด้วยทกลุ่มนี้ด้วยนิยามแบบอื่นได้อีก

วิทยานิพนธ์เรื่อง “พระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ” ของวรรณศิริ ตั้งพงศศิริ (2544) ศึกษาพระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยว 14 เรื่อง ในด้านรูปแบบ เนื้อหา และการใช้ภาษา โดยแสดงให้เห็นว่าพระนิพนธ์สารคดี

ท่องเที่ยวมี 3 รูปแบบ คือ บันทึกรายวัน จดหมาย และบทความ ซึ่งมีเนื้อหาเป็นบันทึกการเดินทาง ให้ข้อมูลสถานที่ ความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี การเดินทาง ตลอดจนแนะนำสถานที่ท่องเที่ยว โดยใช้สำนวนภาษาและภาพพจน์ที่สื่อความหมายชัดเจน เป็นระบบระเบียบ และมีสัมพันธภาพ จึงเป็นงานเขียนที่มีคุณค่าด้านวรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และสังคม

ข้อมูลในขอบเขตการวิจัยข้างต้นตรงกับที่จะใช้ในการศึกษาเยอแนล 3 เรื่อง ได้แก่ *ไปลังกาทวีป ไปเมืองเตอร์กี และนิราศนครวัด*

งานวิจัยข้างต้นแสดงให้เห็นว่าผู้วิจัยเลือกตัวบทและจัดประเภทตัวบทที่ศึกษาโดยพิจารณาจากเนื้อหาที่เป็นสารคดีท่องเที่ยวเป็นหลัก ทำให้บันทึกรายวัน จดหมาย และบทความซึ่งเป็นงานเขียนต่างรูปแบบได้รับการจัดประเภทให้รวมอยู่ด้วยกัน แสดงให้เห็นว่าบันทึกการเดินทางมีรูปแบบในการนำเสนอที่หลากหลาย งานวิจัยนี้จึงเป็นแนวทางให้เกิดการจัดประเภทตัวบทด้วยมุมมองอื่นได้อีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดประเภทโดยพิจารณาทั้งเนื้อหาและรูปแบบการนำเสนอควบคู่กัน

วิทยานิพนธ์เรื่อง “วรรณกรรมบันทึกการเดินทางของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล ในฐานะนิราศสมัยใหม่: จากการคร่ำครวญสู่การใคร่ครวญและปัญญา” ของธนากร จันทิมา (2554ก) ศึกษาบันทึกการเดินทางร้อยแก้วที่นำเสนอประสบการณ์ความทุกข์และการเดินทางซึ่งสัมพันธ์กับชีวประวัติของผู้เขียน ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าบันทึกการเดินทางร้อยแก้วของเสกสรรค์ ประเสริฐกุลสามารถจัดเป็นนิราศร้อยแก้วแบบสมัยใหม่ กล่าวคือ แม้จะมีลักษณะของนิราศแบบดั้งเดิมทั้งการคร่ำครวญ การเคลื่อนที่ของพื้นที่และเวลา ตลอดจนการพรรณนาธรรมชาติ แต่ลักษณะดังกล่าวได้รับการนำเสนอในรูปแบบใหม่เพื่อสะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับความทุกข์ มุ่งสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะอันเป็นสากลของชีวิต และชี้แนวทางปัญญาแก่ผู้อ่านผ่านบันทึกการเดินทางร้อยแก้ว

งานวิจัยนี้แสดงให้เห็นความสืบเนื่องและวิวัฒนาการในบันทึกการเดินทางร้อยแก้วของไทย กล่าวคือ เมื่อพิจารณาพระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์บันทึกการเดินทางที่มีผู้ศึกษาไว้แล้ว เห็นได้ว่าผู้บันทึกนำเสนอประสบการณ์ ความรู้ และความคิดเห็นที่เกิดขึ้นระหว่างการเดินทางเป็นหลัก แต่ในร้อยแก้วบันทึกการเดินทางของเสกสรรค์ ประเสริฐกุลได้แสดงให้เห็นว่างานประเภทยุคนี้มีบทบาทมากขึ้นกว่าแต่ก่อน กล่าวคือ การนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับชีวิตและชี้แนวทางปัญญาแก่ผู้อ่านด้วย

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับร้อยแก้วบันทึกการเดินทาง เห็นได้ว่าการศึกษาที่ผ่านมาทั้งหมดเป็นการศึกษาร้อยแก้วบันทึกการเดินทางของผู้เขียนเฉพาะคนใดคนหนึ่ง ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นบันทึกการเดินทางในประเทศ ที่สำคัญคือเป็นการศึกษาด้านเนื้อหาและกลวิธีการนำเสนอเพื่อจัดประเภทตัวบทในมุมมองที่แตกต่างกันไป การศึกษาเยอแนลด้านลักษณะเด่นและคุณค่าในฐานะประเภทวรรณคดีจึงเป็นการศึกษาต่อยอดจากงานวิจัยที่มีมาก่อน โดยมีความแตกต่างสำคัญคือศึกษาบันทึกการเดินทางของผู้เขียนหลายคนและพยายามแยกประเภทตัวบทจากลักษณะเด่นร่วมที่ปรากฏในงานเหล่านั้น เพื่อแสดงให้เห็นว่าร้อยแก้วบันทึกการเดินทางจะเป็นงานกลุ่มใหญ่ แต่หากศึกษาให้ลึกลงไปในรายละเอียด ก็สามารถจัดประเภทได้ การจัดประเภทย่อมมีผลต่อการอ่าน ทำให้เกิดความเข้าใจตัวบทลึกซึ้งกว่าเดิม อีกทั้งยังทำให้เห็นคุณค่าของตัวบทในแง่มุมที่หลากหลายด้วย

1.8.2 กลุ่มประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยเลือกเฉพาะการศึกษาที่แสดงโลกทัศน์และปฏิบัติการที่ชนชั้นปกครองสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีต่อวัฒนธรรมตะวันตก เนื่องจากเห็นว่าการทำความเข้าใจบริบทสังคมวัฒนธรรมและโลกทัศน์ของชนชั้นปกครองในช่วงเวลาดังกล่าว จะช่วยให้ผู้วิจัยอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเยอแนลกับบริบทสังคมวัฒนธรรมในช่วงเวลาที่เยอแนลเกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงของสำนึกทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ. 2475” ของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2531ข) ศึกษาสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย 2 ช่วงคือ สมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในที่นี้จะกล่าวเน้นเฉพาะช่วงแรกคือ สมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่ตัวบทในขอบเขตการวิจัยเกิดขึ้น จึงเป็นบริบททางสังคมที่น่าจะช่วยอธิบายคุณค่าของบันทึกการเดินทางที่สัมพันธ์กับยุคสมัยได้

ในประวัติศาสตร์สมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ งานวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่าพลังทางภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นในสำนึกของชนชั้นปกครอง เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสังคมสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิรูปประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีอารยธรรมตะวันตกเป็นแรงเสริม พลังทางภูมิปัญญาดังกล่าว ได้แก่ 1. ความคิดเรื่องเวลาแบบใหม่ที่เป็นไปในทางก้าวหน้า เปลี่ยนจากความคิดทางเวลาแบบจารีตนั้นคือจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ 2. ความคิดเรื่องรัฐที่สัมพันธ์อยู่กับเส้นเขตแดนและพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีศักยภาพและมีพันธกิจทำให้รัฐ

ก้าวหน้า พลังทางภูมิปัญญาข้างต้นเป็นปัจจัยภายในที่ช่วยสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ งานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่าการใช้วาทกรรม “อิทธิพลตะวันตก” มาสรุปการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของสยามเป็นการกระทำที่สำเร็จรูปเกินไป เพราะสยามเองย่อมมีพื้นฐานหรือความพร้อมบางประการที่จะปฏิสัมพันธ์กับอิทธิพลตะวันตกมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายรับหรือถูกกดดันอยู่ฝ่ายเดียว ตัวอย่างเอกสารหลักฐานอันแสดงให้เห็นพลังทางภูมิปัญญาข้างต้น เช่น พระราชปฤจฉาของสมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาศักดิ์พลเสพ พระราชวิจารณ์เรื่องต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือแสดงกิจจานุกิจของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค)

นอกจากตัวบทที่งานวิจัยยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าพระราชนิพนธ์บันทึกการเดินทางเป็นหลักฐานสำคัญอีกกลุ่มหนึ่งที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงความคิดด้านเวลา รวมถึงแสดงศักยภาพของพระมหากษัตริย์ในการสร้างความก้าวหน้าให้แก่รัฐ เนื่องจากตัวบทเหล่านี้ให้ความสำคัญแก่การระบุวันที่เป็นลำดับอย่างชัดเจน พร้อมพรรณนารายละเอียดการเดินทางและประสบการณ์ที่ผ่านการเลือกสรรอย่างมีนัยสำคัญ

งานวิจัยนี้ทำให้เข้าใจบริบทสังคมวัฒนธรรมสยามอันเกิดจากปัจจัยภายในคือพลังทางภูมิปัญญาของชนชั้นปกครอง บุคคลกลุ่มนี้เป็นกลุ่มสำคัญที่เขียนเยอแนลไว้จำนวนมาก ดังนั้นการศึกษาเยอแนล จึงน่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับโลกทัศน์ของชนชั้นปกครองและแรงผลักดันที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์สังคมสยามในมุมมองที่กว้างขวางมากขึ้น

หนังสือเรื่อง **ชนชั้นปกครองไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก** ของวิไลเลขา ถาวรธนาสาร (2545ก) นำเสนองานวิจัยบางส่วนของโครงการวิจัยร่วมในหัวข้อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับตะวันตก ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเฉลิมฉลองครบรอบ 200 ปี กรุงเทพมหานคร งานวิจัยนี้เน้นเรื่องปฏิภิกิริยาของชนชั้นปกครองไทยที่มีต่อวัฒนธรรมตะวันตก โดยเริ่มจากการอธิบายให้เห็นภาพรวมของอิทธิพลตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนจะกล่าวถึงลักษณะเฉพาะของสยามซึ่งเป็นชาติเดียวที่สามารถรักษาเอกราชไว้ได้ท่ามกลางอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมตะวันตก

งานวิจัยแสดงให้เห็นว่าการรับวัฒนธรรมตะวันตกของสังคมสยามเกิดขึ้นโดยชนชั้นปกครองที่เลือกรับวัฒนธรรมบางอย่างเข้ามาเปลี่ยนแปลงสังคม (transformation) จึงแตกต่างไปจากการรับวัฒนธรรมตะวันตกของดินแดนอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นการแทนที่ (replacement) วัฒนธรรมดั้งเดิมด้วยวัฒนธรรมตะวันตกอย่างกะทันหันเนื่องจากถูกชาติมหาอำนาจใช้กำลังคุกคามด้วยเหตุนี้การรับวัฒนธรรมตะวันตกในสังคมไทยจึงมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป มีการเลือกรับและปรับใช้วัฒนธรรมตะวันตกซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 4 ช่วง คือ 1. ช่วงการตั้งหลักในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ซึ่งเป็นช่วงที่ชนชั้นปกครองไทยใช้วิจารณ์ญาณในการเลือกรับวัฒนธรรมตะวันตกทั้งเทคโนโลยีและวิชาการต่าง ๆ จึงไม่กระทบกระเทือนต่อศาสนาและการเมืองการปกครอง เนื่องจากผ่านการกลั่นกรองอย่างระมัดระวังและมีการเตรียมตัว 2. ระยะการเปลี่ยนแปลงขอบนอกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาเปลี่ยนแปลงขอบนอกหรือรายละเอียดของสถาบันหลักซึ่งมีใช้เนื้อหาสำคัญ เป็นการปรับปรุงจารีตบางประการที่มีอยู่แต่เดิม เช่น การเสด็จประพาสในราชอาณาจักรหรือการสนับสนุนให้พระบรมวงศานุวงศ์และลูกหลานขุนนางเรียนภาษาอังกฤษ 3. ยุคการเปลี่ยนแปลงสถาบันหลักในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงที่อิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมืองของชาติตะวันตกมีความเข้มข้นและรุนแรง ชนชั้นปกครองจึงต้องปฏิรูปสถาบันต่าง ๆ ในระดับโครงสร้างอย่างเร่งด่วน เพื่อรักษาเอกราชและสร้างความมั่นคงให้แก่รัฐ 4. ยุคการหาความสมดุลในการรับวัฒนธรรมตะวันตกสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้แก่รัฐที่เริ่มก่อตัวขึ้นในยุคก่อนหน้า โดยลดความขัดแย้งในการรับวัฒนธรรมตะวันตกควบคู่ไปกับการรักษาความเป็นไทยตามแนวคิดชาตินิยม ทรงเน้นทั้งลักษณะสากลด้วยการแสดงความเป็นสมัยใหม่แบบตะวันตกและเน้นลักษณะเฉพาะของไทยด้วยการฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นประเพณีพิธีกรรม ประวัติศาสตร์ ศิลปะ ภาษา และวรรณคดี

งานวิจัยนี้แสดงให้เห็นบริบทสังคมวัฒนธรรมด้านการรับวัฒนธรรมตะวันตกตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อเนื่องมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อย่างชัดเจน อาจกล่าวได้ว่าการปรับปรุงจารีตต่าง ๆ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น การเรียนภาษาอังกฤษเพื่อให้เข้าใจความคิดและศิลปวิทยาการของต่างชาติ การเสด็จประพาสภายในราชอาณาจักรเพื่อสำรวจเส้นทางและเรียนรู้ความเป็นไปต่าง ๆ ในบ้านเมือง สิ่งเหล่านี้เป็น

รากฐานสำคัญให้ชนชั้นปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้ต่อยอดในการปฏิรูปโครงสร้างสังคมและเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดयेอนลจำนวนมาก เนื้อหาในयेอนลจึงเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

บทความเรื่อง “หนังสือแสดงกิจจานุกิจของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ การปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ของชนชั้นปกครองไทย” ของอภิเชษฐ กาญจนดิฐ (2555ค) บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อแสดงภูมิหลังของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ชำ บุนนาค) ซึ่งมีผลต่อโลกทัศน์ที่ถ่ายทอดในหนังสือแสดงกิจจานุกิจซึ่งนำเสนอความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและการอภิปรายเรื่องศาสนา โดยชี้ให้เห็นว่าโลกทัศน์สมัยใหม่ที่ประนีประนอมกับความคิดแบบจารีตของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ มีปัจจัยมาจากการเกิดในตระกูลขุนนางสำคัญที่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ จึงได้รับการศึกษาที่ดีและมีโอกาสเข้าถึงสื่อสิ่งพิมพ์ที่เผยแพร่อย่างจำกัดในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพิมพ์บางกอกเรคคอร์ดเดอร์ (Bangkok Recorder) ที่นำเสนอความรู้แบบตะวันตก นอกจากนี้การปฏิรูปพระพุทธศาสนาในสยามก็มีส่วนสำคัญในการปรับเปลี่ยนคติความเชื่อแบบจารีตมาเป็นโลกทัศน์แบบสมัยใหม่ เมื่อประกอบกับประสบการณ์ด้านการต่างประเทศที่ได้ติดต่อกับชาวตะวันตกหลายกลุ่ม พื้นฐานการเขียนที่ดี การค้นคว้าและเรียบเรียงข้อมูลอย่างเป็นระบบ จึงส่งผลให้หนังสือแสดงกิจจานุกิจของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์สามารถแสดงภูมิปัญญาด้านวิทยาศาสตร์และศาสนาของผู้เขียนได้อย่างชัดเจน

นอกจากแสดงภูมิหลังของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ชำ บุนนาค) ซึ่งมีผลต่อโลกทัศน์และการนำเสนอเนื้อหาในหนังสือแสดงกิจจานุกิจแล้ว บทความนี้ยังกล่าวถึงบทบาทของงานเขียนร้อยแก้วในฐานะเครื่องมือสื่อสารความคิดที่ถูกใช้อย่างแพร่หลาย แสดงให้เห็นว่าค่านิยมในการสร้างงานเขียนของชนชั้นปกครองเริ่มคลี่คลายจากงานร้อยกรองมาเป็นร้อยแก้วมากขึ้น หนังสือแสดงกิจจานุกิจเป็นหนึ่งในงานช่วงรอยต่อที่แสดงให้เห็นว่าการเขียนร้อยแก้วของสยามกำลังเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบสมัยใหม่ อย่างไรก็ตามการศึกษาเฉพาะหนังสือแสดงกิจจานุกิจเพียงเล่มเดียว อาจทำให้ประเด็นเรื่องบทบาทของงานร้อยแก้วและการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นปกครองไม่หนักแน่นนัก เพราะเป็นการศึกษางานของผู้เขียนเพียงคนเดียว ด้วยเหตุนี้การศึกษาयेอนลน่าจะช่วยเน้นย้ำบทบาทของงานเขียนร้อยแก้วให้มีน้ำหนักมากขึ้น นอกจากนี้ตัวตนและน้ำเสียงของผู้เขียนที่ปรากฏในบันทึกย่อ

สะท้อนโลกทัศน์ของชนชั้นปกครองที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในยุคนั้นได้อย่างชัดเจนด้วย

หนังสือเรื่องกำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ ของธงชัย วินิจจะกุล (2556) กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงความรู้ด้านภูมิศาสตร์ที่ทำให้เกิดดินแดนส่วนที่เรียกว่าสยามประเทศ โดยใช้แนวคิดทฤษฎีสัญวิทยาและวาทกรรมวิเคราะห์เพื่อแสดงให้เห็นว่าปัญหาเส้นเขตแดนระหว่างสยามกับชาติมหาอำนาจตะวันตกเกิดจากความแตกต่างระหว่างความรู้ด้านภูมิศาสตร์แบบเก่ากับแบบใหม่ ความรู้ดังกล่าวสัมพันธ์กับการระบุเส้นเขตแดนและก่อให้เกิดสำนึกเรื่องอธิปไตยเหนือดินแดนขึ้น การเปลี่ยนแปลงความรู้ด้านภูมิศาสตร์แบบดั้งเดิมของสยามมาสู่ความรู้ด้านภูมิศาสตร์และการทำแผนที่แบบสมัยใหม่มีทั้งความขัดแย้งและการประนีประนอม ดังเห็นได้จากกิจกรรมทางสังคมหลายรูปแบบ เช่น ความสัมพันธ์ทางการทูต การสังเกตการณ์ทางวิทยาศาสตร์ จดหมายโต้ตอบสื่อสาร การเดินทาง ตำราเรียน การสงคราม การสำรวจและทำแผนที่ ในบริบทสังคมที่ความรู้แบบตะวันตกถูกใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินเรื่องต่าง ๆ ชนชั้นปกครองสยามจำเป็นต้องมีความรู้ด้านภูมิศาสตร์และแผนที่แบบสมัยใหม่ เพื่อขีดเส้นเขตแดนร่วมกับชาติตะวันตกและสถาปนา “ดินแดน” อันเป็นตัวตนทางภูมิศาสตร์ที่มีความสำคัญต่อการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ การเขียนประวัติศาสตร์ไทย ตลอดจนการสร้างความเป็นไทย

หนังสือเล่มนี้เสนอมุมมองเกี่ยวกับการปรับตัวและการต่อสู้ระหว่างชนชั้นปกครองสยามกับชาติมหาอำนาจตะวันตก โดยมองว่าในสถานการณ์ดังกล่าวสยามไม่ใช่ “เหยื่อ” ของจักรวรรดินิยม แต่เป็นคู่แข่งที่ “ไม่สมน้ำสมเนื้อ” กล่าวคือ สยามและชาติมหาอำนาจตะวันตกต่างก็พยายามใช้เทคโนโลยีแผนที่เพื่อขีดเส้นเขตแดนและผนวกหัวเมืองประเทศราชชายแดนที่มีสถานะคลุมเครือให้มาเป็นของตนโดยเด็ดขาด สยามเสียเปรียบด้านกำลังทหารและอาวุธ จึงไม่สามารถผนวกดินแดนเหล่านั้นไว้ได้ทั้งหมด ดินแดนที่ตกเป็นของชาติมหาอำนาจตะวันตกจึงได้รับการอธิบายด้วยวาทกรรม “การเสียดินแดน” ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วสยามอาจมิได้มีสิทธิในดินแดนเหล่านั้นมาตั้งแต่ต้น

กล่าวได้ว่ามุมมองที่หนังสือเล่มนี้นำเสนอช่วยสร้างความเข้าใจบริบทสังคมวัฒนธรรมสยามในช่วงที่ต้องเผชิญกับอิทธิพลของชาติมหาอำนาจตะวันตกได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม การแสดงหลักฐานประกอบแนวคิดทั้งเอกสารต่างชาติและเอกสารของไทย ส่วนใหญ่กล่าวถึงปัจจัยภายนอกที่ผลักดันให้ชนชั้นปกครองสยามต้องปรับตัวมากกว่าการนำเสนอปฏิกริยาภายในของสยามเอง ด้วยเหตุ

นี้ทัศนคติของชนชั้นปกครองที่มีต่อเรื่องเขตแดนจึงถูกละเลยหรือมิได้รับการพิจารณาเท่าที่ควร ดังนั้น การศึกษางานกลุ่มที่เป็นบันทึกการเดินทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยอแนลพระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์สำคัญที่ทรงงานเกี่ยวกับการบริหารประเทศ น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยเติมภาพประวัติศาสตร์ในช่วงที่เกิดความขัดแย้งเรื่องเขตแดนให้ชัดเจนขึ้น

หนังสือเรื่อง**ยุวกษัตริย์ รัชกาลที่ 5 เสด็จอินเดีย** (INDIA IN 1872: As Seen by the Siamese) ของสังฆิธานันท์ สหาย (Sachchianand Sahai) กัญฐิกา ศรีอุดม เป็นผู้แปล (พ.ศ. 2559) นำเสนองานวิจัยเกี่ยวกับการเสด็จประพาสอินเดียของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2414 เพื่อแสดงให้เห็นความสำคัญของการเสด็จประพาสดังกล่าวว่ามีผลต่อโลกทัศน์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและส่งผลต่อการปฏิรูปสยามในเวลาต่อมา การเสด็จประพาสอินเดียในครั้งนั้นนอกจากทรงเห็นความเจริญในด้านต่าง ๆ ที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษทำให้เกิดขึ้นในอินเดียแล้ว ยังได้ทอดพระเนตรการซ้อมรบที่ทำให้ทรงตระหนักถึงแสนยานุภาพของชาติมหาอำนาจตะวันตกและมีผลอย่างยิ่งต่อพระบรมราโชบายด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับอังกฤษ

เนื้อหาในหนังสือแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็น “พระมหากษัตริย์ผู้เปิดโลกแห่งการเดินทาง” อย่างแท้จริง การเสด็จประพาสต่างประเทศทั้งที่เป็นทางการและเป็นการส่วนพระองค์อย่าง “ไปรเวต” แสดงให้เห็นพระวิริยะอุตสาหะในการติดตามความเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอก หลังกลับจากการเสด็จประพาสอินเดียแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มเสด็จประพาสในราชอาณาจักรอย่างจริงจัง การเสด็จประพาสเป็นที่มาของพระราชนิพนธ์บันทึกการเดินทางหลายเรื่อง ด้วยเหตุนี้การศึกษาเยอแนลย่อมแสดงให้เห็นความต่อเนื่องของกระบวนการปฏิรูปสยามซึ่งเริ่มต้นหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรการปกครองของอังกฤษในอาณานิคมอินเดีย

1.8.3 กลุ่มบรรณารักษศาสตร์ มีงานวิจัยเกี่ยวข้องเพียงเล่มเดียวที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการจดบันทึกและการทำเอกสารของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกสารจดหมายเหตุ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าไทยมีงานเขียนร้อยแก้วที่ให้ความสำคัญแก่การระบุวันที่ เดือน ปีและเวลามาแต่อดีต

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การบริหารงานจดหมายเหตุในประเทศไทย” ของทรงสรรค์ นิลกำแหง (2517) ศึกษาพัฒนาการของงานจดหมายเหตุในประเทศไทยสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ รวมถึงเทคนิคการบริหารงานตามหลักวิชาการจดหมายเหตุ เพื่อวิเคราะห์ปัญหาและให้ข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุงการบริหารงานในแผนกเก็บเอกสารของกระทรวงต่าง ๆ รวมถึงในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

วิทยานิพนธ์นี้ให้ข้อมูลว่าจดหมายเหตุเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ประเภทหนึ่ง เนื่องจากมีลักษณะเป็นการบันทึกข่าวคราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวัน เดือน ปีนั้น ๆ อาจจดเป็นบันทึกสั้น ๆ หรือให้รายละเอียดประกอบ ต่อมาหมายรวมถึงเอกสารราชการที่สิ้นกระแสการปฏิบัติงานแล้ว แต่มีคุณค่าในการค้นคว้าอ้างอิง ถือเป็นเอกสารสำคัญของชาติ การศึกษาประวัติการบริหารงานจดหมายเหตุในประเทศไทยแสดงให้เห็นพัฒนาการด้านการจัดบันทึกของราชสำนัก โดยเฉพาะเอกสารที่เรียกว่า จดหมายเหตุ ซึ่งให้ความสำคัญกับการระบุเวลาและ/หรือวัน เดือน ปีอย่างชัดเจน หน่วยงานสำคัญที่ทำหน้าที่บันทึกจดหมายเหตุคือ หอหลวงและหอศาสตราคมซึ่งทำงานควบคู่กัน การบันทึกจดหมายเหตุของหอศาสตราคมได้รับการปรับปรุงเป็นหน่วยงานที่เรียกว่า กลุ่มงานไดรี (diary) ทำหน้าที่จดบันทึกเหตุการณ์เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกจากราชการ แล้วจึงนำไปตีพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

การบันทึกจดหมายเหตุของไทยและหน่วยงานซึ่งรับผิดชอบการบันทึกจดหมายเหตุที่งานวิจัยนี้กล่าวถึง แสดงให้เห็นว่าก่อนที่ไทยจะรับรูปแบบการบันทึกอย่าง diary หรือ journal มาใช้ ไทยเองก็มีพื้นฐานการจดบันทึกที่ให้ความสำคัญแก่การระบุวัน เดือน ปี และเวลามานานแล้ว ดังเห็นได้จาก *จดหมายเหตุทรหรือปุมโหร* ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่ามีลักษณะสอดคล้องกับ diary อาจกล่าวได้ว่าการบันทึกจดหมายเหตุเป็นพื้นฐานสำคัญที่เอื้ออำนวยให้ชนชั้นปกครองสามารถรับการเขียน เยอแนลหรือไดรีเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในวัฒนธรรมวรรณกรรมของไทยได้ไม่ยาก

เมื่อพิจารณาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้ง 3 กลุ่มข้างต้น เห็นได้ว่าการศึกษาด้านวรรณคดีให้ความสำคัญแก่การศึกษาพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้เยอแนลของผู้เขียนอื่น ๆ จึงยังไม่ได้รับการศึกษาวิเคราะห์ อีกทั้งยังมีได้รวบรวมเพื่อนำมาศึกษา

ในฐานะงานประเภทเดียวกัน ส่วนการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ก็ได้ให้ความสำคัญแก่เยอแนลในฐานะหลักฐานขั้นต้นที่สามารถอธิบายบริบทสังคมวัฒนธรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากเท่าที่ควร ทั้งที่เป็นวรรณกรรมซึ่งชนชั้นปกครองในยุคนั้นเขียนขึ้นจำนวนมาก และถึงแม้จะมีงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์ที่ศึกษาเรื่องการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็จำกัดเฉพาะการเสด็จประพาสอินเดียครั้งแรก เพื่อเน้นย้ำความสำคัญของเหตุการณ์ดังกล่าวว่ามีอิทธิพลต่อการปฏิรูปสยามในเวลาต่อมา ในขณะที่งานวิจัยด้านบรรณารักษศาสตร์นำเสนอความสำคัญของการบริหารงานจดหมายเหตุเป็นหลัก แม้จะกล่าวถึงความเป็นมาและพัฒนาการของจดหมายเหตุโดยแบ่งตามยุคสมัย แต่ไม่ได้เน้นเรื่องจดหมายเหตุบันทึกการเดินทาง เนื่องจากให้ความสำคัญแก่การบริหารงานจดหมายเหตุในปัจจุบันเป็นหลัก

บทที่ 2

ความหมายของคำว่าเยอแนลและความเป็นมาของงานประเภทเยอแนล

ในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความหมายของคำว่าเยอแนล โดยจะแสดงความหมายของคำว่า journal ซึ่งเป็นที่มาของคำว่าเยอแนลก่อน เพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความหมายของ journal กับความหมายของเยอแนลที่นิยามได้จากบริบทการใช้ในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากนั้นจะกล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดงานประเภทเยอแนลและแสดงภูมิหลังของเยอแนลแต่ละเรื่องในขอบเขตการวิจัยตามลำดับ

2.1 ความหมายของคำว่า journal และเยอแนล

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทับศัพท์คำว่าเยอแนลมาจาก journal นำสังเกตว่าทรงใช้คำทับศัพท์ดังกล่าวอย่างจงใจหลายครั้ง ด้วยเหตุนี้จึงควรพิจารณาความหมายของคำว่า journal ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของเยอแนลเสียก่อน เพื่อให้เข้าใจขอบเขตความหมายและบริบทการใช้ซึ่งจะเป็นแนวทางในการนิยามศัพท์คำว่าเยอแนลต่อไป

2.1.1 ความหมายของคำว่า journal ที่ปรากฏในสารานุกรมหรือพจนานุกรมภาษาต่างประเทศอาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ มีความหมายเหมือนกับ diary มีความหมายคล้ายคลึงกับ diary และมีความหมายเฉพาะเจาะจง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1.1.1 journal มีความหมายเหมือนกับ diary เป็นนิยามที่พบเห็นได้บ่อยที่สุด ทั้ง 2 คำมักได้รับการอธิบายว่ามีความหมายเหมือนกันหรือใช้แทนกันได้ ดังที่สารานุกรม The world book encyclopedia 5 (อ้างถึงในอาทิมา พงศ์ไพบูลย์, 2457: 13) กล่าวว่า “Diaries resemble journals, and the two words are often used interchangeably.” หรือที่พจนานุกรม NTC’s dictionary of literary terms (1998: 116) อธิบายความหมายของ journal ไว้ว่า

journal. A diary; a personal record of experiences, ideas, and reflection kept regularly. Although many people who keep journals do little other writing, poets and novelists often keep journals as a way of gathering ideas and impression to use in their other writing or to maintain fluency between writing projects.

แปลว่า journal คือ diary เป็นบันทึกส่วนตัวเกี่ยวกับประสบการณ์ ความคิด และการสะท้อนย้อนคิดที่จดไว้อย่างสม่ำเสมอ แม้ว่าคนส่วนใหญ่ที่บันทึก journal จะสร้างงานเขียนประเภทอื่นไม่มากนัก แต่สำหรับกวีและนักประพันธ์นวนิยายมักบันทึก journal เพื่อเป็นช่องทางในการรวบรวมความคิดและความประทับใจไว้ใช้ในงานเขียนหรือเพื่อช่วยรักษาความสั่นไหวต่อเนื่องของความคิดระหว่างสร้างงานเขียน

2.1.1.2 journal มีความหมายคล้ายคลึงกับ diary แม้จะมีนิยามว่า journal เหมือนกับ diary และสามารถใช้แทนกันได้ แต่บางกรณีพบว่าคำอธิบายที่กล่าวถึงความแตกต่างของ journal กับ diary ด้วยเช่นกัน ดังนั้น journal และ diary จึงไม่ได้มีความหมายเหมือนกันสนิท แต่มีลักษณะคล้ายคลึงหรือเกือบเหมือนกัน ทั้งนี้ลักษณะที่ทำให้ journal แตกต่างกับ diary คือความเป็นส่วนตัวและเจตนาในการเผยแพร่เรื่องราวในบันทึก กล่าวคือ diary มีความเป็นส่วนตัวมากกว่าการใช้ถ้อยคำภาษาหรือน้ำเสียงในบันทึกจึงเป็นไปอย่างผ่อนคลายเป็นต้น ดังที่พจนานุกรม **A dictionary of literary and thematic terms** (2000: 87) อธิบายว่า

diary. A daily account of events recorded by an individual, usually personal in nature. Often used synonymously with the term journal, it is distinguished from the latter by its more intimated and informal tone.

แปลว่า diary เป็นบันทึกเหตุการณ์ประจำวันของปัจเจกบุคคล โดยปกติจะบันทึกเรื่องส่วนตัว มักใช้ในความหมายเดียวกับคำว่า journal ถึงกระนั้น diary ก็แตกต่างกับ journal ในประเด็นที่ว่าจดบันทึกด้วยน้ำเสียงไม่เป็นทางการและให้ความรู้สึกใกล้ชิดมากกว่า นอกจากนี้ความเป็นส่วนตัวของ diary ยังได้รับการอธิบายด้วยเจตนาในการเผยแพร่ กล่าวคือ diary มิได้เขียนขึ้นด้วยความมุ่งหมายที่จะเผยแพร่ในช่วงชีวิตของผู้เขียน ดังที่สารานุกรม **The New Encyclopaedia Britannica III** (1981: 524) อธิบายว่า “*diary, a daily chronicle of personal experiences and observations, usually written as an aid to memory or reflection and without intention of being published during the author’s lifetime.*” แปลว่า diary เป็นบันทึกเหตุการณ์รายวันว่าด้วยประสบการณ์หรือข้อสังเกตส่วนตัวซึ่งได้รับการบันทึกไว้เพื่อช่วยเตือนความทรงจำหรือการสะท้อนย้อนคิดโดยมิได้มีเจตนาจะตีพิมพ์เผยแพร่ในช่วงชีวิตของผู้เขียน อย่างไรก็ตาม

diary ของผู้เขียนบางคนที่บันทึกเรื่องราวน่าสนใจของยุคสมัยอาจได้รับการเผยแพร่เมื่อผู้เป็นเจ้าของเสียชีวิตไปแล้ว ส่วน journal ได้รับการอธิบายว่ามีความเป็นส่วนตัวน้อยกว่า diary ดังที่สารานุกรม Encyclopaedia Britannica (Available from online) กล่าวว่า

Journal, an account of day-to-day events or a record of experiences, ideas, or reflections kept regularly for private use that is similar to, but sometimes less personal than, a diary.

แปลว่า journal เป็นบันทึกเหตุการณ์แบบวันต่อวัน อาจเป็นประสบการณ์ ความคิด หรือการสะท้อนย้อนคิดที่ได้รับการบันทึกไว้อย่างสม่ำเสมอเพื่อใช้ในกิจการส่วนตัว มีลักษณะเหมือนกับ diary แต่มีความเป็นส่วนตัวน้อยกว่า เหตุที่ journal มีความเป็นส่วนตัวน้อยกว่า diary น่าจะเป็นเพราะ journal เขียนขึ้นโดยมีจุดประสงค์ให้ผู้อื่นอ่าน ดังที่สารานุกรม **The world book encyclopedia 5** (อ้างถึงในอาทิมา พงศ์ไพบุลย์, 2457: 13) อธิบายว่า *“Journals are generally less personal than diaries, and many journals are written for other people to read.”* แปลว่า โดยทั่วไป journal มีความเป็นส่วนตัวน้อยกว่า diary และ journal หลายเรื่องเขียนขึ้นเพื่อให้ผู้อื่นอ่าน

2.1.1.3 Journal มีความหมายเฉพาะเจาะจง นอกจากจะมีความหมายเหมือนหรือคล้ายคลึงกับ diary แล้ว ความหมายของ journal ยังเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ปัจจุบันความหมายของคำว่า journal ปรากฏใช้ในบริบทที่มีความเฉพาะเจาะจงมากขึ้น ดังที่ สารานุกรม **The New Encyclopaedia Britannica IV** (1981: 161) อธิบายความหมายของ Journal ไว้ว่า

Journal (from Latin diurnal, “of the day”, “daily”; French journal), originally used in English for some kind of daily account, or record; its application now ranges from the daily to the annual. “Diurnal” and “journal” were both used for periodical in the 17th and 18th centuries, but the latter term is now more specifically applied to learned publications or reviews.

แปลว่า journal (มาจากภาษาละตินว่า diurnal “ของวัน” “รายวัน” ภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า journal) เดิมในภาษาอังกฤษใช้เรียกบันทึกประจำวัน ปัจจุบันการใช้คำดังกล่าวขยายจาก “ประจำวัน” เป็น “ประจำปี” คำว่า “Diurnal” และ “journal” เป็นคำที่ใช้ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 แต่ปัจจุบันคำว่า journal มีความหมายเฉพาะเจาะจงถึงวารสารวิชาการหรือบทความ นอกจากนี้ journal ยังหมายถึง หนังสือพิมพ์หรือนิตยสารที่มีเนื้อหาเฉพาะสายวิชาหรือสายอาชีพ ดังที่ **Oxford Advanced Learner’s Dictionary** กล่าวว่า “*journal...a newspaper or magazine that deal with a particular subject or profession*” (2005, p. 802)

ความหมายของคำว่า journal ที่นำเสนอไปข้างต้น เพื่อพิจารณาเฉพาะความหมายที่สัมพันธ์กับ diary ไม่ว่าจะ เป็นวิธีการบันทึก เนื้อหา และจุดมุ่งหมายของผู้เขียน อาจกล่าวได้ว่า journal เป็นบันทึกรายวันที่มีเนื้อหาว่าด้วยชีวิต ประสบการณ์ ความรู้สึกนึกคิดของผู้เขียน มีความเป็นส่วนตัวย่อยกว่า diary เนื่องจากเขียนขึ้นโดยมีความมุ่งหมายที่จะให้ผู้อื่นอ่าน แม้ว่าคำอธิบายจากสารานุกรมและพจนานุกรมจะมีได้ระบุชัดเจนว่า personal หรือ “ความเป็นส่วนตัว” หมายถึงอะไร แต่เมื่อพิจารณาร่วมกับประเด็นเรื่องเจตนาในการเผยแพร่ อาจกล่าวได้ว่าความเป็นส่วนตัวใน diary หมายถึง บันทึกเรื่องส่วนตัวเพื่อเก็บไว้อ่านคนเดียว อาจบันทึกด้วยภาษาที่เข้าใจเฉพาะผู้เขียน และมีให้มีเจตนาให้ผู้อื่นอ่าน ส่วน journal ความเป็นส่วนตัวน้อยกว่า หมายความว่า มิได้บันทึกเรื่องส่วนตัวเพื่อเก็บไว้อ่านคนเดียว เนื่องจากมีจุดมุ่งหมายที่จะเผยแพร่ประสบการณ์เหล่านั้นแก่ผู้อ่าน ด้วยเหตุนี้เนื้อหาและภาษาที่ใช้ถ่ายทอดเรื่องราวใน journal จึงมีความเป็นทางการกว่าบันทึกที่เก็บไว้ส่วนตัว ข้อสังเกตเรื่องความหมายของ journal ที่ได้กล่าวมานี้ ผู้วิจัยจะนำไปเชื่อมโยงและอภิปรายร่วมกับความหมายของคำว่าเยอแนลในโอกาสต่อไป

2.1.2 ความหมายของคำว่าเยอแนล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่าเยอแนลเรียกพระราชนิพนธ์บันทึกการเดินทางเพียงพระองค์เดียว ไม่ปรากฏว่ามีผู้เขียนอื่นใช้คำดังกล่าว อีกทั้งมิได้ทรงระบุความหมายของเยอแนลไว้อย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้จึงต้องนิยามความหมายของเยอแนลโดยพิจารณาจากบริบทการปรากฏใช้

คำว่าเยอแนลปรากฏในพระราชนิพนธ์ร้อยแก้วของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เท่าที่พบขณะทำวิจัย) จำนวน 4 เรื่อง เรียงลำดับตามปีที่ทรงพระราชนิพนธ์ ดังนี้

- พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี (พ.ศ. 2419)
- พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค (พ.ศ. 2420)
- ระยะเวลาเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อปีขาล พ.ศ. 2421
- ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู
รัตนโกสินทรศก 109 (พ.ศ. 2433)

การปรากฏใช้คำว่าเยอแนลในพระราชนิพนธ์ข้างต้นแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ ใช้เป็นคำนาม หมายถึงหนังสือประเภทหนึ่งและใช้เป็นคำกริยาหมายถึงเขียนหนังสือประเภทเยอแนล

2.1.2.1 ใช้เป็นคำนามหมายถึง “หนังสือ” หรืองานเขียนประเภทหนึ่ง จากการศึกษาพบว่าเยอแนลปรากฏใช้เป็นคำนามมากที่สุด ทรงใช้คำว่าเยอแนลเรียกหนังสือหรืองานเขียนประเภทหนึ่ง เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...แล้วมาถึงเรือนเวลาย่ำค่ำ 45 นาที เมื่อเวลาเรามาถึงสักครู่ มีฝนตก ประปรายบ้างเล็กน้อยแล้วก็หายไป เราได้พบกับเจ้าปฤษฎางค์ ซึ่งออกมาด้วยเรือปานมารุตในวันนี้ แล้วแต่งหนังสือเยอแนลอยู่จน 2 ยามเข้านอน ค่ำวันนีลมจัดมาก เสียงคลื่นดังสู้ๆ แต่ไม่สู้หนาวนัก พรอทเพียง 70 ดีกรี.

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 153)

ตัวอย่างที่ 2 พาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

...ในเวลาบ่ายนี้ ข้างในกลับริ้นข้างนอกสบายดี นอนให้หลวงราโชนวัด³ เทวัญเขียนหนังสือเยอแนลนี้ ไม่ใคร่จะหายเหนื่อยและเมื่อยที่ขี้ม้าเลย...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 42)

ตัวอย่างที่ 3

...กินเข้ายามหนึ่ง แล้วให้เทวัญเขียนเยอแนลนี้บ้าง แต่พูดกันมากนักร้อง ค้างไว้คราวหนึ่ง เจ็ดทุ่มนอน เฮอร์มอเมเตอร์เวลากลางคืน 85

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 16)

³ พระยาสัมพาทบดี (แก้ว) [เชิงจรรถตามตัวบท]

ตัวอย่างที่ 4

...วันนี้เทวีญกำลังเขียนเยอแนลอยู่ เหลียวไปเห็นตึกแตนทองแดง เห็นว่า
ควรจะไปไว้มิวเซียมได้ ด้วยเป็นของประหลาดไม่เคยเห็นเลย ไล่ตาม
จับได้ตัวมาชมเชย เห็นตัวเป็นมันลื่น ๆ สงสัยดมดูกลายเป็นตึกแตน
อาบน้ำแกง...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 42)

ตัวอย่างที่ 5

เมื่อคืนนี้เขียนหนังสืออยู่จนดึกมาก เพราะจะตื่นสายได้ ไม่มีการ
อะไร ตื่นขึ้นก็เขียนหนังสือมาจนค่ำ ทำใบบอกและร่างหนังสือให้ลูกบ้าง
เวลาบ่าย 2 โมงครึ่งทอดสมอที่แหลมไชยสนเปนเขตแขวงเมืองกาญจนดิฐ
พอจอดประเดี้ยวเดียวมีพายุ มีฝนพรำเพรื่อมาจนค่ำจึงได้หาย แต่ลมยังมี
อยู่เสมอ...ตั้งกองเขียนหนังสือมาแต่ต้นนอนจนค่ำ แล้วนวด แต่งใบบอก
พलग เขียนเยอแนลต่อจนมาถึงวันนี้สำเร็จแล.

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 346)

ในตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าหนังสือที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
เรียกว่าเยอแนลนี้ มีทั้งส่วนที่ทรงพระราชนิพนธ์หรือทรงจดบันทึกด้วยพระองค์เองและส่วนที่ทรงบอก
ให้ผู้อื่นจดตามที่ทรงเล่าโดยตรง ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏคำราชาศัพท์ในตัวบท ผู้จดเยอแนลที่ทรง
เรียกว่า “เทวีญ” คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ มีพระนามเดิมว่า
พระองค์เจ้าเทวีญอุไทยวงศ์ ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่ติดตามไปในกระบวนเสด็จประพาสและ
ทรงรับหน้าที่บันทึกหนังสือเยอแนลถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสมอ

เมื่อพิจารณาบริบทการใช้คำว่าเยอแนลที่เป็นคำนามเรียกหนังสือประเภทหนึ่ง อาจ
กล่าวได้ว่าหนังสือที่เรียกว่าเยอแนลมีลักษณะดังนี้

2.1.2.1.1 เป็นหนังสือที่บันทึกประสบการณ์ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง

ดังเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกหนังสือนี้ว่า “เยอแนลของเรา” หรือ
“จะจดแต่เรื่องของเราคนเดียว” แสดงว่าจดเฉพาะเรื่องที่ทรงประสบพบเห็นด้วยพระองค์เอง เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...อนึ่งเมืองจันทบุรีนี้ มีชื่อปรากฏในพระราชพงษาวดารหลายแห่ง แต่ไม่
เป็นการสำคัญที่จะยกขึ้นพูดในเยอแนลของเรา...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 135)

ตัวอย่างที่ 2

...ได้มอบให้เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ แลเจ้าพระยามหินทร์ เป็นผู้รักษา
บ้านเมือง เยอแนลของเราตั้งหนึ่งแต่วันนี้ คือวัน 5¹⁴ ๓ 2 แต่ในครั้งนี้ เราจะ
ไม่มีความอุสาหจดชื่อผู้มาด้วยเหมือนเมื่อครั้งไปจันทบุรีคราวก่อน เพราะ
ต่างคนต่างมีเรื่องมากนัก จะจดแต่เรื่องของเราคนเดียว...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 3)

ตัวอย่างที่ 3

เยอแนลของเราเวลาวันนี้ เราทอดธุระเสียไม่ได้ตื่นเช้ามืด สั้วว่าได้
เวลาให้ฝึพายออกเรือทีเดียว เมื่อออกเรือนั้นไม่รู้วาก็โมง กรมมเรศร์บอกว่า
2 โมง...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 181)

2.1.2.1.2 เป็นหนังสือที่บันทึกเรื่องราวระหว่างการเดินทาง ดั้งเห็นได้ว่า
เรื่องที่บันทึกเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างการเดินทาง มีการกล่าวถึงพาหนะที่ใช้เดินทาง
ภาพทิวทัศน์ หรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นในการเดินทางครั้งนั้น ๆ เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...อนึ่งวันนี้ลงเรือเล็กไปนั้น นั่งพิจารณาลำน้ำและป่าไม้ เมื่อเวลาพระ
อาทิตย์ตก เสียงนกยูง นกกวัก นกออก นกเงือก นกกระแตแต้แวดร้อง ไก่
ป่าขันแซ่แซ่ไปดูสบายใจดี คิดโคลงให้เยอแนลหน่อยหนึ่ง...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 94)

ตัวอย่างที่ 2

...ไม่มีเลยสักหัตเดียวที่จะเว้นรอยเนื้ออกวางนางแก้งและรอยเสื่อ ขึ้นหา
ไหนก็เห็นรอยกายกันไปทั้งหาดทุก ๆ หาด ที่เป็นรอยเปียก ๆ ใหม่ ๆ ก็มี
ใหญ่ ๆ มาก เขาว่ามาลำหนึ่งสองลำแล้วคงเห็นตัวทุกที จนพระสัจจาก็ยัง
ได้ ดังเราว่าไว้แล้วในเยอแนลนี้...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 180)

2.1.2.1.3 เป็นหนังสือที่บันทึกโดยระบุวันที่และเวลา เห็นได้ว่าบันทึกใน
แต่ละวันมีการระบุวันที่ตามลำดับอย่างชัดเจน ส่วนเวลาที่ปรากฏในบันทึกอาจเป็นเวลาทำกิจวัตร
ประจำวัน เช่น ตื่นนอน เข้านอน เวลาที่เริ่มออกเดินทาง หรือเวลาที่เดินทางไปถึงสถานที่แห่งใด
แห่งหนึ่ง เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...เยอแนลของเราตั้งหนึ่งแต่วันนี้ คือวัน 5¹⁴ 2 แต่ในครั้งนี้ เราจะไม่มี
ความอุสาหจดชื่อผู้มาด้วยเหมือนเมื่อครั้งไปจับทุริคราก่อน...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 3)

ตัวอย่างที่ 2

วัน 3 ๒ คำ ออกจากบ้านกลอนโตเมื่อวานนี้ลื้มบอกระยะบ้าน
11
จึงมาไว้หน้าเยอแนลวันนี้ ต่อกลอนโตไปนั้นบ้านท่าตะคร้ออยู่ฝั่งข้าง
ซ้ายมือ แล้วบ้านจระเข้มีทั้งสองข้าง แล้วต่อไปทำโป่งทำสำเภาอยู่ข้าง
ขวามือทั้งสองบ้าน...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 96)

ตัวอย่างที่ 3

วัน 2 ๓ 9
วันนี้เลี้ยงพระแล้วรับหนังสือท่านกลาง⁴ อีก ต่อไปก็มี
แต่คนมาหา เห็นไม่ต้องการที่จะพรรณนาในเยอแนลนี้ให้ยืดยาว...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 200)

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาดรณตรีศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์

เวลาที่บันทึกไว้ในหนังสือเยอแนลได้จากการดูเวลาโดยใช้นาฬิกาพกฝรั่ง
 ดั้งเห็นได้จากการบอกหน่วยเวลาเป็น “มินิต” (minute) ประกอบกับการนับเวลาตามประเพณีไทย
 อย่างโมง เทียง บ่าย ย่ำค่ำ เป็นต้น เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...พอเรือมาถึงลงเรือแหวดต่อไป เพราะเยอแนลค้ำนักกั้วจะเป็นดินพอก
 หางหมู ให้เทวีญจตเยอแนลไปตามทาง ออกเรือไปแล้วยังนานกว่าจะพัน
 หมากกับกวางไล่กัน⁵ ต่อไปอีกเห็นเขาข้างอ่อน เขายังข้าว ถึงฟูไพรเทียง 15
มินิต...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 111 – 112)

ตัวอย่างที่ 2

...สี่โมงลงเรือแหวด กินข้าวแล้วเขียนเยอแนล มาถึงท่าซุงพบญวนตีอวน ๆ
 ติดศิลาในน้ำไม่ได้ปลาอะไร ที่นี้จะลงอวนต้องระวัง บางที่ไม่ได้ปลาแล้ว
 เลยขาดทุนอวนขาดด้วย 4 โมง 50 ถึงแก่งทางนา...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 133)

2.1.2.1.4 เป็นหนังสือที่เขียนขึ้นเพื่อถ่ายทอดเรื่องราวแก่ผู้อ่าน หนังสือที่

เรียกว่าเยอแนลนี้เป็นบันทึกประสบการณ์ที่มีได้เขียนขึ้นเพื่อเก็บไว้อ่านส่วนตัว แต่มีจุดประสงค์
 แบ่งปันเรื่องราวระหว่างการเดินทางเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อ่าน ดั้งเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึง “คนที่จะอ่าน” ออกมาโดยตรงซึ่ง “ผู้อ่าน” ในที่นี้มีได้ทรงเจาะจง
 ว่าเป็นใคร ทรงคำนึงถึงสารประโยชน์ที่ผู้อ่านจะได้รับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่จะใช้เยอแนลเป็นคู่มือ
 เดินทาง ด้วยเหตุนี้จึงทรงบอกระยะทางโดยให้ข้อมูลว่าเดินทางจากสถานที่หนึ่งไปถึงอีกสถานที่หนึ่ง
 จะต้องใช้เวลาเท่าใด บางครั้งทรงใช้วิธีระบุชื่อบ้านนามเมืองตามเส้นทางที่เสด็จประพาส หรือทรงใช้
 วิธีบอกซ้าย – ขวาเมื่อล่องไปตามลำน้ำเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจว่าระหว่างสองฟากฝั่งจะพบอะไรและอยู่ที่
 ฝั่งด้านใด เนื้อหาส่วนนี้จึงเป็นเสมือนแผนที่ที่วาดด้วยถ้อยคำ เช่น

ตัวอย่างที่ 1

⁵ ทรงหมายถึงเขาสุนัขและเขากวางที่ทอดตัวเคียงคู่กันไป

...ไปเท่าใดก็ไม่รู้แน่ พบหลักก็เลอะเปื้อนไป เมื่อไปได้ 37 นาทีนั้นพบหลัก 1500 ครั้นไปอีกจนเวลา 2 โมงครึ่งพบหลัก 100 ไม่รู้ว่าเรื่องราวเป็น กระไรกัน จะกำหนดในเยอแนลด้วยระยะเส้นนั้นเห็นจะเอาแน่ไม่ได้ คนที่จะอ่านเยอแนลแล้วขึ้นมาต่อไป ก็เห็นจะไม่มีใครมาวัดสอบ ถ้าจะว่า ก็ทะเลวหนักไป กำหนดเอาแต่เพียงว่าเรือเดินตั้งแต่นั้นถึงนั้นเพียง เท่านั้นโมงก็เห็นจะตืออยู่แล้ว รู้เป็นแน่ ผู้ที่จะมาต่อไปคงไม่มีใครเดินช้ากว่า ที่เรามา...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 97)

ตัวอย่างที่ 2

...บ่าย 2 โมงมาถึงปากแพรก เห็นเรือและเตนต์ทหารปักอยู่มาก เรือล่อง ลงมาตามลำแม่น้ำใหญ่ แต่นี้ต่อไปเป็นทางใหม่ยังไม่มีในเยอแนลนี้...มีหาด ในแม่น้ำใหญ่นี้เหมือนกันกับที่ในแม่น้ำน้อย...หาดแม่น้ำใหญ่นี้เป็นหาด ราบไม่สูง แต่ใหญ่ยาวแลสุดสายตา ถ้าจะวิ่งให้ตลอดหาดเห็นจะอ่อนเต็ม ที เห็นเขาบ้านถ้ำ เขาริมน้ำอยู่ข้างขวามือบ่าย 2 โมงครึ่ง...ที่บ้านล้อมมีเงิน มาก แต่เห็นเรือนริมน้ำสัก 4 หลัง ที่แผ่นดินข้างบนเป็นที่ราบ เห็นจะเป็น ไร่ยา... ถึงตรงบ้านถ้ำบ่าย 3 โมง 40...

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 184 – 185)

ตัวอย่างที่ 3

...วันนี้เราอยากจะดูทางเรือที่จะขึ้นทางแก่งหลวง แต่เห็นทางที่จะบอก ซ้ายบอกขวาในเยอแนลนี้ จะต้องบอกขวาเมื่อขาขึ้นไปซ้าย ๆ เมื่อขาขึ้น ไปเป็นขวา เรือล่องลงมาตามลำแม่น้ำ ข้างซ้ายมือเห็นมีศิลาอยู่ 2 ก้อน แล้วเลี้ยวข้างขวามือ หน้าเรือตรงไปฝั่งเยื้องหน่อยหนึ่งเป็นศิลาอยู่สองข้าง พอเรือล่องเข้าไปในช่องนั้นหน่อยหนึ่งต้องเลี้ยวกลับอีก ด้วยตรงนั้นทางเป็น ข้อศอกอยู่ มีศิลาเกาะอยู่ทั้งสองข้าง ถ้าเรือล่องเข้าไปในช่องนั้นถูกสายน้ำ แรงเลี้ยวไม่ทัน หัวเรือจะต้องกระทบหิน...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 181)

ส่วนผู้ที่อ่านเพื่อความบันเทิงหรือหาความรู้โดยมิได้ต้องการใช้ข้อมูลการเดินทาง ก็จะได้ประโยชน์จากเยอแนลเช่นกัน เนื่องจากทรงบันทึกเรื่องราวด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี หรือคติชนไว้ด้วย ทั้งนี้มิได้ทรงบันทึกข้อมูลเหล่านั้นไว้ทั้งหมด แต่ทรงคัดเลือกเฉพาะเรื่องราวที่น่าสนใจหรือเกี่ยวข้องกับสถานที่ที่เสด็จประพาสโดยตรง เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...มีนิทานที่ยิ่งเสือนั้นหลายเรื่อง แต่จะจดลงในเยอแนลก็จะมากนักไป จะว่าแต่เรื่องเดียวเถิด เดิมตาพรานกับพวกไปล้อมช้าง ไปด้วยกันประมาณสัก 30 คน หุคนอนอยู่กลางป่า เวลากลางคืนที่ทับตะโก ชื่อม่วงคนหนึ่งนอนอยู่ใกล้กับตาพราน แต่เจ้าม่วงนั้นอยู่กลางที่เดียว เวลากลางคืนเสียชะเง้อขึ้นไปบนแคร่ ลากเอาตัวอำมม่วงไป คนร้องเกรียวกราวอะอะกันขึ้น ได้ยินเสียงอำมม่วงนั้นสองหนก็เงียบไป...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 103 – 104)

ตัวอย่างที่ 2

...พระนอนองค์นี้คือที่พระราชสงครามชลอในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 7 พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ความพิสดารแจ้งอยู่ในพระราชพงศาวดารนั้นแล้ว พระนอนองค์นี้ยาว 11 วา พระอุโบสถพระวิหารการเปรียญทั้งปวงในวัดนี้ สร้างครั้งแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระทั้งสิ้น ความแจ้งอยู่ในคำประกาศที่จารึกแผ่นศิลา ติดอยู่ในผนังพระอุโบสถ ซึ่งคัดไว้ในเยอแนลนี้แล้ว...

(เสด็จประพาสอยุธยา, 2470ช: 42)

2.1.2.1.5 เป็นหนังสือที่ถ่ายถอดด้วยภาษาร้อยแก้วที่เข้าใจง่าย เมื่อเยอแนลเป็นบันทึกการเดินทางที่มีเจตนาถ่ายถอดประสบการณ์สู่ผู้อ่าน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้ภาษาร้อยแก้วเรียบง่าย ในระดับคำทรงเลือกใช้คำศัพท์ที่เข้าใจง่าย ส่วนในระดับประโยคทรงใช้ประโยคสั้น มีโครงสร้างไม่ซับซ้อน ทำให้สามารถสื่อสารได้อย่างรวดเร็วและชัดเจน เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...ได้รับหนังสือท่านกลาง 2 ฉบับ ไม่มีข่าวอะไร มีแต่ข่าวไฟไหม้สำเพ็ง คนตายคนหนึ่ง กับว่าไหม้ที่หลังบ้านสัก 20 - 30 ตับจาก ได้ข่าว เทวาริราช⁶ ค่อยยังชั่วแล้ว แต่ยังจับไข้อยู่ ต้องเขียนหนังสือตอบอีก ฉบับหนึ่งกับจดหมายให้นายหมีไปรับลูกหญิงเล็ก ออกมาราชบุรี ไม่ได้ทำเยอแนลเลยเวลากลางวัน...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 74)

ตัวอย่างที่ 2

...วันนี้เหนื่อยด้วยมีธุระต้องทำหนังสือตอบโต้ไปกรุงเทพฯ จนดึกจึงได้ เข้าที่นอน ไว้ใจว่าต่อไปข้างหน้าเยอแนลคงจะไม่มีคามอะไร ด้วยจะ นอนอยู่กับที่เสียมาก...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 200)

2.1.2.2 ใช้เป็นคำกริยาหมายถึงเขียนหนังสือประเภทเยอแนล ผู้วิจัยพบการใช้คำว่า เยอแนลที่เป็นคำกริยาเพียง 1 บริบทในข้อความ “ช่วยในการเยอแนล” โดยแบ่งโครงสร้างเป็น ช่วย + ในการ + เยอแนล โดยปกติคำที่จะอยู่ในตำแหน่งต่อท้าย “ช่วยในการ...” จะเป็นคำกริยา เช่น ช่วยในการตรวจสอบ ช่วยในการสื่อสาร ช่วยในการตอบคำถาม ช่วยในการทำงาน ทั้งนี้สามารถ ละคำว่า “ในการ” ได้ ดังนั้นคำว่าเยอแนลในข้อความ “ช่วยในการเยอแนล” หรือ “ช่วยเยอแนล” จึงเป็นคำกริยาที่มีความหมายเฉพาะเจาะจงว่าจดบันทึกหรือเขียนหนังสือประเภทเยอแนลนั่นเอง ดังความว่า

...เทวัญนั้นเราไปไหนยังไม่เคยขาดเลย ได้ไปด้วยกันทุกคราวตั้งแต่เล็กจน โต เพิ่งมาขาด 2 คราว เมื่อไปบางปะอินวานขึ้นนี้คราวหนึ่ง กับคราวนี้อีก เป็นทางไกล นึกคิดถึงมาก ถ้าหากว่ามาคงจะได้ช่วยในการเยอแนลแข็ง แรงทีเดียว...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 152)

⁶ พระยาไชยสุรินทร์ (เทวหนึ่ง) [เชิงอรธตามดับท]

ในข้อความข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงบุคคลที่ “ช่วยในการเยอแนล” คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการซึ่งทรงเป็นผู้ช่วย จัดบันทึกหรือเขียนเยอแนลตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่า

2.1.2.3 สรุปความหมายของเยอแนลที่ประมวลจากบริบทการใช้ เมื่อพิจารณาคำว่าเยอแนลทั้งที่เป็นคำนามและคำกริยาในพระราชนิพนธ์ 4 เรื่อง ได้แก่ 1. *พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี* 2. *พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค* 3. *ระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อปีชกาล พ.ศ. 2421* และ 4. *ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู ร.ศ. 109* อาจประมวลความหมายของ “หนังสือเยอแนล” จากลักษณะที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เหล่านั้นได้ว่า “เยอแนล” หมายถึง ร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่ และเวลา เป็นงานที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคลโดยมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป

เมื่อพิจารณาความหมายของเยอแนลเปรียบเทียบกับความหมายของ journal และ diary เห็นได้ว่าเยอแนลมีลักษณะสอดคล้องกับ journal มากกว่า diary โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นที่ว่าเขียนขึ้นโดยมีความมุ่งหมายที่จะให้ผู้อื่นอ่าน การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่าเยอแนลมากกว่าไดอริ สะท้อนให้เห็นว่าทรงตระหนักถึงความแตกต่างระหว่าง journal กับ diary ในประเด็นดังกล่าวด้วยเช่นเดียวกัน เมื่อทรงพระราชนิพนธ์เยอแนลเพื่อเผยแพร่ การใช้คำว่าเยอแนลซึ่งทับศัพท์มาจาก journal หรืออาจกล่าวให้เฉพาะเจาะจงเป็น travel journal จึงเป็นคำที่เหมาะสมกับพระราชนิพนธ์บันทึกการเดินทางของพระองค์มากกว่าการใช้คำว่า diary หรือ ไดอริ

เมื่อนำนิยามของเยอแนลไปพิจารณาพระราชนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีได้ทรงเรียกว่าเยอแนล พบว่ายังมีพระราชนิพนธ์อีก 2 เรื่องที่จัดเป็นงานประเภทเยอแนลได้ คือ *ระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือน* (พ.ศ. 2439) และ *พระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวันเมื่อเสด็จประพาสชวาคครั้งหลัง ร.ศ. 120* (พ.ศ. 2444) ด้วยเหตุนี้พระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีทั้งหมด 6 เรื่อง และเมื่อนำนิยามของเยอแนลไปพิจารณาร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่เป็นพระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ งานของข้าราชการ และงานของราษฎรซึ่งเขียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่ามีตัวบทที่สามารถจัดเป็นงานประเภทเดียวกันกับ

เยอแนลได้อีก 10 เรื่อง ด้วยเหตุนี้จึงมีเยอแนลในขอบเขตการวิจัยทั้งหมด 16 เรื่อง ดังปรากฏรายชื่อในบทที่ 1 บทนำ หัวข้อ 1.4 ขอบเขตการวิจัย ทั้งนี้ก่อนที่จะแสดงภูมิหลังของเยอแนลเหล่านั้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดงานประเภทเยอแนลเพื่อเป็นพื้นฐานความรู้ก่อน

2.2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดงานประเภทเยอแนล

งานประเภทเยอแนลเกิดจากปัจจัยสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ ปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรมและปัจจัยด้านวรรณกรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.2.1 ปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม การเกิดขึ้นของเยอแนลสัมพันธ์ใกล้ชิดกับบริบทสังคมวัฒนธรรมในช่วงที่สยามกำลังเผชิญกับอำนาจลัทธิจักรวรรดินิยม การคุกคามจากชาติมหาอำนาจตะวันตกเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชนชั้นปกครองสยามเริ่มปรับตัวเพื่อให้สามารถต่อรองกับชาติมหาอำนาจได้โดยไม่เสียเปรียบมากนัก การปรับตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์ปรากฏชัดเจนมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อเนื่องมาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กระบวนการปรับตัวของชนชั้นปกครองเป็นปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนให้เกิดพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมถึงพระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนงานเขียนของข้าราชการและราษฎรที่เกิดขึ้นตามมา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.2.1.1 การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกที่แผ่อิทธิพลเข้ามาในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มส่อเค้าว่าจะเป็นปัญหาต่อความมั่นคงของสยามมาตั้งแต่ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ดังจะเห็นได้จากพระราชปรารภแก่พระยาศรีสุริยวงศ์ก่อนเสด็จสวรรคต ความว่า “...การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาคิดควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้มันถือเลื่อมใสไปทีเดียว...” (ทิพากรวงศ์, 2481, p. 370) ในช่วงเวลาดังกล่าวชนชั้นปกครองสยามบางส่วนเริ่ม “ไหวตัว” และ “ปรับตัว” เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์บ้านเมืองและการเมืองระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎและทรงพระผนวชเป็นวชิรญาณภิกขุ ทรงเป็นหนึ่งในพระบรมวงศานุวงศ์กลุ่มแรก ๆ ที่ศึกษาศิลปวิทยาการของตะวันตกอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ทำให้ทรงมีความรู้ตามแบบตะวันตก เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วจึงทรงมีความพร้อมในการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์และบทบาทหน้าที่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้สอดคล้องกับความเป็นไปของโลกที่มีชาติมหาอำนาจตะวันตกเป็นผู้กำหนดทิศทาง

2.2.1.2 การปรับตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 4 การปฏิสัมพันธ์กับชาวต่างชาติและการศึกษาศิลปวิทยาการของตะวันตก ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรู้เท่าทันความคิดของชาติมหาอำนาจที่ต้องการเข้าแทรกแซงกิจการสำคัญต่าง ๆ โดยใช้ความกล้าหลังของสยามเป็นข้ออ้าง ในสถานการณ์ดังกล่าวทรงเห็นว่าการปรับตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์คือความจำเป็นแรกที่จะสร้างอำนาจต่อรองกับชาติมหาอำนาจได้ การปรับตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีความสัมพันธ์กับการเกิดขึ้นของงานประเภทเยอแนลแบ่งเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ การพัฒนาองค์ความรู้ตามแบบตะวันตก การปรับใช้วิทยาการของตะวันตก และการแสดงความสำคัญและบทบาทหน้าที่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม

2.2.1.2.1 การพัฒนาองค์ความรู้ตามแบบตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาภาษาต่างประเทศเพื่อใช้เป็นเครื่องมือเข้าถึงศาสตร์ความรู้และวิถีคิดของชาวตะวันตก นอกจากจะทรงศึกษาศิลปวิทยาการจากชาวตะวันตกที่มีความรู้แล้ว ยังทรงศึกษาค้นคว้าด้วยพระองค์เอง ดังเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาถึงนาย ว. อาคมสัน ผู้จัดการบริษัทเบอร์เนียว จำกัด ณ สิงคโปร์ ซึ่งก่อนหน้านั้นได้ส่ง “หนังสือที่เกี่ยวกับลัทธิโมฮัมหมัด และบทแปลคัมภีร์อัลกุรอาน และพจนานุกรมลาติน – อังกฤษ” (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2548, p. 474) เข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายตามรับสั่ง เนื้อความในพระราชหัตถเลขากล่าวถึงการที่ทรงสั่งซื้อหนังสือคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์จากตัวแทนที่กรุงลอนดอน ความว่า

...ได้โปรดสั่งซื้อหนังสือให้ดังต่อไปนี้

1. หนังสือแอลยิบรา⁷ เบื้องต้นอย่างง่าย ๆ (การคำนวณพร้อมด้วยเครื่องหมายต่าง ๆ) กับคำอธิบายตัวอย่างของเครื่องหมายและตัวอักษรกรีก ฯลฯ

2. วิธีคำนวณอย่างง่าย ๆ และใหม่ เกี่ยวกับสุริยุปราคาและจันทรุปราคา สำหรับตำบลที่ทุกแห่งบนพื้นโลก และตารางดาราศาสตร์สำหรับใช้ในการคำนวณ (อุปราคา) โดยไม่มีปฏิทินเดินเรือและสำหรับการคำนวณหาตัวประกอบของคราสที่มีอยู่ในปฏิทินเดินเรือของทุก ๆ ปี ซึ่งสุริยุปราคาในตำบลที่อยู่ห่างจากยุโรปมากนั้นเป็นการยากที่จะพยากรณ์ให้ถูกต้องได้

⁷ Algebra คือ พีชคณิต

ท่านคงจะสั่งเอเยนต์ของท่านในประเทศอังกฤษ ให้ติดต่อกับ
เจ้าหน้าที่ของหอหลวงตรวจดาว ณ เมืองกรีนวิชเสียก่อน แล้วจึงซื้อ
หนังสือตามคำแนะนำของเขา จดหมายที่ข้าพเจ้าสั่งซื้อหนังสือที่กล่าว
มานั้น ควรจะแสดงให้เขาดูด้วยว่าควรจะซื้อสักกี่เล่มตามคำแนะนำ
ของหอหลวงตรวจดาว ความสวยงามของปกหนังสือที่จะซื้อควรให้
เหมือนกับของที่ท่านเคยสั่งซื้อมาให้แล้ว

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2548: 474)

ข้อความในพระราชหัตถเลขาข้างต้นแสดงให้เห็นความใฝ่รู้และความ
กระตือรือร้นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการศึกษาศิลปวิทยาการของตะวันตก
อย่างชัดเจน ความรู้เหล่านั้นนอกจากจะทรงเห็นว่ามีประโยชน์และจำเป็นสำหรับประเทศสยามแล้ว ยัง
เป็น “พระราชนิยม” ที่ทรงอุตสาหะปลูกฝังให้แก่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพารในราช
สำนักด้วย

บันทึกของชาวต่างชาติ ประกาศ และพระราชหัตถเลขาต่างให้ข้อมูล
สอดคล้องกันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีอุปกรณ์วิทยาศาสตร์และดาราศาสตร์
หลากหลายชนิด ทั้งนาฬิกา เครื่องมือวัดอุณหภูมิ ความกดอากาศ ความเร็วลม กล้องดูดาว รูปจำลอง
เครื่องยนต์กลไก และหนังสือคู่มือต่าง ๆ (ภูธร ภูมะธนะ, 2555ข, p. 69) แน่แน่นอนว่าพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระราชโอรสผู้สนิสนมและใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากที่สุด น่าจะทรงคุ้นเคยกับอุปกรณ์ต่างเหล่านี้เป็นอย่างดี ในพระราชนิพนธ์
เยอแนลก็แสดงให้เห็นว่าทรงใช้ทั้งนาฬิกา เข็มทิศ เครื่องวัดอุณหภูมิ และเครื่องวัดความกดอากาศ

อาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาองค์ความรู้ตามแบบตะวันตกเป็นพื้นฐานที่ทำให้
ชนชั้นปกครองสยามเข้าใจว่าภูมิปัญญาและการพัฒนาด้านเทคโนโลยีเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาติ
มหาอำนาจตะวันตกมีอิทธิพลด้านการเมืองและการทหารซึ่งสยามไม่อาจขัดขืนหรือแข่งขันได้ ความ
เข้าใจดังกล่าวจะทำให้ชนชั้นปกครองเห็นแนวทางในการปรับตัวและดำเนินนโยบายที่สอดคล้องกับ
การเมืองระหว่างประเทศในเวลาต่อมา

2.2.1.2.2 การปรับใช้วิทยาการของตะวันตก นอกจากการศึกษาวิชาการของตะวันตกเพื่อให้เท่าทันความคิดอ่านของชาติมหาอำนาจแล้ว ชนชั้นปกครองสยามยังนำวิทยาการและเทคโนโลยีของตะวันตกมาปรับใช้เพื่อพัฒนาประเทศและเพื่อดำเนินนโยบายด้านการรักษาดินแดนในการปกครองของสยามด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงอันตรายของประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสที่ยึดครองดินแดนรายรอบสยามไว้ได้เกือบหมดแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงทรงดำเนินพระบรมราโชบายด้านการต่างประเทศอย่างรอบคอบและระมัดระวัง นอกจากนี้ยังทรงนำความรู้ด้านภูมิศาสตร์และการทำแผนที่สมัยใหม่มาใช้เป็นเครื่องมือต่อรองกับชาติมหาอำนาจด้วย อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานั้นพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการมีความรู้จำกัดทั้งในด้านการทำแผนที่และการใช้เครื่องมือสมัยใหม่ ทำให้ราชสำนักต้องพึ่งบุคลากรที่เป็นชาวตะวันตก เช่น ใน พ.ศ. 2409 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งคณะสำรวจดินแดนบริเวณแม่น้ำโขง โดยมี “นายโดยชก” (Duyart) ชาวตัทซ์เป็นหัวหน้า คณะสำรวจใช้เส้นทางนาน หลวงพระบาง ไปถึงมุกดาหาร (ธงชัย วินิจจะกุล, 2556: 191-192)

การแต่งตั้งคณะทำงานดังกล่าวแสดงให้เห็นพระวิริยอุตสาหะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการใช้วิทยาการตะวันตกเพื่อต่อรองกับชาติตะวันตก ทรงมีพระราชดำริว่า “...การทำงานในเมืองไทย ที่นิยมตามแบบแผนจีนมาแต่ก่อนนั้น พ้นสมัยเสียแล้ว จะต้องหันเหียนเปลี่ยนแบบแผนการทำงานไปทางอย่างฝรั่ง ทรงสืบสวนแบบแผนการทำงานของฝรั่งมาแต่แรก...” (หอพระสมุดวชิรญาณ, 2460, p. 3)

กล่าวได้ว่าการดำเนินพระบรมราโชบายด้านการเมืองการปกครอง การทูต เศรษฐกิจ การค้า และการศึกษาโดยใช้แบบแผนของตะวันตก มิเพียงทำให้ชนชั้นปกครองเห็นประโยชน์ของระบบการจัดการและวิทยาการความรู้ของตะวันตกอย่างเป็นรูปธรรมเท่านั้น แต่ยังเห็นความจำเป็นในการสร้างบุคลากรที่รู้แบบแผนการทำงานและการประยุกต์ใช้วิทยาการตะวันตกด้วยความจำเป็นดังกล่าวทำให้เกิดการจ้างข้าราชการตะวันตกมาเป็นที่ปรึกษาหรือสอนงานให้แก่ข้าราชการสยามและมีการส่งชาวสยามไปเรียนที่ยุโรปซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และราษฎรมีโอกาสได้เดินทางไกลด้วย

2.2.1.2.3 การแสดงความสำคัญและบทบาทหน้าที่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม เมื่อสยามเปิดประเทศและติดต่อกับชาวต่างชาติมากขึ้น ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นที่จับตามองจากต่างชาติมากกว่าในยุคก่อน ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมและโบราณราชประเพณีที่ล้าหลัง ขณะเดียวกันก็ทรงริเริ่มธรรมเนียมใหม่ขึ้นใช้ในราชสำนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสด็จประพาสในพระราชอาณาจักร การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นไปเพื่อแสดงให้เห็นว่าสยามเป็นชาติที่มีอารยธรรม และกษัตริย์สยามทรงมีพระปรีชาสามารถในพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าได้ไม่แพ้ชาติอื่น ๆ ที่ถูกจักรวรรดินิยมตะวันตกเข้ายึดครอง

1) เปลี่ยนแปลงธรรมเนียมและโบราณราชประเพณีที่ล้าหลัง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกเลิกธรรมเนียมที่ทำให้ชาวตะวันตกมองสยามว่าเป็นชาติป่าเถื่อน เช่น ทรงยกเลิกการยิงนัยน์ตาของผู้ลอบมองพระพักตร์พระมหากษัตริย์ขณะเสด็จประพาส ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรมองและหมอบเฝ้าพระองค์ได้อย่างใกล้ชิด ทั้งยังทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรถวายฎีการ้องทุกข์ได้โดยตรงเมื่อเสด็จเสียบพระนคร ทรงมีพระราชดำริให้ข้าราชการสวมเสื้อเข้าเฝ้า ทรงจ้างครูชาวต่างชาติมาถวายพระอักษรแก่พระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอเพื่อให้ทรงมีความรู้แบบตะวันตกควบคู่ไปกับการศึกษาตามแบบโบราณราชประเพณี ทรงใช้พระราชหัตถเลขาติดต่อกับบุคคลต่าง ๆ หรือทรงพระราชนิพนธ์ประกาศเพื่อสื่อสารกับราษฎรโดยตรง ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยลดแรงกดดันจากชาติมหาอำนาจที่มีกำลังความล้ำหลังเพื่อเข้ามาช่วยพัฒนาและเข้าแทรกแซงกิจการของชาติอื่น

2) ริเริ่มธรรมเนียมการเสด็จประพาสในพระราชอาณาจักร

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มธรรมเนียมการเสด็จประพาสในพระราชอาณาจักรซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงโบราณราชประเพณีครั้งสำคัญของกษัตริย์สยามที่เคยกำหนดไว้ว่าจะเสด็จออกนอกพระนครเพื่อทรงคล้องช้าง ทรงนมัสการเจดีย์สถานสำคัญ หรือทรงเสด็จไปราชการสงครามเท่านั้น

ก. การเสด็จประพาสก่อนขึ้นครองราชสมบัติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปตามหัวเมืองต่าง ๆ มาตั้งแต่ครั้งทรงพระผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุ เช่น การเสด็จเมืองเหนือเมื่อปีมะเส็ง จุลศักราช 1195 (พ.ศ. 2376) ตามเส้นทางอยุธยา พิจิตร ชัยนาท นครสวรรค์ พิษณุโลก อุตรดิตถ์ สุโขทัย และกำแพงเพชร การเสด็จในครั้งนั้น

ทรงพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวันระยะทางเป็นภาษาบาลีชื่อว่า *อุตตรทิสาคมนมคโค* เป็นบันทึกการเดินทางรายวันขนาดสั้น ระบุเพียงชื่อจุดหมายปลายทางหรือสถานที่พักค้างแรมในแต่ละวัน ทรงเริ่มบันทึกตั้งแต่วันเสาร์เดือนยี่ ขึ้น 4 ค่ำ จุลศักราช 1195 (วันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2376) ถึงเดือน 4 ขึ้น 5 ค่ำ (วันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2376) รวมระยะเวลา 61 วัน พระราชนิพนธ์บันทึกการเดินทางดังกล่าวเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองสำคัญทางตอนเหนือของสยาม (ก่อนรวมล้านนา) มาตั้งแต่ก่อนขึ้นครองราชย์

ข. การเสด็จประพาสหลังจากเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชนิยมเสด็จประพาสนอกพระนครเสมอ ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งน่าจะมาจากแรงกดดันของชาติมหาอำนาจเรื่องเขตแดนซึ่งสัมพันธ์กับผลประโยชน์ของสยาม ทำให้ชนชั้นปกครองเกิดความตื่นตัวที่จะรู้จักดินแดนของตนมากกว่าแต่ก่อน เพราะดินแดนไม่ใช่เรื่องของพื้นที่อย่างเดียว แต่หมายถึงกำลังคน การค้า และผลประโยชน์ในสัมปทานที่สยามอนุญาตให้ต่างชาติเข้ามาดำเนินกิจการ ด้วยเหตุนี้ผู้ปกครองจึงจำเป็นต้องรู้ว่าดินแดนส่วนใดเป็นของตน มีขอบเขตพื้นที่มากเพียงใด มีทรัพยากรอะไรบ้าง และมีแรงงานในพื้นที่จำนวนเท่าใด แน่แน่นอนว่าวิธีการสำคัญที่จะทำให้ได้ความรู้เหล่านั้นคือการเดินทางสำรวจด้วยตนเอง มิใช่การว่าจ้างนักสำรวจต่างชาติหรือรวบรวมรายงานจากข้าราชการหัวเมืองอย่างที่เคยเป็นมา

เมื่อการเสด็จประพาสทางไกลคือวิธีการที่จะทำให้ได้ความรู้เชิงประจักษ์ กล่าวคือทำให้เห็นความเป็นไปของบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของราษฎรด้วยตาของตนเอง กอปรกับการมีเรือกลไฟพระที่นั่งและอาวุธยุทโธปกรณ์ที่ทำให้การเดินทางสะดวกและปลอดภัยกว่าแต่ก่อน ปัจจัยดังกล่าวสนับสนุนการเสด็จประพาสนอกพระนครของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มขึ้นอย่างจริงจัง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เรือกลไฟเป็นพระราชพาหนะในการเสด็จประพาสแทนเรือพระที่นั่งแบบดั้งเดิม เนื่องจากเรือกลไฟเดินทางสะดวก รวดเร็ว ติดตั้งอาวุธไว้พร้อมสรรพ จึงไม่ต้องเกณฑ์ไพร่พลติดตามไปเป็นกระบวนใหญ่เพื่อถวายเป็นอารักขาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงเสด็จประพาสนอกพระนครบ่อยครั้ง การเสด็จประพาสทางไกลนอกพระนครของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสร้างความประหลาดใจและความกังวลใจให้แก่บรรดาเจ้าเมืองประเทศราชของสยามอยู่ไม่น้อย เพราะคิดว่า

สยามกำลังประสบปัญหาการเมืองการปกครองจากชาติมหาอำนาจตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับมีพระราชดำรัสให้เสนาบดีส่งศุภอักษรไปชี้แจงเจ้าเมืองประเทศราช เรื่องพระราชกฤษฎีกาเสด็จประพาสนอกพระนครของพระองค์ เพื่อให้คลายความกังวล ดังปรากฏในศุภอักษรถึงพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี บอกเรื่องเสด็จประพาสหัวเมืองในรัชกาลที่ 4 ความว่า

...เพราะเคยสังเกตแต่เพียงอย่างธรรมเนียมเก่าว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในกรุงเทพฯ นี้ เมื่อไม่มีราชการทัพศึกเป็นการใหญ่แล้ว ไม่เคยเสด็จออกไปนอกพระนครเลยนั้น ก็จะคิดไปว่าครั้งนี้เป็นเหตุไฉน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีที่เสด็จออกนอกกรุงเนื่อง ๆ อย่างธรรมเนียมพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ไม่ได้เสด็จไปนอกพระนคร เพราะเหตุสองประการ ๆ หนึ่ง เมื่อมีที่เสด็จไปนอกพระนครแลหัวเมือง โดยแม่น้ำลำคลอง เรือพระที่นั่งซึ่งเป็นราชพาหนะ แลเรือตามเสด็จทั้งปวง ล้วนแต่เป็นเรือยาว ไปได้ด้วยแรงคนพาย ต้องใช้คนมากแลต้องไปเป็นกระบวนหลายลำ ถ้าจะใช้แต่เรือพระที่นั่งแลเรือป้องกันพายไปลำหนึ่งสองลำ จะเอาปืนใหญ่น้อยลงบรรจุให้มากก็ไม่ได้ ครั้นต้องใช้เรือหลายลำก็ต้องเกณฑ์ไพร่พลในกรุงนอกกรุงนับพัน เป็นกระบวนพยุหยาตรา ได้ความลำบากแก่ไพร่มากจึงเสด็จได้ อนึ่งเครื่องสาตราอาวุธแต่ก่อนไม่แข็งแรงเหมือนเครื่องที่มีในกาลบัดนี้ ไม่เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้ เพราะเครื่องสาตราอาวุธหลวงเก่า ๆ นั้นก็เป็นของสามัญ เหมือนกับเครื่องสาตราอาวุธที่ของใคร ๆ ก็มี ๆ กำลังเสมอได้ ถ้าแม้จะเสด็จทางทะเลก็เคยใช้แต่เรือใบแล่นด้วยลม ถึงจะไปสักร้อยสองร้อยลำก็สู้เรือ กลไฟใช้จักรแต่ลำเดียวไม่ได้ เรือใบถ้ามีคลื่นขัดลมหรือมีเหตุการณ์มา จะตามมาช่วยกันก็ไม่ทันท่วงที แล้วจะกำหนดให้ไปถึงที่นั้น ๆ ก็กำหนดวันเปนแน่ไม่ได้ เรือกลไฟใช้จักรนั้นใช้ได้ตามกำหนด จะถอยหน้าถอยหลังขวางคลื่นขวางลมก็ได้คล่อง รวดเร็วทุกทิศทุกทางทุกระดู บรรทุกปืนใหญ่น้อยได้มาก อนึ่ง บัดนี้ในหลวงมีปืนใหญ่กระสุนไฟกระสุนตลกแตก แลปืนน้อยอย่างใหม่ชื่อไรเฟอล ถึงรบกับปืนคาบศิลา ก็ยิงทางไกลออกไปได้ 30 เส้น

40 เส้น กระสุนก็ยาว 2 นิ้วเศษ ใช้ได้แทนปืนกระสุน 3 นิ้วก็มีขึ้นเพนอันมาก ถึงจะมีข้าศึกศัตรูมาเรือแจวเรือพายหลายลำกั้นกลางขวางหน้า ก็ไม่อาจสามารถจะต้านไว้ได้ เรือกลไฟลำเดียวสองลำถึงจุน้อยแต่สู้เรือพายคนเพนอันมากได้เป็นแน่ ด้วยกำลังกลไฟแลอาวุธยิงศัตรูได้แต่ไกลที่กำลังปืนของศัตรูจะมาถึง...

(อรรถกัฏฐี, (ม.ป.พ.), pp. 76-78)

ค. การเสด็จประพาสปลายรัชกาล การเสด็จประพาสทางไกล

ครั้งสำคัญที่สุดและนับเป็นครั้งสุดท้ายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือการเสด็จประพาสหัวากอเพื่อทอดพระเนตรสุริยุปราคาเต็มดวงเมื่อวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2411

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความรู้แตกฉานทั้งด้านโหราศาสตร์และดาราศาสตร์ซึ่งเป็นวิทยาการแบบสมัยใหม่ ทรงคำนวณว่าจะเกิดสุริยุปราคาเต็มดวงที่ตำบลหัวากอไว้ล่วงหน้าถึง 2 ปี เมื่อถึงเวลาจึงเสด็จไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาเต็มดวงในบริเวณดังกล่าว ทั้งที่ทรงทราบว่ามีไข้ป่าระบาดอยู่ในพื้นที่นั้น แต่ก็มีได้ทรงย่อท้อหรือล้มเลิกความตั้งพระทัย ทรงหาทางป้องกันไม่ให้ผู้ที่ติดตามไปในกระบวนเสด็จเสี่ยงต่อการเป็นไข้ป่า ดังปรากฏข้อความในพระราชหัตถเลขาถึงเมอสิเออร์ เดอ เกรฮาง หรือ พระสยามมมธรรานุรักษ์ กงสุลสยามประจำกรุงปารีส ลงวันที่ 10 สิงหาคม ค.ศ. 1868 (พ.ศ. 2411) ความว่า

...อนึ่งข้าพเจ้าได้ทราบมาว่า คนงานของเราจำนวนหนึ่งที่ส่งมาจัดการสร้างที่พักบนบกนี้ ได้เจ็บป่วยลงด้วยไข้ป่าอย่างที่เกิดที่เหมืองทองบางตะพานซึ่งอยู่ใกล้กับที่นี่ประมาณ 25 ไมล์ เหตุนี้ทำให้ข้าพเจ้ากลัวไปว่า คนที่มาด้วยกันเป็นจำนวนมากในขณะนี้ จะป่วยลงด้วยไข้ป่าที่นั่นแล้ว หากข้าพเจ้าขึ้นไปพักอยู่บนบกหลาย ๆ วัน ณ ที่ที่มีไข้ป่าอันร้ายแรง ดังนั้นข้าพเจ้าจึงแก้ปัญหาด้วยการถอยย้าย มาทอดสมออยู่ที่ท่ามะนาวใกล้เมืองหัวาวาน จะคอยอยู่ที่นี้จนกว่าใกล้จะถึงวันมีคราส...

(2548: 501 – 502)

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จ
 ภยันตรายเสด็จไปพิสูจน์สุริยุปราคาที่หว้ากอด้วยพระองค์เองนั้น มิใช่เพียงเพื่อให้ชาวตะวันตกที่
 เดินทางมาเป็นสักขีพยานได้ประจักษ์ในพระปรีชาสามารถ แต่เพื่อเปลี่ยนแปลงความคิดของพวกเขา
 หลวงที่ยังยึดติดกับวิชาโหราศาสตร์แบบเดิม จนไม่ยอมเปิดรับความรู้ด้านดาราศาสตร์ซึ่งคำนวณได้
 อย่างแม่นยำกว่า ความสำเร็จในการคำนวณการเกิดสุริยุปราคาที่หว้ากอของพระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวยืนยันพระปรีชาสามารถและประกาศพระเกียรติยศของพระองค์ท่ามกลางสักขีพยาน
 ชาวตะวันตกจำนวนมาก ทั้งยังเป็นแบบอย่างการเสด็จประพาสทางไกลให้แก่พระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชโอรสผู้ที่จะรับสืบทอดพระราชกรณียกิจของพระองค์ต่อไป

2.2.1.3 การสืบทอดธรรมเนียมเสด็จประพาสทางไกลในสมัยรัชกาลที่ 5 ในรัชกาล

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นยุคที่ราชสำนักสยามเปิดรับวัฒนธรรมตะวันตกอย่าง
 เข้มข้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้นำในการเลือกรับและปรับใช้วัฒนธรรม
 ตะวันตกควบคู่ไปกับการรักษาสืบทอดขนบธรรมเนียมที่ยังเป็นประโยชน์ต่อการปกครองและสร้าง
 ความมั่นคงให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสืบทอดธรรมเนียมการเสด็จประพาส
 ในพระราชอาณาจักรจากรัชกาลก่อนและขยายไปสู่การเสด็จประพาสต่างประเทศ โดยมีจุดประสงค์
 ในการเสด็จประพาส 3 ประการ ได้แก่ การเสด็จประพาสเพื่อให้ได้ประสบการณ์ที่เป็นประโยชน์ใน
 การปกครอง การเสด็จประพาสเพื่อให้เกิดความใกล้ชิดกันระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับราษฎร
 และการเสด็จประพาสเพื่อแสดงสถานะและยืนยันพระราชอำนาจ

2.2.1.3.1 การเสด็จประพาสเพื่อให้ได้ประสบการณ์ที่เป็นประโยชน์ในการ

ปกครอง หลังจากขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติใน พ.ศ. 2411 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมี
 พระราชประสงค์จะเสด็จประพาสยุโรปเพื่อทรงศึกษาความเจริญของชาติตะวันตก แต่ในขณะนั้น
 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเห็นว่ายังไม่ควร
 เสด็จไปถึงยุโรปเพราะเป็นทางไกลและเดินทางลำบาก จึงจัดการให้เสด็จประพาสในดินแดนใกล้เคียง
 ที่เป็นอาณานิคมและมีความเจริญอย่างตะวันตกแทน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสต่างประเทศรวม
 ทั้งสิ้น 6 ครั้ง (ทั้งนี้ไม่นับรวมการเสด็จรัฐมลาโยทางเหนือ คือ กลันตัน ตรังกานู และปัตตานี เมื่อครั้ง
 ยังเป็นประเทศราชของสยาม และไม่นับการเสด็จประพาสปักซีใต้แถบระนอง ตรัง พังงา ภูเก็ต เลย
 ข้ามไปยังลังกาวิ ปีนัง และเกดะห์) ได้แก่

1. เสด็จประพาสสิงคโปร์และชวา พ.ศ. 2413
2. เสด็จประพาสอินเดีย พ.ศ. 2414
3. เสด็จประพาสสิงคโปร์และชวาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2439
4. เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก พ.ศ. 2440
5. เสด็จประพาสชวาครั้งที่ 3 พ.ศ. 2444
6. เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่สอง พ.ศ. 2450

(สังคินันท สหาย, 2559: คำนำเสนอ)

การเสด็จประพาสอินเดียอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2414 เป็นเหตุการณ์ครั้งสำคัญ เนื่องจากอังกฤษซึ่งเป็นเจ้าอาณานิคมอินเดียอยู่ในขณะนั้นเป็นผู้จัดทำหมายกำหนดการเสด็จประพาส โดยกำหนดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรกิจการต่าง ๆ ที่แสดงแสนยานุภาพของกองทัพอังกฤษ เช่น การซ้อมรบ หรือจัดให้เสด็จประพาสอนุสรณ์สถานที่แสดงชัยชนะของอังกฤษในการปราบปรามชนพื้นเมือง นอกจากนี้พระองค์ยังได้ทอดพระเนตรข่าวการพิพากษาลงโทษชาวพื้นเมืองที่เป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐบาลอังกฤษตามหน้าหนังสือพิมพ์ในช่วงที่เสด็จประพาสอินเดียด้วย สิ่งเหล่านี้จะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงแสนยานุภาพของอังกฤษซึ่งสยามไม่อาจต่อกรหรือต้านทานได้ ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า การเสด็จประพาสอินเดียเมื่อ พ.ศ. 2414 เป็นการเสด็จประพาสต่างประเทศครั้งสำคัญยิ่ง “เพราะทำให้ทรงได้รับประสบการณ์และความเข้าใจอันลึกซึ้งเกี่ยวกับกระบวนการและกลไกของการเอาเป็นเมืองขึ้น อันจะทำให้มีพระปรีชาหลักหินชะตากรรมเช่นเดียวกันนี้ได้ โดยนัยนี้ การที่ได้ทรงพบกับอินเดียจึงเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญในพระราชภาระ ” (สังคินันท สหาย, 2559: 26) นอกจากนี้ยังแสดงถึงความกระตือรือร้นในการเรียนรู้ของสถาบันพระมหากษัตริย์และความพร้อมที่จะปรับปรุงสยามให้สอดคล้องกับบริบทการเมืองระหว่างประเทศซึ่ง “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระราชหฤทัยอย่างแจ่มชัดว่า ความขัดแย้งภายใน การบริหารประเทศที่ไม่ดี และความเฉื่อยชาต่อ ‘ความก้าวหน้าและการปรับปรุงให้ดีขึ้น’ จะเป็นมูลเหตุและข้ออ้างให้อังกฤษเข้ามาแทรกแซงกิจการของสยามได้ในอนาคต” (สังคินันท สหาย, 2559: 291 – 292)

2.2.1.3.2 การเสด็จประพาสเพื่อให้เกิดความใกล้ชิดกันระหว่างสถาบัน

กษัตริย์และราษฎร หลังจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2416 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มดำเนินพระบรมราโชบายปฏิรูปสยามอย่างจริงจัง หนึ่งในกระบวนการสำคัญที่จะทำให้ทรงบรรลุพระราชประสงค์ดังกล่าวก็คือ การเสด็จประพาสดินแดนที่อยู่ในพระราชอำนาจเพื่อสำรวจ เรียนรู้ และทำความเข้าใจลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ทั้งด้านภูมิศาสตร์ ทรัพยากร เศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรม และความเป็นอยู่ของราษฎร ซึ่งจะทำให้ทรงทราบปัญหาและอุปสรรคของแต่ละพื้นที่ นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความคุ้นเคยระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร ข้าราชการ ท้องถิ่น และเจ้าเมืองประเทศราช

การเสด็จประพาสทางไกลภายในราชอาณาจักรแต่ละครั้ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดเผยพระองค์ต่อสาธารณชน ด้วยเหตุนี้ราษฎรในพื้นที่ห่างไกลจึงได้รับรู้ความเป็นไปของสถาบันพระมหากษัตริย์มากกว่าแต่ก่อน จากที่เคยเป็นเรื่องไกลตัวและมีอยู่เฉพาะในจินตนาการเท่านั้น อาจกล่าวได้ว่าภาพลักษณ์และบทบาทหน้าที่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนด้วยการเสด็จประพาสทั้งแบบที่เป็นทางการและแบบส่วนพระองค์ที่เรียกว่า “ไปเวด” คือปลอมพระองค์ไปกับพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ การเสด็จประพาสอย่างหลังนี้มีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรความเป็นอยู่ของราษฎรและความเป็นไปของบ้านเมืองตามจริง การเสด็จประพาสในลักษณะนี้มีคำเรียกเฉพาะว่า “เสด็จประพาสต้น” เช่น การเสด็จประพาสต้นเมื่อ พ.ศ. 2449 ทรงปลอมพระองค์เป็นช่างถ่ายภาพของ “เทศากรุงเก่า” เพื่อสืบถามความเป็นอยู่ของราษฎร ทำให้ทรงทราบความเป็นไปต่าง ๆ ดังที่ทรงบันทึกไว้ว่า

...(สมมติให้) พระยาโบราณเป็นเจ้าตัวผู้ใหญ่ในการเที่ยวครั้งนี้ ในหน้าที่เทศากรุงเก่า ทำท่าทางแลพูดจาไถ่ถามดีมาก เราเป็นช่างถ่ายรูปของเจ้าคุณจนกระทั่งเชิญขึ้นเรือน แลนั่งสั่งสนทนาเป็นที่สนทนสมดีมาก ข้อความที่สนทนาว่าโดยย่อ แปลกใจที่ค่านาทำไมขึ้นไปกว่าแต่ก่อน ยอมรับว่าหาเงินเดี๋ยวนี้ได้ง่าย แต่ใช้ก็มากเหมือนกัน เมื่อก่อนข้าวเคยขายเกวียนละ 4 ตำลึงเท่านั้น ปล้นตีชิงไม่มี แต่ถ้าเจ้าของไม่ระวังรักษา เช่นควายเป็นต้น ถูกขโมย ถ้าระวังแล้วขโมยไม่กล้า เคยลงไปเฝ้าในหลวงที่ปากน้ำโพ ได้เฝ้า

ใกล้จำได้ หลานได้เสมา⁸ มา 2 คน เสมานั้นเป็นเครื่องคุ้มกันอันตรายดี
 อย่างยิ่ง เพราะเวลาท่านประทานท่านให้พร หลานได้มาครั้งนั้น 2 คน
 เดียวนี้ต้องแบ่งไปให้หลานบ้านอื่นเสียอัน 1 เพราะซีโรค ที่อยู่ที่บ้าน
 เดียวนี้ต้องผลัดกันผูก ใครซีโรคคนนั้นได้ผูก ท่านแจกก็มากจะหาซื้อสัก
 อันหนึ่งไม่ได้เลย ไม่มีใครเขาขาย อยากเฝ้าในหลวง พระยาโบราณรับจะ
 พาเฝ้า นัดหมายกันมันคงว่าจะลงไปกรุงเก่า แต่จะรอขายข้าวให้ได้ทุน
 เสียก่อน แสดงความจงรักภักดีต่อเจ้าแผ่นดินเป็นอันมาก เพราะได้อยู่เย็น
 เป็นสุขเพราะท่าน เป็นใจความเช่นนี้...

(จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2531ก, p. 27)

การเสด็จประพาสหัวเมืองไกลทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงทราบปัญหาหรือข้อจำกัดของระบบราชการแบบเดิมซึ่งทำงานไม่ทั่วถึงและดำเนินการ
 ล่าช้า บางครั้งถึงกับทรงสอบสวนและชำระคดีความด้วยพระองค์เองระหว่างการเสด็จประพาส เช่น
 ปัญหาโจรสลัดจีนที่ยวบปล้นบริเวณน่านน้ำค้าขาย ความว่า

...ครั้นจะชำระไต่ถามที่นอกก็ไม่มีเวลา จึงเอาตัวเงินกิมนายเรือ ลงเรือรบ
 ไปคน 1 แต่คนนอกนั้นให้พระศรีสมุทรโภคเจ้าเมืองระยอง คุมตัวส่งเข้าไป
 ณ กรุงเทพฯ ในฤดูนี้เป็นเวลาคลื่นลมสงบ สลัดจึงได้เปนช่องออกทำ
 อันตรายกับเรือลูกค้ามาก แต่ในฤดูที่เป็นเวลาคลื่นลมสบายเข้าคราวนี้แล้ว
 ได้สั่งให้ท่านกรมท่าคิดทำเรือลาดตระเวนหัวเมืองทุก ๆ เมืองแล้ว แต่
 คราวฤดูนี้เห็นไม่ทัน...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 28)

ข้อความข้างต้นเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการเสด็จ
 ประพาสทางไกลกับการปฏิรูปประเทศอย่างชัดเจน กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงนำประสบการณ์และข้อมูลที่ทรงรวบรวมได้จากการเสด็จประพาส มาทรงวางนโยบาย

⁸ ไบเสมานี้มีพระราชดำริให้ทำขึ้นเพื่อแจกราษฎรเป็นที่ระลึกในการเสด็จประพาสต้น ผู้ที่ได้รับพระราชทานถือกันว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ จึงนิยมนำไปห้อยคอเด็ก เพราะเชื่อว่าจะคุ้มครองอันตรายและรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้ ด้วยเหตุนี้เมื่อเสด็จประพาสต้นแห่งใด จึงมีราษฎรหอบลูกจูงหลานมาขอรับพระราชทานไบเสมาเป็นจำนวนมาก

เพื่อพัฒนาระบบต่าง ๆ ในสยาม การทรงงานในระหว่างเสด็จประพาสแสดงให้เห็นว่าทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงห่วงใยอาณาประชาราษฎร์ ส่วนราษฎรที่ได้เห็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์จริง ก็เกิดความผูกพันและกล้าแสดงความจงรักภักดี ดังที่ทรงบันทึกไว้ว่า

...ที่บ้านท่าตะคร้อมีผู้หญิง 5 คน เป็นคนแก่ๆ ทั้งนั้น ลงมายืนอยู่ในกลางแม่น้ำ ริมร่องน้ำที่เรือเราผ่านไป น้ำท่วมเพียงอกมีกระจาดทูลหัวทุกคน เราให้คนไปถามว่ามายืนทำไม บอกว่าอยากเห็นพระเจ้าปราสาททอง แก่แล้วกลัวจะตายเสีย จะไม่ได้ทันเห็นอีก ของที่ในกระจาดนั้นถวาย เราให้รับของมาเห็นมีผักและแตงบ้างเล็กน้อย แจกเงินให้ยกขึ้นทูลหัว ใครที่ยังไม่ได้ทูลหัวก็เตือนกันให้ทูลหัว ดูเนื้อดีใจมาก...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 189)

กล่าวได้ว่าการเสด็จประพาสทางไกลเปิดโอกาสให้ราษฎรได้ใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์มากขึ้น อีกทั้งยังทำให้บทบาทหน้าที่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความผูกพันและจงรักภักดีในหมู่ราษฎร ทั้งยังแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์สยามทรงมีพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาสามารถปกครองดินแดนในพระราชอาณาเขตได้ด้วยพระองค์เอง ไม่จำเป็นต้องพึ่งความช่วยเหลือหรือการขึ้นำจากชาติมหาอำนาจตะวันตก

2.2.1.3.3 การเสด็จประพาสเพื่อแสดงสถานะและยืนยันพระราชอำนาจ

การเสด็จประพาสทางไกลทั้งในดินแดนสยามและนอกพระราชอาณาจักรเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดเผยพระองค์ต่อสาธารณชน การที่ทรงพบปะกับราษฎร ข้าราชการท้องถิ่น เจ้าเมืองประเทศราช เจ้าต่างแดน เจ้าอาณานิคม รัฐบาลต่างประเทศ และสื่อมวลชนต่างชาติ ทำให้พระองค์ทรงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ด้วยเหตุนี้การเสด็จประพาสและปรากฏพระองค์ในสถานที่ต่าง ๆ จึงมีความสำคัญต่อการสถาปนาพระราชอำนาจในฐานะ “พระเจ้าแผ่นดินสยาม” โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสด็จประพาสในพระราชอาณาจักรเป็นการยืนยันพระราชอำนาจในขอบเขตอาณาเขต สถานที่ที่เสด็จพระราชดำเนินไปถึงก็คือดินแดนที่ทรงครอบครอง นอกจากนี้การเสด็จประพาสพื้นที่ห่างไกลในพระราชอาณาจักรยังทำให้เกิดความเคารพยำเกรงในหมู่ราษฎร ขุนนางข้าราชการ พระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าเมืองประเทศราช ตลอดจนชาติมหาอำนาจ

ตะวันตกด้วย ส่งผลให้สภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์มั่นคงอยู่ได้ในยุคที่ชาติมหาอำนาจตะวันตกมีอิทธิพลต่อการเมืองการปกครองของสยาม ที่สำคัญคือการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนการเดินทางของข้าราชการและราษฎรในช่วงเวลานั้น เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดบันทึกการเดินทางประเภทต่าง ๆ ทั้งจดหมายเหตุของทางราชการ จดหมายราชการและจดหมายส่วนตัว บันทึกการเดินทางส่วนบุคคล รวมถึงเยอแนลจำนวนมากด้วย

2.2.2 ปัจจัยด้านวรรณกรรม ปัจจัยด้านวรรณกรรมที่ทำให้เกิดงานประเภทเยอแนลแบ่งเป็น 2 ประการ ได้แก่ การรับรูปแบบงานเขียนประเภท Journal หรือ Travel Journal จากตะวันตก และการสร้างงานจากพื้นฐานงานเขียนดั้งเดิมของสยาม

2.2.2.1 การรับรูปแบบงานเขียนประเภท Journal หรือ Travel Journal จากตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกพระราชนิพนธ์บันทึกการเดินทางด้วยคำทับศัพท์ว่าเยอแนล เป็นสิ่งที่ยืนยันชัดเจนว่าทรงรับรูปแบบงานเขียนประเภทนี้มาจาก journal ของตะวันตก อาจเป็นไปได้ว่า journal ที่พระองค์ทรงรับรูปแบบมานั้น หากเรียกให้เฉพาะเจาะจงก็คือ travel journal หรือบันทึกการเดินทางซึ่งอาจนำเสนอในรูปแบบของบันทึกรายวัน แต่ทรงเรียกอย่างสั้น ๆ ว่าเยอแนล อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพบว่าทรงใช้เฉพาะคำว่าเยอแนลหรือไดอริเท่านั้น ไม่ปรากฏว่าทรงทับศัพท์คำว่า travel journal ในพระราชนิพนธ์เยอแนลเลย ด้วยเหตุนี้การกล่าวว่าเยอแนลมีที่มาจาก travel journal จึงยังเป็นเพียงข้อสังเกตเท่านั้น

ในพระราชนิพนธ์เยอแนลปรากฏข้อความที่แสดงให้เห็นว่าก่อนเสด็จประพาสทางไกล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ่านหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเมืองหรือดินแดนที่เป็นจุดหมายปลายทาง อาจเป็นหนังสือพระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ หนังสือประวัติศาสตร์ หรือบันทึกการเดินทางของชาวต่างชาติที่เคยเดินทางเข้ามาในสยามหรือดินแดนอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ในพระราชนิพนธ์เยอแนลเรื่องระยะทางเสด็จพระราชดำเนินทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู รัตนโกสินทรศก 109 ปรากฏข้อความว่า “...เมื่อเมืองกระและเมืองแถบฝั่งทะเลข้างตะวันตก เป็นท่าค้าขายประเทศอินเดียและยุโรป จึงเป็นเมืองที่บริบูรณ์มาก มาทรวดโถมไปตั้งแต่พม่ามาตีกรุง และเกิดเดิรเรืออ้อมปลายแหลมมะลายู ต้องกันกับที่หนังสือ ‘ประวัติอินเดอคอดไซแอม’ กล่าว” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2475, p. 15) หนังสือที่ทรงกล่าวถึงคือ **English Intercourse with Siam in the Seventeenth Century** ผู้เขียนคือ John Anderson ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1890 (พ.ศ. 2433)

หรือเมื่อครั้งเสด็จประพาสจันทบุรีใน พ.ศ. 2419 ทรงกล่าวถึงหนังสือของนักเดินทางที่เล่าเรื่องแหลมสิงห์ในเมืองจันทบุรีซึ่งเป็นแรงบันดาลใจให้ทรงเสาะหาสถานที่แห่งนั้น ความว่า

อนึ่งแต่ก่อนเราได้หนังสือของท่านเล็กเล่ม 1 ว่าเป็นของหมอเอารให้ ในหนังสือนั้นเขาว่าด้วยเรื่องเมืองจันทบุรี พูดถึงแหลมสิงห์ว่า รูปเหมือนกับสิงห์ เขียนรูปไว้ในสมุดดูเป็นสิงห์โตทีเดียว เรามาคราวก่อนก็เที่ยวหา มาคราวนี้ก็หาอีกไม่เห็นมี พวกเราพากันลงเอาว่า หนังสือนั้นเห็นเป็นแต่จะแต่งพอให้เพราะ ๆ แลเห็นอัศจรรย์ แต่มาวันนี้เราจึงได้เห็นจริงว่าหนังสือนั้นเขาไม่ได้ปดเลย เมื่อแลหาแหลมสิงห์แต่ก่อน ๆ นั้น เราไปหาเอาที่เขาใหญ่ จะให้เป็นตัวสิงห์ให้ได้จึงไม่เห็น ที่จริงนั้นศิลาขาวที่ตรงปลายแหลมยื่นออกไปพันเขาแหลมสิงห์นั้น รูปร่างคล้ายสิงโตจันทันที่หมอบ ๆ พอดูได้ว่าเป็นรูปสิงห์ มีหน้าตาเขาที่อยู่...

(เสด็จประพาสจันทบุรี: 2484, 147 – 148)

หนังสือบันทึกเรื่องเมืองจันทบุรีที่ทรงกล่าวถึงข้างต้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นบันทึกการเดินทางของ อ็องรี มูโอด (Henri Mouhot) นักธรรมชาติวิทยา นักสำรวจ และนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาสำรวจอาณาจักรสยาม ลาว และกัมพูชา ระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. 2401 ถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2404 ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บันทึกการเดินทางของเขาได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกในวารสาร **Le Tour du Monde** เมื่อ พ.ศ. 2406 โดยใช้ชื่อว่า **Voyage dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties centrales de l'Indochine** (บันทึกการเดินทางสำรวจราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลาง) ต่อมาได้ตีพิมพ์เป็นหนังสือครั้งแรกใน พ.ศ. 2411 ตรงกับช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในบันทึกดังกล่าว อ็องรี มูโอด กล่าวถึงแหลมสิงห์ไว้ความว่า

วันที่ 3 มกราคม ปี 1859 หลังจากแล่นผ่านอ่าวจันทบูร ท่ามกลางท้องทะเลที่มีคลื่นลมแรงจัด เราก็มองเห็นหินรูปร่างคล้ายสิงโตอันลือชื่อ ตั้งโดดเด่นเป็นเครื่องหมายบ่งบอกว่าถึงสุดปลายแหลมของอ่าว มองจากไกล ๆ เหมือน

สิงโตกำลังหมอบ เราแทบไม่เชื่อเอาเลยว่าเป็นฝีมือของธรรมชาติแต่เพียง
ฝ่ายเดียวที่ปั้นแต่งหินก้อนมหึมาเป็นรูปทรงชวนฉงนเช่นนี้...

(อ็องรี มูโอต์, 2558ก, p. 111)

ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าก่อนการเสด็จประพาสทางไกล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ่านเรื่องราวของสถานที่ต่าง ๆ ที่เคยมีผู้บันทึกไว้ เพื่อเป็นข้อมูลการเสด็จประพาส บันทึกการเดินทางของชาวตะวันตกน่าจะเป็นหนึ่งในบรรดาหนังสือที่ทรงอ่าน ด้วยเหตุนี้เนื้อหา รูปแบบการนำเสนอ และลีลาภาษาในบันทึกการเดินทางเหล่านั้นอาจเป็นต้นแบบหรือแรงบันดาลใจให้ทรงพระราชหฤทัยให้ทรงพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระองค์เอง

2.2.2.2 การสร้างงานจากพื้นฐานงานเขียนดั้งเดิมของสยาม การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกพระราชนิพนธ์บันทึกการเสด็จประพาสโดยทรงใช้คำทับศัพท์ว่าเยอแนล ทำให้ไม่อาจปฏิเสธได้ว่างานเขียนประเภทนี้รับรูปแบบมาจากงานเขียนของตะวันตก ในขณะเดียวกันก็ไม่อาจกล่าวได้อย่าง “สนิทปาก” ว่าพระราชนิพนธ์เยอแนลรับแบบอย่างมาจากงานเขียนของตะวันตกเพียงทางเดียว เนื่องจากในวัฒนธรรมวรรณกรรมของสยามก็มีพื้นฐานหรือความคุ้นเคยกับบันทึกที่มีการระบุเวลาและวันที่อยู่แล้ว ดังเห็นได้จากงานประเภทจดหมายเหตุ ส่วนพื้นฐานด้านบันทึกการเดินทางปรากฏชัดเจนในงานประเภทนิราศ

2.2.2.2.1 การสร้างงานบนพื้นฐานงานร้อยแก้วประเภทจดหมายเหตุ
ความสัมพันธ์ระหว่างเยอแนลกับจดหมายเหตุปรากฏร่องรอยเมื่อมีการพิมพ์เผยแพร่เยอแนล ในคำนำมักเรียกตัวบทประเภทนี้ว่า “จดหมายเหตุระยะทาง” หรือ “จดหมายเหตุรายวัน” เนื่องจากการบันทึกจดหมายเหตุมีการระบุวันที่และเวลาคัลลึงกับเยอแนล นอกจากนี้คำว่าจดหมายเหตุยังมีใช้มาก่อนและน่าจะเป็นคำที่คนส่วนใหญ่คุ้นเคย จึงถูกนำมาใช้เป็นคำเรียกตัวบทเยอแนลด้วย อาจกล่าวได้ว่าการรับรูปแบบงานประเภทเยอแนลจากตะวันตกโดยมีการทำจดหมายเหตุเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ทำให้เยอแนลได้รับการจัดกลุ่มเป็นจดหมายเหตุอีกประเภทหนึ่ง เนื่องจากงานทั้ง 2 ประเภทมีรูปแบบการจดบันทึกที่สอดคล้องกัน

1) ความหมายของคำว่าจดหมายเหตุ คำว่า จด หรือที่โบราณใช้ว่า กฏ (เป็นคำเขมร) หมายถึง จดไว้เป็นหลักฐาน (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, เข้าถึงได้จากออนไลน์) คำว่า “จดหมายเหตุ” หรือ “กฏหมายเหตุ” แต่เดิมใช้เรียกร้อยแก้ว

ประเภทบันทึกซึ่งมีลักษณะสำคัญคือระยะเวลา วันที่ เดือน ปี ของเหตุการณ์ที่บันทึกด้วย ปัจจุบันจดหมายเหตุมีความหมายกว้างขึ้น หมายถึง “หนังสือบอกข่าวคราวที่เป็นไป, รายงานหรือบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น, เอกสารที่ส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ หรือเอกชน ผลิตขึ้นเพื่อใช้เป็นหลักฐานและเครื่องมือในการปฏิบัติงาน.” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, เข้าถึงได้จากออนไลน์) เห็นได้ว่าความหมายที่พจนานุกรมนิยามไว้มิได้เน้นการบันทึกเหตุการณ์ตามลำดับวันเวลาซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของหนังสือประเภทจดหมายเหตุที่มีมาแต่เดิม

2) ประเภทของจดหมายเหตุ จดหมายเหตุมีหลายประเภทขึ้นอยู่กับความสนใจของผู้บันทึก ตลอดจนความสำคัญหรือประโยชน์ของเรื่องที่บันทึก เช่น จดหมายเหตุน้ำฝน จดหมายเหตุระยะทาง จดหมายเหตุความทรงจำ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน อย่างไรก็ตาม จดหมายเหตุเก่าแก่ของไทยที่มีลักษณะสอดคล้องกับเยอแนลหรือไดเอรี่คือ กฎหมายเหตุของพระโหรา หรือ จดหมายเหตุโหร ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเปรียบเทียบว่ามีลักษณะการบันทึกเหมือน “ไดเอรี่” ดังความว่า

หนังสือจดหมายเหตุโหรนั้น จะอธิบายลักษณะที่โหรจดหมายเหตุให้ผู้ซึ่งยังไม่เคยทราบได้ทราบก่อน คือ วิธีจดหมายเหตุของโหร เขาทำประติทินบอกวันแลฤกษ์ยาม เป็นรายวันล่วงหน้าไว้ตลอดปี แลมีที่ว่างไว้สำหรับจดเหตุการณ์ในประติทินนั้น โหรฤๅไครที่เอาใจใส่ในฤกษ์ยามแลการจดหมายเหตุ ก็มีสมุดประติทินเช่นนี้ไว้ทำนองเดียวกันกับที่ฝรั่งเรียกว่า สมุดไดเอรี่⁹ เมื่อมีเหตุการณ์อันใดเกิดขึ้นในวันใดซึ่งผู้เจ้าของประติทินเห็นควรจะจดจำ ก็จดลงไว้ในประติทินตรงช่องวันนั้น วันที่ไม่มีเหตุการณ์จะจดก็ปล่อยว่างไว้ ทำกันเช่นนี้มาแต่โบราณ แต่ผู้ที่มีประติทินไว้จดหมายเหตุมีมากด้วยกัน ความรู้เห็นความนิยมต่างกัน จดหมายเหตุที่ลงประติทิน จึงต้องกันบ้างต่างกันบ้าง เมื่อนานเข้ามีผู้รวมประติทินปีล่วง ๆ มาแล้ว มาจดวันฤกษ์ยามแลเหตุการณ์ลงเปนสังเขปอีกชั้น 1 เรียกว่า

⁹ ข้อความข้างต้นตรงกับความหมายของ diary ในปัจจุบัน Collins Cobuild Learner's Dictionary (หน้า 301) อธิบายว่า A diary is a book which has a separate space for each day of the year. You write in it thing that you plan to do, or you record in it what happens in your life each day. (1996)

ปุมโหระ หนังสือปุมนี้ฉบับที่มีในหอพระสมุดฯ 208 ปี ตั้งแต่ประจำปีฉลู จุลศักราช 1071 พ.ศ. 2252 ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระครั้ง กรุงเก่าเป็นต้นมา นอกจากนี้ยังมีจดหมายเหตุก่อนเก่าขึ้นไปกว่าปุม ที่มี โหระจดลงไว้เป็นจดหมายเหตุเบ็ดเตล็ดอีกหลายฉบับ

(ประชุมจดหมายเหตุโหระ รวม 3 ฉบับ, 2551, p. คำนำ)

3) พัฒนาการของการบันทึกจดหมายเหตุ การทำจดหมายเหตุ ของราชสำนักมีหน่วยงานรับผิดชอบมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ที่สำคัญคือการทำงานของ “หอศาสตราคม” ซึ่งมีบทบาทต่อพัฒนาการเอกสารจดหมายเหตุในประเทศไทย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ ยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายการทำงานของหอศาสตราคม ไว้ดังนี้

จดหมายเหตุศาสตราคมนั้น ประเพณีมีมาแต่โบราณกำหนดเพนท น้ำที่ของนายเสน่ห้หุ้มแพรมหาดเล็กคน 1 แลนายสุจินดาหุ้มแพร มหาดเล็กคน 1 เพนพนักงานจดหมายเหตุต่าง ๆ อันมีในราชสำนัก เก็บ รักษาไว้ในหอศาสตราคม ประเพณีอันนี้ได้ทราบว่ายังมีอยู่เมื่อในรัชกาลที่ 4 จะมีติดต่อมาแต่โบราณฤเปนการเลิกกันไปเสียแล้วคราว 1 พึ่งมาโปรดให้ กลับมีขึ้นใหม่เมื่อในรัชกาลที่ 4 ข้อนี้หาทราบไม่ เพราะข้าพเจ้าไม่เคยเห็น จดหมายเหตุหอศาสตราคม ได้เคยถามข้าราชการเก่า ๆ ก็ยังไม่พบผู้ใดที่ได้ เคยเห็น จนปีมะแม พ.ศ. 2462 นี้ หอพระสมุดฯ ได้สมุดดำเก่า ๆ มาแต่ที่ แห่ง 1 หลายเล่มด้วยกัน มีจดหมายเหตุหอศาสตราคมครั้งรัชกาลที่ 4 เมื่อ ปีมะแม พ.ศ. 2402 กับปีวอก พ.ศ. 2403 อยู่ในนั้นตอน 1 ได้สืบถาม ข้าราชการครั้งรัชกาลที่ 4 ซึ่งยังมีอยู่ในเวลานี้ บอกว่าพระยามหาอำมาตย์ (หรั่ง ศรีเพ็ญ) เปนนายเสน่ห้อยู่ในเวลานั้น แลนายสุจินดานั้นชื่อหรั่ง ภายหลังได้เปนจหมื่นราชานุบาล เห็นจะอยู่ในสองคนนี่ที่เปนผู้จด...

(ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 19 จดหมายเหตุหอศาสตราคม แลเรื่องเสด็จ ทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่หว่ากอ เมื่อรัชกาลที่ 4, 2463ก, pp. 1-2)

ลักษณะการบันทึกจดหมายเหตุหอศาสตราคม เริ่มจากระบุวันที่ แบบเก่า คือแจ้งลำดับวันในหนึ่งสัปดาห์ (วันอาทิตย์ถือเป็นวันที่ 1) ข้างขึ้น – ข้างแรมตามจันทร์คติ

เดือน ปีนักษัตร เลขลงท้ายปีจุลศักราช และตัวเลขที่อยู่เหนือคำว่า “ศก” คือ จำนวนปีในรัชกาล หรือ เลขปีรัชกาลทับหลังศก กำหนดขึ้นใช้สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การบันทึกจดหมายเหตุหอศาสตราคมมิได้บันทึกทุกวัน ภายในหนึ่งวันอาจระบุวันที่มากกว่า 1 ครั้งตามการเสด็จขึ้น – เสด็จลงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื้อหาของจดหมายเหตุคือพระราชกรณียกิจในแต่ละวันหรือการกราบบังคมทูลข้อราชการของขุนนาง การระบุเวลาเป็นแบบเก่าที่ใช้ระบบทุ่มและโมง คือ 1 – 11 ทุ่ม คือเวลา 19:00 – 05:00 นาฬิกา ย่ำรุ่งคือ 06:00 นาฬิกา ส่วน 1 – 5 โมง คือเวลา 07:00 – 11:00 นาฬิกา เที่ยงคือ 12:00 น. การบอกเวลาช่วงบ่ายใช้ตามธรรมเนียมปัจจุบันคือ บ่าย 1 โมง – บ่าย 5 โมง คือเวลา 13:00 – 17:00 นาฬิกา ย่ำค่ำคือ 18:00 นาฬิกา

งานวิจัยของทรงสรรค์ นิลกำแหง เรื่อง “การบริหารงานจดหมายเหตุในประเทศไทย” กล่าวถึงความเป็นมาและหน้าที่ของหอศาสตราคมว่า สมัยสุโขทัยมีคัมภีร์ชื่อ คัมภีร์ศาสตราคม กล่าวถึงการกำหนดวัน เดือน ปีปฏิทินทั้งแบบสุริยคติและจันทรคติ คัมภีร์นี้เป็นจุดกำเนิดของจดหมายเหตุหอศาสตราคม ในสมัยอยุธยาเอกสารสำคัญและเครื่องราชูปโภคเก็บรักษาไว้ในหน่วยงานสำคัญ 2 หน่วย ได้แก่ 1. หอหลวง (หอหนังสือ) เก็บรักษาตำรา หนังสือราชการ และ 2. หอศาสตราคม เก็บรักษาดวงพระชะตา พระสุพรรณบัฏ เครื่องรางของขลังของพระมหากษัตริย์ สมุดหนังสือ เครื่องเขียนส่วนพระองค์ บันทึกเหตุการณ์ในแต่ละวัน (สมุดปุม) ในสมัยกรุงธนบุรีมีหน่วยงานที่เรียกว่า “จดหมายเหตุห้องอาลักษณ์” ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นหน่วยงานเดียวกับจดหมายเหตุหอศาสตราคม

ลักษณะของจดหมายเหตุหอศาสตราคมเป็นการบันทึกเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นตามปุมปฏิทิน โดยเลือกเอาวันเดือนปีตั้งเป็นหลัก วันใดมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้น ก็บันทึกไว้อย่างย่อ ๆ และเมื่อวิเคราะห์ถึงหน้าที่ของหอศาสตราคมด้วยแล้ว จะเห็นได้ว่าความมุ่งหมายในการจัดทำจดหมายเหตุหอศาสตราคมนั้น เพื่อบันทึกเป็นพระราชพงศาวดารว่าได้ประกอบพระราชกรณียกิจหรือมีเหตุสำคัญอันใดเกิดขึ้นบ้างในแต่ละรัชกาล ทั้งนี้เพื่อใช้ในการอ้างอิงและการตรวจสอบดวงชาตาพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์และบ้านเมืองทางโหราศาสตร์เหมือนเช่นสมุดปุมโหร

จึงนับว่าเป็นเอกสารที่อำนวยความสะดวกอย่างยิ่งในการสอบค้นวันเดือนปี
เพื่อเรียบเรียงพงศาวดารหรือวิเคราะห์เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์

(ทรงสรรค์ นิลกำแหง, 2517: 33)

ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การบริหารงานเอกสารในราชสำนัก
ยังคงแบ่งเป็น 2 หน่วยเช่นเดียวกับสมัยอยุธยาคือ หอหลวง (ห้องอาลักษณ์) และหอศาสตราคม หอ
หลวงมีเจ้ากรมพระอาลักษณ์ดูแลและพัฒนาต่อมากลายเป็นหอพระสมุดวชิรญาณในสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนหอศาสตราคมที่ทำงานควบคู่กับหอหลวงได้รับการ
ปรับปรุงเป็นกลุ่มงานที่เรียกว่างาน “ไตรี” (ไตรี)

เป็นอันว่า การจดหมายเหตุประจำวันหรืองาน ‘ไตรี’ นี้
พนักงานมีหน้าที่เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทขณะเสด็จออกว่าราชการ
แผ่นดินเพื่อบันทึกเหตุการณ์และนำไปเรียบเรียงลงตีพิมพ์ในหนังสือราช
กิจจานุเบกษาด้วย เพราะราชกิจจานุเบกษานั้น เป็นหนังสือแถลงข่าวของ
ทางราชการตั้งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น งานไตรีและราชกิจจานุเบกษานี้จึงมี
ความสัมพันธ์กันและรวมกันเป็นกองจดหมายเหตุ อย่างไรก็ตามหลักฐาน
เกี่ยวกับหอศาสตราคมและการบันทึกจดหมายเหตุประจำวันแบบ
จดหมายเหตุหอศาสตราคมนี้ปรากฏมีอยู่น้อยและไม่สมบูรณ์ ไม่สามารถ
วิเคราะห์เรื่องราวต่อไปได้

(ทรงสรรค์ นิลกำแหง, 2517: 53)

จากข้อมูลข้างต้น อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มงาน “ไตรี” มีความสัมพันธ์
กับเอกสารสำคัญอีกกลุ่มหนึ่งคือ “จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน” เป็นบันทึกการทรงงานของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขณะประทับในพระนครหรือเสด็จแปรพระราชฐานไปยังที่ประทับใกล้ ๆ
เช่น บางปะอิน เนื้อหาในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันส่วนใหญ่ นอกจากกล่าวถึงพระราชกรณียกิจ
ในแต่ละวันแล้ว ยังมีเรื่องส่วนพระองค์ซึ่งเป็น “ข้อมูลส่วนตัว” อย่างมาก ด้วยเหตุนี้จดหมายเหตุพระ
ราชกิจรายวันจึงมิได้ถูกนำมาเผยแพร่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

การบันทึกจดหมายเหตุนั้นให้ความสำคัญเรื่องระบุนวันที่ ด้วยเหตุนี้วิธีบันทึกแบบจดหมายเหตุจึงถูกนำไปใช้กับงานกลุ่มอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “พงศาวดาร” ซึ่งนิยมแต่งในรูปของจดหมายเหตุ ที่กล่าวว่าแต่งพงศาวดารในรูปจดหมายเหตุหมายความว่าหากพิจารณาจากการประกอบศัพท์ พงศาวดารที่ประกอบด้วย “พงศ” กับ “อวตาร” หมายถึง การกำเนิดของเชื้อสาย ส่วน “พระราชพงศาวดาร” หมายถึง การสืบเชื้อสายของกษัตริย์ที่เชื่อกันว่าเป็นอวตารของเทพเจ้า ดังนั้นเนื้อหาในพงศาวดารหรือพระราชพงศาวดารจึงเป็นเรื่องการสืบราชวงศ์ของพระมหากษัตริย์และพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ทั้งนี้ไม่จำเป็นต้องระบุนวันที่หรือเวลาที่เกิดเหตุการณ์ แต่การบันทึกพระราชพงศาวดารของไทยบันทึกอย่างจดหมายเหตุ กล่าวคือ ให้ความสำคัญแก่การระบุนวันที่และเวลาของเหตุการณ์ในแต่ละรัชกาลด้วย ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า “ที่แต่งกันมาแล้ว นับแต่พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาจนพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์แต่ง ๆ ตามรูปจดหมายเหตุหรือที่เรียกตามภาษาอังกฤษว่า *chronicle* คือเอาวันคืนตั้งเป็นหลัก วันใดมีเหตุอย่างใดเล่าไปตามลำดับวัน...” (นริศรานุวัตติวงศ์ และ ดำรงราชานุภาพ, 2505, p. 269)

ข้อความข้างต้นสอดคล้องกับคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ที่ทรงกล่าวว่า “ที่ชื่อว่าจดหมายเหตุนั้น เป็นจดเรื่องราวที่มีขึ้น อาจเป็นเรื่องอะไรก็ได้ แต่เพราะเหตุที่เกิดขึ้นนั้น ต้องจดอ้างว่าเกิดเมื่อไร แผ่นดินไหน พงศาวดารกับจดหมายเหตุ จึงไปรวมกันเข้าเป็นพงศาวดารอย่างใหม่ขึ้น” (2505: 288) ทั้งนี้คำว่า “พงศาวดารอย่างใหม่” ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ทรงกล่าวถึง คือ การบันทึกพระราชพงศาวดารของไทยที่ผนวกลักษณะ “พงศาวดารอย่างเก่า” คือเรื่องเล่าความเป็นมาของราชวงศ์ที่มีได้ระบุว่าเหตุการณ์เกิดขึ้นเมื่อใด (เช่น *มหาวงศ์* หรือ พงศาวดารลังกา ซึ่งกล่าวถึงความเป็นมาของวงศ์กษัตริย์โดยมีเนื้อหาสัมพันธ์กับพุทธประวัติ) เข้ากับจดหมายเหตุซึ่งเป็นวิธีการบันทึกที่ต้องระบุว่าเหตุการณ์เกิดขึ้นในวัน เดือน ปีและ/หรือเวลาใด

อาจกล่าวได้ว่าการบันทึกจดหมายเหตุแบบดั้งเดิมของไทยเป็นปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนให้เกิดงานประเภทเยอแนล เนื่องจากจดหมายเหตุให้ความสำคัญแก่การระบุนวันเวลาที่เกิดเหตุการณ์ ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับเยอแนลของตะวันตกซึ่งเป็นบันทึกที่ผู้เขียนจด

ไว้อย่างสม่ำเสมอและมีกระบวนการที่ในบันทึกอย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้การผสมผสานรูปแบบจดหมายเหตุกับ journal ของตะวันตกจนกลายเป็นเยอแนลแบบไทยจึงมิใช่เรื่องยาก

2.2.2.2 การสร้างงานบนพื้นฐานงานร้อยกรองประเภทนิราศ นอกจากงานประเภทจดหมายเหตุแล้ว วรรณคดีนิราศก็เป็นพื้นฐานให้แก่กำเนิดของเยอแนลเช่นเดียวกัน เนื่องจากนิราศเป็นบันทึกการเดินทางเก่าแก่และได้รับความนิยมาอย่างยาวนาน ลักษณะของบันทึกการเดินทางประเภทนี้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและมีพัฒนาการที่สัมพันธ์กับการเกิดขึ้นของบันทึกการเดินทางประเภทเยอแนลด้วย

1) กำเนิดและลักษณะสำคัญของวรรณคดีนิราศ นิราศบันทึกการเดินทางและเยอแนลเป็นงานที่เกิดขึ้นโดยมีการเดินทางเป็นปัจจัยสำคัญเช่นเดียวกัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานกำเนิดของนิราศว่า

หนังสือจำพวกที่เรียกว่านิราศ เป็นบทกลอนแต่งเวลาไปทางไกล มูลเหตุที่จะเกิดหนังสือชนิดนี้ขึ้น สันนิษฐานว่าคงเป็นเพราะเวลาเดินทางที่มักต้องไปเรือหลาย ๆ วัน มีเวลาว่างมากได้แต่นั่ง ๆ นอน ๆ ไปจนเกิดเบื่อ ก็ต้องคิดหาอะไรทำแก้รำคาญ ผู้สันตติในทางวรรณคดี จึงแก้รำคาญโดยกระบวนคิดแต่งบทกลอน บทกลอนแต่งในเวลาเดินทางเช่นนั้น ก็เป็นธรรมดาที่จะพรรณนาว่าด้วยสิ่งซึ่งได้พบเห็นในระยะทางประกอบกับ อารมณ์ของตน เช่นครวญคิดถึงคู่รักซึ่งต้องพรากทิ้งไว้ทางบ้านเรือน เป็นต้น กระบวนความในหนังสือนิราศ จึงเป็นทำนองอย่างว่านี้ทั้งนั้น ชอบแต่งกันมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ที่เรียกชื่อว่าเป็นหนังสือนิราศดูเหมือนจะบัญญัติขึ้นในชั้นรัตนโกสินทร์นี้

(ศิลปากร, 2550ช, pp. 52-53)

ในคำอธิบายข้างต้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวถึง “กระบวนความในหนังสือนิราศ” ซึ่งหมายถึง “แบบแผนของเนื้อความหรือเรื่องราว” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554ค) ว่าประกอบด้วยสิ่งซึ่งได้พบเห็นในระยะทางและอารมณ์ของกวีซึ่งมักเป็นไปในทางคร่ำครวญถึงคนรัก เมื่อพิจารณาหนังสือนิราศจำนวนไม่น้อยที่แต่งกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา น่าสังเกตว่าการพรรณนาอารมณ์ของกวีมีสัดส่วนมากกว่าเนื้อความที่กล่าวถึงสิ่งที่พบ

เห็นในระยะทาง แม้ว่ามูลเหตุของการแตงนิราศมาจากการเดินทางไกล แต่เนื้อความที่กวีให้ความสำคัญมิใช่รายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่หรือเหตุการณ์ที่ประสบพบเห็นระหว่างเดินทาง กลับเป็นบทพรรณนาอารมณ์โศกและแสดงความอาลัยหญิงคนรักที่คอยอยู่ข้างหลัง ทั้งนี้บทคร่ำครวญของกวีอาจพรรณนา รวมไปถึงบทชมธรรมชาติหรือใช้ธรรมชาติเป็นสื่อแสดงอารมณ์สะท้อนใจอันเป็นลักษณะร่วมที่พบในนิราศสมัยอยุธยา เช่น *โคลงทวาทศมาส กำสรวลโคลงตัน โคลงนิราศนครสวรรค์ โคลงนิราศเจ้าฟ้าอภัย โคลงนิราศพระพุทธบาท* การให้ความสำคัญแก่บทคร่ำครวญเป็นไปเพื่อแสดงกวีโวหารอันเป็นลักษณะสำคัญของงานประเภทนี้ ดังที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ทรงอธิบายว่า

...หนังสือนิราศเป็นหนังสือชนิดใด ก็อาจอธิบายได้ตามคำของสุนทรภู่
ซึ่งเริ่มนิราศอิเหนาว่า

‘นิราศร้างห่างเหินเสนาหา
ปางอิเหนาเศร้าสุดถึงบุษบา
พระพายพาพัดน้องเที่ยวล่องลอย’

คำว่า ‘ร้างห่างเหินเสนาหา’ นั้นแหละเป็นคำอธิบายชนิดของหนังสือที่เรียกว่านิราศ กล่าวอีกอย่างหนึ่ง นิราศเป็นหนังสือซึ่งแต่งเมื่อร้างไปจากความรัก คือเมีย ถ้าไม่มีความคร่ำครวญถึงเมียที่รัก ก็ไม่นิราศ...หนังสือนิราศจับเอาความเศร้าเพราะร้างรักเป็น ‘แก่น’ ของเรื่อง ถ้าจะกล่าวละเอียดไปในทางอื่น ก็ต้องเรียกว่าเป็น ‘กระพี้’...

(พิทยาลงกรณ, 2513, p. 15)

ในคำอธิบายข้างต้น พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ทรงกล่าวถึง “แก่น” ของหนังสือนิราศว่าจะต้องใช้ความเศร้าเพราะร้างรักเป็นหลักในการดำเนินเรื่อง ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ เป็นเพียงองค์ประกอบไม่สำคัญหรือที่ทรงเรียกว่าเป็น “กระพี้” อย่างไรก็ตามงานวิจัยหลายเรื่องที่ศึกษาเกี่ยวกับวรรณคดีประเภทนิราศได้แสดงให้เห็นว่าการใช้แก่นร้างรักเป็นลักษณะร่วมสำคัญของนิราศในยุคหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากวรรณคดีนิราศได้รับความนิยมและได้รับการสืบทอดโดยกวีรุ่นหลังมาอย่างยาวนาน เป็นเหตุให้แก่นของนิราศค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคมวัฒนธรรมด้วย

2) แก่นของวรรณคดีนิราศ ลักษณะของนิราศที่ให้ความสำคัญ

แก่นแก่นร้างรักหรือคร่ำครวญถึงนางได้รับการสืบทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม เห็นได้ชัดว่าเนื้อหาของนิราศบางเรื่องในยุคนี้ กวีเริ่มเปลี่ยนแปลงความสนใจจากการคร่ำครวญเพราะร้างรัก มาให้ความสำคัญแก่นเนื้อหาส่วนอื่น ๆ แทน ด้วยเหตุนี้นิราศสมัยรัตนโกสินทร์จึงมีความหลากหลาย น่าสนใจ และมีคุณค่าทางสังคมวัฒนธรรม มิใช่เพียงเน้นให้เกิดความสำเร็จอารมณ์หรือมุ่งแสดงกวีโวหารแต่เพียงอย่างเดียว ดังที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ทรงอธิบายว่า

...นิราศบางเรื่องกระพี้สำคัญกว่าแก่น เช่น นิราศลอนดอน เป็นต้น แต่แก่นต้องมี ถ้าไม่มีก็ไม่เป็นนิราศ เราอ่านนิราศลอนดอน เราสนุก เพลิดเพลินในเรื่องที่หม่อมราโชทัยเล่าว่า ไปไหน ได้เห็นอะไรบ้าง เป็นต้น ถ้าไม่เพลิดเพลินในข้อที่หม่อมราโชทัยรำพันถึงเมียว่ากระไร เว้นแต่จะเฉื่อยเป็นกลอนดีในตอนนั้น ๆ ดังนี้ นิราศลอนดอนจึงสำคัญที่กระพี้ แก่นสำคัญน้อยที่สุด

(พิทยาลงกรณ, 2513, p. 15)

ในคำอธิบายข้างต้น แสดงให้เห็นว่าใน*นิราศลอนดอน*ซึ่งเป็นนิราศเรื่องสำคัญและรู้จักกันอย่างกว้างขวางเรื่องหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ แก่นร้างรักเริ่มลดความสำคัญลง ขณะที่เนื้อความซึ่งเคยเป็นเพียงกระพี้คือเหตุการณ์ที่กวีได้ประสบพบเห็นระหว่างเดินทางกลับได้รับการนำเสนอในสัดส่วนที่มากขึ้น งานวิจัยเรื่อง “นิราศคำกลอนสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลปัจจุบัน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์” ของรัตนา โอษฐ์ยิ้มพราย (พ.ศ. 2528) ได้อ้างถึงการศึกษาของวัชร รมยะนันท์ ในหนังสือ*ลิลิตและนิราศ* ซึ่งกล่าวไว้สอดคล้องกับพระอธิบายข้างต้นว่าการเปลี่ยนแปลงแก่นเรื่องในนิราศจากการคร่ำครวญมาให้ความสำคัญแก่นเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทางปรากฏชัดเจนในนิราศสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นคือ *นิราศลอนดอน* ของหม่อมราโชทัย

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่านิราศที่ให้ความสำคัญแก่นเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทางมากกว่าการคร่ำครวญ มีมาก่อนรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว กล่าวคือ ในสมัยอยุธยา มี*นิราศต้นทางฝรั่งเศส*ซึ่งแม้จะมีบทพรรณนาความเศร้าโศกอันเกิดจากความคิดถึงบ้านและญาติพี่น้อง แต่กวีมุ่งบันทึกสิ่งที่ประสบพบเห็นระหว่างการเดินทางไปฝรั่งเศส

มากกว่า ในสมัยธนบุรีช่วงก่อนการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เล็กน้อย พบว่านิราศกวางตุ้งหรือ นิราศพระยามหาอนุภาพไปเมืองจีนที่แต่งใน พ.ศ. 2324 ก็ให้ความสำคัญแก่ส่วนที่เป็นบันทึกการเดินทางอย่างมาก กล่าวคือ ปรากฏบทครวญสั้น ๆ เพียงครั้งเดียวเมื่อกวีเดินทางออกจากกรุงธนบุรี จากนั้นกวีบันทึกประสบการณ์แปลกใหม่ที่ตนได้ประสบจำนวนมาก เช่น เรื่องวาฬ โสเภณีจีน ขอทานจีน สภาพเมืองท่า ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่านิราศเรื่องนี้ น่าจะเป็นร่องรอยสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทางซึ่งเคยเป็นเพียงกรรพี้กำลังทวีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายมาเป็น “แก่นใหม่” ของนิราศในยุคต่อมา

3) พัฒนาการของวรรณคดีนิราศ นิราศในสมัยโกสินทร์มีความหลากหลายทั้งด้านรูปแบบคำประพันธ์ กลวิธีการนำเสนอ และเนื้อหาของเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เนื้อหาที่ว่าด้วยการเดินทางซึ่งทำให้นิราศในยุคนี้มีลักษณะของวรรณคดีบันทึกการเดินทางอย่างแท้จริง เนื่องจากการเดินทางมิได้เป็นเพียงปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการแต่งนิราศเท่านั้น แต่ยังเป็นเนื้อหาหลักของนิราศด้วย กล่าวคือกวีนำเสนอเหตุการณ์หรือสิ่งที่ประสบพบเห็นระหว่างเดินทางในสัดส่วนที่มากกว่าการพรรณนาอารมณ์อย่างชัดเจน มุ่งถ่ายทอดประสบการณ์ในเส้นทางที่ตนได้เดินทางไป มีการแทรกชีวประวัติหรือทัศนะส่วนตัวในประเด็นเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่าเจตนาในการเผยแพร่ตัวบทเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้นิราศบันทึกการเดินทางสมัยรัตนโกสินทร์นำเสนอเนื้อหาที่มีสารประโยชน์มากขึ้นแต่ก็ยังให้ความสำคัญพลิตพลินในลักษณะของวรรณคดีด้วย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

เมื่อ “นิราศ” กับ “การเดินทาง” สัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น นิราศบันทึกการเดินทางจึงเป็นพื้นฐานให้แก่การเขียนบันทึกการเดินทางประเภทเยอแนลด้วย ดังเห็นได้ชัดเจนจากพระนิพนธ์*นิราศนครวัด*ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เยอแนลเรื่องนี้เป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทางรายวันที่ทรงพระนิพนธ์ขณะเสด็จประพาสกรุงกัมพูชา เมื่อ พ.ศ. 2467 การใช้ชื่อเรื่องว่า*นิราศนครวัด* ทั้งที่นำเสนอเนื้อหาเป็นความเรียงร้อยแก้วและไม่ปรากฏการครวญตามกระบวนความของนิราศที่เคยแต่งกันมา แสดงให้เห็นความสำคัญของวรรณคดีนิราศที่ฝังแน่นในสำนึกของผู้เขียน ด้วยเหตุนี้จึงทรงสร้างขอบธรรมในการใช้ชื่อ*นิราศนครวัด* ด้วยการเติม “กลอนนิราศนครวัด” อันเป็นเสมือนคำนำไว้ต้นเรื่องเพียง 13 บท เพื่อป้องกันข้อครหาที่ว่า “มิฉะนั้นจะว่าไม่ใช่นิราศ ด้วยเหตุขาดคำกลอนอักษรสาร” ดังความว่า

เที่ยวสนุกทุกคิดถึงมิตรสหาย	ทั้งหญิงชายอยู่หลังยังกรุงใหญ่
ใหนักอยากฝากของต้องฤทัย	แต่คิดไปก็ลำบากยากใชน้อย
จะหาซื้อสิ่งไรมาให้เล่า	ทุนของเราก็ไม่พอต้องท้อถอย
ด้วยเพื่อนฝูงคนนาเห็นกว่าร้อย	จะแจกย้อยไปทุกคนพันปัญญา
<u>อย่าเลยจะเลี้ยงทำเยี่ยงปราชญ์</u>	<u>แตงนิราศสักทีจะดีกว่า</u>
ลองเล่าเรื่องทีไปเมืองกัมพูชา	ให้บรรดามิตรสหายทั้งหลายฟัง
แล้วพิมพ์แจกเช่นทำนองเป็นของฝาก	เห็นโดยมากจะสมอารมณ์หวัง
แต่คิดกลอนแหลหะเปือเหลือกำลัง	จะแต่งตั้งนับปีก็มีแล้ว
<u>ด้วยกล่าวกลอนไม่สั้นตัดออกขัดข้อง</u>	<u>เห็นจะต้องเรียบเรียงเพียงร้อยแก้ว</u>
<u>มีกลอนนำสำกนิตเหมือนติดแหว</u>	<u>พอเนื่องแนวแบบนิราศปราชญ์โบราณ</u>
<u>มิฉะนั้นจะว่าไม่ใช่นิราศ</u>	<u>ด้วยเหตุขาดคำกลอนอักษรสาร</u>
<u>จึงแต่งไว้พอเห็นเป็นพยาน</u>	<u>ขอเชิญอ่านเนื้อเรื่องเนื่องไปเทอญฯ</u>

(ดำรงราชานุภาพ, 2514, p. นำเรื่อง)

พระนิพนธ์ข้างต้นนี้สะท้อนพระดำริที่ทรงมีต่องานประเภทนิราศหลายประการ กล่าวคือ การแต่งร้อยกรองเป็นกิจกรรมของผู้มีความรู้ (อย่าเลยจะเลี้ยงทำเยี่ยงปราชญ์) เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเดินทาง (ลองเล่าเรื่องทีไปเมืองกัมพูชา) และต้องนำเสนอด้วยบทร้อยกรอง (มีกลอนนำสำกนิตเหมือนติดแหว) ทั้งนี้ได้ทรงกล่าวถึงการครวญตามขนบนิราศแต่อย่างใด

แม้ว่าการเกิดขึ้นของเยอแนลแสดงให้เห็นความสำคัญของร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่เริ่มเข้ามามีบทบาทแทนที่บันทึกการเดินทางร้อยกรองประเภทนิราศ กระนั้น ความตระหนักรู้และความคุ้นเคยที่ผู้เขียนมีต่องานประเภทนิราศซึ่งเป็นวรรณคดีดั้งเดิมของไทยทำให้ผู้เขียนมีอาจละทิ้งลักษณะของนิราศไปจากบันทึกการเดินทางทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองได้โดยทันที ดังเห็นได้จากพระราชนิพนธ์เยอแนลช่วงแรกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแทรกบทร้อยกรองที่ใช้กวีโวหารตามขนบนิราศไว้กับเนื้อหาร้อยแก้วด้วย ดังความว่า

...เรามาถึงพลับพลาบายโมงครึ่ง เมื่อนี้เราได้เร่งให้กรมพิชิตลองว่าโคลงดู
กรมพิชิตว่า

สระบาบบาปสร้างสัน	ฉันท
สระบ่สระโศกใน	อกข้าง
สระสร้างแต่กายใจ	ยังขุน เขียวแฮ
สระจะสระโศกร้าง	รุ่มร้อนฤมี

เราก็ได้ว่าบ้าง เหมือนกันกับกรมพิชิต เพราะชื่อว่าสระบาบ
นั้นเป็นท่าที่จะว่านิราศอยู่ จึงเป็นนิราศไปทั้งนั้น.

สระบาบบาปก่อนสร้าง	ปางใด
สระบ่สระทรวงใน	สร้างสร้อย
สระสนานยิ่งอาลัย	นุชนาฏ
สระช่วยสระบาปน้อย	หนึ่งให้สบนาง

(จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2484, pp. 95-96)

ในพระราชนิพนธ์เยอแนลร้อยกรองเรื่องตามเสด็จไทรโยค เป็นบันทึกการเดินทางร้อยกรองที่ทรงวิจารณ์ขนบนิราศว่าไม่มีแก่นสารและไม่เป็นประโยชน์ต่อการนำเสนอสาระสำคัญของเยอแนลคือเล่าเรื่องการเดินทางที่เกิดขึ้นจริง ทั้งยังทรงวิพากษ์ขนบนิราศโบราณด้วยการกล่าวถึงขนบเหล่านั้นอย่างล้อเลียนเสียดสี ดังความว่า

ถัดนั้นเข้าไปถึงไร่ร้าง ใครทิ้งขว้างเสียอย่างไรไม่ประจักษ์
 แลไปนับไม่ถ้วนล้วนตันรัก เห็นจะมีราวสักสี่ห้าร้อย
 แม้นักเลงแต่งนิราศผาดแลเห็น คงจะว่าเล่นใหญ่ใส่จ้อยจ้อย
 ด้วยเป็นท่าว่าได้มากมีไซ้่น้อย รักอะไรอ้อยส้อยไปตามที

(จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, p. 56)

ในข้อความข้างต้น แม้ว่าทรงวิพากษ์ขนบนิราศเพื่อลดทอนคุณค่าและความสำคัญของกวีโวหารซึ่งเป็นที่นิยมทั้งในหมู่ผู้แต่งและผู้เสพงานประเภทนี้ กระนั้นก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าการเสียดสีอย่างมีพระอารมณ์ขันดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะมีขนบนิราศเป็นรากฐานอยู่แต่เดิมนั่นเอง

2.3 ภูมิหลังของเยอแนลในขอบเขตการวิจัย

เยอแนลในขอบเขตการวิจัยทั้ง 16 เรื่อง บางเรื่องเขียนขึ้นโดยผู้เขียนคนเดียวกัน ดังนั้นผู้วิจัยจะนำเสนอภูมิหลังของเยอแนลแต่ละเรื่องโดยแบ่งกลุ่มตามผู้เขียน ดังนี้

2.3.1 พระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เยอแนลไว้มากที่สุด 6 เรื่อง แต่ละเรื่องมีภูมิหลังดังนี้

2.3.1.1 พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2419 เป็นเยอแนลที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในขอบเขตการวิจัย ทรงเริ่มบันทึกตั้งแต่เสด็จพระราชดำเนินวันแรกคือ วันอาทิตย์ ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 2 ปีชวดอัฐศก จุลศักราช 1238 (ตรงกับวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2419) บันทึกวันสุดท้ายเมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับถึงกรุงเทพฯ ในวันพุธ แรม 11 ค่ำ เดือน 2 (ตรงกับวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2419 หรือ พ.ศ. 2420 หากนับตามวันขึ้นปีใหม่สากล) รวมบันทึกทั้งสิ้น 18 วัน ทรงบันทึกโดยระบุวันที่ต่อเนื่องกันทุกวัน

พระราชนิพนธ์เยอแนลเรื่องนี้แสดงให้เห็นความตั้งพระราชหฤทัยในการบันทึกระยะทางและเก็บข้อมูลเกี่ยวกับเมืองจันทบุรีไว้โดยละเอียด ทรงมีพระราชดำรัสให้ข้าราชการที่ตามเสด็จสืบหาข้อมูลด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับเมืองจันทบุรี แล้วทรงเรียบเรียงข้อมูลบันทึกไว้ในวันพุธ แรม 4 ค่ำเดือน 2 (ตรงกับวันที่ 3 มกราคม พ.ศ. 2419) โดยทรงแบ่งเป็นหัวข้อต่าง ๆ ได้แก่ “ว่าด้วยแผ่นดินแลเรือสวนไร่นา” “ว่าด้วยการช่างการค้าขายเมืองจันทบุรี แลหัวเมืองขึ้นเมืองจันทบุรี” “ว่าด้วยสัตว์ป่า แลสัตว์ของเลี้ยง” “ว่าด้วยเมืองจันทบุรีแต่เดิม แลปัจจุบันนี้” “นายกองคุมเลขส่วยเลขสมที่มีสัญญาบัตร แลไม่มีสัญญาบัตร” และ “นายกองคุมเลขส่วยในวังหน้า” ลักษณะดังกล่าวทำให้นเนื้อหาในเยอแนลนี้มีทั้งส่วนที่เป็นบันทึกการเสด็จประพาสและส่วนที่เป็นข้อมูลเกี่ยวกับเมืองจันทบุรี นอกจากนี้ยังมีการแทรกบทหรือกรอนที่มีเนื้อความสัมพันธ์กับเนื้อหาส่วนที่เป็นบันทึกการเดินทางร้อยแก้วด้วย

2.3.1.2 พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค มีหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสลำน้ำแควน้อยบริเวณเมืองกาญจนบุรีไปจนถึงเมืองไทรโยค 4 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2416 ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2420 ครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2431 และครั้งที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2452

พระราชนิพนธ์เยอแนลเรื่องนี้เกิดขึ้นในการเสด็จประพาสครั้งที่ 2 พ.ศ. 2520 ทรงเริ่มบันทึกตั้งแต่เสด็จพระราชดำเนินวันแรกคือ วันพฤหัสบดี ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 2 ปีฉลูนพศก จุลศักราช 1239 (ตรงกับวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2420 หรือ พ.ศ. 2421 หากนับตามวันขึ้นปีใหม่สากล) บันทึกวันสุดท้ายขณะประทับอยู่ที่เมืองราชบุรีเมื่อวันอังคาร แรม 2 ค่ำ เดือน 3 (ตรงกับวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2420) รวมบันทึกทั้งสิ้น 34 วัน ทรงบันทึกโดยระบุวันที่ต่อเนื่องกันทุกวัน เนื้อหาในบันทึกโดดเด่นที่การพรรณนาความงดงามของธรรมชาติโดยเฉพาะน้ำตกบริเวณไทรโยค มีการแทรกบทร้อยกรองเช่นเดียวกับพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี นอกจากนี้ทรงกล่าวถึงพิธีต้อนรับราชทูตโปรตุเกสซึ่งมีพระราชดำริให้จัดขึ้นที่พระราชวังเขาสดตนาถ เมืองราชบุรี แทนการจัดพิธีต้อนรับในพระบรมหาราชวัง เนื่องจากทรงอยู่ระหว่างการเดินทางไกล เหตุการณ์ดังกล่าวแม้เป็นการรับราชทูตในพระราชวังที่หัวเมือง แต่มีพระราชดำริให้เตรียมการอย่าง “เต็มตำรากุยก่อง” กล่าวคือให้เหมือนกับเมื่อครั้งที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงรับราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศสที่พระราชวังเมืองลพบุรีซึ่งเป็นการรับแขกเมืองนอกพระนคร โดยให้ดำเนินไปตามขนบธรรมเนียมอย่างที่เคยรับราชทูตในพระนครทุกประการ ที่น่าสนใจคือพระราชนิพนธ์เยอแนลนี้ปรากฏร่องรอยในตัวบทว่าทรงพระราชนิพนธ์ภาคผนวกหรือที่ทรงเรียกโดยใช้คำทับศัพท์ว่า “แอปเปนเดกซ์” (แอปเป็นแดกซ์ หรือ แอปปินเด็กซ์) ไว้ด้วย แต่ภาคผนวกของเยอแนลเรื่องนี้สูญหายไป จึงมิได้รับการตีพิมพ์รวมไว้กับเยอแนล

2.3.1.3 ระยะเวลาเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อปีชกาล พ.ศ. 2421 ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อครั้งเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาหรือมณฑลกรุงเก่า ประกอบด้วยเมืองพระนครศรีอยุธยา พระพุทธบาท สระบุรี ลพบุรี พรหมบุรี สิงห์บุรี อินทร์บุรี และอ่างทอง (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2470 ข) ทรงเริ่มบันทึกตั้งแต่เสด็จพระราชดำเนินวันแรกคือ วันเสาร์ ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 12 ปีชกาล สัมฤทธิศก จุลศักราช 1240 (ตรงกับวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2421) บันทึกวันสุดท้ายเมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับถึงกรุงเทพฯ ในวันอังคาร ขึ้น 11 ค่ำ เดือน 12 (ตรงกับวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2421) รวมบันทึกทั้งสิ้น 11 วัน ทรงบันทึกโดยระบุวันที่ต่อเนื่องกันทุกวัน

การเสด็จประพาสครั้งนี้ทรงให้ความสำคัญแก่การสำรวจบริเวณเมืองเก่าลพบุรี มีการทำแผนที่หรือแผนผังโบราณสถานในเมืองทั้งเขตพระราชวังเก่าหรือที่ทรงเรียกว่า “นารายณ์ราชวัง” เพนียดคล้องช้าง สระน้ำสร่งน้ำสวย พระที่นั่งเย็นบริเวณทะเลชุบศร เป็นต้น นอกจากนี้ทรงมี

พระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของสถานที่ต่าง ๆ เช่น กำแพงเมืองลพบุรีเดิม วัดเสาธงทอง วัดพระนอนจักรสีห์ ที่น่าสนใจคือพระราชนิพนธ์เยอแนลนี้มีภาคผนวกซึ่งเป็นข้อมูลที่ทรงบันทึกเพิ่มเติมไว้ ได้แก่ จารึกที่ฐานพระอุโบสถวัดป่าโมกข์ ระยะทางที่เสด็จประพาสสถานที่ต่าง ๆ ในเมืองลพบุรีโดยใช้หน่วยวัดระยะทางเป็นเส้น และบันทึกระดับน้ำที่วัดได้จากแหล่งน้ำในเมืองลพบุรี การทำภาคผนวกแสดงให้เห็นว่าทรงเก็บข้อมูลและทรงเรียบเรียงเนื้อหาอย่างเป็นระบบ นอกจากนี้ยังพบการแทรกร้อยกรองคือโคลงกระทู้ 1 บท การแทรกร้อยกรองเป็นลักษณะเดียวกับที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรีและพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค แต่จำนวนร้อยกรองแทรกลดลงมากเมื่อเปรียบเทียบกับพระราชนิพนธ์เยอแนล 2 เรื่องแรก

2.3.1.4 ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายูรัตนโกสินทรศก 109 ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2433 ขณะเสด็จประพาสเพื่อทอดพระเนตรความเป็นไปของบ้านเมืองรอบแหลมมลายูโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านชายฝั่งทะเลตะวันตก ทั้งนี้ได้เสด็จประพาสไปถึงปีนังและสิงคโปร์ด้วย ทรงเริ่มบันทึกตั้งแต่เสด็จพระราชดำเนินวันแรกคือ วันพุธ แรม 12 ค่ำ เดือน 5 ปีชวาลโทศก จุลศักราช 1252 (ตรงกับวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2433) บันทึกวันสุดท้ายเมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับถึงกรุงเทพฯ ในวันอาทิตย์ ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 8 (ตรงกับวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2433) รวมบันทึกทั้งสิ้น 68 วัน ทรงจดบันทึกโดยระบุวันที่ต่อเนื่องกันทุกวัน

การเสด็จประพาสครั้งนี้นอกจากทรงบันทึกระยะทางและความเป็นไปของบ้านเมืองในหัวเมืองประเทศราชมลายูโดยละเอียดแล้ว สิ่งที่น่าสนใจคือพระบรมราโชบายในการกระชับความสัมพันธ์กับเจ้าเมืองประเทศราชซึ่งมีภาษาและประเพณีวัฒนธรรมแตกต่างกับราชสำนักสยาม อีกทั้งยังอยู่ห่างไกลจากเมืองหลวงทำให้เกิดความห่างเหินกับราชสำนัก นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นพระราชอุตสาหะในการป้องกันมิให้ชาตินิคมภาษาอังกฤษเข้ามามีอิทธิพลในแหลมมลายูมากเกินไปอีกด้วย แม้ว่าพระราชนิพนธ์เยอแนลนี้จะกล่าวถึงปัญหาด้านการเมืองการปกครองและสังคมวัฒนธรรมในยุคที่อังกฤษกำลังขยายอิทธิพลในบริเวณแหลมมลายู แต่ทรงถ่ายทอดเรื่องราวด้วยภาษาที่เข้าใจง่ายและทรงนำเสนอประเด็นที่น่าสนใจทำให้มีเนื้อหาชวนติดตามอย่างยิ่ง ทั้งนี้พบว่ายังมีการแทรกร้อยกรองเช่นเดียวกับพระราชนิพนธ์เยอแนล 3 เรื่องแรก เป็นโคลงสี่สุภาพ 1 บท

2.3.1.5 ระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสชวากวายเป็นทางการ 3 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2413 ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2439 และครั้งที่ 3

เมื่อ พ.ศ. 2444 (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2516ก, p. คำนำ) พระราชนิพนธ์เยอแนลนี้เกิดขึ้นเมื่อเสด็จประพาสชวาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2439 เพื่อทรงพักผ่อนพระวรกายให้หายจากพระอาการประชวรและมีเวลาให้ทรงหยุดพักจากพระราชภาระต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเนื้อหาในพระราชนิพนธ์ เห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงพักผ่อนพระวรกายแต่อย่างใด เนื่องจากทรงมีพระราชกิจหรือเสด็จประพาสสถานที่ต่าง ๆ เกือบทุกวัน บางครั้งต้องเสด็จไปร่วมงานที่มีผู้กราบบังคมทูลเชิญไว้ด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มบันทึกตั้งแต่เสด็จพระราชดำเนินวันแรกคือ วันเสาร์ แรม 13 ค่ำ เดือน 6 ปีมอกอัฐศก จุลศักราช 1258 (ตรงกับวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2439) บันทึกวันสุดท้ายเมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับถึงกรุงเทพฯ คือวันพุธ ขึ้น 4 ค่ำ เดือน 9 (ตรงกับวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2439) รวมบันทึกทั้งสิ้น 96 วัน ทรงบันทึกโดยระบุนวันที่ต่อเนื่องกันทุกวัน เป็นบันทึกการเสด็จประพาสที่มีระยะเวลายาวนานที่สุด เหตุที่ทรงใช้ชื่อพระราชนิพนธ์ว่า *ระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือน* ทั้งที่ในบันทึกปรากฏว่าทรงใช้เวลากว่า 3 เดือน เป็นเพราะทรงประทับอยู่ในชวาจริง ๆ ประมาณ 2 เดือน ส่วนในช่วงเวลาอื่นทรงประทับอยู่ที่สิงคโปร์บ้าง เสด็จประพาสหัวเมืองประเทศราชมลายูบ้าง

การเสด็จประพาสชวาในระยะเวลายาวนานเช่นนั้นทำให้พระราชนิพนธ์เยอแนลนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรมชวา สถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และโบราณสถานของอารยธรรมเก่าแก่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องอิเหนาซึ่งทรงสนพระราชหฤทัยเป็นพิเศษ ทรงสืบค้นตำนาน พงศาวดาร และสอบถามข้อมูลจากบุคคลต่าง ๆ เพื่อให้ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับอิเหนาชัดเจนขึ้น นอกจากนี้ทรงบันทึกเรื่องราวโดยใช้คำทับศัพท์ภาษาชวาและภาษามลายูหลายคำ บางคำแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับคำในภาษาไทยและความสัมพันธ์กับประเพณีวัฒนธรรมของไทยด้วย อนึ่ง ไม่มีการแทรกบทร้อยกรองในพระราชนิพนธ์เยอแนลเรื่องนี้

2.3.1.6 พระราชนิพนธ์จดหมายรายวันเมื่อเสด็จประพาสชวาครั้งหลัง ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อเสด็จประพาสชวาครั้งที่ 3 พ.ศ. 2444 (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2504ก) ระยะเวลาห่างจากการเสด็จประพาสครั้งที่ 2 ประมาณ 5 ปี ทรงเริ่มบันทึกตั้งแต่เสด็จพระราชดำเนินวันแรกคือ วันอาทิตย์ แรม 3 ค่ำ เดือน 6 ปีฉลูตรีศก จุลศักราช 1263 (ตรงกับวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2444) บันทึกวันสุดท้ายเมื่อเสด็จพระราชดำเนินถึงกรุงเทพฯ ในวันพุธขึ้น 9 ค่ำ เดือน 8 (ตรงกับที่ 24

กรกฎาคม พ.ศ. 2444) ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่ 23 – 30 พฤษภาคม ไม่ทรงบันทึกเยอแนลเนื่องจากทรงเฝ้าใช้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมขุนนครราชสีมา ส่วนบันทึกตั้งแต่วันที่ 31 พฤษภาคมถึง 4 มิถุนายน เป็นรายวันอย่างย่อ ทรงกลับมาจดบันทึกโดยละเอียดอีกครั้งตั้งแต่วันที่ 5 มิถุนายนเป็นต้นไป เนื่องจากพระอาการของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นดีขึ้นแล้ว

การอ่านพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวันเมื่อเสด็จประพาสชวาครั้งหลังให้เข้าใจเนื้อหาทั้งหมด ควรอ่านพระราชนิพนธ์ระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือนเสียก่อน เนื่องจากทรงอ้างถึงบุคคลที่ทรงพบหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่การเสด็จประพาสครั้งที่ 2 ด้วยเหตุนี้ผู้ที่อ่านเฉพาะพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวันเมื่อเสด็จประพาสชวาครั้งหลังโดยไม่เคยอ่านระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือน อาจไม่เข้าใจเนื้อหาบางช่วงบางตอน และถ้าเปรียบเทียบเนื้อหาระหว่างพระราชนิพนธ์ทั้ง 2 เรื่อง อาจกล่าวได้ว่าพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวันเมื่อเสด็จประพาสชวาครั้งหลังเป็นบันทึกที่มีความกะทัดรัดกว่า ไม่เน้นรายละเอียดเหมือนการเสด็จประพาสครั้งก่อน สันนิษฐานว่าเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสชวาหลายครั้ง จึงทรงเล็งที่จะกล่าวถึงรายละเอียดซ้ำ ๆ อีกทั้งสภาพอากาศบนเกาะชวาในคราวที่เสด็จประพาสครั้งหลังเป็นฤดูที่มีฝนตกชุก จึงต้องงดการเสด็จประพาสในบางวัน ส่วนการเยี่ยมชมสถานที่สำคัญต่าง ๆ เป็นการเสด็จพระราชดำเนินแบบไป – กลับวันต่อวัน มิได้ประทับแรม นอกจากนี้สถานที่ส่วนใหญ่เป็นสถานที่ที่พระองค์เคยเสด็จประพาสมาแล้วแทบทั้งสิ้น ทำให้บันทึกแต่ละวันมีรายละเอียดไม่มากนักและไม่มีการแทรกบรรยายกรองในเยอแนลเรื่องนี้

พระราชนิพนธ์เยอแนลทั้ง 6 เรื่องของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะร่วมที่สำคัญคือ เกือบทุกเรื่อง (ยกเว้นพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุรายวันเมื่อเสด็จประพาสชวาครั้งหลัง) เป็นบันทึกรายวัน ทรงให้ความสำคัญแก่การระบุวันที่อย่างชัดเจนต่อเนื่องกันไปทุกวัน เนื้อหาของบันทึกแต่ละวันอาจมีมากน้อยแตกต่างกันไป การบันทึกเรื่องราวแบบวันต่อวันเช่นนี้ นอกจากทำให้รักษาเอกภาพของเนื้อหาได้อย่างดีแล้ว ยังช่วยให้ผู้อ่านติดตามเรื่องราวโดยไม่สับสนด้วย ที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือจุดหมายปลายทางของการเสด็จประพาสล้วนมีความสำคัญด้านการเมืองการปกครองและการต่างประเทศของสยามในยุคจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างชัดเจน กล่าวคือ เมืองจันทบุรี เมืองไทรโยค (กาญจนบุรี) และหัวเมืองประเทศราชมลายูมีเขตแดนติดกับอาณานิคมของประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส จึงต้องสอดส่องดูแลเมืองเหล่านั้นอย่างใกล้ชิด

ส่วนการเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเพื่อทำแผนที่และถ่ายรูปโบราณสถานในเมืองที่เคยมีความสำคัญในอดีต เป็นการเก็บข้อมูลและหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่อยืนยันว่าสยามเป็นดินแดนที่มีอารยธรรมและความเจริญรุ่งเรืองมาอย่างยาวนาน ไม่ใช่ชนชาติป่าเถื่อน ส่วนการเสด็จประพาสเกาะชวาซึ่งเป็นอาณานิคมของเนเธอร์แลนด์ ทรงมีพระราชประสงค์เพื่อทอดพระเนตรความเจริญอย่างตะวันตกที่เจ้าอาณานิคมทำให้เกิดขึ้นในดินแดนดังกล่าว สิ่งใดที่ทรงเห็นว่าเป็นประโยชน์ก็จะนำมาปรับใช้ในสยามต่อไป

2.3.2 พระนิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

มีพระนิพนธ์เยอแนลทั้งหมด 3 เรื่อง ดังนี้

2.3.2.1 เทียบเมืองพม่า¹⁰ ในหนังสือเรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค 1 – 5 ซึ่งตีพิมพ์พระ

นิพนธ์เรื่องนี้อธิบายว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จประพาสพม่า “เมื่อปีชวดสัมฤทธิ์ศักราช 1250” ตรงกับ พ.ศ. 2431 จากนั้นจึงทรงพระนิพนธ์เยอแนลนี้ใน พ.ศ. 2432 ภายหลังเสด็จกลับจากประพาสพม่าแล้ว (2550) คำอธิบายดังกล่าวอาจทำให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นจากความทรงจำ แต่เมื่อพิจารณาเนื้อหาในพระนิพนธ์พบว่า มีรายละเอียดจำนวนมาก จึงไม่น่าเป็นข้อมูลที่เรียบเรียงขึ้นจากความทรงจำ ผู้วิจัยคิดว่าทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้ตั้งแต่เมื่อครั้งเสด็จประพาสพม่าแล้ว ต่อมาเมื่อมีพระประสงค์จะเผยแพร่บันทึกการเสด็จประพาสในครั้งนั้น จึงทรงนำบันทึกที่เคยจดไว้มาขัดเขลาเนื้อหาและสำนวนภาษาอีกครั้ง ด้วยเหตุนี้เนื้อหาหลักของบันทึกจึงเกิดขึ้นระหว่างการเสด็จประพาส มิใช่เรื่องที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นภายหลัง

ตอนต้นของพระนิพนธ์เยอแนลนี้ ประกอบด้วยพระปรารภที่ทรงกล่าวถึงแรงบันดาลใจที่ทรงให้ทรงเผยแพร่เรื่อง*เที่ยวเมืองพม่า* กล่าวคือ ทรงเห็นว่าประเทศพม่าเคยมีความขัดแย้งกับสยามมาตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนาน และถึงแม้เป็นประเทศที่มีพื้นที่ติดกัน แต่ชาวสยามก็มิได้รู้ความเป็นไปของบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของผู้คนในพม่ามากนัก เมื่อทรงมีโอกาสได้เสด็จไปทอดพระเนตรด้วยพระองค์เอง จึงทรงเห็นว่าควรนำมาถ่ายทอดให้แก่ผู้อ่านที่สนใจด้วย หลังจากจบพระปรารภซึ่งเป็นเสมือนคำนำแล้ว ทรงให้ข้อมูลระยะทางโดยย่อ กล่าวถึงวันที่เสด็จออกจาก

¹⁰ ยังมีพระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์อีกพระองค์หนึ่งที่ใช้ชื่อเดียวกันคือ เรื่อง*เที่ยวเมืองพม่า*ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2478 มีลักษณะเป็นเยอแนลด้วยเช่นเดียวกัน แต่ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์เยอแนลนี้ได้อยู่ในข้อกำหนดของขอบเขตการวิจัย จึงมิได้รวมไว้ในการศึกษา

กรุงเทพฯ ไปยังเมืองสิงคโปร์ เกาะหมาก และเมืองยางกูร (ย่างกุ้ง) ทรงเริ่มบันทึกการเสด็จประพาส โดยละเอียดตั้งแต่เริ่มออกจากยางกูรไปมณฑลทะเลย์ อย่างไรก็ตาม พระนิพนธ์ที่ตีพิมพ์ไว้นั้นไม่จบเรื่อง เป็นบันทึกการเสด็จประพาสเพียง 6 วัน ตั้งแต่วันพฤหัสบดี แรม 4 ค่ำ เดือน 12 (ตรงกับวันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2431) ถึงวันอังคาร แรม 9 ค่ำ เดือน 12 (ตรงกับวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2431) ทรงบันทึกโดยระบุวันที่ต่อเนื่องกันทุกวัน

2.3.2.2 จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงพระนิพนธ์เยอแนลเรื่องนี้เมื่อ พ.ศ. 2444 ขณะเสด็จขึ้นไปเมืองพิษณุโลก เพื่อทรงตรวจแก้แบบที่จะใช้สร้างพระพุทธรูปชินราชจำลองซึ่งจะชะลอลงมาไว้ในพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรที่กรุงเทพฯ และทรงตรวจสถานที่ปลูกพลับพลารับเสด็จตามระยะทางที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาหล่อพระพุทธรูปชินราชจำลองในเดือนตุลาคมปีเดียวกันนั้น (2506, p. คำนำ) ทรงเริ่มบันทึกตั้งแต่เสด็จออกเดินทางวันแรกคือ วันที่ 17 พฤษภาคม ร.ศ. 120 บันทึกวันสุดท้ายคือวันที่ 19 มิถุนายน ร.ศ. 120 ขณะประทับอยู่ที่เมืองสุโขทัย รวมบันทึกทั้งสิ้น 34 วัน ทรงบันทึกโดยระบุวันที่ต่อเนื่องกันทุกวัน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงสนพระทัยด้านการช่างและงานศิลปกรรม จึงทรงกล่าวถึงงานสถาปัตยกรรมและศิลปวัตถุต่าง ๆ ที่ทรงพบเห็นระหว่างทางเสด็จขึ้นไปเมืองพิษณุโลก การให้รายละเอียดองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและงานประดับตกแต่ง ทำให้มีคำศัพท์ทางช่างและศัพท์ด้านศิลปะปรากฏในพระนิพนธ์จำนวนมาก ที่สำคัญคือพระนิพนธ์เยอแนลนี้มีภาพวาดฝีพระหัตถ์ที่งดงามแทรกไว้กับเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเสด็จประพาสด้วย

2.3.2.3 จดหมายระยะทางไปแหลมมลายู ร.ศ. 121 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงพระนิพนธ์เยอแนลเรื่องนี้เมื่อ พ.ศ. 2445 ขณะเสด็จไปทรงตรวจกิจการโทรเลข โทรศัพท์ การสร้างถนนและการขุดคลองในหัวเมืองประเทศราชมลายู (2539, p. คำนำ) ทรงเริ่มบันทึกตั้งแต่เสด็จออกเดินทางวันแรกคือ วันอังคารที่ 29 เมษายน ร.ศ. 121 บันทึกวันสุดท้ายเมื่อเสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ ในวันอาทิตย์ที่ 27 กรกฎาคม ร.ศ. 121 รวมบันทึกทั้งสิ้น 91 วัน ทรงบันทึกโดยระบุวันที่ต่อเนื่องกันทุกวัน

เวลานั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เนื้อหาในบันทึกแสดงให้เห็นการตรวจงานและติดตามการทำงานของผู้ราชการด้วยความใส่ใจพระทัย เมื่อทรงเดินทางไปถึงสำนักงานประจำท้องถิ่น จะทรงสอบถามพนักงานเรื่องการติดตั้งและดูแลเสาโทรเลขโทรศัพท์โดยละเอียด ทรงบันทึกสภาพเส้นทางและความเป็นอยู่ของผู้คนในแหลมมลายู รวมทั้งทรงคัดลอกข้อมูลระยะทางที่กรมการท้องถิ่นจดถวายไว้ด้วย ที่น่าสังเกตคือ แม้เป็นบันทึกส่วนพระองค์ที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นขณะทรงงาน แต่พระอัยยาคัยที่ทรงสนพระทัยงานช่างและงานศิลปกรรมก็ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนจากคำอธิบายรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของสถานที่และลวดลายของศิลปวัตถุ ตลอดจนการแทรกภาพวาดฝีพระหัตถ์เพื่อประกอบคำอธิบายเรื่องที่น่าสนใจทำให้เห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น

พระนิพนธ์เยอแนลทั้ง 3 เรื่องของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มีลักษณะเป็นบันทึกรายวันเช่นเดียวกับพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่น่าสนใจคือภาพวาดฝีพระหัตถ์ที่แทรกอยู่ในพระนิพนธ์เหล่านี้ ไม่เพียงสะท้อนความสนใจส่วนพระองค์ด้านศิลปกรรมอย่างชัดเจนเท่านั้น แต่ยังเป็นองค์ประกอบที่ช่วยนำเสนอเนื้อหาของเยอแนลได้อย่างดีด้วย

2.3.3 พระนิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
มีพระนิพนธ์เยอแนลทั้งหมด 3 เรื่อง ดังนี้

2.3.3.1 ไปลังกาทวีป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์เยอแนลนี้เมื่อ พ.ศ. 2434 ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นราชทูตพิเศษอัญเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไปสู่ราชสำนักต่าง ๆ ในทวีปยุโรป (ดำรงราชานุภาพ, 2469)

เมื่อทรงเดินทางออกจากสิงคโปร์ได้ 6 วัน เรือเดินสมุทรเข้าเทียบท่าที่เมืองโคลัมโบ ประเทศศรีลังกา เพื่อให้ผู้โดยสารที่จะเดินทางต่อไปยุโรปเปลี่ยนเรือ ทรงมีเวลา 1 วันระหว่างรอให้เจ้าพนักงานขนของขึ้นเรือลำใหม่ จึงทรงใช้โอกาสดังกล่าวเสด็จไปนมัสการพระเขี้ยวแก้วและทอดพระเนตรกิจการต่าง ๆ ในประเทศศรีลังกาเท่าที่ทรงมีเวลา ด้วยเหตุนี้พระนิพนธ์เยอแนลไปลังกา

ทวีปจึงเป็นบันทึกการเสด็จประพาสสั้น ๆ เพียง 3 วัน คือ วันที่ 4 สิงหาคม ร.ศ. 110 เรือมาถึงเกาะลังกา เข้าวันที่ 5 สิงหาคม เรือเทียบท่าที่เมืองโคลัมโบ เสด็จประทับรถไฟไปเมืองแคนตีเพื่อนมัสการพระเยซูแก้ว จากนั้นจึงเสด็จกลับมาประทับค้างคืนที่โคลัมโบ เข้าวันที่ 6 สิงหาคม เสด็จไปพิพิธภัณฑ์และโรงเรียนสอนวิชาเกษตรกรรม แล้วจึงเสด็จกลับมาลงเรือในเวลาบ่าย 3 โมงเพื่อเดินทางต่อไปทวีปยุโรป ในพระนิพนธ์นี้ทรงแทรกประวัติพระพุทธศาสนาในศรีลังกาและพระวิจารณ์เรื่องการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาในดินแดนดังกล่าวไว้ท้ายบันทึกด้วย

2.3.3.2 ไปเมืองเตอร์กี เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเสร็จสิ้นภารกิจอัญเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไปสู่ราชสำนักต่าง ๆ ในทวีปยุโรปแล้ว ทรงมีพระดำริจะเดินทางกลับสยามโดยใช้เส้นทางผ่านประเทศตุรกี เนื่องจากมีพระประสงค์จะทอดพระเนตรความเป็นไปของประเทศนั้น จึงเป็นโอกาสให้ทรงพระนิพนธ์เยอแนลเรื่องนี้ (ดำรงราชานุภาพ, 2550ค) ทรงเริ่มบันทึกการเสด็จประพาสเมื่อเรือข้ามทะเลดำจากกรีซเข้ามาที่เมือง “คอนสแตนติโนเปิล” ในวันที่ 19 พฤศจิกายน ร.ศ. 110 (พ.ศ. 2434) บันทึกวันสุดท้ายคือวันที่ 26 พฤศจิกายน ร.ศ. 110 ซึ่งเป็นวันที่คณะเดินทางกราบถวายบังคมลาองค์สุดท้ายเพื่อเดินทางต่อไปยัง “เมืองครีส์” รวมบันทึกทั้งสิ้น 8 วัน ทรงบันทึกโดยระบุวันที่ต่อเนื่องกันทุกวัน

การเสด็จไปประเทศตุรกีในครั้งนั้น สยามกับตุรกียังมิได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูต แต่องค์สุดท้ายก็ทรงต้อนรับคณะเดินทางเป็นอย่างดี ทำให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงทราบขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ในราชสำนักโดยละเอียดและได้ทอดพระเนตรความเป็นไปของบ้านเมืองอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องความขัดแย้งระหว่างผู้ปกครองซึ่งนับถือศาสนาอิสลามกับประชาชนส่วนหนึ่งที่นับถือศาสนาคริสต์ ความขัดแย้งดังกล่าวเป็นอุปสรรคที่ทำให้ประเทศตุรกีพัฒนาช้ากว่าชาติอื่น ๆ ในยุโรป นอกจากนี้เนื้อหาที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง และประเพณีในราชสำนักแล้ว ยังทรงนำเสนอเรื่องราวที่น่าสนใจอื่น ๆ เช่น การเย็บขมสุหร่าที่มีชื่อเสียง การชิมผลอินทผลัมสดและกาแฟอย่างแขก การเดินตลาด การอาบน้ำอย่างตุรกี เนื้อหาเหล่านี้ทำให้บันทึกการเสด็จประพาสของพระองค์มีแง่มุมน่าสนใจหลากหลาย

2.3.3.3 นิราศนครวัต สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์เยอแนลนี้เมื่อ พ.ศ. 2467 ขณะเสด็จประพาสประเทศกัมพูชาเป็นการส่วนพระองค์ ทรง

บันทึกการเสด็จประพาสเป็นร้อยแก้วทั้งหมด แต่มีพระประสงค์จะใช้ชื่อเรื่องว่า *นิราศนครวัด* จึงทรงพระนิพนธ์ “กลอนนิราศนครวัด” ซึ่งเป็นเสมือนคำนำไว้ที่ต้นเรื่องของเยอแนลนี้เพื่อให้มีลักษณะของนิราศอยู่ในพระนิพนธ์ จากนั้นทรงนำเสนอเนื้อหาเป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทางตั้งแต่ต้นจนจบ ทรงเริ่มบันทึกวันแรกเมื่อเสด็จออกจากวังวรดิศเมื่อวันอาทิตย์ที่ 16 พฤศจิกายน ปีชวด พ.ศ. 2467 บันทึกวันสุดท้ายเมื่อเสด็จถึงกรุงเทพฯ ในวันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2467 รวมบันทึกทั้งสิ้น 29 วัน ทรงบันทึกโดยระบุวันที่ต่อเนื่องกันทุกวัน

เนื้อหาในพระนิพนธ์เยอแนลนี้ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของกรุงเทพมหานคร ข้อมูลบางส่วนทรงเชื่อมโยงกับโบราณสถานและคติความเชื่อในสยาม เพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ด้านประเพณีวัฒนธรรมของทั้ง 2 ชาติ นอกจากรายละเอียดการเสด็จประพาสในแต่ละวันแล้ว ยังทรงแทรกข้อมูลตามความสนพระทัยและมีพระวินิจฉัยด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีในประเด็นที่หลากหลายด้วย

พระนิพนธ์เยอแนล 3 เรื่องของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นบันทึกการเสด็จประพาสนอกราชอาณาจักรทั้งหมด พระองค์ได้ทอดพระเนตรความเป็นไปของบ้านเมืองที่มีการเมืองการปกครองและประเพณีวัฒนธรรมแตกต่างกับสยาม ทรงใช้โอกาสดังกล่าวบันทึกเรื่องราวของบ้านเมืองเหล่านั้นมาถ่ายทอดแก่ผู้อ่าน น้ำเสียงในพระนิพนธ์มักแสดงการสื่อสารกับผู้อ่านบ่อยครั้งและปรากฏหลายลักษณะ เช่น แนะนำ โน้มน้าว หรือสร้างอารมณ์ขัน

2.3.4 พระนิพนธ์เยอแนลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินเรื่องจดหมายเหตุรายวันการเดินทางในอินโดจีนฝรั่งเศส พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินทรงพระนิพนธ์เยอแนลนี้เมื่อ พ.ศ. 2461 ขณะทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง และเสด็จไปทอดพระเนตรงานกิจการรถไฟในอินโดจีนฝรั่งเศสตามคำกราบทูลเชิญของรัฐบาลอาณานิคม (2486, p. คำนำ) ทรงเริ่มบันทึกตั้งแต่เสด็จออกเดินทางวันแรกคือ วันพุธที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2461 บันทึกวันสุดท้ายเมื่อเสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ ในวันอาทิตย์ที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2461 รวมบันทึกทั้งสิ้น 29 วัน ทรงบันทึกโดยระบุวันที่ต่อเนื่องกันทุกวัน

เนื้อหาในพระนิพนธ์กล่าวถึงความเจริญด้านต่าง ๆ ที่เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสทำให้เกิดขึ้นในอินโดจีนซึ่งมีพื้นที่ครอบคลุมตั้งแต่กัมพูชา เวียดนาม และทางตอนใต้ของจีน ทรงทอดพระเนตร

กิจการรถไฟซึ่งเป็นเทคโนโลยีสำคัญที่เจ้าอาณานิคมใช้ปกครองพื้นที่ต่าง ๆ มักทรงเปรียบเทียบข้อดีข้อเสียของกิจการที่ได้ทอดพระเนตรกับสิ่งที่มีขึ้นในสยามเพื่อเป็นแนวทางปรับปรุงกิจการในสยามให้ดียิ่งขึ้น การเสด็จไปในฐานะแขกของรัฐบาลฝรั่งเศสทำให้เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นรายละเอียดการทอดพระเนตรงานด้านวิศวกรรม โรงงานที่เป็นกิจการรัฐ การพบปะบุคคลสำคัญ งานเลี้ยงรับรอง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เมื่อทรงมีโอกาสประพาสสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ทรงถ่ายทอดภาพความงดงามของทัศนียภาพได้อย่างชัดเจน ส่วนบันทึกที่กล่าวถึงงานด้านวิศวกรรมซึ่งเป็นความสนใจส่วนพระองค์และเกี่ยวข้องกับงานที่ทรงรับผิดชอบ ทรงถ่ายทอดเรื่องราวเหล่านั้นด้วยภาษาที่เข้าใจง่าย แม้บางครั้งจำเป็นต้องใช้คำศัพท์เฉพาะทาง ก็ได้ส่งผลให้เนื้อหาซับซ้อนเกินที่ผู้อ่านจะเข้าใจได้ นอกจากนี้บันทึกแต่ละวันยังมีขนาดไม่ยาวนานนัก จึงทำให้ชวนติดตาม

2.3.5 งานเยอแนลของพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) เรื่องระยะทางไปมณฑลพายัพ พระพุทธศักราช 2465 เยอแนลนี้เขียนขึ้นขณะพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) ติดตามเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยไปตรวจราชการที่มณฑลพายัพหรือชื่อเดิมคือมณฑลลาวเฉียง (2466, p. คำปรารภ) ซึ่งประกอบด้วยนครเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน นครน่าน เมืองแพร่ และเมืองเถิน แม้เป็นบันทึกที่เขียนขึ้นเมื่อครั้งเดินทางไปราชการ แต่ผู้เขียนเลือกนำเสนอเนื้อหาอย่างบันทึกส่วนบุคคลแทนการเขียนรายงานราชการ เนื่องจากต้องการพรรณนาสิ่งต่าง ๆ โดยละเอียด ต้องการแทรกข้อมูลตามความสนใจ และต้องการแสดงความคิดเห็นส่วนตัวอย่างเต็มที่ ถ้าเขียนเป็นรายงานราชการอาจมีข้อจำกัดด้านรูปแบบและการใช้ภาษา ทำให้ไม่สามารถนำเสนอบันทึกการเดินทางในแบบของตนได้โดยสะดวก

การนำเสนอเนื้อหาในเยอแนลนี้มีโครงสร้างที่ค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ เริ่มจากให้ภาพรวมของสภาพบ้านเมือง ต่อมาจึงให้รายละเอียดสถานที่ราชการหรือสถานที่สำคัญอื่น ๆ แล้วจึงแทรกข้อมูลด้านประวัติศาสตร์จากพงศาวดารหรือตำนานเกี่ยวกับการสร้างเมืองหรือความเป็นมาของพระพุทธรูปสำคัญประจำเมืองนั้น การนำเสนอเนื้อหาตามระบบดังกล่าว ประกอบกับการใช้ภาษาเขียนที่ค่อนข้างเป็นระเบียบเรียบร้อย ทำให้บันทึกมีลักษณะเหมือนรายงานราชการไปโดยปริยาย แม้ว่าผู้เขียนมิได้มีเจตนาให้เป็นเช่นนั้นก็ตาม ผู้เขียนเริ่มบันทึกตั้งแต่ออกเดินทางวันแรกด้วยรถไฟด่วนจากสถานีรถไฟหัวลำโพงเมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2465 บันทึกวันสุดท้ายเมื่อล่องเรือจาก

เชียงใหม่กลับมาที่ปากน้ำโพ เมืองนครสวรรค์ ในวันที่ 8 มีนาคม 2465 ใช้เวลาเดินทางทั้งสิ้น 44 วัน ผู้เขียนจดบันทึกการเดินทางเฉพาะบางวัน จึงมีบันทึกเพียง 29 วัน

2.3.6 งานเยอแนลของ พ.ท.พระภษาศรีรัตน (สุดใจ จันทรวะคิน) เรื่องการเยี่ยมเมืองฮานอย (ตั้งเกีย) โดยเครื่องบิน เยอแนลนี้เขียนเมื่อ พ.ศ. 2465 ขณะผู้เขียนเป็นล่ามให้แก่คณะนักบินที่เดินทางไปอินโดจีนเพื่อนำแผ่นเงินจารึกคำไว้อาลัยทหารฝรั่งเศสที่เสียชีวิตในสงครามโลกครั้งที่ 1 ไปวางที่อนุสาวรีย์ทหารฝรั่งเศส ณ เมืองไฮฟอง ((ม.ป.ป.), p. คำนำ) ผู้เขียนเริ่มบันทึกเมื่อออกเดินทางวันแรกจากท่าอากาศยานดอนเมืองเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2465 บันทึกวันสุดท้ายเมื่อเตรียมตัวเดินทางกลับจากเวียดนามในวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2465 ใช้เวลาเดินทางทั้งสิ้น 37 วัน ผู้เขียนบันทึกการเดินทางเฉพาะบางวัน จึงปรากฏบันทึกเพียง 26 วัน

เยอแนลนี้เป็นบันทึกเพียงเรื่องเดียวในขอบเขตการวิจัยที่ถ่ายทอดประสบการณ์การเดินทางโดยเครื่องบินในยุคแรก ศักยภาพของเครื่องบินเล็กที่คณะเดินทางใช้ไม่สามารถบินไปถึงจุดหมายปลายทางได้ในการเดินทางรวดเดียว ต้องลงจอดตามจุดต่าง ๆ ที่รัฐบาลสยามและรัฐบาลฝรั่งเศสกำหนด ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงมีโอกาสท่องเที่ยวและเยี่ยมชมกิจการต่าง ๆ ตามเมืองสำคัญที่เครื่องบินลงจอด เช่น กิจการไปรษณีย์อากาศ หอตรวจอากาศ การทำแผนที่จากภาพถ่ายทางอากาศ บ่อถ่านหิน โรงงานฝ้าย โรงงานเนื้อกระป๋อง โรงงานทำไม้ซิด ที่น่าสนใจคือการพรรณนาทัศนียภาพซึ่งมีมุมมองแตกต่างไปจากเรื่องอื่น ๆ เพราะเป็นภาพที่มองเห็นจากมุมสูง นอกจากนี้ยังมีการแทรกกำหนดการของราชการและบทสุนทรพจน์ที่หัวหน้าคณะเดินทางกล่าวตอบในงานเลี้ยงต้อนรับที่หน่วยงานราชการในอินโดจีนจัดขึ้นเพื่อเป็นเกียรติแก่นักบินด้วย

2.3.7 งานเยอแนลของนายครามเรื่องคนไทยในราชสำนักพระนางวิกตอเรีย เยอแนลนี้เขียนเมื่อ พ.ศ. 2427 ขณะผู้เขียนและคณะเดินทางไปเล่นดนตรีถวายแด่สมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย และเดินสายแสดงดนตรีทั่วประเทศอังกฤษ นายครามผู้เขียนเป็นนักดนตรีที่เกิดในตระกูลช่าง นอกจากความรู้เรื่องดนตรีแล้วยังมีความรู้ด้านการช่างแขนงต่าง ๆ ด้วย (2478, p. คำนำ) นายครามออกตัวว่าตนไม่มีความรู้ภาษาอังกฤษ เนื้อหาในบันทึกเกิดจากการสังเกตด้วยตนเองประกอบการสอบถามจากผู้รู้ ความน่าสนใจของเยอแนลนี้คือเป็นบันทึกการเดินทางของราษฎรเพียงเรื่องเดียวในขอบเขตการวิจัย นายครามถ่ายทอดประสบการณ์ที่ตนได้ประสบระหว่างเดินทางไปเล่นดนตรีในประเทศอังกฤษอย่างตรงไปตรงมา และด้วยเหตุที่เป็นคนช่างสังเกต ช่างวิเคราะห์วิจารณ์ และมี

ความคิดก้าวหน้า จึงมักเปรียบเทียบความเป็นไปในประเทศอังกฤษกับสยาม เพื่อชี้ให้เห็นข้อบกพร่องหรือความล้าหลังของค่านิยมบางประการในสยาม

นายคร้ามเริ่มจดบันทึกในวันพุธ ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 4 ปีวอก ฉศก (ตรงกับวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2427 หรือ พ.ศ. 2428 หากนับตามวันขึ้นปีใหม่สากล) ซึ่งเป็นวันที่คณะนักดนตรีกราบถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวออกไปปฏิบัติราชการ จากนั้นในวันศุกร์ ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 4 (ตรงกับวันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2427) จึงลงเรือออกเดินทางพร้อมคณะที่ท่าไปรษณีย์ วันสุดท้ายที่ปรากฏในบันทึกการเดินทางคือ วันเสาร์ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 4 ปีระกา สัปตศก (ตรงกับวันที่ 28 มกราคม 2428 หรือ พ.ศ.2429 หากนับตามวันขึ้นปีใหม่สากล) เป็นช่วงที่คณะนักดนตรีกำลังเดินทางกลับ ขณะนั้นเรือเดินพันเกาะศรีลังกามาแล้วและบันทึกสิ้นสุดเพียงเท่านั้น เมื่อพิจารณาจากวันที่ที่ปรากฏในบันทึกวันแรกและวันสุดท้าย กล่าวได้ว่านายคร้ามใช้เวลาเดินทางทั้งสิ้น 379 วัน บันทึกการเดินทางเฉพาะบางวัน จึงปรากฏบันทึกเพียง 91 วัน ทั้งนี้แม้ผู้เขียนพยายามบันทึกเรื่องราวไปตามลำดับวัน แต่ในกรณีที่นึกเหตุการณ์ที่ยังไม่ได้บันทึกขึ้นได้ก็จะเล่าเรื่องย้อนหลังโดยระบุนวันที่ไว้ด้วย ลักษณะดังกล่าวอาจทำให้ผู้อ่านเกิดความสับสน จึงต้องอ่านด้วยความระมัดระวัง นอกจากนี้ยังพบว่าการระบุชื่อวันในสัปดาห์มีความผิดพลาดมาก อาจเป็นเพราะผู้เขียนนับวันผิดหรืออาจเกิดความผิดพลาดในขั้นตอนการทำต้นฉบับตีพิมพ์ ดังนั้นการอ่านย่อแนลนี้จึงต้องยึดข้อมูลข้างขึ้น – ข้างแรมและเดือนเป็นหลัก อีกทั้งต้องเทียบเวลาในปฏิทินร้อยปีซึ่งเข้าถึงได้จากออนไลน์ควบคู่ไปด้วย

ย่อแนลในขอบเขตการวิจัยที่ค้นหาได้รวม 16 เรื่องข้างต้น เขียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจำนวน 12 เรื่อง เขียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจำนวน 4 เรื่อง พระราชนิพนธ์ย่อแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระนิพนธ์ย่อแนลของพระบรมวงศานุวงศ์มีลักษณะเป็นบันทึกรายวัน ขณะที่ย่อแนลของข้าราชการและราษฎรจะบันทึกเฉพาะบางวัน แม้ว่าตัวบทเหล่านี้จะมีความแตกต่างกันในรายละเอียดแต่ก็มีลักษณะร่วมกันคือ เป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่น่าเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา เป็นงานที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคลโดยมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป ลักษณะดังกล่าวทำให้สามารถจัดตัวบททั้ง 16 เรื่องเป็นงานประเภทเดียวกันได้

กล่าวโดยสรุป ในยุคอิทธิพลของชาติมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชนชั้นปกครองสยามปรับตัวเพื่อตั้งรับความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม ในกระบวนการดังกล่าว ชนชั้นปกครองตระหนักดีว่าการพัฒนาองค์ความรู้ให้เท่าทันความคิดของตะวันตก การปรับใช้วิทยาการของตะวันตก ตลอดจนการแสดงความสำคัญและบทบาทหน้าที่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ปรากฏเป็นรูปธรรมคือปัจจัยสำคัญต่อความอยู่รอดของสยาม การเสด็จประพาสทางไกลทั้งในและนอกราชอาณาจักรสยามเป็นพระราชกรณียกิจที่ยืนยันพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในฐานะพระเจ้าแผ่นดินและแสดงบทบาทหน้าที่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ปรากฏแก่สายตาของราษฎรชาวสยามและชาติมหาอำนาจตะวันตก

บันทึกประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นระหว่างการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนการเดินทางของข้าราชการและของราษฎรทั่วไปคือ เยอแนลซึ่งเป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา เป็นงานที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคลโดยมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป แม้งานเขียนประเภทเยอแนลได้รับอิทธิพลมาจากงานประเภท journal ของตะวันตก แต่ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า เยอแนลของไทยเกิดขึ้นโดยมีงานประเภทจดหมายเหตุและวรรณคดีนิราศบันทึกการเดินทางเป็นพื้นฐานอยู่แต่เดิม ศักยภาพในวัฒนธรรมวรรณกรรมที่สยามมีมาแต่แรกเริ่ม ทำให้สามารถผสมผสานรูปแบบงานเขียนที่รับมาจากตะวันตกเข้ากับงานเขียนดั้งเดิมที่มีอยู่แล้วได้อย่างกลมกลืน

บทที่ 3

เยอแนลกับความเป็นประเภทวรรณคดี

เมื่อพิจารณาความหมายของเยอแนลเห็นได้ว่างานเขียนประเภทนี้มีลักษณะสำคัญ 2 ส่วนที่ไม่อาจแยกจากกันได้ ส่วนที่ 1 คือ เป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา ส่วนที่ 2 คือ เป็นงานที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคลโดยมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป ทั้งนี้เมื่อพิจารณาความหมายแต่ละส่วนตามลำดับเห็นได้ว่าความหมายในส่วนที่ 1 ซึ่งกล่าวถึงรูปแบบ เนื้อหา และวิธีการนำเสนอเนื้อหานั้น เป็นลักษณะที่พบได้ในงานประเภทอื่นด้วยเช่นเดียวกัน จึงยังไม่สามารถแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของเยอแนลได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อได้เพิ่มความหมายในส่วนที่ 2 เข้าไปลักษณะเฉพาะของเยอแนลจะปรากฏชัดเจน

การนำเสนอในบทนี้จะกล่าวถึงเยอแนลกับงานประเภทอื่นที่มีลักษณะสอดคล้องกันตามความหมายในส่วนที่ 1 ก่อน เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะร่วมระหว่างเยอแนลกับงานประเภทอื่น จากนั้นจะแสดงให้เห็นว่าเมื่อเพิ่มความหมายส่วนที่ 2 เข้าไปแล้ว ลักษณะของเยอแนลชัดเจนและสามารถจัดเป็นงานอีกประเภทหนึ่งได้

3.1 เยอแนลกับงานประเภทอื่นที่มีลักษณะร่วมกัน

เมื่อพิจารณาความหมายของเยอแนลในส่วนที่ 1 คือ เป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา พบว่ามีงานหลายประเภทที่มีลักษณะร่วมกับเยอแนลในประเด็นดังกล่าว ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1.1 งานเขียนร้อยแก้วที่มีลักษณะร่วมกับเยอแนล งานเขียนร้อยแก้วที่มีลักษณะร่วมกับเยอแนลตามความหมายในส่วนที่ 1 คือเป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ จดหมายเหตุบันทึกการเดินทางของราชการ จดหมายเหตุการเดินทาง และการเดินทาง และบันทึกการเดินทางส่วนตัว

3.1.1.1 จดหมายเหตุบันทึกการเดินทางของราชการ คือจดหมายเหตุบันทึกการเดินทางที่เขียนขึ้นในฐานะหนังสือราชการ ผู้เขียนคือข้าราชการซึ่งมีหน้าที่บันทึกรายละเอียดของการ

เดินทางในครั้งนั้นไว้เป็นหลักฐานของทางราชการ จดหมายเหตุประเภทนี้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ จดหมายเหตุระยะทางแบบเก่าและจดหมายเหตุเสด็จประพาส

3.1.1.1.1 จดหมายเหตุระยะทางแบบเก่า ตัวบทที่พบทั้งหมดเป็นบันทึกการเดินทางไกลในต่างแดนเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีด้านการทูตหรือการศาสนา จดหมายเหตุระยะทางแบบเก่าเป็นบันทึกการเดินทางที่มีมาก่อนการปรากฏใช้คำว่าเยอแนล เขียนขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อรายงานการปฏิบัติราชการให้ทรงทราบ จดหมายเหตุระยะทางแบบเก่าแบ่งเป็นจดหมายเหตุระยะทางสมัยอยุธยาและจดหมายเหตุระยะทางสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนี้

1) จดหมายเหตุระยะทางสมัยอยุธยา พบจดหมายเหตุบันทึกการเดินทางของคณะทูต 2 เรื่อง ได้แก่ บันทึกการเดินทางไปฝรั่งเศสของโกษาปาน (ออกพระวิสุทสุนทร) และจดหมายเหตุระยะทางพระอุบาลีไปลังกาทวีป

ก. บันทึกการเดินทางไปฝรั่งเศสของโกษาปาน (ออกพระวิสุทสุนทร) เป็นจดหมายเหตุระยะทางสมัยอยุธยาฉบับเก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบหลักฐาน กล่าวถึงการเดินทางของคณะทูตชุดที่ 3 ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยาส่งไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส คณะราชทูตออกเดินทางจากกรุงศรีอยุธยาในวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2228 เดินทางถึงท่าเรือเมืองเบรสต์ ประเทศฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2229 แล้วเดินทางต่อไปยังกรุงปารีส คณะราชทูตไทยพำนักอยู่ในฝรั่งเศสเป็นเวลา 8 เดือน 12 วัน จึงเดินทางกลับกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับคณะราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 อีกคณะหนึ่งซึ่งมีเดอลาลูแบร์ร่วมอยู่ด้วย ถึงกรุงศรีอยุธยาเมื่อวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2230

จดหมายเหตุลาอูแบร์ให้ข้อมูลว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงสนพระราชหฤทัยบันทึกการเดินทางไปฝรั่งเศสของโกษาปานเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับโปรดให้ขุนศรีวิสารวาจาเข้าเฝ้าเพื่ออ่านบันทึกการเดินทางดังกล่าวจนจบ แต่ต้นฉบับที่ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสูญหายไป เหลือเพียงฉบับร่างที่โกษาปานทิ้งไว้ ณ ประเทศฝรั่งเศส (สำนักนายกรัฐมนตรี, 2530, pp. 7-17) บันทึกส่วนที่เหลือยังมีเนื้อความกล่าวถึงช่วงเวลาที่โกษาปานพำนักอยู่ในเมืองเบรสต์ก่อนจะอัญเชิญพระราชสาส์นเข้าไปยังกรุงปารีส วันที่ในบันทึกคือ วันพฤหัสบดี ขึ้น 1 ค่ำเดือน 8 ปีชาล อัฐศก จุลศักราช 1048 ตรงกับวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2229 ไป

จนถึงวันพฤหัสบดี ขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 ตรงกับวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2229 รวมระยะเวลาในบันทึก ส่วนที่เหลือเพียง 15 วัน ผู้เขียนจดบันทึกต่อเนื่องกันทุกวัน

ข. จดหมายเหตุระยะทางพระอุบาลีไปลังกาทวีป เป็นบันทึก

การเดินทางและการทำงานของคณะสงฆ์ไทยและทูตานุทูตที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยาทรงส่งไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกา ก่อนหน้านั้นกำปั่นหลวงที่เคยส่งออกไปเกิดอับปางที่เมืองนครศรีธรรมราช ทำให้คณะเดินทางต้องกลับเข้ามาที่กรุงศรีอยุธยาและรออยู่หลายเดือน จนกระทั่งมีเรือของวิลันดาลำหนึ่งมาค้าขายที่กรุงศรีอยุธยา นายเรือทราบพระราชประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จึงอาสาพาคณะสงฆ์และทูตานุทูตไปส่งถึงลังกาทวีป การเดินทางครั้งนี้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระอุบาลีและพระอริยมุนีเป็นผู้นำคณะสงฆ์และเหล่าราชทูต จดหมายเหตุรุ่นหลังให้ข้อมูลว่าผู้บันทึกจดหมายเหตุระยะทางฉบับนี้คือ พระธรรมโมตรีราชทูต (สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510, p. 58)

พระธรรมโมตรีเริ่มบันทึกการเดินทางตั้งแต่มีการอัญเชิญพระราชสาส์นลงเรือในวันศุกร์เดือนอ้ายขึ้น 10 ค่ำ จุลศักราช 1114 (พ.ศ. 2295) บันทึกวันสุดท้ายคือ วันจันทร์เดือน 11 แรม 1 ค่ำ เป็นวันที่คณะสงฆ์และคณะทูตสยามได้บูชาพระทันตธาตุที่เมืองลังกา ในระยะเวลากว่า 9 เดือนที่คณะสงฆ์และคณะทูตสยามเดินทางและพำนักอยู่ในศรีลังกานั้น พระธรรมโมตรีมิได้จดบันทึกเรื่องราวต่อเนื่องกันทุกวัน จึงปรากฏวันที่ในบันทึกเพียง 57 วัน พระธรรมโมตรีบันทึกจดหมายเหตุฉบับนี้โดยใช้คำสรรพนามบุรุษที่ 1 แทนตนเองว่า “ข้าพระพุทธเจ้า” ดังความว่า “...ณ วันเสาร์เดือนยี่แรมค่ำหนึ่งปีวอกจัตวาตก ข้าพระพุทธเจ้าเร่งจัดกรรมการให้ส่งน้ำส่งพื้น มรดิงนายกำปั่นให้ลำเลียงฝางติบูกอยู่ 5 วันจึงสำเร็จ...” (สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510: 63 – 64) แสดงให้เห็นชัดเจนว่าเป็นหนังสือราชการที่เขียนขึ้นเพื่อทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

2) จดหมายเหตุระยะทางสมัยรัตนโกสินทร์ พบจดหมายเหตุ

บันทึกการเดินทางของคณะทูต 2 เรื่องซึ่งเขียนขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นเดียวกัน ได้แก่ จดหมายเหตุราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษและจดหมายเหตุราชทูตไทยไปฝรั่งเศส

ก. จดหมายเหตุราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษ จดหมายเหตุ

ฉบับนี้เกิดขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งคณะราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์น และเครื่องราชบรรณาการไปสู่ราชสำนักของพระราชนิวกิตติอเรียแห่งประเทศอังกฤษ คณะทูตไทย เดินทางไปกับเรือรบของอังกฤษ ผู้บันทึกการเดินทางคือหม่อมราโชทัย หรือ ม.ร.ว. กระจ่าง อิศรางกูร เป็นล่ามหลวงที่เคยศึกษาภาษาอังกฤษมาตั้งแต่เมื่อครั้งบิดานำเข้าถวายตัวเป็นข้าราชการบริพารแต่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ ด้วยเหตุนี้หม่อม ราโชทัยจึงเป็นผู้มีความรู้ภาษาอังกฤษดีมากกว่าคนอื่นในยุคนั้น

จดหมายเหตุราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษหรือที่รู้จักกันในอีก ชื่อหนึ่งว่าจดหมายเหตุของหม่อมราโชทัย เริ่มบันทึกตั้งแต่วันศุกร์เดือน 9 ขึ้น 3 ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จุลศักราช 1219 (ตรงกับวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2400) เป็นวันที่คณะราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์น ออกจากพระบรมมหาราชวังจนถึงวันที่คณะทูตเดินทางกลับถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันศุกร์เดือน 7 ขึ้น 9 ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จุลศักราช 1220 (ตรงกับวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2401) คณะทูตใช้เวลา เดินทางและปฏิบัติราชการทั้งหมด 302 วัน จดหมายเหตุระยะทางของหม่อมราโชทัยมีได้บันทึกการเดินทางทุกวัน มีการบันทึกโดยระบุวันที่เพียง 119 วัน บางวันไม่ได้ลงวันที่อย่างชัดเจน ระบุเพียงว่า “รุ่งขึ้น” ด้วยเหตุนี้ผู้อ่านจึงต้องตรวจสอบกับข้อมูลซึ่งเป็นวันที่ก่อนหน้านี้ จึงจะทราบ ว่า “รุ่งขึ้น” นั้น หมายถึงวันที่เท่าใด

หม่อมราโชทัยเขียนจดหมายเหตุบันทึกการเดินทางเพื่อ ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมทั้งสิ้น 14 ฉบับ ดังปรากฏ ข้อความต้นบันทึกความว่า “ข้าพระพุทธเจ้า หม่อมราโชทัย กระจ่าง ได้รับพระราชทานจดหมาย¹¹ รายเรื่องความ ตามระยะทางที่พวกราชทูตกราบถวายบังคมลาออกจากกรุงเทพมหานครไปจำเริญ ทางพระราชไมตรีพระเจ้ากรุงลอนดอน ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย...” (หม่อมราโชทัย, 2553, p. 181) ส่วนท้ายของจดหมายเหตุปรากฏข้อความว่า “...สองยามถึงกรุงเทพมหานคร อมรรัตน์โกสินทร์ มหินทรายุธยาณี รุ่งขึ้น เวลาเช้า พร้อมกันเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทตรงหน้าพระสิงห์บัญชา ข้าง พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ฝ่ายทิศตะวันตกในพระบรมมหาราชวัง สิ้นความแต่เท่านี้ ขอเดชะ” (หม่อม ราโชทัย, 2553: 181) แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าจดหมายเหตุฉบับนี้เป็นหนังสือราชการที่เขียนขึ้น

¹¹ หมายความว่า ได้รับ (หน้าที่) ให้ “จด” หรือ “หมาย” เรื่องการเดินทาง

เพื่อทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายรายงานการเดินทางและการปฏิบัติราชการของคณะราชทูตให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ

ข. จดหมายเหตุนครราชทูตไทยไปฝรั่งเศส หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งคณะราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการไปสู่ราชสำนักของสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียแห่งอังกฤษได้ไม่นานนัก ทรงแต่งตั้งคณะราชทูตอีกชุดหนึ่งอัญเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าแผ่นดินโปแลนด์ที่ 3 จักรพรรดิแห่งฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. 2404 การเดินทางครั้งนี้พระณรงควิชาติ (จอห์น บุนนาค) ตรีทูต เป็นผู้บันทึกจดหมายเหตุนครระยะทาง เริ่มบันทึกตั้งแต่วันที่พฤษภาคม เดือน 5 ขึ้น 10 ค่ำ จุลศักราช 1223 ปีระกา โทศก (ตรงกับวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2404) เป็นวันที่คณะราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการออกจากพระที่นั่งอนันตสมาคมในพระบรมมหาราชวังจนถึงวันอังคาร เดือน 8 ทูติยาสาร ขึ้น 2 ค่ำ (ตรงกับวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2404) ซึ่งเป็นวันที่คณะทูตเดินทางไปชมสวนสัตว์ในกรุงปารีส ต้นฉบับหมดเพียงเท่านี้

จากข้อมูลในบันทึก คณะราชทูตใช้เวลาเดินทางและปฏิบัติราชการอยู่ในประเทศฝรั่งเศสเป็นเวลา 110 วัน พระณรงควิชาติ (จอห์น บุนนาค) มิได้จดบันทึกเรื่องราวต่อเนื่องกันทุกวัน มีบันทึกเพียง 67 วัน จดหมายเหตุนครฉบับนี้เขียนขึ้นเพื่อทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามที่ได้รับพระบรมราชโองการเช่นเดียวกับจดหมายเหตุนครของหม่อมราชวงศ์ชาย ดังปรากฏข้อความต้นบันทึกความว่า “ข้าพระพุทธเจ้า พระณรงควิชาติ ได้รับพระราชทานจดหมายระยะทาง ตั้งแต่ทูตานุทูตกราบถวายบังคมลาออกจากกรุงเทพมหานครไปเจริญทางพระราชไมตรีพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย...” (ประชุมพงศาวดาร เล่ม 17 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 28 – 30), 2507, p. 241)

3.1.1.1.2 จดหมายเหตุนครเสด็จประพาส การเสด็จประพาสทางไกลทั้งในและนอกพระราชอาณาจักรสยามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที่มาของบันทึกการเดินทางอีกกลุ่มหนึ่งเรียกว่า “จดหมายเหตุนครเสด็จประพาส” ตัวบทกลุ่มนี้พระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการที่ร่วมไปในกระบวนเสด็จจะเป็นผู้บันทึกรายละเอียดการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุนี้จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “จดหมายเหตุเจ้าพนักงานแต่ง” เนื้อหาในจดหมายเหตุนครจะถูกนำไปเผยแพร่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาเพื่อแจ้งข่าวการเสด็จประพาสให้ราษฎร

ทราบ จึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า “จดหมายเหตุทางราชการ” เช่น จดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาศไทรโยก พระพุทธศักราช 2431 ผู้เขียนคือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ ทรงมีหน้าที่บันทึก รายละเอียดการเสด็จประพาสเพื่อนำไปเผยแพร่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา แต่ในครั้งนั้นมีเรือร่วมไปในกระบวนเสด็จจำนวนมาก พระองค์จึงไม่สามารถเข้าถึงเรือพระที่นั่งและสังเกตการณ์ความเป็นไปต่าง ๆ ได้โดยสะดวก ทำให้ข้อความในจดหมายเหตุขาดรายละเอียดไป ดังที่ทรงกล่าวว่า

...ผู้เรียบเรียงราชกิจจานุเบกษามีความเสียใจที่สุดที่จะสืบสวน
ข่าวเสด็จพระราชดำเนินประพาศมาลงให้เลียดไม่ได้ ด้วยเปนความ
ลำบากแลขัดขวางที่จะเข้าไปถึงทันกระบวนเสด็จได้โดยยาก เพราะเรือ
กระบวนหลังมิได้เดินโดยลำดับแลเปนเรือนอกกระบวนหลวงก็ยอม
อลหม่านแข่งสับสนกัน ถึงตำบลที่เสด็จประพาศที่ใดก็คลาดเคลื่อนไม่
ทันเวลาเสด็จ จึงจำเอนต้องขัดข้องอยู่เพราะเหตุนี้...

(ศรีเสาวภางค์, 2463ข, pp. 21-22)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าการเผยแพร่ข่าวการเสด็จประพาสอาจปรากฏในหนังสือพิมพ์รายวัน เช่น การเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้ พ.ศ. 2458 ได้รับการเผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ไทย ผู้แต่งจดหมายเหตุรายงานการเสด็จประพาสคือ พระยาศรีวรวงศ์ (หม่อมราชวงศ์จิตร สุทัศน์) ใช้นามปากกาว่า “สักขี” กล่าวถึงขั้นตอนการเผยแพร่จดหมายเหตุ ความว่า

อนึ่งเพื่อป้องกันความบกพร่องหรือกำกวมต่าง ๆ แลเพื่อมิให้มี
เหตุชุ่นเคืองได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแม้แต่เล็กน้อย บรรดาข้อความ
ทั้งหมดที่ข้าพเจ้าเขียนลง ได้ให้ท่านราชเลขานุการตรวจก่อนแล้ว เมื่อ
ท่านเห็นว่าไม่มีข้อระคายใด ๆ แล้ว ข้าพเจ้าจึงส่งมายังหนังสือพิมพ์...

(ศรีวรวงศ์, 2558ข, p. คำนำ)

การเผยแพร่ข่าวการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในหนังสือพิมพ์อื่นนอกเหนือไปจากหนังสือราชกิจจานุเบกษา น่าจะเป็นจุดเริ่มต้นของการรายงานข่าวในพระราชสำนักลงในหนังสือพิมพ์รายวันของเอกชนในเวลาต่อมา นอกจากจดหมายเหตุที่บันทึกการ

เสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว จดหมายเหตุที่เจ้าพนักงานบันทึกการเสด็จไปตรวจราชการหรือเสด็จไปดูงานในต่างประเทศของพระบรมวงศานุวงศ์ก็มีลักษณะสอดคล้องกับจดหมายเหตุเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย เช่น เรื่องการเสด็จไปดูกิจการต่าง ๆ ในแหลมมลายูและประเทศพม่า เป็นบันทึกการเสด็จไปราชการของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ซึ่งเจ้าพนักงานเป็นผู้จด

3.1.1.2 จดหมายเหตุเล่าเรื่องการเดินทาง การเสด็จประพาสทางไกลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที่มาของบันทึกการเสด็จประพาสหลากหลายประเภท ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวว่า “ในเวลาเสด็จประพาสหัวเมืองทางไกลพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมักทรงพระราชนิพนธ์จดหมายรายการที่เสด็จไปแทบทุกครั้ง ทรงพระราชนิพนธ์เป็นจดหมายเหตุรายวัน [หมายถึง เยอแนล – ผู้วิจัย]...บ้าง ทรงพระราชนิพนธ์เป็นพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์...บ้าง ทรงเป็นพระราชหัตถเลขาบอกข่าวมายังผู้รักษาพระนคร...บ้าง” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2550ก, pp. คำนำ 2-3)

กล่าวได้ว่าการเสด็จประพาสทางไกลครั้งหนึ่ง ๆ อาจทำให้เกิดบันทึกการเดินทางที่มีเนื้อหาคล้ายคลึงกันขึ้นอย่างน้อย 3 ประเภท ได้แก่ พระราชนิพนธ์เยอแนล พระราชหัตถเลขาทรงเล่าเรื่องเสด็จประพาส รวมถึงจดหมายเหตุเสด็จประพาสของราชการที่ได้นำเสนอไปในหัวข้อ 3.1.1.1.2 นอกจากนี้การเสด็จประพาสทางไกลของพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ก็อาจมีทั้งพระนิพนธ์บันทึกการเดินทางที่เป็นเยอแนลและลายพระหัตถ์ (จดหมาย) เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงจดหมายเหตุการเดินทางที่สำคัญ 3 กลุ่ม ได้แก่ พระราชหัตถเลขาถึงคณะผู้รักษาพระนคร พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ และลายพระหัตถ์รายงานการตรวจราชการ

3.1.1.2.1 พระราชหัตถเลขาถึงคณะผู้รักษาพระนคร เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสทางไกล พระองค์จะทรงแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงและข้าราชการผู้ใหญ่ให้เป็น “คณะผู้รักษาพระนคร” บุคคลกลุ่มนี้มีหน้าที่ “...ประชุมกันในพระบรมมหาราชวัง เสนอญัตติทุกวันไป การอันใดเกิดขึ้นที่ควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณาก่อน ก็ให้มีหนังสือไปกราบบังคมทูลพระกรุณา ถ้าการอันใดร้อนเร็วหรือเป็นการไม่สำคัญ ก็ให้พร้อมกันบังคับบัญชาไปให้ตลอดทุกประการ อย่าให้คนทั้งปวงมีความวิตกหวาดหวั่นตื่นตื่นประการใดเลย” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2550ก: 2) เมื่อทรงแต่งตั้งคณะผู้รักษาพระนครแล้ว

ระหว่างเสด็จประพาสจะทรงพระราชนิพนธ์พระราชหัตถเลขาเพื่อแจ้งข่าวมายังคณะผู้รักษาพระนครเสมอ

พระราชหัตถเลขาถึงคณะผู้รักษาพระนครเป็นพระราชหัตถเลขาในราชการที่มีความสำคัญต่อการบริหารราชการแผ่นดินระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จออกขุนนางตามปกติ เนื้อหาในพระราชหัตถเลขาอาจอ้างถึงข้อราชการที่คณะผู้รักษาพระนครมีหนังสือมากราบบังคมทูลพระกรุณา หรือทรงเล่าเหตุการณ์ต่างๆ ขณะเสด็จประพาส รวมทั้งความเป็นอยู่ของผู้ที่ร่วมมาในกระบวนเสด็จ ทำให้คณะผู้รักษาพระนครทราบว่าการเสด็จประพาสเป็นไปตามหมายกำหนดการเรียบร้อยดีหรือไม่

ในพระราชหัตถเลขาถึงคณะผู้รักษาพระนครทรงใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 แทนพระองค์ว่า “ฉัน” เช่น *พระราชหัตถเลขาถึงผู้รักษาพระนครเมื่อคราวเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. 108* ความว่า “...คนอื่นก็มีความสบายด้วยกันหมดทั้งสิ้น ให้เธอแจ้งความแก่พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในให้ทราบทั่วกัน อย่าให้มีความวิตกกังวลถึงฉันเลย” (2550ก: 13) ส่วนการลงพระปรมาภิไธยท้ายพระราชหัตถเลขา ทรงลงพระปรมาภิไธยว่า “สยามินทร์” (สยามินทราชาธิราช)

3.1.1.2.2 พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ นอกจากพระราชหัตถเลขาถึงคณะผู้รักษาพระนครแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระราชนิพนธ์พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ถึงพระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการบางคนด้วย เนื้อหาในพระราชหัตถเลขาเหล่านี้คล้ายคลึงกับพระราชหัตถเลขาถึงคณะผู้รักษาพระนคร เพราะทรงพระราชนิพนธ์ในโอกาสเดียวกันและส่งออกมาพร้อมกัน อย่างไรก็ตาม การใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 แทนพระองค์จะเปลี่ยนแปลงไปตามความสัมพันธ์กับผู้รับพระราชหัตถเลขา เช่น “พ่อ” “ฉัน” หรือในกรณีที่ผู้รับเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ที่ทรงนับถือจะทรงใช้ว่า “หม่อมฉัน” เช่น *พระราชหัตถเลขาคราวเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก* ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ความว่า “ตัวหม่อมฉันแลเจ้านายข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในบรรดาที่มีมีความสุขสบายทั้งสิ้น” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2470ก, p. 3) ทรงลงพระปรมาภิไธยท้ายพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ว่า “จุฬาลงกรณ์ ปร.” (จุฬาลงกรณ์ ปรมราชาธิราช)

อนึ่ง ในกรณีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้มีพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์แจ้งข่าวการเสด็จประพาสแก่พระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน จะมีพระราชดำรัสให้คณะผู้รักษาพระนครคัดลอกพระราชหัตถเลขาที่มีมาถึงนั้น ส่งไปถวายพระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในอีกต่อหนึ่ง ทรงกำชับให้ตัดเนื้อหาบางส่วนที่ไม่ควรเผยแพร่ออกเสีย ดังความว่า

หนังสือฉบับนี้มีข้อความคลุกคละปะปนกันอยู่หลายอย่าง ด้วยเวลาไม่พอที่จะแยกออกเปนฉบับๆ ตั้งใจว่าจะให้ทราบในที่ประชุมเสนาบดีเต็มข้อความนี้ได้ แต่เมื่อจะส่งให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในทราบ ขอให้กรมหลวงเทเวศวงศ์ตัดข้อความซึ่งไม่ควรจะพูดถึง เช่นว่าด้วยความคิดพระยาตานีในเรื่องรามูดา ซึ่งเปนแต่ความคาดคะเนของฉันทเองเปนต้นออกเสีย แล้วจึงบอกกล่าวให้ทราบทั่วกันแต่ข้อที่สมควร

(2550ก: 54)

พระราชหัตถเลขาที่ทรงพระราชนิพนธ์ระหว่างการเสด็จประพาสทั้งพระราชหัตถเลขาในราชการและพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ นอกจากจะเป็นประโยชน์ด้านการบริหารราชการแผ่นดินในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ประทับในพระนครเป็นเวลานานแล้ว ยังช่วยป้องกันข่าวลืออันไม่เป็นมงคลที่อาจสร้างความตื่นตระหนกหรือความไม่สบายใจแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน และราษฎร ดังปรากฏข้อความในพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค ความว่า “...วันนี้เรือจะไปบางกอกลำหนึ่ง เราก็ไม่มีธุระสิ่งใด แต่ต้องมีหนังสือออกไปที่ท่านกลางฉบับหนึ่ง พอให้รู้ว่ามาดี ด้วยคราวนี้คนเล่าลือกันมากดูเหมือนมาแล้วจะไม่ได้กลับไปบางกอก...” (2504ข: 108)

3.1.1.2.3 ลายพระหัตถ์รายงานการตรวจราชการ การเสด็จไปตรวจราชการในหัวเมืองของพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์สำคัญเป็นที่มาของจดหมายเล่าเรื่องการเดินทางอีกกลุ่มหนึ่งคือ ลายพระหัตถ์รายงานการเสด็จตรวจราชการ เช่น รายงานการเสด็จตรวจราชการมณฑลราชบุรี เมืองเพชรบุรีและเมืองสมุทรสาคร พ.ศ. 2441 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงพระ

นิพนธ์เป็นลายพระหัตถ์ถึงพระยาสุภชิต์พจนกร (เส็ง วิริยศิริ) รองเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เพื่อให้ทราบการเสด็จตามระยะทางและความเป็นไปของเมืองต่าง ๆ ดังความว่า

รวบรวมเนื้อเห็นในส่วนเมืองเพชรบุรีที่ได้ไปตรวจในคราวนี้ เห็นว่าจะหาเมืองใดในพระราชอาณาเขตที่ดีกว่าเมืองเพชรบุรีนี้จะหาได้ด้วยยาก เป็นเมืองที่ภูมิลำเนาดี ที่น้ำที่ดินอุดมด้วยทรัพย์ ซึ่งจะเกิดสิ่งสิ้นค้าต่าง ๆ แลผู้คนก็บริบูรณ์ แต่ในส่วนการปกครองที่เป็นอยู่ในเวลานี้มีความเสียใจที่จำต้องรับว่าผิดคาดผิดคิดหมดทุกอย่าง ตกลงว่าเป็นเมืองที่มีการจะต้องจัดแก้ไขมากกว่าบรรดาเมืองที่ได้ไปตรวจทั้งมณฑลนครไชยศรีและมณฑลราชบุรีในครั้งนี้...

(เอกสารเสด็จตรวจราชการเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ร.ศ.111-117 (พ.ศ. 2435-2441), 2562, p. 199)

นอกจากส่งลายพระหัตถ์ให้แก่รองเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายลายพระหัตถ์เหล่านั้น แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อรายงานการเสด็จตรวจราชการให้ทรงทราบด้วย

3.1.1.3 บันทึกการเดินทางส่วนตัว บันทึกการเดินทางส่วนตัวในที่นี้หมายถึงบันทึกที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งเขียนขึ้นเพื่อเก็บรักษาความทรงจำของตนโดยมิได้มีเจตนาเผยแพร่ให้ผู้อื่นอ่านเนื้อหาในบันทึกจะไม่แสดงการสื่อสารกับผู้อ่าน เรื่องที่บันทึกและอารมณ์ความรู้สึกมีลักษณะเป็นส่วนตัวอย่างมาก อาจใช้ถ้อยคำภาษาอย่างย่อหรือใช้คำที่ผู้เขียนเข้าใจความหมายเพียงคนเดียว บันทึกการเดินทางกลุ่มนี้แม้ผู้เขียนต้องการเก็บไว้ส่วนตัว แต่ก็มักได้รับการเผยแพร่เมื่อมีการค้นพบต้นฉบับหลังจากที่ผู้เป็นเจ้าของบันทึกเสียชีวิตไปแล้ว เช่น บันทึกการเดินทางเรื่อง *เสด็จประพาสต้นครั้งที่ 2* ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ระหว่างเสด็จประพาสเป็นการส่วนพระองค์ใน พ.ศ. 2449 หอพระสมุดวชิรญาณได้รับสำเนาพระราชนิพนธ์ดังกล่าวมาเมื่อ พ.ศ. 2467 เป็นสำเนาที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภาภานภดลทรงคัดไว้เมื่อทรงเป็นราชเลขาธิการฝ่ายใน หรือเรื่อง *จดหมายเหตุระยะทางไปมณฑลราชบุรี ร.ศ. 121* หรือ พ.ศ. 2445 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงใช้ถ้อยคำภาษาสั้นและรวบรัดเพื่อให้พอเข้าพระทัยเอง เป็นบันทึกการเดินทางที่มีภาพวาดฝีพระหัตถ์จำนวนมาก พระนิพนธ์นี้ได้รับการ

เผยแพร่โดยพระทนายทเมื่อ พ.ศ. 2516 หรือเรื่องบันทึกรายวันตามเสด็จพระราชดำเนินประพาศ
เกาะชวครั้งที่ 2 ร.ศ. 120 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร
เป็นบันทึกส่วนพระองค์เมื่อครั้งโดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส
เกาะชวเมื่อ พ.ศ. 2444 พระนิพนธ์นี้ได้รับการเผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2501 อาจกล่าวได้ว่าบันทึกการ
เดินทางส่วนตัวเหล่านี้มีลักษณะสอดคล้องกับงานประเภท diary ของทางตะวันตก

3.1.2 ลักษณะร่วมระหว่างเยอแนลกับงานเขียนร้อยแก้วประเภทอื่น ลักษณะที่ปรากฏ
ร่วมกันแบ่งเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ ลักษณะร่วมด้านเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทางและมีลักษณะร่วม
ด้านการนำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา

3.1.2.1 ลักษณะร่วมด้านเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทาง บันทึกการเดินทางใน
เยอแนลและงานเขียนร้อยแก้วประเภทอื่นมีลักษณะร่วมกัน 2 ประการ ได้แก่ การบันทึกเส้นทางและ
การบันทึกเรื่องที่ได้ประสบพบเห็นระหว่างเดินทาง

3.1.2.1.1 การบันทึกเส้นทาง การบันทึกเส้นทางในเยอแนลและงานเขียน
ร้อยแก้วประเภทอื่นเป็นส่วนที่กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการเดินทาง สถานที่ที่เดินทางผ่านหรือหยุดพัก
และจุดหมายปลายทาง เนื้อหาส่วนนี้แสดง “การเคลื่อน” จากสถานที่หนึ่งไปสู่อีกสถานที่หนึ่ง ผู้อ่าน
สามารถรับรู้ได้ว่าผู้เขียนเดินทางไกลออกไปจากจุดเริ่มต้นเรื่อย ๆ จึงเห็นพัฒนาการของการเดินทาง
ได้อย่างชัดเจน

1) การบันทึกเส้นทางในเยอแนล แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่
การระบุชื่อบ้านนามเมืองหรือสถานที่สำคัญในเส้นทางและการให้ข้อมูลระยะทางเป็นตัวเลข

ก. การระบุชื่อบ้านนามเมืองหรือสถานที่สำคัญในเส้นทาง
หมายถึง การบันทึกเส้นทางโดยใช้ชื่อบ้านนามเมืองหรือชื่อสถานที่สำคัญเป็นจุดหมายว่าในเส้นทาง
ที่ต้องผ่านสถานที่หรือชุมชนใดบ้าง สถานที่และชุมชนนั้น ๆ ตั้งอยู่ในทิศหรือฝั่งใดของเส้นทางที่ไป
เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ในเยอแนลพระราชานิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงอ่าวและเกาะต่าง ๆ ที่เรือพระที่นั่งแล่นผ่าน
ความว่า

ต่อไปนั้นเกาะสะบ้า อ่าวหมู มีเขาอยู่บนฝั่ง ชื่อเขาบางกะไซ ตั้งแต่เสม็ดมาถึงอ่าวหมูนี้ มีต้นยางมาก เป็นที่ราษฎรทำน้ำมันยาง 4 โมง ถึงเกาะนมสาว แลหลมสิงห์ปากอ่าวเมืองจันทบุรี พอเรากินข้าวแล้ว ต่อนั้นมาเกาะจุลา แลเห็นเขาสอยดาวบนฝั่งตรงอ่าวจันทบุรี เรือมาอีกหน่อยหนึ่งมีเกาะ 3 เกาะเป็นหมู่ 2 เกาะอยู่หน้าเล็ก เกาะใหญ่อยู่ใน เกาะใหญ่ชื่อเกาะปริต เกาะเล็ก 2 เกาะนั้นชื่อเหมือนกับที่เราเคยจอดที่เมืองสงขลา 3 คราวหรือ 4 คราว เขาเรียกเกาะหนูเกาะแมว เหมือนทีเดียว ต่อมานั้นชื่อเกาะกวาง แลเกิดเกาะนางรำ แลเห็นข้างฝั่งทั้งนั้น.

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 36)

ตัวอย่างที่ 2 ในเยอแนลพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงเส้นทางจากค่ายหลวงเมืองกาญจนบุรีมาที่พลับพลาบ้านกลอนโต ความว่า

...กินข้าวบนพลับปลาแล้วจะต้องนอนหัวค่ำ พรุ่งนี้จะตื่นแต่เช้า แต่จะบอกระยะบ้านที่ขึ้นมาเสียหน่อยหนึ่ง เพื่อจะเป็นประโยชน์บ้าง ฝั่งซ้ายซ้ายมีอนั้นขาขึ้นไป ที่ 1 ศาลเจ้าสองพี่น้อง ข้างขวาเขาปูน ต่อขึ้นไปข้างซ้ายเขาตักน้ำ ทำเนียบสมเด็จพระเจ้าพระยา ต่อไปอีกบ้านหนองหญ้าขวามือ ขึ้นไปอีกบ้านชุกยายญวน ต่อขึ้นไปบ้านนางแอ้ง ต่อขึ้นไปซ้ายมือบ้านแก่งหลวง แลแล้วแก่งน้อย ข้างขวาเขาทับหมี่ ข้างซ้ายเขาปากแดง ต่อขึ้นไปอีกบ้านยางเกาะ ขึ้นไปข้างขวามือบ้านนักรู ก็ถึงกลอนโตบ้านอยู่ข้างซ้ายมือ...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 86)

ตัวอย่างที่ 3 ในเยอแนลของนายคร้าม ผู้เขียนเล่าถึงการ

เดินสายแสดงดนตรีในประเทศอังกฤษ เมื่อคณะนักดนตรีต้องเดินทางด้วยรถไฟ นายคร้ามจะบันทึกเส้นทางโดยระบุชื่อสถานีรถไฟสำคัญ ๆ ไว้ด้วยเสมอ ความว่า

แต่ออกจากบ้านมาเวลา 2 โมงครึ่ง พอถึงสเตชั่นที่หนึ่งที่จะขึ้นรถไฟนั้นเรียกว่าคิงส์รีด สเตชั่น ที่สองเรียกว่าทิวาปรอเปอร์ สเตชั่น ที่

สามเรียกว่าแกรนด์เซ็น สเตเซ็น ที่สี่เรียกว่าเรตฟาเรตองแกสเตอร์ ที่ห้า เรียกว่ายอคเซียบอสเตนซี ที่หกเรียกว่าแปริศแตน ที่เจ็ดเรียกว่านิวคาเซล เป็นอันถึงที่ แต่สเตชันที่ใหญ่ันั้นเจ็ดด้วยกัน แต่ที่แปอันเล็กนั้นประมาณ หลายสิบ เปนแต่พักอยู่มินิตหนึ่งบ้างมินิตครึ่งบ้าง ข้าพเจ้าเห็นเปนผลความ เสียเพลาจะไม่จดจำ จำแต่อันที่รถพักอยู่หลายมินิต...

(ราชสำนักพระนางวิกตอเรีย, 2478: 139 – 140)

ข. การให้ข้อมูลระยะทางเป็นตัวเลข เพื่อให้รู้ว่าเดินทางมา เป็นระยะทางไกลเท่าใด จากระบุเป็นจำนวนวันที่ใช้เดินทาง หรือระบุเป็นหน่วยระยะทางต่าง ๆ ซึ่งมี ทั้งหน่วยวัดแบบไทยคือ เส้น (กำหนดให้ 1 เส้นเท่ากับ 40 เมตร) และหน่วยวัดแบบสากลคือ กิโลเมตร ตัวย่อคือ กม. (กำหนดให้ 1 กิโลเมตรเท่ากับ 1,000 เมตร) ข้อมูลระยะทางที่เป็นตัวเลขนี้จะ เป็นประโยชน์ต่อการวางแผนการเดินทาง เพราะทำให้ทราบความใกล้ไกลของระยะทางและคำนวณ ได้ว่าต้องใช้เวลาเดินทางมากน้อยเพียงใด เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ในเยอแนลพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงบันทึกข้อมูลระยะทางทางชลมารคจาก ท่าราชวรดิษฐ์ถึงคลองเจดีย์บูชา ข้อมูลดังกล่าวเป็นข้อมูลที่ข้าราชการทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ความว่า

...ระยะทางวันนี้ตามพันจันทนมาศ¹² ยี่นมหาดเล็กมีจำนวนทางชลมารคแต่ ท่าราชวรดิษฐ์ถึงปากคลองบางกอกน้อย 28 เส้น แต่ปากคลองบางกอกน้อย ถึงปากคลองตลิ่งชัน 68 เส้น แต่ปากคลองตลิ่งชันถึงปากคลองมหาสวัสดิ์ 34 เส้น แต่ปากคลองมหาสวัสดิ์ถึงปากคลองบางไผ่ 144 เส้น แต่ปากคลอง บางไผ่ถึงปากคลองมหาสวัสดิ์ข้างตะวันตก 551 เส้น แต่ปากคลองมหา สวัสดิ์ข้างตะวันตกถึงปากคลองเจดีย์บูชา 121 เส้น รวม 946 เส้น...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 10)

¹² หลวงสุนทรพิมล (ทิน) [เชิงอรธตามด้วบท]

ตัวอย่างที่ 2 ในพระนิพนธ์เยอแนลเรื่องจดหมายระยะทาง
ไปแหลมมลายู ร.ศ.121 ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรง
บันทึกข้อมูลระยะทางจากเมืองตรงไปพัทลุง ข้อมูลนี้ข้าราชการท้องถิ่นจะต้องรายงานให้ทรงทราบ
ก่อนที่จะเสด็จจากเมืองหนึ่งไปอีกเมืองหนึ่ง ความว่า

		เส้น
1. น้ำراب	ถึงพรมแดน	78
2. พรมแดน	” บ้านนาง	136
3. บ้านนาง	” บ้านนา	148 = 362
4. บ้านนา	” บ้านนาท่อม	260
5. บ้านนาท่อม	” ท่าหมีรำ	165 = 425
6. ท่าหมีรำ	” คูหาสวรรค์	60
7. คูหาสวรรค์	” สพานยาว	165
8. สพานยาว	” (9) ชายทะเลสาบ	<u>40 = 264</u>
รวมเดินทางสามวัน		<u>1052</u>

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 34)

ตัวอย่างที่ 3 ในพระนิพนธ์เยอแนลเรื่องจดหมายเหตุรายวัน
การเดินทางไนอินโดจีนฝรั่งเศสของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงบันทึก
ข้อมูลระยะทางและระบุความเร็วของรถยนต์ที่ประทับไว้ด้วย ความว่า

ออกจากพระตะบองเวลาเช้า 7.30 น...ถึงกำปงชนังเวลา 11.45 น. แวะ
รับประทานอาหารที่บ้านเรชชิตองต์ จนเวลา 14 น. เสส...เวลา 15.30 น. ขึ้น
รถยนต์มาถึงอุดง...ออกจากอุดงเวลา 17 น. ถึงพนมเพิน 18.15 น. การ
เดินทางวันนี้ 300 ก.ม. เสส เดินทางอย่างเร็วราว 57 ก.ม. ต่อชั่วโมง...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 20 – 21)

2) การบันทึกเส้นทางในงานเขียนร้อยแก้วประเภทอื่น พบว่ามี
ลักษณะการบันทึกคล้ายคลึงกับที่ปรากฏในเยอแนล กล่าวคือ มีการระบุชื่อบ้านนามเมืองหรือชื่อ
สถานที่สำคัญและมีการให้ข้อมูลระยะทางเป็นตัวเลข

ก. การบันทึกเส้นทางในจดหมายเหตุบันทึกการเดินทางของ

ราชการ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ในจดหมายเหตุระยะทางแบบเก่าสมัยอยุธยาเรื่อง จดหมายเหตุระยะทางพระอุบาลีไปลังกาทวีป ผู้เขียนสรุปเส้นทางตั้งแต่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาถึงเมืองโยกะตา (ปัตตาเวีย) โดยบันทึกชื่อเกาะสำคัญที่เรือแล่นผ่านและให้ข้อมูลระยะทางเป็นตัวเลข กล่าวคือ ระบุจำนวนวันที่ใช้เดินทางประกอบกับการคำนวณระยะทางที่ใช้หน่วยเป็นโยชน์และเส้น โดยกำหนดให้ 1 โยชน์เท่ากับ 140 เส้น¹³ ดังความว่า

...แลยาตรากำปั่นทรงพระราชสาสน์มาแต่น้ำเขียว¹⁴ ถึงเกาะไม้เกาะตรนนั้น 19 วัน 90 โยชน์หรือ 12600 เส้น ได้ใช้ใบ 5 วัน นอกนั้นมีได้ใช้ใบ แต่เกาะไม้เกาะตรนถึงเกาะบูลูโอด ได้ใช้ใบ 7 วัน 112 โยชน์หรือ 15680 เส้น แต่เกาะบูลูโอดถึงเกาะบังกะ ได้ใช้ใบ 6 วัน 72 โยชน์หรือ 10080 เส้น แต่เกาะบังกะถึงท่าเมืองโยกะตราได้ใช้ใบ 13 วัน 105 โยชน์หรือ 14700 เส้น รวมทาง 379 โยชน์ 50 วัน

(สำนักนายกรัฐมนตรี้, 2510: 60)

ตัวอย่างที่ 2 ในจดหมายเหตุระยะทางแบบเก่าสมัยรัตนโกสินทร์เรื่อง จดหมายเหตุราชทูตไทยไปฝรั่งเศส ผู้เขียนบันทึกเส้นทางโดยระบุชื่อสถานที่สำคัญที่เดินทางไปถึง และให้ข้อมูลว่าใช้เวลาเดินทางกี่วัน ความว่า

...เวลา 2 โมงเช้าแลเห็นเกาะลังกา แลเกาะลังกานั้นอังกฤษเรียกว่าเกาะซิลอน ช่างทศว่าว¹⁵ เวลา 4 โมงเช้าเรือไปใกล้ปากอ่าวป้อมแหลมคาลี กำตันให้ชักรงช้างเผือกขึ้นเสากลาง ชักรงฝรั่งเศสขึ้นปลายเพลากอซีเสาท้าย มีเรือออกมารับจ้างนำร่อง เข้าไปถึงที่ทอดสมอในอ่าวป้อมแหลมคาลี รวมวันตั้งแต่ออกจากเมืองสิงคโปร์ 15 วันถึงเกาะซิลอน...

(2507: 261 – 262)

¹³ หน่วยโยชน์ที่ใช้ในจดหมายเหตุนี้ ตัวบทระบุว่าเป็น “โยชน์ฝรั่ง” 1 โยชน์เท่ากับ 140 เส้น หรือ 2,800 วา แตกต่างกับข้อมูลในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ที่ระบุว่าเป็น 1 โยชน์ เท่ากับ 400 เส้น

¹⁴ ปากแม่น้ำเจ้าพระยา

¹⁵ เข้าใจว่าหมายถึงทศได้ [เชิงอรรถตามตัวบท]

ตัวอย่างที่ 3 ในเรื่องจดหมายเหตุเสด็จประพาศไทรโยก พระพุทธศักราช 2431 ผู้เขียนบันทึกเส้นทางที่กระบวนเรือเสด็จล่องไปจากพลับพลาบ่านกลอนโดถึงพลับพลาดำบลหาดสะบ้า โดยบันทึกชื่อบ้านที่ตั้งพลับพลารับเสด็จและระยะระยะทางด้วยหน่วยวัดเป็นเส้น ความว่า

...เวลาเช้า 2 โมงเศษ เสด็จพระราชดำเนินกระบวนเรือจากพลับพลากลอนโด ไปตามระยะทาง 170 เส้น ถึงพลับพลาปราดำบลป่าโป่ง หยุดประทับร้อนในที่นี้ พลับพลาตำบลนี้ตั้งฝั่งตะวันตกอีก เวลาบ่ายโมงเศษ เสด็จออกจากที่ประทับร้อนไปตามระยะทาง 230 เส้น เวลาบ่าย 5 โมงเศษ ถึงตำบลหาดสะบ้า ทำยวงหมึก ซึ่งตั้งพลับพลาประทับแรมวันนี้... ระยะทางแต่กลอนโดไปถึงที่ประทับแรมนี้ก็เพียง 400 เส้นเท่านั้น แต่กระบวนทั้งปวงเดินช้ามาก เพราะทางลำบากด้วยหาดทรายซึ่งขึ้นขวางลำน้ำทำให้แยกเปนหลายแคว...

(2463: 23 – 24)

ข. การบันทึกเส้นทางในจดหมายเล่าเรื่องการเดินทาง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระราชหัตถเลขาในราชการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อคราวเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี พ.ศ. 2452 พระราชทานมา “ถึงกุฎราชกุมาร” ผู้ทรงเป็นประธานที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร ลงวันที่ 10 กันยายน ร.ศ. 128 ทรงเล่าถึงการเสด็จประพาสเมืองสมุทรสงครามเมื่อวันที่ 9 กันยายน ความว่า

เมืองสมุทรสงคราม

42

10 กันยายน ร. ศก 128

...วันที่ 9 กันยายน ระยะทางวันนี้สั้น ออกเรือสาย ล่องลงมาถึงหน้าที่ว่า การเมืองสมุทรสงคราม พักที่แพตามเคย แล้วได้ลงเรือยนต์ออกไปดูที่ ปากอ่าว แล้วแล่นกลับขึ้นมาเข้าไปดูคลองสุนัขหอน หนึ่ง แล้วกลับแล่นขึ้นไปอำพรว แวะเยี่ยมขุนวิจิตรสมรรถการนายอำเภอ ซึ่งได้เคยปลอม

ไปบ้านเขาเมื่อมาเที่ยวครั้งก่อน¹⁶ แล้วล่องกลับไปเข้าคลองอำพวา ประสงค์จะไปให้ถึงวัดดาวโด่ง แต่เห็นคลองดาวโด่งแคบลงทุกที กลัวจะกลับเรือไม่ได้ จึงได้ล่องกลับออกมาตามทางเดิม แวะกินน้ำชาที่บ้านขายบริพัตร ซึ่งตั้งอยู่ในคลองอำพวาไม่ลึกเท่าใด แล้วจึงได้กลับมาเรือ วันนี้มี युงแต่ยงน้อยกว่ากรุงเทพฯ

(2547: 200 – 201)

ตัวอย่างที่ 2 พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแด่สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ เมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 พ.ศ. 2440 ทรงบันทึกเส้นทางเมื่อเรือมหาจักรีแล่นเข้าช่องในทะเลแดง ความว่า

เรือมหาจักรีในทะเลแดง วันที่ 2 พฤษภาคม ร.ศ. 116

ถึงแม่เล็ก,

...เช้า 5 โมง กับต้นค้ำมาชวนฉันขึ้นไปดูบนสะพาน เรือเราจะเข้าช่องทะเลแดง ฉันเกือบจะลาออกในเรื่องชื่อภาษาอาหรับ แต่จะต้องออกชื่อตำบลนี้ เรียกว่าช่องบาบเอล เมนเดบ เหมือนประตูทะเลแดง มีเกาะ ๆ เรียกว่าปริมฤเปริม เปนของเตอร์กี...เรือเรามาในหว่างเกาะกับฝั่ง เปนช่องเล็กกว้างไมล์เดียวเท่านั้น...เขตรขวางตามทะเลแดงของเตอร์กีนี้ เรียก อ่าซ่า เยเมน มีเกาะเล็กเกาะน้อยมาก บ่าย 2 โมงเศษ ขึ้นไปดูเมืองบกกา...ที่นี้ว่าเปนที่กาแพดดีกว่าทุกแห่ง...

(จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2557, pp. 81-82)

ตัวอย่างที่ 3 ลายพระหัตถ์รายงานการตรวจราชการของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและเสด็จไปตรวจราชการที่มณฑลราชบุรี เมืองเพชรบุรี และเมืองสมุทรสาคร พ.ศ. 2441 ทรงบันทึกเส้นทางเมื่อเริ่มเดินทางออกจากเมืองสมุทรสงคราม ความว่า

¹⁶ เรื่องเสด็จปลอมไปประพาสบ้านขุนวิจิตรสมรรถการเมื่อ พ.ศ. 2447 ความพิสดารแจ้งอยู่ในหนังสือ “จดหมายเหตุประพาสต้น” ซึ่งพิมพ์แล้วหลายครั้ง [เชิงอรรถตามตัวบท]

ถึง พระยาสุษดี

ด้วยเมื่อวันที่ 22 สิงหาคม เวลาสว่างก่อนย่ำรุ่งออกเรือจากเมืองสมุทรสงคราม ออกทะเลเลียบไปในอ่าว ไปสักชั่วโมงหนึ่งถึงปากน้ำยี่สาน เห็นทิวไม้ขาดเปนรอย แต่ได้ความว่าปากน้ำยี่สานนี้ไม่มีใครมีเรือจะเดินไปมาแล้ว แลบ้านเรือนก็ย้ายไปอยู่บางตะบูนโดยมาก แต่เดิมพระชุกดลอง ลัดแต่ลำน้ำยี่สานไปออกบางตะบูน น้ำเดินทางนั้นแรงกักกว้างลึกเปนน้ำใหญ่จึงทำให้ลำยี่สานตื้นไป พันยี่สานไปประมาณครึ่งชั่วโมงเข้าอ่าวบางตะบูน

(2562: 199)

ค. การบันทึกเส้นทางในบันทึกการเดินทางส่วนตัว เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งที่ 2 พระราชินีพันธุของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นบันทึกส่วนพระองค์ที่ทรงเล่าเรื่องการเสด็จประพาสอย่างสั้น ๆ มิได้ให้รายละเอียด บางเรื่องผู้อ่านต้องหาข้อมูลเพิ่มเติมจากบันทึกอื่น ๆ จึงจะเข้าใจว่า ทรงกล่าวถึงอะไร เช่น ทรงกล่าวถึง “พระจันทร์ลอย” ในวัดเทพจันทร์ซึ่งมีรายละเอียดปรากฏในเยอแนลพระราชินีเรื่องระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อปีชกาล พ.ศ. 2421 ระบุว่าเป็ผ่านศาลากลางซึ่งลอยน้ำมาถึงหน้าวัด พระสงฆ์ผู้มีวิขานำขึ้นมาได้ ก่อนจะสร้างอาคารเก็บรักษาไว้ในบันทึกส่วนพระองค์ทรงกล่าวถึงการสร้างอาคารเก็บรักษาพระจันทร์ลอยอย่างรวบรัดเพื่อความเข้าพระทัยส่วนพระองค์เท่านั้น ความว่า

...แล้วขึ้นมาตามแควป่าสัก แวะกินข้าวกลางวันที่พระนครหลวง ถ่ายรูป แลทำกับข้าว กำลังกินฝนตกวันนี้มากมีฟ้าร้อง ตามพื้นที่รก แต่ที่สร้างขึ้นใหม่สำหรับพระจันทร์ลอยแล้วสำเร็จ ถ้ามีสมภารที่ขยันจริง ๆ จะรักษาไปได้หลายปี แม้นว่าเช่นนี้น้ำจะไม่อยู่ได้นาน ลงเรือกำลังฝน ออก 2 โมงครึ่ง ฝนมาหายุเกือบถึงศาลาลอย ถึงเวลา 4 โมงเศษ ศาลาลอยนั้นไม่มีพื้น ถ่ายรูปแล้วจึงได้อาบน้ำ

(2531ก: 2 – 3)

ตัวอย่างที่ 2 เรื่องจดหมายเหตุระยะทางไปมณฑลราชบุรี ร.ศ.

121 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นบันทึกส่วนพระองค์ที่ทรงกล่าวถึงเส้นทางอย่างย่อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสด็จประพาสวันแรกคือวันที่ 3 มีนาคม ร.ศ. 121 ทรงประทับรถไฟจากกรุงเทพฯ มาที่เมืองเพชรบุรี ทรงบันทึกเวลาและชื่อสถานีรายการที่รถไฟจอด รวมทั้งระบุจุดที่มีรางวัล โดยมีได้ให้รายละเอียดสภาพบ้านเมืองหรือความเป็นอยู่ของผู้คน ความว่า

เช้าโมง 2.15 ออกรถไฟ ศาลายาไซดิง¹⁷ที่ 1 สเตชั่น
 3 โมงครึ่ง สเตชั่นบ้านเขมร มีไซดิงที่ 2 หยุด มีถ้ำน้ำ
 4 โมงถึงพระปฐม มีสเตชั่น ไซดิงที่ 3 หยุด มีคนลงมาก
 4 โมง 35 บ้านด่าน มีสเตชั่นเดี่ยว แลไซดิงที่ 4
 4 โมง 50 ถึงบ้านโป่ง มีสเตชั่น ไซดิงที่ 5 มีถ้ำน้ำ หยุด มีคนโดยสารมาก
 ...
 บ่าย 4.30 ถึงเพชร สเตชั่นใหญ่แล้ว มีไซดิง
 ไปนอนเรือที่วัดทองอยู่ใต้เมือง

(2516ข: 1)

ตัวอย่างที่ 3 เรื่องบันทึกรายวันตามเสด็จพระราชดำเนินประพาศ

เกาะชวาครั้งที่ 2 ร.ศ. 120 พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร เป็นบันทึกส่วนพระองค์ที่สะท้อนความคิดและความละเอียดลออของผู้หญิง ครั้งหนึ่งเมื่อประทับรถไฟจากเมืองบุยเตนชอกไปเมืองบันดุง ทรงบันทึกชื่อสถานีต่าง ๆ เมื่อรถไฟหยุดพัก หากสถานีใดเป็นเมืองที่เคยเสด็จ ก็ทรงบันทึกเรื่องเกี่ยวกับเมืองนั้น ๆ ไว้โดยสังเขป ดังความว่า

เวลา 2 โมงเช้าไปขึ้นรถไฟไปอยู่บันดุง...รถหยุด 7 สเตชั่น ๆ ละ 10 นาที เป็นอย่างมาก แต่ 5 นาทีเป็นพื้น เราได้จอดซื้อสเตชั่นไว้ดังนี้ สเตชั่นที่ 1 Tjibadak ที่ 2 เป็นสเตชั่นอันใหญ่ คือเมืองสุขภูมิ Soekaboemi เมืองนี้ที่เคยเสด็จประพาสครั้งก่อน ที่ 3 Lampigun แล้วเข้าถึง 2 นาที ที่ 4

¹⁷ Siding หมายถึง รางวัล

Tjibeber ที่ 5 Tjiandjoer เป็นเมืองค่อนข้างใหญ่ที่มีที่สำหรับคนเจ็บมา
รักษาตัว ตั้งอยู่บนเขามีสวน มีดอกกุหลาบดอกใหญ่และดอกไม้เมืองหนาว
ต่าง ๆ ที่ 6 Tjipatot ที่ 7 Padalarang...มาถึงบัดเวลา 2 โมง 2 นาที...

(สุทธาทิพย์, 2501, p. 17)

3.1.2.1.2 การบันทึกเรื่องที่ได้ประสบพบเห็นระหว่างเดินทาง เป็นเนื้อหา
หลักของเยอแนลและเป็นลักษณะร่วมที่พบในงานเขียนร้อยแก้วบันทึกการเดินทางประเภทอื่นด้วย

1) การบันทึกเรื่องที่ได้ประสบพบเห็นระหว่างเดินทางในเยอแนล

เรื่องที่ได้ประสบพบเห็นระหว่างเดินทาง ไม่ว่าจะเป็นสภาพเส้นทาง ที่พักอาศัย อาหารการกิน
สถานที่แปลกใหม่ กิจกรรมน่าสนใจ ผู้คนที่ได้รู้จัก ทิวทัศน์ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามภูมิศาสตร์และฤดูกาล
หรือแม้กระทั่งปัญหาอุปสรรคระหว่างการเดินทาง สิ่งเหล่านี้เป็น “วัตถุดิบ” ให้ผู้เขียนเลือกใช้ได้อย่าง
หลากหลาย ผู้เขียนมักบันทึกเรื่องราวไว้ทันทีขณะเดินทาง โดยเขียนไว้ในสมุดบันทึกเล่มเล็กที่
สามารถพกไว้ในกระเป๋าเสื้อได้หรือที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกว่า
“สมุดป็อกเกตบุ๊ก” นอกจากนี้ผู้เขียนยังเรียบเรียงบันทึกในช่วงที่ความทรงจำยังคงชัดเจนอยู่ อาจเป็น
เวลาก่อนการพักผ่อนในแต่ละวัน ทำให้สามารถรักษาความ “สดใหม่” ของวัตถุดิบไว้ได้ กล่าวคือ
สามารถเก็บรายละเอียดของเหตุการณ์ได้อย่างครบถ้วน ถ่ายทอดรูป รส กลิ่น เสียง และผัสสะได้
อย่างแจ่มชัด ตลอดจนถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก ณ เวลาที่เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจนด้วย
เช่น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อเรือพระที่นั่งล่องมาถึงเกาะน้ำเขียวซึ่งเป็นบริเวณ
ที่มีกระแสน้ำแรงจนทำให้เรือลอยถอยหลัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าถึง
วีรกรรมของ “หลวงอุดม” หรือ พระพิชิตชลธาร ซึ่งเป็นผู้ออกคำสั่งให้ฝีพายเปลี่ยนจากการแจวมา
เป็นการใช้ไม้ถ่อเพื่อให้เรือมีแรงต้านกระแสน้ำขึ้นไปได้ แต่หลวงอุดมมิได้ระมัดระวังตัวเพราะมิได้
ออกคำสั่งและทำท่าถ่อเรือเป็นแบบอย่างแก่ฝีพาย จึงทำให้พลัดตกน้ำไป ที่น่าขบขันคือหมวกที่หลวง
อุดมสวมอยู่นั้นกลับไม่หลุดออกจากศีรษะ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่า
เหตุการณ์ดังกล่าวอย่างเป็นขั้นเป็นตอน มีรายละเอียดที่ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพพฤติกรรมของหลวงอุดม
อย่างชัดเจนและเกิดความขบขันเหตุการณ์ดังกล่าว ดังที่ทรงบันทึกว่า

...มาถึงท่าสำเภาแม่น้ำแคบนักหรือเขาเรียกกันว่าเกาะน้ำเขียว ที่ตรงนั้น เรือเราถ่อไม่ขึ้น กลับลอยถอยหลังลงไปต้องเอะอะกันมาก แต่อยู่ข้างจะ สนุกอยู่วันนี้ เดิมคนแจวเรือแจวมาพอลถึงที่ที่เรือถอยหลังลงไป หลวง อุดม¹⁸ เอะอะให้จับถ่อ สั่งให้ถอดแจว ตัวเองก็เข้าถอดแจวด้วย ครั้นถึงที่ ถ่อก็เอะอะทำท่าว่าฝีพายถ่อไม่เปนถ่อไม่ถูก ตัวก็จับถ่อเข้าถ่อเอง ต่าย¹⁹ ไปบนกราบเรือ พอลถึงหน้าแก่ง ตีนพลาดลงจากกราบเรือ โครมครามลงมา ครั้งหนึ่ง นิ่งเงียบไปสักครู่หนึ่ง แต่เสียงยังร้องเร่ฝีพายขรมอยู่ เห็นดู ฝีพายว่าถ่อไม่แข็งแรงถ่อไม่จริง ร้องเร่ให้ปีนขึ้นไปบนกราบ ตัวก็จับถ่อ ขึ้นถ่อใหม่ ทำท่าอย่าง²⁰ ให้ฝีพาย ร้องให้เอาอย่างนี้ ๆ ประเดี๋ยวเสียงดัง โพล่งใหญ่ เขาบอกว่าหลวงอุดมตกน้ำ สักครู่เห็นขึ้นมาเปียกทั้งตัว ตั้งแต่ ตีนตลอดหมวกแต่ไม่หลุดจากหัว คราวนี้ไม่จับถ่อเลย...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 91)

ตัวอย่างที่ 2 เป็นเหตุการณ์ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรการตกปูทะเล แม้ว่าเป็นเพียงการสาธิต เพราะในเวลาเสด็จไปนั้น ไม่ใช่เวลาที่ชาวบ้านตกปูกันจริง ๆ แต่ก็ทรงให้ข้อมูลอย่างชัดเจนว่าโดย ปกติแล้วชาวบ้านตกปูกันในช่วงเวลาใด อีกทั้งยังทรงอธิบายขั้นตอนต่าง ๆ อย่างละเอียด เนื่องจากได้ ทรงทดลองด้วยพระองค์เอง ดังที่ทรงบันทึกว่า

...พอเราอาบน้ำแล้วสัก 2 ทุ่มเศษไปดูพวกญวนเขาตกปูทะเล เราอยากดู แต่เมื่อวานนี้สิ่งไม่ทัน ที่เขามาตกกลางคืนวันนี้ก็มืดเวลา ๆ เขาตกเข้ามิด น้ำขึ้น ในเวลานี้เป็นเวลา น้ำลงมากทีเดียว เราลงไปหัวโขดป้อมพิฆาต เข้าศึก พบเรือพระยาราชพงษากับเรือพวกตกปู แต่เรือโบทเราเข้าไม่ถึงน้ำ ตื้นนัก เราลงเรือกับพระยาราชพงษา พระยาภาษ กาพย์ สวัสดิ์ ไปที่เร็ว เขาปักเรียง ๆ ห่างกันประมาณ 4 วา 5 วา เมื่อเวลาจะชักนั้น ต้องชัก ขึ้นมาเร็ว ๆ ถ้าชักช้า ๆ ลากเบา ๆ ไม่ได้ คั้นเร็ววันนั้นยาว 8 ศอก ตัวเร็ว

¹⁸ พระพิชิตชลธาร [เชิงอรธตามตัวบท]

¹⁹ หมายถึง ไต้

²⁰ ทำท่าเป็นแบบอย่าง

ถักด้วยป่านกว้างประมาณกำมือหนึ่ง แร่วนั้นไว้ต้นคันเห็นจะพอเรีย ๆ กับ
แผ่นดิน มีเหยื่อเกี่ยวก้อนโต ๆ ถ้าปูมากินเหยื่อแล้วชักแร้วขึ้น ปูก็ติด
ขึ้นมากับแร้วด้วยตามซัดในช่องตาแร้ว ถ้าชักเข้าไปก็หลุดไปเสีย เราได้ลอง
ชักคู้ที่ไม่ได้ติดมานั้นมาก ได้ 2 ตัว ชักเข้าไปตกน้ำเสีย 3 ตัว ภาพยกกับ
พระยาภาษก็ได้ลองชักเหมือนกัน ได้บ้างไม่ได้บ้างเพราะไม่ชำนาญ แต่ขุน
ราชรศคนธ์เขาชักได้บ่อย ๆ ครูเดียวได้ถึง 11 ตัว 12 ตัว...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 75 – 76)

ตัวอย่างที่ 3 เป็นเหตุการณ์เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้า
ฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จประพาสเมืองอุตรดิตถ์ ทรงกล่าวถึงอุปสรรคการเดินทางอันเกิด
จากฝูงเหือบซึ่งเป็นแมลงกินเลือดคนและสัตว์ ทรงเล่าถึงเหตุการณ์ดังกล่าวอย่างเป็นลำดับขั้นตอน
มีรายละเอียดที่ทำให้เห็นภาพปฏิกิริยาของม้าและคนที่ถูกฝูงเหือบก่อกวน และถึงแม้จะได้รับความ
ลำบากจากเหตุการณ์ดังกล่าว ก็ทรงถ่ายทอดเรื่องราวด้วยน้ำเสียงขบขัน ดังที่ทรงบันทึกว่า

วันที่ 10 เวลาบ่าย 5 นาฬิกา ขึ้นม้าออกจากที่พักเพื่อจะไปเมือง
ดง เดินทางเมืองทุ่งยั้ง ถึงวัดมหาธาตุ แยกทางลงข้างซ้ายมือเข้ารกไป ม้า
ป็นขึ้นบน กองแลง พระอุตรดิฐว่ากำแพงเมืองทุ่งยั้ง จริงเท็จอยู่กับพระ
อุตรดิฐ แต่กองแลงเปนป่าดง คราที่นั้นเจ้าเหือบก็ออกมาจากดง กัดเอา
เจ้าม้า บางทีคนด้วย แต่ม้ามากกว่า หลวงชำนาญเขาให้แส้หางม้ามาใช้
อันหนึ่ง ด้วยรู้ว่าเหือบชุม จึงเอาแส้ปัดให้ม้าไป แต่ไม่หวาดไหว มาหนัก
เข้า แต่แรกที่แห่งจึงขับม้าวิ่งไป ถึงที่น้ำขังแลที่โคลนให้ม้าเดินไป ด้วยกลัว
ล้มหกคเมน ครั้นเหือบมาหนักเข้า เอามันมาไว้ให้เดินไม่ได้ มันวิ่งเสียเต็ม
ฝีตีนทุกตัว ตัวม้าตัวคนเต็มไปด้วยเหือบ คนที่ไม่ได้มีเครื่องกันแข้งถูก
เหือบกัดหน้าแข้งปน ส่วนตัวข้าพเจ้าใส่บูตยาวนึกว่าจะกันได้ แต่หาไม่
มันคลานลงไปทางปากบูตกัดเอาแข้งแลน่องเข้าได้เหมือนกัน กลับบอรรอย
หนักขึ้นอีก ทำอะไรมันไม่ได้ ต้องเอาด้าแส้กั้²¹นอกบูตให้มันบ้ต้าย...

(ไปพิษณุโลก, 2506: 54)

²¹ เอาด้ามแส้กระทุ้ง

ตัวอย่างที่ 4 เมื่อพ.ท.พระภาษาศรีรัตน์ (สุดใจ จันทรวะดิน) บันทึกการเดินทางโดยเครื่องบินเล็กที่กองทัพสยามเริ่มนำเข้ามาใช้เป็นครั้งแรก ผู้เขียนถ่ายทอดประสบการณ์และอารมณ์ความรู้สึกขณะขึ้นบินในวันที่อากาศไม่เอื้ออำนวย ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกวิตกกังวลและความหวาดหวั่นของผู้เขียนเป็นอย่างดี ดังที่บันทึกว่า

ตั้งแต่ขึ้นไปจะยึดเอาที่หมายบนพื้นดินเป็นที่พึ่งไม่ได้แล้ว ต้องอาศัยเข็มทิศกับนาฬิกา เวลานี้เราขึ้นอยู่ในระยะสูงระหว่าง 3,500 กับ 4,000 เมตร รู้สึกหนาวจัด ท้าวมือและปลายจมูกชา ได้คิดไว้ตั้งแต่ก่อนขึ้นบินแล้วว่าคงจะหนาว จึงได้สวมเสื้อกันหนาวไว้เต็มที่แล้ว แต่ก็หนาวอยู่นั่นเอง ท้องฟ้าที่ครอบศีรษะเราอยู่ในเวลานี้เป็นสีน้ำเงินแก่ตลอด พระอาทิตย์อยู่เกือบตรงศีรษะของเรา ถึงแม้แสงอาทิตย์จะแรงกล้าสักปานใดก็ไม่สามารถที่จะให้ความอบอุ่นแก่เราได้พอ แลดูเมฆข้างใต้ก็แลเห็นว่างามดีเพราะเป็นพื้นขาวใสบริสุทธิ์ ตอนนี้ทำให้ระฤกถึงคราวทำการบินในประเทศฝรั่งเศสในระดูหนาว ซึ่งพื้นดินเต็มไปด้วยน้ำแข็งและหิมะ ข้างหน้าเรามีเมฆที่ลอยขึ้นเป็นจอมสูงทำให้เราต้องพยายามไต่สูงขึ้นไปอีกเพื่อข้ามจอมเมฆนั้น ข้าพเจ้าเหลือใจดูพวกเพื่อนที่ตามมาข้างหลังบ่อย ๆ เวลานี้ไม่ค่อยจะเป็นห่วงตัวเอง ใจเป็นห่วงเพื่อนมากกว่า รู้สึกเหมือนกับว่าในโลกนี้มีแต่พวกเรา 8 คนเท่านั้น ส่วนเครื่องยนต์ก็ส่งเสียงครางคล้าย ๆ กับร้องทุกข์ว่าต้องออกกำลังมากอยู่แล้ว.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 67 – 68)

สิ่งที่ผู้เขียนกระทำหรือประสบพบเห็นระหว่างเดินทางซึ่งได้รับการบันทึกไว้ขณะที่ความทรงจำยังคงชัดเจนอยู่ ทำให้สามารถถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้น ณ ขณะนั้นได้อย่างแจ่มชัด เยอแนลเรื่องหนึ่ง ๆ ผู้เขียนมิได้เลือกนำเสนอเฉพาะเหตุการณ์ที่ทำให้ความรู้สึกสนุกสนานร่าเริง ยินดี ตื่นเต้น ตลกขบขัน หรือมีความสุขเท่านั้น แม้แต่เหตุการณ์ที่สร้างความกังวล ความตึงเครียด ความไม่พอใจ ความสลดสังเวช หรือความทุกข์ในรูปแบบต่าง ๆ ก็ได้รับการถ่ายทอดไว้ด้วย ทำให้เยอแนลประกอบด้วยเหตุการณ์ที่ให้อารมณ์ความรู้สึกหลากหลาย เช่น

ตัวอย่างที่ 5 เมื่อนายคร้ามเข้าชมพิพิธภัณฑ์มาตามสุขุโซึ่งจัดแสดงหุ่นจำลอง ผู้เขียนกล่าวถึงห้องแสดงหุ่นนักโทษและการประหารชีวิตด้วยวิธีต่าง ๆ โดยพรรณนาภาพและบรรยากาศไว้อย่างละเอียดชัดเจน ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกหดหู่และสลดสังเวชไปพร้อมกันดังที่บันทึกไว้ว่า

แล้วยังอีกห้องหนึ่งข้าพเจ้าได้เข้าไปหยุดพิจารณาแล้วเกิดธรรมสังเวชในใจขึ้นต่าง ๆ คือเป็นห้องนักโทษ มีเครื่องพันธนาการจองจำต่าง ๆ แล้วก็เครื่องประหารหลายอย่าง ที่หนึ่งให้ยืนอยู่บนม้า ^{๒๒} นั้นเลื่อนขึ้นเลื่อนลงได้ แต่เมื่อยืนอยู่นั้น เจ้าพนักงานอ่านกฎหมายให้นักโทษผู้นั้นฟังว่า ท่านทำผิดด้วยสิ่งนั้น ต้องทำทัณฑ์ด้วยสิ่งนี้ คนโทษก็ยืนฟังนิ่งอยู่ ม้านั้นก็เลื่อนลงมา พอถึงเครื่องจักรก็ตัดเอาคอนักโทษ ผู้นั้นถึงแก่กรรมในทันใดนั้น ที่สองนั้นให้นักโทษนอนคว่ำอยู่บนม้า แล้วจึงประหารชีวิตด้วยเครื่องจักร แต่รูปอาวุธนั้นเหมือนอย่างเคียว ข้างล่างมีหมอนรอง พอได้ที่เครื่องจักรแล่น อาวุธที่คมโค้งนั้นตัดคอนั้นขาด ผู้นั้นก็ถึงแก่กรรมที่สามนั้นยื่นคอกล้าเข้าไป มีดใหญ่ก็ฟันลงมาด้วยเครื่องจักรก็ถึงแก่กรรม แต่ในประจจุบันที่ 4 ใช้อย่างใหม่ ใช้จักรเหมือนกัน แต่เอาเชือกรัดคอผู้ทำผิดให้ถึงแก่กรรม และในที่ประหารชีวิตนักโทษนั้น มีที่รองโลหิตและที่สำหรับใส่โลหิตและที่สำหรับใส่ศีรษะและใส่ตัวที่ถึงแก่กรรมนั้น...

CHULALONGKORN UNIVERSITY (ราชสำนักพระนางวิคตอเรีย, 2478: 40 – 41)

อาจกล่าวได้ว่าเหตุการณ์ที่ผู้เขียนกระทำหรือประสบพบเห็นระหว่างการเดินทางเป็น “วัตถุดิบหลัก” ของเยอแนล เรื่องราวเหล่านี้ได้รับการบันทึกไว้ระหว่างการเดินทางจริง ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีความทรงจำของผู้เขียนยังคงชัดเจนอยู่ ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงถ่ายทอดเรื่องที่กระทำหรือประสบพบเห็นตามลำดับก่อนหลังโดยไม่สับสน มีรายละเอียดที่ทำให้เห็นภาพและแสดงอารมณ์ความรู้สึกที่มีต่อเหตุการณ์นั้น ๆ อย่างชัดเจนด้วย

²² “น. เครื่องรอนนั่งและรองสิ่งของ มีขาเป็นรูปต่าง ๆ.” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554: เข้าถึงได้จากออนไลน์)

2) การบันทึกเรื่องที่ได้ประสบพบเห็นระหว่างเดินทางในร้อยแก้ว

บันทึกการเดินทางประเภทอื่น พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกับในเยอแนล อย่างไรก็ตามการให้รายละเอียดภาพเหตุการณ์ ผู้คน สถานที่ ตลอดจนการถ่ายทอดความคิดหรืออารมณ์ความรู้สึก อาจไม่เด่นชัดเท่าที่ปรากฏในเยอแนล

ก. การบันทึกเรื่องที่ได้ประสบพบเห็นในจดหมายเหตุบันทึกการเดินทางของราชการ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ในบันทึกการเดินทางไปฝรั่งเศสของโกษาปาน

กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งโกษาปานหารือกับข้าราชการชาวฝรั่งเศสเรื่องการอัญเชิญพระราชสาส์นไปยังกรุงปารีส ดังความว่า

...ได้ยินว่าอึงบาโต²³ ไทยจะรับพระราชสาส์นใส่พระมรทไป ณ ทางบก นั้น จะเอาไป ณ ทางนั้นจะกีดอยู่จะยากนัก แลให้มูสูอิตันนัง²⁴ บอกแก่ราชทูตไทยให้แจ้งว่ามีใช้ธรรมเนียมกรุงฝรั่งเศสนี้แล เห็นชอบจำเป็นจะเอาพระมรทและเครื่องบรรณาการทั้งปวงไป ณ ทางเรือ ไปขึ้น ณ เมืองอวาระ แลแต่พระราชสาส์นนั้นให้ราชทูตเอาไปเอง แลเมื่อราชทูตจะถึงเมืองปารีสแลพระมรทป็นี้จะไปถึงก่อน แล(ล)ราชทูตเห็นชอบจะเอาพระราชสาส์นใส่พระมรทเข้าไปถวายพระมหากษัตริย์เจ้านั้นก็ได้ ฯข้าฯ ว่าแก่บาตรีวาเสด²⁵ เมื่อมีหนังสือมาฉะนั้นจะคิดอ่านประการใด แลบาตรีวาเสดว่าเมื่อพระมหากษัตริย์เจ้าโปรดมาฉะนั้น และจะขัดมิได้ จำจะทำตาม ด้วยท่าทางซึ่งจะไปนั้นก็มีสะดวก แลใส่รถไปนั้นก็มีได้ แลจะหามไปนั้นก็เป็นอันยาก ด้วยท่าทางไกลนัก

(สำนักนายกรัฐมนตรียุค, 2530: 129 – 131)

²³ เอกอัครราชทูต มาจาก Ambassadeur ในภาษาฝรั่งเศสหรืออาจจะมาจากคำว่า Ambasciatore ในภาษาอิตาเลียนก็ได้ (ปริดี พิศภูมิวิถึ, 2555ก, p. 47)

²⁴ ในบางบริบทเรียกอีกอย่างว่า มูสูอิตันตัง คือ เมอซิเออร์แองต์ตองดองต์ (Monsieur Intendant) ข้าหลวงตรวจการ ซึ่งในที่นี้อาจหมายถึง เมอซิเออร์ เดส์คลูโซ (Monsieur Descluseux) (ปริดี พิศภูมิวิถึ, 2555ก: 41)

²⁵ บาทหลวงเบนิญ วาเชต์ (Bénigne Vachet) เป็นลามให้คณะทูตสยาม (ปริดี พิศภูมิวิถึ, 2555ก: 71)

ตัวอย่างที่ 2 ในจดหมายเหตุราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษ

หม่อมราชวงศ์ทัยบันทึกเหตุการณ์เมื่อคณะราชทูตขึ้นลิฟต์ (lift) ไปชมทัศนียภาพของกรุงลอนดอนในยามค่ำคืน ความว่า

วันศุกร์ เดือน 12 แรม 12 ค่ำ มิสเตอร์เฟาล์เชียวราชทูตไปที่ โกลเซียม (Coliseum) เป็นที่สำแดงให้เห็นว่า เหย้าเรือนแม่น้ำและถนนทั่วทั้งเมืองลอนดอนนั้นเป็นอย่างไร เมื่อพวกราชทูตไปถึงแล้ว เจ้าของที่จึงเชิญให้เข้านั่งในที่แห่งหนึ่ง นั่งได้ประมาณสิบหกคน แล้วหันจักร ที่นั่นก็ลอยขึ้นไปสูงประมาณสิบวา ครั้นถึงชั้นบนจึงให้ออกเดินดูตามเฉลียงรอบโดยกลม แลเห็นเป็นภูมิจานเมืองลอนดอนกว้างใหญ่สุดสายตา มีถนนและตึกบ้านร้านค้า ลำแม่น้ำเรือขึ้นล่อง ในเวลากลางคืนจุดโคมสว่างไปทั้งทางบก ทางเรือ ฝ่ายอากาศเบื้องบนก็มีดวงจันทร์รัศมีสว่างกระจ่างแจ้งเหมือนจริง ถ้าไม่มีคนบอก คนที่ดูก็จะสำคัญว่าจริง ด้วยแลดูเหมือนฟ้าและดินที่ได้เห็นอยู่กับจักขุของตัว ไม่มีสำคัญสิ่งใดจะให้อู่ว่าเป็นของทำด้วยฝีมือและปัญญามนุษย์ ครั้นดูทั่วแล้วก็เข้าไปในที่พร้อมกัน ใช้จักรกลับคืนลงมาดังเก่า...

(หม่อมราชวงศ์ทัย, 2553: 208)

ตัวอย่างที่ 3 ในจดหมายเหตุเสด็จประพาสหัวเมืองในแหลม

มลายู ร.ศ. 128 บันทึกการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพนักงานที่บันทึกเนื้อหาส่วนใหญ่คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงบันทึกการเสด็จประพาสลงวันที่ 24 พฤษภาคม (พ.ศ. 2452) ความว่า

...เวลาเช้า 2 โมง 45 นาที เสด็จพระราชดำเนินขึ้นประพาสเกาะพัง ถึงจ.ป.ร.ที่ 1²⁶ ทรงจารึกศักราช 1271 ที่ก้อนศิลาใหญ่หมายจุลศักราชเสด็จประพาส แล้วเสด็จกลับมาสร้างน้ำที่ธารเสด็จแลสวยกลางวันที่พักพลายลำธาร เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง เวลาบ่าย 2 โมงครึ่งออกเรือพระที่

²⁶ หมายถึงตำแหน่งที่ทรงจารึกพระบรมนามาภิไธย จ.ป.ร. เมื่อคราวเสด็จครั้งแรก

นั่งไปเกาะสมุย ทอดสมอเรือพระที่นั่งที่หน้าเกาะสมุยด้านเหนือ คือหน้า
แม่น้ำ เวลาบ่าย 4 โมงครึ่งประทับแรม

(หอพระสมุดวชิรญาณ, 2467: 110)

ข. การบันทึกเรื่องที่ประสบพบเห็นในจดหมายเหตุเรื่องการเดินทาง

เดินทาง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสลำน้ำมะขามเต่า

พ.ศ. 2451 ทรงพระราชนิพนธ์เป็นพระราชหัตถเลขาในราชการพระราชทานมายังที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครซึ่งมีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงเป็นประธาน เนื้อความในพระราชหัตถเลขาทรงเล่าถึงสิ่งที่ได้ทอดพระเนตรระหว่างประทับรถไฟจากกรุงเทพฯ มาที่มณฑลนครสวรรค์ ดังความว่า

หน้าที่ว่าการมณฑลนครสวรรค์

วันที่ 15 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 127⁴¹

ใบบอกแจ้งความมายังมกุฎราชกุมาร ให้ทราบ

ระยะทางที่มาโดยรถไฟได้เห็นว่ามีน้ำมาก แต่ไม่ชามากข้าวล้ม แลเห็นน้ำเปล่าน้อย แลไปด้วยข้าวตลอดหนทาง ผักชะวาในทุ่งได้ทำลายลงเสียมากจนไปรงตา แต่ก็ยังเหลือ จะต้องทำลายต่อไปอีกมาก พิศเพราะเหตุแพและเรือค้าขายในแควใหญ่โรยไปมาก นึกสงสัยว่าจะเป็นตัวรถไฟ พิชณฺ์โลกทำให้เมืองนครสวรรค์ไม่เป็นท่าสำคัญ เพราะสินค้าไปขึ้นทางรถได้สะดวกกว่า ครั้นถามคนค้าขาย กล่าวคือยายพลอยที่เป็นคนชอบกัน บอกว่าไม่เชิงจะร่วงโรยด้วยรถไฟ เป็นด้วยราคาเงินบางกอก บรรทุกของลงไปจำหน่ายไม่มีกำไร เวลาเย็นได้มาพักที่แพหน้าที่ว่าการ ตลิ่งน้ำท่วมไปหมดทั้งนั้น เรือพายได้ เวลากลางคืนฝนตกหนัก อากาศเย็นไม่มียุ้ง

(จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2493, p. 1)

ตัวอย่างที่ 2 ในพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ที่มีพระราชทาน

แต่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่า

เรื่องที่ประสบพบเห็นหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ มักทรงแสดงความคิดเห็นและอารมณ์ความรู้สึกที่ทรงมีต่อเรื่องนั้น ๆ อย่างเปิดเผยและตรงไปตรงมา ดังความว่า

แกรนด์ไฮเทลเดอลาเป เมืองฟลอเรนซ์

30
วันที่ 13 มิถุนายน ร.ศ. 116

ถึงแม่เล็ก,

วันนี้ในการไปเที่ยว ไม่สู้สนุกอันใดฤกษ์แปลกอันใด จึงไม่คิดจะจดหมายฉบับหนึ่งต่างหาก จะลงไว้ในระยะรายวัน แต่จดหมายรายวันของฉันทักฟั้นเฟือ ค้างเพนโรคลึกหนักขึ้นทุกวัน แต่จะอุส่าห์จด ลองดูตามแต่จะได มีที่ควรจะบอกได้แต่เรื่องกินช่อองุ่นจิมน้ำพริก เสมอใจประจงกินไปหน่อยหนึ่ง คือเอาลูกโตเท่าหัวแมลงวันมาให้กิน แต่ก็อร่อย แต่น้ำพริกแล้วไม่เปนครเลย เพราะต้องใช้แอนโซวี ซึ่งลูกชายใหญ่เรียกว่าจินตระกะระวี แทนกะปิ พริกก็มีแต่พริกแห้งเผ็ดกั้วร้าว มนาวก็มีแต่มั่งงั่วเปรี้ยวร้ายกาจ ต้องนึกว่าน้ำพริกจึงจะรู้ว่าน้ำพริก ปลาก็เหม็นคาวออกหู ๆ แต่เร็วกว่าปลาทุ ตกลงเพนอร่อยแต่ช่อองุ่นเท่านั้น...

(2557: 188 – 189)

จุพาลง ตัวอย่างที่ 3 ในจดหมายรายงานการเสด็จตรวจราชการ มณฑลราชบุรี เมืองเพชรบุรี และเมืองสมุทรสาคร พ.ศ. 2441 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าเหตุการณ์เมื่อพบพลตระเวนหรือพลตำรวจพระนครบาลซึ่งมีหน้าที่ตรวจตราบ้านเมืองในตลาดเมืองเพชรบุรี ความว่า

เมื่อเดินไปดูตามท้องตลาด ได้แลเห็นพลตระเวนเมืองเพชรบุรีให้บังเกิดความสนใจเป็นอย่างยิ่ง ดูท่าทางทั้งเครื่องแต่งตัวรุ่มร่ามใส่โครกจะหาที่ใดเปรียบไม่ได้ ได้ความว่านายพลตระเวนเมืองนี้เป็นผู้คุมคนโทษอยู่แต่ก่อน เป็นคนไม่เคยเห็นความสะอาดไม่เคยบังคับคนตีกว่านักโทษจึงเป็นเช่นนั้น จึงได้ขอให้เปลี่ยนนายพลตระเวนเสียใหม่...

(2562: 188 – 189)

ค. การบันทึกเรื่องที่ประสบพบเห็นในบันทึกการเดินทาง

ส่วนตัว เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ในพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสต้นครั้งที่ 2 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าเหตุการณ์เมื่อครั้งเสด็จประพาสอยู่ที่เมืองนครสวรรค์ ทรงให้กระบวนเรือล่องไปตามทางปกติ ส่วนพระองค์ทรงเลี้ยวเส้นทางหลักเพื่อไม่ให้ราษฎรตามกระบวนเสด็จมาได้ แต่ไม่สำเร็จ ดังความว่า

...จนกระบวนมาถึงจึงต้องลงเรือเหลืองมาขึ้นที่บ้านท่าวัว ถ่ายรูปกระบวนเรือ แล้วเดินต่อมาทางบก มาเจอพวกเดินบกด้วยกันหลายคน เลยเป็นกองโต เดินแจกเสมาระมา ที่นี่เป็นหมู่บ้านใหญ่ผู้คนแน่นหนามาก จนถึงวัดซึ่งสำหรับจะจอดแรม เขาเรียกในระยะทางว่าบ้านหัวดง มีคนมาประชุมอยู่แน่นในลานวัด ต้องไปยืนให้กราบตีนตามความต้องการเป็นอันมาก แลบัดนี้แต่งไทยอร่อยกินทั้งวานแลวันนี้.

(2531ก: 29)

ตัวอย่างที่ 2 ในพระนิพนธ์จดหมายระยะทางไปมณฑลราชบุรี ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อประทับอยู่ที่เมืองเพชรบุรี ได้เสด็จไปทอดพระเนตรวัดมหาธาตุ ทรงบันทึกว่า

ในวิหารเครื่องบนประคูดุ ผนังด้านบนข้างหน้าเขียนมารประจัญ ด้านข้างเทพชุมนุม หลังท้าวมหาชมพู ข้างล่างเรื่องมหาชาติ เห็นจะราวพระยอดฟ้า ไม่สู้แก่นัก ไม่สู้ดีนัก แปลกแต่เทพชุมนุมมีวิทยารนั่งด้วย เห็นจะเอาอย่างวัดใหญ่ พระประธานทรงเครื่อง มีพระเล็กองค์หนึ่ง คักดีลีลธิ เรียกว่าเจ้าพ่อ พวกจีนนับถือเหยียดเป็นศาลเจ้า มีพระเจ๊กเปนเฮี้ยกง

(2516ข: 7)

ตัวอย่างที่ 3 บันทึกกรายวันตามเสด็จพระราชดำเนินประพาสเกาะชวครั้งที่ 2 ร.ศ. 120 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร

ทรงเล่าเหตุการณ์เมื่อครั้งสุนัขทรงเลี้ยงของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวชื่อ “หลุย” สิ้นใจลงขณะเรือพระที่นั่งกำลังเดินทางไปเกาะชวา ความว่า

พอตื่นขึ้นคลื่นก็ตูมใหญ่ เขาว่าเป็นด้วยถูกลมทางทะเลจีน ตูมอยู่ วันยังค่ำ ข้าวปลากินไม่ได้หมด นอนกลิ้งตามกัน อยู่ในห้องล่างก็ร้อน ต้อง ขึ้นมานอนอยู่บนห้องเสวยกันหมดทั้งกอง (ลูกเธอ) จนค่านั่งโต๊ะเสวยก็ ไม่ได้ พอเอนอ้าหลุยมาชักใจตายขึ้น พวกมันออกไปดูใจเลยหายเมา มันเจ็บ มา 2 วันแล้ว พอถูกคลื่นเข้าก็เลยชัก เจ้าพนักงานกรมวังจัดหีบใส่ศพถ่วง ลงน้ำ ดูรู้สึกเศร้าใจราวกับคนตาย ร้องไห้กันหลายคน ในคืนวันนี้ดูเงียบ เสง่า คลื่นก็ไม่สงบจนตึก เลายนอนหลับ

(2501: 8)

กล่าวได้ว่าเยอแนลกับจดหมายเหตุบันทึกการเดินทางของ ราชการ จดหมายเล่าเรื่องการเดินทาง และบันทึกการเดินทางส่วนตัว มีลักษณะร่วมด้านเนื้อหาที่เป็น บันทึกการเดินทางเช่นเดียวกัน ทั้งนี้รายละเอียดของเรื่องที่บ้านทีก น้ำเสียง ความคิด หรือการใช้ ถ้อยคำ อาจแตกต่างกันไปในงานแต่ละประเภท เนื่องจากเยอแนลและร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่มี ลักษณะร่วมเหล่านั้นมีสถานภาพตัวบทและจุดประสงค์หลักของงานแตกต่างกัน ดังจะกล่าวถึงใน โอกาสต่อไป

3.1.2.2 ลักษณะร่วมด้านการนำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา การนำเสนอ เนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลาเป็นลักษณะร่วมสำคัญอีกประการหนึ่งที่พบในเยอแนลและร้อยแก้ว บันทึกการเดินทางประเภทอื่น ความสำคัญของการระบุวันที่และเวลาในงานเหล่านี้ นอกจากจะทำให้ ตัวบทมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ในฐานะหลักฐานขั้นต้นแล้ว ยังเป็นข้อมูลที่ยืนยันว่าการเดินทางที่ บันทึกไว้นั้นเป็นการเดินทางที่เกิดขึ้นจริง เพราะสามารถตรวจสอบกับหลักฐานร่วมสมัยได้

3.1.2.2.1 การระบุวันที่และเวลาในเยอแนล เมื่อพิจารณาการระบุวันที่และ เวลาในเยอแนล ผู้วิจัยพบว่าแบ่งได้ 3 กลุ่ม ได้แก่ การระบุวันที่และเวลาแบบไทยทั้งหมด การระบุ วันที่และเวลาแบบผสม และการระบุวันที่และเวลาแบบสากลทั้งหมด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) การระบุวันที่และเวลาแบบไทยทั้งหมด การระบุวันที่และเวลาแบบไทยในที่นี้หมายถึง การใช้วันที่ตามปฏิทินจันทรคติและระยะเวลาแบบพุ่ม โมง ยาม ซึ่งเป็นระบบวันที่และเวลาแบบดั้งเดิมของไทย การระบุวันที่แบบจันทรคติประกอบด้วยชื่อลำดับวันในหนึ่งสัปดาห์ (วันอาทิตย์ถือเป็นลำดับที่ 1) ข้างขึ้นหรือข้างแรม ลำดับเดือน ปีนักษัตร ศก และจุลศักราชหรือรัตนโกสินทร์ศก ส่วนการระบุเวลาจะใช้ระบบพุ่ม โมง หรือยาม กล่าวคือ 1 – 11 พุ่ม คือเวลา 19 นาฬิกาถึง 5 นาฬิกาของวันถัดไป ย่ำรุ่งคือ 6 นาฬิกา เช้า 1 – 5 โมง คือเวลา 7 นาฬิกาถึง 11 นาฬิกาเที่ยงคือ 12 นาฬิกา บ่าย 1 – 5 โมง คือเวลา 13 – 17 นาฬิกา ย่ำค่ำคือ 18 นาฬิกา ส่วนการนับยามแบ่งเป็น 3 ยาม ได้แก่ ยามหนึ่ง คือ 18 – 22 นาฬิกา ยามสอง คือ 22 – 2 นาฬิกา (ของวันถัดไป) ยามสาม คือ 2 – 6 นาฬิกา (เช้า) นอกจากนี้ผู้เขียนอาจใช้คำบอกช่วงเวลาอย่างกว้าง ๆ เช่น เช้า สาย บ่าย พลบ ค่ำ

เยอแนลที่ระบุวันที่และเวลาในลักษณะนี้ ได้แก่ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง *ระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อปีชกาล พ.ศ. 2421* และ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เรื่อง *เที่ยวเมืองพม่า* เช่น

ตัวอย่างที่ 1

วันเสาร์เดือนสิบสองขึ้นค่ำหนึ่งปีชกาลสัมฤทธิศก ศักราช 1240 ปีนี้เป็นปีที่ 7 ตั้งแต่เราได้ขึ้นไปเมืองพลบุรีคราวก่อน...

วันอาทิตย์เดือนสิบสองขึ้นสองค่ำ กลางวันไม่มีการอะไร ฝนตกมาก เวลาบ่ายจะเดิรไปดุงาร²⁷ ก็ไม่ได้...

วันจันทร์เดือนสิบสองขึ้นสามค่ำ เช้า 4 โมง ลงเรือโสภณา ขึ้นไปทอดกฐินกรุงเก่า วัดสุวรรณดารารามที่ 1 วัดเสนาสนารามที่ 2...

วันอังคารเดือนสิบสองขึ้นสี่ค่ำ เวลาเช้าสองโมงเศษ ไปบูชาเหมมณเฑียรเทวราชแล้วลงเรือโสภณา มาวัดบรมวงศ เล่นทุ่งหลังวัด

(เสด็จประพาสอยุธยา, 2470ช: 1 – 2)

²⁷ คือการสร้างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร [เชิงอรธตามดับบท]

ตัวอย่างที่ 2

ตั้งต้นแต่วันพฤหัสบดีเดือน 12 แรม 4 ค่ำ เวลาพลบข้าพเจ้าลงเรือแม่ลือชื่อ “บิลู” เปนเรือไฟจักรข้างอย่างท้องแบนกินน้ำตื้น ซึ่งจอดอยู่ยังท่าท่าของกอมปนีนั้น พักนอนอยู่ในเรือ จนเวลา 3 ยาม เรือจึงออกจากท่า ล่องลงไปตามลำน้ำ...

๑ พอเวลาบ่ายรุ่งในวันศุกร์เดือน 12 แรม 5 ค่ำ...เข้าบรรจบออกแม่น้ำอิรวดี...พอเวลาบ่าย 5 โมงเศษถึงบ้านยางกุน เรือหยุดจอดเทียบท่า พักนอนอยู่ที่นั่น ฯ

๑ เวลา 11 ทุ่มเศษสว่างพอเห็นหนทาง เรือใช้จักรออกจากบ้านยางกุนขึ้นไปตามลำน้ำ ในวันเสาร์เดือน 12 แรม 6 ค่ำนี้...เวลาเช้า 4 โมงเศษถึงเฮนสิตา จอดเทียบท่ารับส่งคนโดยสารแลสินค้าอยู่...เรือใช้จักรมาหยุดรับส่งนำร่องตามระยะบ้านใหญ่ไปทุกตำบล เวลาบ่ายค่ำถึงมายอง เรือทอดจอดพักนอนที่นั่นคืนหนึ่ง ฯ

(เรื่องเที่ยวเมืองพม่า, 2550ค: 131 – 134)

2) การระบุวันที่และเวลาแบบไทยผสมสากล ปราบกฏหลาย

ลักษณะ ดังนี้

ก. การระบุวันที่แบบไทยแต่ใช้ระบบเวลาทั้งแบบไทยและแบบสากล หมายถึง ใช้วันที่ตามปฏิทินจันทรคติแบบไทยและใช้ระบบเวลาทุ่ม โมง ยามแบบไทย ผสานกับการบอกรายละเอียดของเวลาเป็นนาทีก่อน (นาทีก่อน) หรือ นาที ซึ่งนับได้จากการดูนาฬิกาพกฝรั่ง การระบุวันที่และเวลาในลักษณะดังกล่าวปรากฏในเยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรีและพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค นอกจากนี้ยังพบในเยอแนลของนายคร่ำคือเรื่องคนไทยในราชสำนักพระนางวิคตอเรีย เช่น

ตัวอย่างที่ 1

วัน 1 ⁹ ๒ ค่ำ ปีชวดอัฐศก 1238 เวลาเช้า 2 โมง ได้ลงเรืออรรค
ราชวรเดช...เรือเดินไปจนเวลา 4 โมงเศษ พบเรือรบฝรั่งเศส...ครั้นมาเวลา

5 โมงเศษพบเรือเมล์อีกลำหนึ่ง...เวลาเที่ยง 40 นาที เรือผ่านหน้าป้อมเสื้อ
ซ่อนเล็บมาทอดตรงพระเจดีย์กลางน้ำ...จนถึงเวลาบ่ายโมงกับ 13 นาทีจึง
ได้ออกเดิน...ออกจากปากอ่าวแหลมสิงห์มาไม่ถึงขาด เวลาบ่ายโมง 1 กับ
40 นาทีเศษ แล้วเลี้ยวมาตามร่อง บ่าย 2 โมงถึงรั้วข้างแลโลด์เฮาส์...

วัน 2 ๆ 2 คำ ปีชวดอัฐศก 1238 เมื่อวานนี้เรือจুবัวต้องแก่อู้อยู่
รุ่ง เวลาย่ำรุ่งได้ตีไฟ เข้าโมง 1 กับ 15 นาทีได้ออกเรือ...เวลา 2 โมงเศษ
เรือมาใกล้เกาะนก...เวลา 3 โมงเศษมาตรงเกาะล้านเหนือ...เวลา 3 โมง
ครึ่งตรงแหลมพญา...4 โมงเช้าเรือตรงเกาะรีน เกาะราฟาง เกาะยักกะ
โดง ห่าง ๆ ไปเป็นลำดับ...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 1 - 18)

ตัวอย่างที่ 2

15
...วัน 6 ๆ 2 คำ ปีฉลู นพศก จุลศักราช 1239 เวลาย่ำรุ่งครึ่ง ดู
เธอร์มอมเตเตอร์อยู่ 78 ดีกรี ล้างหน้าแต่งตัวแล้วเรียกคนลงเรือ...ถึง
พลับพลาที่อำผาง 2 โมง 24 นาที...กินข้าวแล้วคอยอยู่ครู่หนึ่งเวลา 3 โมง
จึงได้ออกเดิน...วันนี้เคราะห์ดีแดดไม่มีเลยตั้งแต่เข้าจนกระทั่ง 4 โมงเศษ
จึงได้มี...กินข้าวกลางวันบนพระที่นั่งแล้วนอน...บ่าย 4 โมงตื่น...ขึ้นไป
พระปฐมเจดีย์...กลับมาถึงวัง 2 ทุ่ม กินข้าวยามหนึ่ง...เจ็ดทุ่มนอน
เธอร์มอมเตเตอร์เวลากลางคืน 85

1
...วัน 7 ๆ 2 คำ ตื่นนอนถึงสามโมงเกือบสี่โมง ต้องโกรกหัว เมื่อ
คืนนี้ น้ำมูกไหลหนักไม่สบายแสบคอ กว่าจะอาบน้ำเสร็จได้กินข้าวเช้า 5 โมง
เศษ แต่งตัวออกไปนั่งหน้าพลับพลา...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 11 - 17)

ตัวอย่างที่ 3

มาจนณวันพุธขึ้น 2 ค่ำเดือน 6 เพลาสี่โมงสิบสองมิตถึง
ไล่ทเฮาส์อันเปนเขตต์แดนลันดอน แล้วเข้าปากน้ำ...แล้วก็พากันขึ้นรถไฟ
พร้อมเพรียงกันแล้ว ๆ รถไฟออกเดิน ตั้งแต่สี่ทุ่มมาจนถึงสิบทุ่ม

พอย่ำรุ่ง เบนณวันพฤหัสบดี ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 6 ปีระกา สัปตศก
ครั้นถึงที่อยู่เป็นปกติแล้ว ตามประดาคนไทยที่อยู่มาก่อนนั้น ต่างก็มาได้
ถามถึงความเดือดร้อนตามทางที่มาในเรือเมล์อังกฤษนั้น...

ครั้นรุ่งขึ้นณวันศุกร์ ขึ้น 4 ค่ำ เดือน 6 เพลาเช้า ช่างตัดเสื้อ ช่าง
กางเกง ช่างหมวก ช่างรองเท้า ก็มาวัดตามรูปและศิรัชะและเท้าทุกคน...
ตั้งแต่ณวันศุกร์ ขึ้น 4 ค่ำ เดือน 6 มาจนณวันอังคาร ขึ้น 8 ค่ำเดือน 6 จึง
ได้เสื้อกางเกงพร้อมกันแล้ว จึงได้ออกเที่ยว...

(ราชสำนักพระนางวิกตอเรีย, 2478: 31 – 37)

ข. การระบุวันที่และเวลาทั้งแบบไทยและแบบสากล หมายถึง
ใช้วันที่ตามปฏิทินจันทรคติแบบไทยและสุริยคติแบบสากลควบคู่กัน การระบุวันที่แบบสุริยคติ
ประกอบด้วยชื่อวันในหนึ่งสัปดาห์ เลขวันที่ ชื่อเดือน และปีซึ่งอาจเป็นรัตนโกสินทรศก หรือ
พุทธศักราช ส่วนการระบุเวลาใช้ทั้งระบบทุ่ม โมง ยาม แบบไทยผสมกับการบอกรายละเอียดของ
เวลาเป็นนาทีก่อน (นาทีก่อน) หรือ นาที ซึ่งนับได้จากการดูนาฬิกาพกฝรั่ง การระบุวันที่และเวลาในลักษณะ
ดังกล่าวปรากฏในเยอแนลพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2 เรื่อง
ได้แก่ ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู รัตนโกสินทรศก 109
และ พระราชนิพนธ์จดหมายรายวันเมื่อเสด็จประพาสชวาครั้งหลัง เช่น

ตัวอย่างที่ 1

วันที่ 16 เดือนเมษายน รัตนโกสินทรศก 109 ตรงกับวันพุธ เดือน
5 แรม 12 ค่ำ ปีชลาโทศก จุลศักราช 1252 กรมประจักษ์จัดให้มีการสรอง
มูรธาภิเศกอย่างเจียบ ๆ ที่ข้างใน เวลาฤกษ์เช้า 3 โมงกับ 39 ออกจาก
พระที่นั่ง 4 โมง 10 นาที...

วันที่ 17 วันพฤหัสบดี เดือน 5 แรม 13 ค่ำ ตอนเช้ามีคลื่นบ้าง...

วันที่ 18 วันศุกร์ เดือน 5 แรม 14 ค่ำ ย่ำรุ่งทอดที่ชุมพร...

วันที่ 19 วันเสาร์ เดือน 6 ขึ้นค่ำ 1 นอนสบายในห้อง...

วันที่ 20 วันอาทิตย์ เดือน 6 ขึ้น 2 ค่ำ ตั้งแต่ย่ำรุ่งด้วยเห็นแล้วว่า
คงจะมีการขัดข้อง...

วันที่ 21 วันจันทร์ เดือน 6 ขึ้น 3 ค่ำ วันนี้ได้ออกจากพลับพลา
ก่อน 2 โมง 10 นาที...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 7 – 26)

ตัวอย่างที่ 2

วันที่ 9 กรกฎาคม ร.ศ. 120

ตรงกับวัน 3 ๆ 8 ค่ำ ปีฉลูตรีศก จ.ศ. 1263

เวลา 3 โมงเช้าออกจากมะเกล้งมาตามทางเดิม ถึงยกยาเวลา 4

โมงเศษ...ขึ้นรถไฟเวลาบ่ายโมงเศษมาถึงเมาส์เวลาบ่าย 5 โมง...

วันที่ 10 กรกฎาคม ร.ศ. 120

ตรงกับวัน 4 ๆ 8 ปีฉลูตรีศก จ.ศ. 1263

เวลาเช้า 3 โมง 20 นาที ออกจากเมาส์มาโดยทางเช่นกล่าวแล้ว

ร้อนและฝุ่นเป็นกำลัง...ถึงบันตองเวลาบ่าย 4 โมง...

วันที่ 11 กรกฎาคม ร.ศ. 120

ตรงกับวัน 5 ๆ 8 ปีฉลูตรีศก จ.ศ. 1263

วันนี้เวลาเช้าไม่มีฝน นึกตั้งตั้งขึ้นมาจะใครไปจิมะหิ เพราะเหตุว่า

อยู่ใกล้ชนิดเดียวกับที่บันตอง...เวลาบ่าย 4 โมงเรลเดินต่อกับเมียมาหาเป็น

การมาส่ง...กินข้าวกับลูกแล้วนอนหัวค่ำ

(เสด็จประพาสชาวครั้งหลัง, 2504ก: 210 – 214)

ค. การระบุวันที่แบบสากลแต่ใช้ระบบเวลาแบบไทย หมายถึง

ใช้วันที่ตามปฏิทินสุริยคติแต่ใช้ระบบเวลาห่ม โมง ยามแบบไทย การระบุวันที่และเวลาในลักษณะ

ดังกล่าวปรากฏในเยอแนลพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2 เรื่อง ได้แก่ ไปลังกาทวีปและไปเมืองเตอร์กี เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...ครั้นวันที่ 4 เดือนสิงหาคม ร.ศ. 110 เวลากลางวัน แลเห็นเกาะลังกา ด้านตะวันออกไกล ๆ ยังจะต้องเล่นอ้อมไปอีกคืบหนึ่ง จึงจะถึงเมืองโกลัมโบ ซึ่งเปนท่าพักเรือเมล์...

วันที่ 5 เวลาเช้า เรือปะกั้งถึงที่ทอดที่หน้าเมืองโกลัมโบ... ระยะทางที่จะไปยุโรปจากลังกาจะต้องเปลี่ยนเรือใหม่ จึงตกลงจะขึ้นพักอยู่ที่โฮเต็ล ให้เขาถ่ายที่ปิดไปลงเรือใหม่ แลใช้เวลาที่มีอยู่ 24 ชั่วโมงนี้ ไปนมัสการพระเจี๊วแก้ว ทั้งที่เยวดูแลอะไร ๆ ในลังกา...

รุ่งขึ้นวันที่ 6 เวลาเช้า ขึ้นรถไปดูมิวเซียมแห่ง 1...เวลาบ่าย 3 โมง กลับลงเรือเมล์อาเคเตีย มีกรมทหารแถวแลสลุดส่งเหมือนเมื่อเช้าขึ้น เวลา บ่าย 4 โมง เรือออกจากลังกา...

(ไปลังกาทวีป, 2469: 1 – 26)

ตัวอย่างที่ 2

๑ เมื่อรัตนโกสินทร์ศก 110 (พ.ศ. 2434 ค.ศ. 1891) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเปนราชทูตพิเศษเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ไปสู่ราชสำนักพระเจ้าแผ่นดินในยุโรปหลายพระนคร...

๑ วันที่ 19 เดือนพฤศจิกายนเวลาเช้า เรือข้ามทะเลดำมาถึงปากช่องบอสฟอรัสปลายแดนเตอร์กี...เวลา 5 โมงเช้า เรือถึงที่ทอดหน้าพระราชวัง ได้สั่งเจ้าโอบาเลนสะกีราชองครักษ์เอมปเรอรัสเซีย ให้นำความไปกราบทูลขอพระเดชพระคุณเอมปเรอ...

๑ วันที่ 20 เปนวันกำหนดจะเข้าเฝ้า แต่วันนั้นมีการพระราชพิธีสะลามลิก ได้รับพระราชทานอนุญาตให้ไปดูกระบวนเสด็จก่อน...เวลา

เที่ยงเศษข้าพเจ้ากับพวกที่ไปด้วยกัน แต่งเต็มยศขึ้นรถออกมาข้างหน้า
พระราชวัง...

(ไปเมืองเตอร์กี, 2550ค: 173 – 183)

ง. การระบุวันที่แบบสากลแต่ใช้ระบบเวลาทั้งแบบไทยและแบบสากล หมายถึง ใช้วันที่ตามปฏิทินสุริยคติ แต่ระบุเวลาโดยใช้ทั้งระบบทุ่ม โมง ยาม แบบไทย ผสานกับการบอกรายละเอียดของเวลาเป็นนาทิจ (นาทิจ) หรือ นาที ซึ่งนับได้จากการดูนาฬิกาพกฝรั่ง หรือใช้หน่วยเวลาเป็น “นาฬิกา” นอกจากนี้อาจมีการระบุช่วงของเวลาเป็น ก.ท. หรือ ก่อนเที่ยงวัน ซึ่งรับมาจาก A.M. หรือ Ante Meridiem และ ล.ท. หรือ หลังเที่ยงวัน ซึ่งรับมาจาก P.M. หรือ Post Meridiem

การระบุวันที่และเวลาในลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะที่พบมากที่สุด ปรากฏในเยอแนลพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 เรื่อง คือ ระยะทางที่ยาวกว่าสองเดือน ในเยอแนลพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ 2 เรื่อง ได้แก่ จดหมายระยะทางไปพิษณุโลกและจดหมายระยะทางไปแหลมมลายู ร.ศ. 121 ในเยอแนลพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 1 เรื่อง คือ นิราศนครวัด และในเยอแนลของพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) เรื่อง ระยะทางไปมณฑลภาคพายัพ พระพุทธศักราช 2465 เช่น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ตัวอย่างที่ 1
CHULALONGKORN UNIVERSITY

เมืองบุงเตนซอก

วันที่ 1 มิถุนายน

เข้า 3 โมง 40 ออกจากโฮเต็ลไปสเตชัน...ขึ้นรถออกจากบัตเตเวีย 4 โมง 5 นาที ถึงบุงเตนซอก 5 โมง 35 นาที...เวลาบ่ายไปสวนโบกะนิ เกอ์ลกาเดน...เวลาพลบออกจากสวนไปขึ้นรถดูตามถนน...เที่ยงยังไม่ทันทั่ว ถูกฝนกลางทาง แล้วตกเรื่อยไม่หยุดจนกระทั่งถึงเวลาที่จะไปกลับ ต้องไป ทั้งฝน วันนี้มีคอนเสิตซอกกับปีแอนโน...กลับมา 2 ยามเศษหรือ 7 ทุ่ม

เมืองบุงเตนซอก

วันที่ 2 มิถุนายน

ตื่น 3 โมงเช้า กรมสมมตที่ตามให้ขึ้นมาเวลานี้ มาถึงก้นนอนหลับ
ที่นี้สบายกว่าบ้ตเตเวียมาก อากาศโปร่งกว่าแลเย็นกว่า...4 โมงเช้าไปที่
ตำบลโยมาศ...เวลาเย็นไปสวนอีก จะเล่าก็พ่นเผื่อเพราะไปเสียทุกวัน ๆ...
วันนี้ได้พบเอตติงคเวอนเนอเยเนรอลซึ่งให้มาตรวจการรับรองแลเลยดู
การทำบ้านด้วย ได้สนทนากันถึงเรื่องยศเดิรน่าเดิรหลังของเจ้าเมือง
กรมการแลเจ้าแขก ได้ความรู้มาก กลับมาบ้านเวลา 2 ยาม

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 60 – 72)

ตัวอย่างที่ 2

วันที่ 30 เวลาเช้า 1 โมง 34 นาที ขึ้นไปวัดสกัดน้ำมัน...

วันที่ 31 เวลาเช้า 2 โมง 10 นาที ³⁴ข้ามฟากไปขึ้นท่าวัด ซี่มาไปดูสระแก้ว...

วันที่ 1 มิถุนายน รศ 120 เวลาเช้า 2 โมง 02 นาที ข้ามไปวัดมหาธาตุ...

วันที่ 2 เวลาเช้า 2 โมงกับ 7 นาที ออกเรือจากพิษณุโลกขึ้นไปตามลำน้ำ...

วันที่ 3 เวลาเช้า 1 โมงกับ 55 นาที ลงเรือเล็กไปขึ้นฝั่งตะวันตก

(ไปพิษณุโลก, 2506: 22 – 36)

ตัวอย่างที่ 3

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

ศักร์ 2 พ.ศ. 121

เช้า 5 โมง 35 ถึงเกาะปราบอ่าวบ้านดอนทอดสมอ...เวลาบ่าย
โมง 10 ลงเรือไฟศุขสวัสดิเข้าไปบ้านดอน บ่าย 4 โมงถึงที่พัก...เย็นเดินดู
ลานบ้านแลที่ว่าการ 2 ทุ่มดิเนอมีสปีช 4 ทุ่มเลิก

เสาร์ 3 พ.ศ. 121

เช้า 2 โมงครึ่งไปดูถนนตัดใหม่ ดูวัดพระโยก (วัดสันดอนคู) วัด
กลาง แลไปดูทางเก่า ทางโทรเลขถึงบ่อยอม กลับเช้า 4.35 ถึงที่พัก

อาทิตย์ 4 พ.ศ. 121

เช้า 2 โมง ไปเยี่ยมพระยารสทิธิ พุดเรื่องสร้างโทรเลข...เช้า 5 โมง 40 ถึงที่ว่าการอำเภอมุดวง...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 2 – 3)

ตัวอย่างที่ 4

วันอาทิตย์ที่ 16 พฤศจิกายน ปีชวด พ.ศ. 2467 เวลาเที่ยงออก จากวังวรดิศ ไปลงเรือสุทธาทิพย์ของบริษัทสยามสตีมนาวีเคชั่น...เวลาบ่าย 1 นาฬิกา ออกเรือ...

วันที่ 17 พฤศจิกายน เวลารุ่งสว่าง แลเห็นเกาะช้างอยู่ตรงเรือทาง ช้างตะวันออก...ทอดสมออยู่ที่ริมเกาะตรนเมื่อเวลาเที่ยงคืน จนจวน 4 นาฬิกา ก่อนเที่ยง จึงให้ถอนสมอแล่นต่อไป

วันที่ 18 พฤศจิกายน เวลาเช้า 6 นาฬิกา ครึ่งถึงอ่าวแก้ว...เวลา บ่าย 1 นาฬิกา ครึ่ง จึงขึ้นรถยนต์ 3 หลังออกจากตำบลแก้ว...

วันที่ 19 พฤศจิกายน การที่เราจะเที่ยวเตร่ มองสิเออบอดูเองเรลลี่ ดังสุปริเอเป็นธุระกะโปรแกรมให้เอง วันนี้กะตั้งต้นแต่เวลาเช้า 9 นาฬิกา เราตื่นแต่เช้า กินกาแฟแล้วเวลา 7 นาฬิกา ว่างอยู่ จึงเดินไปเที่ยวโดยลำพัง...

(นิราศนครวัด, 2514: 3 – 17)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ตัวอย่างที่ 5

วันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2465 เวลา 11. ก.ท. จากแพร่ไปเด่นชัย เวลา 1.40 ล.ท. รถไฟจากสถานีเด่นชัย (รถธรรมดาจากพิษณุโลกไป ลำปาง) รถเดินมาในหว่างเขาสองข้างทางมีป่าไม้สัก...เวลา 2.54 ล.ท. ถึง สถานีบ้านปิน...ที่นี้เป็นเขตรันครลำปาง...

วันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2465 เวลา 7 ก.ท. จากลำปางไปอำเภอมืองงาวโดยรถยนต์ ไปทางถนนสายไปเชียงราย...พักอยู่ที่อำเภอมืองงาว ประมาณ 3 ชั่วโมง กลับถึงลำปางเวลาบ่าย 4 ค่ำเศษ...

วันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2465 เวลา 6.30 ก.ท. ขึ้นรถไฟจาก
ลำปางถึงสถานีบ่อแก้ว ลักษณะภูมิประเทศเป็นทุ่งนาป่ามะเขือ ค่ายที่
ใกล้สระบุรี...

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2465: 12 – 24)

3) การระบุวันที่และเวลาแบบสากลทั้งหมด หมายถึง ใช้วันที่ตาม
ปฏิทินสุริยคติและใช้ระบบเวลาแบบ 24 ชั่วโมงโดยใช้หน่วยเป็น “นาทิต” และ “นาฬิกา” การระบุ
วันที่และเวลาในลักษณะดังกล่าวปรากฏในเยอแนลที่เขียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว 2 เรื่อง ได้แก่ เยอแนลพระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน
เรื่องจดหมายรายวันการเดินทางในอินโดจีนฝรั่งเศส และเยอแนลของ พ.ท. พระภาษาศรีรัตน์ (สุดใจ
จันทร์เวคิน) เรื่องการเยี่ยมเมืองฮานอย (ตั้งเกีย) โดยเครื่องบิน เช่น

ตัวอย่างที่ 1

วันพุธที่ 5 กุมภาพันธ์ วันนี้ลุกขึ้นแต่เช้าเก็บของเส็ดเวลา 7 น.
โดยเหตุที่มองซิเอร์บาบิลโยต์จะส่งของไปท่าเรือก่อน แต่ 7.30 น. คนจึง
จะไป จนกระทั่งเกือบ 8 น. รถยนต์คันใหม่จึงจะมา แทนที่พวกไทยจะไป
กลายเป็นบรรทุกพวก หิงชายฝรั่งเศสซึ่งมาเที่ยวและต้องการจะกลับด้วย
เหมือนกัน กว่ารถจะกลับมารับอีกเกือบ 10 น. เรือบาศักยังไม่มาถึง
ปากน้ำเสียมราถเกือบ 11 น.

...มาถึงปากน้ำเวลา 10 น. พอดี เรือบาศักกำลังเดินมาใกล้ พวก
ที่มาก่อนต้องโยงเรือกับต้นไม้คอยแกร่วอยู่

เรือบาศักมาถึงท่าปงหลวงในทเลสาบ (Kampong Luang des
Lacs) เวลา 18 น.เสส...

วันพรหัสบดีที่ 6 กุมภาพันธ์ เวลาเช้า 8 น. ขึ้นรถยนต์จากบ้านเร
ชิตองต์ที่โพธิสัตว์...เวลา 9 น. ผ่านบ้านโมงหรือไทยเรียกว่าเมืองระสือ
เดี่ยวนี้มีอำเภอละหมู่บ้านเล็กน้อย ถึงพระตะบองเวลา 10.15 น.

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 15 – 18)

ตัวอย่างที่ 2

รุ่งขึ้นวันที่ 23 ตุลาคม เป็นวันหยุดราชการประจำปีอันเป็นที่ระลึกถึงพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 5 พวกเราได้พากันไปถวายบังคมพระบรมรูปณะที่ว่าการกองพลทหารบกที่ 5 ในการนี้นายพันโทพระทยานพิฆาฏได้มีใจเอื้อเพื่อจัดดอกไม้ธูปเทียนสำหรับไปถวายบังคมให้ทั่วกันทุกคน.

ภายใน 6 วันซึ่งพักอยู่ในจังหวัดนี้ [นครราชสีมา – ผู้วิจัย] ชีวิตร์ของพวกเราเต็มไปด้วยความเพลิดเพลิน...

ก่อนหน้าที่จะออกจากจังหวัดนี้เดินทางต่อไปยังจังหวัดร้อยเอ็จพระยากำแหงสงครามสมุหเทศาภิบาลได้เชิญพวกเราพร้อมด้วยนายทหารแห่งกองบินใหญ่ที่ 3 ไปชุมนุมรับประทานน้ำชาขณะจวนของท่านเวลา 17 นาฬิกา วันที่ 28 ตุลาคม ผู้บังคับการกองบินใหญ่ที่ 3 เป็นหัวหน้านำพวกเราไปถึงจวนท่านสมุหเทศาภิบาลเวลา 17 นาฬิกา หย่อน 5 นาที.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 15 – 20)

การระบุวันที่และเวลาในย่อแนลเป็นส่วนหนึ่งี่แสดงให้เห็นพัฒนาการของระบบวันที่และเวลาในบันทึกของไทย จากเดิมที่เคยใช้วันที่แบบจันทร์คติและใช้ระบบเวลาแบบท่อม โมง ยาม รุ่ง เทียง คำ เริ่มมีระบบวันที่และเวลาแบบสากลหรือสุริยคติเข้ามาผสมผสานมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังเห็นได้จากการระบุวันที่และเวลาในย่อแนลซึ่งปรากฏหลายแบบ ระบบวันที่และเวลาในย่อแนลนอกจากจะแสดงให้เห็นว่าบันทึกการเดินทางประเภทนี้มีจดหมายเหตุเป็นพื้นฐานแล้วยังแสดงให้เห็นการรับรูปแบบวันที่และเวลาของตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับระบบที่ใช้อยู่แต่เดิมจนกระทั่งกลายเป็นระบบที่ใช้กันแพร่หลายและเข้ามาแทนที่การระบุวันที่และเวลาแบบดั้งเดิมของไทยในที่สุด

3.1.2.2.2 การระบุวันที่และเวลาในร้อยแก้วบันทึกการเดินทางประเภทอื่น

พบว่ามีกรระบุวันที่และเวลาเหมือนกับการระบุวันที่และเวลาในย่อแนลแบบใดแบบหนึ่ง

1) การระบุวันที่และเวลาในจดหมายเหตุบันทึการเดินทางของ
ราชการ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 การระบุวันที่และเวลาในจดหมายเหตุระยะทาง
พระอุบลีไปลังกาทวีป ใช้ระบบวันที่และเวลาแบบไทยทั้งหมด ดังความว่า

ณ วันพฤหัสบดีเดือน 8 ขึ้น 6 ค่ำ อัครมหาเสนาธิบดีและเสนาบดี
ก็มาปรนนิบัติพระสงฆ์เข้าเพลแล้ว ครั้นเวลาบ่ายโมงหนึ่ง เชิญพระพุทธเจ้า
พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า พระราชสาสน์ ไปแต่เมืองโกตะพะละ มีแต่รังสีมี
ปีกลอง มีธงเทียวแห่ไปเหมือนแต่หลังนั้น ครั้นเพลบ่าย 5 โมง ถึงหอพระ
ราชสาสน์ตำบลที่คงคาคลองน้ำกว้างประมาณ 30 วา เป็นทาง 270 เส้น...

ณ วันศุกร์เดือน 8 ขึ้น 7 ค่ำ ปีวอกจัตวาศก พ.ศ. 2295 นั้น
พระเจ้าเกียรติสิริราชสิงหะ มีรับสั่งให้ตั้งกระบวนแห่ พระพุทธเจ้า
พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า นำหน้ากระบวนเสด็จเข้าพระนครศิริวิวัฒนบุรี
ขบวนทูตานุทูตไทยเชิญพระราชสาสน์ตามไปภายหลังกระบวนเสด็จ โปรด
ให้พระสงฆ์สามเณรไทยไปพักอยู่กุฎีซึ่งได้สร้างขึ้นรับ ณ วัดบุบผาราม
ส่วนพวกทูตานุทูตนั้น ให้ไปพักอยู่ ณ ที่รับแขกเมือง โปรดให้เลี้ยงดูและ
พระราชทานเครื่องใช้สอยมิให้อัตคัด

ณ วันศุกร์เดือน 8 ขึ้น 14 ค่ำ เวลาค่ำ พระอุบลีให้อุปสมบทแก่
สามเณรไทยที่ไปด้วยรูปหนึ่งในคามสีมา

(สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510: 71 - 72)

ตัวอย่างที่ 2 การระบุวันที่และเวลาในจดหมายเหตุราชทูตไทยไป
ฝรั่งเศส ใช้ระบบวันที่และเวลาแบบไทยทั้งหมด ดังความว่า

วันเสาร์ เดือน 5 แรม 11 ค่ำ เวลาเช้าเรือแล่นออกลิกไม่เห็นฝั่ง
เวลาเที่ยงลุดเตนเนนคิดแผนที่สอบดูรู้ว่าเรือถึงตรงเกาะหมาก เวลาค่ำเห็น
เกาะปูลูเปราข้างขวา ไม่มีคน

วันอาทิตย์ เดือน 5 แรม 12 ค่ำ เวลาบ่ายแลเห็นเขาบนเกาะ
สุมาตรา อยู่ทิศตะเภาข้างซ้าย

วันจันทร์ เดือน 5 แรม 13 ค่ำ เป็นลมสลัดัน คลื่นใหญ่ เวลา
บ่าย 5 โมง เรือไปพันเกาะสุมาตรา เวลา 4 ทุ่มฝนตกจนเวลา 7 ทุ่ม
ขาดเม็ด...

(ประชุมพงศาวดาร เล่ม 17, 2507: 261)

ตัวอย่างที่ 3 ในจดหมายเหตุของราชการเรื่องบันทึกเรื่องการเดินทาง
 ไปดูกิจการต่าง ๆ ในแหลมมลายูและประเทศพม่า ของเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ อธิบดีกรม
 โยธาธิการเมื่อ พ.ศ. 2431 ใช้ระบบวันที่ทั้งแบบไทยและแบบสากล วันที่แบบสากลนั้นบันทึกเป็น
 ภาษาต่างประเทศ ส่วนระบบเวลาใช้แบบไทย ดังความว่า

วัน 5 ฯ 11 ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก ปี 1250 (1st November 1888)
 12

เรือเดินตัดมาเวลา 2 โมงเช้า และเห็นเกาะปูลูปันยัง เวลาเช้า
 2 โมงเศษเรือเดินตัดข้ามปากมาแหลมตะวันตก มาในทะเลแลไม่เห็นฝั่ง

วัน 6 ฯ 11 ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก ปี 1250 (2nd November 1888)
 13

เวลาบ่าย 2 โมง แลเห็นเกาะปูลูบาราใต้เมืองตรังกานู แล้ว
 เดินเรือตัดมาเมืองสิงคโปร์ เวลา 2 ยามเศษฝนตก เรือเดินเข้าไปในช่อง
 แหลมเมืองสิงคโปร์

(2516ค, p. 2)

2) การระบุวันที่และเวลาในจดหมายเล่าเรื่องการเดินทาง

มีข้อสังเกตว่าการระบุวันที่และเวลาในจดหมายมีลักษณะแตกต่างจากงานประเภทอื่น กล่าวคือ
 โดยปกติผู้เขียนจะระบุวันที่บนหัวจดหมายอยู่แล้ว หากเป็นจดหมายที่เล่าเรื่องการเดินทางเฉพาะวัน
 ใดวันหนึ่ง วันที่บนหัวจดหมายก็คือวันที่ที่เดินทาง แต่ถ้าผู้เขียนบันทึกการเดินทางย้อนหลังหลายวัน
 ลงในจดหมายฉบับเดียว ผู้เขียนจะระบุวันที่เดินทางวันอื่น ๆ กำกับไว้ในเนื้อหาด้วย โดยปกติผู้เขียน
 จะใช้ระบบวันที่แบบสากลแต่ใช้ระบบเวลาแบบไทย

ก. จดหมายที่เล่าเรื่องการเดินทางเฉพาะวันใดวันหนึ่ง เช่น พระราชหัตถเลขาในราชการคราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) “ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรประการ” ประธานในที่ประชุมเสนาบดีซึ่งอยู่รักษาพระนคร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าถึงการเดินทางจากเมืองสิงห์บุรีไปบ้านสรรพยา (เมืองชัยนาท) ซึ่งใช้เวลาเพียง 1 วัน ด้วยเหตุนี้วันที่ที่ระบุบนหัวพระราชหัตถเลขา ก็คือวันที่เดินทางนั่นเอง ดังความว่า

บ้านสรรพยา

วันที่ 5 ตุลาคม ร.ศ. 120

“ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรประการ”

ด้วยอนุสนธิรายงานซึ่งได้บอกไปแต่ก่อน วันนี้เวลา 3 โมงเช้า ได้ออกจากเมืองสิงห์มาถึงพลับพลาบ้านสรรพยาเวลาย่ำค่ำ ตามระยะทางก็คล้ายกันกับเมืองพรหม ต่างแต่ตึ๊งค้อยสูงขึ้น ที่ว่าการเมืองอินทร์ย้ายไปตั้งฝั่งตะวันออก เข้าแขวงเมืองไชยนาท พระยาสุรบดีสินทร²⁸ ไปเปลี่ยนลงเรือเขาวาน้ำปีนนี้น้อยกว่าปีกลายนี้ศอกเศษ เพราะฉนั้นพลับพลาซึ่งทำริมฝั่งจึงได้สูงกว่าเรือมาก มีอำเภอกำนันแลราษฎรมาหามาก กำลังแจกเสมออยู่ฝนตกหนักประมาณสัก 4 ชั่วโมงจึงได้หยุด มีสัตว์ต่าง ๆ มาก มีฝูงชุมแต่ไม่เหมือนที่เล่า การทั้งปวงเรียบร้อยเป็นปรกติดี

สยามินทร์

(ศิรินันท์ บุญศิริ (บรรณาธิการ), 2547, p. 61)

ข. จดหมายที่เล่าเรื่องการเดินทางย้อนหลังหลายวัน เช่น พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. 108 (พ.ศ. 2432) ฉบับที่ 1 ถึง “ท่านกลางแลกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรประการ” (ผู้รักษาพระนคร) บนหัวพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 21 กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก 108 ทรงเล่าเรื่องการเสด็จประพาสย้อนหลังตั้งแต่วันที่ 11 – 20 กรกฎาคม โดยทรงระบุวันที่กำกับเหตุการณ์ในแต่ละวันด้วย ดังความว่า

²⁸ พระยาสุรบดีสินทร (ตั้ง) [เชิงอรรถตามตัวบท]

เรือพระที่นั่งอุบลบุรุษทอดปากอ่าวเมืองสงขลา

วันที่ 21 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 108²²

ถึงท่านกลางแลกรมหลวงเทเวศร์วโรปการ

ด้วยระยะทางที่ฉันออกมาครั้งนี้ ไม่ตรงกันกับโปรแกรมที่กะไว้
เดิม ต้องยกเรือไปตามเวลาที่ได้ขอลมจัดไม่จัด แลตามความประสงค์ที่
จะเที่ยวไปมา ไม่จำเป็นที่จะต้องเอาเปนแน่ จึงขอเล่าเรื่องพอให้ทราบตาม
ระยะที่ได้มาแล้ว

ในวันที่ 11 กรกฎาคม เวลาบ่าย 4 โมงหย่อนเล็กน้อย ออกจาก
เมืองสมุทรปราการ เวลาค่ำมีลมจัดคลื่นไม่สู้มากนัก...

วันที่ 12 เวลาเช้าโมงเศษ ทอดที่อ่าวเกาะหลัก...

วันที่ 13 เช้ามืดมีลมจัดแต่ไม่มีคลื่น ต่อกลางวันจึงมีคลื่น...

วันที่ 14 เวลาเช้าโมงเศษถึงเกาะง่าม ทอดใกล้เกาะนำตัววันออก...

วันที่ 15 เช้าโมงครึ่งขึ้นบ้านหาดรี มีเรือนโรงสักหกเจ็ดหลัง...

วันที่ 16 เวลา 3 โมงเช้าทอดสมอที่อ่าวเสด็จ...

วันที่ 17 พอสว่างออกเรือจะไปดูบ้านใต้ ซึ่งเป็นบ้านใหญ่ใน
เกาะพัง...

วันที่ 18 ล่องจะไปทอดที่ในช่องสมุยอีก ลมจัดทอดไม่ได้...

วันที่ 19 วันนี้เป็นวันคลื่นลมอยู่ข้างเรียบราบกว่าทุกวันตั้งแต่
มาเปนแต่เวลาเช้ามืดเล็กน้อย...

วันที่ 20 พอรุ่งสว่างเลื่อนเรือไปทอดที่ [ไปทอดในที่ - ผู้วิจัย]...

...คนอื่นก็มีความสบายด้วยกันหมดทั้งสิ้น ให้เธอแจ้งความแต่
พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในให้ทราบทั่วกัน อย่าให้มี
ความวิตกถึงฉันเลย.

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2550ก: 3 – 13)

3) การระบุวันที่และเวลาในบันทึกการเดินทางส่วนตัว เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ในพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสต้นครั้งที่ 2 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ระบบวันที่แบบสากล ทรงระบุวันที่อย่างชัดเจนเพียงครั้งเดียวในบันทึกวันแรก จากนั้นทรงระบุเฉพาะตัวเลขหรือระบุตัวเลขและชื่อเดือนในกรณีที่เปลี่ยนเข้าสู่เดือนใหม่ ส่วนระบบเวลาทรงใช้ทั้งแบบไทยและแบบสากล ดังความว่า

วันที่ 27 กรกฎาคม 125 ออกจากสวนดุสิต 2 ทุ่ม...

วันที่ 28 เข้าโมงครึ่ง ถ่ายรูป...ผ่านหน้าวัดเขมาเวลา 3 โมง 15 นาที...

วันที่ 29 เข้า ขึ้นไปบนวัดถ่ายรูป...

วันที่ 30 เข้า ขึ้นไปถ่ายรูปบนสะพานแลบ้านกรมมรุพงษ์...

วันที่ 31 เข้า 3 โมงออกเรือ...

วันที่ 1 สิงหาคม เมื่อคืนนี้ที่ว่าฝนหยุด 4 ทุ่มนั้นเป็นคำเท็จ กลับตกใหม่หนักอย่างเดียวกันไปจน 2 ยาม จึงพำไปจน 7 ทุ่ม...

(2531ก: 1 – 2)

ตัวอย่างที่ 2 ในจดหมายระยะทางไปมณฑลราชบุรี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงใช้ระบบวันที่แบบสากลและใช้ระบบเวลาทั้งแบบไทยและสากล การระบุวันที่และเวลามีได้เป็นระบบอย่างสม่ำเสมอ ดังความว่า

วันที่ 4 มีนาคม 121

เช้า 3.15 ไปหาเจ้าพระยาสุรพันธ์ที่บ้าน แล้วไปวัดใหญ่...

วันที่ 5 มีนาคม

เช้า 2 โมง 30 ไปวัดมหาธาตุ แล้วไปวัดพระนอน...

วันที่ 6 มีนาคม 121

เช้า 2.40 ไปเขาหลวง...

วันที่ 7 มีนาคม

เช้า 2.40 ไปวัดใหญ่ถ่ายภาพบานประตู...

(2561ข, pp. 1-13)

ตัวอย่างที่ 3 ในบันทึกประจำวันตามเสด็จพระราชดำเนินประพาศ
เกาะชวาคั้งที่ 2 ร.ศ. 120 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร
ทรงใช้ระบบวันที่และเวลาทั้งแบบไทยและแบบสากล ทรงบันทึกวันที่อย่างละเอียดชัดเจนทุกวัน
นอกจากนี้ยังทรงระบุสถานที่ที่ทรงเขียนบันทึกและลำดับวันของการเดินทางด้วย ดังความว่า

บุดเณซอรค

วันที่ 14²⁹

วันเสาร์ที่ 18 พฤษภาคม ร.ศ. 120

ตรงกับวัน 7¹ ๗ ค่ำ ปีฉลู ตรีศก 1263

เวลาเช้า 2 โมงไปเมืองปัตเตเวีย วันนี้ไม่ได้วารถไฟทั้งหลัง ต้องไปจับเอา
เอง...เวลาบ่ายฝนยังไม่ตก เพราะที่นี้ฝนตกเวลาบ่ายทุกวัน เราขอให้พา
เที่ยวในสวนโบตะนิคคัลพักหนึ่ง เป็นที่ตกลง เข้าทางด้านหน้าวังเกาเวเนอร์
แลเห็นดวงดาวประมาณ 300 กว่าว่าเคลื่อนตามสนามใต้ต้นไม้...

บันดุง

วันที่ 15

วันอาทิตย์ที่ 19 พฤษภาคม ร.ศ. 120

ตรงกับวัน 1² ๗ ค่ำ ปีฉลู ตรีศก 1263

เวลา 2 โมงเช้าไปขึ้นรถไฟไปอยู่บันดุง รถเปลี่ยนใหม่เป็นรถสำหรับนอนได้
...มาถึงบันดุงเวลา 2 โมง 2 นาที...

(2501: 16 – 17)

การนำเสนอเนื้อหาตามกรอบเวลาที่ปรากฏในเยอแนลและ
ร้อยแก้วบันทึกการเดินทางประเภทอื่น ทำให้ผู้เขียนสามารถขยายความหรือให้รายละเอียดสิ่งที่ตน
กระทำหรือประสบพบเห็นระหว่างการเดินทางในแต่ละวันได้อย่างเต็มที่ และถึงแม้ว่าจะเป็นการ
เดินทางที่ใช้ระยะเวลายาวนาน การนำเสนอเนื้อหาตามกรอบเวลาก็ทำให้สามารถรักษาเอกภาพของ
เนื้อหาทั้งหมดไว้ได้ ส่วนผู้อ่านก็ติดตามเรื่องราวได้โดยไม่เกิดความสับสน

²⁹ เป็นวันที่ 14 ของการเดินทาง

3.2 เยอแนลในฐานะประเภทวรรณคดี

การพิจารณาความหมายของเยอแนลเฉพาะส่วนที่ 1 ที่กล่าวว่า **เยอแนลเป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา** เห็นได้ว่ามีงานเขียนร้อยแก้วประเภทอื่นที่มีลักษณะเข้าได้กับนิยามดังกล่าว จึงเป็นงานที่มีลักษณะร่วมกับเยอแนล ผู้วิจัยได้กล่าวถึงงานที่มีลักษณะร่วมกับเยอแนล 3 ประเภท ได้แก่ จดหมายเหตุบันทึกการเดินทางของราชการ จดหมายเหตุเล่าเรื่องการเดินทาง และบันทึกการเดินทางส่วนตัว พร้อมทั้งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าตัวบทแต่ละประเภทมีลักษณะร่วมกับเยอแนลทั้งในด้านเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทางและด้านการนำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา

กล่าวได้ว่ารูปแบบการเขียนที่เป็นร้อยแก้ว เนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทาง และการนำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา แม้จะเป็นลักษณะของเยอแนล แต่ก็มีใช้ลักษณะเฉพาะที่แบ่งแยกเยอแนลออกจากงานประเภทอื่น เนื่องจากเป็นลักษณะที่ปรากฏร่วมกับงานประเภทอื่นเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ถ้าจะพิจารณาเยอแนลในฐานะประเภทวรรณคดีที่มีลักษณะเฉพาะก็ต้องทำให้ความหมายของเยอแนลชัดเจนและแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างเยอแนลกับงานที่มีลักษณะร่วมกัน

3.2.1 ความแตกต่างระหว่างเยอแนลกับงานที่มีลักษณะร่วมกัน ความแตกต่างระหว่างเยอแนลกับงานประเภทอื่นที่มีลักษณะร่วมกับเยอแนลจะปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อพิจารณาความหมายของเยอแนลส่วนที่ 2 ที่กล่าวว่า **เยอแนลเป็นงานที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคลโดยมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป** ความหมายส่วนนี้สามารถพิจารณาแยกได้เป็น 2 ประเด็น ได้แก่ เยอแนลเกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคลและเยอแนลมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป แต่ละประเด็นทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างเยอแนลกับงานประเภทอื่น ดังนี้

3.2.1.1 เยอแนลเกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคล หมายความว่า เป็นบันทึกที่เกิดขึ้นจากความตั้งใจของผู้เขียนเอง มิได้เขียนขึ้นเพราะเป็นงานในหน้าที่ จึงไม่ใช่เอกสารของหน่วยงาน เยอแนลเขียนขึ้นด้วยความสำนึกในคุณค่าประสบการณ์เฉพาะบุคคล กล่าวคือผู้เขียนตระหนักว่าการเดินทางของตนเป็นกิจกรรมที่มีได้เกิดขึ้นโดยง่าย ต้องใช้ทุนทรัพย์ แรงกาย เวลา และสิทธิพิเศษทางสังคมบางประการ เรื่องราวการเดินทางไกลของบุคคลหนึ่ง ๆ จึงเป็นประสบการณ์ที่

ควรค่าแก่การเก็บรักษาไว้ไม่ให้สูญหาย สำนึกดังกล่าวเป็นแรงผลักดันให้ผู้เขียนถ่ายทอดประสบการณ์ของตนไว้อย่างละเอียดและตรงไปตรงมา มีทั้งเรื่องส่วนตัว ความคิดเห็นส่วนบุคคล และเรื่องทางสังคมที่แวดล้อมตัวผู้เขียน ด้วยเหตุนี้ “ตัวตน” ของผู้เขียนจึงได้รับการรักษาไว้เป็นอย่างดีในบันทึกประเภทนี้ กล่าวคือบุคลิกลักษณะของผู้เขียนสะท้อนอยู่ในลีลาการใช้ภาษา การแสดงความคิดเห็น และการแสดงอารมณ์ความรู้สึกต่อสิ่งต่าง ๆ รอบตัว ความสำนึกในคุณค่าประสบการณ์ส่วนบุคคลดังกล่าว ส่งผลให้ผู้เขียนพยายามบันทึกการเดินทางของตนให้ครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุดและนำเสนอเนื้อหาด้วยลีลาภาษาหรือกลวิธีที่เป็นตัวของตัวเองที่สุด

เมื่อพิจารณาเยอแนลในฐานะบันทึกการเดินทางของปัจเจกที่เกิดจากเจตจำนงเสรีของผู้เขียน เยอแนลจึงแตกต่างกับจดหมายเหตุบันทึกการเดินทางของราชการซึ่งแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ จดหมายเหตุระยะทางแบบเก่าและจดหมายเหตุเสด็จประพาส

ในกรณีของจดหมายเหตุระยะทางแบบเก่า เห็นได้ว่าบันทึกการเดินทางประเภทนี้เป็นเอกสารราชการที่เขียนขึ้นโดยข้าราชการผู้มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงและเขียนขึ้นเพื่อทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายรายงานการเดินทางและการปฏิบัติภารกิจของคณะเดินทางให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ด้วยเหตุนี้เนื้อหาในบันทึกส่วนที่กล่าวถึงเส้นทางจึงให้ข้อมูลระยะทางที่เน้นการระบุชื่อบ้านนามเมืองและชื่อสถานที่โดยมิได้กล่าวถึงสภาพบ้านเมืองหรือความเป็นอยู่ของผู้คนมากนัก เนื้อหาส่วนใหญ่เน้นรายละเอียดของพิธีการทูตหรือขนบธรรมเนียมราชสำนัก นอกจากนี้การเขียนอย่างรายงานราชการทำให้มีข้อจำกัดในการแสดงความคิดเห็นหรืออารมณ์ความรู้สึก ดังนั้นตัวตนของผู้เขียนถูกปิดปรองไว้ มิได้รับการนำเสนออย่างเปิดเผยดังเช่นที่ปรากฏในเยอแนล

ในกรณีของจดหมายเหตุเสด็จประพาสเห็นได้ว่างานเขียนประเภทนี้เป็นหนังสือราชการเดี่ยวเช่นกัน แต่แตกต่างกับจดหมายเหตุระยะทางแบบเก่าในประเด็นที่ว่าตัวบทประเภทนี้มีได้บันทึกการเดินทางของผู้เขียนเอง แต่เป็นบันทึกเรื่องการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อนำไปเผยแพร่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ของทางราชการ ผู้เขียนอาจเป็นพระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการที่รวมไปในกระบวนเสด็จและมีหน้าที่คอยติดตามการเสด็จประพาส เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นศูนย์กลางของบันทึกประเภทนี้ การนำเสนอเนื้อหาจึงมีการใช้คำราชาศัพท์เพื่อรายงานการเสด็จประพาสของพระองค์ หากเปรียบเทียบเนื้อหาระหว่างพระราชนิพนธ์เยอแนลกับจดหมายเหตุเสด็จประพาสที่เจ้าพนักงานเขียนขึ้นในคราวเดียวกัน

จะเห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนของมุมมอง น้ำเสียง และการใช้ถ้อยคำภาษา ดังตัวอย่างจาก พระราชนิพนธ์เยอแนลเรื่อง *ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู รัตนโกสินทรศก 109* กับจดหมายเหตุของทางราชการเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. 109 ความว่า

เยอแนล	จดหมายเหตุ
<p>ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู รัตนโกสินทรศก 109</p> <p style="text-align: center;"><u>วันที่ 21 วันจันทร์ เดือน 6 ขึ้น 3 ค่ำ</u></p> <p>...กินเช้าแล้วดูจัดข้างผูกข้างอะอะอยู่นาน ข้างที่นั่งเป็นข้างพระยานครชื่อพังเล็บดำ ฝีเท้าเร็วเดินได้โม่งละร่อยกว่า ยิ่งเดินเร็วหลังยิ่งดี ผูกเกาะอย่างแขก สัปคับต่อเหมือนถัง หลังคาเป็นเพดานผ้าใบของพระยาระนอง สบายไม่โคลงเหมือนสัปคับไทย เจ้าของหนักเหลือที่จะหนัก ถึงพาข้างมาตรวจทางเองแต่คีนี่เวลา 8 ทุ่ม ให้สัปคับขึ้นที่ลงชั้น ๆ หลายแห่ง มีคนเดินประจำเท้าถือขอ 2 ถือนิดบ้าง ไม่น้ำบ้าง 8 คน ตามหลังอีก 4 คน ตัวเองกับพระเสนมหามนตรีเดินคุยมาด้วยกัน ต้องใช้หมอของเขา กรมข้างเราพูดไม่เข้าใจกัน เข้าเกยได้เรียบร่อย รับลูกชายใหญ่และชายเล็กขึ้นด้วย เจ้านายขุนนางที่ตามมาในกระบวนม้าขึ้นข้างหมด ชายโตกับชายยุคลขึ้นกับกรมดำรงและกรมสรรพสิทธิ์ ข้างพระอัครภูงค์นำหน้า ในข้างนำเมืองนครเข้ามาอีกข้าง 1 ออกจากท่าศาลเวลา 5 โมง 18 นาที เป็น</p>	<p>พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสแหลมมลายู คราว ร.ศ. 109 ร.ศ. 117 ร.ศ. 119 ร.ศ. 125 ร.ศ. 128</p> <p><u>วันที่ 21...เวลาเช้า 5 โมงเสด็จจากปลับปลาท่าศาลา</u> เปนกระบวรข้าง ข้างพระยานครศรีธรรมราชชื่อพังเล็บดำเป็นข้างพระที่นั่ง ทางในระยะนี้ไปในช่องเขาที่แคบหน่อยหนึ่งแล้วออกที่กว้าง แลเห็นเขาเปนวงรอบสลับซับซ้อนกับพื้นดินสูง ๆ ต่ำ ๆ ในกลางที่ว่างนี้ เปนที่สันปันน้ำเรียกว่าตร่อนน้ำแบ่ง ลำธารข้างหนึ่งน้ำไหลไปลงทะเลอ่าวสยามทางคลองชุมพร ลำธารข้างหนึ่งน้ำไหลไปลงทะเลอ่าวเบ็งคอล ทางคลองบางกะลี้ ฤๅปากฉลิกเมืองกระ ในที่นี้มีศิลาลอยแท่งใหญ่จมดินอยู่ข้างทางก้อนหนึ่ง โปรดให้จารึกอักษรพระนาม จ.ป.ร. แลศักราช 109 ไว้</p> <p style="text-align: right;">(หอพระสมุดวชิรญาณ, 2467, p. 8)</p>

ทางตัดต้นไม้กว้างมาตลอด ทางเดินก็กว้างกว่า
ทางข้างชุมพร ซึ่งไม่ได้ทำเลยตั้งแต่ตัดต้นไม้ มี
เสาโทรเลขปักรายมาข้างทางหลายสิบต้น แต่ยังไม่
ตลอด มาออกที่กว้างเมื่อจะถึง “ตรอน้ำแบ่ง”
คือที่น้ำตกข้างชุมพรทาง 1 ข้างกระทาง 1 เป็นที่
ขึ้นนั่งรามมาก ดูเขารอบทุกด้าน กลางกว้างเป็น
ที่สูง ๆ ต่ำ ๆ ถ้าอยู่ที่สูงแลเห็นกระบวนช้าง
กระบวนวอทั้งข้างหน้าข้างหลังเต็มกระบวน ใน
กลางที่แจ้งนี้เป็น “ตรอน้ำแบ่ง” มีศิลาก้อนใหญ่
จมดินครึ่งหนึ่งมีก้อนเล็กซ้อน ซึ่งเห็นจะเป็นหิน
ลอยทั้งสองก้อน ให้เขามาหาไว้จะจารึก เห็น
ก้อนใหญ่จะศูนย์ยากกว่า จึงให้กลิ้งก้อนเล็กลง
เสีย ให้กรมสรรพสิทธิ์เขียน จ.ป.ร.อย่างอัฐ กับ
กรมสมมตเขียน 109...

(2475: 27 – 28)

ในตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าข้อความในพระราชนิพนธ์เยอแนลมีรายละเอียดที่ทำให้
ภาพกระบวนเสด็จมีชีวิตชีวา ทรงกล่าวว่า การจัดเตรียมกระบวนเสด็จที่เป็นไปอย่างสับสนวุ่นวาย
เพราะใช้ช้างจำนวนมาก เมื่อกระบวนเสด็จเริ่มเคลื่อนออกจากพลับพลา ทรงพอพระราชหฤทัยช้าง
พระที่นั่งซื่อพังเสียบคำซึ่งได้รับการฝึกมาเป็นอย่างดี ทรงพรรณนาความงดงามของทัศนียภาพที่
กระบวนเสด็จผ่านไป และทรงให้รายละเอียดเรื่องการจารึกพระปรมาภิไธยลงบนก้อนหินบริเวณ
ตรอน้ำแบ่ง ส่วนในจดหมายเหตุเสด็จประพาสซึ่งเป็นหนังสือราชการนั้น มีการใช้คำราชาศัพท์และ
บันทึกเหตุการณ์อย่างกระชับ ไม่พรรณนารายละเอียดของกระบวนเสด็จหรือความงดงามของ
ทัศนียภาพ ผู้เขียนไม่แสดงความคิดเห็นหรืออารมณ์ความรู้สึกดังเช่นที่ปรากฏในเยอแนล จึงกล่าวได้
ว่าประเด็นเรื่องเจตจำนงของปัจเจกบุคคลมิผลให้ตัวบทแตกต่างกันอย่างชัดเจน

3.2.1.2 เยอแนลมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป

หมายความว่า เยอแนลเป็นบันทึกการเดินทางที่เขียนขึ้นโดยมีพันธกิจต่อผู้อ่าน กล่าวคือ ผู้เขียนมิ

เพียงต้องการบันทึกเรื่องราวที่ตนเห็นว่ามีคุณค่าไม่ให้สูญหายไปเท่านั้น แต่ยังมีเจตนาเผยแพร่เรื่องราวในบันทึกของตนให้ผู้อื่นอ่านด้วย ผู้อ่านที่ผู้เขียนคำนึงถึงในการสร้างงานคือผู้อ่านที่มีตัวตนจริง ไม่ใช่เพียงผู้อ่านที่ถูกสมมติขึ้นในใจผู้เขียนเท่านั้น ที่สำคัญคือผู้อ่านในที่นี้เป็นผู้อ่านทั่วไป มิได้เจาะจงบุคคลหรือจำกัดกลุ่ม เยอแนลแต่ละเรื่องแสดงให้เห็นว่าผู้เขียนสื่อสารกับผู้อ่านในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ การใช้คำว่า “ผู้อ่าน” หรือ “คนอ่าน” ออกมาโดยตรง การใช้คำสรรพนามบุรุษที่ 2 เรียกผู้อ่านว่า “ท่าน” หรือ “ท่านผู้อ่าน” และการสื่อสารกับผู้อ่านโดยละคำเรียก แต่ในบริบทบางชิ้นชัดเจนว่ากำลังสื่อสารกับผู้อ่าน เช่น “...หมวกแก๊ปที่พวกภูปติไล่ก็ดี หมวกทหารที่พวกเจ้าแขกไล่ก็ดี จะเอามาใส่หัวใคร ๆ ที่ไม่ได้โพกผ้าไม่ได้เลย จึงต้องขอให้เข้าใจว่าหมวกนี้ใหญ่โตมาก...” (เสด็จประพาสทวายครั้งที่ 2, 2504ก: 152) ในบริบทข้างต้น ผู้เขียนขอให้ผู้อ่านเข้าใจว่าหมวกของเจ้านายชวามีขนาดใหญ่โตมากเพราะต้องสวมลงบนผ้าโพกหัวอีกครั้งหนึ่ง

จุดประสงค์ในการถ่ายทอดเรื่องราวแก่ผู้อ่านทั่วไป ทำให้เยอแนลแตกต่างกับบันทึกการเดินทางประเภทจดหมายทั้งที่เป็นจดหมายราชการและจดหมายส่วนตัว เพราะจดหมายเป็นงานเขียนที่ระบุตัวผู้รับหรือจำกัดกลุ่มผู้อ่านชัดเจน หากเปรียบเทียบเนื้อหาในพระราชนิพนธ์เยอแนลกับจดหมายที่เขียนขึ้นในโอกาสเดียวกัน พบว่ารายละเอียดในเยอแนลมากกว่าในจดหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจดหมายราชการซึ่งใช้สื่อสารเรื่องสำคัญและจำเป็นเท่านั้น ดังตัวอย่างจากเยอแนลเรื่อง *ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู รัตนโกสินทรศก 109* ลงวันที่ 19 เมษายน รัตนโกสินทรศก 109 เปรียบเทียบกับข้อความในพระราชหัตถเลขาถึงคณะผู้รักษาพระนครซึ่งลงวันที่เดียวกัน ความว่า

เยอแนล	พระ
ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู รัตนโกสินทรศก 109	ราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 5 เรื่องเสด็จประพาสแหลม

มลาชู

รวม 4

คราว ร.ศ.

108,

109,

117, 120

วันที่ 19 วันเสาร์ เดือน 6 ขึ้นค่ำ 1

นอนสบายในห้อง ปิดฝารอบยังต้องห่มผ้าชั้น 1 แต่ปรอทลึ่มไว้ในเรือไม่รู้ว่าจะเท่าใด...พระยาชุมพร พระไชยา พระยานครนำช้างมาแต่เมืองนครถึงวันนี้ 30 เศษ ล้ำข้ามน้ำไม่ได้ 20 เศษ มีช้างหลังดี 4 เชือก ช้างเมืองไชยา 20 ช้าง ชุมพร 70 ช้าง คือเกณฑ์ทั้งท่าแสะ รับร่อ ช้างระนอง 50 เศษ ช้างหลังสวน 7 ช้าง รวมอยู่ใน 170 - 180 ช้าง ๆ ในเมืองชุมพรที่มีมาก เพราะใช้บรรทุกสินค้าออกไปเมืองกระ ทางที่จะไปนี้ ขากลับบรรทุกหว่าย ราคาที่เมืองกระ 2 บาท มาถึงนี้ 5 บาท ที่เมืองอื่นใช้การในเมืองมาก คือบรรทุกและลาก เช่น มาดเรือใช้ช้างลากทั้งสิ้น ค่าจ้างช้างแต่ขึ้นไปเมืองกระ ถ้าบรรทุกเที่ยวละ 2 บาท ถ้ากลับบรรทุกสินค้าจึงมีค่าจ้างอีก 2 บาท แต่มาไม่มีเลย เพราะพวกเมืองกระซื้อไปขายปิ้งมาก เป็นมามีราคาว่ามาพะมาด้วยไม่หอบ.

พลับพลา

ที่ประทับ

แรมเมือง

ชุมพร

วันที่ 19

เมษายน

รัตนโกสิ

นทรศก

109

ถึงที่

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2475: 13 - 14)

ประชุม

CHULALONGKORN UNIVERSITY

เสนาบดี

ซึ่งอยู่

รักษาพระ

นคร

...วันที่ 19

เป็นวันพัก

จ่าย ช้าง

ตระเตรียม

ก า ร ที่

จะเดิรทาง
 ช้างที่
 จะเปนน
 พาหนะ
 มาถึง
 พร้อมกัน
 แล้วคือ
 ช้างเมือง
 ชุมพร
 ประทิว
 ทำชะ 70
 ช้าง ช้าง
 เมืองไชยา
 20 ช้าง
 เมือง
 ระนอง 50
 เมืองหลัง
 สวน 9³⁰
 เมือง
 นครศรีธรรม
 ราช 30
 เปนพอใช้
 ไม่ขัดขวาง
 อันใด...

(2550ก:

³⁰ ตัวเลขแจ้งจำนวนช้างเมืองหลังสวนที่ตลาดเคลื่อนกันอยู่นี้ น่าจะเกิดจากความผิดพลาดตอนพิมพ์ต้นฉบับ เพราะเลข ๗ และเลข ๙ มีลักษณะคล้ายคลึงกัน

เมื่อเยอแนลมิได้เจาะจงบุคคลหรือจำกัดกลุ่มผู้อ่าน อีกทั้งยังมีผู้อ่านทั่วไปเป็นเป้าหมายหลักของการนำเสนอเนื้อหา แสดงว่าผู้เขียนมิได้มีเจตนาเก็บบันทึกของตนไว้อ่านส่วนตัว ด้วยเหตุนี้เยอแนลจึงแตกต่างกับบันทึกการเดินทางส่วนตัวที่เขียนขึ้นเพื่อเก็บรักษาความทรงจำหรือบันทึกข้อมูลไว้สำหรับเป็นวัตถุดิบในการสร้างงานเขียนประเภทอื่น ๆ ต่อไป

การสร้างงานโดยคำนึงถึงผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเลือกสรรและนำเสนอเนื้อหา ผู้เขียนจะพิจารณาปริมาณของเนื้อหา ลดความซ้ำซ้อนของเนื้อหา จัดลำดับเนื้อหา และเลือกใช้ภาษาที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจ เห็นภาพ และรู้สึกราวกับว่าได้ร่วมเดินทางไปเห็นสิ่งต่าง ๆ ด้วยตาของตนเอง ผู้เขียนทำหน้าที่เป็นสื่อกลางเชื่อมระหว่างโลกภายนอกกับผู้อ่านที่ได้มีโอกาสเดินทาง เช่นเดียวกับตน ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบันทึกไว้ว่า “...ตัวข้าพเจ้าแลผู้ที่ไปด้วยกันเหมือนเป็นคนทรง พาอินไปประสบพบโอกาสเข้าจึงได้ไปนองคพยานจดจำข้อความมาแล้วให้ท่านทั้งหลายฟัง” (2550ก: 229)

3.2.2 เยอแนลในฐานะประเภทวรรณคดีย่อย (Subgenre) ของวรรณกรรมบันทึกการเดินทางของไทย ความหมายของเยอแนลที่กล่าวว่าเป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา เป็นงานที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคลโดยมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป เห็นได้ว่านิยามดังกล่าวประกอบด้วยลักษณะ 4 ประการคือ

1. เป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทาง
2. นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา
3. เกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคล
4. มีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป

ลักษณะทั้ง 4 ประการข้างต้น ต้องทำงานร่วมกันในฐานะ “กรอบของประเภท” หรือลักษณะที่จำแนกงานประเภทหนึ่งออกจากงานประเภทอื่น กรอบของประเภทเกิดจากการทำงานร่วมกันของลักษณะหลายประการและไม่สามารถขาดลักษณะข้อใดข้อหนึ่งไปได้ เพราะเมื่อลักษณะข้อใดข้อหนึ่งขาดหายไป จะทำให้งานประเภทนั้น ๆ มีลักษณะรวมกับงานประเภทอื่นทันที ในกรณี

ของเยอแนลถ้าขาดลักษณะข้อ 2 คือนำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา จะทำให้มีเยอแนลมีลักษณะร่วมกับบันทึกการเดินทางกลุ่มอื่น ๆ ที่อาจมีเนื้อหาเป็นการแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวหรือเป็นคู่มือแนะนำเที่ยวซึ่งมิได้นำเสนอตามลำดับวันที่และเวลา เช่น *เรื่องเที่ยวน้ำตกเจ้าอนันท์ภักที่เกาะกูด* พระนิพนธ์ของสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช *เรื่องโดยสารเรือเมลไปยุโรป* พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ หรือ *เรื่องเที่ยวทะเลตะวันออก* พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ พระนิพนธ์ทั้ง 3 เรื่องมีการตั้งประเด็นในการนำเสนอเนื้อหาแทนการนำเสนอตามลำดับวันที่และเวลา

ความสัมพันธ์ระหว่างเยอแนลกับบันทึกการเดินทางประเภทอื่น ๆ ที่ปรากฏให้เห็นจากลักษณะร่วมด้านรูปแบบ เนื้อหา และการนำเสนอเนื้อหา แสดงสถานภาพของเยอแนลในฐานะประเภทวรรณคดีย่อย (Subgenre) ของบันทึกการเดินทางของไทยซึ่งเป็นประเภทวรรณกรรม (Genre) ที่มีสมาชิกอยู่มากมาย ไม่ว่าจะเป็นจุดหมายเหตุระยะทางแบบเก่า นิราศบันทึกการเดินทางจุดหมายเล่าเรื่องการเดินทาง บันทึกการเดินทางส่วนบุคคล สารคดีท่องเที่ยว คู่มือแนะนำเที่ยว ฯลฯ ในบรรดาสมาชิกเหล่านี้ เยอแนลเป็นวรรณคดีบันทึกการเดินทางอีกประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นท่ามกลางความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทเหล่านั้น

กล่าวโดยสรุป เยอแนลเป็นประเภทวรรณคดีย่อยของวรรณกรรมบันทึกการเดินทางของไทย ความสัมพันธ์ระหว่างเยอแนลกับตัวบทอื่น ๆ ที่เป็นสมาชิกของกลุ่มวรรณกรรมบันทึกการเดินทาง ปรากฏให้เห็นจากลักษณะร่วมระหว่างเยอแนลกับงานเขียนร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลาเช่นเดียวกับเยอแนล ได้แก่ จุดหมายเหตุบันทึกการเดินทางของราชการ จุดหมายเล่าเรื่องการเดินทาง และบันทึกการเดินทางส่วนตัว แม้ว่าเยอแนลจะมีลักษณะร่วมกับงานทั้ง 3 ประเภทในด้านรูปแบบ เนื้อหา และวิธีการนำเสนอเนื้อหา แต่เมื่อผนวกลักษณะของบันทึกที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคลโดยมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป เข้าเป็นส่วนหนึ่งในลักษณะของเยอแนล ทำให้เยอแนลมีความแตกต่างกับตัวบทประเภทอื่นที่มีลักษณะร่วมกันทันที แสดงให้เห็นว่าเยอแนลมีกรอบของประเภทที่สามารถจำแนกเยอแนลออกจากงานประเภทอื่น ดังนั้นเยอแนลจึงเป็นวรรณคดีบันทึกการเดินทางอีกประเภทหนึ่งที่มีลักษณะร่วมซึ่งทำให้สามารถยึดโยงตัวบทเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมบันทึกการเดินทางของไทย ใน

ขณะเดียวกันก็มีลักษณะเฉพาะที่สามารถแยกออกมาเป็นเอกเทศจากบันทึกการเดินทางประเภทอื่นที่เป็นสมาชิกในกลุ่มวรรณกรรมบันทึกการเดินทางของไทยด้วย

บทที่ 4

ลักษณะเด่นของวรรณคดีประเภทเยอแนล

เมื่อพิจารณาเยอแนลในขอบเขตการวิจัยทั้ง 16 เรื่องในฐานะวรรณคดีบันทึกการเดินทางอีกประเภทหนึ่งที่เกิดจากความสำนึกในคุณค่าประสบการณ์ของปัจเจกบุคคล การนำเสนอลักษณะเด่นของเยอแนลจึงแบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ลักษณะเด่นร่วมของวรรณคดีประเภทเยอแนลและลักษณะเด่นที่ปรากฏในเยอแนลของผู้เขียนแต่ละคน

4.1 ลักษณะเด่นร่วมของวรรณคดีประเภทเยอแนล

วรรณคดีประเภทเยอแนลเป็นบันทึกการเดินทางที่มีลักษณะเด่น 2 ประการ ได้แก่ ลักษณะเด่นด้านเนื้อหาที่แสดงความเป็นปัจเจกบุคคลและลักษณะเด่นด้านการใช้ภาษานำเสนอภาพและความคิด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1.1 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหาที่แสดงความเป็นปัจเจกบุคคล เนื้อหาในเยอแนลที่แสดง “ตัวตน” หรือความเป็นปัจเจกบุคคลของผู้เขียน ได้แก่ การแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมาและการแสดงอารมณ์ความรู้สึกอย่างเปิดเผย น่าสังเกตว่าการแสดงความคิดเห็นและอารมณ์ความรู้สึกอย่างตรงไปตรงมาและเปิดเผยในงานที่ไม่ใช่บันทึกส่วนตัว แต่เป็นงานที่เขียนขึ้นเพื่อให้ผู้อื่นอ่าน อีกทั้งผู้เขียนก็มีสถานภาพแตกต่างกัน แต่กลับแสดงความเป็นตัวของตัวเองในงานเขียนออกมาเหมือนกัน ย่อมสะท้อนการให้คุณค่าแก่การแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกของบุคคล

4.1.1.1 การแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมา การแสดงความคิดเห็นส่วนบุคคลในเยอแนลไม่เพียงสะท้อนทัศนคติ ความรู้ความสนใจ ตลอดจนอรรถาธิบายของผู้เขียนเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นการ “ปฏิสัมพันธ์” กับเนื้อหาในงานของตน มิใช่บันทึกสิ่งที่ตาเห็นอย่างเดียว การแสดงความคิดเห็นต้องใช้กระบวนการวิเคราะห์ใคร่ครวญและนำเสนออย่างสมเหตุสมผล เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจและคล้อยตาม ด้วยเหตุนี้การแสดงความคิดเห็นจึงทำให้เนื้อหาของเยอแนลมีคุณค่า เพราะกระตุ้นให้ผู้อ่านคิดตาม ทั้งนี้ผู้อ่านอาจเห็นพ้องต้องกันกับผู้เขียนหรือเกิดข้อถกเถียงในใจก็ได้ การอ่านเยอแนลจึงเกิดอรรถรสมากขึ้น

การแสดงความคิดเห็นในเยอแนลปรากฏ 3 ลักษณะคือ การแสดงความคิดเห็นที่เป็นข้อเสนอแนะ การแสดงความคิดเห็นที่เป็นการวิพากษ์วิจารณ์ และการแสดงความคิดเห็นที่เป็นข้อสันนิษฐาน ทั้งนี้ผู้เขียนอาจนำเสนอด้วยน้ำเสียงจริงจังและมีการขยายความขนาดยาวหรืออาจเป็นเพียงการปรารภขึ้นสั้น ๆ กระนั้นก็เป็นไปได้โดยมีจุดประสงค์ที่ชัดเจน ดังนี้

4.1.1.1.1 การแสดงความคิดเห็นที่เป็นข้อเสนอแนะ ความคิดเห็นที่เป็นข้อเสนอแนะมีจุดประสงค์เพื่อเสนอแนะแนวทางปฏิบัติหรือแก้ไขปัญหา ผู้เขียนมักแสดงการใคร่ครวญหรือไตร่ตรองเกี่ยวกับปัญหาใดปัญหาหนึ่งมาแล้วเป็นอย่างดีก่อนที่จะให้ข้อเสนอแนะ การแสดงความคิดเห็นลักษณะนี้มักปรากฏในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์และงานของข้าราชการ เรื่องที่ผู้เขียนให้ข้อเสนอแนะมักมีความสัมพันธ์กับกิจการบ้านเมือง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสแหลมมลายูเมื่อ พ.ศ. 2433 พระองค์เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรความเป็นไปของเมืองตะกั่วป่า ทรงเห็นว่าบ้านเมืองทรุดโทรมมากเมื่อเปรียบเทียบกับเมืองใกล้เคียง ทั้งนี้เพราะเจ้าเมืองไม่ใส่ใจกิจการบ้านเมือง ไม่ดูแลตีการค้าขาย ไม่ดูแลความปลอดภัยของชาวเมือง ไม่สนับสนุนอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำเหมืองซึ่งน่าจะเป็นกิจการที่สร้างรายได้ดีให้แก่ท้องถิ่น แต่กลับมิได้รับการส่งเสริมหรือสนับสนุน ทรงนำปัญหาของเมืองตะกั่วป่าตามที่มีผู้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบมาวิเคราะห์ และทรงเสนอแนะแนวทางแก้ไขไว้พร้อมสรรพ ดังที่ทรงบันทึกว่า

...ผู้คนโรเรไม่แน่นอนเหมือนสงขลา ดูโรเรไปทุกหนทุกแห่ง เหตุที่เป็นดังนี้ถามดูก็ได้ความว่าเพราะเหตุ 4 ประการ คือตึกเหล่านี้เป็นของพระยาเสนาฯ ชิตสร้าง (เห็นจะเป็นคราวแต่งเมืองรับเสด็จ 19 ปีมาแล้วนั่นเอง) แล้วแจกให้ลูก ๆ ที่เป็นเจ้าของไม่ซ่อมแซม จะเป็นด้วยไม่มีทุนหรือไม่พร้อมใจกันอย่างไร อยู่ในเทือกตึกของพวกเราที่ถนนเจริญกรุงนั้นแล

อีกประการ 1 ตึกนี้เป็นของลูกพระยาเสนาฯ ชิตส่วนหนึ่ง เป็นของราษฎรเอง 3 ส่วน พลอยโทรมไปด้วยกันนั้น เพราะพวกจีนในท้องตลาด... พวกนี้วิวาทถึงรบราฆ่าฟันกันเนื่อง ๆ...เราบอกอนุญาตให้จัดโปลิศรักษา ก็ว่าคนรักษาถนนมีแล้ว จะจัดขึ้นก็เห็นว่าการเล็กน้อย เปลืองพระราชทรัพย์ เราถามว่ามีกี่คน ก็ว่ามี 6 คน เงินเดือนให้คน 1 เดือนละ 3 - 4 เหรียญ เรียกคนจรตามใจสมัค เสื้อผ้าก็ไม่มี เป็นคน ๆ ปกติ เห็นไม่เป็นการคุ้มกัน อันใดได้ เราว่าการที่เห็นแก่เสียเงินน้อยยกแล้วเปลืองพระราชทรัพย์เช่นนี้แล เป็นตัวเปลืองมาก เพราะมีก็เหมือนไม่มี เป็นเสียเงินเปล่า ถ้ามี 20 คนหรือ 30 คน เสียเงินมากแต่พวกจีนกลัวจริงจึงจะเป็นอันไม่เปลือง ให้จัดลงใหม่ 20 คนก่อน ให้มีเสื้อผ้าอาวุธให้พร้อม ถ้ามีเหตุให้ระงับให้สงบทันที อย่าให้ข้าลาออกไปตั้งเดือน ถ้าเห็นยังไม่พอให้เพิ่มขึ้นอีก.

อีกประการ 1 ว่าเหมือนดี ๆ ที่ใกล้มีน้อย คนทำไม่ใครมีประโยชน์ พวกจีนพากันยากจนทรุดโทรมไป คนที่มั่งมีก็ไปนั่งเสียมาก ถามระยะทางว่าไกลเพียงใด ก็ว่าครึ่งวันค่อนวัน เห็นว่าถ้าทำทางให้ไปมาสะดวกแล้ว ทางก็จะย่นสั้นลงได้มาก

อีกประการ 1 ว่าพวกจีนไปพบเหมืองแล้วหวงไว้ไม่ยอมให้ผู้อื่นทำ สืบลูก สืบหลานกันไปนาน ๆ ถึงตึกบุกจะมากก็ไม่มีผู้ทำ การขื่อนี้แก้ง่าย ถ้ากำหนดเวลาให้ทำ ไม่ทำเป็นขาดเสียก็ได้.

อีกข้อ 1 ว่าการที่จะลงทุนให้ทำไม่เป็นที่ไว้ใจเงินได้ เพราะที่จะได้เหมือนดินน้อยนัก จะขาดทุนมาก ข้อนี้ในการที่ลงทุนไปคงจะได้ประโยชน์โดยทางอื่น มีอากรมมากขึ้นเป็นต้น การที่ไว้ใจเงินไม่ได้เพราะไม่มีคนดี ถ้าจัดการ

ป้องกันอันตรายและให้มีทางไปมาสะดวก ไม่ให้เงินหวงที่ได้แล้ว คนดีที่ไว้ใจ
ได้คงมีมาทำ เมื่อไม่มีก็ควรจะเกลี้ยกล่อมชักชวนคงจะมีคนดีมาทำ.

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 82 – 83)

ตัวอย่างที่ 2 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
คำแนะนำเรื่องการปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายูแก่เจ้าประเทศราช ในเวลานั้นการบริหาร
จัดการหัวเมืองประเทศราชมลายูของสยามยังด้อยกว่าหัวเมืองมลายูในความคุ้มครองของอังกฤษ
โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการเกณฑ์แรงงานหนักและการเก็บภาษีไม่พอใช้ จึงมีพระราชดำริและ
พระราชทานคำแนะนำ ดังที่ทรงบันทึกว่า

ถามด้วยการที่คนในเมืองเรากับคนแขกที่อยู่ในโปรเตกชันอังกฤษ
ผิดกันประการใดบ้าง เขาว่าคนที่ถูกละม ที่กวลามูดา ที่กะเรียน ต้องเสีย
[ภาษี – ผู้วิจัย] เกือบจะเหมือนหรือเหมือนกับที่อยู่ในแดนอังกฤษ แต่ที่ใน
เมืองไทรการมากจัดอย่างเขาไม่พอใช้ ข้างเขาไม่มีการเกณฑ์แต่เสียภาษี
มาก ข้างเรามีการเกณฑ์แต่เสียภาษีน้อย

เราว่าเราก็รู้ว่าการปกครองที่เมืองไทรนี้ดีกว่าที่กลันตัน
เพราะฉะนั้นคนที่กลันตันจึงเข้ามาในเมืองไทรมาก เรารู้แต่เรานิ่งอยู่
เพราะถือว่าไม่ได้ไปนอกประเทศ แต่เมืองไทรใกล้กับเมืองอื่นซึ่งเขาเบา
กว่า [เกณฑ์แรงงานน้อยกว่า – ผู้วิจัย] จึงยังเป็นตัวอย่างที่คนจะยกขึ้น
กล่าว ว่าเดือดร้อนกว่าประเทศที่เบากว่า เราเห็นว่าการที่เขาจัดการ
ลดหย่อนเลิกเกณฑ์ได้ก็ด้วยอาศัยอุดหนุนให้การหากินเจริญขึ้น หรืออาศัย
การที่เลิกเกณฑ์นั้นกวัดขันให้คนทำการหากินมากขึ้นจนประโยชน์ภาษี
พอใช้การแทนเกณฑ์ ถ้าเมืองเราจะตั้งใจจัดการเช่นนั้นบ้าง ประโยชน์คง
จะกลับได้พอกันเหมือนเขา ขอให้คิดตรองจัดการผ่อนผันดู.

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 150)

...และที่จุดคลองให้เกิดนาขึ้นนี้ก็เป็นประโยชน์มาก การเช่นนี้เป็นเครื่องที่
จะให้เงินภาษีอากรทวีขึ้นโดยชอบ แต่ขอให้คิดอยู่ให้เสมอในการที่ได้
ประโยชน์ทวีขึ้นแล้ว ให้ได้ปลดเปลื้องการกะเกณฑ์ที่คนเราต้องหนักหนา

อยู่กว่าคนเขา ให้ค่อย ๆ เป็นไปตามลำดับจนกว่าจะเสมอกันให้ได้ การที่จำเป็นต้องผ่อนผันเช่นนี้ ไซ้ว่าจะเป็นแต่เรา ถึงอังกฤษก็ต้องเป็น เช่นกับ บอนเบียร์ถือว่าเป็นการชั่วคราวเป็นที่ 2 ทาส แต่เมื่อไปจัดการในเมือง มะลายูก็ไม่อาจให้เลิกบอนเบียร์เสียทันทีได้ แต่เขาก็คงคิดหาประโยชน์อื่น แทน เลิกเมื่อภายหลังจนได้ฉันใด ของเราก็ต้องผ่อนผันฉันนั้น...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 150)

ตัวอย่างที่ 3 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จตรวจกิจการโทรเลขและโทรศัพท์ในแหลมมลายู ทรงบันทึกพระวินิจฉัยและข้อเสนอแนะส่วนพระองค์เกี่ยวกับการทำถนนและขยายปากคลองสุขุม เมืองนครศรีธรรมราช เพื่อให้ราษฎรเข้าไปลงหลักปักฐานในพื้นที่ดังกล่าวมากขึ้น ทรงตั้งพระทัยจะเสนอแนะแนวทางให้แก่เทศบาลนำไปพิจารณาและปฏิบัติต่อไป ดังที่ทรงบันทึกว่า

ที่นี้จะจดความเห็นลงไว้ ตามที่ถาม เขว่ามีถนนแต่ข้างฝั่งวัน ออก ข้างวันตกซึ่งบ้านแน่นหนาหาถนนไม่ ควรจะทำขึ้นแต่คงจะทำได้ เพราะสังเกตเห็นที่ปากคลองสุขุมต่ำ เขาว่าน้ำท่วมถึงสองศอก ถึงกระนั้นก็ต้องจำเริญทำอยู่ดีและเพราะต่อไปคงมีบ้านมากขึ้นแน่ พระยาสุขุมว่าแต่ก่อนบ้านที่ปากคลองข้างเหนือไม่มี ฝั่งมาขึ้น จึงเห็นว่าต่อไปบ้านมันคงไหลเข้าไปในคลอง เพราะที่ข้างในมันก็มีขึ้นบ้างแล้ว อาไศรยที่มีน้ำและน้ำจืดด้วย มีทางเดินด้วย คนคงจะเข้าไปตั้ง แต่จะมีขัดข้องที่คลองแคบจืดเร็วไม่ได้ ควรจะคิดขยายปากคลองให้กว้างสักสิบเส้น แลควรทำถนนต่อแต่ถนนริมคลองเรียงตามลำแม่น้ำไปหลังบ้านด้วย จะได้ออกความเห็นแนะนำเทศาในวันกำหนดปรึกษาราชการ

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 74)

ตัวอย่างที่ 4 เมื่อครั้งพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) ติดตามเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยไปตรวจราชการมณฑลพายัพ ผู้เขียนเสนอแนะให้เมืองเชียงใหม่ตั้งโรงพยาบาลรัฐเพื่อเป็นที่พึ่งของราษฎรแทนโรงพยาบาลเอกชนที่ดำเนินการโดยชาวต่างชาติ ทั้งนี้เพื่อให้ราษฎรเลื่อมใสอำนาจรัฐและเห็นว่ารัฐเป็นที่พึ่งให้แก่ตนได้ ดังที่ผู้เขียนบันทึกว่า

มีปัญหายู่ว่า ที่เชียงใหม่นี้ ควรจะมีโรงพยาบาลของศุขากิบาลหรือไม่ ตามความเห็นของข้าพเจ้าเห็นว่า โรงพยาบาลนั้นนอกจากเป็นส่วนกุศลแลประดับประดองชีวิตร์พลเมืองไม่ให้อ้องตายด้วยโรคอันไม่สมควรจะตาย ซึ่งเปน ความปรารถนาของรัฐบาลแล้ว ยังเพาะความนิยมแลทำความอุ่นใจให้พลเมืองอีกด้วย ก็ที่ชาวอเมริกันมาเปนพระคุณอยู่จนถึงมีผู้นิยมทั้งในส่วนตัวแลส่วนศาสนานั้น ก็ด้วยเรื่องอะไรเล่า? ถ้าศุขากิบาลเชียงใหม่ไม่พยายามที่จะให้มีโรงพยาบาลของตัวเองขึ้นก็จะเปนประหนึ่งว่า ตัดทอนความนิยมจากตัวเองไปให้แก่คนอื่น จึงเห็นว่าควรมีโรงพยาบาลของศุขากิบาลขึ้น แต่ถ้าจะมีเพียงสักว่ามีแล้ว อย่าริเสียดีกว่าถ้ามีก็ต้องทำให้ดี (ไม่ได้หมายถึงสถานที่ว่าจะต้องใหญ่โตระโหลฐานเพียงไร หมายถึงการรักษาพยาบาล) ให้เป็นที่นิยมนับถือ และยังความเลื่อมใสให้บังเกิดแก่ประชุมชน

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 33)

ตัวอย่างที่ 5 เมื่อครั้งพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) เดินทางไปตรวจดูกิจการโรงเรียนสตรีซึ่งดำเนินการโดยชาวอเมริกันในเมืองลำปาง ทางโรงเรียนให้นักเรียนร้องเพลงต้อนรับคณะผู้มาเยือน พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) ตั้งชื่อเพลงนั้นว่า “เพลงทำนา” และเสนอแนะว่าเพลงในลักษณะดังกล่าวควรจัดให้มีขึ้นในโรงเรียนอื่น ๆ เพื่อปลูกฝังค่านิยมเรื่องการประกอบอาชีพ ให้เยาวชนเห็นความสำคัญของการประกอบอาชีพตามภูมิลำเนาของตนเอง ไม่คิดว่าการทำเกษตรกรรมเป็นอาชีพด้อยกว่าอาชีพอื่น ดังที่ผู้เขียนบันทึกว่า

...เขาหัดให้นักเรียนเล็ก ๆ ร้องเพลง ๆ หนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าขอให้ชื่อในที่นี้ว่า เพลงทำนา ร้องตั้งแต่เริ่มต้นแต่การไถ, หว่าน, ปักดำ, เกี้ยว, เก็บ, ตลอดจนการสีซ้อมและหุง เวลาร้องมีแสดงกิริยาท่าทางไปตามด้วย เช่น หว่านก็ทำท่าหว่าน ปักดำก็ทำท่าปักดำ เป็นต้น ร้องเพนทำนองเพลงฝรั่ง เพลงชนิดนี้น่าคิดอยู่บ้างว่า เราควรจะให้มีมากขึ้นในโรงเรียนต่าง ๆ หรือไม่ เพราะเปนการฝึกหัดน้ำใจเด็ก ๆ ให้ระฤกถึงการทำมาหากินตามภูมิลำเนาต่อไปในภายหน้า เปนการช่วยเหลือไม่ให้เข้าใจผิดไปว่า เมื่อเรียน

หนังสือรู้หนังสือแล้วจะประกอบการทำมาหากินตามภูมิลำเนาไม่ได้ ผู้ชาย
ก็มุ่งแต่จะเปนเสมียน ผู้หญิงก็มุ่งแต่จะกริดกรายรักษาผิวอย่างไม่เอางาน
เอาการ เห็นการงานที่บรรพชนได้ประกอบการเลี้ยงชีพตามภูมิลำเนาและ
ฐานะของตนนั้นเป็นของเลวทราม

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 19 – 20)

นอกจากการให้ข้อเสนอแนะเรื่องสำคัญด้วยน้ำเสียงจริงจังแล้ว บางครั้ง
ผู้เขียนยังให้คำแนะนำเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อเป็นเกร็ดความรู้หรือเพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจของ
ผู้อ่านเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส
ชวา พ.ศ. 2439 ทรงให้คำแนะนำเรื่องการพักผ่อนในเมืองการุตและเมืองสุขภูมิแก่ผู้อ่านที่มีโอกาส
เดินทางไปชวา ดังที่ทรงบันทึกว่า

...เขาว่าเมืองนี้ [การุต – ผู้วิจัย] จำเริญเต็มที่แล้ว ไม่มีท่าทางที่จะดีอันใด
ได้อีกนอกจากนาร้อนคนจะมาอยู่มากขึ้นอีก แต่ก็คงจะไม่มีคนอยู่ประจำ
ซ้ำยังมีเมืองคู่แข่งคือ สุขภูมิ ถ้าใครชอบหนาวมากจึงจะมาที่นี่ ถ้าไม่ชอบ
หนาวก็อยู่เพียงสุขภูมิ ได้เปรียบเสียเปรียบกันคนละอย่าง ที่นี้มีที่เที่ยงสำคัญ
คือ เขาไฟบับปันดา ยังแลตเลกา โบตส์ปันนิก กุหนุงกันตัวร์ เปนต้น ที่สุขภูมิ
ไม่มีที่เที่ยง แต่อยู่ใกล้บัตเตเวีย...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 94 – 95)

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
เสด็จประพาสตूरกี ทรงทดลองเสวยผลอินทผลัมสด ทรงแนะนำผู้ที่ยังไม่เคยลิ้มลองรสชาติของผล
อินทผลัมสด ดังที่ทรงบันทึกว่า

...เมื่อนั่งกินของควา พิจารณาดูรูปร่างอินทผลาลำสด คล้ายกับลูกหมาก
เหลาหลก แต่เปลือกสีเหลืองแลบางอย่างทำนองเปลือกตะโก ถึงของ
หวานปลิดมากินลองดูก็ลูก พอรู้รสชาติก็ออกเสียใจ รสชาติเหมือนกับลมุด
ไทยเรานี่เอง แต่จะหยาบกว่าแลหวานกว่า ถ้าจะเทียบกับลมุดก็จะสู้ลมุด

ไม่ได้ ได้รู้เห็นทดลองมาดังนี้ จึงขอแนะนำไว้แก่ท่านทั้งหลาย เพื่อแขกฤ
ไครจะมาอวดว่า อินทพาลำสตร์อวยแล้ว อย่าได้เชื่อเลยเปนอันขาด อินท
พาลำนี้เหมือนเครื่องลายคราม ต้องแห้งสนิทหมดเขม่าไฟแล้วจึงจะเปน
ของดี

(ไปเมืองเตอร์กี, 2550ค: 219)

ในตัวอย่างข้างต้นเห็นได้ว่าผู้ที่ให้ข้อเสนอแนะได้อ่านน่าเชื่อถือต้องมีประสบการณ์หรือความรู้ความชำนาญเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งมาก่อน

4.1.1.1.2 การแสดงความคิดเห็นที่เป็นการวิพากษ์วิจารณ์ การวิพากษ์วิจารณ์แสดงให้เห็นทัศนคติที่ผู้เขียนมีต่อประเด็นที่ตนตั้งข้อสังเกตไว้ การแสดงความคิดเห็นในลักษณะนี้ปรากฏได้ทั้งทัศนคติในแง่บวกหรือแง่ลบ อาจเป็นเพียงเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ในชีวิตประจำวัน ไปจนกระทั่งถึงเรื่องสำคัญระดับชาติ ในกรณีที่เป็นการวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นสำคัญ เนื้อหามักมีขนาดยาว เนื่องจากผู้เขียนชี้แจงเหตุผลและยกตัวอย่างประกอบ หรือเปรียบเทียบเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจ เห็นภาพ และคล้อยตามความคิดเห็นของผู้เขียน การวิพากษ์วิจารณ์ส่วนใหญ่มักเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ คติความเชื่อ สังคมวัฒนธรรม เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวิจารณ์การบริหารจัดการที่ดินของเจ้าอาณานิคมเนเธอร์แลนด์ (วิลันดา) ในชวา ซึ่งเข้ามามีอำนาจต่อจากอังกฤษ ทรงเห็นว่าชาววิลันดามีวิธีจัดสรรและหาประโยชน์จากที่ดินดีกว่าเจ้าชวาพื้นเมือง (แขก) ทั้งนี้มีได้หมายความว่าผู้ปกครองวิลันดาไม่เอาเปรียบ ในความเป็นจริงทั้งเจ้าอาณานิคมและเจ้าพื้นเมืองก็ขูดรีดราษฎรเหมือนกัน แต่เจ้าอาณานิคมมีวิธีการแบบเนียนกว่า เข้าลักษณะที่ว่า “รีดเบา ๆ ได้เงินมาก” ส่วนพวกเจ้าแขกบังคับเอาตรง ๆ ไม่อูดหนุนผ่อนปรนเอาใจคนทำงาน จึงเข้าลักษณะที่ว่า “รีด” แรงแรงได้เงินน้อย” ดังที่ทรงบันทึกว่า

...ถ้าฝรั่งจะเปนเจ้าของที่ก็ได้ แต่เช่าผูกจากคอนเวอนเมนต์เช่นที่โยมาสในแขวงบุงเตนซอก ส่วนที่ยกโขขึ้นเป็นอย่างอื่น คือที่ซึ่งแบ่งแจกกัน พวกฝรั่งมาขอผูกจากผู้ที่เป็นเจ้าของที่ แต่ต้องได้รับอนุญาตจากเรสซิเดนต์ก่อน คือว่าเรสซิเดนต์ขอนั้นเอง มีกำหนดเงินผูกขาดเปนปีตามแต่จะตกลงกัน ฝรั่งมี

อำนาจเต็มที่จะแบ่งกึ่งเงินผลประโยชน์ของราษฎรเหมือนเจ้าของที่ แต่เขายกให้แทนราคาสิ่งที่เกณฑ์ให้ปลูก เช่น ข้าวและคราม ทำได้เท่าใดซื้อเอาทั้งสิ้นด้วยราคาเป็นกำหนด แต่ถ้าเป็นอ้อยที่ต้องลงแรงมาก ใช้จ่ายเงินเต็มให้บ้าง ที่นั่นได้ประโยชน์ดีขึ้นกว่าเจ้าของให้เขา เพราะฝรั่งเป็นผู้ที่คิดการค้าขายตรวจตรา อดหนุนหรือผ่อนปรนเอาใจคนทำงาน ถ้าพวกเขาแล้วมีแต่รีดเอาเงินอย่างเดียว แต่ที่จะเรียกว่าฝรั่งพวกนี้ทำมาหากินอย่างฝรั่งนั้นไม่ได้ ที่แท้ก็เป็นผลัดมือกันรีด ข้างหนึ่งรีดเบาๆ ได้เงินมาก ข้างหนึ่งแรงได้เงินน้อย ผิดกันเท่านั้น บรรดาต้นไม้ไม่ว่าอย่างไรสุดแต่เป็นต้นไม้แก่นในเกาะชวาแล้วเป็นของวิลันดาหมด รับมรดกอังกฤษที่สัญญาไว้แต่ก่อน ราษฎรจะปลูกมากก็ลืบปีก็ตาม จะปลูกขึ้นใหม่ก็ตาม จะตัดเองไม่ได้เป็นอันขาด ต้องขออนุญาต แลไม้ต้นนั้นก็เป็นของคอนเวอนเมนต์ด้วย จนไม่มีใครปลูกต้นไม้...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 159 – 160)

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จตรวจกิจการโทรเลขและโทรศัพท์ในแหลมมลายู มีพระวิจารณ์การทำถนนของเมืองพัทลุงเปรียบเทียบกับเมืองตรัง ทรงเห็นว่าถนนเมืองตรังทำดีกว่าเมืองพัทลุงเพราะมีร่องน้ำ มีการปรับพื้นถนนให้เรียบ และดูแลความสะอาดไม่ให้มีต้นหญ้าและใบไม้รกรก ในขณะที่ถนนเมืองพัทลุงอยู่ในลักษณะตรงกันข้าม จึงมีพระวินิจฉัยสรุปว่าปัจจัยที่ทำให้ถนนทั้งสองเมืองต่างกันคือ อำนาจบารมีของเจ้าเมือง ความเอาใจใส่ของข้าราชการ ตลอดจนกำลังคนและงบประมาณของบ้านเมือง แม้ทรงใช้ถ้อยคำเรียบง่ายและไม่ปรากฏคำบริภาษโดยตรง แต่ก็ทรงแฝงน้ำเสียงตำหนิการบริหารจัดการภายในเมืองพัทลุงไว้ด้วย ดังที่ทรงบันทึกว่า

...แล้วขึ้นข้างไปตามทางแดนพัทลุง ทางข้ามไปตามลูกเขาในดง ทางเข้าเมืองพัทลุงทำไม่ฉลาด ขึ้นมากลงมาก ดูเหมือนจะตัดตรงไปตามทางเก่าไม่เหมือนข้างเมืองตรัง เขาทำอย่างฉลาดตามวิธีฝรั่งเลือกปसारไปตามไหล่เขา แต่ถึงดังนั้นก็ดี ดูเหมือนจะมีที่เลือกให้ลาดกว่านั้นได้อีก ทางข้างเมืองตรังทำดี มีร่องน้ำแลหุบปราบเรียบ รักษาต้นหญ้าไม่ใช้ขึ้นกลางถนน แล

กวาดใบไม้เกลี้ยงด้วย ทางข้างฝ่ายพัทลุงทางน้ำมีบ้างไม่มีบ้าง ที่มีก็เล็ก ไม่พอ และหญ้าขึ้นเสียแล้วบ้าง ใบไม้รกรด้วย เห็นได้ว่าอำนาจและความเอื้อแลกำลังเมือง ยิ่งกว่ากันมาก...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 35)

ตัวอย่างที่ 3 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จประพาสกรุงกัมพูชาเป็นการส่วนพระองค์เมื่อ พ.ศ. 2467 ทรงเยี่ยมชมพระที่นั่งในพระราชวังกรุงกัมพูชา ทรงวิจารณ์รูปแบบการก่อสร้างซึ่งอำนาจการโดยนายช่างชาวฝรั่งเศสว่าไม่งามเท่าที่ควร เนื่องจากนายช่างไม่มีความรู้กระบวนการที่เป็นศิลปะ “อย่างใหม่” ของกัมพูชาว่าแท้จริงแล้วเลียนแบบสถาปัตยกรรมไทยจากพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพมหานคร เมื่อนายช่างมิได้เห็นต้นทางของรูปแบบศิลปกรรม การสร้างพระที่นั่งเทวาวินิจฉัยของกัมพูชาจึงเป็นการ “ทำเลียนของเลียน” เห็นได้ว่ามีเพียงทรงตำหนิ “ความไม่รู้” ด้านการช่างของฝรั่งเศส แต่ยังคงมีน้ำเสียงแสดงความภาคภูมิใจในความเหนือกว่าของศิลปกรรมไทยอย่างชัดเจนด้วย ดังที่ทรงบันทึกว่า

พระที่นั่งเทวาวินิจฉัยที่ทำใหม่นี้ ตามความเห็นของเราเห็นว่าฝีมือทำนั้นควรชมว่าทำหมดจดมั่นคงดี แต่ถ้าว่าด้วยแบบอย่างออกจะน่าเสียดาย เห็นควรจะได้งามกว่านี้ ถ้าหากนายช่างฝรั่งเศสผู้คิดอย่างรู้ด้านานการช่างของกรุงกัมพูชา อันการช่างของกรุงกัมพูชาว่าที่แท้มีอย่างเก่าแลอย่างใหม่ อย่างเก่านั้นคือแบบปราสาทหิน ถ้านายช่างถ่ายแบบอย่างและลวดลายกระบวนการเช่นที่นครธมครวัดมาคิดทำให้เป็นแบบช่างกระบวนการเก่าเสียก็จะงาม แบบช่างอย่างใหม่ของกัมพูชานั้น ที่จริงเลียนแบบอย่างของไทยมาแต่กรุงเทพฯ เมื่อครั้งสมเด็จพระนโรดมดังกล่าวมาแล้ว ถ้าจะทำอย่างใหม่ นายช่างควรไปดูแบบอย่างทีกรุงเทพฯ เสียก่อน แล้วจึงมาคิดทำ เช่นนั้นก็งาม นี่ไปหลงสำคัญเสียว่าของที่เขมรเลียนไทยมาทำนั้นเป็นแบบอย่างของเขมรเอง ไปทำเลียนของเลียนก็เลยเลอะ จะดูยอดปราสาทหรือซ้อฟ้าใบระกาเป็นเครื่องรำคาญตาทั้งนั้น ถึงพวกฝรั่งที่ได้ไปรู้เห็นแบบอย่างการช่างทีในกรุงเทพฯ ก็เห็นเช่นเดียวกัน ดังกล่าวมานี้

(นิราศนครวัด, 2514: 41 – 42)

การวิพากษ์วิจารณ์มิได้ปรากฏเฉพาะในงานของชนชั้นปกครองเท่านั้น แต่ในเยอแนล ของนายคร้ามซึ่งเป็นราษฎรที่เดินทางไปเล่นดนตรี ณ ประเทศอังกฤษ ก็ปรากฏการวิพากษ์วิจารณ์ในประเด็นต่าง ๆ อย่างตรงไปตรงมา แม้วานายคร้ามจะเป็นเพียงสามัญชน แต่เป็นคนช่างสังเกต ชอบเรียนรู้ และมีความคิดทันสมัย มักเปรียบเทียบสิ่งที่ตนได้ประสบในอังกฤษกับสิ่งที่เกิดขึ้นในสยามเสมอ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เรื่องการรักษาความสะอาดของบ้านเมืองและสุขอนามัย นายคร้ามเห็นว่าชาวอังกฤษไม่ว่าจะเป็นชนชั้นสูงหรือชนชั้นสามัญล้วนเป็นผู้รักสะอาด “อยู่ในสันดาน” บ้านเมืองจึงเป็นระเบียบเรียบร้อยและสะอาดหมดจด “ไม่เปื้อนเปรอะเหมือนอย่างประเทศอื่นเช่นบ้านเรา” เห็นได้ว่านายคร้ามกล่าวถึงอุปนิสัยของชาวอังกฤษเพื่อตำหนิอุปนิสัยของชาวสยามซึ่งเป็นคู่ตรงข้ามที่ถูกยกขึ้นมาเปรียบในบริบทการแสดงความคิดเห็น ดังที่บันทึกไว้ว่า

...การหมดจดและสะอาดของเขานั้นมีอยู่ในสันดานเสมอ เป็นต้นว่าบ้านเรือนและภาชนะต่าง ๆ และเครื่องใช้สอยในการต่าง ๆ ที่จะเปื้อนเปรอนั้นไม่มีปนอันขาด ทำแล้วเช็ดล้างเสมอ ไม่ให้เป็นที่รังเกียจได้จะปนที่บันไดและหน้าต่างที่ปนกะจกนั้น เช็ดทุกวันล้างทุกวัน ดูของเขามดใสเป็นที่น่าดูเล่น นี้ว่าโดยที่คนมีอันจะกิน ที่ทราลงไปก็คล้ายลงหน่อยหนึ่ง โดยที่สดถนนหนทางก็เหมือนกัน กวาดอยู่เสมอ เปนที่หมดใสไปทั้งสิ้น และไม่เปื้อนเปรอะเหมือนอย่างประเทศอื่นเช่นบ้านเรา

(ราชสำนักพระนางวิคตอเรีย, 2478: 85 – 86)

ตัวอย่างที่ 2 เรื่องการเล่นดนตรีไทยให้ชาวอังกฤษฟัง นายคร้ามเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ เพราะคนแต่ละชาติมีรสนิยมด้านดนตรีแตกต่างกัน จึงเป็นเรื่องยากที่จะทำให้คนชาติหนึ่งเข้าใจทางดนตรีของคนอีกชาติหนึ่ง นายคร้ามวิพากษ์วิจารณ์อย่างตรงไปตรงมาว่าการเล่นดนตรีไทยให้ชาวต่างชาติฟังเปรียบเสมือน “เป่าปี่ให้ควายฟัง” เพราะผู้ฟังไม่เข้าใจวัฒนธรรมดนตรีของไทย จึงสร้างความประทับใจให้แก่ผู้ฟังได้ยาก ดังที่ผู้เขียนบันทึกไว้ว่า

...แต่ลักษณะที่เขาเล่นและเราเล่นนั้นผิดกันมาก เพราะพวกเขา ๆ รู้กันเหมือนอย่างคนไทยก็ต้องรู้ทั้งสิ้น ถ้าพวกคนไทยเข้าทำ ข้าพเจ้าดูเป็นที่ยากใจทุกครั้งทุกคราว เพราะเขาฟังนั้นดูเหมือนเสียไม่ได้ เขาฟังไปอย่างนั้นเอง ข้าพเจ้าพิเคราะห์เห็นว่าเพราะไม่เป็นท่าทางตามอัธโนมัติแห่งตน ๆ ของคนไทย จึงได้เป็น อย่างนั้น ข้าพเจ้าเห็นไม่เป็นประโยชน์อะไรนัก ได้แต่ชื่อเสียงบ้างเล็กน้อย ดนตรีที่ไทยทำนั้นเหมือนเป่าปี่ให้ควายฟัง ลางคนจึงฟังได้บ้าง แต่เมื่อไรเพลงนั้นสำเนียงนั้นเป็นเสียงไปข้างเขา นั้นแหละจึงจะเป็นที่ชมเชยบ้างนิดหน่อย...

(ราชสำนักพระนางวิคตอเรีย, 2478: 86)

นอกจากการวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ คติความเชื่อ และสังคมวัฒนธรรมแล้ว ยังพบการวิพากษ์วิจารณ์เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับบรรณนิยมนหรือความชอบส่วนบุคคลของผู้เขียนเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวินิจฉัยน้ำตก 4 แห่ง ได้แก่ น้ำตกพลีและน้ำตกสีพยาในเมืองจันทบุรี น้ำตกเขาสระบาปที่เมืองกาญจนบุรี และน้ำตกคลองมะยมที่เกาะช้าง ทรงเห็นว่าหากจะเรียงลำดับความงามของน้ำตกตามพระราชนิยามแล้ว น้ำตกคลองมะยมงามที่สุด น้ำตกพลีและสีพยางามรองลงมา ส่วนน้ำตกเขาสระบาปเป็นรองที่อื่น ๆ ทั้งหมด ทรงวินิจฉัยน้ำตกแต่ละแห่งโดยให้เหตุผลประกอบอย่างชัดเจน ดังที่ทรงบันทึกว่า

...ถ้าจะว่าโดยน้ำตก 4 ตำบลที่เราเห็นคราวนี้แล้ว ที่เกาะช้างเป็นที่งามกว่าทุกแห่ง บางคนว่าพลีงามกว่า ความเห็นข้างที่ว่าพลีนั้นน้ำงามนัก เพราะไม่มีที่น้ำไหลเป็นเกลียวเลย ดูเป็นฝอยจนน้ำนั้นขาวเหมือนกับนมวัว ที่ที่สูงน้ำก็มาก แต่ที่เกาะช้างนั้นที่ศิลาที่น้ำตกงาม ถึงที่สีพยานั้นก็งาม แต่ไพร่ไป เพราะเป็นน้ำไหลมากกับแผ่นดินแล้วตกลงไปในที่ศิลาพัง...ที่สระบาปนี้จะดีกว่าแห่งไหนหรือจะเลวกว่าแห่งไหน เราไม่อาจพูดได้ เพราะไม่ได้แลเห็นที่น้ำตกแก่ตา เป็นแต่คำเขาว่า แต่ถ้าจะพูดเอาแต่เพียงตาเราได้ เห็นแล้ว เห็นว่าเป็นเลวกว่าทั้งหมด...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 94 – 95)

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จไปทอดพระเนตรพระธาตුවัดบางแก้ว เมืองพัทลุง มีพระวิจารณ์ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุซึ่งมีศิลปะหลายรูปแบบผสมกัน เนื่องจากสร้างและซ่อมหลายครั้งหลายสมัย ทรงเห็นว่ามีลักษณะ “พิกล” สื่อนัยว่าไม่งาม เมื่อไม่อาจสรุปได้ว่าเป็นศิลปะรูปแบบใดแน่ จึงทรงลงพระวินิจฉัยให้เป็น “สไตล์แหลมมลายู” พระวิจารณ์ดังกล่าวสะท้อนความรู้และพระราชานิยมด้านศิลปะของพระองค์อย่างชัดเจน ดังที่ทรงบันทึกว่า

...สไตล์ของพระธาตุนี้พิกล จะว่าเปนอะไรก็ยาก อินเดียนิต ชาวหน้อย แจกหน้อย ที่แท้มันเห็นสไตล์ไม่ได้ชัด เพราะพังแลถูกซ่อมบ้าง ดวงค์พระธาตุนั้นอินเดียนิต ดูซุ่มพระเปนที่อย่างยอดซุ่มโบโรโบโดที่ชาว มีพระเจดีย์เหลี่ยมเปนยอดทิศ ยอดแทรก ยอดใหญ่ทรงคฤห์เปนที่หลังคาจีน แต่ว่าแน่มไม่ได้ เพราะมันเปนรอยพัง ๆ ซ่อม ๆ ปลายลวดปิดงอนที่ลายนั้นแน่มเปนของเก่า จะดูลายสอบก็ไม่วู้เห็น เพราะใช้ประดับถ้วยจานเสียมาก มีแต่ภาพคือมารแบกที่รับระฆัง กับเทวดาที่พั่งเชิงบันได ก็ทำนองสุขุขทัย แลยังมีห้วยักษ์หัวข้างกลิ้ง ๆ อยู่อีกไม่รู้ว่ามีเดิมอยู่ที่ไหน แต่ฝีมือไม่แข็ง ทั้งสิ้น พระที่อยู่ใต้อุโมงค์หน้าทีคล้ายยายหอม³¹ที่นครปฐม ตกกลงให้เป็นสไตล์แหลมมลายู...

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ไปแหลมมลายู, 2539ก: 42)

CHULALONGKORN UNIVERSITY

การแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์เป็นลักษณะที่พบมากในเยอแนล เพราะมีตั้งแต่การวิพากษ์วิจารณ์เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ในชีวิตประจำวัน ไปจนถึงเรื่องสำคัญที่มีผลกระทบต่อสังคมส่วนรวม การวิพากษ์วิจารณ์แสดงทัศนคติหรือความรู้ความชำนาญของผู้เขียนเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง นอกจากนี้ยังสะท้อนอัตวิสัยและตัวตนของผู้เขียนที่สื่อผ่านน้ำเสียงวิพากษ์วิจารณ์ด้วย

4.1.1.1.3 การแสดงความคิดเห็นที่เป็นข้อสันนิษฐาน การแสดงความคิดเห็นในลักษณะให้ข้อสันนิษฐานหรือลงความเห็นคาดคะเนไว้ก่อน มักปรากฏในเนื้อหาส่วนที่

³¹ สันนิษฐานว่าทรงหมายถึงพระประโทนเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

กล่าวถึงข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ข้อสันนิษฐานเหล่านี้นอกจากแสดงความสนใจของผู้เขียนที่มีต่อเรื่องดังกล่าวแล้ว ยังสะท้อนพื้นความรู้และความเป็นนักวิชาการของผู้เขียนซึ่งมิได้นำเสนอข้อสันนิษฐานอย่างเลื่อนลอย แต่มีการชี้แจงแสดงเหตุผล เปรียบเทียบ หรือยกตัวอย่างประกอบเพื่อให้ข้อสันนิษฐานน่าเชื่อถือ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานมูลเหตุของการสร้างปราสาทเมืองสิงห์ว่าอาจเป็นการแสดงสถานะของเมืองสำคัญในสมัยนั้น กล่าวคือต้องการทำให้ปรากฏว่าบ้านเมืองเจริญและมั่นคงพอที่จะสร้างปราสาทได้ แต่เมืองนี้คงมีข้อจำกัดด้านทรัพยากรทั้งแรงงานมนุษย์และวัสดุที่ใช้สร้างปราสาท เป็นเหตุให้ต้องประดิษฐ์ศิลาแลงเทียมขึ้นใช้แทนหินสกด ดังที่ทรงบันทึกว่า

...ที่ปราสาทและกำแพงแก้วเรือนจันทร์ทั้งปวงนี้ก่อด้วยแลงแผ่นใหญ่ ๆ แต่พิเคราะห์ดูมิใช่ศิลาแลงอย่างเช่นเคยใช้ในที่อื่น ต่อยออกก็เป็นกรวดเม็ดกลม ๆ ดำ ๆ คล้าย ๆ กับกรวดที่ทุ่งนาคราช จะประสมปูนหรือสิ่งใดตัดเป็นแผ่นอิฐสีแดงคร่ำ ๆ เหมือนศิลาแลง ดูเป็นอาติพิเชียล³² มีใช้ศิลาแลงจริง ถ้าจะประมาณการดูก็เห็นว่าจะเป็นของสร้างมาช้านานแล้ว จะเรื่องเดียวกันกับสร้างนครวัดหรือที่หลังมา เมื่อยังเล่นฝีมือช่างชนิดนี้อยู่ตามแถบนี้ คงจะเป็นเมืองใหญ่ในแผ่นดินสยามครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง แต่จะไม่สู้ใหญ่โตบริบูรณ์มากนัก แต่อยากจะได้ไว้เกียรติยศให้เลื่องลือต่อผู้ข้างฝ่าย ตะวันออกเขาบ้าง ครั้นจะสร้างปราสาทขึ้นด้วยศิลาเช่นเขาทำกันทางโน้น อานุภาพผู้คนก็จะไม่บริบูรณ์ทำไปไม่ได้ จึงได้คิดแบ่งเขาทำศิลาปลอมมาใช้ ดังนี้ ดูก็เป็นของทน ๆ อยู่ได้นาน ไม่ผุเปื่อยเหมือนกับอิฐตามธรรมเนียม จะทำเป็นวัดหรือเป็นวังก็ไม่ทราบ แต่เห็นเล็กนัก ใหญ่อยู่แต่ปราสาทกลาง ถ้าจะว่าเป็นวัดก็ไม่เห็นมีสิ่งสำคัญเป็นพระพุทธรูปหรือสิ่งไรในที่นั้นเลย แลงที่ก่อนั้นแผ่นใหญ่บ้างเล็กบ้าง ตัดเอาเฉพาะตามที่ที่ต้องการ...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 100)

³² Artificial คือ เทียม, ซึ่งประดิษฐ์ขึ้น

ตัวอย่างที่ 2 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าถึงการเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรโบราณสถานบุโรพุทโธ ทรงสันนิษฐานว่าศาสนสถานเก่าแก่แห่งนี้มีได้สร้างสำเร็จในสมัยเดียว แต่มีการต่อเติมภายหลังด้วย ทรงพิสูจน์โดยให้จุดไต้ไว้ตามมุมแต่ละชั้นของบุโรพุทโธ เพื่อให้เห็นว่าชั้นไม่เสมอกันเนื่องจากทำขึ้นสองคราว ทรงสันนิษฐานเรื่องลักษณะการก่อสร้างว่าอาจตั้งใจให้สูงขึ้นไปอย่างมณฑปหรือตั้งใจก่อเพียง 6 ชั้น แต่ไม่ว่าอย่างไรก็ไม่สำเร็จ เนื่องจากฐานรากไม่มั่นคงและอยู่ใกล้ภูเขาไฟ ทรงแสดงข้อมูลสนับสนุนข้อสันนิษฐานอย่างสมเหตุสมผล ดังที่ทรงบันทึกว่า

ความเห็นของเราในเรื่องบุโรพุทโธนี้ก็เป็น 2 อย่างอยู่ ถ้าจะคิดว่าเขาจะทำขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ให้ได้ลำดับกันจนถึงชั้นยอด เปนมณฑปตั้งพระพุทธรูป ก็ดูจะสูงสาหัส หรืออีกนัยหนึ่งเขาจะทำแต่เพียงชั้น 5 แล้วก่อพระเจดีย์กลมองค์ใหญ่เท่าเชิงชั้นล่างขึ้นชั้น 6 เช่นพระปฐมเจดีย์ก็จะเป็นได้ แต่ทั้งสองอย่างเพราะลาดชั้นล่างไม่พอจึงได้งดเสีย สังเกตดูอีกอย่างหนึ่ง ที่ตัวเนินมีบันไดลงไปตามเนินอีกหลายสิบคั่นแต่ดินถมเสีย เขาขุดลงไปพอเห็น ถ้าจะมีลงไปข้างล่างอีกชั้นหนึ่งสองชั้นก็จะเป็นได้ แต่เป็นดินถมเสียมากด้วยเขาไฟอยู่ใกล้ เวลาขึ้นไปบนยอดพระเจดีย์ เป็นเวลาเช้าอากาศสว่าง เห็นควันที่เขามราปีขึ้นพลุ่ง ๆ ไม่ได้อยู่ห่างไกลเลย ถึงที่ชำระครากแยะและซุ่มพังหลายก็เป็นข้างทิศตะวันตกข้างเขามราปีมากกว่าทางอื่น พระเจดีย์รายข้างบนยุบลลงไปเหมือนกับของที่หนักตกทับ แลชั้นอีกอย่างหนึ่งที่ตามชั้นเหล่านั้น ตั้งแต่ชั้นหนึ่งขึ้นไปจนถึงชั้นยอด มีก้อนกรวดกลม ๆ ขนาดโตเท่าไข่เปิดไข่ไก่กองอยู่เป็นกองโต ๆ ซึ่งไม่ต้องการจะใช้อันใดบนนั้น แลไม่มีใครที่จะขนขึ้นไป อันนี้ก็เห็นจะเป็นได้ด้วยเรื่องเขาไฟ การที่ทำนั้นใหญ่โตเกินกำลังมนุษย์ ถ้าหากว่าเราจะก่อเล่นด้วยอิฐให้โตขนาดนั้น 2000 ซังก็เห็นจะไม่พอ เป็นที่ควรจะพิศวงยิ่งนัก ในการที่ใครจะคิดอ่านปฏิสังขรณ์ขึ้นได้นั้นเป็นไม่มีแล้ว นับวันแต่จะชำระไป ถ้าถูกเขาไฟกำเริบขึ้นเมื่อใด ก็จะไม่ช้าลงกราว ๆ แลใครก็ไม่สามารถที่จะรับประกันว่าเขาไฟจะไม่กำเริบขึ้นในปีนั้นเดือนนั้นได้...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 237 – 238)

การแสดงความคิดเห็นที่เป็นข้อสันนิษฐานด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี มักปรากฏในเยอแนลพระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ทรงสามารถเข้าถึงแหล่งความรู้ได้โดยสะดวก ทั้งในรูปของหนังสือที่พิมพ์เผยแพร่ การสนทนากับผู้รู้และการเสด็จไปถึงสถานที่ทางประวัติศาสตร์ซึ่งทำให้ได้ทอดพระเนตรหลักฐานชั้นต้นด้วยพระองค์เอง ด้วยเหตุนี้จึงทรงมีโอกาสสำรวจสถานที่ ตั้งข้อสังเกต หรือโต้แย้งข้อสังเกตที่เคยมีมาก่อนได้อย่างสมเหตุสมผลและน่าเชื่อถือ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เสด็จไปราชการที่พิษณุโลก ในระหว่างนั้นเสด็จไปทอดพระเนตรวัดศรีสวายที่เมืองสุโขทัย มีพระวินิจฉัยว่าสถานที่ดังกล่าวสร้างต่อเติมขึ้นหลายสมัยและเป็นเทวสถานไม่ใช่วัด แม้มีผู้ไม่เห็นด้วย แต่ก็ทรงแสดงข้อโต้แย้งได้อย่างหนักแน่น ดังที่ทรงบันทึกว่า

...อนันจึงได้แบ่งอายุเทวสถานนี้เป็น 3 ตอน คือตอนเก่า ปรารงค์ปราสาท สามองค์ กับโบสถ์สองหลัง กับออลตา³³ ริมอีกสองอัน ซึ่งก่อด้วยแลงแลจมดิน...อายุตอนกลางคือมุขโถง ก่อด้วยแลงเหมือนกัน เว้นแต่ไม่จมดิน จึงเห็นว่าทำทีหลัง...มุขโถงนี้เดิมทีคงจะทำเป็นศาลาที่คนมาบูชาพัก อายุตอนหลังคือโบสถ์ตอนสามห้องข้างนอก กับออลตากลางในมุขโถง ซึ่งก่อด้วยอิฐ...โบสถ์ตอนนอกนี้ คงจะได้ต่อภายหลังเมื่อการบูชาในเทวสถานนี้มีมาก โบสถ์เก่าไม่พอ จึงรื้อผนังหน้าโบสถ์เก่าก่อใหม่ต่อให้ยาวไปชนศาลาเลยเอาศาลาเป็นมุขโถงหน้าโบสถ์ทีเดียว ออลตากลางในมุขโถงนั้นก็ทำขึ้นให้ คงจะแทนออลตาเก่าซึ่งจะมีอยู่ตรงประตูกลางของโบสถ์ กิดจึงรื้อเสีย ทำทางของการก่อสร้างไม่มีท่วงที่เป็นวัดเลยเช่นนี้ จึงได้แสดงความ สงสัยแก่พระยาจางวาง แต่ท่านไม่ยอม ยืนยันว่าเป็นวัด ท่านนำไปดูเสมาศิลาซึ่งหักทิ้งอยู่ในรอกข้างโบสถ์ข้างซ้ายเป็นปรูป ถึงได้เห็นเช่นนั้นก็ยังไม่ลงใจเป็นวัดแน่ เพราะเสมานั้นก็เห็นอันเดียว แลไม่มีฐานที่ตั้ง เป็นของหักมาทิ้งอยู่

³³ Altar คือ แท่นบูชา

ใครจะเอามาแต่ไหนทั้งไว้ก็ได้ เอาเถอะเสียแรง ผู้ใหญ่ว่าเปนวัด จะยอม
 หน่อยก็ได้แต่เพียงว่า ถึงได้เปนก็ได้เปนมานาน แลสิ่งทีก่อสร้างทั้งปวง
 คนที่นับถือพระพุทธจะได้ทำ หามิได้เลย เปนแต่มาปราบดาภิเษกเอา
 เท่านั้น...

(ไปพิชญโลก, 2506: 94 – 95)

นอกจากนี้การเสด็จประพาสหลายสถานที่ยังทำให้ทรงเปรียบเทียบข้อมูลและ
 เชื่อมโยงหลักฐานที่พบเข้าด้วยกัน จึงทรงตั้งข้อสันนิษฐานที่มีความน่าเชื่อถือและมีความเป็นไปได้มาก
 กว่าเดิม เช่น

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุ
 วัดติวงศ์เสด็จไปถ้ำวัดหารเมืองตรังเพื่อทอดพระเนตรรูปภาพพิมพ์บนดินดิบโบราณ ทรงสันนิษฐานว่า
 บริเวณนั้นน่าจะเคยเป็นที่ตั้งของเมืองเก่า ต่อมาทรงพบรูปพิมพ์แบบเดียวกันที่ถ้ำเขาสาย ทำให้ทรง
 เปลี่ยนพระดำริและทรงตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับความเป็นมาของรูปพิมพ์ดินดิบเหล่านั้นใหม่ ทรง
 สันนิษฐานว่าเหตุที่เทวรูปและพระพิมพ์ดินมาอยู่ในถ้ำห่างไกลลึกลับเช่นนั้นน่าจะเป้นเพราะความ
 ขัดแย้งด้านศาสนา แต่เดิมคนในพื้นที่นี้น่าจะนับถือศาสนาพราหมณ์ฮินดูหรือพระพุทธศาสนา ต่อมา
 ผู้ปกครองถือศาสนาอิสลาม ผู้ที่นับถือศาสนาต่างไปจึงต้องนำรูปเคารพในศาสนาของตนไปซุกซ่อนไว้
 ดังที่ทรงบันทึกว่า

...รูปพิมพ์นี้เป้นของเก่านาน มีหนังสือสังสกฤต ต้องเป้นพวกแขก
พราหมณ์มาทำไว้ ในที่นี้คงได้มีเมือง เจ้าเคยถือศาสนาพราหมณ์ จึงได้
 สร้างเทวรูปมากมายฉนี้ แต่จะสร้างทิ้งไว้ทำไมที่ถ้ำนี้ก็ไมเข้าใจ ถ้าก็หาได้มี
 ทำทางเป้นเทวสถานไม่ ฤจะทำที่นี้ เผเอาไปใช้ที่ไหนแต่ยังไม่ทันเผ
 เปนแต่ตีดินเอาไศรยกองไว้ในถ้ำพอกันฝนพลางก็เป้นได้ แล้วมีเหตุอะไรที่
 ต้องทิ้งค้ำงเล็กกัน มีเหตุเมืองเสียเป้นต้น คิดว่าที่เหล่านี้คงมีเมืองเก่าอะไร
ทีเดียวสักแห่งหนึ่งแน่ ในการที่จะสอบความคิดนี้จะต้องขุดเนื้อดินที่นั้น
 เทียบกับดินพิมพ์พระว่าจะเหมือนกันฤไม่...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 25 - 26)

...เมื่อได้มาเห็นที่นี้แล้ว ทำให้ความเห็นซึ่งคิดที่ถ้าวัดหานั้นละลายไปด้วยว่าถ้าเขาสายนี้อยู่ลับสูงขึ้นยาก ไม่ควรเป็นที่พักเก็บรูปพระ แลรูปพระที่เก็บมาได้ดินก็ไม่เหมือนกัน...จึงมีความเห็นเปลี่ยนแปลงไปว่าเป็นที่ซ่อน เสียดอกกระมัง เดิมเมืองนี้จะถือศาสนาพุทธพราหมณ์อะไรก็ตามที แล้วจะมีแขกศาสนาหมัดมาปกครอง ทำลายศาสนาเก่า ล้างปูชนียสถานต่าง ๆ พวกศาสนาเก่าจึงนำรูปพระมาซ่อนไว้ตามถ้ำเหล่านี้...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 25 – 27)

ตัวอย่างที่ 3 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จประพาสกรุงกัมพูชาใน พ.ศ. 2467 ทรงสันนิษฐานเรื่องการสร้างปราสาทหินในกัมพูชาโดยเปรียบเทียบและเชื่อมโยงข้อมูลว่าน่าจะมีมูลเหตุเช่นเดียวกับการสร้างวัดในพระพุทธศาสนาของไทย กล่าวคือ สร้างไว้เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมหรืออาจสร้างไว้เป็นที่ระลึกและเป็นเกียรติแก่บุคคล ดังที่ทรงบันทึกว่า

...ปราสาทหินทั้งปวงนี้สร้างขึ้นด้วยเหตุอันใด ข้อนี้ตามที่สามารถทราบเหตุได้โดยมีศิลาจารึกเป็นต้น ดังที่ได้พรรณามาแล้วที่อื่น พิเคราะห์ดูคล้ายกับประเพณีสร้างวัดในประเทศสยามแต่โบราณ หรือจะเกิดแต่ประเพณีมีมูลอันเดียวกันดอกกระมัง อันประเพณีที่ไทยสร้างวัด อาศัยมูลเหตุเป็น 2 อย่าง คือสร้างสำหรับท้องที่อย่าง 1 สร้างเป็นอนุสาวรีย์อย่าง 1

วัดซึ่งสร้างสำหรับท้องที่นั้น เมื่อมีประชุมชนตั้งภูมิลำเนาเป็นหลักแหล่ง ณ ที่ตำบลใด ก็สร้างวัดขึ้นไว้ สำหรับ “ทำบุญ” คือเป็นที่ประพฤติกิจศาสนาของประชาชนในตำบลนั้น...วัดซึ่งสร้างเป็นอนุสาวรีย์นั้น มักเป็นของบุคคลสร้างด้วยเหตุต่าง ๆ เพื่อเป็นเกียรติยศและกุศลสมภารของผู้สร้างเองบ้าง สร้างอุทิศกุศลสมภารและเฉลิมเกียรติยศให้แก่ผู้อื่นบ้าง...

(นิราศนครวัด, 2514: 128)

ในตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าการแสดงความคิดเห็นที่เป็นข้อสันนิษฐานมักมีเนื้อหาสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และโบราณคดี ผู้ที่เสนอข้อสันนิษฐานส่วนใหญ่เป็นชนชั้นปกครองที่สามารถเข้าถึงหลักฐานชั้นต้นและข้อมูลสิ่งพิมพ์ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ จึงมีองค์ความรู้ในการวิเคราะห์และให้ข้อสันนิษฐานต่าง ๆ ที่สำคัญคือ ผู้เขียนมิได้นำเสนอข้อสันนิษฐานของตนอย่างเลื่อนลอย แต่มีการยกตัวอย่าง เปรียบเทียบ และเชื่อมโยงข้อมูล ทำให้ข้อสันนิษฐานเหล่านั้นสมเหตุสมผลและมีความน่าเชื่อถือ

อาจกล่าวได้ว่าการแสดงความคิดเห็นส่วนตัวทั้งการให้ข้อเสนอแนะ การวิพากษ์วิจารณ์ และการสันนิษฐาน นอกจากแสดงให้เห็นลักษณะบันทึกส่วนบุคคลอย่างชัดเจนแล้วยังทำให้เนื้อหาในเยอแนลมีรรถรสเพิ่มขึ้น เนื่องจากการแสดงความคิดเห็นมักแฝงน้ำเสียงในลักษณะต่าง ๆ ทั้งพอใจ ไม่พอใจ เห็นด้วย ชัดแย้ง เสียสดี หรือขบขัน น้ำเสียงเหล่านี้เป็นสิ่งที่ไม่อาจคาดเดาได้ ผู้อ่านจึงได้รับอารมณ์หลากหลายนอกเหนือไปจากสารประโยชน์ที่ผู้เขียนนำเสนอไว้ ที่สำคัญคือการแสดงความคิดเห็นของผู้เขียนกระตุ้นให้ผู้อ่านใช้วิจารณญาณใคร่ครวญความคิดเห็นเหล่านั้น ซึ่งอาจเห็นคล้อยตามหรือเห็นแย้งก็ได้ ลักษณะเหล่านี้ทำให้เยอแนลเป็นบันทึกส่วนบุคคลที่มีชีวิตชีวา เพราะมิใช่เพียงการบันทึกเฉพาะสิ่งที่ปรากฏแก่สายตา แต่ผู้เขียนยังแสดงทัศนคติต่อประสบการณ์เหล่านั้นในแง่มุมที่น่าสนใจด้วย

4.1.1.2 การแสดงอารมณ์ความรู้สึกอย่างเปิดเผย การนำเสนอเนื้อหาในเยอแนล นอกจากผู้เขียนจะแสดงความคิดเห็นในประเด็นต่าง ๆ อย่างตรงไปตรงมาแล้ว สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ การแสดงอารมณ์ความรู้สึกของผู้เขียนอย่างเปิดเผยซึ่งทำให้เยอแนลมีสีสันและเป็นบันทึกที่สะท้อนความเป็นปัจเจกอย่างชัดเจน นอกจากนี้การแสดงอารมณ์ความรู้สึกซึ่งเป็นเรื่องสากล ยังทำให้ผู้อ่านรู้สึกใกล้ชิดและเข้าถึงประสบการณ์ที่ผู้เขียนถ่ายทอดไว้มากขึ้น อารมณ์ความรู้สึกที่ผู้เขียนแสดงออกในเยอแนลมีหลากหลาย งานวิจัยจะยกตัวมาเพียงบางส่วน ได้แก่ แสดงอารมณ์ขัน แสดงความพอใจ แสดงความไม่พอใจ แสดงความเศร้าเสียใจ และแสดงความวิตกกังวลใจ ดังนี้

4.1.1.2.1 แสดงอารมณ์ขัน ผู้เขียนมักแสดงอารมณ์ขันหรือสร้างอารมณ์ขันให้แก่ผู้อ่านด้วยการเล่าเรื่องหรือเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความขบขันและการใช้คำที่ทำให้เกิดความขบขัน

1) การเล่าเรื่องหรือเหตุการณ์ที่ซับซ้อน เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่า เหตุการณ์ซับซ้อนเมื่อครั้งที่ทรงได้พบกับภรรยาของนายทหารจีนคนหนึ่งในโรงละครที่ชาว ความว่า

...เห็นของประหลาดอย่างหนึ่งคือเมียบกับตันจิน แต่งตัวผิดหน้าเหมือน ตุ๊กตางิ้วใส่เสื้อแจ็กปักทองเต็มทั้งตัว แปกแต่ประดับด้วยเครื่องเพชร เปนอันมาก แต่เปนที่เสียใจยิ่งนักที่สูงไม่ถึงสองศอกก็ เล็กจนเหลือ ประมาณ แต่งตัวเช่นนั้นแล้วมายืนนิ่งแขงอยู่ หมายถึงตุ๊กตา ต่อเจ้าผู้ จูงมือออกมาจึงต้องร้องอ้อ...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 66)

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง ราชานุภาพเสด็จประพาสเมืองตุรกี ทรงเล่าเหตุการณ์ซับซ้อนเมื่อพระองค์และคณะต้องสวมรองเท้า “สลิบเปอ” (slipper) เข้าชมสุเหร่า ความว่า

...แต่การที่สวมสลิบเปอชั้นนอกเข้าสู่หร่านี่ เปนความรำคาญมิใช่เล่น ด้วย สลิบเปอสำหรับรับจ้างล้วนแต่ขนาดใหญ่โต เพราะเขาจะให้ใช้ได้แก่บุทคล ทุกขนาดเท้า ตั้งแต่ยักษ์ลงมาจนคนรู จะได้ไม่ต้องจู้จี้เลือกพื้นให้ลำบาก แก่เจ้าของ รองเท้าใหญ่โตอย่างนี้ เมื่อสวมต้องมีสายเชือกถักมาผูกพัน เข้าไว้กับข้อเท้าจึงจะอยู่ เวลาติดสลิบเปอเข้าสู่หร่า ท่าทางที่เดินต้อง ระมัดระวังเหมือนกับเด็กแรกตั้งไข่ ดูซับซ้อนล้นหัวเราไม่ได้ คิด ๆ ดูก็ สมน้ำหน้า ถ้ายอมถอดรองเท้าเสียอย่างแขกก็จะแล้วกัน ไม่ลำบากลำบาก บนถึเปื้อนเปราะอันใด นี่เพราะไปดีดิง เขาจึงแก่งหาวันัยกรรมมาทำ โทษเสียให้สะแกใจ

(ไปเมืองเตอร์กี, 2550ค: 207)

ตัวอย่างที่ 3 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง ราชานุภาพเสด็จประพาสตลาดกลางเมืองตุรกี ทรงพบสุนัขข่อยตามท้องถนนจำนวนมาก จึงทรงเล่า เรื่องน่าซับซ้อนเกี่ยวกับสุนัขในเมืองตุรกี ความว่า

...รูปร่างสุนัขเหล่านี้ยิ่งอ้ายตื้ออ้ายแดงของเราไม่มีผิด เห็นเข้าก็นึก
 ชั้นที่ทำไมจึงเรียกของเราว่าหมาไทย ก็เมื่อพวกมันมีอยู่เมืองแขกใน
 ยุโรปออกปากบอกเช่นนี้ เรามาเรียกเสียว่าหมาเตอร์ก็บังไม่ได้ฤ การที่
 สุนัขเคลื่อนกล่นไปตามท้องถนนเช่นนี้ พวกเตอร์ก็เลยคุยส่งว่า โรคสุนัข
บ้าไม่ค่อยจะมีในเมืองของเขา เพราะเขาไม่ได้กัดขี้กั๊กขี้สุนัขอย่างเมือง
ฝรั่ง เขาว่านี่ก็ชอบกล แทบจะรับเบนองคพยานเข้าไปด้วย แต่มาเฉลียว
ใจนึกดูก็เห็นว่าใช่เหตุ เรื่องอื่นมีพูดลมไป

(เที่ยวเมืองเตอร์กี, 2550ค: 206)

2) การใช้ถ้อยคำที่ขบขัน พบมากในพระราชนิพนธ์เยอแนลของ

พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงกล่าวถึงการใช้เวลาว่างบนเรือพระที่นั่งเพื่อทรงพระอักษร ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะทำ “ใบบอก”
 หรือหนังสือรายงานเหตุการณ์เสด็จประพาสเพื่อส่งให้แก่คณะผู้รักษาพระนคร แต่เนื่องจากทรงใช้
 เวลาส่วนใหญ่ไปกับการพระราชนิพนธ์เยอแนล ด้วยเหตุนี้ใบบอกที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยว่าจะทำ จึง
 ไม่ได้ทำ ด้วยเหตุนี้ “ใบบอก” จึงกลายเป็น “ใบจะบอก” เพราะยังไม่ได้เขียนนั่นเอง ดังความว่า

ออกเรือนาฬิกาทุ่ม 1 แล้ว แต่เห็นจะยังไม่ถึง มีลมพัดจัดมาก
 เป็นเวลาว่างเร่งจดหมายที่ค้างอยู่ และถือทำใบบอกรายละเอียดต่อไป
 ไม่ได้นั่งเปล่าเลย เห็นจะสำเร็จได้ในพຽนี้ เว้นแต่ใบบอกเป็นจะบอก.

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 345)

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จไปสังเกตการณ์พิธีกรรมในโบสถ์โรมันคาทอลิก ทรงกล่าวถึงนักร้องประจำโบสถ์หรือ Choir
 (ไควร์) ทรงสร้างอารมณ์ขันโดยถอดเสียงและสะกดคำให้พ้องกับคำว่า ควาย ในภาษาไทย แล้วจึงทรง
 เขียนกำกับไว้ว่า “คือพวกคนร้อง ไม่ใช่กระบือ” ดังความว่า

...บาทหลวงที่ทำพิธีสามคนกับตาเถรอีกคนหนึ่ง เณรอีก 6 คน มี
 โคมแห่มาคู่หนึ่ง ถืออะไรต่าง ๆ มีหม้อรูปแก้วงเปนต์ัน อีก 2 คน ทำ

อะไรบ้างเข้าใจไม่ได้ เพราะเข้าไปในโบสถ์แล้วจะพูดไม่ได้...ต่อไปอีกสวดเบ
นตอน ๆ สลับกับควาย 1 (คือพวกคนร้อง ไม่ใช่กระบือ) ซึ่งอยู่ตรงประตู
โบสถ์เข้ามา จะเล่าไม่ถูกว่าทำอะไรบ้าง แต่ดูพิสดารยิ่งกว่าพระญวน...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 58)

ตัวอย่างที่ 3 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
กล่าวถึงพวกรมการของชาวซึ่งมีหน้าที่เดินอารักขาอยู่รอบรถพระที่นั่ง กรมการเหล่านี้เรียกว่า
เวดานา หรือ เวดนา ทรงสร้างความขบขันด้วยการถอดเสียงและสะกดคำให้พ้องกับคำว่า เวทนา และ
เสริมคำว่า สัญญา สังขาร ซึ่งเป็นองค์ประกอบของชั้น 5 ในพระพุทธศาสนาเข้าไป กลายเป็น
“พวกเวทนาสัญญาสังขาร” ดังความว่า

...พอเวลาเย็นลงคนถือคบมาเปนแถว พอมีดก็จุดคบน่านารถออกแดง
ไป รถขับวิ่งเท่าใดคนถือคบกี้วิ่งทัน พวกฝรั่งก็ลงเดินโดยมาก พวก
เวทนาสัญญาสังขาร เติรเกาะรถรอบ ถ้าคนถือคบเดินไม่ทันหรือดับ มี
คนหลังมาตามส่องอีก...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 80)

4.1.1.2.2 แสดงความพอใจ ผู้เขียนแสดงความพอใจเมื่อได้ประสบพบเห็น
สิ่งที่ต้องอรรถาธิบายและกล่าวถึงสิ่งนั้นด้วยน้ำเสียงชื่นชม เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัย
ทิวทัศน์ที่ทอดพระเนตรเห็นจากพลับพลาที่ประทับ ถึงกับทรงกล่าวว่า “เราหยอดมาก” หมายความว่า
ว่า ทรงพอพระราชหฤทัยมาก ดังความว่า

...มีที่เราหยอดมากอยู่สามหน้าต่าง ๆ ช่องตะวันออกเฉียงเหนือเห็นเขา
ซ้อนกันเป็นหลายชั้น งามเป็นที่ 1 ช่องเหนือเห็นที่ต่ำเป็นนาเป็นทุ่ง งาม
เป็นที่ 2 หน้าต่างตะวันออกเฉียงใต้เห็นเขาเหมือนกัน แต่คลาไปเป็นที่ 3
เป็นอันได้ชมรสรูปภาพที่เห็นภูเขางาม ๆ สมประสงค์...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมละยา, 2475: 54 – 55)

ตัวอย่างที่ 2 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีความรู้ความชำนาญด้านงานศิลปกรรมและการช่าง มักทรงมีพระวิจารณ์ศิลปวัตถุหรืองานสถาปัตยกรรมเสมอ ครั้งหนึ่งเมื่อเสด็จไปตรวจกิจการสายโทรเลขโทรศัพทในแหลมมลายู ทรงทรงบันทึกรายละเอียดของพลับพลาบ้านคลองหินไว้ด้วยความพอพระทัย พลับพลาแห่งนี้เป็นหนึ่งในที่ประทับเพียงไม่กี่แห่งที่ทรงชมเชย ความว่า

ที่พักนี้ทำดี ขุนราชมีปัลยากว่าอำเภอ พื้นที่ก็ไว้หญ้าไม่คู้ย ปรำหน้าที่พักทำด้วยใบไม้สดจริง เส้าทำด้วยกิ่งส้มไฟมีลูกติดสดสาม เส้าทำด้วยกิ่งไม้ มีกล้วยไม้แกกาบปลอกติดจริงแถวหนึ่ง 7 เส้ากับเศษอีก 1 มีหลักมีราวแขวนมพร้าวแลกล้วยหลายหลัก มีแคร่นั่งกินเล่นด้วย กลางโต๊ะกินเช้าซึ่งทำด้วยไม้ไผ่มีรังผึ้งหลวงผูกกิ่งไม้ปักกลาง เปนปลาตที่สุดที่คนบ้านนอกมีความดีเท่านี้ มีใช้คนหนุ่ม แก่คร่ำด้วย ที่พักก็ตั้งเหมาะ หลังลงคลองหิน คราวอยู่ชิตริมคลองใช้น้ำได้สบาย ชายคารเปียงหน้าที่พักแขวนช้องนางคลี่ด้วย ใสเสาแทรกไม้ใช้กระเช้า

(ไปแหลมมลายู, 2539: 80)

ตัวอย่างที่ 3 เมื่อครั้ง พ.ท.พระภาษาศรีรัตน (สุตใจ จันทรวะดิน) ได้เยี่ยมชมกิจการไปรษณีย์อากาศที่จังหวัดนครราชสีมา ผู้เขียนแสดงความพอใจและชื่นชมประโยชน์ของกิจการดังกล่าว ความว่า

...การใช้เครื่องบินเดินเมลี่นี้ความสะดวกมาสู่ชาวเราเพียงได้นั้นย่อมทรมิตรบาอยู่แล้วด้วยกัน เมื่อคิดขึ้นว่าเครื่องบินซึ่งเราเห็นอยู่หยก ๆ เมื่อกี้ บัดเดียวได้รับโทรศัพท์จากจังหวัดอุบลว่าได้ไปถึงจังหวัดนี้โดยปรกติภาพแล้วให้รู้สึกปลื้มใจหาที่เปรียบมิได้ การที่จะเดินทางถึงจังหวัดนี้โดยทางเกวียนอย่างปรกติต้องใช้เวลาอย่างน้อยตั้ง 15 วัน.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 15 – 16)

4.1.1.2.3 แสดงความไม่พอใจ ผู้เขียนกล่าวถึงเรื่องที่สร้างความไม่พอใจแก่ตนด้วยน้ำเสียงตำหนิติเตียน เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงความไม่พอพระราชหฤทัยการทำงานของพระยาเสนาสุจิต เจ้าเมืองตะกั่วป่า ทรงตำหนิพระยาเสนาสุจิตอย่างรุนแรง ความว่า

นั่งไต่ถามการงานแกมเทศนา กับพระยาเสนาสุจิตอยู่จนพุ่ม 1 แยก ลักข³⁴จริง ๆ การที่จัดรับรองเป็นอย่างเต็มกำลังและความคิด แต่ข่มงำมเถื่อนเต็มที ไม่รู้จักใครเลยนอกจากพระภักดีที่เคยเล่นโป่ด้วยกันกับพระยาไชยา อีกคน 1 ลงไปที่เรือก็เที่ยวเฝ้าใครต่อใคร หมายว่ากรมดำรงเสียหลายคน ถามอะไรไม่ว่าเล็ก ๆ น้อย ๆ จำไม่ได้หรือไม่รู้ทุกอย่าง ชอบนั่งยอง ๆ รับริมถนนหนทาง จะเรียกอะไรก็ไปหลวกันอยู่นาน ๆ เป็นต้นว่าเรียกหางว่าว สำมะโนครัว ตั้งแต่มาถึงจนเวลากลับก็ไม่ได้ ต้องมาค้ำยอตเอาเอง เรื่องอะไรถามเป็นอีกอีกไปทุกอย่าง จนจะเป็นที่สำหรับคนหัวเราะเล่น วันนี้เดิรมาริมรถ ขากลับมาไม่ไหวลงนั่งนวดขาอยู่ บัดเดี๋ยวขึ้นขี่ม้ามาแล้ว มีคนจูง 2 คน ประคอง 2 คน เห็นจะไม่เคยรับเลยหรือเคยกินานแล้วและไม่ได้ฝึกฝน มาประเดี๋ยวหนึ่งบอก “ไปไม่รอด” ลงม้าวิ่งตามมาใหม่ เรื่องอยู่ข้างจะมาก จดไม่หมด.

(รอบแหลมมะลายู, 2475: 86 – 87)

ตัวอย่างที่ 2 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงแสดงความไม่พอพระทัยการทำงานของนายช่างชาวตะวันตกที่จ้างมาดูแลการขุดคลองและทำประตูน้ำทรงตำหนินายช่างมีความรู้แต่ไร้ประสบการณ์ ความว่า

...มิสเตอร์เฮเยแลนด์ว่าสูงกว่ากัน 10 ฟิต เมื่อจะเปิดคลองนี้ใช้ต้องทำประตูที่น้ำต่อ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่าการจะดีอย่างไรตามความคิดเขา แล ไม่เชื่อว่าที่สูงกว่ากันแต่เพียง 10 ฟิตเท่านั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า มร.เฮเยแลนด์มีแต่ความรู้ หาได้มีความชำนาญไม่ แต่ส่วนตัวเขา เขาก็เชื่อว่า เขาเก่งทีเดียว

³⁴ มาจากคำว่า มิลักขะ หรือ มิลักขุ แปลว่า ป่าเถื่อน ไม่มีอารยะ หรือโง่เขลา

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 70)

ตัวอย่างที่ 3 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงแสดงความไม่พอพระทัยเรื่องทีอาบน้ำระหว่างการเดินทางเพื่อทอดพระเนตรกิจการรถไฟในอินโดจีน ฝรั่งเศส ความว่า

...สิ่งที่พวกเราเดือดร้อนก็คือ หาที่อาบน้ำไม่ได้และไม่มีโอกาสจะอาบน้ำเลย แต่พวกฝรั่งเศสเขาไม่เดือดร้อนกันเลย ฉันจะเป็นหัวอะไรก็ตาม แต่ขอให้อาบน้ำได้หย่างน้อยวันละครั้ง จึงจะรู้สึกสบาย...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2461: 57)

4.1.1.2.4 แสดงความเศร้าเสียใจ เมื่อผู้เขียนประสบกับเรื่องที่ทำให้เกิดความเศร้าสะเทือนใจ ก็จะถ่ายทอดความเสียใจหรือความไม่สบายใจ ณ เวลาที่เกิดเหตุการณ์ไว้ด้วย เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงความเสียพระทัยเมื่อสุนทรภู่ถึงสิ้นใจลงระหว่างการเสด็จประพาสชวาเมื่อ พ.ศ. 2444 ความว่า

...อ้ายหลุยไม่สบายมาหลายวันมันเมาคลื่นด้วยเป็นโรคจึกก็จึกก็จึกก็จึกซึ่งเคยเป็นมาแต่เล็ก ยิ่งเมาคลื่นมากก็ยิ่งเป็นมากขึ้น ง่วงจนมาสองสามวันแล้ว ครั้นวันนี้คลื่นมากเข้าก็เ็นมากจนหายใจไม่ได้ ลื่นหัดไม่หอบ กรอกยาเลยกัดคลื่นทลุ เวลาตึกเข้า หัวและตัวเป็องบนร้อนตลอดจนลงปลายที่สุดหมอไรเตอร์ให้ดมคลอโรฟอม เวลายามเศษตาย รู้สึกเปลี่ยวเปล่าเป็นอันมาก เมื่อเวลาเย็นได้หารือกันถึงจะฝากหมอเฮส์ไว้ เพราะกลัวขึ้นไปบกจะหาย ได้บรรจุหีบมีธงช้างคลุมลงฝังในทะเลยาวาเวลา 5 ฟุ่ม.

(เสด็จประพาสชวาครั้งหลัง, 2504ก: 18)

ตัวอย่างที่ 2 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินทรงแสดงพระวิตกเรื่องอาการป่วยของพระบุตร ความว่า

วันนี้ได้รับโทรเลขว่าลูกชายไม่สบาย ทำให้หัวใจไม่สู้สบาย ได้โทรเลข
ถามข่าวคราวเพิ่มเติมแล้ว

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 87)

ตัวอย่างที่ 3 นายครามกล่าวถึงความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจากบ้านเมืองมา
ราชการในแดนไกล ความว่า

...ข้าพเจ้านั้นมีความหวาดหวั่นในสันดานอยู่ที่สุด ในดวงจิตดั้น
ประเดี้ยวทุกข์ประเดี้ยวสุข มันช่างซ้นจริง ๆ ที่เปนนข้อทุกข์นั้นต่าง ๆ
เปนนต้นว่า คิดถึงบิดามารดา บุตรและภรรยาพี่น้อง และท่านที่เปนนับ
ถือทั้งสิ้น และท่านที่มีคุณกับข้าพเจ้า จะทุกข์สุขประการใดไม่ได้อีก
ทั้งสิ้น ได้แต่นึกถึงตนอยู่มิได้ขาด ถึงตัวข้าพเจ้าในครั้งปัจฉิมที่สุด
เพราะภัยและวิบัติต่าง ๆ ถ้าไม่นึกขึ้นมาแล้วก็มีสุขได้บ้าง...

(ราชสำนักพระนางวิคตอเรีย, 2478: 87 – 88)

4.1.1.2.5 แสดงความวิตกกังวลใจ เมื่อประสบกับเหตุการณ์ที่สร้างความ
วิตกกังวลใจ ผู้เขียนจะถ่ายทอดความรู้สึกทุกข์ร้อนใจนั้นออกมาด้วย เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเฝ้าใช้
พระราชโอรสซึ่งมีพระอาการอยู่ในขั้นวิกฤต ทรงแสดงความรู้สึกวิตกกังวลพระทัยอย่างมาก ถึงกับไม่
สามารถทรงพระอักษรซึ่งเป็นสิ่งที่ทรงทำไม่เคยขาดได้ ดังความว่า

...เอียดเล็กเจ็บมากขึ้นตามลำดับ มีเวลาที่ตกใจกันวันละหลายครั้ง และ
เต็มไปด้วยความวิตกวิจารณ์คิดแต่จะรักษาไข้ จึงไม่ได้จดรายวันนี้
เพราะไม่มีมือ ไม่มีเวลา ไม่มีความคิดที่จะจดอะไรได้...

(เสด็จประพาสชวาครั้งหลัง, 2504ก: 55)

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อครั้ง พ.ท.พระภาษาศรีรัตน์ (สุตใจ จันทรวะดิน) และคณะ
นักบินต้องเดินทางในวันที่มีสภาพอากาศไม่เอื้ออำนวยต่อการบิน ผู้เขียนแสดงความวิตกกังวลและ
หวาดหวั่นเรื่องความปลอดภัยของคณะเดินทาง ความว่า

ข้างนำเรามีเมฆที่ลอยขึ้นเป็นจอมสูงทำให้เราต้องพยายามไต่
สูงขึ้นไปอีกเพื่อข้ามจอมเมฆนั้น ข้าพเจ้าเหลียวดูพวกเพื่อนที่ตามมา
ข้างหลังบ่อย ๆ เวลาไม่คอยจะเป็นห่วงตัวเอง ใจเป็นห่วงเพื่อน
มากกว่า รู้สึกเหมือนกับว่าในโลกนี้มีแต่พวกเรา 8 คนเท่านั้น ส่วน
เครื่องยนต์ก็ส่งเสียงครางคล้าย ๆ กับร้องทุกข์ว่าต้องออกกำลังมากอยู่
แล้ว.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 67 – 68)

ตัวอย่างที่ 3 เมื่อประสบกับสภาพอากาศแปรปรวนกลางมหาสมุทร นาย
คร้ามถ่ายถอดความวิตกกังวลและประหวั่นพรั่นใจของตนและเพื่อนนักดนตรีไว้ความว่า

เวลานั้นจำเพาะฝนตกมาก พวกทั้งสิบเก้าคนได้ความลำบาก
ทนหนาวน้ำเวทนาสิ้นด้วยกันทั้งนั้น...ตั้งแต่เพล่าเช้าแล่นมาจนถึงสี่
สิบนาที ตัวข้าพเจ้าออกมายืนดูที่หน้าเรือ เกิดความร้อนใจต่าง ๆ พวก
ดนตรีเพล่านั้นต่างคนต่างยกมือขึ้นไหว เทพารักษ์ที่อยู่ในพื้นที่นั้นและ
อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินขึ้น ก็หาอันตรายมิได้...

(ราชสำนักพระนางวิกตอเรีย, 2478: 2)

ตัวอย่างเนื้อหาส่วนที่ผู้เขียนแสดงอารมณ์ความรู้สึกข้างต้น บางข้อความอาจ
ทำให้เข้าใจว่าเป็นบันทึกส่วนตัว เนื่องจากผู้เขียนแสดงอารมณ์ความรู้สึกอย่างเปิดเผย การที่ผู้เขียน
นำเสนออารมณ์ความรู้สึกซึ่งมีทั้งด้านสุขและทุกข์ ทำให้บันทึกการเดินทางประเภทนี้มีน้ำเสียงที่เอื้อ
ให้ผู้อ่านเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกของผู้เขียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อผู้เขียนถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก
ที่ผู้อ่านก็เคยมีประสบการณ์มาแล้วเช่นเดียวกัน ลักษณะดังกล่าวทำให้ตัวบทจับใจผู้อ่านด้วย

4.1.2 ลักษณะเด่นด้านการใช้ภาษานำเสนอภาพและความคิด เยอแนลเขียนขึ้นโดยมี
จุดประสงค์หลักคือการถ่ายทอดสิ่งที่ผู้เขียนประสบพบเห็นระหว่างการเดินทางรวมถึงความคิดที่มีต่อ
สิ่งเหล่านั้นให้ผู้อ่านเข้าใจ ความเข้าใจของผู้อ่านย่อมแตกต่างกันไปตามความรู้และประสบการณ์
ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนซึ่งมีหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างผู้อ่านกับโลกภายนอก จึงต้องใช้ภาษาเป็นเครื่องมือ
วาดภาพและถ่ายทอดความคิดออกมาให้ชัดเจนที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ บางครั้งพบว่าผู้เขียนชี้แนะ

ผู้อ่านให้คล้อยตามความรู้สึกนึกคิดของตนด้วย การใช้ภาษาเพื่อนำเสนอภาพและความคิดในย่อเนล แสดงให้เห็นว่าย่อเนลใช้กลวิธีแบบวรรณคดีในการถ่ายทอดเนื้อหา กล่าวคือใช้ภาษาอย่างมีศิลปะ และมีชั้นเชิงเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพและเข้าใจเรื่องราวที่ผู้เขียนเล่าไว้ จากการศึกษาพบว่าการใช้ภาษาเพื่อนำเสนอภาพและความคิดในย่อเนลแบ่งได้ 3 ลักษณะคือ การอธิบายเรื่องที่คนทั่วไปไม่ค่อยรู้ให้เข้าใจง่าย การพรรณนารายละเอียดทำให้นักเห็นภาพตามอย่างชัดเจน และการโน้มน้าวหรือจูงใจให้เห็นคล้อยตามความคิดของผู้เขียน

4.1.2.1 การอธิบายเรื่องที่คนทั่วไปไม่ค่อยรู้ให้เข้าใจง่าย มักปรากฏในเนื้อหาที่ว่าด้วยการประกอบอาชีพของราษฎร กิจการโรงงานของรัฐหรือเอกชน หรือระบบการบริหารจัดการต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่มีกรรมวิธีหรือมีกระบวนการเป็นขั้นตอน เมื่อผู้เขียนอธิบายตามลำดับขั้นตอน และขยายความอย่างเหมาะสม ก็จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจและนึกเห็นภาพตามได้ง่าย เช่น

ตัวอย่างที่ 1 อธิบายการปลูกต้นยาสูบ

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสไทรโยค ทรงเห็นว่าเมืองกาญจนบุรีมียาสูบเป็นสินค้าสำคัญ ขยายยาสูบเป็นอันดับที่ 2 รองจากเมืองเพชรบูรณ์ จึงทรงสอบถามเรื่องการปลูกยาสูบจาก “ยายบัว” ซึ่งเป็นชาวมอญเจ้าของไร่ยา ทรงอธิบายการปลูกต้นยา โดยละเอียดและเป็นลำดับขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การเพาะกล้าไปจนกระทั่งเก็บใบยาจำหน่าย เนื้อหาส่วนนี้เป็นเสมือนตำราการปลูกยาสูบที่ชัดเจนและเข้าใจง่าย ดังความว่า

...ได้สืบดูวิธีทำไร่ยาในเมืองนี้ เดือนหกลงมือพรวนดินเอาแกลบโรย เมล็ดยาโรย เหมือนหนึ่งตกกล้าต้องรดน้ำทุกวัน กำหนดเดือนหนึ่งจึงจะเอาต้นยาไปปลูกที่อื่นอีก พรวนดินครบ 3 ครั้ง แล้วจึงถอนยาไปปลูกใหม่ได้ 20 วันยกร่อง ต่อไปอีก 20 วันจึงเด็ดยอด อีก 15 วันลิดแขนง แล้วต่อไปอีก 7 วัน 7 วัน ลิดแขนงอีก 7 ครั้ง ปลูกยามาได้ 3 เดือนกับสิบวัน จึงหักใบริมดินมาบ่มไว้ 3 วัน และฉีกก้านออกเสีย ม้วนแต่ใบวางบนผ้า หั่นลงแผงผึ่งแดดผึ่งน้ำค้างได้ 3 วัน 3 คืน และตัดเป็นอัน ๆ ทำอันซ้อนกันนับเป็นหนึ่งตั้ง ถ้ายาลังใหญ่ลังหนึ่งเป็นยา 3150 อัน 630 ตั้ง แล้วก็หักใบยาขึ้นไปถึงกลางต้นและยอด ถ้ายาใบริมดินเป็นยาไม่ดีสูบไม่ได้...ถ้าเป็นยากกลางต้นสูบได้แต่ไม่สู้ดี...ถ้าหักขึ้นไปถึงยอดยา ยานั้นเป็นอย่างดี...แต่ยาที่เป็น

อย่างดีทีเดียว ว่าเก็บใบยอดเฉพาะมีต้นละใบ ถึงโดยจะเป็นยายอดก็จริง
บางทีดีมากดีน้อย ถ้าผู้ที่บริบูรณ์ปลูกทำนุบำรุงรักษาดีมีน้ำมีนํามาก...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 68)

ตัวอย่างที่ 2 อธิบายการตีผึ้ง

เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จไป
ราชการที่เมืองพิษณุโลก ทรงอธิบายการตอกทอยซึ่งเป็นวิธีการขึ้นต้นไม้ของหมอตีผึ้งอย่างเป็นลำดับ
ขั้นตอน ในขณะที่เดียวกันก็แก้สงสัยของผู้อ่านที่อาจเกิดคำถามในใจว่า เหตุใดหมอตีผึ้งจึงไม่ใช้วิธีปีน
พะองขึ้นไปให้ถึงรวงผึ้ง ทรงให้ข้อมูลว่าเหตุที่หมอตีผึ้งต้องตอกทอยแทนการปีนพะอง เพราะเป็นวิธี
ขึ้นต้นไม้ใหญ่ที่สะดวกและรวดเร็วกว่าการขนไม้ไผ่มาทำพะอง นอกจากนี้ยังทรงชี้แจงว่าต้นไม้ที่หมอ
ขึ้นไป ส่วนใหญ่เป็นต้นที่เคยทำการมาก่อนแล้ว จึงยังมีลูกทอยปักค้างอยู่ แต่หมอไม่ใช้ทอยเก่าและดึง
ทิ้งทั้งหมดเพราะเป็นไม้ผุ หากพลาดเหยียบอาจตกต้นไม้ถึงแก่ชีวิต ทรงอธิบายเรื่องการตอกทอย
ครบถ้วนทุกแง่มุม ทำให้ผู้อ่านเข้าใจและเห็นภาพอย่างชัดเจน ดังความว่า

...คนทำการมีสองคน เรียกว่าหมอ (ตีผึ้ง) คนหนึ่งเป็นคนขึ้นต้นไม้ทำการตี
ผึ้ง อีกคนหนึ่งเรียกว่าหมอเดิม เป็นคนถือเชือกแลคอยส่งของ...[หมอตีผึ้ง
- ผู้วิจัย] จึงควักลูกทอยมาตอกเข้าไป ลูกทอยนั้นเหลาด้วยไม้ไผ่สอด
รูปร่างเป็นอย่างดีสามหมุดแต่ไม่ยาวนักราว 8-9 นิ้ว ตอกเข้าไปเห็น
ด้ามแน่นสนิท มือซ้ายก็จับลูกทอยที่ตอกนั้น ก้าวเท้าขึ้นปลายพะอง มือ
ขวาควักลูกทอยมาอีก เอาสีกเข้ากับต้นไม้พอดี แล้วตอกเข้าไปเช่นว่า
มาแล้วนั้น แล้วก็เอามือจับลูกทอยที่ตอกใหม่นั้นโหนตัวขึ้นไป แลก้าวเท้า
ขึ้นไปบนลูกทอยที่ตอกที่แรก ทำดังนี้ขึ้นไปจนถึงคาบ ลูกทอยหมดยาม
หมอเดิมก็เอาลูกทอยใส่ถังผูกหางเชือกให้ หมอตีผึ้งก็ชักขึ้นไปถ่ายใส่ยาม
เพื่อทำการต่อไป การที่ต้องตอกทอยนี้ เพราะต้นไม้ที่ผึ้งจับนั้นจับที่ต้น
ใหญ่จนไม่รู้ที่จะโอบจะจับปีนขึ้นได้อย่างไร จึงตอกทอยต่างคันพะอง
พอที่จะจับจะก้าวขึ้นไปได้ จะผูกพะองขึ้นไปต้นไม้อีกสูงนัก 2 คนกำลังไม่
พอทำพะองให้ถึงที่ทำการได้ เพราะจะต้องแบกไม้ไผ่หลายสิบลำ ไม่วาง
ถึงหากว่าจะทำได้โดยไม้ไผ่มีข้างนั้นก็ดี ก็ยังเสียแรงมากกว่าวิธีตอกทอย

แต่วิธีตอกทอยน่ากลัวมาก แต่หากเขาเป็นคนกล้าแลเคยจึงทำได้ การที่
ปีนพะองเสียก่อนนั้น เพราะพะองมีอยู่แล้วพาดไว้ที่นั่น กันปลีองลูกทอย
ที่มีพะองอยู่เพราะต้นไม้ต้นนี้เขาได้ทำมาแล้วแต่ปีก่อน ลูกทอยก็มีตลอด
แต่ไม่เอา เมื่อตอกทอยใหม่แล้วตอยเก๋ากัทั้งหมด เพราะกลัวหลงเหยียบ
ลูกทอยเก๋าเมื่อขาลง ลูกทอยไม้ไผ่ค้ำปีแห่งกรอบ จะหักตกตาย...

(ไปพิชญโลก, 2506: 51)

ตัวอย่างที่ 3 อธิบายการผลิตกระดาษ

เมื่อครั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินเสด็จไปราชการที่อินโดจีน
ทรงมีโอกาสดำทอดพระเนตรโรงงานกระดาษของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส ทรงอธิบายความเป็นมาของ
โรงงานและขั้นตอนการทำกระดาษไว้อย่างครบถ้วน เริ่มตั้งแต่การย่อยไม้ไผ่จนกระทั่งถึงขั้นตอนตัด
กระดาษส่งขาย ดังความว่า

โรงทำกระดาษนี้เพิ่มเริ่มตั้งเมื่อ ค.ศ. 1915 โดยเหตุที่เวลาสงคราม
กระดาษไม่พอ บริษัทนี้เปนของฝรั่งเศสและส่งคนไปหัดที่อินเดีย เครื่อง
จักรเปนเครื่องฝรั่งเศส กระดาษที่ทำนั้นมีหลายชนิด ตั้งแต่กระดาษขาวที่
สำหรับใช้ในโรงเรียนทำด้วยเยื่อไม้ไผ่ จนถึงกระดาษแดงทำด้วยเยื่อไม้ไผ่ปน
ผ้าซีริวสำหรับห่อของ และทำ กระดาษซับด้วย

ขึ้นต้นได้ดูที่ไว้ไม้ไผ่จนกระทั่งย่อยไม้ไผ่และหมักกับปูนขาว
และใช้น้ำเป่าจนเปนเยื่อ (Pulp) แล้วจึงบดผสมกับน้ำยาและฟาง มีสัน
ถ่านคล้ายมูลวัว เมื่อผสมแล้วจึงปล่อยไปในเครื่องจักรทำกระดาษ คล้ายกับ
ที่ให้เห็นในยุโรป คือปล่อยให้น้ำพร่าไปแล้วดูดลมจนน้ำแห้งจนกระทั่งเปน
แผ่นกระดาษ และผ่านลูกโม่ซึ่งอุ่นด้วยไอน้ำร้อน ขนาดหนาของกระดาษ
กำหนดได้ด้วยที่จำกัดซึ่งอยู่ข้างบน เมื่อเปนแผ่นแล้วได้ดูวิธีตัดและอัดเข้า
กรอบไม้สำหรับส่งต่อไป

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 82)

ตัวอย่างที่ 4 อธิบายระบบจัดการโบราณสถานในกัมพูชา

เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จประพาสกัมพูชา ทรงอธิบายวิธีขึ้นทะเบียนโบราณสถานและรักษาโบราณสถานในกัมพูชาซึ่งเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสเป็นผู้วางระบบไว้อย่างชัดเจน เริ่มตั้งแต่การสำรวจตรวจสอบ ให้รางวัลแก่ผู้แจ้งข้อมูลเพื่อจูงใจประชาชนให้ช่วยค้นหา จากนั้นจึงแยกประเภทตามฝีมือช่าง เก็บส่วนที่ยกได้เข้าพิพิธภัณฑสถาน บुरณะส่วนที่ยกไปไม่ได้ และแผ้วถางพื้นที่ไม่ให้กลับรก ดังความว่า

...วิธีที่ตรวจรักษาของโบราณนั้น เริ่มต้นเขาลงมือทำทะเบียนให้รู้จำนวน และตำแหน่งแห่งที่ของโบราณ ว่ามีอยู่ที่แห่งใด ๆ บ้าง ข้อนี้ได้ยืมว่า โบราณสถานที่เขาจดทะเบียนไว้แล้วในเขตแดนกรุงกัมพูชามีถึง 600 แห่ง การค้นโบราณสถานที่ยังไม่พบนั้นตั้งสินบนไว้ ถ้าคนในพื้นที่เมืองใครไปพบปะมาบอกผู้จัดการ และเขาไปตรวจพบได้ความจริงแล้ว ก็ให้สินบนเป็นบำเหน็จรางวัลแก่ผู้มาบอก เป็นเครื่องล่อให้คนอื่นช่วยค้นหาด้วย ส่วนโบราณสถานที่พบแล้วนั้น ชั้นแรกเขาไปตรวจดูให้รู้ชนิดว่าเป็นของฝีมือที่ก่อสร้างอย่างดี หรือเป็นแต่ปานกลางและอย่างเลว เลือกรักษาแต่สิ่งที่ดีมิให้เป็นอันตรายสูญหายหรือหักพังเสียชิ้นหนึ่งก่อน ของดีที่ยกขนได้เก็บส่งไปรักษาไว้ยังพิพิธภัณฑสถาน สิ่งที่จะยกย้ายไม่ได้แห่งใดควรก่อคอนกรีตค้ำ หรือเอาเหล็กรัตรักษาไว้ให้หักพังก็ทำรักษาไว้เสียชิ้นหนึ่งก่อน ยังไม่แผ้วถางบริเวณสถานนั้น ๆ การแผ้วถางค่อยทำไปทีละแห่ง ๆ แห่งใดที่แผ้วถางแล้วก็รักษาไว้มิให้กลับรก บางแห่งก็ถึงพยายามขุดค้นขึ้นศิลาที่หักพังกระจายอยู่เอากลับขึ้นมาเรียบเรียงให้ตีสวยงามแต่ทำเช่นนั้นเฉพาะที่เป็นของงามแปลกประหลาด ถ้าเป็นของสามัญก็เป็นแต่ถางไว้ให้เตียน

(นิราศนครวัด, 2514: 84 – 85)

ตัวอย่างที่ 5 อธิบายประโยชน์ของการทำแผนที่ทางอากาศ

เมื่อครั้ง พ.ท.พระภษาศรียรัตน์ (สุดใจ จันทรวะคิน) ไปราชการที่เมืองฮานอยในฐานะล่ามของคณะนักบิน ผู้เขียนกล่าวถึงแผนการทำแผนที่ด้วยภาพถ่ายทางอากาศ โดยอธิบายว่าภาพถ่ายทางอากาศเหล่านี้ มีเพียงมีประโยชน์ต่อการทำแผนที่ประเภทต่าง ๆ หรือช่วยแก้ไขข้อมูลในแผนที่เก่า

ให้ถูกต้องตามมาตราส่วนและตามสภาพภูมิศาสตร์เท่านั้น แต่ยังมีประโยชน์ด้านการรังวัดซึ่งทำให้เก็บ
 ภาษีที่ดินได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยด้วย ดังความว่า

กิจการซึ่งเรามุ่งจะมานู้นคือการทำแผนที่ด้วยรูปถ่ายอากาศ ใน
 ประเทศอินโดจีนในเวลานี้เขาใช้เครื่องบินไปถ่ายรูปเพื่อเอามาใช้ทำแผนที่
 มาตราส่วนต่าง ๆ บ้าง, ทำแผนที่เกษตรหรือแผนที่ผังบ้าน มิฉะนั้นก็สำหรับ
 แก้วหรือเพิ่มเติมรายละเอียดลงในแผนที่เก่า ๆ ซึ่งยังคงคลาดเคลื่อนอยู่มาก
 ผลที่ได้จากกิจการอันนี้สมควรความคาดหมายเขาจึงพยายามที่จะขยายกิจการ
 แผนนี้ให้ใหญ่โตยิ่งขึ้นเสมอ เจ้าน้ำที่เล่าให้ฟังว่าเมื่อก่อนนี้การเก็บภาษี
 ไร่นาออกจะตกหล่นบกพร่องมาก เนื่องด้วยการรังวัดที่ดินซึ่งทำกันในเวลา
 นั้นไม่ดีพอ แต่เมื่อใช้เครื่องบินถ่ายรูปพื้นที่มาทำเป็นแผนที่ ตั้งแต่นั้นมา
 รายได้ของการเก็บภาษีไร่นาก็เพิ่มพูนมากขึ้น.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 192)

ในตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าการนำเสนอเนื้อหาที่เป็นเรื่องที่มีกลวิธีเฉพาะ ดำเนินการ
 ตามหลักวิชาหรือใช้ความรู้และประสบการณ์เฉพาะทาง ผู้เขียนต้องมีศิลปะในการอธิบายหรือขยาย
 ความอย่างเป็นลำดับขั้นตอนและชัดเจน จึงจะทำให้ผู้อ่านติดตามเรื่องราวได้ง่ายและไม่สับสน

4.1.2.2 การพรรณารายละเอียดทำให้นักเห็นภาพตามอย่างชัดเจน การเล่า
 เรื่องราวอย่างละเอียดชัดเจนเพื่อให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพ เป็นวิธีการถ่ายทอดเนื้อหาที่สำคัญมากของ
 วรรณคดีบันทึกการเดินทาง เพราะการให้รายละเอียดมีผลโดยตรงต่อการสร้างจินตภาพให้เกิดขึ้นใน
 ใจผู้อ่าน นอกจากผู้เขียนจะเลือกสรรถ้อยคำมาใช้อย่างดีเพื่อถ่ายทอดรายละเอียดด้านรูป รส กลิ่น
 เสียง ผัสสะหรือบรรยากาศแล้ว ยังมีการใช้ความเปรียบหรือเปรียบเทียบสิ่งที่ผู้เขียนประสบพบเห็น
 กับสิ่งที่คิดว่าผู้อ่านน่าจะคุ้นเคยหรือรู้จักดี ทำให้อ่านพอจะนึกภาพตามหรือพอจะเข้าใจลักษณะ
 โดยรวมของสิ่งนั้น ด้วยเหตุนี้การให้รายละเอียดอาจเปรียบได้กับการใช้แว่นขยายส่องให้เห็น
 องค์ประกอบในภาพทุกแง่มุมอย่างชัดเจน ทำให้อ่านเกิดจินตนาการเสมือนได้เห็นสิ่งเหล่านั้นด้วยตา
 ของตนเอง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ให้รายละเอียดภาพน้ำตกที่ไทรโยค

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสน้ำตกในแขวงไทรโยค เมืองกาญจนบุรี ทรงประทับพระราชอุทยานน้ำตกที่ได้ทอดพระเนตรอย่างมาก แม้ทรงตระหนักว่าการใช้ถ้อยคำมีข้อจำกัดที่ไม่อาจถ่ายทอดความงามเหล่านั้นได้ทั้งหมด ถึงกับทรงปรารภว่า “ยากจะพรรณนาให้เห็นจริง” กระนั้นก็ทรงมีพระราชอุตสาหะนำเสนอความงามของน้ำตกนั้นไว้อย่างประณีต และละเอียดลออ ทรงใช้ความเปรียบเพื่อช่วยให้ผู้อ่านนึกภาพตามได้อย่างชัดเจนด้วย ดังความว่า

...ที่ตรงกลางน้ำนั้นตกลงมาเป็นหลายทาง ทางหนึ่งนั้นตกลงมาในอ่าง กระทับกันเป็นชั้น ๆ หลายอย่าง ดูเหมือนหนึ่งเขียนหรือที่ไทย ๆ แกล้งทำ แต่ก่อน ยากจะพรรณนาให้เห็นจริง ข้างซ้ายมือเป็นศิลาหน้าผาชันยอด ข้างบนเสมอพื้น น้ำตกขอบเขาลงมาถึงอ่างใหญ่ ที่มีบันไดขึ้นไป เหมือนหนึ่งกับกรอบแก้ว ที่หน้าผานั้นมีต้นไม้และต้นไม้แฉกเล็ก ๆ ขึ้นเต็มทั้ง หน้าผา เหมือนหนึ่งกับเอาพรมหรือกระดาษปิดผนัง หรือดอกไม้ร้อยแบบ ขึ้นไปปะไว้เขียวสด ๆ เวล่าน้ำตกข้างนอก ต้นไม้ที่หน้าผานั้นอยู่ข้างในงาม แท้ที่เดียว ที่ทางน้ำตกเล็ก ๆ ลงไปอีกนั้น ตกลงมาเป็นคั่นบันไดกระทับ กันเป็นชั้น ๆ ชั้นหนึ่งก็มีอ่าง ๆ หนึ่ง ตกลงมาถึงอ่างแล้วก็ตกลงมาเป็นน้ำ ราวปากอ่างลงมาอีกเป็นชั้น ๆ กระทับศิลาเป็นผอยขาวเสียงดัง งามนัก ที่ ปากอ่างมีต้นไม้เงินเล็ก ๆ ขึ้นเป็นหย่อม ๆ เหมือนหนึ่งไม้เงินที่ปลูกเขามอ เล่น และเฉพาะที่ที่ควรจะปลูกด้วย ที่เป็นก้อนศิลาน้ำตกข้างบนทุก ๆ แห่ง มีต้นไม้แฉกแซมไปตามซอกศิลาที่ไม่ถูกทางน้ำราวไปราย ๆ เป็นแต่น้ำซึมพอลูกใบเขียวสดขึ้นอยู่เสมอ ถ้านักเลงเขามอหรือช่างแล้วควรจะดูจริง ๆ ที่เดียว ไม่เห็นว่าน้ำพุที่ไหนจะงามเท่าที่นี้เลย ไม่เป็นของใหญ่เกิน นัยน์ตาที่จะแลดูและเกินกำลังที่จะทำเอาอย่าง ถ้าเราได้เห็นช่างก่อภูเขา และดูน้ำพุอย่างนี้ขึ้นในบางกอก ก่อนที่ได้มาเห็นภูเขานี้ คงจะคิดว่าช่าง นั้นแกล้งทำให้งามเกินกว่าที่จะเป็นเองได้ แต่ก่อนมาเห็นรูปเขียนบ้าง ช่างทำภูเขาบ้าง ยังไม่งามถึงที่นี้...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 123 – 124)

ตัวอย่างที่ 2 ให้รายละเอียดภาพสวนกุหลาบในชวา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดดอกไม้อย่างยิ่ง เมื่อมีผู้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายกระเช้าดอกไม้สดหรือได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรสวนดอกไม้แห่งใด มักทรงให้รายละเอียดภาพดอกไม้อย่างชัดเจนเสมอ ครั้งหนึ่งเสด็จประพาสเมืองโศสารีในชวา ทอดพระเนตรเห็นสวนบนภูเขาที่ปลูกผักและดอกกุหลาบ ทรงพรรณนาภาพดอกกุหลาบที่ปลูกไว้ นั้นอย่างละเอียดทั้งขนาด รูปร่าง และสีส่น นอกจากนี้ยังทรงเปรียบเทียบลักษณะของดอกกุหลาบกับดอกไม้ไทยและสีที่คนไทยคุ้นเคยเพื่อให้ผู้อ่านนึกภาพตามได้อย่างชัดเจน ดังความว่า

...ที่เช่นนี้เป็นภูมิประเทศบนเขาสำหรับปลูกต้นไม้ให้งาม ตัดที่ดินเป็นคัน ๆ ปลูกต้นไม้เป็นสองแถวทุก ๆ ชั้น ตอนล่างปลูกผักฝรั่งต่าง ๆ ขึ้นไปจนถึงกลางจึงได้เป็นกุหลาบแลต้นดอกไม้ฝรั่งต่าง ๆ ทางที่ไปจากหมู่บ้านคนเลียบไปตามข้างสวน เห็นสีดอกไม้แลใบไม้เหมือนเอาแพรวดวงลงลาดไว้ ดอกกุหลาบต่าง ๆ พรรณโตจนบอกไม่น่าเชื่อ เหมือนกับดอกไม้ในลายเขียนกระดาษซึ่งเราไม่เชื่อ สงสัยว่าแก่งเขียนส่วนขยายให้กว้างออกไป แต่ที่จริงเป็นความจริงแท้ ต้นที่ขึ้นสูง ๆ ถึง 5 - 6 ศอก ติดกันเป็นรั้วอยู่ในสัก 7 - 8 ต้นก็อาจจะทำรั้วได้ยาว ดาดไปด้วยดอกตั้ง 300 - 400 ดอก ที่อย่างใดเวลาตูมเหมือนดอกบัวตูมมากกว่าอย่างอื่น เวลาบานดอกโตอยู่ในขนาดดอกชบาหรือดอกชบาซ้อน อย่างเล็กมีที่สุดจนเหมือนดอกยี่สุ่นหนูแต่สีแลสีอื่น ๆ บ้าง แต่ที่มินั้นดอกโตเป็นพุ่ม สีตั้งแต่สีชมพูขึ้นไปจนสีทับทิม สีครึ่ง สีเหลืองตั้งแต่ขาวแลเหลืองอ่อนขึ้นไปจนสีเหลืองแก่...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 318)

ตัวอย่างที่ 3 ให้รายละเอียดภาพตำหนักมรัศมิช ประเทศตุรกี

เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จประพาสประเทศตุรกี องค์สุลต่านโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประทับในตำหนักมรัศมิช ทรงให้ภาพรวมโดยเปรียบเทียบว่าตำหนักดังกล่าวมีขนาดเท่า “ทิมดาบกรมวัง” จากนั้นทรงให้รายละเอียดความงดงามของพระตำหนักทั้งการตกแต่ง เครื่องใช้สอย และการประดับด้วยของมีค่าต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องราชบรรณาการที่มีผู้ส่งมาถวายองค์สุลต่าน ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพที่ประทับซึ่งตกแต่งไว้เป็นอย่างดี ดังความว่า

...ตำหนักหลังนี้สองชั้นยาว ๆ เทียบกับขนาดตึกในกรุงเทพฯ ประมาณว่า จะยาวสักเท่าทีมดาบกรมวัง แต่กว้างขวางกว่าแลทำด้วยไม้ ดูข้างนอก เก๋เลี้ยง ๆ ไม่สู้งดงามปานใด แต่เมื่อเข้าไปข้างในก็แลเห็นได้ทันทีว่า ตำหนักนี้ตกแต่งประดับประดาโดยประณีตอย่างยิ่ง เปนต้นว่าฝาผนังแล เพดานเขียนลวดลายปิดทองประสานสีอย่างฝรั่ง บางห้องเล่นลายไม้สลัก แลประดับมุก ม่านหน้าต่างใช้แพรบ้างกำมะหยี่หักทองขวางบ้าง พื้นปูพรม เตอร์ก็อย่างดี ๆ บางห้องเขาชี้ให้ดูว่าเป็นพรมไหมราคาถึงฝืนละหลาย ๆ สิบซังก็มี โคมไฟที่ใช้ ใช้ไฟฟ้าทั่วไปทุกแห่ง เครื่องตกแต่งใช้สวย เช่น ตู้ โต๊ะ เก้าอี้ ไข่ของฝรั่งอย่างงาม ๆ โดยมาก ยังเครื่องตั้งเปนของดูเล่นของ ปรุหลายต่าง ๆ ก็มีสิ่งละอันพรรณละน้อย ตั้งแต่รถสตัฟจนเครื่องลาย คราม เครื่องแก้วเครื่องศิลา ทั้งของบรรณาการที่ใครต่อใครถวาย แลของ อื่น ๆ อันเหลือวิสัยที่จะพึงพรรณนาให้ถี่ถ้วนทั่วไปได้ เมื่อว่าโดยย่อ สิ่งใด ซึ่งจะเป็นของต้องตาต้องใจนักเลงอย่างฝรั่งคงจะจัดไว้ในตำหนักนี้ มี ตลอดจนห้องหลังคากระจกสำหรับเล่นต้นไม้กระถาง แลห้องศิลาอ่อน สำหรับอาบน้ำร้อนอย่างเตอร์ก็...

(ไปเมืองเตอร์กี, 2550ค: 179)

ตัวอย่างที่ 4 ให้รายละเอียดภาพการสวม “สลิบเปอ” เข้าชมสุเหร่าในตุรกี

เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จประพาสตุรกี ทรงกล่าวถึงภาพอันน่าขบขันของการสวมรองเท้า “สลิบเปอ” (slipper) เข้าชมสุเหร่า เนื่องจากรองเท้าสลิบเปอที่สุเหร่าจัดไว้ให้เขามีขนาดใหญ่มาก เพื่อให้ใช้ได้กับเท้าทุกขนาด เมื่อสวมใส่ต้องผู้เชือก โยงไว้กับข้อเท้า เวลาเดินก็ต้องคอยประคองไม่ให้รองเท้าหลุด ทรงเปรียบเทียบท่าเดินของผู้ที่ พยายามประคองรองเท้าสลิบเปอด้วยพระอารมณ์ขันว่า “เหมือนกับเด็กแรกตั้งไข่” ทำให้ผู้อ่านนึก ภาพตามได้ว่าการสวมสลิบเปอเป็นอุปสรรคแก่ผู้สวมใส่อย่างไรและทำให้เกิดภาพอันน่าขบขันได้ อย่างไร ดังความว่า

...เวลาเมื่อจะเข้าสู่สุเหร่า ถ้าไม่ถอดรองเท้า ก็ขอให้สวมรองเท้าที่สะอาด ซ้อนเข้าข้างนอกเสียอีกชั้นหนึ่งแล้วจึงเข้าไป เปนการผ่อนผันตกลงกันมา

อย่างนี้ จึงเลยเปนครรณนิยม มีพวกข้าพระหารองเท้าสลิบเปอสำหรับ
 สวมชั้นนอก มาคอยไว้ให้เช่าที่ประตูสุหร่าเหล่านี้ทุกๆ แห่ง แต่การที่
 สวมสลิบเปอชั้นนอกเข้าสู่หร่านี้เป็นความรำคาญมิใช่เล่น ด้วยสลิบเปอ
 สำหรับรับจ้างล้วนแต่ขนาดใหญ่โต เพราะเขาจะให้ใช้ได้แก่บุทคลทุก
 ขนาดเท่า ตั้งแต่ยักษ์ลงมาจนคนรู จะได้ไม่ต้องจู้จี้เลือกพื้นให้ลำบากแก่
 เจ้าของ รองเท้าใหญ่โตอย่างนี้ เมื่อสวมต้องมีสายเชือกเข้ามาผูกพันเข้าไว้
 กับข้อเท้าจึงจะอยู่ เวลาติดสลิบเปอเข้าสู่หร่า ท่าทางที่เดินต้อง
ระมัดระวังเหมือนกับเด็กแรกตั้งไข่ ดูขบขันกลั่นหัวเราไม่ได้ คิด ๆ ดูก็
 สมน้ำหน้า ถ้ายอมถอดรองเท้าเสียอย่างแขกก็จะแล้วกัน ไม่ลำบากลำ
 บนถนัดเปื้อนเประอันใด นี่เพราะไปตื้อตึง เขาจึงแก่งหาวันัยกรรมมาทำ
 โทษเสียให้สะแกใจ

(ไปเมืองเตอร์กี, 2550ค: 207)

ตัวอย่างที่ 5 ให้รายละเอียดภาพควนนกหัวในแหลมมะลายู

การให้รายละเอียดภาพอาจมิได้ปรากฏเป็นข้อความขนาดยาวเสมอไป การเลือกสรร
 ถ้อยคำอย่างละเอียดประณีตหรือใช้ความเปรียบที่เหมาะสม แม้จะปรากฏข้อความสั้น ๆ ก็ทำให้
 ผู้อ่านเห็นภาพอย่างชัดเจนได้ เช่น เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติ
 วงศ์เสด็จไปตรวจราชการในแหลมมะลายู กระบวนเสด็จเดินทางไปถึงบริเวณที่ชาวบ้านเรียก “ควนนก
 หัว” ทรงให้รายละเอียดภาพทิวทัศน์ในบริเวณดังกล่าวโดยเลือกสรรถ้อยคำและความเปรียบมาใช้
 อย่างเหมาะสม จึงให้ภาพที่ชัดเจน แต่ยังคงมีสำนวนภาษารัตนโกสินเป็นลักษณะเฉพาะของพระองค์ ดัง
 ความว่า

บ้าย 2.08 ออกจากที่พักห้วยตาแกะ ไปตามทางโทรเลข พื้นที่เป
 นควนเนินหญ้าไม้ราย 2.25 ซินเปลี่ยนไป ตรงนี้งามนัก คือ เมื่อแรกถึงที่นี้
 พอสุดลงห้วยควน ก็เห็นเนินกว้างใหญ่ดาดไปด้วยหญ้าคา มีไม้รายห่าง ๆ
 ต้นหนึ่ง แต่ถูกพายุหักเหลือแต่ตอ ฟังแต่กบอ่นรายไปในหญ้าคา ประดุจ
ลายผ้าพื้นสีเขียวอ่อนดอกเขียวแก่ เขาเรียกว่าควนนกหัว...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 132)

ในตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าการถ่ายทอดเรื่องราวโดยละเอียดเพื่อให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพตามได้ง่าย เป็นกลวิธีสำคัญที่จะทำให้ผู้อ่านเกิดความสนใจและประทับใจภาพที่ผู้เขียนพยายามนำเสนอ นอกจากนี้การให้รายละเอียดยังแสดงความใส่ใจของผู้เขียนที่มีต่อผู้อ่าน กล่าวคือ ต้องการให้ผู้อ่านเห็นภาพเช่นเดียวกับที่ตนเห็นหรือใกล้เคียงกับที่ตนเห็นมากที่สุด มิใช่เพียงมุ่งบันทึกกระยะทางหรือสิ่งที่ประสบพบเห็นให้ครบถ้วน โดยมีได้ค้ำประกันว่าจะสามารถสร้างความรู้สึกร่วมให้เกิดขึ้นในใจผู้อ่านได้หรือไม่

4.1.2.3 การโน้มน้าวหรือจูงใจให้เห็นคล้อยตามความคิดของผู้เขียน ลักษณะสำคัญ

ประการหนึ่งของบันทึกการเดินทางของปัจเจกคือ การแสดงความคิดเห็นส่วนตัวซึ่งมีจุดประสงค์หลากหลาย ทั้งให้ข้อเสนอแนะ วิพากษ์วิจารณ์ หรือให้ข้อสันนิษฐาน ไม่ว่าผู้เขียนจะแสดงความคิดเห็นด้วยจุดประสงค์ใด ย่อมต้องการให้ผู้อ่านคล้อยตามหรือเห็นด้วยกับประเด็นที่ตนนำเสนอไว้ เรื่องที่ผู้เขียนต้องการโน้มน้าวหรือจูงใจ อาจขัดแย้งหรือสอดคล้องกับความคิดความเชื่อเดิมของผู้อ่านก็ได้ ลักษณะดังกล่าวสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่าน ทำให้เกิดความท้าทายทางปัญญา ความคิด ผู้อ่านจึงได้รับอรรถรสจากเยอแนลมากขึ้นด้วย

การโน้มน้าว หมายถึง “ชักชวนให้เห็นดีเห็นงามหรือโอนอ่อนผ่อนตาม” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, เข้าถึงได้จากออนไลน์) ด้วยเหตุนี้การเขียนโน้มน้าวจึงเป็นศิลปะการใช้ภาษาที่ต้องอาศัยกลวิธีหลากหลายเพื่อให้บรรลุจุดประสงค์ในการจูงใจ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความรู้ การอ้างเหตุผล ตลอดจนการอ้างหลักฐานที่น่าเชื่อถือ ทำให้การเขียนประเภทนี้มีข้อความขนาดยาว เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระแท่นดงรังไม่ใช่สถานที่ปรินิพพานของพระพุทธเจ้า

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสไทรโยค เส้นทางเสด็จต้องผ่านพระแท่นดงรัง เมืองนครปฐม สถานที่ดังกล่าวราษฎรเชื่อกันว่าเป็นที่ปรินิพพานของพระพุทธเจ้าและมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระแท่นดงรังจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าเป็นเรื่องเหลวไหลทั้งสิ้น จึงทรงแสดงความคิดเห็นและให้เหตุผลประกอบเพื่อยืนยันว่าเรื่องที่เชื่อกันมานั้น หากพิจารณาให้ดีจะเห็นว่าไม่สมเหตุสมผลและเป็นไป

ไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อโน้มน้าวใจผู้อ่านให้เห็นคล้อยตามว่าพระแท่นดงรังไม่ใช่สถานที่ปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแต่อย่างใด ดังความว่า

ในที่พระแท่นดงรังนี้ ตามถ้อยคำของผู้ที่เชื่อถือเล่าว่าเป็นเมืองกุสินารา ป่าไม้รังของมัลลกะษัตริย์ ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาปรินิพพาน มีที่ถวายพระเพลิง ที่บ้านพระโอรุทธและอะไร ๆ ไปต่าง ๆ ที่พูดเชื่อถือกันอยู่ได้ดังนี้ ก็เป็นแต่ผู้ที่หลับตาอยู่ไม่รู้เห็นหรือรู้ได้ มักเชื่อก็ต้อเอาโดยง่ายว่าเป็นจริงเป็นจังไป แต่ถ้าผู้รู้จักประเทศอินเดีย ว่าเป็นมัชฌิมประเทศแล้ว คงจะไม่คิดเห็นว่า พระพุทธเจ้าจะเสด็จมาปรินิพพานถึงสยามประเทศนี้ เพราะกำหนดชัดว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้เสด็จออกจากมัชฌิมประเทศเลย อนึ่งภูมิสถานที่ทำไว้นั้นเล่า ดูก็ไม่เห็นจริงอะไรเลยสักอย่างหนึ่ง ถ้าจะถือว่าพระพุทธเจ้าสูง 12 ศอกตั้งผู้ที่ถือพระแท่นเคยเชื่อนั้น ถ้าคิดส่วนให้ประทมบนพระแท่นนี้ พระเศียรและพระบาทคงจะเกินพระแท่นอยู่ข้างละ ศีบ จะต้องถือใหม่ว่าพระพุทธเจ้าสูงเพียง 5 ศอกเศษเท่าส่วนใหม่ แต่ถ้าจะถือเท่านั้นก็ยิ่งขัดกันกับก้อนพระโลหิต แต่เดิมเมื่อมาคราวก่อน เห็นก้อนโตกว่านี้ ครั้นมาคราวนี้เล็กลงไปเป็นหลายก้อนขึ้น เพราะอุทริแย่งกัน บังสุกุลจนตกแตก แต่อย่างนั้นยังโตเกือบเท่าผลมะตูม ถ้าสองก้อนหรือสามก้อนประกบกันเข้าเท่าเดิม จะโตสักเท่าไร เห็นว่าจะออกไม่ได้ อนึ่งที่ถวายพระเพลิงนั้น เชิญพระศพพระพุทธเจ้าเข้าไปในเมืองกุสินารา ผ่านไปออกประตูหนึ่ง ถ้าพระนครตั้งอยู่ในที่นี้แล้ว พระพุทธเจ้าจะมีปรินิพพานริมกำแพงนักรหรือ นี่เป็นเรื่องต้นเหตุของพระแท่นดงรังที่คนนับถือ...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 46 – 47)

ตัวอย่างที่ 2 พระปฐมเจดีย์เป็นเจดีย์สถานเก่าแก่อย่างแท้จริง

นอกจากประเด็นเรื่องพระแท่นดงรังที่ได้นำเสนอไปข้างต้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงกล่าวถึงพระปฐมเจดีย์ ทรงแสดงหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่อโน้มน้าวให้ผู้อ่านเห็นว่าศาสนสถานแห่งนี้มีความเก่าแก่อย่างแท้จริง ควรแก่การเคารพบูชาไม่ยิ่งหย่อนไปว่าพระแท่นดงรัง นอกจากนี้ยังทรงกล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระปฐมเจดีย์ที่ทรงประสบด้วยพระองค์

เองหรือที่มีผู้อื่นบันทึกไว้มาประกอบการจูงใจเพื่อให้ผู้อ่านเห็นว่า “น่าเชื่อถือกว่าปาฏิหาริย์ที่ลือกันว่า พระแท่นปาฏิหาริย์” เหตุที่ทรงกล่าวเช่นนั้นเพราะทรงเข้าพระราชหฤทัยอัธยาศัยของผู้ที่นับถือความ ศักดิ์สิทธิ์ของพระแท่นดงรัง หากไม่แสดงข้อมูลให้เห็นว่าพระปฐมเจดีย์มีความศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกัน ก็ ยากที่จะจูงใจให้คนเหล่านั้นให้เห็นคุณค่าของพระปฐมเจดีย์ได้ ดังความว่า

แต่พระปฐมเจดีย์เป็นของมีพยานหลายสิ่ง ที่ควรเห็นว่าของสร้าง ชำนาญแต่โบราณไม่ต่ำกว่าพันปีลงมาเป็นอันขาด มีที่เทียบเคียงไว้หลาย อย่าง ดังเช่นกล่าวมาข้างต้นบ้างแล้ว ควรจะเชื่อเลื่อมใสว่าที่นี่เป็นที่บรรจุ พระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าบ้างเป็นแท้ ด้วยเวลาที่สร้างนั้น ไม่ชำนาน กว่าเวลาที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานมากนัก เพียง 200 ปีเศษ ผู้ที่ ศรัทธาเลื่อมใสคงจะรักษาพระบรมธาตุไว้ได้จนถึงได้บรรจุพระเจดีย์องค์นี้ เพราะพระเจดีย์องค์นี้มีใช้เล็กน้อย คงจะมีสิ่งสำคัญอะไรที่บรรจุแล้วจึงได้ สร้างขึ้นเป็นแน่ ถึงโดยจะเชื่อเอานิทานที่เล่าว่า พระยาพานลูกพระยา กง ได้สร้าง ก็ยังเป็นอันเชื่อได้ว่า ในเวลานั้นมีพระอรหันต์ที่เป็นผู้รู้มากยังอยู่ เพราะในเวลานั้นพระพุทธศักราชได้กล่าวไว้ว่าล่วงแล้ว 569 ปีเท่านั้น ข้ามี คาถาว่า เยธัมมาเหตุูปภาวา ที่ให้สอบสวนได้แน่นอนว่าเป็นแบบเดียวกันกับ ครั้งกษัตริย์ศรีธรรมโศกราช มีเรื่องราวปรากฏอยู่ในคำประกาศ ที่ได้คัดมา ในแอปเปินแตกซ์...แต่ธรรมดาคนไทย ๆ เรา มักจะถือการที่ขลังศักดิ์สิทธิ์ ต่าง ๆ มากกว่าที่จะถือพระพุทธรูปคุณโดยแท้ ถ้าเห็นเจดีย์ฐานแห่งใดไม่ขลัง ศักดิ์สิทธิ์ก็ไม่ใคร่จะนับถือ ถ้าแห่งใดมีคำเล่าลือว่าขลังศักดิ์สิทธิ์อย่างนั้น อย่างนี้ ก็มักจะศรัทธามากขึ้น เหมือนหนึ่งที่พระแท่นดงรังนี้ มีเรื่องราว วิเศษต่าง ๆ หลายอย่าง เรื่องหนึ่งว่าแขกคนหนึ่งขึ้นมาเที่ยว ว่าพระแท่น สบายน่าอน่าน่าเล่นน่าอยู่ โลหิตออกจากปากออกจากจมูกตาย เรื่องหนึ่ง ว่าน้ำบ้วนพระโอษฐ์นั้น ถ้าเป็นตาแดงหยอดตาหาย อย่างหนึ่งว่าหินบด นั้น ถ้าบดไปไม่โต ๆ ไม่ว่า ถ้ากินเข้าไปเป็นยาทั้งสิ้น อย่างหนึ่งว่าน้ำมัน ตามตะเกียงทาบาดแผลอันใดหายหมด อีกอย่างหนึ่งว่านับคันบันไดที่ขึ้น เขาถวายพระเพลิงนั้นได้เท่าใด อายุผู้นั้นจะยืนไปเท่ากับคันบันไดที่นับนั้น

อีกอย่างหนึ่งว่าถ้าผู้ใดเดินไปหลังมณฑปนั้นหน่อยหนึ่ง จะพบเมืองลับแล กลับมาไม่ได้ และต้นไม้ในฤดูแล้งเป็นธรรมชาติใบก็ร่วง เห็นกันว่าเป็นต้นไม้ เศร้าโศก หญ้าก็แห้งออพระร่องให้สงสารพระพุทธเจ้า คำเล่าลือตื่นตื้นตันกัน ดังนี้ มีหลายสิ่งหลายอย่างนักพรรณนาไม่ถ้วน แต่ถ้าจะถือเอาปาฏิหาริย์ ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นการจริงบ้างแล้ว ที่พระปฐมเจดีย์ก็มีปาฏิหาริย์หลายสิ่ง หลายอย่างเหมือนกัน มีรัศมีสว่างเป็นดวงบ้าง สว่างไปทั้งองค์บ้าง ในเวลา ที่ทุลกระหม่อมเสด็จอยู่ ตัวเราก็ออยู่ที่นั่นได้เห็นบ้างก็มี เจ้าคุณกรมท่าได้ จดหมายเรื่องนี้ไว้มาก ได้คัดลงแอปเปเนดกซ์ การเรื่องปาฏิหาริย์เหล่านี้ ถ้าผู้มีปัญญาคิดตรึกตรองแล้วก็มักจะไม่มีใครเชื่อถือ แต่ที่วามานี้ตามน้ำใจ คนที่มักจะนับถือการปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ให้เห็นว่าที่พระปฐมเจดีย์ก็มี ปาฏิหาริย์บ้างเหมือนกัน

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 47 – 49)

ตัวอย่างที่ 3 สถานีตรวจอากาศมีประโยชน์ต่อประเทศเกษตรกรรม

เมื่อครั้ง พ.ท.พระภาษาศรีรัตน์ (สุดใจ จันทรวะดิน) เดินทางไปราชการที่อินโดจีน ฝรั่งเศส ได้มีโอกาสเข้าชมกิจการสำคัญต่าง ๆ ที่เจ้าอาณานิคมสร้างขึ้น กิจการที่พระภาษาศรีรัตน์ สนใจอย่างมากคือ “สถานีตรวจอากาศ” เนื่องจากเห็นว่ามีความมีประโยชน์ต่อประเทศเกษตรกรรมอย่าง สยาม จึงอธิบายการทำงานของสถานีดังกล่าวไว้โดยละเอียด เพื่อจูงใจให้ผู้อ่านเห็นประโยชน์และ ความจำเป็นที่สยามควรจะก่อตั้งสถานีตรวจอากาศขึ้นบ้าง ดังความว่า

คงจะมีบางท่านไม่เข้าใจว่าสถานีตรวจอากาศอาจสามารถที่จะทำ ประโยชน์ได้อย่างไรบ้าง ความจริงสถานีตรวจอากาศนี้ถ้าทำการได้จริง ๆ อาจนำประโยชน์มาให้อย่างมหันต์ ร่างกายของมนุษย์หรือสัตว์เดรฉาน หรือพฤษชาติซึ่งมีอยู่ในโลกนี้จะเจริญได้มากน้อยเท่าใดแล้วแต่ความ เปนไป ของอากาศ ย่อมทราบแล้วว่าผู้ที่อยู่ในประเทศร้อนร่างกายมี ลักษณะผิดกว่าผู้ที่อยู่ในประเทศหนาว พฤษชาติต่าง ๆ ในบางมณฑลผิด กว่าอีกบางมณฑล บางตำบลเปนที่เหมาะสมสำหรับตากอากาศและอีกบาง

ตำบลไม่เหมาะสมเลยเพราะเหตุอะไร เพราะอากาศแตกต่างกันนั่นเอง มนุษย์จึงได้พยายามค้นคว้าหาวิธีที่จะตรวจความเป็นไปของอากาศอย่างแน่นอน เพื่อจะได้บำรุงร่างกายของตนหรือสัตว์พฤกษาให้เจริญ ดังนั้นจึงต้องจัดการสร้างเครื่องวัดชนิดต่าง ๆ ขึ้นและจัดตั้งสถานีตรวจอากาศขึ้น.

เพื่อจะให้เห็นความจำเป็นซึ่งต้องรู้ความเป็นไปของอากาศ ใครจะยกอุทกศาสตร์มาแสดงในที่นี้ ไม่ต้องอื่นไกลขอให้ระกุกถึงการทำนาเถิด การทำนาบางปีก็ได้ผลงามบางปีก็ขาดทุน เพราะข้าวในนาบางปีงอกงามบางปีตายเสียก่อนตรวง สิ่งที่ทำให้ต้นข้าวงอกงามหรือไม่งอกงามนั้นคือน้ำซึ่งเกิดจากน้ำฝนนั่นเอง ปีใดน้ำข้งนาพอดีต้นข้าวก็ขึ้นงาม ปีใดน้ำน้อยไม่พอที่จะเลี้ยงต้นข้าว ๆ มักจะแคะหรือเหี่ยวแห้งจนตาย ถ้าสามารถรู้ได้ล่วงหน้าว่าปีไหนน้ำจะมากหรือน้อยได้พอ ประมาณแล้ว ก็จะได้เตรียมการท่นน้ำไว้พอเพื่อเลี้ยงต้นข้าวในนา การตรวจรู้ความเป็นไปของอากาศนี้ เปนประโยชน์แก่การเพาะปลูกสุดที่จะพรรณนา ชาวยุโรปผู้ 1 เคยเล่าให้ฟังว่า มีพ่อค้าอเมริกันผู้ 1 ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้เฉลียวฉลาด เขาได้จัดพวกพ้องของเขาไปอยู่ในหัวเมืองต่าง ๆ และได้จัดตั้งสถานีตรวจอากาศขึ้นด้วย พวกนี้มีหน้าที่อย่างเดียวคือตรวจความเป็นไปของอากาศและพยากรณ์ว่าในเมืองซึ่งตนอยู่นั้นฝนจะดีชัวยังไร ถ้าเมืองไหนมีฝนพอดีสำหรับการเพาะปลูกซึ่งหวังได้ว่าข้าวปลาจะบริบูรณ์ เขาก็สั่งให้ผู้นั้นรวบรวมข้าวสำหรับส่งไปจำหน่ายในเมืองซึ่งข้าวปลาอัดคัดได้ราคาสูง โดยได้อาศัยการตรวจอากาศนี้เอง พ่อค้าชาวอเมริกันผู้นี้จึงร่ำรวยจนถึงเปนเศรษฐีได้.

ความสามารถรู้ความเป็นไปของอากาศได้ทันทีทันใดและล่วงหน้า นอกจากการเกษตรยังเป็นประโยชน์แก่การอื่น ๆ อีกหลายอย่าง เช่น การเดินเรือในทะเล ยิ่งการเดินทางอากาศด้วยแล้วก็ยิ่งสำคัญยิ่งขึ้นไปอีก การที่เครื่องบินจะเดินทางในระยะทางไกลได้สะดวกหรือไม่นั้น แล้วแต่ความเป็นไปของอากาศด้วยเหมือนกัน เหตุฉนี้ในสายการบินทั่วไปในยุโรปเขา

จึงตั้งสถานีตรวจอากาศไว้รายทาง เพราะจะได้แจ้งข่าวอากาศที่ตรวจได้ให้
นักบินผู้ทำการเดินทางทราบ นอกจากนี้สำหรับผู้เดินทางบนพื้นดิน ถ้ารู้
ความแปรไปของอากาศในทางที่จะไปนั้นได้ ก็ยิ่งเพิ่มความสะดวกแก่การ
เดินทางของผู้นั้นอีกไม่ใช่น้อย.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 174 – 175)

ในตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าการใช้ภาษาที่เลือกสรรถ้อยคำมาเป็นอย่างดี ร้อยเรียงให้
เข้าใจง่าย ทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพหรือเข้าใจความคิดของผู้เขียนอย่างชัดเจน เป็นศิลปะการใช้ภาษาที่
ทำให้ผู้อ่านติดตามเรื่องราวในบันทึกการเดินทางได้โดยไม่รู้สึกรู้สีกว่าผู้เขียนยัดเยียดเนื้อหา
เหล่านั้นแก่ตน ที่สำคัญคือผู้อ่านได้รับความสำเร็จอารมณ์หรือความเพลิดเพลินจากการอ่านวรรณคดี
ประเภทเยอแนลนอกเหนือไปจากสารประโยชน์ที่ผู้เขียนสอดแทรกไว้ในเนื้อหา

4.2 ลักษณะเด่นที่ปรากฏในเยอแนลของผู้เขียนแต่ละคน

การศึกษาลักษณะเด่นเฉพาะที่ปรากฏในเยอแนลของผู้เขียนแต่ละคน ทำให้เห็นรายละเอียด
การสร้างงานในระดับปัจเจกได้อย่างชัดเจน ผู้เขียนย่อมมีลีลาภาษาและลูกเล่นในการนำเสนอเนื้อหา
แตกต่างกันไปตามสถานภาพ ความรู้ ความสนใจ ทัศนคติ และอัธยาศัย รายละเอียดเหล่านี้แสดงให้เห็น
เห็นว่างานที่จัดอยู่ในประเภทเดียวกันก็มีลักษณะเฉพาะของตนเอง เป็นเสน่ห์และสีสันที่ทำให้
การศึกษาเรื่องประเภทของงานวรรณคดีเป็นเรื่องน่าสนใจ

**4.2.1 ลักษณะเด่นในเยอแนลพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว** ปรากฏทั้งลักษณะเด่นในเนื้อหา ลีลาภาษา และกลวิธีนำเสนอ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.2.1.1 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา มักมีความสัมพันธ์กับหน้าที่การงานและความสนใจ
ส่วนตัวของผู้เขียนที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ในกรณีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่ง
ทรงอยู่ในฐานะพระเจ้าแผ่นดิน ทำให้ทรงมีพระราชภาระเกี่ยวกับบ้านเมืองในทุกด้าน ด้วยเหตุนี้
เนื้อหาในพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระองค์จึงโดดเด่นที่ความหลากหลายของเรื่องราวและอารมณ์
ความรู้สึก มีทั้งเนื้อหาหนัก ๆ เช่น การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ
สังคมวัฒนธรรม และเนื้อหาที่ผ่อนคลายลงอย่างเรื่องความสัมพันธ์กับราษฎร การเสด็จประพาส และ
ชีวิตส่วนพระองค์ ที่สำคัญคือทรงพระราชนิพนธ์เยอแนลไว้มากกว่าผู้เขียนอื่นและทรงพระราชนิพนธ์

อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นรัชกาลจนถึงปลายรัชกาล ด้วยเหตุนี้พระราชนิพนธ์เยอแนลของพระองค์จึงแสดงให้เห็นการเติบโตของผู้เขียน สะท้อนภาพความเป็นไปของสังคมวัฒนธรรม รวมถึงพัฒนาการในตัวเองด้วย

4.2.1.2 ลักษณะเด่นด้านลีลาภาษา ได้แก่ การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพได้อย่างละเอียดชัดเจนและการใช้ความเปรียบที่ทำให้บันทึกภาพตามได้ง่าย

4.2.1.2.1 การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพได้อย่างละเอียดชัดเจน การศึกษาของ อารดา กิระนันท์ เรื่อง “การบันทึกภาพเขียนด้วยถ้อยคำภาษาในงานพระราชนิพนธ์ระยะทางเสด็จประพาสไทรโยค” แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพึงพอพระราชหฤทัยในความงดงามของธรรมชาติที่ได้ทอดพระเนตรระหว่างการเดินทางเสด็จประพาสเป็นพิเศษ จึงทรงใช้วิธีการบันทึกภาพด้วยถ้อยคำภาษาประหนึ่งว่าทรงเป็นจิตรกรที่พบภาพถูกใจ จึงได้ฝากฝีมือออกมาเป็นภาพเขียนที่สัมผัสได้ด้วยตา แม้จะทรงตระหนักว่าถ้อยคำมีข้อจำกัดที่ทำให้ไม่สามารถถ่ายทอดความงดงามตามจริงได้ กระนั้นการแสดงออกในเชิงศิลปะโดยใช้ถ้อยคำบันทึกภาพเหล่านั้นไว้ ย่อมทำให้เกิดความสมพระราชปรารถนาในอารมณ์ของศิลปิน (2542: 101 – 108)

เมื่อพิจารณาเยอแนลพระราชนิพนธ์ทั้งหมด พบว่าการใช้ถ้อยคำบันทึกภาพมิได้ปรากฏเฉพาะในพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยคเท่านั้น แต่เป็นลักษณะเด่นที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เยอแนลเรื่องอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน เมื่อประกอบกับพระราชอัธยาศัยช่างสังเกตและมีสายพระเนตรละเอียดลออด้วยแล้ว การบันทึกภาพด้วยถ้อยคำจึงมีเพียงจำกัดอยู่เฉพาะภาพความงดงามของธรรมชาติ แต่ขยายขอบเขตไปสู่ภาพอื่น ๆ ที่สนพระราชหฤทัยด้วย ดังนี้

1) การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพธรรมชาติ การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพธรรมชาติเป็นส่วนที่พบมากและมีความโดดเด่นด้านความละเอียดประณีตในการใช้ถ้อยคำเพื่อนำเสนอภาพ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประทับใจพระราชหฤทัยในความงดงามและน่าตื่นตาตื่นใจของธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง จึงมีพระราชอุตสาหะถ่ายทอดภาพเหล่านั้นอย่างชัดเจน เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ภาพทิวทัศน์

เป็นเหตุการณ์เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสทุ่งนาคราช เมืองกาญจนบุรี ทรงใช้ภาษาที่ละเอียดประณีตบันทึกภาพทิวทัศน์โดยรอบ ทุ่งนาคราช ทุกถ้อยคำเป็นไปเพื่อสร้างจินตภาพให้เกิดขึ้นในใจผู้อ่าน ทรงเลือกสรรคำเพื่อนำเสนอภาพ อย่างวิจิตรบรรจง ดังที่ทรงบันทึกว่า

...แผ่นดินแดงเป็นสีดินแดง พื้นราบแต่สูงเป็นเนินเป็นชั้น ๆ ขึ้นไป พื้น เหมือนกันกับเอาดินแดงเข้าเกลี่ยเป็นพื้น มีเขามอเล็ก ๆ สูงเพียง 3 คอก 4 คอก 5 คอก สีแดงเหมือนกับพื้น ตั้งเรียงรายเป็นจังหวัด มี ต้นไม้เตี้ย ๆ ไม่สู้สูง ท่วงทีเหมือนไม้ดัดที่ทึงกิ้งแล้วขึ้นตามเขามอ เหล่านั้น มีต้นเทศมากกว่าต้นอื่น ๆ มอ 1 บางที่มีต้นไม้ 4 ต้น 5 ต้น เพียง 9 – 10 ต้นไม่รก เตียนไม่มีหญ้าขึ้นเลยสักเส้นหนึ่ง เหมือนกับเขามอ ก่อเล่นในกระถางหรือในอ่างแก้วที่พุทธรัตนสถาน ยากที่จะ พรรณนาให้สมกับความงามของที่นั้นได้ เมื่อพื้นเขามอเหล่านั้นเข้าไป แล้ว มีแผ่นดินยกสูงขึ้นเป็นชั้น เหมือนหนึ่งคนแก่งพูนไว้เป็นที่พัก หรือเป็นที่ปลูกตำหนักไว้กลางสวน ที่บนที่แผ่นดินสูงนั้น ไม่มีเขามอเล็ก ๆ เลย ต่อไปเป็นแต่ดงไม้รวกกล้าเล็ก จะตัดทำอะไรเล่นน่ารัก เทือกของ ไม้รวกนั้นรายล้อมที่ทุ่งนาคราชรอบไป เหมือนหนึ่งกับรั้วไม้ไผ่เล็ก ที่ใช้ กันที่เมืองสิงคโปร์ เป็นแต่ที่ลำใหญ่กว่าสูงกว่า กับไม้ที่ผู้ช่วยตัดกิ่งก้าน ให้เรียบร้อยเป็นรั้วเท่านั้น จะว่าเป็นสวนเจ้าแผ่นดินแต่โบราณมาทำไว้ หรือยังไรก็ไม่รู้ เหมือนกับฝีมือคนทำ แต่จะทำให้แดงเห็นจะไม่ได้ ถ้าจะ ว่าอย่างไทย ๆ ตามเช่นเขาพูดกันแต่ก่อน ก็ว่ากันว่าเห็นจะเป็นสวนของ เทวดาสร้าง ถ้าพวกมิชชันนารีมาเห็นหรือได้ยินเล่า คงจะตั้งกระพู่ว่าเห็น หรือไม่เล่าว่าเป็นฝีมือผู้ทำดังนี้ พระยะโฮวาเป็นผู้ทำ...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 66 – 67)

ตัวอย่างที่ 2 ภาพสัตว์

เป็นเหตุการณ์เมื่อครั้งเสด็จประพาสไทรโยค พ.ศ. 2420 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย “ตึกแดนใบไม้”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพรรณนาลักษณะของแมลงชนิดนี้ไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วนตามลำดับ เริ่มตั้งแต่ส่วนหัว ลำตัว ขา เท้า จากนั้นจึงทรงให้รายละเอียดสีสัน ความยาว ความกว้าง ตลอดจนลักษณะการเคลื่อนไหว ดังที่ทรงบันทึกว่า

...อนึ่งเวลาบินข้าวกกลางวัน ๆ นี้ ดิฉันได้ไปไปไม้ไปไม้ไปไม้มาตัวหนึ่ง ว่าจับอยู่บนใบไม้ดกามีหัวออกที่ตรงก้านใบ มีหนวดสั้น ๆ 2 เส้นและนัยน์ตา มีหัวอยู่แต่เพียงคอ ต่อนั้นไปเป็นไปไม้เร็วตามรูปไปไม้ สีคล้าย ๆ ใบมะขามเทศ ที่กลางตัวนั้นยังมีแกนกระดูกไป ๆ จนถึงปลายใบ ใบพับเป็นข้อ ๆ เหมือนกับหักไปไม้ ยกขึ้นได้เหมือนหางแมลงป่อง มีตีน 6 ตีน ๆ หลังเหมือนกับฉีกออกจากใบ ที่หางก็เป็นรอยแหวน ตีนคู่กลางก็ไปไม้ฉีก ตีนคู่หน้ากว้างกว่าตีน 2 คู่ที่ว่ามีมาแล้ว ที่ริม ๆ ตีนเป็นรอยใบแห้งเหมือนกับฉีกไปไม้ไว้ค้ำ ที่ปลายขามีเส้นเล็กกลมเหมือนดั่งขาตึกแต่ยังเล็กอยู่ เป็นตีนทั้ง 6 ตีน ปลายหางแตกออกเป็นสองแฉกแต่ยังสั้นอยู่ ข้างหลังสัตว์นั้นเป็นเหมือนหลังไปไม้ ข้างหน้าสีเข้มเหมือนหน้าไปไม้ สัตว์นี้ไปไม้ด้วยไปไม้ไปไม้ไม่ต้องสงสัยเลย โดยยาวตั้งแต่หัวตลอดปลายหางนี้หนึ่งกับกระเปียดครึ่ง โดยกว้างที่ตรงหาง 2 กระเปียดครึ่ง มือเหนียวเอาขึ้นวางบนมือต่ายตามแขนทั่วไป เหมือนสัตว์ที่ไปไม้แล้วจริง ๆ ขาหลังนั้นเวลาตั้งขึ้นทำท่าทางเหมือนตึกแต่จะเดินก็คล้ายตึกแต่...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 25 – 26)

ตัวอย่างที่ 3 ภาพพรรณพืช

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักเลงต้นไม้ ทรงรู้จักและเก็บสะสมต้นไม้แปลก ๆ หลากหลายพันธุ์ ทุกครั้งที่เสด็จประพาสชวาจะเสด็จไปทอดพระเนตรพันธุ์ไม้ในส่วนพฤกษศาสตร์เขตร้อนเสมอ ถึงกับทรงกล่าวว่า “จะเล่าก็ฟังเผื่อเพราะไปเสียทุกวัน ๆ” นอกจากนี้ยังทรงซื้อต้นไม้ส่งกลับมาที่กรุงเทพฯ ด้วย ครั้งหนึ่งทรงพอพระราชฤทัยต้นลานที่ “งามแปลกประหลาด” ในสวนพฤกษศาสตร์ จึงทรงใช้ถ้อยคำบันทึกภาพไม้นั้นไว้ ความว่า

...ต้นไม้มากำลังงามแปลกประหลาดในเวลา นี้ คือต้นลานสูงไม่ต่ำกว่า 15 วา ออกดอกเป็นช่อ ๆ ช่อ 1 ยาวไม่ต่ำกว่า 8 ศอก สัณฐานเหมือนรวง เข้าสมุทโคดม ออกเต็มไปทั้งต้นไม่มีใบ ใบที่เหลืออยู่ก็พับลงมาเกาะคอ ต้นอยู่ทั้งหมด รูปพนมของดอกนั้นเหมือนช่อบุกเค ไม้เล็กกว่าต้นไม้นั้น มีใบอยู่ งามเสียจริง ๆ ไปถึงไหนไกลเท่าไกลคงแลเห็นโพลนอยู่กลางหมู่ ไม้ เขาว่าปลูกมากกว่า 35 ปีแล้วเพิ่งออกดอก ดอกนั้นจะทนอยู่ได้ 3 เดือน เมื่อครบกำหนดแล้วต้นไม้นั้นเลยตาย ใบไม่งอกต่อไปอีก...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 64)

2) การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพอาคารสถานที่ นอกจากภาพ ธรรมชาติแล้ว สิ่งหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบันทึกไว้ด้วยเสมอคือภาพอาคาร สถานที่ ไม่ว่าจะเป็นพลับพลาที่ประทับ พระที่นั่ง พระราชวังของเจ้าต่างแดน บ้านข้าราชการ อาคาร สำนักงาน โบราณสถาน พิพิธภัณฑน์ โรงแรม ภัตตาคาร ตลาด ร้านค้า บ้านเรือนราษฎร เป็นต้น ทรง สนพระราชหฤทัยอาคารสถานที่เหล่านี้ ทั้งในแง่ของการออกแบบ วัสดุก่อสร้าง การใช้งาน และการ ตกแต่ง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ภาพพลับพลาที่ประทับ

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส แหลมมลาญ พ.ศ. 2433 เมื่อระนองสร้างพลับพลาที่ประทับอย่างมั่นคงและตกแต่งอย่างเต็มกำลัง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพอพระราชหฤทัยพลับพลาดังกล่าวอย่างยิ่ง นอกจากจะทรงแทรกภาพ แบบแปลนพลับพลาไว้ในพระราชนิพนธ์แล้ว ยังทรงใช้ถ้อยคำบันทึกภาพรายละเอียดของพลับพลาไว้ ด้วย ดังความว่า

...การที่ทำนั้นประณีต เป็นการทำให้งามและถาวรทุกอย่างด้วย ที่เป็น ไม้ทนอยู่แต่เครื่องไม้ระกำ แต่คงจะทนได้หลายปีเพราะเขาคิดจะรักษา และคงจะเปลี่ยนต่อไป การที่ตกแต่งนี้ใช้ผ้าประกอบมากคือ พนักและ ช่องกระจกรูด้วยผ้าแดงทั้งสิ้น ตามชายปราทเป็นการสดกใช้ผ้าแดง ทั้งสิ้น พื้นชั้นล่างปูกระเบื้องหน้าจั่ว ที่หลัง 8 เหลี่ยมปูเสื่อทับ ชั้นบน เป็นพื้นกระดานปูเสื่อลายตลอดทุกแห่งทุกห้อง ที่เป็นห้องที่บรรทมและ

ห้องท้องพระโรงปูศตูดั่ง มีมุขี่ตามเฉลียงกรุฝ้าด้านในทาสีหมดทุก
ช่อง เครื่องเพอนิเซอร์มีแต่งทุกห้อง ที่ท้องพระโรงติดรูปเรา 3 รูป มี
กระจกเงา 2 แผ่น มีกระจกฉากญี่ปุ่นติดตามหลังหน้าต่างห้องทั้ง
ปวง โคมแขวนเป็นระย้าบ้าง โคมดวงใหญ่บ้าง แล้วมีโคมแขวนมุมห้อง
น้ำมันปิโตรเลียมและน้ำมันพร้าวบ้าง อยู่ข้างจะแขวนมาก แล้วซุ้มโคม
เงาะติดฝาด้วยทุกเสา มีเก้าอี้ตั้งที่ท้องพระโรงและที่หลังแปดเหลี่ยม ที่
เป็นห้องนอนมีเตียง มีที่ล้างหน้า ที่แต่งตัวทุกห้อง มีแปรงรำน้ำอบปรุง
ด้วยทุกแห่ง ภาชนะน้ำใช้น้ำฉันทั้งปวงผูกถุงตรีตราหมด จนชั้นใต้ถุนก็
ตั้งโต๊ะเก้าอี้มีฝ้าปู ที่บริเวณข้างล่างเป็นพื้นดินแต่ปราบเรียบก่ออิฐขอบ
มีที่ปลูกต้นไม้เป็นหย่อม ๆ มีต้นกุหลาบและต้นไม้หอมอื่น ๆ ที่ปลูกไว้
ก่อนแล้วกำลังมีดอกก็มี

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 53)

ตัวอย่างที่ 2 ภาพศาสนสถานบรมบานัม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสชวาอีก
ครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2444 ขณะประทับที่เมืองยกยาได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรศาสน
สถานบรมบานัม แม้ว่าจะเคยเสด็จประพาสสถานที่แห่งนี้แล้ว อีกทั้งทรงมีพระราชปรารภว่า “ไม่มี
อะไรแปลกออกไปจากแต่ก่อนเลย” กระนั้นก็ยังทรงใช้ถ้อยคำบันทึกภาพศาสนสถานบรมบานัมไว้โดย
ละเอียด ดังความว่า

...เดินรอบทักษิณแล้วขึ้นดูในมณฑปด้านตะวันออก เป็นห้องทูลุเข้าไป
ถึงกลาง ประธานมีรูปพระอิศวรใหญ่แต่ตั้งผิตรฐาน อีกสามทิศเป็นซุ้ม
เข้าไปอีกต้น ๆ...การที่มีซุ้มเช่นนี้ ถ้าจะอธิบายให้เข้าใจ คือ มณฑปศิลา
ที่สร้างในยวานี้คงเป็นไม้สิบสองหรือไม้ยี่สิบทั้งสิ้น แล้วกั้นห้องข้างใน
เท่าที่ผนังตรง ไว้เป็นห้องใหญ่สำหรับสิ่งสำคัญของมณฑปนั้น อีก 3
ด้านที่เป็นที่ย่อเหลืออยู่นั้นไว้สำหรับไว้รูปซึ่งไม่สำคัญซึ่งเราเรียกว่าซุ้ม
การทำนั้นก่อด้วยศิลาหนาอยู่ในคืบหนึ่ง กว้างราวศอกหนึ่ง ยาวศอก
คืบหรือสองศอกไม่เสมอกันทั่วไป ที่เป็นลายหน้ากระดานบัวที่ควรจะ

สลัก ใช้สลักมีลักษณะต่าง ๆ คือเทวรูปกับเทพธิดาประคองสองข้าง รูปเทวดานั่งแท่นเช่นนี้สำหรับที่เล็ก ๆ ถ้าที่โต ๆ สลักเป็นเรื่องรามเกียรติ์...

(เสด็จประพาสชวาครั้งหลัง, 2504ก: 191 - 192)

ตัวอย่างที่ 3 ภาพบ้านเรือนชาวชวา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดการเสด็จประพาสเพื่อทอดพระเนตรความเป็นไปของบ้านเมือง มักทรงบันทึกรายละเอียดบ้านเรือนของชาวบ้านไว้เสมอ บางครั้งทรงเข้าไปทอดพระเนตรอย่างใกล้ชิดถึงภายในบ้าน ดังที่ทรงบันทึกว่า

เวลาเย็นขึ้นรถไปกับเรลเดนต์ ตั้งใจจะดูเรือนพวกชาวเมือง แวะคราวแรกที่เรือนหลังคามุงกระเบื้องสีเหลือง ซึ่งเปนเรือนในเมือง แต่ใช้ฝาแฝงทำค่อนจะอยู่ข้างเปนฝรั่ง คือมีเฉลียงโถง ตั้งโต๊ะกลมมีเก้าอี้ไม้ตัวหนึ่ง แต่ข้างในเข้าไปเหม็นเหม็นเสียดีกำลัง ด้วยจะดูแล้วก็ต้องทน ข้างในมีของฝรั่งแตก ๆ หัก ๆ จะเอาเปนตัว อย่างไม่ได้ ไปต่อไปอีกจนถึงนอกหมู่บ้านจึงพบเรือนอย่างสุন্দาแท้ คือหลังคาเดี่ยวสูง จั่วโย้ ออกไปข้างนาเพราะใช้อกไก่อยาว ปั้นลมใช้ไม้แก่นเล็ก ๆ ไขว้กันเหมือนเขาควาย ฝาแฝง ไม่มีหน้าต่าง มีแต่ประตูช่องเดียว ในนั้นกั้นด้วยคานหุ้มกลองสองข้างเปนห้องนอน ประตูที่จะเข้าไปมีบานผูกแบบเรือนฝรั่ง... แต่ประตูที่จะเข้าห้องนั้นเดี่ยว แรกเขาไปนึกว่าเตาไฟ...บรรดาข้าวของอันใดที่มี ตั้งแต่ผ้าถุงห่มจนถึงเข้าสารผักปลา อยู่บนหลังคาทั้งสิ้น ทั้งควันไฟแลหยากเยื่อรุงรังไปทั้งนั้น ดีแต่ไม่มีใครเหม็นเหมือนเรือนที่เปนฝรั่ง

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 103 - 104)

3) การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพบุคคล การเสด็จประพาสทางไกลในแต่ละครั้ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพบปะผู้คนหลากหลาย มีตั้งแต่ชนชั้นสูงไปจนกระทั่งราษฎรทั่วไป สิ่งที่มีมักจะทรงกล่าวถึงเกี่ยวกับบุคคลเหล่านี้คือ การแต่งกายและ

บุคลิกลักษณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสนพระราชหฤทัยเครื่องทรงของเจ้านายต่างแดนซึ่งสร้างความตื่นตาตื่นใจแต่พระองค์เสมอ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ภาพเครื่องทรงของสุลต่านแห่งเมืองยกยา

ครั้งหนึ่งเมื่อเสด็จประพาสชวา พ.ศ. 2439 ทรงพบกับสุลต่านแห่งเมืองยกยา การแต่งกายของสุลต่านสร้างความสนพระราชหฤทัยแต่พระองค์อย่างยิ่ง ถึงกับทรงกล่าว “จะพรรณนาด้วยเรื่องเครื่องแต่งตัว อยู่ข้างจะยาก แต่ลองดู” (2516ก: 163) จากนั้นจึงทรงเริ่มพรรณนาตั้งแต่การนุ่งผ้า การสวมเสื้อชั้นในชั้นนอก การติดตรา ตลอดจนเครื่องประดับต่าง ๆ ทั้งนาฬิกา กริช ทวี แหวน และรองเท้า ดังความว่า

...นุ่งกางเกงปุม³⁵ อย่างชวา พื้นแดงลายแย่งใหญ่จดถึงข้อเท้าเชิงปักดิน นุ่งผ้ากายน้ลายศิลาปนลูกๆ เรียกปรังรู้สึก ผืนใหญ่ยาวตามที่ว่า 4 เท้า ผ้ากายน้สามัญ เพราะเปนเครื่องต้น ที่ขุนนางนุ่งสองเท้าผ้ากายน้เท่านั้น ชักพบเปนกลีบ ๆ หยักรั้งข้างขวาเห็นกางเกง ข้างซ้ายคลุมลงไปจนระพื้น ข้างซ้ายหลังห้อยยาวออกมาสำหรับคนเชิญ ถ้าไม่มีคนเชิญ เช่นประบูนุม ใช้เกี่ยวไว้กับกฤษฎีที่เหน็บคาดสายแถบทองมีครุฑ 2 ชาย ห้อยมาข้างขวา สวมเสื้อขาวชั้นในอุมคอกจตุรคาง มีดุมเพชรที่อุมคอก 3 เม็ด ต่ลงมาที่อกอีกเป็น 12 เม็ดด้วยกัน แขนวนตราคอมมานเดอนิเทอแลนโลออน³⁶ เสื้อชั้นนอกกำมหยีสีน้ำเงิน ชายคล้ายอย่างน้อย แต่อุมคอกสูงถึงลูกคางติดดุมอีก 12 เม็ด แต่ขัดดุมชั่วแต่ตอนล่างตอนบนเปิดติดตราเพชรดวงหนึ่งเปนของทำมาแต่นอก เพ็ชรเม็ดใหญ่ ๆ งามดี...มีสายนาฬิกาสร้อยทองกว้างประมาณสักครึ่งนิ้วสวมคอ หูที่รูตเป็นตัว H B หมายความว่า ฮัมบังกูวโน แล้วมีมงกุฎฝรั่งอยู่ข้างบน ประดับเพชรพลอยสายหนึ่ง สายนาฬิกาเพชรรูปร่างอย่างธรรมดาแต่ใหญ่ ขนาดเดียวกันกับสายคล้องคอ ประดับเพชรเกือบไม่เห็นเรือนติดขวางอกอีก สายหนึ่ง ข้างหลังมีช่องเจาะที่เสื่อเหน็บกริชด้ามเฉออกมาข้างขวา ผม

³⁵ “น. ผ้าไหมชนิดหนึ่งมีดอกเป็นตาๆ.” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: เข้าถึงได้จากออนไลน์)

³⁶ ชื่อเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของเนเธอร์แลนด์

เกล้า้มวยเล็ก ๆ เป็นรูปแมลงปอ มีหัวดำมกระควับประดับเพชรอันหนึ่ง
 ฝีเสื้อเพชรเกาะที่ปลายมวยตัวหนึ่ง สวมหมวกเรียกว่าโกลูก พื้นปนขน
 ปีเวอร์ดำรูปร่างเหมือนปลอกนิ้วมือที่เย็บผ้าฤมาลาเส้าสูงไม่มีใบบัว มี
 กรอบทองที่ริมหมวกแลร์ดกลาง ข้างบนแยกลงมาเป็นแปดสาแหรก
 สวมรองเท้าสลิบเปอประดับเพชรไม่มีถุง แหวนใส่นิ้วชี้กับนิ้วก้อยข้างละ
 2 วงเพชรใหญ่ ๆ เป็นหมดเครื่องแต่งตัวเท่านี้...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 163 – 164)

ตัวอย่างที่ 2 ภาพบุคลิกลักษณะของสุสนันแห่งเมืองโซโล

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ใน
 เมืองโซโล รัฐบาลและผู้ปกครองพื้นเมืองชาวจัดพิธีต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ เจ้านายชาวต่างแ่ง
 ภายด้วยเครื่องทรงตามประเพณีซึ่งสร้างความสนพระราชหฤทัยแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่าง
 ยิ่ง นอกจากจะทรงใช้ถ้อยคำบันทึกภาพเครื่องทรงแล้ว ที่น่าสนใจคือทรงบันทึกบุคลิกลักษณะของผู้ที่
 เป็นเจ้าของเครื่องทรงนั้นด้วย ดังความว่า

...สุสนันนี้เป็นคนรูปร่างแบบบางไม่สู้เตี้ยนักแต่เล็กพร้อมทั้งตัว นิ้วมือ
 อ่อน ๆ ไร้เล็บแต่ไม่สู้ยานัก ใสแหวนเพชรเม็ดเดียวโต ๆ เป็นเพชร
 บอเนียวข้างละ 3 นิ้ว หน้าตาที่ก็จะดูสวยอยู่ แต่หากเป็นคนขี้โรค หลัง
 ตาลิก ดวงตาบอกว่าไม่สู้สบายนัก แก้มหวากระดูกหน้าสูง กิริยาเป็นคน
 ว่องไวรวดเร็ว แต่มีสัน ๆ อยู่ข้างเล็กน้อยพอสังเกตเห็น ถ้าดูทั้งหมด
 ประกอบด้วยการแต่งตัว สมเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย เขาว่าแต่งตัว
 คราวหนึ่งต้องตั้ง 2 ชั่วโมงจึงจะแล้ว หากันว่าคนอื่นผิดหน้าให้ แต่เรา
 เห็นว่าแบ่งติดอยู่ตามง่ามมือ คงจะผิดของตัวเอง เมื่อเข้าไปใกล้มีกลิ่นหอม
 เป็นน้ำมัน ๆ เหมือนเจ้าโสกันต์ ฟันดำแลปากเป็นรอยกินหมากหรืออม
 อะไร ๆ ให้แดง เพราะออกหน้าไม่กินหมากเหมือนกันกับสุลต่าน แล้วมี
 อะโรมอยู่ในปากสิ่งหนึ่ง เป็นแผ่นเหมือนอย่างกับเปียคนแนฝรั่งสีชมพู
 จะว่าเปนยาไอก็ไม่ใช่ เพราะไม่เห็นละลายลงไปเลย กินอะไรก็กินทั้ง
 อย่างนั้น เวลานั่งอยู่ว่างก็เอาลิ้นเล่นอ้ายแผ่นนั้นเรื่อยอยู่...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 270)

ตัวอย่างที่ 3 ภาพบุคลิกลักษณะของเจ้าเมืองตะกั่วป่า

บุคลิกลักษณะของข้าราชการเป็นสิ่งที่ทรงสังเกตเห็นได้เสมอ เพราะเป็นผู้ที่ต้องทำงานต่างพระเนตรพระกรรณ ข้าราชการที่มีบุคลิกภาพดีและรู้หน้าที่ของตนมักจะทรงกล่าวถึงด้วยน้ำเสียงชื่นชม ในทางตรงกันข้ามผู้ที่มีบุคลิกภาพไม่ดีหรือมีอัธยาศัยไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัย จะทรงกล่าวถึงด้วยน้ำเสียงตำหนิ ดังความว่า

...การที่จัดรับรองเป็นอย่างเต็มกำลังและความคิด แต่มุ่งงำมเถื่อนเต็มที่ ไม่รู้จักใครเลยนอกจากพระภักดีที่เคยเล่นไปด้วยกันกับพระยาไชยาอีก คน 1 ลงไปที่เรือก็เที่ยวเฝ้าใครต่อใคร หมายถึงกรมดำรงเสียหลายคนถามอะไรไม่ว่าเล็ก ๆ น้อย ๆ จำไม่ได้หรือไม่รู้ทุกอย่าง ชอบนั่งยอง ๆ รับริมถนนหนทาง จะเรียกอะไรก็ไปเลวกันอยู่นาน ๆ เป็นต้นว่าเรียกทางว่าวสำมะโนครัวตั้งแต่มาถึงจนเวลาจะกลับก็ไม่ได้ ต้องมาคัดยอตนเอง เรื่องอะไรถามเป็นอีกอีกไปทุกอย่าง จนจะเป็นที่สำหรับคนหัวเราะเล่น วันนี้เดิรมารินถนนซากกลับมา ไม่ไหวลงนั่งนวดขาอยู่ บัดเดียวขึ้นขี่ม้ามาแล้ว มีคนจูง 2 คน ประคอง 2 คน เห็นจะไม่เคยรับเลยหรือเคยก็นานแล้วและไม่ได้ฝึกฝน มาประเดี่ยหนึ่งบอก “ไปไม่รอด” ลงม้าวิ่งตามมาใหม่ เรื่องอยู่ข้างจะมาก จดไม่หมด.

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 86 – 87)

4) การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพกรรมวิธี เมื่อมีโอกาสเสด็จประพาส

ทางไกล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรการประกอบอาชีพของราษฎร ตลอดจนการประกอบธุรกิจที่ดำเนินการโดยรัฐบาลหรือนายทุนเอกชนเสมอ ความสนพระราชหฤทัยที่มีต่อเรื่องดังกล่าว ทำให้ทรงสอบถามรายละเอียดเกี่ยวกับกิจการเหล่านั้นด้วยพระองค์เอง บางครั้งถ้ามิได้เสด็จไปทอดพระเนตรด้วยพระองค์เองจะมีพระราชดำรัสให้ข้าราชการที่ติดตามไปในกระบวนเสด็จเป็นผู้สอบถามข้อมูลเพื่อนำมาเล่าถวาย แต่เจ้าของกิจการมักไม่แจ้งให้ทราบเพราะถือเป็นเรื่องลับทางธุรกิจ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงสอบถามด้วย

พระองค์เอง ที่สำคัญคือทรงใช้ถ้อยคำบันทึกภาพกระบวนการหรือกรรมวิธีของอาชีพต่าง ๆ โดยละเอียด เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ภาพการทำเยื่อเคย (กะปิ) และน้ำเคย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ถ้อยคำบันทึกภาพการทำเยื่อเคยและน้ำเคยในแขวงเมืองแกลงและเมืองขลุงอย่างครบถ้วน เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนใส่เคยเคล้าเกลือ ผึ่งแดด ร่อนน้ำเคย และเก็บรักษา ทำให้ผู้อ่านเข้าใจวิธีการแต่ละขั้นตอนอย่างชัดเจน ดังที่ทรงบันทึกว่า

...เยื่อเคยทำที่ชายทะเลตั้งแต่แขวงเมืองแกลงไปจนเมืองขลุง วิธีทำนั้นเอาระวะลงใส่ ระวะนั้นตาถี่อย่างผ้า่มุง ปากกว้าง 4 คอกบ้าง 5 คอกบ้าง ลงเดินใส่ไปตามชายฝั่ง มีเรือเล็กผูกเอวลากไปด้วยลำ 1 ถ้ากึ่งเคยเข้าไปในระวะมากแล้วก็สลัดลงในเรือเสี้ยคราวหนึ่ง แล้วก็ใส่ต่อไปอีกกว่าจะสิ้นเวลา กึ่งเคยอย่างนี้เปลือกนิ่ม เป็นเยื่อเคยอย่างดีไม่ต้องเหยียบต้องโคลกเคล้าเกลือก็ละเอียดไปเอง แล้วก็เอาขึ้นไว้บนร้าน ร้านนั้นเป็นเพิงมีชายคาข้างเดียวมุงด้วยจาก จึงเอาเยื่อเคยขึ้นกองแผ่ผึ่งแดดไว้บนหลังคา น้ำเคยก็ไหลตกลงชายคามีรางรับให้ไหลไปลงที่ แต่ผึ่งไว้บนหลังคานั้นประมาณ 3 วัน 4 วัน จึงเก็บเข้าถังเข้าถังไว้ตามได้มากแลน้อย น้ำเคยนั้นเป็นอย่างดี ชาวเมืองนี้เรียกว่าน้ำเคยตก ใช้กันทั่วเมือง...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 131 – 132)

ตัวอย่างที่ 2 ภาพการสกัดน้ำมันพืช

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงการเยี่ยมชมโรงงานสกัดน้ำมันพืชที่เมืองสิงคโปร์ ทรงใช้ถ้อยคำบันทึกภาพการสกัดน้ำมันถั่วอย่างเป็นลำดับขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การให้ข้อมูลวัตถุดิบว่าถั่วที่ใช้เป็นถั่วชนิดใด นำมาจากที่ใด จากนั้นจึงเข้าสู่ขั้นตอนการโม่และบีบอัดจนได้น้ำมันถั่ว ส่วนกากถั่วสามารถนำไปใช้เป็นเชื้อเพลิงต่อไป ดังที่ทรงบันทึกว่า

...คือที่นี่เขาทำน้ำมันมะพร้าวก็ได้ น้ำมันถั่วก็ได้ แต่ในเวลานี้ทำน้ำมันถั่วๆ นั่นคือถั่วดินที่เราเรียกถั่วระสงหรือยะสงนั่นเอง ในเวลานี้เขาทำ

น้ำมันถั่ว เป็นถั่วที่เกาะนี้บ้างที่ยะวาบ้าง เอาลงโม่ที่ใช้ด้วยสตีม [Steam – ผู้วิจัย] บดทั้งเปลือก โมนั้นเป็นลูกทึบบด ไม่ใช่เป็นครกหิน ถั่วที่บดแล้วตกลงในหลุม ที่หลุมนั้นมีระหัดวิดขึ้นเองเทลงในพิมพ์อัดเป็นแผ่นยาวๆ แล้วห่อผ้าใบ คนต้องยกห่อผ้าใบไปวางในที่อัดประมาณ 12 ชั้น เหมือนเครื่องอัดหนังสือซ็อน ๆ กันมีหลายเครื่อง เมื่ออัดน้ำมันก็มาก ออกมาหมดโดยทันที ทึบหนึ่งได้น้ำมันครึ่งหาบ กากนั้นเป็นแผ่นแข็งหักไม่ใคร่ออก เมื่อยังไม่ได้อัดหนาประมาณ 2 นิ้วก็งัดแล้วหนาประมาณ นิ้วหย่อน กากนี้ไว้สำหรับใช้ใส่ไฟต่อไป...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 286)

ตัวอย่างที่ 3 ภาพการปลูกและทำใบชา

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ที่เมืองบันดองในชวา ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรที่ปลูกชา ณ “ตำบลวิญมบุเลเอ็ด” ทรงใช้ถ้อยคำบันทึกภาพการทำชาโดยละเอียด เริ่มตั้งแต่การปลูก การเก็บ การฝัง การคลึง การคั่ว การตัด จนกระทั่งบรรจุหีบห่อเพื่อส่งขาย ดังที่ทรงบันทึกว่า

...วิธีที่ปลูกใช้กรรงเล็ก ๆ แต่หลังร่องไม่ได้ปลูกชากลายเป็นทางเดินไปชากลับลงไปปลูกอยู่ในกลางร่อง ต้นเป็นรอยตัดทั้งสิ้น ต่อสูงประมาณ สักสองเศษหรือสองคืบ ปลูกทีเดียวอยู่ได้เท่าใดต่อเท่าใด ที่เห็นนั้นว่าปลูกมา 40 ปีแล้ว มีตายต้องแซมน้อย...ใบยอดที่เอามาทำใบชาเขาใช้เด็ดแต่เฉพาะที่แตก 3 ใบ ต้นหนึ่งต้องเด็ดเดือนละครั้งเพราะเด็ดแต่พอทำวัน หนึ่ง ๆ วนกันไป...เมื่อเก็บแล้วเอาฝังในตะแกรง เก็บไว้เป็นชั้น ๆ บนซั่ว พอใบอ่อนแล้วเอาเครื่องสำหรับคลึง ๆ ซาก็มีวนเข้ากลม ๆ ออกจากนั้นเอาไปเข้ากะโปรงรูปกลมเหมือนสูบนอน หมุนใบชาที่ปั่น ๆ หล่นออกมาหมด เหลือแต่ที่เปนใบงาม ๆ แล้วเอาขึ้นกระทะติดไฟอ่อน ๆ ซั่วแล้วส่งไปให้ผู้หญิงเลือกตั้งแต่ดีที่สุดจนถึงชาปนที่ออกคราวแรก รวมกันเป็น 12 ชั้น เลือกเอาขึ้นเก็บไว้บนซั่ว ฝากรู้ด้วยแผงข้างใน

ดาตตะกั้ว และทำหีบตะกั้วในไม้นอกสำหรับส่งไปขายด้วย ซาเขาใช้ห่อ
เหมือนซาข้างจีน...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 124 – 125)

5) การใช้ถ้อยคำบันทึกภาพเหตุการณ์ พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าเหตุการณ์ประทับพระราชฤทัยที่เกิดขึ้นระหว่างการเสด็จประพาสไว้
ด้วยเสมอ เหตุการณ์ที่ทรงเล่าไว้นั้นนอกจากสะท้อนพระราชอัธยาศัยแล้ว ยังแสดงให้เห็นบรรยากาศ
ในกระบวนเสด็จที่เป็นไปอย่างเรียบง่ายและใกล้ชิดกับราษฎร เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ภาพเสด็จประพาสยี่งก

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส
ไทรโยค ทรงประทับเรือเล็กเพื่อไปยังยี่งกที่บ้านยางโทน แม้ในวันนั้นทรงยี่งกไม่ได้เลย แต่ทรงสำราญ
พระราชฤทัยมาก ทรงใช้ถ้อยคำบันทึกภาพเหตุการณ์ดังกล่าวอย่างละเอียดชัดเจน ดังความว่า

...วันนี้ในการยี่งกอยู่ข้างจะสนุกหน่อยหนึ่ง แต่สนุกอย่างเอมปิติแฮนด์³⁷
เมื่อไปถึงหาดแห่งหนึ่ง เป็นเกาะอยู่กลางน้ำฝั่งข้างหนึ่งเปนศิลา ได้ยินเสียง
นกยูงร้อง ก็จอดเรือเข้าไปที่หัวหาด ค่อยย่องขึ้นไป ภาพกับหมอสายตาม
ขึ้นไปด้วย พอโผล่กอดตะไคร้น้ำออก เรายังไม่ทันเห็นมัน ๆ เห็นเราก่อน
ออกบิน เรายิงตาม สลับกันกับหมอสายคนละนัดเป็น 4 นัด พอถึงคำรบ 4
ทیب ๆ ไปข้างซ้ายมืออีกตัวหนึ่ง หมอสายยิงอีกสองนัด ไม่ถูกทั้ง 6 นัด ด้วย
ไกลเต็มที ถึงโดยจะถูกบ้างก็เห็นจะไม่อยู่ ด้วยยิงข้างหาง แลเห็นผลุดเข้าไป
ในกอไม้ไผ่ ย่องตามไปอีก หมอสายออกหน้า พออีแก้งตั้งเรือริมน้ำ วิ่ง
ผ่านหน้าขึ้นมา เราถือปืนลูกปรายทั้ง 2 คน เปลี่ยนปืนเวสต์ลีสรีเชิซ วิ่งตาม
ไป หมอสายวิ่งออกหน้า ไปเจาะหว่งน้ำในหาดหยุด ชักอยู่ที่นั่น อีแก้งก็
เข้าป่าไป วิ่งเสียหอบทีเดียวไม่ได้การอะไรเลย...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 105)

ตัวอย่างที่ 2 ภาพงานแห่เรือผ้าป่า

³⁷ ทรงหมายถึง empty handed คือ ไม่ได้อะไรติดไม้ติดมือมาเลย กลับมามีมือเปล่า

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาใน พ.ศ. 2421 แพที่ประทับอยู่ในลำน้ำท้องพรหมมาศ เหล่าข้าราชการจัดให้มีการแห่เรือผ้าป่า ราษฎรที่ทราบข่าวได้บอกบุญกันจนกลายเป็นขบวนเรือผ้าป่าขนาดใหญ่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งทานให้ราษฎรแย่งกันอย่างสนุกสนาน ทรงใช้ถ้อยคำบันทึกภาพเหตุการณ์และบรรยากาศในครั้งนั้นอย่างมีชีวิตชีวา ดังความว่า

...กินเข้ากลางวันแล้วให้ไปเร่งเรือผ้าป่าขึ้นมา แล้วพระยามหามนตรี พระยาอนุรักษ³⁸ เป็นผู้จัด เอาเรือคู่ซึกเป็นเรือผ้าป่าสองลำ มาถวายพระสงฆ์วัดกระวีศราราม 8 รูป วัดมณีชลขันธ์ 7 รูป ตำรวจกรมวังทหารแลพระยาสุจริตเรียรายกันหาเครื่องไทยทานต่าง ๆ คนละอย่าง มหาดเล็กเรียรายเป็นเงินติดเทียนได้องค์ละ 4 บาท เรือตั้งอีก 2 ลำเป็นเรือแตรเรือแห่ มีเรือกลองแขกแลเรือพิณพาทย์ เรือพวกราษฎรมาช่วยแห่ผ้าป่าประมาณ 300 – 400 ลำ เขาบอกบุญกัน เรียกว่าบอกเข้าห่อ ถ้าบอกเข้าห่อแล้วเป็นการใหญ่ ต่างคนต่างมีเข้าห่อของตัวเองมาสู่กันกิน เรือเพลงมาร้องอยู่แต่เช้า 5 โมง จนบ่าย 4 โมงจึงได้ออกแห่ ทักษิณรอบแพสามรอบ เราลงเรือ เอาลูกมะกรูดบัญชีเงินเพื่อตั้งทาน แย่งกันสนุกสนานมาก ครบสามรอบแล้วราษฎรพากันฉุดเรือผ้าป่าไปตามใจ...

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (เสด็จประพาสอยุธยา, 2470ข: 32)
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ตัวอย่างที่ 3 ภาพเหตุซุกซนในกระบวนเสด็จ

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสแหลมมลายูใน พ.ศ. 2433 เส้นทางเสด็จประพาสทางสถลมารคในบางท้องถิ่นเป็นทางกันดาร ทำให้ต้องประทับบนแคร่หาม แต่เกิดอุปสรรคขึ้นระหว่างทาง กล่าวคือเชือกที่ผูกแคร่ขาด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมิได้ทรงประทับแคร่ ต้องเสด็จพระดำเนิน เป็นเหตุให้ทรงถูกทากเกาะซึ่งเป็นประสบการณ์แปลกใหม่ของพระองค์ ทรงใช้ถ้อยคำบันทึกภาพเหตุการณ์ดังกล่าวอย่างชัดเจนและชวนติดตาม ดังความว่า

³⁸ พระยามหามนตรี (อำ ต้นสกุลอัมรานนท์) ภายหลังได้เป็นพระยาพิชัยสงคราม พระยาอนุรักษราชฉัตร (เผือก เสวตานนท์) ภายหลังได้เป็นพระยามหานิเวศนานุรักษ์ [เชิงอรรถตามตัวบท]

...กำลังนั่งเพลิน ๆ ไป เสียงเชือกดังแอด ร้องขึ้นว่าตกแล้ว พอหมดคำ
เชือกก็ขาด พระเอิญขาดข้างไม่ได้ห้อยขา จะกลับมายันก็ไม่ทัน กัน
กระแทกลงไป แต่รอดตัวที่เดียว ๆ และมันขาดทีละเกลียว รู้ตัวเสียก่อนหา
ไม่เห็นจะถึงนอน ตกลงเป็นต้องเดิรไป พระเอิญได้ไม่ทำพระยามนตรีให้
ราชการทั้งไปทั้งมา เพราะอันโตเท่าได้ถนัด...เดิรไปหน่อยหนึ่งก็ต้องขึ้นชั้น
หน่อย...ถ้าฝนไม่ตกจะเดิรสบายทีเดียว แดดก็ไม่ร้อนด้วย ที่เดิรเร็วไม่ได้
เพราะลื่น ถึงว่าเป็นที่ชันก็ไม่เป็นศิลา เป็นดินไปทั้งนั้น ทั้งมีทากชุมเต็มที
ตามแบบที่น้ำตกทั้งปวงด้วย เกาะเรา 2 ตัว ตัวหนึ่งเกาะทัน แต่อีกตัวหนึ่ง
ไม่รู้สีกตัว เข้าไปกุดอยู่ในต้นชาติติดไปจนถึงพลับพลาที่น้ำพุ นั่ง ๆ อยู่พลัด
ตกลงมา หมายถึงตกลงมาจากหลังคา ต่อมาถึงพลับพลาริมทะเลจึงรู้ว่า
เลือดออกเป็นกองทำอะไรก็ไม่หยุด ใส่พิมเสนต่อลงมาเรื่อยจึงได้หยุด
เลือด แต่ไม่รู้สีกเจ็บ เลยหาแผลอยู่เป็นนานก็ไม่พบ ต้องเอาน้ำล้างดูเลือด
ปริ้ม ๆ ออกมาจึงจับแผลได้ที่ปล่อยปลิงเขาคงไม่เจ็บกันเช่นนี้จึงชอบ
ปล่อย เรายังไม่เคยลองออกคร้าม แต่เคยทากเสียครั้งนี้อยู่หายกลัวไป

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 147 – 148)

ตัวอย่างการใช้ถ้อยคำบันทึกภาพที่นำเสนอข้างต้น เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่
ปรากฏในพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นได้ว่าทรงมีพระ
ปรีชาสามารถในการใช้ถ้อยคำ “เนรมิต” ภาพต่าง ๆ ได้อย่างอัศจรรย์ กล่าวคือ ทรงใช้ร้อยแก้วเรียบ
ง่ายแต่มีชั้นเชิงในการสื่อสาร แม้มิได้ประกอบด้วยกลวิธีทางภาษาจำนวนมาก แต่ก็ให้ภาพที่ชัดเจน
ทั้งยังประกอบด้วยน้ำเสียง อารมณ์ความรู้สึก และบรรยากาศของภาพที่ทรงบันทึกไว้ด้วย

4.2.1.2.2 การใช้ความเปรียบที่ทำให้รูปภาพตามได้ง่าย การใช้ถ้อยคำ

บันทึกภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากทรงใช้ภาษาร้อยแก้วที่เรียบง่าย
แล้ว บางครั้งพบว่ามีการใช้ความเปรียบเพื่อเสริมให้ภาพชัดเจนขึ้นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้
ความเปรียบอุปมาและอุปลักษณ์ซึ่งเป็นลักษณะที่ปรากฏมากที่สุด จากการศึกษาพบว่าการใช้ความ
เปรียบของพระองค์แบ่งได้ 2 ลักษณะคือ การใช้ความเปรียบทั่วไปและการใช้ความเปรียบเฉพาะ ดังนี้

1) การใช้ความเปรียบทั่วไป คือการใช้ความเปรียบอุปมาหรืออุปลักษณ์โดยเลือกเปรียบกับสิ่งที่ผู้อ่านคุ้นเคยหรือรู้จักอยู่แล้วเพื่อให้ให้เห็นภาพหรือเกิดความเข้าใจมากขึ้นกว่าเดิม

ก. การใช้ความเปรียบอุปมา “อุปมา (Simile) คือภาพพจน์เปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกัน โดยมีคำเชื่อมโยง เช่น คำว่า เหมือน ดุจ ดัง เช่น ปาน ราว ประหนึ่ง เพียง เทียม ฯลฯ” (กาญจนา นาคสกุล และคณะ, 2521, pp. 240-241.) หรือ “สิ่งหรือข้อความที่ยกมาเปรียบ” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, เข้าถึงได้จากออนไลน์) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ความเปรียบอุปมานำเสนอภาพ ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน ดังนี้

อุปมาที่ใช้ถ่ายทอดความงามของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...จนย่ำรุ่งแล้ว จึงได้ลงเรือม่วง กายกับหมอสายไปด้วย วันนี้ควนในน้ำ
มากเต็มทีเหมือนน้ำต้มยังไม่เดือด...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 89)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

...เรือแล่นไปในช่องหลังเกาะ ที่ฝั่งนั้นเป็นเขาซบซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เหมือน
ฉากหลังเซี่ยเตอร์ (โรงละคร) บางเขาดูเหมือนกับรูปปริมาตรทีเดียว แต่นับ
ยอดเขาแรกเข้าไปแลเห็นประมาณ 11 ยอด 12 ยอด พอเรือเดินเกินไป ก็
เป็นยอดเลื่อน ๆ ออกมาอีกหลายยอด...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 18 – 19)

ตัวอย่างที่ 3

...น้ำตกลงมาเป็นฝอยตั้งแต่ยอดเขาจนถึงอ่าง ที่เป็นศิลาชั้นอยู่บ้างก็ลง
เป็นหลายทางลงมา แต่เป็นฝอยเสมอกันหมด ถ้าไปที่ใต้ช่องนอนเป็นฝอยอยู่

หน่วยหนึ่งแล้ว แลเห็นน้ำเป็นละอองเต็มทั้งช่องเขา ที่เป็นน้ำพุเหมือนกับ
ละอองน้ำที่ออกจากที่บีบน้ำหอมดูงามยิ่งนัก...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 81 – 82)

ตัวอย่างที่ 4

...ตามหน้าเขาที่เป็นกำแพงตรงหน้านั้น ถึงว่าเป็นกำแพงชั้นตลอดก็จริง
แต่มีท่าต่าง ๆ ปกคลุมไปด้วยต้นไม้เขียวสดสะพรั่งไปทั้งนั้น ที่ทางโทรเลข
ผ่านออกตามเขากระต้อย รอยหญ้าคาเขียวอ่อนเหมือนเอาแพรสีโบโกกทั้ง
ม้วนคลี่พาดไว้บนเขา...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 123)

ตัวอย่างที่ 5

...เห็นสีดอกไม้แลใบไม้เหมือนเอาแพรดวงลงลาดไว้ ดอกกุหลาบต่าง ๆ
พรรณโตจนบอกไม่น่าเชื่อ เหมือนกับดอกไม้ในลายเขียนกระดาษซึ่งเราไม่
เชื่อ สงสัยว่าแก้งเขียนส่วนขยายให้กว้างออกไป แต่ที่จริงเป็นความจริง
แท้...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 318)

ตัวอย่างที่ 6

...ไปจนถึงไฮเต็ลอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ต่ำกว่าไฮเต็ลเรา แต่เปนเนินลอยอยู่แล
เห็นไกล มีที่ดินกว้างพอทำสวนได้ ถ้าหากว่าไม่มีหมอก ก็เห็นจะแลเห็น
อะไรไกลๆ แต่ที่บนนี้เวลาเย็นลงแล้วเหมือนนั่งอยู่บนเกาะลอยอยู่ในน้ำขุน
ๆ แลลงไปข้างล่างไม่เห็นอะไรตามเขาโดยรอบ...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 319)

ตัวอย่างที่ 7

...เราแลเห็นได้ชัดว่าพื้นแผ่นดินเปนอย่างไร คือ คงจะเปนเท่าดำๆ
ชั้นหนึ่ง เบนโคลนชั้นหนึ่ง เบนดินชั้นหนึ่ง แล้วก็กลับเปนขี้เท่าต่อไป

ใหม่ ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เหมือนขนมชั้น แต่ไม่เสมอกัน บางคราวสิ่งนั้น
หนาสิ่งนี้หนา...

(เทียบชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 324)

ในตัวอย่างข้างต้น สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงยกมาเปรียบคือ ข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน สถานที่ หรืออาหารการกินที่คนไทย
สมัยนั้นน่าจะคุ้นเคยกันดี ไม่ว่าจะเป็นที่บิบน้ำหอม ผ้าแพร โรงละคร พิระมิด เกาะ น้ำตม และขนม
ชั้น การใช้ความเปรียบดังกล่าวทำให้ผู้อ่านนึกภาพตามได้ง่าย น่าสังเกตว่าสิ่งที่ยกมาเปรียบเทียบ
อย่างที่บิบน้ำหอมหรือพิระมิดเป็นสิ่งที่รับเข้ามาจากต่างวัฒนธรรมและน่าจะเป็นที่คุ้นเคยเฉพาะคน
บางกลุ่มในยุคนั้น

อุปมาที่ใช้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...ไปตื่นจริง ๆ เอาบายโมง 1 ลูกเกือบไม่ขึ้น รู้สึกเหมือนตปูหัวเห็ดตั้งอยู่
ต้นขาข้างละดอก บั้นเอวข้างละดอก หัวไหลเหมือนทาบอะไรมาใหม่ ๆ...

(เทียบชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 118)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

ตัวอย่างที่ 2

...เปลี่ยนเสื้อไม่ใคร่จะทัน ต้องโดดลงไปอยู่ที่ต้นกุหลาบ ทั้งผู้หญิงผู้ชาย
เก็บได้คนละหอบบรรจุหีบใหญ่ แต่กระนั้นไม่ได้เห็นเบาบางลงไปเลย เวลาที่
เร่งให้กลับ แต่เหลือที่จะจากมาได้ พวักพะวนราวกับติดผู้หญิง...

(เทียบชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 77)

ตัวอย่างที่ 3

...อากาศที่ในเมืองโซโลนั้น คือมืดไปครึ่งวัน ถ่าน [เศษขี้เถ้าจากภูเขาไฟ –
ผู้วิจัย] หนาสักฝ่ามือหนึ่ง เรารู้สึกว่าฝนตกลงมาเวลาไร เหมือนใครมาเตะ
เอาสักที สารพัดจะหาความสุขไม่ได้...

(เสด็จประพาสชวาครั้งหลัง, 2504ก: 101)

ตัวอย่างที่ 4

...จะตื่นก็ไม่ใช่ จะหลับก็ไม่ใช่ จะฝันก็ไม่ใช่ จะไม่ฝันก็ไม่ใช่ เหมือนดู
ซินเนมาโตกราฟ³⁹ มีเรื่องต่าง ๆ เปลี่ยนเสมอ แต่ไม่ดูร้ายเหมือนอย่างคืน
ก่อน ๆ เป็นอยู่ได้ถึง 2 ชั่วโมง เอาหมอมามาตรวจ ว่าไม่มีอะไรนอกจาก
สมองทำการไม่หยุด...

(เสด็จประพาสชวาครั้งหลัง, 2504ก: 64)

ในตัวอย่างข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ใช้ความเปรียบอุปมาเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกในสถานการณ์ต่าง ๆ กล่าวคือ เปรียบความปวด
เมื่อยบริเวณต้นขาและบั้นเอวเหตุเพราะทรงม้าตลอดทั้งวันว่าเหมือนถูกตะปูหัวเหล็กซึ่งมีขนาดใหญ่ติด
อยู่ ส่วนหัวไหล่ก็ปวดเมื่อยเหมือนเพิ่งหอบสิ่งของมาใหม่ ๆ เปรียบสภาพจิตใจที่ห้วงหน้าพระวงหลังอยู่
กับการเก็บดอกไม้ว่าเหมือนกับอาการของชายหนุ่มที่ติดพันหญิงสาว เปรียบอารมณ์ขุ่นเคืองใจเมื่อ
ต้องเผชิญกับเจ้าภูเขาไฟที่ทำให้บรรยากาศในเมืองหม่นมัวว่าเหมือนมีคนมาเตะ การใช้คำกริยาใน
ความเปรียบไม่ว่าจะเป็น **ตรึง หาบ พะวักพะวน เตะ** แทนความรู้สึกที่เป็นนามธรรม ทำให้ผู้อ่าน
เข้าใจอารมณ์ความรู้สึกได้อย่างชัดเจน ส่วนการเปรียบเทียบสภาวะครั้งหลังครั้งต้นเพราะสมอง
ทำงานไม่หยุดว่า “เหมือนดูซินเนมาโตกราฟ” ผู้อ่านต้องเคยมีประสบการณ์ร่วมจึงจะเข้าใจได้ว่าทรง
เห็นภาพเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วเหมือนภาพในเครื่องฉายภาพยนตร์ แม้ว่าความเปรียบดังกล่าว
จะมีข้อจำกัดในการสื่อสารกับผู้ที่ไม่เคยดู “ซินเนมาโตกราฟ” มาก่อน เนื่องจากเครื่องฉายภาพยนตร์
ยังไม่แพร่หลายในยุคนั้น แต่หากผู้อ่านเคยเห็นภาพในเครื่องฉายมาก่อนแล้ว ก็จะทำให้เห็นว่าเป็นความ
เปรียบที่สื่อสารได้อย่างชัดเจน

ข. การใช้ความเปรียบอุปลักษณ์ “อุปลักษณ์ (Metaphor)”

คือภาพพจน์เปรียบเทียบที่นำลักษณะเด่นของสิ่งที่ต้องการเปรียบมากกว่าทันที โดยไม่มีคำเชื่อมโยง
หรือบางครั้งอาจมีคำว่า “เป็น” (กาญจนา นาคสกุล และคณะ, 2521: 240.1) พระบาทสมเด็จพระ

³⁹ สันนิษฐานว่าทรงหมายถึง Cinematography หรือภาพยนตร์ในยุคแรก

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ความเปรียบอุปลักษณ์น้อยกว่าอุปมา แต่น่าสังเกตว่าทุกครั้งที่ทรงใช้ความเปรียบประเภทนี้ ทรงถ่ายทอดภาพได้ชัดเจนและสื่อความหมายอย่างลึกซึ้ง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เปรียบเทียบสภาพเส้นทาง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำ “หลังคา วัดพระแก้ว” มากล่าวเปรียบทันทีโดยไม่มีคำเชื่อม เพื่อแสดงว่าสภาพเส้นทางที่เสด็จประพาสมีความชันทั้งขาขึ้นและขาลง แม้ว่าผู้อ่านจะมีได้อยู่ร่วมในเหตุการณ์ ถ้าเคยเห็นหลังคาวัดพระแก้วหรือวัดอื่น ๆ เทียบเคียงกัน ก็จะเข้าใจและเห็นภาพได้อย่างชัดเจนว่าทรงเผชิญกับเส้นทางที่มีลักษณะสูงชันอย่างมาก ดังความว่า

...ขึ้นเขาไปอยู่ข้างชันตัว แล้วลงเขาอย่างชันตัวจนถึงลำธาร แล้วกลับขึ้น
เขาอีก คราวนี้ขึ้นหลังคาวัดพระแก้วลงหลังคาวัดพระแก้วแท้...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 320)

ตัวอย่างที่ 2 เปรียบเทียบลักษณะของรัฐบาลอังกฤษ

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงปัญหาพวกตองซู่เข้าปล้นหัวเมืองชายแดนตะวันตกของสยาม ทรงเห็นว่าการแก้ปัญหาดังกล่าวไม่สามารถทำได้โดยสะดวก เนื่องจากพวกตองซู่เป็นคนในบังคับของอังกฤษ จำต้องแจ้งให้อังกฤษเป็นผู้จัดการ ทรงใช้คำว่า “หมาป่า” มากล่าวเปรียบเทียบแทน “อังกฤษ” ทันทีโดยไม่มีคำเชื่อม ซึ่งอาจตีความได้ว่าในทัศนะของพระองค์นั้น อังกฤษเป็นชาติที่น่ากลัว เป็นเจ้าอาณานิคมที่เข้ามายึดครองดินแดนของชนชาติที่อ่อนแอกว่า ดังความว่า

...มาเกิดเหตุวันนี้ขึ้นเพิ่มความเจ็บใจและให้เป็นความชั่วของตองซู่ขึ้นอีก เห็นจะเป็นพวกเดียวกันกับที่ปล้นเมืองสุพรรณ อ้ายคนจำพวกนี้ เมื่อเวลาอยู่ในบังคับพม่าก็เป็นศัตรูกับเราทั้งนายทั้งบ่าว จนคนแลบกาญจนบุรีและราชบุรีนี้ไม่ได้ตั้งอยู่ติดเลย ครั้นมาบัดนี้เป็นข้าอังกฤษ ๆ ก็เป็นมิตรอยู่กับกรุงเทพฯ แต่อ้ายขี้ข้าไม่สิ้นโกงไม่สิ้นกุ่มเหงเลย ถ้าเป็นดังแต่ก่อนแล้วอ้ายพวกนี้เหยียบมาในแผ่นดินเราเมื่อไรก็คงจะไม่มีหัวเป็นแน่ แต่บัดนี้จะไปไม่ได้ เพราะนายเขาเป็นมิตรกับอยู่กับเรา พุดกันได้ ถ้าจะว่าโดย

โวหารแล้ว เห็นว่าลำบากกว่าที่จับมาเสียอย่างแต่ก่อน ถ้าทำอย่างเช่นแต่ก่อนจะง่ายกว่าที่พองหมาป่าดังนี้...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 187)

ตัวอย่างที่ 3 เปรียบเทียบลักษณะของชาวตองซู่

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบพวกตองซู่ ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยในพม่าที่เข้าปล้นหัวเมืองชายแดนตะวันตกของสยามว่า “เป็นยิปซีของเมืองไทย” คำว่า ยิปซี หมายถึง “ชนเผ่าเร่ร่อน เชื้อสายคอเคซอยด์ ผิวคล้ำ เดิมอาศัยอยู่ในอินเดีย เข้าไปเร่ร่อนในยุโรปประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 – 20 ดำรงชีพด้วยการเล่นดนตรี ค้าม้า ทำนายโชคชะตา เป็นต้น. (อ.gypsy, gipsy).” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, เข้าถึงได้จากออนไลน์) เหตุที่ทรงเปรียบเทียบว่าตองซู่เป็นยิปซีของเมืองไทย น่าจะเป็นเพราะคนกลุ่มนี้เดินทางข้ามแดนไปมาระหว่างพม่ากับสยามเสมอ ไม่มีที่พำนักเป็นหลักแหล่ง จึงเหมือนพวกยิปซีที่เร่ร่อนไปในดินแดนอื่น ดังความว่า

...ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พม่าตองซู่ยังเข้ามาในอาณาเขตเราไม่ได้ ถ้าพลัดเข้ามา 4 – 5 คนก็คงจะจับขังคุกเสียสิ้น ถือว่าเป็นคนสอดแนม ตกมาจากแผ่นดินทูลกระหม่อมทำหนังสือสัญญากับอังกฤษแล้ว พวกตองซู่จึงได้มีมาค้าขาย แต่ยังไม่ตกมากเหมือนแผ่นดินปัจจุบันนี้ ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ไม่แต่พม่าเป็นสปีเยคต์ [subject คือคนในบังคับหรือคนร่วมธง – ผู้วิจัย] อังกฤษ ถึงพม่าอยู่ในบังคับพม่าแท้ ๆ และพวกเงี้ยวแดง ก็ปลอมเข้ามาเป็นสปีเยคต์อังกฤษมาก เดียวนี้แทบจะทั่วไปทั้งหัวเมืองเหนือและตะวันตกตะวันออกแล้วถึงในกรุง เราไม่ได้ออกจากวังพันพบตองซู่เลย คนพวกนี้มักจะเป็นคนชั่วโดยมาก ใจร้าย เป็นยิปซีของเมืองไทย...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 80 – 81)

การใช้ความเปรียบอุปลักษณ์ในตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเทียบโดยใช้ทั้งสิ่งที่ผู้อ่านคุ้นเคยดีอยู่แล้วคือ หลังก้าวตพระแก้วกับหมาป่า และสิ่งที่มาจากวัฒนธรรมอื่นคือพวกยิปซี แม้ว่าการใช้อุปลักษณ์ “ยิป

ซี” จะเป็นความเปรียบเทียบที่ต้องอาศัยความรู้ต่างวัฒนธรรม แต่เมื่อพิจารณาบริบทการใช้ความเปรียบดังกล่าว ผู้อ่านก็สามารถเข้าใจได้ว่าในทัศนะของผู้เขียน พกยิปซีเป็นกลุ่มคนที่ไม่พึงประสงค์นัก ด้วยเหตุนี้จึงถูกยกขึ้นเปรียบเทียบกับพวกตองซู่ในบริบทข้างต้น

2) การใช้ความเปรียบเฉพาะ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างความเปรียบขึ้นมาอีกกลุ่มหนึ่งเพื่อใช้สื่อความหมายสถานการณ์หรือเหตุการณ์เฉพาะ ความเปรียบกลุ่มนี้เป็นความเปรียบอุปลักษณ์ที่ผู้อ่านจำเป็นต้องรู้ความเป็นมาจึงจะเข้าใจบริบทการใช้และความหมายของคำ แตกต่างกับความเปรียบทั่วไปซึ่งผู้อ่านสามารถเข้าใจความหมายได้โดยทันที เช่น

ตัวอย่างที่ 1 คำว่า “เข้ากระโจมโลง” และ “เข้ากระโจมโกษฐ์”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเทียบการเข้ากระโจมอบตัวแบบนอนราบว่า “เข้ากระโจมโลง” กล่าวคือ เหมือนลงไปนอนในโลงศพ และทรงเปรียบเทียบรอบตัวแบบนั่งว่า “เข้ากระโจมโกษฐ์” กล่าวคือ เหมือนนั่งอยู่ในโกศ ดังความว่า

...เวลาเที่ยงไปอาบน้ำที่โรงหมอ เยื้องโฮเต็ลด้านหลังคนสะพานถนน ที่โรงนี้มี 3 ห้อง สองห้องมีเครื่องเข้ากระโจมนอน เราเรียก “เข้ากระโจมโลง” อีกห้องหนึ่งเป็นกระโจมนั่ง เราเรียก “เข้ากระโจมโกษฐ์” ดูท่าทางน่าเกลียดเต็มที ได้เห็นรูปมาช้านานแล้ว ฟังได้เห็นตัวจริง ๆ...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 100)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ตัวอย่างที่ 2 คำว่า “จับมือตักบาตร”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเทียบการทักทายของเจ้านายชวาวว่า “จับมือตักบาตร” กล่าวคือ พวกเจ้านายจะยืนเรียงกันเป็นแถวยาว แยกผู้มาเยือนต้องเดินจับมือทักทายเรียงไปที่ละคน ลักษณะดังกล่าวเหมือนการยืนเรียงแถวของเจ้านายเพื่อรอตักบาตรในพระบรมมหาราชวัง เมื่อพระสงฆ์เดินผ่านแถว เจ้านายก็ใส่ของลงในบาตรเรียงไปที่ละคน เช่นเดียวกันกับที่แขกผู้มาเยือนต้องจับมือทักทายเจ้านายชวาวเรียงกันไปทีละคน ดังความว่า

...จึงได้หยุดรถที่หน้าประตูชั้นใน มีประบวโรบายกับอริโยมัตตารัมรับพาเข้า

ไปข้างใน มีทหารรักษาพระองค์ยืนแถวหนึ่ง ข้างซ้ายข้างขวาขุนนางพล

เรือน มีระเด่นอธิปติเป็นประธาน ที่ในหว่างสองแถวนั้น พวกปะเรงันยีน

รับเป็นแถวยาว จับมือตักบาตรตลอด⁴⁰

(เสด็จประพาสชวาครั้งหลัง, 2504ก: 126)

ตัวอย่างที่ 3 คำว่า “โยกวิลันดา”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเทียบการนั่งเก้าอี้โยกเพื่อรับลมว่า “โยกวิลันดา” เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่ชาวเนเธอร์แลนด์ (วิลันดา) ในอาณานิคมชวามักทำเสมอขณะดื่มชาหรือสนทนากับแขก ดังความว่า

...ถึงที่โรงทหาร เดินเกือบไม่ไหว โรงนี้ใหญ่โตมาก ทำด้วยเหล็กกับอิฐปูน ทั้งสิ้น หลังคามุงสังกะสีไม่ได้ใช้ไม้เลย ถ้าเปนบ้านเราร้อนตาย หลังคาหนึ่งมีมุขนำทางรถเข้า แล้วก็มีหลังยาวขวางเปนที่ห้องนอนทหารสองข้าง มุขหลังยาวเปิดโถงด้านหนึ่งเป็นที่สำหรับ “โยกวิลันดา”⁴¹ เหมือนกันทุก ๆ หลัง...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 82 – 83)

...เสร็จการเลี้ยงแล้วออกไปนั่งโยกวิลันดา⁴² หน้าเรือน ค่อยเย็นสบายจนเวลา 2 ยามจึงได้กลับ ค่อนจะอยู่ข้างหาวนอน แต่เป็นที่สนุกสบายดี เปื่อแต่พูดกับผู้หญิงไม่มีใครเข้าใจ

CHULALONGKORN UNIVERSITY (ประพาสชวาครั้งหลัง, 2504ก: 31)

ตัวอย่างที่ 4 คำว่า “เรือลอย”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเทียบคู่สนทนาที่ถูกถามอย่างหนึ่งแต่ตอบอีกอย่างหนึ่งหรือตอบไม่ตรงคำถามว่า “เรือลอย” กล่าวคือ เรือ

⁴⁰ คำว่า จับมือตักบาตรนั้น ทรงเปรียบด้วยทรงบาตรในพระบรมมหาราชวัง พวกเจ้าของบ้านเรือนเรียงกันอยู่จุดคนคอยตักบาตร แยกเดินเข้าไปเป็นแถวตุลพระเข้าไปรับบาตร กิริยาที่จับมือคนหนึ่งแล้วเดินจับมือต่อไปทีละคน เหมือน ๆ กิริยาการตักบาตร [เชิงอรรถตามตัวบท]

⁴¹ คือนั่งเก้าอี้โยกตัวไปข้างหน้ามาข้างหลัง เขาอธิบายว่าทำให้ตัวกลมเย็น ไม่ต้องใช้พัดซัก [เชิงอรรถตามตัวบท]

⁴² นั่งโยกวิลันดานั้น คือนั่งเก้าอี้โยก เอาเท้าถีบพื้นให้เก้าอี้โยกไปมาให้ตัวกลม พวกวิลันดาว่าเย็นสบายเหมือนชกพัด [เชิงอรรถตามตัวบท]

ยาวที่ลอยคว้างไปเพราะถูกกระแสน้ำพัด ต้องเสียเวลาดั่งลำใหม่ เช่นเดียวกันกับคู่สนทนาที่ตอบไม่ตรงคำถาม ต้องใช้เวลาพูดตะล่อมให้กลับมาเข้าเรื่องเดิม ดังความว่า

...แบรอนเบนติงแอสซิสตันต์เรลิตีเดนตฺพูดดีขึ้นไปกว่าอีกหน่อยหนึ่ง แต่กระนั้นก็ยังเรือลอยอยู่บ้าง คำที่กล่าวว่าเรือลอยนี้ให้ฟังเข้าใจว่า เรากลามเรื่องหนึ่งเขาตอบเรื่องหนึ่ง ข้อที่จะบอกว่าไม่ ให้กลับมาตอบที่เราถามเป็นการยากไม่ใช่เล่น เปรียบประดุจเรือยาวเมื่อน้ำทางหัวป็นไปแล้วเป็นอันต้องลอย จะคัดจะวาดให้กลับขึ้นมาทันทีไม่ได้ ได้แต่ขโลง⁴³ ไป พอตั้งตัวนิ่งดีแล้ว จึงค่อยพายกระโชกตั้งลำขึ้นมาใหม่...

(ประพาสชวาครั้งหลัง, 2504ก: 120)

ความเปรียบเฉพาะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในบริบทการสื่อสารข้างต้น แม้ว่าผู้อ่านต้องอาศัยคำอธิบายจากผู้เขียนหรือจากเชิงอรรถที่มีผู้อธิบายไว้ภายหลังเพื่อทำความเข้าใจความหมายของความเปรียบเหล่านั้น แต่เมื่อทราบความหมายแล้วก็เห็นได้ว่าเป็นความเปรียบที่สร้างสรรค์และสื่อความหมายชัดเจน

4.2.1.3 ลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหา ได้แก่ การอ้างบุคคล การทำ

ภาคผนวก (appendix) และการแทรกบทร้อยกรอง

4.2.1.3.1 การอ้างบุคคล เนื้อหาในพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาท

สมเด็จพระจุลจอมพระเจ้าอยู่หัว นอกจากแสดงให้เห็นว่าทรงถ่ายทอดเรื่องราวจากความคิดและประสบการณ์ตรงของพระองค์แล้ว ยังพบว่าทรง “อ้าง” ความคิดหรือคำพูดของบุคคลประกอบเรื่องราวในพระราชนิพนธ์ด้วย ทั้งนี้การ “อ้าง” บุคคลที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เยอแนลมิใช่ “การอ้างอิง” (Reference) ตามระบบที่กำหนดขึ้นใช้ในปัจจุบันและมีใช้ “การอ้างถึง” (Allusion) ที่มักปรากฏในงานวรรณกรรมหรือวรรณคดี แต่เป็นการ “อ้าง” (Mention) ในลักษณะกล่าวถึงบุคคลที่เป็นผู้ให้ข้อมูล โดยมีจุดประสงค์ในการอ้าง 2 ประการ ได้แก่ อ้างบุคคลเพื่อแสดงว่าเห็นด้วยกับความคิดของบุคคลนั้นและอ้างบุคคลเพื่อแสดงที่มาของข้อมูล

⁴³ หมายถึง พยุงไว้ไม่ให้เซ

1) การอ้างบุคคลเพื่อสนับสนุนความคิดของบุคคลนั้น ๆ บุคคลที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ้างเพื่อแสดงให้เห็นว่าทรงเชื่อถือและเห็นด้วยกับความคิดก็คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น

ตัวอย่างที่ 1

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยเรื่องชื่อเมืองไทรโยคซึ่งสะกดใช้กันหลายแบบ ทรงอ้างพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงตั้งชื่อเจ้าเมืองไทรโยคว่า “พระนิโครธาภิโยค” คำว่า นิโครธ หมายถึง ต้นไทร แสดงว่า “ไทรโยค” น่าจะเป็นคำที่ถูกต้องและใช้มาแต่เดิม แม้ยังมีผู้ตั้งข้อสงสัยในประเด็นนี้ แต่ทรงเห็นด้วยตามการใช้ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังความว่า

...เมืองไทรโยคนี้เขียนชื่อสเปล์หลายอย่างกันนัก มีอรรถาภิเษกต่าง ๆ ที่เขียนว่าไชโยคสะกดตัว (ค) คิด ดั่งนี้มีบ่อย ๆ ในหนังสือพงศาวดารบ้าง ในลิลิตเตलगพ่ายบ้าง ลิลิตเตलगพ่ายที่ตีพิมพ์ในคราวนี้เขียนว่าไชโยค แต่ที่เราได้เห็นเตलगพ่ายแต่ก่อน เขียนว่าไชโยค...

มีคำอธิบายไปอีกอย่างหนึ่งว่า ตัว (ค) ที่สะกดนั้นมิใช่คอคิด เป็นคอรชังเขียนว่า ไชโยชม แยกออกว่าไชโยช อรรถาธิบายอันนี้เห็นจะเถลไถล แต่คงความข้างต้นที่ว่าไชโยนั้นเข้าใจว่ามีไชยชนะฆ่าศึกที่นี้ แต่เห็นจะเล็งเอาครั้งพระพุทธยอดฟ้าชนะพม่าเมื่อจุลศักราช 1148 ปีมะเมียอัฐศก แต่ถ้าหมายดั่งนี้ผิดไป เมืองไชโยคนี้ มีชื่อมาก่อนแผ่นดินพระพุทธยอดฟ้ามาช้านานแล้ว แต่ถ้าว่าจะว่าเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนท่านชนะดอกกระมัง ก็เห็นจะว่าได้ แต่สงสัยอยู่หน่อยหนึ่ง ที่ทุลกระหม่อมท่านทรงคิดชื่อพระไทรโยคใหม่ว่าพระนิโครธาภิโยค เป็นสำหรับเมืองที่เดียว มีเพื่อนกันหลายเมือง เหมือนเมืองท่าขนุนเป็นป็นศดิฐบตี เมืองท่ากระดานเป็นผลกดิฐบตี เมืองท่าตะกั่วเป็นชินดิฐบตี เมืองท่าองผาภูมิเป็นเสลภูมิบตี ชื่อเหล่านี้ก็เป็นพยานให้เห็นว่านิโครธาภิโยคนั้น พระราชประสงค์ก็จะให้ตรงกับชื่อเมืองเป็นแน่ ถ้าเป็นดั่งนั้นก็เห็นจะเป็นไทรโยคถูก แต่ยังมีผู้สงสัยมาก เรื่องนี้ตัดสินไม่ลงเลย แต่ตัวเราเองเห็นว่าในกระบวนหนังสือไทย และ

กระบวนการที่ทราบการเก่า ๆ ไม่มีใครสู้อุทธกรรมได้ ควรจะต้องใช้ตามอย่าง
ที่ท่านทรงไว้ แต่จะเป็นลัทธิเชื่อครูหรืออย่างไรก็ไม่ทราบ แต่เห็นว่าใช้
ในราชการมานานแล้ว ก็ต้องเป็นใช้ได้

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 150 – 151)

ตัวอย่างที่ 2

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ้างพระบรมราช
วินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงกล่าวว่ซากสิ่งก่อสร้างที่พบ ณ บ้านเจ้าปลุก
ซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นวัดนั้น แท้จริงแล้วคือปราสาทที่ประทับร้อนของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ความว่า

...เวลา 5 โมง 15 นาทีถึงบ้านเจ้าปลุก มีที่ร้างอยู่ริมทุ่งข้างซ้ายมือ ราษฎร
ว่าเปนวัดปราสาท แต่ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า
มิใช่วัด เปนปราสาทที่ประทับร้อนของสมเด็จพระนารายณ์ สำหรับ
ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาจากเมืองลพบุรี เปนปราสาทจตุรมุข...

๑ วัดวังครึ่งโน้นคู่ เปลี่ยนกัน

เพราะบมีสำคัญ เหมาะหมั้น

เหมือนสงฆ์ผลัดผ้าปล้น เปนคฤหัสถ์

อยู่วัดสำรวมครั้น ศึกขึ้นปืนกำแพง ฯ

(เสด็จประพาสสมณสถานอยุธยา, 2470ช: 9 – 10)

ในตัวอย่างข้างต้น แม้จะไม่ปรากฏข้อความอย่างชัดเจนว่าพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นด้วยกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่การอ้าง
พระบรมราชวินิจฉัยประกอบกับการแทรกโคลงพระราชนิพนธ์ที่มีเนื้อความสอดคล้องกัน ย่อมสะท้อน
ว่าทรงเห็นด้วยกับพระบรมราชวินิจฉัยดังกล่าว

2) การอ้างบุคคลเพื่อแสดงที่มาของข้อมูล บุคคลที่พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ้างในฐานะผู้ให้ข้อมูล นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวซึ่งทรงได้รับความเชื่อถือในพระปรีชาสามารถอย่างยิ่งแล้ว ยังมีพระสงฆ์และข้าราชการด้วย เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงความเก่าแก่ของพระปฐมเจดีย์โดยอ้างการค้นคว้าข้อมูลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อแสดงให้เห็นว่าศาสนสถานดังกล่าวมีความสำคัญก่อนการสถาปนาเจดีย์สถานแห่งอื่น ๆ ในสยาม ดังความว่า

ต่อไปนี้จะว่าด้วยพระปฐมเจดีย์องค์นี้ ทูลกระหม่อมท่านได้ค้นหนังสือต่าง ๆ ที่เป็นหนังสือเก่า ๆ ...ท่านทรงเห็นว่าจะสร้างเมื่อครั้งกษัตริย์ศรีธรรมราชาที่อินเดียแจกพระธาตุตามประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเหมือนกัน ในครั้งนั้นพระพุทธศักราชล่วงได้ 218 ปี เจดีย์องค์นี้จะได้สร้างขึ้นก่อนพระเจดีย์ในประเทศสยามทั้งปวง เพราะมีพยานแลเห็นได้ว่าเป็นของครานั้น...จึงได้เรียกว่าพระปฐมเจดีย์ แต่ในหนังสือบางแห่งเรียกว่าพระประทม นั้น เห็นจะเป็นด้วยเสียงมอญเรียกขึ้นในชั้นหลัง...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 29 – 30)

ตัวอย่างที่ 2 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงความเป็นมาของวัดชลอนหรือวัดพรหมเทพาวาสโดยอ้างข้อมูลจากพระสงฆ์ในท้องถิ่นคือพระธรรมไตรโลก (อัน) ซึ่งต่อมาได้เลื่อนเป็นที่พระพิมลธรรมมา ดังความว่า

...เห็นวัดชลอนซึ่งพระธรรมไตรโลกสร้าง ซ่อฟ้าใบระกาปิดทองใหม่ หอระฆังข้างหน้าทำเปนยอดเกี้ยวดูงามอยู่ วัดนี้พระธรรมไตรโลกว่าเดิมชื่อวัดพรหมเทพาวาส ราษฎรเรียกวัดชลอนตามตำบลบ้าน กรมการเมืองพรหม ถือน้ำที่นั่น แลถึงระตูเทศกาล ราษฎรก็มานมัสการพระวัดนี้ด้วย ซึ่งพระธรรมไตรโลกสร้างวัดนี้ เพราะชาติภูมิเดิมของท่านอยู่ที่เมืองพรหม...

(เสด็จประพาสอยุธยา, 2470ข: 39)

ตัวอย่างที่ 3 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงอาชีพจับปูทะเลโดยอ้างข้อมูลจากขุนราชรถคนซึ่งเป็นผู้คุ้นเคยกับอาชีพดังกล่าว ดังความว่า

...เราได้ถามถึงวิถีหากินในเรื่องดักปูนี้ ขุนราชรถบอกว่ามีเรือ 2 ลำ แร้วล้าละ 4 อัน ชักได้วันหนึ่ง 200 เศษ เหยื่อนั้นใช้เนื้อไก่สด ที่ตกอยู่ทุกวันนี้ไก่วันละ 4 ตัว เราถามเขาว่าปูขายราคาอย่างไร เขาว่า 100 ละ 2 สลึงเพื่อที่เราสงสัยนัก ถ้าจะคิดกับราคาไก่ก็จะขาดทุนมากทีเดียว เขาว่าไก่ที่นี้ตัวละ 2 ไพ 4 ตัวสลึงเป็นทุน ถ้าได้เงิน 205 สลึง มีกำไรวันละบาทตังนี้ ไก่ที่นี้ถูกจริง ๆ ไม่เหมือนกับบางกอก...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 76)

ตัวอย่างที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงปริมาณน้ำฝนในเมืองพังงาโดยอ้างข้อมูลจากเจ้าเมืองคือพระยาบริรักษ์ ดังความว่า

ว่ากันด้วยเรื่องฝนตกที่นี้ เรามาคราวก่อนเดือน 4 ฝนก็ตกคืบยังรุ่ง คราวนี้ก็ตกพร่ำเพรื่อ พระยาบริรักษ์ว่าใน 2 ปีนี้ฝนไม่ได้แล้งจน 10 วันเลย อยู่ข้างจะตกมากกว่าเมืองอื่น ๆ เพราะเขาสูงล่อให้ตกอยู่เสมอ นาข้างเหนือน้ำมักจะดี ข้างใต้แล้วมักจะเสีย ด้วยลมน้ำเป็นพื้น ที่น้ำก็มีน้อยเหมือนเมืองอื่น ๆ...เราชวนให้คิดอ่านปลูกต้นไม้อื่นที่เป็นสินค้าแทนนาพระยาบริรักษ์เป็นคนแม่นยำและรู้การในเมืองมากจริง ถามอะไรไม่จนและไม่คลาดเคลื่อน ระวังผิดอย่างเอก...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475, 117)

กล่าวได้ว่าการอ้างข้อมูลจากบุคคลในพระราชนิพนธ์เยอแนล แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำข้อมูลมาจากบุคคลอื่น มิใช่เรื่องที่ทรงค้นคว้าหรือทรงคิดวิเคราะห์ได้ด้วยพระองค์เอง ทรงให้เกียรติบุคคลที่เป็นเจ้าของข้อมูลด้วยการระบุตัวตนของคนเหล่านั้นอย่างชัดเจน เป็นเรื่องน่าสนใจว่า การอ้างบุคคลโดยระบุตัวตนเช่นนี้เป็นปรากฏการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในงานประเภทบันทึกการเดินทางซึ่งเน้นการนำเสนอข้อมูลที่ถูกต้องและ

น่าเชื่อถือ สอดคล้องกับที่ประพจน์ อัครวิรุฬหการ อธิบายความสำคัญของการอ้างอิงบุคคลในลักษณะนี้ไว้ว่า

...เรื่องการอ้างอิงนี้จะไม่พบในงานสมัยรัชกาลที่ 4 ในก่อนหน้านั้นก็อาจจะมีการอ้างอิงก็ได้ คืออ้างอิงคัมภีร์ภาษาบาลี ส่วนการอ้างอิงแบบสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการอ้างอิงแบบยุโรป แม้จะไม่ได้อ้างอิงแบบเชิงอรรถ แต่ก็เป็นการอ้างอิงบุคคล ไม่ใช่อ้างอิงคัมภีร์ จึงเป็นปรากฏการณ์ใหม่ซึ่งเห็นว่าเริ่มต้นในสมัยรัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 5 ทรงอ้างอิงแบบนี้มากที่สุด ไม่เคยกล่าวลอย ๆ เลย...

(ประพจน์ อัครวิรุฬหการ, 2546, p. 15)

อนึ่ง การอ้างอิงบุคคลในฐานะผู้ให้ข้อมูลอาจพบในพระนิพนธ์เยอแนล ของพระบรมวงศานุวงศ์ งานของข้าราชการและงานของราษฎรเช่นกัน แต่ไม่โดดเด่นเท่าที่พบในพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากการอ้างอิงบุคคลแล้วยังพบการอ้างอิงข้อมูลจากตัวบทอย่างพระราชพงศาวดาร วรรณคดีโบราณ หรือหนังสือภาษาต่างประเทศ กระนั้นการอ้างตัวบทก็ยังไม่โดดเด่นเท่าการอ้างอิงข้อมูลจากบุคคล

4.2.1.3.2 การทำภาคผนวก (appendix) เพื่อให้ข้อมูลเพิ่มเติม การทำภาคผนวกต่อท้ายเยอแนลเพื่อให้ข้อมูลเพิ่มเติมแทนที่จะแทรกข้อมูลเหล่านั้นไว้กับเนื้อหาโดยตรงเป็นลักษณะที่พบเฉพาะในพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ทรงเรียกการทำภาคผนวกโดยใช้คำทับศัพท์ว่า “แอปเพนเดกซ์” (appendix) พระราชนิพนธ์เยอแนลที่ทรงทำภาคผนวกไว้มี 2 เรื่อง ได้แก่ *พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยคและระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อปีชกาล พ.ศ. 2421*

1) การทำภาคผนวกในพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค

พระราชนิพนธ์เยอแนลเรื่องนี้ปรากฏเพียงร่องรอยการทำภาคผนวกเท่านั้น คำชี้แจงการพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2504 ระบุว่า “...แต่หนังสือต่าง ๆ ที่ทรงอ้างในจดหมายเหตุว่าได้คัดไว้ต่อท้ายหนังสือนี้มีหลายเรื่องค้นหาด่วนฉบับไม่พบ จึงไม่ได้นำมาลงพิมพ์” ด้วยเหตุนี้จึงมีเพียงข้อความในตัวบทที่เป็นหลักฐานแสดง

ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระราชหฤทัยเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ไว้ในภาคผนวก เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...วิหารนี้เป็นของราษฎรกับพระสงฆ์เขาทำกัน มีหนังสือจารึกแผ่ส่วนบุญอยู่ริมผนังด้านตะวันตก ได้คัดมาแล้ว อยู่ในแอปเปเนนเดกซ์...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 45)

ตัวอย่างที่ 2

...ถึงโดยจะเชื่อเอานิทานที่เล่าว่า พระยาพานลูกพระยาทรงได้สร้าง ก็ยังเป็นอันเชื่อได้ว่า ในเวลานั้นมีพระอรหันต์ที่เป็นผู้รู้มากยังอยู่ เพราะในเวลานั้นพระพุทธศักราชได้กล่าวไว้ว่าล่วงแล้ว 569 ปีเท่านั้น ข้ามีคาถาว่า เยธัมมาเหตุปป์ภาวา ที่ให้สอบสวนได้แน่ว่าเป็นแบบเดียวกันกับครั้งกษัตริย์ศรีธรรมมาโคศกราช มีเรื่องราวปรากฏอยู่ในคำประกาศที่ได้คัดมาในแอปเปเนนเดกซ์...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 47 – 48)

ตัวอย่างที่ 3

...แต่ถ้าจะถือเอาปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นการจริงบ้างแล้ว ที่พระปฐมเจดีย์ก็มีปาฏิหาริย์หลายสิ่งหลายอย่างเหมือนกัน มีรัศมีสว่างเป็นดวงบ้าง สว่างไปทั้งองค์บ้าง ในเวลาที่ทูลกระหม่อมเสด็จอยู่ ตัวเราก็อู่ที่นั่นได้เห็นบ้างก็มี เจ้าคุณกรมท่าได้จดหมายเรื่องนี้ไว้มาก ได้คัดลงแอปเปเนนเดกซ์...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 49)

ตัวอย่างที่ 4

...รายวันของเราวันนี้มีน้อย แต่เรื่องเมืองกาญจนบุรียังมีอยู่มาก ในเมืองกาญจนบุรีนี้ เจ้าแผ่นดินในกรุงรัตนโกสินทร์ได้เสด็จมาทุกพระองค์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก...ในปีมะเมียอัฐศกจุลศักราช

1148 เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคตามลำแม่น้ำน้อยขึ้นไปถึงเมือง
ไทรโยค แล้วกลับทางเรือครั้งหนึ่ง ในคราวนี้ได้ทรงพระราชนิพนธ์นิราศไว้
ฉบับหนึ่งเราได้อ่านนานมาแล้ว นิราศนั้นไม่เหมือนนิราศทั้งปวง ได้คัดไว้
ในแอปปินเด็กช...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 75 – 76)

2) การทำภาคผนวกในระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา

เมื่อปีชกาล พ.ศ. 2421 ในพระราชนิพนธ์เยอแนลเรื่องนี้ หอพระสมุดวชิรญาณจัดพิมพ์ภาคผนวกรวม
ไว้ด้วย ดังปรากฏคำชี้แจงตอนต้นของภาคผนวก ความว่า

ในต้นฉบับหนังสือเรื่องนี้ที่ได้มา มีแต่เรื่องที่ทรงพระราชนิพนธ์
[หมายถึง เยอแนล – ผู้วิจัย] แลสำเนาจารึกที่วัดป่าโมกข์ กับระยะทาง
เสด็จประพาสและระดับวัดน้ำที่เมืองลพบุรี กับมีแผนที่ซึ่งได้โปรดฯ ให้ทำ
ในครั้งนั้น 5 แผ่น อันได้จำลองพิมพ์ไว้ในภาคผนวกนี้ แต่พระบรมราชาธิ
บายแผนที่ซึ่งปรากฏในเรื่องเสด็จประพาสว่าจะทรงพระราชนิพนธ์นั้นหา
ไม่ สันนิฐานว่าเมื่อเวลาเสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ แล้วจะติดพระราชธรรมา
ๆ ไม่มีเวลาที่จะทรงพระราชนิพนธ์

(เสด็จประพาสมณฑลอยุธยา, 2470ช: 44)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY
ในคำชี้แจงข้างต้น “สำเนาจารึกวัดป่าโมกข์” เป็นเรื่องที่ปรากฏ
ข้อความอย่างชัดเจนว่าทรงคัดสำเนาดังกล่าวไว้ในภาคผนวกของเยอแนล ดังความว่า

...พระนอนองค์นี้คือที่พระราชสงครามชโลในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระสรร
เพ็ชร์ที่ 7 พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ความพิสดารแจ้งอยู่ในพระราช
พงศาวดารนั้นแล้ว พระนอนองค์นี้ยาว 11 วา พระอุโบสถพระวิหารการ
เปรียญทั้งปวงในวัดนี้ สร้างครั้งแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระทั้งสิ้น ความ
แจ้งอยู่ในคำประกาศที่จารึกแผ่นศิลา ติดอยู่ในผนังพระอุโบสถ ซึ่งคัดไว้ใน
เยอแนลนี้แล้ว...

(เสด็จประพาสมณฑลอยุธยา, 2470ช: 42)

เมื่อพิจารณารายการภาคผนวกที่พิมพ์รวมไว้ท้ายพระราชนิพนธ์ *ระยะทางเสด็จประพาสสมณทลอยุธยาเมื่อปีชกาล พ.ศ. 2421* รวมถึงร่องรอยของภาคผนวกที่ปรากฏใน *พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค* เห็นได้ว่าแม้ข้อมูลในภาคผนวกจะมีความสัมพันธ์กับเนื้อหาหลักของเยอแนล แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงนำข้อมูลเหล่านั้นมาแทรกรวมไว้กับเนื้อหาทันที สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะการแทรกข้อมูลจะทำให้เยอแนลขาดความกระชับและรักษาเอกภาพของเนื้อหาได้ยาก ด้วยเหตุนี้จึงทรงรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องไว้ในภาคผนวกแทน

การทำภาคผนวกแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชอุตสาหะในการเก็บข้อมูลอย่างยิ่ง ข้อมูลเหล่านี้มาจากการคัดลอกจารึกหรือจดหมายเหตุเก่า การบันทึกสถิติ การค้นคว้าเอกสารโบราณ ประกอบกับความช่างสังเกตอันเป็นพระราชอัธยาศัยแต่เดิมมา “เรื่องความสังเกตนี้ เป็นเรื่องที่ไม่พูดถึงไม่ได้ ในทฤษฎีทางวรรณคดีบาลีสันสกฤต เรียกความสังเกตว่า พรสวรรค์ คนที่มีความสังเกตดีต้องมีพรสวรรค์ซึ่งสันสกฤตเรียก ประติภา รัชกาลที่ 5 ทรงมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้มากกว่าเรามากมาย คนที่เห็นมากและสังเกตได้มากจึงจะอธิบายได้มากเพราะมีประเด็นพูดได้มาก...” (ประพจน์ อัครวิรุฬหการ, 2546: 7)

กล่าวได้ว่าการทำ “แอปเพนเดกซ์” หรือภาคผนวกต่อท้ายเยอแนล ไม่เพียงเป็นแหล่งข้อมูลที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเท่านั้น แต่เป็นกลวิธีการนำเสนอเนื้อหาที่สะท้อนความเป็นสมัยใหม่ในงานประเภทบันทึกการเดินทางของไทยด้วย

4.2.1.3.3 การแทรกบทร้อยกรอง ในบรรดาพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งหมด 6 เรื่อง พบว่ามีการแทรกร้อยกรองในพระราชนิพนธ์ 4 เรื่อง ได้แก่ 1. *พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี* 2. *พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค* 3. *ระยะทางเสด็จประพาสสมณทลอยุธยาเมื่อปีชกาล พ.ศ. 2421* และ 4. *ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู รัตนโกสินทรศก 109* การแทรกร้อยกรองในพระราชนิพนธ์ดังกล่าวแบ่งเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การแทรกร้อยกรองที่นำมาจากวรรณคดีอื่นและการแทรกร้อยกรองที่แต่งขึ้นใหม่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) การแทรกบทร้อยกรองที่นำมาจากวรรณคดีอื่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำบทร้อยกรองจากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ มาแทรกไว้ในพระราชนิพนธ์เยอแนลเพื่อจุดประสงค์หลายประการ ดังนี้

ก. เพื่อแสดงให้เห็นแรงบันดาลใจจากวรรณคดีเรื่องนั้น เช่น ทรงนำบทร้อยกรองจาก *กาพย์เห่เรือ* พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร มาแทรกไว้เพื่อแสดงให้เห็นที่มาของแรงบันดาลใจให้ทรงพระราชนิพนธ์โคลงสี่สุภาพต่อท้ายกาพย์ดังกล่าวอีกบทหนึ่งเพื่อให้มีลักษณะเป็นกาพย์ห่อโคลง ดังความว่า

...ที่จริงนางนวลนี้งามจริง ๆ ดีกว่านงายมาก มีคำใน *กาพย์เห่เรือ* ว่าไว้ว่า ‘นางนวลนวลน่ารัก ไม่นวลพักตร์เหมือนทราชมสงวน แก้วพินีสุนนวล ดั่งนางฟ้าหน้าใยย่อง’ กาพย์ของเก่าเขามีไว้ดังนี้ เราอยากช่วยเติมโคลงห่อเข้าอีกบทหนึ่ง แต่ไม่เคยทำกาพย์ห่อโคลงเลย เป็นการลองดู จะถูกหรือไม่ถูกไม่ทราบ.

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 8)

ข. เพื่อเสริมให้เยอแนลเกิดความไพเราะและน่าสนใจมากขึ้น เช่น ทรงนำโคลงสี่สุภาพจากเรื่อง *ลิลิตเตलगพ่าย* พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มาประกอบเนื้อหาเมื่อทรงกล่าวถึงน้ำตก 4 แห่งซึ่งมีความงดงามแตกต่างกันไป โคลงบทดังกล่าวจึงเป็นเสมือนการให้ภาพรวมว่าน้ำตกแต่ละแห่งนั้นมีความงดงามราวกับเทวดาบรรจงสร้างไว้เพื่อให้เป็นที่รื่นรมย์ แต่น้ำตกก็ไม่สามารถชดเชยความโศกเศร้าของผู้ลงอาบที่ต้องจากคนรักมาได้ ลีลาแบบนิราศในโคลงบทดังกล่าวจะทำให้ทรงเห็นว่าสามารถช่วยเสริมความไพเราะในเยอแนลของพระองค์ได้ ดังความว่า

...เราพูดถึงน้ำตกทั้ง 4 ตำบลนี้ [พลิว สระบาบ คลองมะยม สีพยา – ผู้วิจัย] เห็นว่าควรจะคัดโคลงของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งท่านทรงไว้ใน *ลิลิตเตलगพ่าย* มาลงไว้ด้วย พอจงให้หนังสือของเราเพราะขึ้นอีกสักหน่อย โคลงนั้นว่าดังนี้

๑ ทุกสถานธารเรศแมน แมนผจง ไว้ฤ

หวังจักไว้ให้สร่ง	เซราะน้ำ
ปางร้างอรอนงค์	แหงงโคก
สร่งปสร่างใจข้า	เซ่นน้ำสระสมร...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 95)

ค. เพื่อสนับสนุนพระราชดำริในประเด็นใดประเด็นหนึ่ง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยเรื่องความเก่าแก่ของบ้านม่วงชุม ทรงนำบทร้อยกรองจาก “นิราศพระพุทธรูปฟ้า” หรือเพลงยาวนิราศรบพม่าที่หาดินแดง พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมาประกอบพระบรมราชวินิจฉัย กล่าวคือ การปรากฏชื่อหมู่บ้านในพระราชนิพนธ์ที่ทรงไว้เมื่อ พ.ศ. 2329 เป็นเครื่องยืนยันว่าบ้านม่วงชุมนี้เป็นหมู่บ้านเก่าแก่ อย่างน้อยก็มาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ดังความว่า

...แต่ที่บ้านม่วงชุมนี้มีสำคัญอยู่หนึ่ง ในนิราศพระพุทธรูปฟ้าได้ออกชื่อไว้ในระหว่างบ้านที่ท่านออกชื่อน้อยทีเดียว เพราะในเวลานั้นเห็นจะไม่มีใครมีคน แต่ที่ม่วงชุมนี้จะเป็นที่คนอยู่หรือจะเป็นที่บ้านมีชื่อเสียงดังเดิมมา จึงได้ออกชื่อไว้ในนิราศ เพราะบ้านที่มีอยู่เดี๋ยวนี้เป็นบ้านเกิดขึ้นใหม่ ๆ มากด้วยแต่ก่อนนี้บ้านผู้เรือนคนน้อยนัก บ้านม่วงชุมนี้ถึงจะเป็นบ้านเก่าจึงได้มีในนิราศว่า

๑ ถึงม่วงชุมเหมือนเมื่อเคยประชุมเฝ้า ยิ่งร้อนเรารื้อกำหนดประวัติถวิล
ยามเสวยเคยเห็นเป็นอาจินต์ แด่ดินถึงเนืองถมลมาลย์

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 185 – 186)

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสถ้ำและน้ำตกแขวงไทรโยค ความงดงามของธรรมชาติทำให้ทรงนึกถึงบทละครในเรื่องอิเหนาและมีพระราชดำริว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) น่าจะเคยทอดพระเนตรสถานที่แห่งนั้น แล้วได้แรงบันดาลใจให้ทรงพระราชนิพนธ์ฉากลำธารและน้ำตกในวรรณคดีเรื่องดังกล่าว ทรงนำบทร้อยกรองจากเรื่องอิเหนามาแทรกไว้เพื่อให้ผู้อ่านเห็นความสอดคล้องกันระหว่างภาพถ้ำและน้ำตกที่ทรงพรรณนาไว้ในเยอแนลกับในเรื่องอิเหนา ดังความว่า

...ถ้าคิดถึงถ้ำและพุเหล่านี้แล้วนึกถึงเรื่องอิเหนา พระพุทธเลิศหล้าท่าน
ทรงแต่งเรื่องอิเหนาเห็นจะได้ทอดพระเนตรเห็นงามของแม่น้ำนี้ไปเป็นแน่
เข้าเคাঁกันมากนัก ด้วยเป็นน้ำพุและลำธารถ้ำในป่า ท่วงทีถ้ำก็มิดชิดชอบ
กล มีหลายแห่ง ถ้าจะทำเป็นถ้ำอย่างเช่นอิเหนา เห็นจะได้บ้าง ลำธาร
น้ำพุก็เหมือนกับบทที่ว่า

๑ ครั้นถึงจึงลงในห้องธาร	สรองสนานน้ำพุที่เงื่อมผา
ย้อยหยดดังสหัสธารา	ไหลออกจากศิลาซ่าเซ็น
พรัอย ๆ ต้องกายตั้งสายฝน	เมื่อไรณฤมลจะมาเห็น
จะแสนสุขทุกวันไม่วายเว้น	ลงเล่นชลธารสำราญใจ
ไหนจะชมคณามัจฉาชาติ	ล้วนประหลาดกว่ายาคล้าในน้ำใส
แล้วจะเก็บกรวดแก้วแววไว	จะเที่ยวไปประพาสหาดทรายทอง

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 156)

2) การแทรกบทร้อยกรองที่แต่งขึ้นใหม่ ร้อยกรองที่แต่งขึ้นใหม่

เพื่อแทรกในพระราชนิพนธ์เยอแนลแบ่งเป็น 2 กลุ่มได้แก่ ร้อยกรองแทรกที่เป็นพระราชนิพนธ์ของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและร้อยกรองแทรกที่เป็นพระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุ
วงศ์หรือบทประพันธ์ของข้าราชการที่แต่งขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคัดลอกบทร้อยกรองเหล่านั้นแทรกไว้ในเยอแนล โดยทรงระบุชื่อผู้ประพันธ์
ด้วยเสมอ ทำให้ผู้อ่านทราบว่าร้อยกรองบทใดเป็นพระราชนิพนธ์ บทใดเป็นของผู้อื่นแต่ง

ก. บทร้อยกรองแทรกที่เป็นพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ร้อยกรองแทรกโดยใช้ฉันทลักษณ์ประเภทโคลงเท่านั้น
มีทั้งโคลงกระทู้ โคลงฉันท์ และโคลงสี่สุภาพ เนื้อหาในโคลงพระราชนิพนธ์ทรงได้รับแรงบันดาลใจ
ราชทัณฑ์มาจากเหตุการณ์ สถานที่ หรือความงดงามของธรรมชาติที่ได้ทอดพระเนตรระหว่างเสด็จ
ประพาส เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวประทับค้างแรมในเรือพระที่นั่งซึ่งจอดอยู่ในอ่าวหน้าเมืองพังงา รุ่งขึ้นทรงถูกฝูงแมลงวัน

รบกวนจนทำให้บรรทมต่อไม่ได้ ทรงถ่ายทอดเหตุการณ์ดังกล่าวอย่างมีพระอารมณ์ขัน ทรงเปรียบเทียบว่าสัตว์ร้ายอย่างเสือ หมี แรด ช้าง สามารถขับไล่ไปได้ด้วยเสียงโห่ร้องหรือเสียงปืน แต่การไล่แมลงวันไม่สามารถทำได้ ยิ่งไล่ก็ยิ่งสร้างความรำคาญ ดังความว่า

๑ เสือสีหิแรดช้าง	สับมัน กิติ
เสียงโห่เสียงปืนพลัน	หลบลี้
เหลือแหล่แต่แมลงวัน	ตอมเมื่อ นอนนา
ยิ่งไล่ยิ่งจู้จี้	เงาะจิมเจียนบอ ฯ

(เสด็จประพาสรอบแหลมมละยู, 2475: 113)

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อครั้งกระบวนเรือเสด็จมาถึงอ่าวทุ่งกระเบน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบจากข้าราชการว่า บนชายหาดมีบ่อน้ำจืดธรรมชาติ เมื่อน้ำทะเลขึ้นและซัดเข้าไปซังอยู่ในบ่อ หากต้องการน้ำจืดก็เพียงวิดน้ำเค็มด้านบนออก เรื่องนี้เป็นแรงบันดาลใจให้พระราชนิพนธ์โคลงสี่สุภาพซึ่งมีเนื้อหาเป็นคติธรรม กล่าวคือ เตือนใจให้คบบัณฑิตและหลีกเลี่ยงคนพาล ทรงเปรียบเทียบว่าน้ำทะเลเหมือนคนพาล น้ำทะเลดื่มไม่ได้ฉันใด คนพาลก็คบไม่ได้ฉันนั้น ทรงเปรียบน้ำจืดในบ่อเหมือนบัณฑิต การดื่มน้ำจืดให้ความสดชื่นฉันใด การคบบัณฑิตก็นำความสุขมาให้ฉันนั้น ผู้เป็นบัณฑิตแม้จะถูกใส่ร้ายโดยคนพาลก็จะไม่เสื่อมเสีย เพราะมีคุณความดีเป็นเครื่องป้องกัน แต่มีมิตรที่เป็นบัณฑิตหายาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิตรแท้ที่สามารถตายแทนกันได้ ดังความว่า

๑ ทุ่งกระเบนมีบ่อกว้าง	ริมสมุทร
เกิดกอบสลิลสุทธ์	สะอาดแท้
พยุพากระพือรอด	ระลอกทว่ม บ่อแฮ
น้ำคังเค็มแล้วแม่	วิดขึ้นหายเค็ม
๑ เฉกชนบัณฑิตย์	ผู้ปรีชา
พิเศษสุทธ์อัธยา	ยิ่งล้ำ
โดยพาลประพัน์พา	โทษท่ม ถมแฮ
สาวสืบความจริงซ้า	เสร็จแล้วเห็นคุณ
๑ ชนพาลปานน้ำซึ่ง	เค็มเขียว

ยาวใหญ่ไหลเป็นเกลียว	ว่างไว้
ใสจริงแต่จิบเดียว	ฤๅดื่ม ได้เลย
มากก็มากคดโค้ง	คบค้าพาเสีย
๑ บัณฑิตยักเทียบแม่นยำ	นที จืดฤๅ
เห็นชุ่นจอกแหนมี่	มากด้วย
กระหายดื่มเย็นดี	ดลสุข เกษมแฮ
น้อยยิ่งน้อยน้กม้วย	มอดได้แทนตัว

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 35 – 36)

ตัวอย่างที่ 3 เมื่อครั้งกระบวนเสด็จพักอยู่ ณ ค่ายหลวงเมืองกาญจนบุรี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประทับเรือ 4 แจวเสด็จประพาสตามลำแม่น้ำ ทรงได้แรงบันดาลใจจากความงดงามของลำน้ำซึ่งเป็นจุดบรรจบกันระหว่างแนวใหญ่กับแค้วน้อย บริเวณนั้นมีทิวเขาสลัซับซ้อนเขียวชอุ่มเหมือนเจดนาสร้างไว้ให้ผู้พบเห็นเกิดความประทับใจ จึงทรงพระราชนิพนธ์โคลงแทรกไว้ ความว่า

๑ ลำน้ำสามแยกยั้ง	เรือเรา
ชมฝั่งทั้งลำเนา	หมู่มั้
สลอนสลัซับซ้อนเขา	เขียวชอุ่ม
แลเล่ห์น้กมิตร์ให้	ติดต้องหญัๅ

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504: 72)

ข. บทร้อยกรองแทรกที่มีผู้อื่นแต่งขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อม

ถวาย ร้อยกรองกลุ่มนี้เป็นพระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์และบทประพันธ์ของข้าราชการที่แต่งขึ้นเมื่อครั้งตามเสด็จประพาส แล้วจึงนำขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงคัดลอกบทร้อยกรองเหล่านี้แทรกลงในพระราชนิพนธ์เยอแนลและทรงใช้อักษรย่อกำกับแทนชื่อผู้ประพันธ์ ได้แก่ ก.ข.บ. หรือ “กรมขุน” คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ (พระยศในขณะนั้น) ก.ม.พ. หรือ “กรมพิชิต” คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร (พระยศในขณะนั้น) และ พ.ย.ภ. หรือ “พระยาภาษ” (ตำแหน่งในขณะนั้น) คือ พระยาภาษกรวงศ์ (พร) นอกจากนี้ยังทรงระบุชื่อผู้แต่งโดยใช้พระนามที่เรียกกันในหมู่พระบรมวงศานุ

วงศ์ ได้แก่ “สวัสดี” หมายถึง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ “ทอง” หมายถึง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเกาะเสม็ด ทรงคัดกลอนสรรวาทสกลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณไว้ในพระราชนิพนธ์เยอแนล เนื้อหาของบทกลอนพรรณนาเหตุการณ์เมื่อทรงประทับเรือพระที่นั่งขนาดเล็กเพื่อขึ้นประพาสเกาะเสม็ดซึ่งเป็นทางผ่านไปเมืองจันทบุรี ทอดทรายบนเกาะฝั่งตรงข้ามเมืองแกลงนั้น มีหอยหลากหลายชนิด มีลมพัดเอื่อย ๆ ดังความว่า

ศักระวาคิระยะพระที่นั่ง	ประทับฝั่งเกาะเสม็ดสับเอ็ดคำ
เสด็จลงเรือน้อยเที่ยวลอยลำ	ข้ามลำน้ำขึ้นประพาสบนหาดทราย
ข้างปากฝั่งเมืองแกลงตำแหน่งนั้น	หอยต่างพรรณหลายหลากมีมากมาย
สีขาวยแดงดั่งศิลาโมราราย	นำสบายลมเอื่อยรื่นเรื่อยเออย.

ก.ข.บ.

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 34)

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสน้ำตกคลองพลูเมืองจันทบุรี ทรงคัดลอกจากสันตติลภฉันท 14 พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรแทรกไว้ในพระราชนิพนธ์เยอแนลด้วย เนื้อหาของคำฉันทพรรณนาความงดงามของน้ำตกพลูว่าร่มรื่นไปด้วยต้นไม้ชานาพันธุ์ น้ำที่ตกลงมากระทบหน้าผาเป็นละอองสีทอง ช่วยดับความร้อนจากแสงอาทิตย์ ส่วนธารน้ำด้านล่างที่ไหลมากระทบโขดหินเป็นฟองขาวเหมือนน้ำนมวัลลงมาเป็นสาย ภาพความงดงามดังกล่าวทำให้ไม่มีน้ำตกใดเทียบกับน้ำตกพลูได้เลย ดังความว่า

วสันตติลภ

๑ ปางเสด็จประพาสศิขรแนว	นวะพฤกษราวไพโร
นานาคณารุกขประไพ	ก็คะครีกคะครีมเย็น
๑ ธารพลูก็ถั่งสลิละคลา	ประทะผากระโจนเป็น
ห้วงห้วงนทีก็ฟูกระเซ็น	กลเหมทุกโรย

๑ แม้มาทจะร้อนสุริยคลา	จระมารทหายโทย
เห็ดดด้วยละอองอุทกะโปรย	ขณะนั้นมิทันนาน
๑ เวลาชโลทกะกระทบ	คณะก้อนศิลาปาน
เปรียบดั่งพฤษภกษิรธาร	ทะลุตันละลุ่มลง
๑ งามธารชโลทกะประเทศ	วณะใดจะเจาจะจง
มาเปรียบประเทียกับมิดง	บมิคู้จะควรเคียง

ก.ม.พ.

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 83)

ตัวอย่างที่ 3 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสแม่น้ำวังหมึกในเวลาพระอาทิตย์ใกล้ตกดินซึ่งมีเสียงนกชนิดต่าง ๆ แฉงแ่ง ทรงนำโคลงพระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงสัตว์ป่าเหมือนกันมาแทรกไว้ด้วย ทรงเรียกโคลงดังกล่าวด้วยพระอารมณ์ขันว่า “โคลงขมลิง” และ “โคลงเยาะนก” โคลงขมลิงพรรณนาฝูงลิงที่มีลูกอ่อนเกาะอยู่ที่อก เมื่อเรือเข้าใกล้ก็เหนียวกิ้งไม้หนีเข้าป่า โคลงเยาะนกพรรณนาลักษณะของนกโคกม้าที่ออกหากินตามลำพัง ผู้เขียนเยาะเย้ยนกโคกม้าที่มาเพียงตัวเดียว ในขณะที่ตนมีผู้ติดตามไปเป็นเพื่อน ดังความว่า

๑ หมูลิงโลดเล่นเลียว	ไล่กัน
ลูกกอดอกผายผัน	สู้ไม้
บ้างโน้มเหนียวเถาววัลย์	โหนจับ ไม้แฮ
เรือหลีกหาดเข้าใกล้	โดดเร้นป่าสุญ

๑ โคนกม้าจับหาดจ้อง	จิกปลา
ยืนอยู่แต่เอกา	ไร้คู่
เรามาเพื่อนมีมา	เยาะนก เล่นแฮ
นกนี้กอยเราไผล้	หลีกหน้าเลยหนี

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 95 – 96)

ตัวอย่างที่ 4 เมื่อครั้งเสด็จประพาสน้ำตกที่พุทองช้างแขวงไทรโยค พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคัดลอกอินทริวิเชียรฉันท์ 11 พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์แทรกไว้ในพระราชนิพนธ์ เยอแนลด้วย เนื้อหาของคำฉันท์พรรณาน้ำตกที่ไทรโยค เมืองกาญจนบุรี ว่ามีความงดงามเสมือนช่างผู้มีฝีมือตั้งใจประดิษฐ์ไว้อย่างประณีต เมื่อเดินทางมาถึงแล้วก็ไม่อาจจากไปโดยง่าย นอกจากนี้ยังทรงออกพระองค์ว่าคำฉันท์ที่ทรงพระนิพนธ์ไว้นั้น ไม่สามารถถ่ายทอดความงดงามของน้ำตกในแขวงไทรโยคให้เป็นที่ประจักษ์ได้ ดังความว่า

อินทริวิเชียรฉันท์ 11

๑ มาโดยวิถีทาง	ณ ระหว่างนทีธาร
ปรีดีเปรมเกษมสานต์	หลุทัยพรรษา
๑ บัดดลสิขริรม	ติรงามสะอาดตา
แง่เงื่อมชง่อนผา	กลช่างประจงทำ
๑ เว็ງวุ้งชวากหว่าง	ชลพรางพะพริ้วพรำ
ไหลหลังถะถั่งอัม-	พুষะหยัดกระเซ็นพราย
๑ แสนสุขสนานสิน-	ธูปมีธูลีระคาย
เฉกพรระชุกปราย	อูระขึ้นระรื่นรมย์
๑ พฤชาตฤณชาติ	ระตะดาษประหลาดสม
ควรจักนิยชม	บมิน่าจะครรโล
๑ เซลงฉันทซัดซ้อง	บถนัตประจักษ์ใจ
โดยเดาตะบึงไป	มิเพราะพร้องยุบลความ

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 166 – 167)

ตัวอย่างที่ 5 เมื่อครั้งกระบวนเรือเสด็จเดินทางไปถึงเกาะสีชัง หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นประพาสเกาะในตอนกลางวันแล้ว คิณนั้นทรงนัดผู้ที่โดยเสด็จให้มาคิดโคลงเกี่ยวกับเกาะสีชัง ทรงพระราชนิพนธ์โคลงสี่สุภาพ 2 บท แต่เลือกไว้เพียง 1 บท จากนั้นทรงคัดลอกบทร้อยกรองของพระยาภาษากรวงศ์ (พร) ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้ที่มาร่วมเล่นคิดโคลงไว้ด้วย ดังความว่า

๑ สี่ซังเป็นเกาะขึ้น	เขตต์สมุทร ปราการเอย
โคลเมตชลไสสุทท์	สะอาดแท้
น้อยหน่ารศกัศุต	กว่าเทศ อื่นนา
อินวลิตมาอยู่แล้	ลิพได้เซนชुरี
	พระยาภาษากรวงศ์

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 16 – 17)

บทร้อยกรองแทรกในพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งร้อยกรองแทรกที่ทรงพระราชนิพนธ์หรือร้อยกรองแทรกที่ผู้อื่นแต่งขึ้น เพื่อทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแทรกร้อยกรองเหล่านั้นไว้ในบันทึกการเดินทางร้อยแก้วที่มีเนื้อหาสอดคล้องสัมพันธ์กันหรือกล่าวถึงเรื่องเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ร้อยกรองแทรกจึงมิได้แปลกแยกจากเนื้อหาร้อยแก้ว อีกทั้งยังรวมอยู่ด้วยกันอย่างมีเอกภาพ อย่างไรก็ตาม ถ้าตัดร้อยกรองแทรกเหล่านี้ออกไปก็มิได้ส่งผลกระทบต่อเนื้อหาหลัก จึงกล่าวได้ว่าร้อยกรองแทรกช่วยเพิ่มความแปลกใหม่และความน่าสนใจให้แก่เยอแนล เป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงกล่าวว่า

...ความจริงนั้น โคลงนี้ไม่เป็นการเสียประโยชน์ต้องตรึงตรองอะไรมากนัก จนเสียการงาน เปนแต่สำหรับผู้รู้หนังสือรู้เอกโทสันทัด ทำเล่นพอเปนการสบาย แต่เราก็นึกวิตกอยู่ว่าจดหมาย⁴⁴ ของเรานี้มีบทกลอนมาก ท่านที่ปวงผู้ได้เห็นจะพากันว่ามีมาด้วยการคิดกาพย์กลอน แต่ไม่มาเลย ซึ่งลงไว้ด้วยนั้นเพราะจะให้มิปลาต ๆ เหมือนหนังสือภาษาอื่น ๆ เขาก็มีกลอนบ่อย ๆ ไม่ได้นั่งฝืนนอนฝืนด้วยกาพย์กลอนอะไรเลย.

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 48)

ในข้อความข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระราชประสงค์ของการแทรกร้อยกรองในเยอแนลว่า “เพราะจะให้มิปลาต ๆ” คำว่า

⁴⁴ ใช้ในความหมายว่า “จดหมายเหตุ” หรือบันทึก ในที่นี้หมายถึงเยอแนล

“ปลาต” หรือ ประหลาด ในที่นี้ น่าจะทรงหมายถึง มีความแปลกใหม่ น่าสนใจ มิใช่ความผิดปรกติแต่อย่างใด

กล่าวได้ว่าพระราชนิพนธ์เยอแนลทั้ง 6 เรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นภายในระยะเวลากว่า 25 ปี แสดงให้เห็นพระอัจฉริยภาพด้านอักษรศาสตร์เป็นที่ประจักษ์ ในฐานะที่เป็นบันทึกการเดินทางของปัจเจกบุคคล พระราชนิพนธ์เยอแนลเหล่านี้สะท้อนพระราชอัธยาศัยของพระองค์อย่างชัดเจน ดังเห็นได้ว่าทรงเป็นนักคิดวิเคราะห์ที่มีหลักการ ทรงเป็นนักวิจารณ์ที่มีเหตุผล ทรงเป็นนักวิชาการที่มีความรู้กว้างขวาง ทรงเป็นนักปกครองที่มีจิตวิทยาสูง และทรงเป็นนักประพันธ์ที่มีวรรณศิลป์ล้ำเลิศ การที่เนื้อหาในพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระองค์แสดงความรู้ ความคิดเห็น และอารมณ์ความรู้สึกได้เด่นชัด มิใช่เพียงเพราะว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์จึงสามารถเดินทางหาประสบการณ์ความรู้ หรือแสดงความคิดเห็น และอารมณ์ความรู้สึกได้อย่างเปิดเผยมากกว่าผู้อื่น แต่เพราะทรงเป็น “นายของภาษา” อย่างแท้จริง จึงทรงใช้ถ้อยคำเพื่อสื่อสารความรู้สึกนึกคิดเหล่านั้นได้อย่างชัดเจน

4.2.2 ลักษณะเด่นในเยอแนลพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระนิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มี 3 เรื่อง ได้แก่ 1. *เที่ยวเมืองพม่า* (พ.ศ. 2431) เผยแพร่ไม่จบเรื่อง 2. *จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก* (พ.ศ. 2444) และ 3. *จดหมายระยะทางไปแหลมมลายู ร.ศ. 121* (พ.ศ. 2445) พระนิพนธ์ของพระองค์มีลักษณะเด่นด้านเนื้อหา ด้านลีลาภาษา และด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.2.2.1 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงสนพระทัยด้านการช่างและงานศิลปกรรม การรับราชการในตำแหน่งอธิบดีกรมโยธาธิการทำให้ทรงได้ใช้ความรู้ความชำนาญในด้านที่ทรงถนัด ด้วยเหตุนี้เยอแนลที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นระหว่างเสด็จตรวจราชการจึงมิได้มีเฉพาะส่วนที่ทรงเล่าถึงกิจการต่าง ๆ ที่ได้เสด็จไปทอดพระเนตร แต่เด่นด้วยเนื้อหาที่เกี่ยวกับงานช่างและงานศิลปกรรมซึ่งเป็นความสนพระทัยส่วนพระองค์ มักจะทรงหาเวลาว่างเสด็จไปทอดพระเนตรวัดวาอารามหรือโบราณสถานของชุมชน เพื่อถ่ายเอาแบบอย่างของสถาปัตยกรรม ลวดลายประดับอาคาร ภาพจิตรกรรม และข้าวของเครื่องใช้โบราณที่ทรงเห็นว่า

งาม ลงในสมุดบันทึก ด้วยเหตุนี้พระนิพนธ์เยอแนลของพระองค์จึงมีภาพวาดผีพระหัตถ์ประกอบเนื้อหาจำนวนมาก

4.2.2.2 ลักษณะเด่นด้านลีลาภาษา พระนิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มีลักษณะเด่นด้านลีลาภาษา 2 ประการ ได้แก่ การใช้ถ้อยคำ กระชับรัดกุมและการใช้สัทพจน์

4.2.2.2.1 การใช้ถ้อยคำกระชับรัดกุม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงใช้ภาษาสั้นกระชับ ใช้คำน้อยแต่กินความมาก ใช้ประโยคความเดียว ละประธาน เน้นการใช้คำที่ทำให้จดบันทึกได้ง่ายและรวดเร็ว เนื่องจากมักทรงบันทึกการเดินทางลงในสมุดทันทีระหว่างประทับไปในเรือหรือเสด็จขบวน ด้วยเหตุนี้เมื่อพิจารณาการใช้ถ้อยคำกระชับรัดกุมในพระนิพนธ์พบว่าแบ่งได้ 2 ลักษณะ ในระดับการใช้คำพบว่าทรงนิยมการใช้อักษรย่อ ในระดับความพบว่าทรงใช้ประโยคกะทัดรัด มักทรงอธิบายหรือให้รายละเอียดเท่าที่จำเป็น กระนั้นก็ยังสื่อความหมายและให้ภาพที่ชัดเจน ดังนี้

1) การใช้อักษรย่อ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงใช้อักษรย่อเมื่อต้องบันทึกกระยะทางและเวลา การใช้อักษรย่อไม่เพียงทำให้ทรงจดบันทึกได้อย่างรวดเร็ว แต่ยังแสดงให้เห็นว่าทรงจดบันทึกขณะที่กำลังเดินทางด้วย ในพระนิพนธ์ *จดหมายระยะทางไปแหลมมลายู ร.ศ.121* ทรงบันทึกโดยใช้อักษรย่อจำนวนมาก มีทั้งอักษรย่อภาษาไทยและอักษรย่อภาษาต่างประเทศ ทั้งนี้อักษรย่อตัวเดียวกันอาจมีความหมายแตกต่างกัน จึงต้องพิจารณาจากบริบทร่วมด้วย

ก. อักษรย่อภาษาไทย เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ตัวย่อ ม หมายถึง โมง

...2.25 ถึงบ้านบางมเตือ ร่วมทางเก่า ก่อนถึงบ้านบางมเตือ ข้ามท้ายควน
บางบาง ควนแปลว่าเนินที่มีหินปน ถ้าเรียกเนินหมายว่าไม่มีหินปน 3 ม
ถึงบ้านบางเดือน...ระยะแต่บ้านบางเดือนมาข้ามสันเนิน 2 แห่ง...4.30 ถึง
บ้านถ้ำสิงขร...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 3)

ตัวอย่างที่ 2 ตัวอย่าง ม หมายถึง มินิต (นาทิต)

...5 โมง 7 ม ถึงคลองแหงเต่า เขาปลุกที่พักร้อนไว้หยุดพักที่นั่น พระกาญ
จนดิฐนำกำนัลเฝ้า ถามได้ความว่าตำบลนี้มีบ้าน 400 หลังคาเรือน...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 3)

ตัวอย่างที่ 3 ตัวอย่าง จู หมายถึง จุลศักราช

...4.45 กลับลงท้องไปตามลำน้ำขึ้นข้างเหนือ แวะวัดประภาสภิรมเขต
เปนวัดท้าวเทพสุนทร⁴⁵ สร้าง พระเจ้าอยู่หัวซอม จู 1233 มีจากฤ...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 6)

ตัวอย่างที่ 4 ตัวอย่าง ท. หมายถึง เทียง

...ทางผ่านไปในนา ท.45 ถึงบ้านกลาง ท.55 ถึงบ้านไฟไหม้ บ่ายโมงถึง
บ้านหัวโตนคข้างขวา บ้านใต้ข้างซ้าย 1.10 พันนาเปนที่เหมืองร้าง หลวง
บำรุงทำฉิบหาย...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 11)

ตัวอย่างที่ 5 ตัวอย่าง ส. หมายถึง เส้น

...5.55 ถึงรำรา หยุตพักที่ทำเนียบซึ่งปลุกไว้เป็นที่พักแต่ปีกกลายนี้แล้ว นัย
หนึ่งเรียกตำบลลำพรา มีคนมาดูหลายคน แต่ไม่เห็นบ้าน เห็นจะอยู่ลึก
เข้าไป เห็นแต่ไร่ร้าง ถึงนี้ 350 ส.

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 23)

ข. อักษรย่อภาษาต่างประเทศ ส่วนใหญ่เป็นคำบอกทิศ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ตัวอย่าง SW หมายถึง Southwest (ทิศตะวันตกเฉียงใต้)

...ทางไป SW ตอนนี้เป็นเนินหญ้าป่าละเมาะ บ่าย 1.00 ถึงบ้านหินงาม มี
เรือนใหญ่ ๆ หลายหลัง มีรั้วกันที่ มีนา...

⁴⁵ ท้าวเทพสุนทร หมายถึงท้าวเทพกษัตรีและท้าวศรีสุนทร [เชิงอรรถตามตัวบท]

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 5)

ตัวอย่างที่ 2 ด้วยย่อ NW หมายถึง Northwest (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ)

...2.50 ข้ามครามปลายคลองลาว น้ำไหลไป NW น้ำลึกถึงท้องช้าง มีนา
มีโรง ตรงนี้ค่อมมีกลิ่นบ้าง 3.10 ป่าแดงแต่งามไม่ดูรก พื้นไม่ใช่หญ้าคา
ปนหญ้าตีนกามาตั้งแต่บ้านหัวช้าง...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 5)

ตัวอย่างที่ 3 ด้วยย่อ NE หมายถึง Northeast (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ)

...3.25 ข้ามคลองลาวไป NE มีบ้านมีนา ต้นผลไม้ ตอนนีเดินตัดข้ามทุ่งนา
3.35 ขึ้นทางแคบ ป่าแดงไม่รก 3.55 ข้ามคลองลำดอกไม้ บ่าย 4 โมงถึงที่
พักปากลาว...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 5)

ตัวอย่างที่ 4 ด้วยย่อ E. หมายถึง East (ทิศตะวันออก) และ W.

หมายถึง West (ทิศตะวันตก)

...ขึ้นฝั่งเดินไป E. 5.25 ออกลแวกบ้าน 5.26 เข้าทางโทรเลขก็พอ
ถึงที่พักปลูกข้างทางซีก W. ริมคลองวิไสย คลองตรงนี้กว้างราว 6 ฤ 7 วา...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 119)

ตัวอย่างที่ 5 ด้วยย่อ N หมายถึง North (ทิศเหนือ)

...เข้าบรรจบทางโทรเลขเวลา 2.40 ทางไป N กว้าง 6 – 7 วา
พื้นราบเป็นดินทราย สองฟากเป็นป่าไม่รู้รุ่ม มีไม้รายบ้าง...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 134)

การใช้อักษรย่อในตัวอย่างข้างต้น ทำให้พระนิพนธ์เยอแนลเรื่องนี้
นี้มีลักษณะเหมือนกับว่าเป็นบันทึกที่ทรงเก็บไว้อ่านส่วนพระองค์ แต่เมื่อพิจารณาการเรียบเรียงและ
ลำดับเนื้อหา ตลอดจนการให้รายละเอียดหรืออธิบายเรื่องที่น่าสงสัยด้วยการแทรกภาพวาดฝีพระหัตถ์
แสดงให้เห็นว่าทรงคำนึงถึงผู้อ่าน จึงทรงพยายามนำเสนอเรื่องราวในบันทึกผู้อ่านเข้าใจ เห็นภาพ และ

มีเนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์ บางครั้งทรงประทับไปในเกี้ยวหาม มิได้ทอดพระเนตรระยะทางด้วยพระองค์เอง จึงทรงใช้วิธีสอบถามจากผู้ติดตามไปในกระบวน เพื่อให้เนื้อหาในบันทึกมีความต่อเนื่อง ดังที่ทรงกล่าวว่า “...ตัดข้ามทุ่งไปหากลอง ดูเหมือนจะเป็นทางตะวันตกเฉียงใต้หน่อย เราก็ไปตามสาย⁴⁶ ในท้องทุ่งที่ตกลงไปได้นี้ หลวงขจรอธิบายว่าหนीलุ่ม นี้ก็จดตามถามเขา แต่เราไม่ได้เห็นเองเพราะอยู่ในแก้วมิด ผนซาเขาโงทย์กันว่าให้ขึ้นทาง เราเห็นทางดินม่าน เปนทางถากหญ้ากว้าง 4 คอก...” (ไปแหลมมลายู, 2539ก: 58)

2) การใช้ประโยคกระทัดรัด เมื่อต้องอธิบายหรือให้รายละเอียด

เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงใช้ภาษาที่กระชับรัดกุม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ประโยคกระทัดรัด เช่น การละประธานในกรณีที่เป็นประธานของกริยาตัวเดียวกัน การใช้โครงสร้างประโยคประธานทำให้ทราบว่ใครทำอะไรอย่างชัดเจน หรือใช้รูปประโยคสั้น ๆ และมีการเว้นวรรคบ่อย ๆ ซึ่งทำให้อ่านง่ายและเข้าใจเนื้อความชัดเจน จึงกล่าวได้ว่าการเลือกใช้ถ้อยคำสำนวนรัดกุมและประโยคกระทัดรัดเป็นลีลาการเขียนเฉพาะพระองค์ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เงาะป่าเมืองพัทลุง

ทรงให้รายละเอียดลักษณะของชาวเงาะโดยใช้คำง่าย ใช้ประโยคสั้น มีการเรียงลำดับเนื้อหา กล่าวคือ ทรงเริ่มให้รายละเอียดจากศีรษะไล่ลงมาที่แขนขา จากนั้นจึงเป็นเครื่องแต่งกาย อาวุธและวิธีใช้อาวุธตามลำดับ นอกจากนี้ยังทรงเปรียบเทียบเงาะป่ากับเงาะในการละคร ทำให้ทรงทราบว่าตัวละครเงาะที่ถือกระบองนั้นเป็นความเข้าใจผิด แท้จริงแล้วต้องถือกล้องไม้ไฟซึ่งเป็นอาวุธคู่กาย ใช้สำหรับยิงสัตว์หรือลูกไม้ให้ตกลงมา ดังที่ทรงบันทึกว่า

...แล้วพระยาพัทลุงพาแขกเงาะมาให้ดู เปนคนป่าอยู่บนสันเขา ผลเอียดหยิก สีเนื้อม่วงแก่ หน้ากลม จมูกสั้น ปากไม่หนออย่างอาฟริกกัน พุงป่องแขนสั้นขาสั้น ที่เขาทำหน้าเล่นละครนั้นถูก คนที่มานั่งผ้าตาใส่เสื้อ เขาว่าถ้าป่าแพ้นุงไปไม้ เขาว่าชอบของแดง ผ้าแดงเปนโปรดสุด มีกล้องไม้ไฟสำหรับมือ มีลูกดอกจุ่มยางนอง⁴⁷ มีแหล่งสวมลูกทำด้วยกระบอกลูกไม้ไฟ

⁴⁶ ทรงหมายถึงสายโทรเลขโทรศัพท์

⁴⁷ “น.ยางไม้ที่ได้จากพรรณไม้หลายชนิด เช่น ต้นนอง (Antiaris Toxicaria Leschen.) มีพิษมาก พวกชาวป่าใช้ทา ลูกดอกหรือลูกหน้าไม้ยิงสัตว์.” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: เข้าถึงได้จากออนไลน์)

ใหญ่ แล้วเอากระบอกไม้เล็กตรึงแนบข้างกระบอกข้างใน สำหรับใส่ลูก
เฉพาะดอก กลางที่ว่างใหญ่ใส่ปุ๋ยฝ้าย สำหรับเบน หมอน คือเอาลูกยัดเข้า
ไปก่อน แล้วเอาหนุนยัดกันให้อัดลมแน่น เป่าออกไป ลูกก็ไป แต่นุ่นกระจาย
อยู่ปากกระบอก กล้องยาวประมาณ 5 ศอก ได้ให้ลองเป่าลูกมพร้าวบนต้น
ดู เสียใจไปเหตุเพราะลม นับว่าแมนพอใช้ ที่ลครเล่นว่าถือกระบองนั้น
ผิด ที่แท้ถือกล้อง...

(ไปแหลมมลายู, 2538: 36)

ตัวอย่างที่ 2 สภาพตลิ่งในหัวเมืองเหนือ

เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติ
วงศ์เสด็จไปราชการที่เมืองพิษณุโลก ทรงกล่าวถึงการทำถนนริมน้ำและสภาพตลิ่งในหัวเมืองเหนือ
ตั้งแต่เมืองนครสวรรค์ขึ้นไปว่ามีสภาพพังง่ายงอกง่าย เพราะกระแสน้ำไหลแรง ทรงใช้คำกะทัดรัด
อธิบายการพังและงอกของตลิ่งอย่างชัดเจน ทรงใช้ความเปรียบง่าย ๆ ว่า “เรือนพังลงน้ำไม่รู้ตัว
เหมือนธรณีสูบ” ช่วยเสริมภาพความรุนแรงของกระแสน้ำได้โดยไม่ต้องพรรณนาให้ยืดยาว ดังที่ทรง
บันทึกว่า

...เดินต่อมาเห็นเขากำลังทำถนนใหม่ที่ริมน้ำ เอาไม้กระบอกทั้งลำบ้างซีก
บ้าง ทอดเป็นคั่น แล้วเอาไม้ไผ่ปักกัน ขุดดินข้าง ๆ ถม ไม้เบนของถาวรที่
จะอยู่ไปได้หลายวัน ด้วยไม้ไผ่จะผุแลน้ำจะเซาะตลิ่งพัง ตลิ่งแถวเมือง
เหนือนี้หวังไม่ได้ว่าจะ เบนอย่างไร บางที่พังน้อย บางที่พังมาก ปีละวา
สองวาก็มี เรือนพังลงน้ำไม่รู้ตัวเหมือนธรณีสูบ ที่อย่างเก่งตำบลดงชะพลู
แขวงนครสวรรค์ ในฤดูน้ำพังวันละวาก็ได้ ที่งอกก็งอกมากเหมือนกัน ปีละ
2 วา 3 วาก็ถึง ไม้ไซ่งอกเบนเล่นอย่างบ้านเรา งอกสูงต่ำกว่าแผ่นดินสัก
ศอกเดียวเท่านั้น ที่เบนเช่นนี้ก็เพราะอำนาจน้ำไหลแรง แลดินมีทรายน
ร่วนหน่อย ไม่เหนียวเหมือนดินบางกอก...

(ไปพิษณุโลก, 2506: 21 – 22)

ตัวอย่างที่ 3 ประพาสเมืองเป็ย

เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จประพาสพม่า ทรงเล่าถึงสภาพบ้านของเมืองเปย์หรือที่คนไทยเรียกว่าเมืองแปร ทรงใช้ถ้อยคำภาษากระทัดรัดเพื่ออธิบายสิ่งต่าง ๆ ที่ได้ทอดพระเนตร นอกจากนี้ยังทรงใช้วิธีเปรียบเทียบสิ่งที่ได้ทอดพระเนตรในเมืองพม่ากับสิ่งที่มีอยู่แล้วในสยาม เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจและจินตนาการตามได้ง่ายขึ้น ดังที่ทรงบันทึกว่า

คือท่าเรือจอดที่คนขึ้นลงนั้น...คลับหลังหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ตรงนั้นขึ้นไป
 เปนเรือนฝากระดานสามห้อง เปนขนาดห้องอย่างเล็ก ๆ จะเปรียบว่าคลับ
 นั้นใหญ่เท่าสิ่งใดตรงแท่งนั้นก็ निकไม่ออก เชื่อกว่าศาลารายในวัดพระศรีรัตน
ศาสดารามสักหน่อยหนึ่ง...มองเข้าไปดูในนั้นก็ไม่มีอะไร เสื่อขาด
 กระจุกกระจุกอยู่ ผู้ใดได้เห็นโดยไม่มีผู้บอกแล้ว จะเข้าใจว่าเป็นที่ประชุม
 สมาชิกหมูใดไม่ได้เป็นอันขาด จะต้องเข้าใจว่าโรงยามสำหรับคนเฝ้าสิ่งใด
 สิ่งหนึ่งเท่านั้น ส่วนโรงสูบน้ำตั้งอยู่บนที่ทำงานจะเป็นวัดเก่า...ต้นอะไร ๆ
 ต่างขึ้นรก มีทางเฉพาะเดินเข้าไปในโรงสูบน้ำ โรงนั้นก่ออิฐเปนผนังสูงชัน
 ไป ข้างบนตั้งถังน้ำเปนหลังคา ใหญ่กว่าถังใบสูงที่ทำขุนนางสักหน่อย...จะ
 พรรณนาไปทุกอย่างก็จะยืดยาวนัก สิ่งอื่นนอกนั้นก็คล้ายกันกับที่
 มาแล้วนี้ เว้นแต่คอกเวอนแมนต้ออฟฟิศนั้นค้อยโอโถงสักหน่อยเปนตึก
 เกลี้ยง ๆ ยาว ๆ ภูมิฐานคล้ายกันกับหอรัษฎากรพิพัฒน์ เมื่อยังไม่ได้แก้ไข
ทำเพิ่มเติม...

(เที่ยวเมืองพม่า, 2550ค: 136 – 137)

เรื่องที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ ทรงใช้ถ้อยคำวิพากษ์วิจารณ์
 ศิลปวัตถุหรืองานสถาปัตยกรรมอย่างกระชับและตรงไปตรงมา เช่น “คนไม่เป็นท่า” “ทรงอย่างเลว”
 “ไม่เปนรศ” “ฝีมือปั้นดูเหมือนทำเมื่อวานซืนนี้” “ช่างลัทธิ” (หมายถึง ช่างที่ทำไม่มีความรู้) “ไม่มีมือ
 คนเป็นท่า” “หลังคาไม่มีสไตล์” “ฝีมือ..ไม่แข็ง เปนอย่างอ่อนเวลาโน้น” โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนวนติด
 พระโอษฐ์ที่ว่า “เก่าไม่เก่ง” หรือ “เก่าแต่ไม่เก่ง” ทรงใช้วิจารณ์ของโบราณที่ทำไม่ประณีต เป็นของ
 เก่าที่สร้างขึ้นโดยช่างที่ไม่มีฝีมือ เห็นได้ว่าทรงใช้คำง่าย ๆ สั้น ๆ แต่มีพลังในการสื่อสาร แม้ผู้อ่านไม่ได้
 เห็นของสิ่งนั้นด้วยตาตนเอง แต่ก็เข้าใจได้โดยทันทีว่ามีลักษณะไม่งาม ไม่เป็นที่พอพระทัย

4.2.2.2 การใช้สัทพจน์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเลือกใช้คำสัทพจน์คือ “การใช้คำที่มีเสียงป่งถึงสี่ แสง ท่าทาง ฯลฯ” (กาญจนานาคสกุล และคณะ, 2521: 240.4) ได้อย่างน่าสนใจ คำสัทพจน์ที่พบในพระนิพนธ์แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ สัทพจน์ที่มีเสียงสื่อถึงปริมาณน้ำและสัทพจน์ที่มีเสียงสื่อถึงกิริยาอาการหรือสภาพ ดังนี้

1) สัทพจน์สื่อถึงปริมาณน้ำ ทรงใช้คำเลียนเสียงน้ำที่เกิดจากการย่ำผ่านของมนุษย์หรือสัตว์คือ **จ๋องแจ้ง จีบแจ๊ะ ฉะฉะ** ทำให้เห็นภาพปริมาณน้ำอย่างชัดเจนว่าไม่ใช่ น้ำลึก เป็นน้ำตื้น ๆ เมื่อย่ำผ่านไปด้วยความเร็วจึงเกิดเสียงในลักษณะดังกล่าว เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...ท้องตระพังมีน้ำฉะฉะ มีหญ้าและอ้ายรก ๆ ต่าง ๆ ขึ้น น้ำใช้ไม่ได้...

(ไปพิษณุโลก, 2506: 82)

ตัวอย่างที่ 2

...พื้นที่ปนทุ่งนา แต่ว่าดูปนทำบ้างไม่ได้ทำบ้าง มีโรงนาอยู่ราย ๆ น้ำท่วมพื้น ช้างลุยน้ำจีบแจ๊ะ บางแห่งปนพร...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 60)

ตัวอย่างที่ 3

...เวลาย่ำค่า 40 เดินทิ้งทางสายโทรเลข ตัดเฉียงไปตามทุ่งนาทางตะวันตกเฉียงเหนือ ต่อกี้ไปก็เห็นรูอะไรไม่ได้อีก นอกจากว่าลุยน้ำจ๋องแจ้งไปตามทางเกือบตลอด...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 58)

2) สัทพจน์สื่อถึงกิริยาอาการหรือสภาพ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ทรงใช้คำว่า **จั้ง** หรือ **จั้ง** เพื่อแสดงกิริยาอาการของโค

หรือกระบือที่ข้าราชการท้องถิ่นจัดมาชนกันให้ทอดพระเนตร คำดังกล่าวสื่อถึงกิริยาอาการว่าโคหรือ

กระป๋องนั้นไม่ยอมสู้กันหรือไม่ยอมขวิดกันอย่างจริงจัง เมื่อปะทะกันครั้งหนึ่งหรือเพียงไม่กี่ครั้ง ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก็ยอมแพ้ไป ดังความว่า

...บ่าย 3 โมง พระยาสุนทรจัตโคมาชนให้ดูคู่หนึ่ง ไม่สู้กัน คู่ 2 สู้กันถึง 15 นาที ตีขวิดกันจนล้มหนี คู่ 3 สองสามจึงหนี คู่ที่ 4 จึงเดียวหนี คู่ 5 จึงเดียวหนี คู่ 6 สองจึงหนี 4 โมงเศษเลิก...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 37)

...เขาเอาควายมาชนให้ดู คู่นี้ไม่เก่ง 3 จึงหนี เดินต่อไป 4.50 ถึงบ้านมลอน ชนควายอีกคู่หนึ่ง 2 จึงหนี เพราะมันถูกสำคัญ เดินต่อไปในทุ่งนา...5.00 ชนอีกคู่หนึ่ง คลุกกันอีกใจหนึ่งเปิด...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 99)

ตัวอย่างที่ 2 ทรงใช้คำว่า **ผลัวะ** ซึ่งมีความหมายว่า “*อาการที่ผลุนผลันเข้าไปหรือออกมาอย่างรวดเร็ว*” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: เข้าถึงได้จากออนไลน์) สื่อความว่าหลังจากที่ต้องเดินทางลัดเลี้ยวในป่าละเมาะเพื่อเลี่ยงทางโคลน ต่อมากระบวนเสด็จก็หลุดออกจากปากกลับเข้าสู่เส้นทางหลักอย่างรวดเร็ว การใช้คำว่า **ผลัวะ** จึงทำให้ผู้อ่านเห็นภาพและเข้าใจว่าทรงอยู่ในสถานการณ์ที่ไม่ทันตั้งตัว ดังความว่า

...บุกทุ่งนา โคลนเหลวตุ้มเพลอะทนไม่ได้ เขาพาเลี้ยวหนีโคลนขึ้นไปบนดอน ลดเลี้ยวไปตามป่าละเมาะ ไม่ทราบจะพูดอะไรดีกว่าไปทางไหน

2.25 **ผลัวะ**ออกทางใหญ่พื้นปนทราย ไม้สองข้างปนป่าแดงมีไม้เบญจพรรณแซม...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 93)

ตัวอย่างที่ 3 ทรงใช้คำว่า **สู้ซ่า** ในความหมายเดียวกับคำว่า คึกคัก หมายถึง “*ว. ลักษณะที่มีผู้คนพลุกพล่านเข้า ๆ ออก ๆ มากกว่าปรกติ เช่น บ้านนี้มีผู้คนคึกคัก*” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: เข้าถึงได้จากออนไลน์) ซึ่งเป็นคนละความหมายกับคำว่า ชูซ่า ที่หมายถึง “*ว. ที่โจษกันแข่งแข่งอยู่พักหนึ่ง เช่น ชั่วชูซ่า.*” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: เข้าถึงได้จากออนไลน์) ดังความว่า

...3.00 ถึงที่พักน้ำราบอยู่บนเขาสบายมาก...รวมทางเดินวันนี้ 589 เส้น
พระยารัษฎาขอให้ค้างที่นี้อีกคืนหนึ่ง เพราะว่าที่ลำชายแขวงพัทลุงยังไม่มี
ใครมารับ มีผู้หญิงเกณฑ์มาอยู่ให้สู้ว่าเมืองมีคนหลายคน

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 33)

4.2.2.3 ลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหาโดยใช้ภาพประกอบ ความสนพระทัย

ด้านงานช่างโบราณและศิลปกรรมหลายแขนง ทำให้พระนิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มีคำศัพท์เฉพาะทางสถาปัตยกรรม ชื่อเรียกงานประดับตกแต่ง และชื่อลวดลายต่าง ๆ จำนวนมาก ด้วยเหตุนี้จึงทรงแทรกภาพวาดฝีพระหัตถ์ประกอบไว้เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจศัพท์เฉพาะหรือชื่อลวดลาย บางครั้งเมื่อได้ทอดพระเนตรศิลปวัตถุที่ต้องพระทัย ก็ทรงวาดเก็บไว้เพื่อเป็นต้นแบบ ภาพวาดฝีพระหัตถ์ในพระนิพนธ์ปรากฏ 2 ลักษณะ ได้แก่ การวาดภาพรายล้อมข้อความหรือแยกออกมาเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก และการแทรกภาพวาดไว้กับคำอธิบาย ดังนี้

4.2.2.3.1 การวาดภาพรายล้อมข้อความหรือแยกออกมาเป็นส่วนหนึ่ง

ต่างหาก เป็นลักษณะที่พบมากที่สุด มักเป็นภาพขนาดใหญ่ที่เห็นได้ชัดเจนเนื่องจากทรงใช้พื้นที่ที่เหลือจากการจัดบันทึกภาพเหล่านั้น บางครั้งทรงแยกภาพออกมาไว้อีกหนึ่งหน้ากระดาษหนึ่งต่างหาก มีทั้งภาพแผนที่ แผนผัง อาคาร ศิลปวัตถุ ลวดลายประดับตกแต่ง ภาพข้าวของเครื่องใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพศิลปวัตถุหรือเครื่องตกแต่งอาคาร ทรงวาดองค์ประกอบแยกออกมาทีละชิ้นเพื่อให้เห็นรายละเอียดลวดลาย และมีคำอธิบายลวดลายซึ่งส่วนใหญ่เป็นศัพท์เฉพาะของช่าง

4.2.2.3.2 การแทรกภาพไว้กับคำอธิบาย

เมื่อต้องอธิบายเรื่องที่เป็นกระบวนการหรือมีกลวิธีเฉพาะ จะทรงวาดภาพฝีพระหัตถ์แทรกรวมไว้กับคำอธิบาย ภาพเหล่านี้จะมีขนาดเล็กเพราะอยู่ร่วมกับตัวอักษรและจะต้องอ่านภาพโดยใช้บริบทข้อความจึงจะเข้าใจชัดเจนว่าเป็นภาพอะไร เช่น

ตัวอย่างที่ 1 การเก็บยางรัก

ทรงวาดภาพลิวซ์ดูผิวต้นรักและกระบอกเก็บยางรักแทรกไปกับคำอธิบาย เรื่องขั้นตอนการเก็บยางรักและการใช้งานอุปกรณ์ ด้วยเหตุนี้ในคำอธิบายจึงมีภาพวาดคั่นอยู่เป็น ระยะ ๆ ดังนี้

...ทีนี้จะกล่าวถึงการทำรักซึ่งไปดูเมื่อเช้า...วิธีทำนั้นมีลิวซ์รูปร่างอย่างนี้
 [แทรกภาพวาด] เอาลิวซ์ดูผิวเปลือกต้นรักออกเสีย แล้วตัดร่องเป็นเกล็ด
 อย่างนี้ [แทรกภาพวาด] บนหลังเกล็ดนั้นขูดผิวหมดแล้วเอากระบอกเล็ก
 ปาดปลายคมรูปอย่างนี้ [แทรกภาพวาด] ตอกเข้าใต้เกล็ดเช่นเขียนไว้
 [แทรกภาพวาด] ทิ้งไว้ 15 วัน ยางรักออกไหลตามรางชอกเกล็ดหยดปลาย
 เกล็ดลงกระบอก เมื่อครบ 15 วันจึงไปถ่ายถอดกระบอกที่เสียออก เเทง
 กระบอกใหญ่ ซึ่งตพายไปเก็บยางรัก ที่ปากกระบอกใหญ่เอาไม้ขีดขวาง
 เปนตีนกาเสียอย่างโกร่งตวตดังนี้ [แทรกภาพวาด] เพื่อจะได้เอาปากจอบ
 กระบอกเล็กสอดลงไปคาไว้ตามช่อง ที่ทำดังนี้ เพราะยางรักคั้น เทให้ลง
 หมดทันทีไม่ได้ ครั้นจะถือไว้ก็เสียเวลา นี่คาไว้ให้ค่อยไหลลง...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 103)

ตัวอย่างที่ 2 องค์ประกอบยานมาศโบราณ

ครั้งหนึ่งเมื่อเสด็จประพาสวัดท่าเสา เมืองอุตรดิตถ์ ทอดพระเนตรเห็น ยานมาศเก่าในหอไตร ทรงพอพระทัยความงามขององค์ประกอบและลวดลายของยานมาศ จึงทรง วาดภาพเต็มของยานมาศดังกล่าวไว้ จากนั้นเมื่อจะอธิบายลวดลาย ทรงวาดองค์ประกอบของพระ ยานมาศแยกออกมาทีละส่วน เพื่อให้ผู้อ่านเห็นลวดลายบนองค์ประกอบแต่ละส่วนอย่างชัดเจน ดัง ความว่า

...ในหอไตรนี้มีของสำคัญคือยานมาศแท้พระ มีถึง 2 อัน ยานมาศที่นี้สูง มาก หลังคานมีตัวนาค ฐานเปนสิงห์สองชั้นแล้วบัวหงาย สูงจนตีนต้องมีบัว รอง สองอันรูปไม่ผิดกัน แต่คั่นในผิดกัน รูปมีทำนองดังนี้ แต่กงไม่สู้แน่น เคา ผสมไว้ เพราะของเดิมหัก ไม่มีฝืออยู่พอจะเทียบได้ ลายที่คั่นในควรสังเกตรมี สองสามอย่าง คือ 1 บัวหลัง สิงห์กลับขึ้น เช่นเขียนรูปไว้ 2 ที่อกไก่สลัก ชั้นล่างเปนแข่งสิงห์ ชั้นบนเปนกลีบบัวเช่นเขียนไว้ 3 บัวหงายอันหนึ่ง

บากรวนกลีบห้ามกลางกลีบลง แปรจากที่เคยเห็นอยู่ แต่ว่าเหลว อีก
อันหนึ่งกลีบแซกเปนตัวผักบุงก้านขด เช่นเขียนไว้ทั้งสองอย่างนี้...

(ไปพิชญโลก, 2506: 40)

กล่าวได้ว่าการใช้ภาพวาดเป็นกลวิธีหนึ่งที่จะช่วยให้การนำเสนอเนื้อหาใน
พระนิพนธ์เยอแนลชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพวาดลวดลายศิลปวัตถุและองค์ประกอบทาง
สถาปัตยกรรม ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงความงามและความละเอียดลออของงานศิลปกรรมที่ทรง
พยายามถ่ายทอดไว้ ทั้งยังแสดงให้เห็นความเป็นศิลปินของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระ
ยานริศรานุวัดติวงศ์ สมกับพระสมัญญานาม “นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม”

**4.2.3 ลักษณะเด่นในเยอแนลพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ** พระนิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมี 3 เรื่อง
ได้แก่ 1. *ไปลังกาทวีป* (พ.ศ. 2434) 2. *ไปเมืองเตอร์กี* (พ.ศ. 2434) และ 3. *นิราศนครวัด* (พ.ศ.
2467) ทั้งหมดเป็นบันทึกการเสด็จประพาสนอกราชอาณาจักร ทั้งนี้เรื่อง*ไปลังกาทวีป*กับ*ไปเมืองเตอร์
กี*เป็นบันทึกที่มีความสัมพันธ์กัน เนื่องจากเกิดขึ้นในคราวเสด็จไปราชการที่ยุโรปเมื่อ พ.ศ. 2434
เช่นเดียวกัน กล่าวคือ ข้าไปทรงพระนิพนธ์เรื่อง*ไปลังกาทวีป* ขากลับทรงพระนิพนธ์เรื่อง*ไปเมืองเตอร์กี*
พระนิพนธ์เยอแนลของพระองค์มีลักษณะเด่นด้านเนื้อหา ด้านลีลาภาษา และด้านกลวิธีนำเสนอ
เนื้อหา ดังนี้

4.2.3.1 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุ
ภาพทรงสนพระทัยด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ด้วยเหตุนี้พระนิพนธ์เยอแนลของพระองค์จึง
ปรากฏข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สัมพันธ์กับสถานที่ที่เสด็จประพาสแทรกไว้
นอกจากนี้ยังมีพระวินิจฉัยหรือข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับโบราณวัตถุสถานปรากฏให้เห็นด้วยเสมอ ข้อมูล
เหล่านี้นอกจากจะแสดงให้เห็นความสนใจส่วนพระองค์แล้ว ยังช่วยเสริมความรู้ให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อหา
ในพระนิพนธ์มากขึ้น

4.2.3.2 ลักษณะเด่นด้านลีลาภาษา ได้แก่ การใช้ความเปรียบเพื่ออธิบาย
ประวัติศาสตร์ให้เข้าใจง่ายและการซ้ำคำซ้ำความเพื่อแสดงความสัมพันธ์ของเนื้อหา

4.2.3.2.1 การใช้ความเปรียบเพื่ออธิบายประวัติศาสตร์ให้เข้าใจง่าย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้ความเปรียบอธิบายเรื่องราวในประวัติศาสตร์ให้เข้าใจง่าย ทรงทำให้สิ่งที่เป็นนามธรรมอย่างเรื่องอำนาจ การปกครอง ความขัดแย้งระหว่างเชื้อชาติ และความศรัทธาในศาสนา กลายเป็นรูปธรรม ผู้อ่านจึงเข้าใจสาระสำคัญของเรื่องที่ทรงนำเสนอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเปรียบที่แสดงความขัดแย้งในสังคมตุรกีจากพระนิพนธ์ *ไปเมืองเตอร์กี* และความเปรียบที่แสดงความแตกต่างระหว่างการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาในศรีลังกากับสยามจากพระนิพนธ์ *ไปลังกาทวีป* ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 อำนาจของตุรกีเหมือนกับสายน้ำ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเปรียบเทียบอำนาจของประเทศตุรกีว่าเหมือนกับสายน้ำ ในยุครุ่งเรืองเปรียบเสมือนน้ำขึ้นสูงสุด สามารถขยายอิทธิพลและเขตแดนเข้าไปถึงเมืองเวียนนา ประเทศออสเตรีย ในยุคเสื่อมอำนาจเหมือนน้ำลง อิทธิพลและเขตแดนก็ลดลง แต่กระนั้นตุรกีก็ยังเป็นประเทศที่มีความสำคัญในยุโรป ดังที่ทรงบันทึกว่า

...เวลาเมื่อเตอร์กีมีอำนาจครั้งนั้น ใต้เขตแดนเข้าไปในยุโรปมาก จนกระทั่งถึงยกทัพเข้าไปประชิดติดขานเมืองเวียนนา ซึ่งเปนเมืองหลวงประเทศออสเตรียทุกวันนี้ก็ครั้งหนึ่ง แต่อำนาจมีธรรมดาเหมือนกับสายน้ำ กล่าวคือ ถึงจะไหลล้นท่วมทุ่งท่าป่าดังไปเท่าใดยอมมีเวลา ถึงที่สุดแล้วก็กลับไหลลดลงเปนลำดับ เปนความจริงเช่นนี้ โดยฉันทิดก็ดี อานาภาพของเตอร์กีเมื่อขึ้นถึงที่สุดแล้ว ก็เปนยุติตันอยู่เพียงได้ตีเข้าไปถึงขานเมืองเวียนนาเปนที่สุด แต่นั้นมาฝรั่งต่างชาติมีรัสเซียเปนต้น มีกำลังขึ้น ก็ตีเขตแดนกลับคืนไปได้เปนลำดับ แต่กระนั้นอาณาเขตเตอร์กีทุกวันนี้ก็ยังกว้างใหญ่ คาบอยู่ทั้งในยุโรปแลเอเชีย แลเกี่ยวไปในอาฟริกาด้วย นับเปนมหาประเทศอันหนึ่งในยุโรป...

(ไปเมืองเตอร์กี, 2550ค: 202 – 203)

ตัวอย่างที่ 2 ความขัดแย้งในสังคมตุรกีเหมือนไฟซึ่งมีพลเมืองชาวคริสต์เป็น

เชื้อไฟ

ประเทศตุรกีมีความขัดแย้งด้านเชื้อชาติและศาสนาซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ เนื่องจากผู้ปกครองตุรกีนับถือศาสนาอิสลาม แต่มีพลเมืองจำนวนมากที่นับถือศาสนาคริสต์ ทำให้เกิดการกระทบกระทั่งกันเสมอ ทรงเปรียบเทียบว่าความขัดแย้งด้านเชื้อชาติและศาสนาในสังคมตุรกีเหมือนไฟมีพลเมืองชาวคริสต์เหมือนเชื้อไฟที่สามารถทำให้ความขัดแย้งลุกลามใหญ่โตเป็นปัญหาระหว่างชาติได้ ดังความว่า

...พวกพลเมืองที่เปนฝรั่งนับถือศาสนาคริสต์เคยยอมรู้สึกรู้ว่าต้องถูกกดขี่อยู่ในอำนาจคนต่างชาติต่างภาษา เพราะเหตุที่ปู่ย่าตายายเสียบ้านเมืองแก่เขา ยังมีใจคิดที่จะเอาบ้านเมืองคืนมาอยู่ในปกครองของฝรั่งที่ร่วมชาติแลศาสนาอันเดียวกันมิได้ขาด เวลานั้นน้ำท่วมปากต้องจำทน ถ้ามีช่องทางอย่างใด ก็คอยก่อการกำเริบจะเอาตนออกหากจากอำนาจเตอร์กีเนื่อง ๆ พลเมืองพวกนี้เปรียบเหมือนมูลฝอยเชื้อไฟ ถ้าเกะกะขึ้นคราวใด รัฐบาลปราบปรามด้วยกำลังแข็งแรง ก็เอาเหตุที่เพราะตนเป็นคนถือศาสนาคริสต์เคยถูกพวกแขกมิถนาทิสถิกกดขี่อย่างปู่ย่าตายายนั้น ออกป่าวร้องประกาศวิงวอนไปตามเมืองฝรั่งที่ร่วมศาสนา เกิดเร้าร้อนลุกขึ้นเป็นเปลวไฟ...

(ไปเมืองเตอร์กี, 2550ค: 203 – 204)

ตัวอย่างที่ 3 อำนาจของผู้ปกครองตุรกีไม่มั่นคง เพราะผู้ปกครองเหมือนนกกิ้งโครงมาแฝงโพรงนกเอี้ยง

ผู้ปกครองประเทศตุรกีเป็นแขกนับถือศาสนาอิสลามซึ่งขยายอิทธิพลเข้ายึดอำนาจของผู้ปกครองเดิม ด้วยเหตุนี้รัฐบาลแขกจึงมีปัญหากับพลเมืองชาวคริสต์ซึ่งอยู่ในดินแดนนั้นมาก่อน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเปรียบเทียบว่าสถานภาพของรัฐบาลแขกไม่มั่นคงเพราะเหมือนนกกิ้งโครงมาแฝงอยู่ในโพรงนกเอี้ยง หมายถึง เป็นคนแปลกหน้าจากต่างถิ่นมายึดครองบ้านเมืองของผู้อื่น จึงไม่มีอำนาจปกครองได้โดยเด็ดขาด ดังความว่า

อีกประการหนึ่งบรรดาฝรั่งทั้งหลาย ย่อมแลเห็นอยู่ว่าแผ่นดินที่เตอร์กีมาครอบครองอยู่เดี๋ยวนี้ เปนเมืองเดิมของฝรั่ง แขกเด็กเหมือนกับ

นกกิ่งโครงซึ่งมาแฝงอยู่ในโพรงนกเอี้ยง จึงเป็นธรรมดาที่จะต้องเกิด
 หยุกหยิกในบ้านเมืองไมโครชาติ...

(ไปเมืองเตอร์กี, 2550ค: 203 – 204)

ตัวอย่างที่ 4 ความสงบในสังคมตุรกีเกิดขึ้นได้ยาก เพราะพลเมืองชาวมุสลิม
 กับพลเมืองชาวคริสต์เข้ากันไม่ได้ เหมือนน้ำกับน้ำมัน ความเจริญของบ้านเมืองเกิดขึ้นช้า เพราะตุรกี
 เหมือนคนพิการ

พลเมืองที่รัฐบาลตุรกีปกครองมีทั้งพลเมืองชาวมุสลิมกับพลเมืองชาวคริสต์
 ทรงเปรียบเทียบว่าพลเมืองทั้งสองฝ่ายเหมือนน้ำกับน้ำมัน ไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบ เมื่อ
 สังคมมีความขัดแย้งเช่นนี้จึงทำให้ประเทศตุรกีพัฒนาช้ากว่าชาติอื่น ๆ ในยุโรป ทรงเปรียบเทียบว่า
 ตุรกีเหมือนคนแขนขาพิการ ถึงเคลื่อนที่ได้แต่ก็เชื่องช้าเพราะร่างกายไม่อำนวย กระนั้นก็ทรงเห็นว่า
 ยังกดีกว่าเคลื่อนไปไม่ได้เลย ดังความว่า

...เพราะพลเมืองที่เป็นแขกเป็นฝรั่งเหมือนน้ำกับน้ำมัน ถึงว่ารัฐบาลจะ
 เป็นแขกจะบังคับการตามใจแขก พวกฝรั่งก็มีชาติใหญ่ ๆ ในยุโรปเป็นด้าม
 คอยเข้าแขกแซงคั่งจ้งอยู่เสมอ...ว่าตามเสียงฝรั่งมักจะติเตียนว่าเตอร์กี
 ปกครองบ้านเมืองไม่ดี จึงไม่มีใครเรียบบร้อย แต่ข้าพเจ้ามานึก ๆ ดูตามใจ
 ของตน กลับเห็นว่าน่าจะสรรเสริญ ด้วยเหตุว่าเมืองเตอร์กีเปรียบเหมือน
บุคคลซึ่งแขนขาพิการ ถึงจะเดินไม่รวดเร็วอย่างฝรั่ง เมื่ออดีตภาพมีโรคไทย
 ประจำตัวอยู่เช่นนั้น เพียงอุส่าห์เดินชะย่องชะแย่งมา ก็ต้องควรนับว่าเป็น
 การดี...

(ไปเมืองเตอร์กี, 2550ค: 222)

ตัวอย่างที่ 5 ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธรศาสนาในสยามเหมือนพี่ชายมี
 อำนาจวาสนา ส่วนพระพุทธรศาสนาในศรีลังกาเหมือนน้องชายชะตาตก

ความเปรียบข้างต้นมาจากพระนิพนธ์ไพลิงภาทวิป ทรงกล่าวถึงความแตกต่าง
 ระหว่างการอุปถัมภ์พระพุทธรศาสนาในสยามกับศรีลังกา กล่าวคือ พระพุทธรศาสนาในสยามได้รับการ
 อุปถัมภ์อย่างดีและมีความเจริญรุ่งเรืองมาก ครั้งหนึ่งคณะสงฆ์สยามวงศในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 บรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา เคยเดินทางไปช่วยต่ออายุพระพุทธรศาสนาในศรีลังกา เหตุการณ์ดังกล่าว

ทำให้พระพุทธศาสนาในดินแดนทั้งสองมีความสัมพันธ์กัน พระพุทธศาสนาในสยามเปรียบเสมือนพี่ชาย ในขณะที่พุทธศาสนาในศรีลังกาเปรียบเสมือนน้องชาย ด้านพี่ชายได้รับการอุปถัมภ์ค้ำชูจึงมีชีวิตอย่างสุขสบาย ส่วนน้องชายกลับมิได้รับการอุปถัมภ์ เนื่องจากผู้ปกครองเป็นคนต่างศาสนา จึงต้องตรากตรำหาเลี้ยงชีพด้วยความยากลำบาก มีชีวิตแตกต่างกับพี่ชายของตน ดังความว่า

...ต้องยอมอนุโมทนาแลสรรเสริญอุปัชฌาย์อังกฤษว่า ถึงเขาจะไม่นับถือพุทธศาสนา ก็มีได้กระทำอย่างพวกมิชฌาธิษฐิ แต่ถึงกระนั้นก็ดี ว่าโดยตาไทย ๆ ที่ได้คุ้นเคยกับพระเจ้าพระสงฆ์ในกรุงสยามแล้ว ไปแลเห็นวัดวาอารามพระเณรในลังกา ความรู้สึกเปรียบเหมือนกับได้เห็นพี่ชายมีวาสนาบ้นดาศักดิ์แล้ว ไปเห็นน้องชายต้องตรากตรำ ทำอะไรไถนาหาเลี้ยงชีวิต คิดดูก็เปนน่าสลดใจ

(ไปลังกาทวีป, 2469: 30)

ในตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้ความเปรียบนำเสนอความขัดแย้งที่ซับซ้อนในสังคมตฤกั รวมถึงความแตกต่างของการอุปถัมภ์พระพุทธานุภาพระหว่างศรีลังกากับสยามได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเปรียบเรื่องปัญหาในสังคมตฤกันั้นเป็นชุดความเปรียบมีความต่อเนื่องสัมพันธ์กันและนำเสนอภาพรวมของสังคมตฤกัได้อย่างชัดเจน

4.2.3.2.2 การซ้ำคำซ้ำความเพื่อแสดงความสัมพันธ์ของเนื้อหา พระ

นิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีการแทรกข้อมูลความรู้ที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจสภาพสังคมวัฒนธรรมของประเทศที่เสด็จประพาสมากขึ้น การอธิบายเรื่องราวที่เป็นความรู้เหล่านี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมักทรงใช้การซ้ำคำซ้ำความเพื่อแสดงความเชื่อมโยงหรือความสัมพันธ์ของตัวอย่างที่ยกมาประกอบ การซ้ำคำซ้ำความแบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ การซ้ำคำซ้ำความต้นประโยคและการซ้ำคำซ้ำความท้ายประโยค ดังนี้

1) การซ้ำคำซ้ำความต้นประโยค เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อจะแสดงให้เห็นว่าปราสาทหินในกัมพูชาถูกเปลี่ยนสภาพไปตามการใช้งานของแต่ละศาสนา ทรงซ้ำคำว่า “บางแห่ง...” ต้นประโยค เพื่อแสดงว่า

ปราสาทหินแต่ละแห่งถูกปรับเปลี่ยนเพื่อให้มีลักษณะสอดคล้องกับคติความเชื่อของแต่ละศาสนา
อย่างไร ดังความว่า

...ประหลาดที่โบราณสถานเหล่านั้นหลายแห่ง และมักเป็นสถานที่สำคัญ
ชั้นสร้างก่อนนครวัด มีรอยขุดและแก้รูปภาพที่จำหลัก บางแห่งขุด
พระพุทธรูปออกเสีย บางแห่งขุดรูปศิวลึงค์ออกเสีย บางแห่งก็มีรอย
จำหลักพระพุทธรูปลงตรงที่ขุดศิวลึงค์หรือจำหลักศิวลึงค์ลงตรงที่ขุด
พระพุทธรูป ส่อให้เห็นว่าพวกขอมเคยแปลงวัดในพระพุทธศาสนาเป็น
เทวสถานและแปลงเทวสถานเป็นวัดในพระพุทธศาสนาก็มี...

(นิราศนครวัด, 2514: 87)

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อจะแสดงให้เห็นว่าผู้ปกครองขอมโบราณแต่ละยุค
มีคติความเชื่อแตกต่างกัน จึงสร้างปราสาทหินเป็นวัดในพระพุทธศาสนาบ้าง เป็นเทวสถานบ้าง ทรงซ้ำ
คำว่า “บางองค์ก็...” ต้นประโยค เพื่อจำแนกให้เห็นว่าผู้ปกครองขอมโบราณมีคติความเชื่อแตกต่าง
กันอย่างไรบ้าง ดังความว่า

...ถึงนับถือศาสนาหนึ่งก็ไม่ได้ชิงชิงอีกศาสนาหนึ่ง เป็นแต่นับถือมากกว่า
กันหรือเสมอกัน ความข้อนี้พึงเห็นได้ในจารึกของพระเจ้าแผ่นดินขอมแต่
โบราณซึ่งยังปรากฏอยู่ บางองค์ก็มีสักการพระพุทธเจ้า บางองค์ก็มีสักการ
พระอิศวรหรือพระนารายณ์ บางองค์ก็บูชาทั้งพระพุทธเจ้าและเทพยเจ้า
ด้วยกัน อธิบายที่กล่าวมานี้เป็นมูลเหตุที่สร้างปราสาทหินเป็นวัดใน
พระพุทธศาสนาบ้าง เป็นเทวสถานบ้าง แล้วแต่ผู้สร้างเลื่อมใสศาสนาไหน
มากก็สร้างในศาสนานั้น...

(นิราศนครวัด, 2514: 127 - 128)

2) การซ้ำคำซ้ำความท้ายประโยค เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อจะแสดงพระดำริว่าการพระพุทธศาสนาในสยาม
ดีกว่าบ้านเมืองอื่นทั้งหมด ทรงจำแนกว่าการพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงนั้นมีอะไรบ้าง ทรงซ้ำคำว่า
“ก็ดี” เป็นส่วนเสริมท้ายการพระพุทธศาสนาแต่ละข้อที่จำแนกไว้ แล้วจึงทรงสรุปว่าการ
พระพุทธศาสนาทั้งปวงที่กล่าวมานั้น ในสยามเป็นเลิศที่สุด ดังความว่า

...อันการเรื่องพระพุทธรูปสาสนา จะเปนวัดก็ดี พระสงฆ์ก็ดี การเล่าเรียน
พุทธวจนะ การปฏิบัติธรรมวินัยก็ดี ตลอดจนการอุปถัมภ์บำรุงบันดาการที่
เนื่องด้วยพระพุทธรูปสาสนาในปัจจุบันนี้ ท่านทั้งปวงอย่าได้หมายว่าจะไปแล
เห็นในบ้านหนึ่งเมืองใดในโลกนี้ ที่จะวิเศษยิ่งไปกว่ากรุงสยามนี้เลย

(ไปลังกาทวีป, 2469: 32)

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อทรงกล่าวถึงปราสาทหินในกัมพูชา ทรงแสดงให้เห็นว่าปราสาทเหล่านี้ไม่ใช่ที่ประทับของพระมหากษัตริย์ แต่สร้างขึ้นเพื่อเป็นวัดในพุทธศาสนาหรือเป็นเทวสถานบูชาเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ตามคติความเชื่อของขอมโบราณ ทรงซ้ำคำว่า “ก็มี” เป็นส่วนเสริมท้ายคติความเชื่อเรื่องการบูชาเทพเจ้าที่ทรงจำแนกไว้เป็นตัวอย่าง ดังความว่า

...คือบรรดาโบราณสถานที่เรียกกันว่าปราสาทหินนั้น มิใช่พระ
ราชมณเฑียรที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน ที่จริงสร้างเป็นวัดหรือมณีนั่นก็
เป็นเทวสถานทั้งนั้น ลักษณะที่สร้างต่างกันโดยลัทธิศาสนา สร้างเป็นวัดใน
พุทธศานาก็มี สร้างเป็นเทวสถานบูชาพระศิวะ (คือพระอิศวร) ก็มี สร้าง
เป็นเทวสถานบูชาพระวิษณุ (คือพระนารายณ์) ก็มี...

(นิราศนครวัด, 2514: 87)

ตัวอย่างที่ 3 เมื่อครั้งเสด็จประพาสนครวัด ทรงซ้ำข้อความว่า “ก็
งามจับใจเสียชั้นหนึ่ง” เพื่อแสดงว่าพื้นที่แต่ละส่วนของโบราณสถานแห่งนี้ก่อสร้างอย่างประณีต ไม่ว่าจะเดินไปถึงชั้นใด ก็งดงามไปทุกชั้น การซ้ำข้อความจึงเป็นการเน้นความวิจิตรของนครวัด ความว่า

...แลดูปราสาทประตู่และพระระเบียงชั้นนอก มีปราสาทใหญ่ 9
ยอดสูงตระหง่านอยู่ข้างใน งามจับใจเสียชั้นหนึ่ง เมื่อข้ามสะพานผ่าน
ประตูเข้าไปถึงลานในบริเวณ เปลี่ยนรูปแลเห็นปราสาทอยู่กลางบริเวณ มี
พระระเบียงล้อมเป็นชั้น ๆ ขึ้นไปสมทรวดทรง งามจับใจอีกชั้นหนึ่ง ครั้น
เข้าไปถึงปราสาท ตั้งแต่บันไดพลับพลาหน้าพระระเบียงชั้นนอกขึ้นไป ก็ได้
เห็นฝีมือจำหลักลายต่าง ๆ น่าพิศวง ขึ้นไปจนถึงองค์ปราสาทใหญ่ ดูได้
เพลินไปทุกชั้น...

(นิราศนครวัด, 2514: 78)

ในตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าการซ้ำคำซ้ำความซึ่งมีการแบ่งเนื้อหาที่สัมพันธ์กันออกเป็นส่วน ๆ ช่วยให้ผู้อ่านทำความเข้าใจเนื้อหาได้ง่ายขึ้น อีกทั้งยังเพิ่มความสละสลวยให้แก่ข้อความ เนื่องจากการซ้ำคำซ้ำความทำให้เกิดจังหวะในการอ่านอีกด้วย

4.2.3.3 ลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหาโดยการแทรกข้อมูลความรู้

พระนิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะมีข้อมูลที่ทรงสนพระทัยแทรกไว้กับบันทึกการเดินทางเสมอ เรื่องแทรกเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาหลักของบันทึกทรงนำเสนอเรื่องแทรกโดยแบ่งหัวข้อไว้อย่างชัดเจนหรืออาจเพิ่มเรื่องแทรกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของบันทึกการเดินทางโดยมิได้แบ่งหัวข้อ แต่ผู้อ่านก็จะสังเกตเห็นรอยต่อของเนื้อหาที่ทำให้ทราบว่าเป็นเรื่องที่ทรงแทรกเข้ามา ด้วยเหตุนี้เรื่องแทรกจึงไม่ปะปนกับเนื้อหาหลักและสะดวกแก่ผู้อ่านที่ต้องการค้นคว้าข้อมูลหรือใช้ประโยชน์จากส่วนที่เป็นเรื่องแทรกเท่านั้น

เรื่องแทรกที่ปรากฏในพระนิพนธ์แต่ละเรื่องมีลักษณะดังนี้

4.2.2.3.1 การเพิ่มเรื่องแทรกในพระนิพนธ์ไปลังกาทวีป พระนิพนธ์เรื่อง *ไปลังกาทวีป* เป็นบันทึกการเดินทางสั้นๆ ช่วงที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรือเปลี่ยนเรือที่ศรีลังกาเพื่อเดินทางต่อไปยุโรป จึงมีเรื่องแทรกปรากฏในบันทึกวันสุดท้ายเมื่อประทับเรืออาเคเดียออกจากเกาะลังกา ทรงกล่าวว่า “จะต้องกล่าวความเพิ่มเติมถึงพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปลงไว้ในที่นี้อีกสักหน่อย” (ไปลังกาทวีป, 2469: 26) จากนั้นทรงกล่าวถึงการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในศรีลังกา ความสัมพันธ์และการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในศรีลังกา ตลอดจนความเป็นอยู่ของพระสงฆ์เมื่ออังกฤษได้ศรีลังกาเป็นอาณานิคม เช่น

ฟังดูตามเสียงฝรั่ง เขาว่าพระสงฆ์ซึ่งอยู่ลึกๆ เข้าไปในกลางเกาะ มักจะโง่เขลาเกียจคร้านมากกว่าพระสงฆ์ซึ่งอยู่ตามเมืองท่า เพราะที่ลึกๆ เข้าไปนั้นใกล้เมืองหลวง กษัตริย์ลังกาแต่ก่อนถวายที่กำปนาไว้มาก ถึงหมดกษัตริย์ไป ท่านพระพวกนั้นก็ยังได้ค่าเช่าที่กำปนาใช้สอยเป็นผาสุก ไม่ชนขวยที่จะทำการอันใด ทุกวันนี้ตั้งแต่มีรถไฟไปมาง่าย ที่ขึ้นราคา ค่าเช่ามาก ท่านพระเหล่านี้ยิ่งรวยมากขึ้น จนอธิปัตย์อังกฤษเห็นว่าเหลือเกิน จำจะต้องจัดการอย่างใดอย่างหนึ่ง...จึงคิดอ่านจัดการมอบอำนาจให้สัปรุช

ตามหมู่บ้านซึ่งอยู่ในแขวงวัดเหล่านั้นเป็นกรรมกรกับปียการก...เก็บ
ผลประโยชน์ที่กลับไปมาเลี้ยงดูพระสงฆ์แต่พอสมควร นอกนั้นใช้ในการ
ปฏิสังขรณ์และการที่จะเป็นประโยชน์อย่างอื่น ๆ มีการโรงเรียน เป็นต้น...

(ไปลังกาทวีป, 2469: 28 – 29)

**4.2.2.3.2 การเพิ่มเรื่องแทรกในพระนิพนธ์ไปเมืองเตอร์กี สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเพิ่มเรื่องแทรกไว้ในบันทึกวันต่างๆ ดังนี้**

บันทึกวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2434 เป็นวันที่ได้ทอดพระเนตรพระราช
พิธีสละมณฑล คือ สุลต่านเสด็จพระราชดำเนินไปทรงนมัสการพระที่สุเหร่าแห่งหนึ่ง หลังจากทรงให้
รายละเอียดพระราชพิธีแต่ละชั้นตอนเรียบร้อยแล้ว ทรงแทรกเรื่องพระราชประวัติขององค์สุลต่าน
และการสืบราชวงศ์ของตุรกี แล้วจึงย้อนกลับมากล่าวถึงการเสด็จไปทอดพระเนตรละครในคืนวันนั้น

ตัวอย่างที่ 1 เรื่องแทรกว่าด้วยพระราชประวัติขององค์สุลต่าน

๑ สุลต่านเตอร์กีพระองค์นี้ ทรงพระนามว่าอับดุลฮามิด พระชนม์
พรรษา (เมื่อ ร.ศ. 110) ได้ 49 พรรษา ครอบครองราชสมบัติมาได้ 17 ปี
เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าอับดุลเมดยิด แลเป็นสุลต่านรัชกาลที่ 34 ใน
ราชวงศ์โอมาน พิเคราะห์ดูพระศิริรูป สูงต่ำพอสันทัดแต่อยู่ข้างจะ
ผ่ายผอม เหมือนหนึ่งผู้ซึ่งปราศจากสุขสำราญในอิริยาบถ เขาว่าเพราะ
ทรงพระอุตสาหะในราชการบ้านเมืองมาก ไม่ว่าราชการใดใด ต้องเพ็ดทูล
ถึงพระเนตรพระกรรณ แลต้องทรง เป็นพระราชธุระทั่วไปหมดทุกอย่าง...

(ไปเมืองเตอร์กี, 2550ค: 192)

ตัวอย่างที่ 2 เรื่องแทรกว่าด้วยการสืบราชวงศ์ของตุรกี

๑ ราชประเพณีเตอร์กีนี้...การสืบวงศ์อันบังคับไว้ในโกหฺรานั้น
ผู้อยู่ในตระกูลมีบันดาศักดิ์ชั้นเดียวกัน ผู้ใดมีพรรษาแก่กว่าย่อมต้องได้เป็น
ใหญ่ก่อนผู้เป็นเด็กกว่า เป็นต้นว่าถ้าสุลต่านพระองค์ 1 มีพระราชบุตร 3
พระองค์ แลสุลต่านนั้นล่วงไป พระราชบุตรองค์ใหญ่ได้ครอบครองราช
สมบัติ จะมีลูกเธอมากน้อยเท่าใดก็ตาม ถ้าสุลต่านพระองค์ที่ 2 ล่วงไป

เมื่อใด น้องยาเธอต้องได้ครอบครองราชสมบัติโดยลำดับกัน จนหมดน้อง
ยาเธอแล้ว จึงจะถึงลูกเธอสุลต่านพระองค์ที่ 2 แลต่อกันลงไปโดยทำนอง
นั้น

(ไปเมืองเตอร์กี, 2550ค: 193)

วันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2434 เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์เพื่อ
ทอดพระเนตรความเป็นไปของบ้านเมือง ทรงอธิบายว่าประเทศตุรกีมีดินแดนคาบเกี่ยวอยู่ทั้งในยุโรป
เอเชีย และแอฟริกา ซึ่งตามคติความเชื่อโบราณของไทยถือเป็นเมืองอกแตกหรือเป็นอวมงคล นำ
สังเกตว่าตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนานของตุรกี บ้านเมืองได้รับความเดือดร้อนอยู่เสมอ ทรงกล่าว
ว่า “ความข้อนี้อาจต้องเล่าเรื่องราวของเตอร์กีสักเล็กน้อย ท่านทั้งหลายจึงจะเข้าใจ” (2550ค: 201)
ด้วยเหตุนี้จึงทรงแทรกเรื่องประวัติศาสตร์ประเทศตุรกี ก่อนจะย้อนกลับมาเล่าถึงการเสด็จประพาสใน
กรุงคอนสแตนติโนเปิล คือเสด็จไปทอดพระเนตรมัสยิดและพระราชวังสำคัญ

ตัวอย่าง 1 เรื่องแทรกว่าด้วยประวัติศาสตร์ตุรกี

...พลเมืองที่อยู่ในอำนาจเตอร์กีต่างชาติต่างภาษา แลถือศาสนา
ต่างกัน ตอนข้างเอเชียแลอาฟริกาพลเมืองเปนแขกนับถือศาสนาอิสลาม
มาก แต่ตอนข้างยุโรปเปนฝรั่งนับถือศาสนาคริสต์นิกายมากกว่าแขกที่ถือ
ศาสนาอะหมัด พวกพลเมืองที่เปนฝรั่งนับถือศาสนาคริสต์นิกายอะหมัด
ว่าต้องถูกกดขี่ อยู่ในอำนาจคนต่างชาติต่างภาษา เพราะเหตุที่ปู่ย่าตายาย
เสียบ้านเมืองแก่เขา ยังมีใจคิดที่จะเอาบ้านเมืองคืนมาอยู่ในปกครองของ
ฝรั่งที่ร่วมชาติแลศาสนาอันเดียวกันมิได้ขาด เวลานั้นน้ำท่วมปากต้องจำทน
ถ้ามีช่องทางอย่างใด ก็คอยก่อการกำเริบจะเอาตนออกหากจากอำนาจ
เตอร์กีเนื่อง ๆ...

(ไปเมืองเตอร์กี, 2550ค: 203)

วันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2434 เป็นวันที่ “แครนวิเชีย” หรืออัคมหา
เสนาบดีของตุรกีกราบทูลเชิญให้เสด็จไปเสวยพระกระยาหารที่บ้าน ทรงกล่าวว่า “เมื่อก้าวขึ้นถึงแคว
รนวิเชียผู้เป็นตำแหน่งอรรคมหาเสนาบดีในราชการเมืองเตอร์กี บางที่ท่านทั้งหลายจะอยากทราบว่

ตำแหน่งเสนาบดีในเมืองเตอร์กีมีอย่างไร” (2550ค: 219) จากนั้นจึงทรงแทรกเรื่องเสนาบดีตำแหน่งสำคัญ แล้วจึงทรงย้อนกลับมากล่าวถึงประวัติของอัศรมหาเสนาบดีคนปัจจุบันและเรื่องที่ทรงสนทนากับอัศรมหาเสนาบดี

ตัวอย่างที่ 2 เรื่องแทรกกว่าด้วยตำแหน่งอัศรมหาเสนาบดี

...เขาว่าประเพณีแต่ก่อนมา ตำแหน่งแครนวิเชียมีอำนาจสิทธิ์ขาด ราชการบ้านเมือง ไม่ว่ากระทรวงใดๆ แครนวิเชียต้องเป็นผู้นำขึ้นกราบทูล แลรับพระราชดำริห์มาสั่งแก่เสนาบดีอื่นๆ แต่ไม่เป็นการพอพระราชทัไทย ของสุลต่านพระองค์นี้ จึงโปรดให้เสนาบดีทั้งปวงนำข้อราชการใน กระทรวงของตนขึ้นกราบทูล แลรับรับสั่งได้ถึงพระองค์ทุกตำแหน่ง แครนวิเชียคงเป็นแต่ประธานในราชการ เพียงเท่าที่สุลต่านจะโปรดให้ตรวจตรา ว่ากล่าวอย่างใดเพียงใด...

(ไปเมืองเตอร์กี, 2550ค: 220)

4.2.2.3.3 การเพิ่มเรื่องแทรกในพระนิพนธ์นิราศนครวัด ในพระนิพนธ์นี้พบ

เรื่องแทรกในบันทึกการเดินทางแต่ละวันเช่นเดียวกับเรื่องไปเมืองเตอร์กีและมักจะปรากฏข้อความชัดเจนว่าจะทรงเพิ่มเรื่องแทรก เช่น “ตรงนี้จะต้องแทรกอธิบายถึงเรื่องตำนานนครธมเสีย” (2514: 82) “ตรงนี้จะกล่าวความบางข้อในเรื่องปราสาทหิน” (2514: 82) “จะบอกอธิบายเรื่องยศศักดิ์เจ้านายกรุงกัมพูชาซึ่งได้มาทราบในคราวนี้ แทรกลงสักหน่อย” (2514: 205) เรื่องแทรกที่เพิ่มเข้ามา นี้ ก็ยังคงร้อยเรียงอยู่กับเนื้อหาหลัก มิได้แปลกแยกไปจากบันทึกในวันนั้นๆ

นอกจากการแทรกเรื่องในลักษณะข้างต้น ยังมีเรื่องแทรกที่ทรงแยกหัวข้อออกมาอย่างชัดเจน เมื่อพิจารณาเรื่องแทรกเหล่านั้น สันนิษฐานว่าเหตุที่ทรงแยกหัวข้อเรื่องแทรกออกมา แทนที่จะร้อยเรียงไปกับเนื้อหาดังที่พบในเรื่องไปเมืองเตอร์กีและที่พบในส่วนอื่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ เพราะเรื่องแทรกเหล่านั้น มิได้มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับบันทึกการเดินทางในวันนั้นๆ โดยตรง กล่าวคือทรงได้ข้อมูลที่น่าสนใจมาจากการสอบถามบุคคลที่ทรงพบปะระหว่างการเสด็จประพาสและมีพระประสงค์จะเก็บข้อมูลเหล่านั้นไว้มิให้สูญไป ด้วยเหตุนี้จึงทรงแทรกเรื่องเหล่านั้นลงในบันทึกการเดินทาง โดยแสดงหัวข้อแยกออกมาเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก ไม่ปะปนกับเนื้อหาหลัก เรื่อง

แทรกดังกล่าวพบในบันทึกการเดินทางวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2467 เป็นวันที่เสด็จไปทอดพระเนตรกิจการต่างๆ ในกัมพูชาและพบปะบุคคลสำคัญ ทรงพบพระวันรัต พระราชาคณะผู้ใหญ่ของกัมพูชา ทำให้ทรงมีโอกาสสอบถามข้อมูลเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมของพระสงฆ์และการพระราชพิธีสำคัญ หลังจากนั้นจึงทรงรวบรวมเป็นเรื่องแทรก โดยแบ่งหัวข้อเป็น “ทำเนียบสมณศักดิ์กรุงกัมพูชา” และ “การพระราชพิธี” เมื่อจบเรื่องแทรกแล้ว ทรงบันทึกต่อไปว่า “สนทนากับพระวันรัตแล้ว ขึ้นรถไปดูการปกครองหัวเมืองของกัมพูชา...” (2514: 68)

ตัวอย่างที่ 1 เรื่องแทรกว่าด้วย “ทำเนียบสมณศักดิ์กรุงกัมพูชา”

ที่แบ่งพระราชาคณะเป็น 4 สำหรับนั้น เป็นตามแบบทำเนียบบรรดาศักดิ์ในกรุงกัมพูชาแต่โบราณ สำหรับเอกพระเจ้ากรุงกัมพูชาทรงตั้งสำหรับโท พระมหากษัตริย์ราชตั้ง สำหรับตรีพระมหากษัตริย์ราชตั้ง สำหรับจัตวา พระวรวงศ์ราชตั้ง แต่ทุกวันนี้พระเจ้ากรุงกัมพูชาทรงตั้งทั้งสิ้น

(นิราศนครวัด, 2514: 54)

ตัวอย่างที่ 2 เรื่องแทรกว่าด้วย “การพระราชพิธี”

เดือน 12 ไม่มีพิธีสงฆ์ มีแต่พิธีตั้งเสาโคมไซย อย่างมีในกรุงเทพฯ แต่ก่อน กับพิธีไล่น้ำอย่างกล่าวในกฎมนเทียรบาล พระเจ้ากรุงกัมพูชาเสด็จลงตำหนักแพ ทรงตัดเชือก ทำพิธีปล่อยน้ำซึ่งท่วมทุ่งอยู่ให้ลดไหลลงไปทะเล แล้วแข่งเรือ 3 วัน มีการลอยประทีปเหมือนเดือน 11 ด้วย

(นิราศนครวัด, 2514: 63)

กล่าวได้ว่าการเพิ่มเรื่องแทรกในพระนิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นข้อมูลที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวในบันทึกมากขึ้น เห็นได้ว่าพระนิพนธ์ของพระองค์เป็นบันทึกการเสด็จประพาสนอกราชอาณาจักรทั้งหมด ทำให้ทรงต้องกล่าวถึงผู้คนที่มีเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา คติความเชื่อ และประเพณีวัฒนธรรมแตกต่างกับสยาม ดังนั้นการเพิ่มเรื่องแทรกจึงเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากตน จึงสามารถติดตามเรื่องราวในบันทึกได้โดยไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นเรื่องที่เกินความเข้าใจหรือไกลตัว อีกทั้งยังได้รับสารประโยชน์จากบันทึกด้วย

4.2.4 ลักษณะเด่นในเยอแนลพระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชร อัครโยธิน พระนิพนธ์เยอแนลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินคือ *จดหมาย เหตุรายวันการเดินทางในอินโดจีนฝรั่งเศส* (พ.ศ. 2461) ทรงพระนิพนธ์ขณะดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง และได้เสด็จไปทอดพระเนตรกิจการรถไฟและการคมนาคมในอินโดจีน ฝรั่งเศส ตามคำเชิญของรัฐบาลฝรั่งเศสซึ่งครอบครองอินโดจีน (ลาว กัมพูชา เวียดนาม) อยู่ในขณะนั้น พระนิพนธ์เยอแนลนี้เกิดขึ้นในบริบทสงครามโลกครั้งที่ 1 (สมัยรัชกาลที่ 6) ซึ่งสยามเป็นพันธมิตรกับ ฝรั่งเศส ทำให้ทรงได้รับการรับรองอย่างสมพระเกียรติและได้ทอดพระเนตรกิจการต่างๆ อย่างใกล้ชิด พระนิพนธ์นี้มีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาและด้านการใช้คำ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.2.4.1 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา พระนิพนธ์เยอแนลของพระองค์มีลักษณะเป็น บันทึกการทรงงาน แต่มิได้มีพระประสงค์ให้เป็นหนังสือราชการ บันทึกแต่ละวันมีเนื้อหาไม่มากนัก ทรงแสดงความใส่ใจพระทัยอย่างจริงจังต่อกิจการที่ได้ทอดพระเนตร และด้วยเหตุที่ผู้ทรงนิพนธ์เป็นผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง ทำให้มีข้อมูลด้านวิศวกรรมและเรื่องเครื่องยนต์กลไกจำนวนมาก ทำให้พระนิพนธ์นี้มีบรรยากาศแตกต่างจากบันทึกการเดินทางของเจ้านายพระองค์อื่น นอกจากนี้ยังทรงเปรียบเทียบกิจการรถไฟในอินโดจีนฝรั่งเศสกับรถไฟในสยาม หากทรงเห็นว่าเรื่องใดสามารถนำไปปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ก็ทรงแสดงความตั้งพระทัยว่าจะนำไปทดลองใช้ เนื้อหาเหล่านี้แสดงให้เห็นความใส่ใจพระทัยต่อกิจการที่ทรงรับผิดชอบอย่างแท้จริง

4.2.4.2 ลักษณะเด่นด้านการสะกดใช้คำภาษาต่างประเทศ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินทรงใส่ใจพระทัยเรื่องการสะกดใช้คำศัพท์ภาษาต่างประเทศทั้ง ภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศสอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำที่เป็นชื่อบุคคลและชื่อเฉพาะอื่น ๆ การสะกดใช้คำภาษาต่างประเทศที่ถูกต้องแม่นยำ นอกจากจะเป็นประโยชน์ด้านการอ้างอิงและ ป้องกันความซุนซ่องหมองใจแล้ว ยังสะท้อนความรู้และความละเอียดรอบคอบของผู้เป็นเจ้าของ บันทึกด้วย การสะกดใช้คำภาษาต่างประเทศในพระนิพนธ์ปรากฏ 2 ลักษณะ ได้แก่ การสะกดใช้คำ ภาษาต่างประเทศกำกับคำทับศัพท์หรือคำแปลศัพท์ และการสะกดใช้คำภาษาต่างประเทศโดยตรง ไม่มีการทับศัพท์หรือแปลศัพท์

4.2.4.2.1 การสะกดใช้คำภาษาต่างประเทศกำกับคำทับศัพท์หรือคำแปล ศัพท์ เมื่อทรงกล่าวถึงคำนามทั่วไปหรือคำนามเฉพาะที่เป็นชื่อบ้านนามเมือง ชื่อบุคคล หรือชื่อสถานที่

จะทรงใช้คำทับศัพท์หรือแปลศัพท์ก่อน จากนั้นจึงทรงกำกับด้วยอักษรวิธีในภาษาต่างประเทศอีกครั้งหนึ่ง คำเหล่านี้อาจปรากฏอยู่ในวงเล็บหรือทรงเขียนต่อท้ายไปโดยไม่มีวงเล็บก็ได้ ดังนี้

1) **คำนามทั่วไป** เป็นคำเรียกสิ่งของเครื่องใช้หรือสถานที่ เช่น

ตัวอย่างที่ 1

ที่พักกำบังมีอยู่หลายแห่ง ที่ลึกซุดไปได้ดินถึง 6.30 ม. เพื่อกันกะสุนระเบิดขนาด 27 ซม. ...ทั้งมีบันไดทอดในปล่องขึ้นลงเพื่อเป็นช่องลม และมียามนั่งอยู่ด้วย ที่ปล่องนี้แคบเพียง 1 ม. สี่เหลี่ยม คนยามนั่งอยู่หัวไม่ถึงปากบ่อ แต่ใช้กล้องเพริสโคป (Periscope) ส่องดูข้าศึก

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 4)

ตัวอย่างที่ 2

...ได้ไปคูโรมวนบุหรี...เมื่อเขาได้ยามาเปนหีบ ๆ แล้ว มาคัดเลือกพรมน้ำให้เปียก แล้วเอาเข้าเครื่องตัด เมื่อเอาออกจากเครื่องตัดยังเปียกอยู่จึงต้องเข้าเตาอบซึ่งเปนเตาใช้ด้วยไอน้ำและส่งไปมวนเปนซิการ์โรโล (Cigarillo) พวกมวนนี้เปนผู้หยิงทั้งสิ้น...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 58)

ตัวอย่างที่ 3 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในเวลากลางคืนได้ไปกับมองซิเอร์ซาโรต์ ไปดูภาพยนตร์ โรงคาสซิโน (Casino) ที่นี่ค่อยมีภาพยนตร์ฝรั่งเศสที่ดีพอดูได้ ซึ่งเดี๋ยวนี้ไม่มีใครจะส่งไปกรุงเทพฯ และมีตลกเล่นไม่สู้เลวนัก

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 37)

ตัวอย่างที่ 4

...เขาจัดให้ฉันอยู่ห้องเคบินหย่างดี (Cabine de Luxe) ซึ่งตามธัมดาควานาร์เยเนรอลหยู่เอง ที่เขาให้เปนพิเสสนี้ตัวควานาร์เยเนรอลเองต้องไปหยู่ในห้องธัมดา เพราะห้องพิเสสมีกคนเต็ม

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 50)

2) **คำนามเฉพาะ** เป็นกลุ่มที่พบมากกว่าคำนามทั่วไป ส่วนใหญ่เป็นชื่อบ้านนามเมือง ชื่อบุคคล หรือชื่อสถานที่

ก. ชื่อบ้านนามเมือง เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...ถึงอ่าวเรียม (Ream) เวลา 17 น.เสส เปนอ่าวที่งดงามมาก...ในเวลานี้กำลังสร้างถนนข้ามเพื่อจะไปถึงตราดและกำปอต...ในขณะที่ถนนยังไม่แล้วนี้จึงไม่มีบ้านคน เพราะฉะนั้นจึงยังไม่หยุดในตำบลนี้ ไปหยุดทางใต้ที่สุดของเกาะตัดหรือฟู๊ก (Phu Ouco) เรียกว่าตำบลเกตุ (Kedua)...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 2)

ตัวอย่างที่ 2

มาถึงปากน้ำเวลา 10 น. พอดี เรือบาสก์กำลังเดินมาใกล้ พวกที่มา ก่อนต้องโยงเรือกับต้นไม้คอยแกร่วอยู่ เรือบาสก์ถึงกำปงหลวงโนทเล ساب (Kampong Luang des Lacs) ...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 16)

ตัวอย่างที่ 3

...เรือแล่นมาถึงตำบลบานัม (Banam) เวลา 13 น.เสส เรือต้องดำบนไพรเวง (Prey Veng) มารับพร้อมด้วยรถยนต์ 2 คันที่ทำน้ำ...มาหยุดพักที่ตำบลกำปงตระแบก (Kampong Trabek)...เวลา 16 น. ถึงที่ข้ามตำบลเป็นซัว (Ben Soi) มีแพข้ามน้ำหย่างปัตตานี มองซิเออร์คาสันฟนายช่างใหญ่ของโคชินไชนาและเขมรมารับหยุดที่นี่

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 25)

ข. ชื่อบุคคล เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...ในที่นี้มองซิเออร์จัวร์ตอง (Jourdan) ซึ่งเป็นคนเคยหยุดเมืองไทย มาตั้งบริษัทมะพร้าวและยางพารารับเบอร์ค้าขายไทยโต...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 2)

ตัวอย่างที่ 2

...ได้ไปกับมองซิเออร์วิลเนอฟ (Villeneuve) ซึ่งเป็นผู้ช่วยหัวหน้าทำการ
ของเรชิตองต์ พาขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวถ่ายรูปในที่ต่าง ๆ แต่ไม่มีใครได้ถ่าย
ตลอด ได้ถ่ายที่สำคัญเช่นวัดพระธาตุพนมเพ็ญ ดูเบนที่สง่าดี

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 7)

ตัวอย่างที่ 3

วันนี้ได้พบมองซิเออร์แนมปงต์ (Nempont) ซึ่งเคยเป็นกงสุลที่
อุบลราชธานี อาการที่พูดค่อนข้างดูถูกไทยมาก และออกจะถือว่าทางมน
ทลตะวันออกเป็นของฝรั่งเศสมากกว่าไทย

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 20)

ค. ชื่อสถานที่ เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...เวลา 13 น. เสส ขึ้นรถยนต์ไปดูภูเขาช้าง (Massif de l' Elephant) ได้
ดูการก่อสร้างถนนสูงกว่าระดับทะเล 700 ม. ที่สูงที่สุดนั้น 1,000 ม. เขาทำ
ถนนให้รถยนต์เดินตลอด ลาดไม่สู้ชัน แต่ที่เลี้ยวค่อนข้างแคบมาก...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 4)

ตัวอย่างที่ 2

ก่อนถึงฮานอยได้ข้ามสพานดูแมร์ (Doumer) ซึ่งเป็นสพานข้าม
แม่น้ำแดง ต้องนับว่าเป็นสพานใหญ่ เพราะยาวถึง 1,600 ม. ...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 54)

ตัวอย่างที่ 3

เวลาเข้าไปดูหอสมุดของโรงเรียนกิจการทางตะวันออกซึ่งฝรั่งเศส
ตั้งขึ้นเรียกว่า Ecole Francaise d' Extrême Orient เมื่อไปถึงห้องสมุด
มองซิเออร์เปียร์รี (Pieri) แทนผู้อำนวยการโรงเรียนและหอสมุดได้ออกมา
รับ...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 55)

4.2.4.2.2 การสะกดใช้คำภาษาต่างประเทศโดยตรง ไม่มีการทับศัพท์หรือแปลศัพท์ คำภาษาต่างประเทศจำนวนหนึ่งที่ทรงสะกดใช้โดยไม่มีการทับศัพท์หรือการแปลศัพท์ เหตุที่ทรงใช้เช่นนั้น สันนิษฐานว่าเป็นเพราะคำส่วนใหญ่เป็นชื่อเฉพาะ จึงทรงบันทึกด้วยอักษรวิธีในภาษานั้น ๆ เพื่อให้เกิดความชัดเจนและสะดวกในการบันทึก หรือในกรณีที่เป็นคำนามทั่วไป เหตุที่ไม่ทรงแปลศัพท์ออกมาก่อน น่าจะเป็นเพราะคำนั้น ๆ ยังไม่มีศัพท์บัญญัติภาษาไทย เมื่อไม่มีคำที่เหมาะสมหรือให้ความหมายใกล้เคียงกัน จึงทรงใช้ตามอักษรวิธีของภาษาต้นทาง เพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาด ดังนี้

1) คำนามทั่วไป สันนิษฐานว่าเป็นคำที่ยังไม่มีการบัญญัติศัพท์ภาษาไทย จึงทรงใช้อักษรวิธีในภาษาต่างประเทศโดยตรง เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...ที่พักผ่อนวัดเบนโฮเต็ลปลูกหญ่บนพื้นดิน ไอดินขึ้นร้อนตลอดทั้งวัน ปุเก
เป็องซิเมนต์หย่างแบบฝรั่งเสส แต่ถ้าเปนริดูฝนคงขึ้นไม่ใช่เล่น การ
Sanitary Arrangements คงสกปรกตามเคย ที่อาบน้ำไม่มีประจำห้อง
แต่ยังดีที่มีบัวน้ำ...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 14)

ตัวอย่างที่ 2

เมื่อถึงมิโทได้ไปที่ตึก Administrateur มีกองเกียรติยศรับตาม
เคย หยุดอยู่สักครู่หนึ่งเขาพาไปดูที่ Commune พวกยวนตั้งโต๊ะและจุด
ประทัดกันเซงแซ่ มีแตรวงบันเลงเพลงสันเสินฝรั่งเสส...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 34)

ตัวอย่างที่ 3

...บ้ายไปดูพิพิธภัณฑ หยูที่ถนนตรงหน้าบ้านที่พัก มีของไม่สู้มากนักและจัด
วางสำส่อน ไม่สู้เรียบร้อย ไนพิพิธภัณฑมี Tourist Bureau หยูด้วย

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 34)

ตัวอย่างที่ 4

...ตอนเข้าขึ้นรถไฟเดินทางต่อไปอีก...ช่องเขาที่ผ่านนี้สูง 2,028 ม. แล้วจึงลงในที่ลุ่มอีก เข้า Plateau ของยูเนียนมีทะเลสาบหลายแห่ง...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 63)

ตัวอย่างที่ 5

...ภาษาของพวกไทยหรือโถนี่ คนชั้นเก่า ๆ มักจะยังรู้สึกกันได้ดี...พวกเหล่านี้ไม่มีหนังสือไทยและไม่รู้ Tradition กับไม่มีศาสนา นับว่าจะต้องเสื่อมลงทุกวัน ผู้ที่จะมาทางนี้ต่อไป 50 ปีพ่ายหน้าจะไม่ได้พูดไทยกับชาวบ้านไทยเหล่านี้มากนัก

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 78)

ในตัวอย่างข้างต้น คำว่า “การ Sanitary Arrangements” อาจแปลได้ว่า การจัดการด้านสุขอนามัย คำว่า “ตึก Administrateur” อาจแปลได้ว่า ตึกของผู้ว่าการหรือตึกอำนวยการ คำว่า “Commune พวกยวน” อาจแปลได้ว่า ชุมชนชาวยวน คำว่า “มี Tourist Bureau” อาจแปลได้ว่า มีสำนักงานด้านการท่องเที่ยวหรือศูนย์บริการนักท่องเที่ยว คำว่า “เข้า Plateau” อาจแปลได้ว่า เข้าสู่ที่ราบ และคำว่า Tradition อาจแปลได้ว่า ประเพณี ตามลำดับการใช้คำภาษาต่างประเทศดังกล่าว แม้จะเป็นอุปสรรคแก่ผู้อ่านที่ไม่มีความรู้ภาษาต่างประเทศ แต่ถ้าพิจารณาจากบริบทก็อาจพอเข้าใจเนื้อความในบันทึกได้

2) **คำนามเฉพาะ** ที่พบมากเป็นชื่อสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ หรือชื่อกิจการที่ดำเนินการโดยรัฐบาลหรือเอกชน การใช้คำเหล่านี้ แม้ว่าผู้อ่านจะไม่มีความรู้ภาษาต่างประเทศ แต่ก็ยังสามารถเข้าใจเรื่องราวได้ เนื่องจากมีคำภาษาไทยกำกับไว้ว่าเป็นชื่อถ้าเกาะ อ่าว บริษัท หรือห้างร้าน เช่น

ตัวอย่างที่ 1

เมื่อได้ดูการถ่านแล้วออกเรือเดินทางต่อไปอีก เพื่อจะไปดูถ้ำ Grotte de la Surprise ในชั้นต้นดูเหมือนเปนถ้ำเล็ก แต่เมื่อเข้าไปมีถ้ำใหญ่อีกชั้นหนึ่งงามมากและยังมีช่องเล็กสำหรับขึ้นข้างบนอีกชั้นหนึ่ง...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 94)

ตัวอย่างที่ 2

ถึงเกาะ Ile de la Paix ลงเรือเล็กลอดถ้ำเข้าไปดู ไนนั้นมีน้ำ
เป็นอ่าง และมีเกาะล้อมรอบ ไนที่นี่เขาว่ามีโคราด้วย แต่ไม่เห็น ๆ แต่ถึง

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 94 – 95)

ตัวอย่างที่ 3

...เมื่อดูแล้วกลับออกมาจึงไปดูที่อ่าว Passage Bayard กับ Parseval ซึ่ง
คล้ายกับ Fjord ในนอร์เว...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 95)

ตัวอย่างที่ 4

...เรือของบริษัท Messageries Fluviales ซึ่งเป็นเรือน้ำต้นเหมาะับบริดจ์นี้
มีตาดฟ้า 2 ชั้น คล้ายกับเรือบริษัทตุ๊กโนแม่น้ำไนล์ที่ประเทศอียิปต์...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 12)

ตัวอย่างที่ 5

บ้านเมืองผู้ที่เคยเห็นมาแต่เดิมบอกว่าเขาเปลี่ยนแปลงเจริญขึ้น
มาก นอกจากนั้นยังได้สร้างสะพานคอนกรีตใหญ่ ๆ เป็นรูปสะพานข้าง
เรลลิตต้องบอกว่าทำได้อย่างรวดเร็ว เพราะว่าห้าง Brossard et Mopin
ซึ่งเป็นห้างที่ชำนาญมากเป็นผู้ทำ...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 19)

ตัวอย่างที่ 6

เวลาบ่ายได้ไปที่บริษัทป่าไม้ Société Industrielle et Forestière
ที่เบียนหัว บริษัทนี้เป็นบริษัทฝรั่งเศสแท้ หาใช่ฝรั่งในอินโดจีนไม่ มีทุนถึง
6 ล้านแฟรงค์ ทำการป่าไม้และโรงเลื่อย...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 49)

พระนิพนธ์เยอแนลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชร
อัครโยธินมีเนื้อหาเป็นทั้งบันทึกการเดินทางและบันทึกการทรงงาน ทรงบันทึกกิจการต่าง ๆ ที่ได้เสด็จ

ไปทอดพระเนตรในอินโดจีนไว้อย่างครบถ้วน แต่น้ำเสียงที่ทรงใช้ถ่ายทอดเรื่องราวมิได้เคร่งขรึมหรือเป็นทางการเหมือนการเขียนรายงานราชการ การที่ทรงใส่พระทัยเรื่องการสะกดใช้คำภาษาต่างประเทศเป็นพิเศษ นอกจากจะแสดงให้เห็นพระอัธยาศัยละเอียดรอบคอบของพระองค์แล้วยังสะท้อนการติดต่อสัมพันธ์กับชาติมหาอำนาจอย่างใกล้ชิดมากกว่าในยุคก่อนทำให้มีคำภาษาต่างประเทศปรากฏในบันทึกมากขึ้น

4.2.5 ลักษณะเด่นในเยอแนลของพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) เขียนเยอแนลเรื่อง *ระยะทางไปมณฑลพายัพ พระพุทธศักราช 2465* เมื่อครั้งติดตามเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยไปตรวจราชการมณฑลพายัพ เยอแนลนี้มีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาและลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหา ดังนี้

4.2.5.1 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา เยอแนลนี้มีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาสอดคล้องกับคำปรารภของผู้เขียนที่แสดงจุดประสงค์ของบันทึกการเดินทางเรื่องนี้ว่า เป็นบันทึกการเดินทางที่เขียนขึ้นเพื่อเก็บรักษาความทรงจำเมื่อครั้งได้เดินทางไปเยี่ยมเยียนมณฑลพายัพ เพื่อเป็นข้อมูลเปรียบเทียบความเจริญของเมืองในมณฑลพายัพเมื่อเวลาผ่านไปแล้ว เพื่อบันทึกการล่องเรือจากเชียงใหม่ลงมาที่ปากน้ำโพซึ่งกำลังจะถูกแทนที่ด้วยการเดินทางโดยรถไฟ และเพื่อให้ความรู้ด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี เนื้อหาในบันทึกช่วยสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับมณฑลพายัพซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางการปกครองและเพิ่งจะรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามได้ไม่นาน ในช่วงที่ผู้เขียนเดินทางติดตามเสนาบดีเข้าไปในมณฑลดังกล่าว เป็นช่วงที่กำลังมีการสร้างถนนเพื่อเชื่อมต่อเมืองสำคัญในมณฑลพายัพเข้ากับเมืองหลวง แน่แน่นอนว่าเมื่อถนนเสร็จเรียบร้อยแล้ว มณฑลพายัพก็จะเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ด้วยเหตุนี้บันทึกการเดินทางของพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) จึงเป็นบันทึกที่มีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์สังคมและเป็นหลักฐานที่สามารถใช้เปรียบเทียบให้เห็นพัฒนาการของบ้านเมืองด้วย

4.2.5.2 ลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหา ได้แก่ การนำเสนอเนื้อหาโดยจัดระบบไว้อย่างชัดเจนและการอ้างข้อมูลจากพงศาวดารหรือตำนานมาประกอบเนื้อหาในบันทึก

4.2.5.2.1 การนำเสนอเนื้อหาโดยจัดระบบไว้อย่างชัดเจน พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) จัดระบบในการนำเสนอเนื้อหาไว้อย่างชัดเจน กล่าวคือ เมื่อเดินทาง

ไปถึงเมืองใด ผู้เขียนจะให้ข้อมูลลักษณะภูมิประเทศ ผังเมือง ประวัติศาสตร์ รายละเอียดของอาคาร ราชการหรือสถานที่สำคัญในด้านโครงสร้างและประโยชน์ใช้สอย เช่น “...ศาลากลางจังหวัดลำปาง เป็นเรือนไม้ 2 ชั้น ชักแถวเป็นสี่เหลี่ยมหลังขวางกลางไว้หน้าจั่วให้เห็นเป็นมุข ทำนองแบบ กระทรวงมหาดไทยแต่ย่อมากกว่า แต่สำหรับเป็นศาลากลางแล้วกว้างพอบรรจุเจ้าพนักงานได้ทุกแผนก และมีทั้งห้องรับแขก ห้องประชุมรวมอยู่ด้วย...” (ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 17) หรือแม้แต่การ พรรณนาภูมิประเทศก็แบ่งเป็นส่วน ๆ เช่น

การที่จะพรรณนาถึงภูมิประเทศที่ตั้งนครเชียงใหม่ให้เข้าใจง่าย
จะต้องเขตร้อออกไปเป็นส่วนๆ ถือเอากำแพงเมืองเป็นหลัก คือ

1. ลำน้ำปิงทางฝั่งซ้าย (หรือฝั่งตะวันออก)
2. ลำน้ำปิงทางฝั่งขวา (หรือฝั่งตะวันตก) แต่นอกกำแพงเมือง
3. ในรั้วกำแพงเมือง
4. นอกกำแพงเมืองทางทิศตะวันตก
5. นอกกำแพงเมืองทางทิศใต้

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 27)

การนำเสนอเนื้อหาจะมีรูปแบบคล้ายคลึงกันเช่นนี้ไปทุก ๆ เมืองซึ่งมีข้อดีคือ ทำให้ผู้อ่านติดตามเรื่องราวในบันทึกได้ง่าย แต่ก็มีผลให้ตัวบทขาดชีวิตชีวาเนื่องจากผู้อ่านสามารถ คาดเดาลำดับการนำเสนอเนื้อหาได้ อีกทั้งยังทำให้ภาพรวมของตัวบทมีลักษณะคล้ายคลึงกับเอกสาร ราชการ แม้ผู้เขียนจะออกตัวไว้แต่แรกว่า “การตั้งรูปที่จะเขียนดังกล่าวนี้ จึงเป็นการที่น่าจะต้อง พรรณนาถึงอะไร ๆ หยุ่มหยมอยู่บ้าง ซึ่งไม่เหมาะแก่การที่จะเป็นรายงานในทางราชการ จึงได้ปลีก เสียดนละทางทีเดียว” (ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: คำปรารภ)

4.2.5.2.2 การอ้างอิงข้อมูลจากพงศาวดารหรือตำนานมาประกอบเนื้อหาใน

บันทึก การนำข้อมูลจากพงศาวดารหรือตำนานท้องถิ่นมาแสดงไว้ในย่อแนล มิได้ใช้ระบบการอ้างอิง ดังเช่นในปัจจุบัน กระนั้นผู้เขียนก็นำเสนอข้อมูลแยกออกมาจากส่วนที่เป็นบันทึกการเดินทางของตน โดยการขึ้นหัวข้อใหม่อย่างชัดเจนและแจ้งว่าจะนำเสนอข้อมูลใด จากการศึกษาพบว่าข้อมูลที่ผู้เขียน เก็บความมาจากพงศาวดารหรือตำนานท้องถิ่นแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ ประวัติความเป็นมาของบ้านเมือง และประวัติความเป็นมาของศาสนสถานสำคัญหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง

1) การอ้างอิงประวัติความเป็นมาของบ้านเมือง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เรื่อง “ตำนานเมืองพิษณุโลกโดยย่อ” ความว่า

...พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกทรงพระราชดำริที่จะผูกพันกรุงศรีสุโขทัยไว้ให้มั่นคง เพื่อแผ่ขยายอาณาเขตรมาทางเขตรแดนกรุงละโว้ จึงทรงพระราชดำริที่จะสร้างนครขึ้นที่แม่น้ำร่วมแควแม่ยมแลแม่น้ำแควตัวนอกเวลานั้นเรียกกันว่า 2 แคว อีกแห่งหนึ่ง จึงทรงชี้แจงพระราชประสงค์ให้พระเจ้ากรุงศรีสุโขทัยทราบ โดยอ้างว่าเป็นการซึ่งจะป้องกันข้าศึกละโว้ที่จะยกขึ้นไปย่ำยีพระราชอาณาเขตรกรุงศรีสุโขทัย แลคิดจะให้พระราชโอรสอันเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้ากรุงศรีสุโขทัยลงมาครอบครองเมืองนั้น เมื่อพระเจ้ากรุงศรีสุโขทัยทรงเห็นด้วยแล้ว จึงมีรับสั่งให้จ่านกร้องและจ่าการบุญ คุมไพร่พลลงมาจัดการสร้างเมืองขึ้น...ดำรัสให้ตั้งการพระราชพิธีกลบาทว์และมงคลการสร้างเมืองใหม่ พระราชทานนามเมืองฝั่งตัวนอกว่าเมืองพิษณุโลก...

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 3 – 4)

ตัวอย่างที่ 2 เรื่อง “ตำนานสร้างเมืองเขรางค์ (คือนครลำปาง)”

ความว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

...เก็บจากตำนานจามเทวีวงศ์...พระนางจามเทวีเมื่อขึ้นไปจากละโว้ไปครองนครหริภุญไชยนั้น ได้ทรงครรถไปแล้ว ไปประสูติโอรสแฝดที่เมืองหริภุญไชย ได้นามว่าเจ้ามหันตยศองค์ 1 เจ้านันตยศองค์ 1 เมื่อชันษากุมารนี้ได้ 18 ปี พระชนนีจึงเวนราชสมบัติให้แก่เจ้ามหันตยศครองนครหริภุญไชย...แต่เจ้านันตยศไม่สมัคจะอยู่ร่วมกับเชษฐา จึงได้ขออนุญาตพระมารดาแลเชษฐาที่จะหาเมืองอยู่ต่างหาก ก็ได้รับอนุญาต เจ้านันตยศจึงได้ออกจากพระนครพร้อมด้วยคน 1000 ไปหาพระพรหมฤๅษี...แสดงความประสงค์ในการที่จะหาที่สร้างนครใหม่แก่พระพรหมฤๅษี ๆ จึงแนะนำว่าที่เขรางค์บรรพตมีเมืองอยู่เมืองหนึ่งเป็นเมืองอันมีภูมิถานเป็นที่

เกษมสำราญควรจะไปอยู่ในที่นั่น แล้วพระพรหมฤๅษีจึงพาเจ้านันตยศไป
ยังเชิงเขาเขารงค์และนฤมิตรนครกว้างใหญ่สี่เหลี่ยมจัตุรัสให้เจ้านันตยศ
ครอบครองนครนั้น

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 14)

2) การอ้างประวัติความเป็นมาของศาสนสถานหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ประจำเมือง ผู้เขียนกล่าวถึงความเป็นมาของวัด พระธาตุ หรือพระพุทธรูป เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เรื่อง “วัดพระสิงห์” (เมืองเชียงใหม่) ความว่า

...เจ้าท้าวมหาพรหมกลับคืนมาเชียงใหม่ นำเอาพระพุทธรูปสิงห์ซึ่งอยู่ณะ
เมืองกำแพงเพชรขึ้นมถวายพระเจ้าแสนเมืองมาด้วย พระเจ้าแสนเมือง
มาให้ตั้งขบวนแห่เชิญพระพุทธรูปสิงห์ไปไว้วัดบุบผาราม แต่รถที่ประดิษฐาน
พระพุทธรูปสิงห์ถึงนำวัดลีเชียงก็หยุด พระเจ้าแสนเมืองมาเข้าพระทัยว่า
พระพุทธรูปสิงห์สมัอยู่วัดนั้น จึงเชิญเข้าประดิษฐานไว้ในวิหารวัดลีเชียง
วัดนั้นจึงมีชื่อว่าวัดพระสิงห์ (หรือลีสิงห์) ตามนามพระพุทธรูป

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 41)

ลำพูน) ความว่า

ตัวอย่างที่ 2 เรื่อง “ตำนานพระธาตุหริภุญไชย โดยย่อ” (เมือง

พระเจ้าอาทิตย์ราชบังเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธรูปคุณ...ทรง
กระทำการบูชาพระบรมสารีริกธาตุเป็นอันมาก และป่าวร้องให้ชาวพระ
นครกระทำการบูชาด้วย ครั้นนั้นได้มีผอบแก้ว ซึ่งบรรจุพระบรม
สารีริกธาตุขนาดเท่าปลีกล้วยผุดขึ้นจากพื้นปถพี กระทำปาฏิหาริย์ส่งพระ
รัศมีรุ่งโรจน์โชตินาการให้เห็นประจักษ์แล้ว ก็กลับจมลงในพื้นปถพีตั้งเก่า
สมเด็จพระเจ้าอาทิตย์ราชจึงโปรดให้จัดการสถาปนาพระบรมธาตุเจดีย์
หลวงสูง 1 เส้น 3 วา ณที่นั้น แล้วโปรดให้สร้างโบสถ์วิหารการเปรียญ
ศาลาใหญ่น้อยเป็นพระอารามหลักนครหริภุญไชย

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 57)

ตัวอย่างที่ 3 เรื่อง “ตำนานพระพุทธชินราช” (เมืองพิษณุโลก)

ความว่า

มีเนื้อความในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกซึ่งสร้างเมืองพิษณุโลกนั้น ทรงดำริห์จะสร้างพระพุทธรูป 3 องค์ จึงให้ช่างเชียงใหม่กับช่างสุโขทัยช่วยกันปั้นหุ่นพระพุทธรูป แล้วทรงเททองสำริดหล่อเมื่อวันพฤหัสบดีเดือน 4 ขึ้น 15 ค่ำ ปีมจ (ประมาณว่าใน พ.ศ. 1907) สำเร็จเรียบร้อยแต่ 2 องค์ คือ พระพุทธชินศรีกับพระสาสดา แต่พระพุทธชินราชนั้นต้องหล่ออีกหลายครั้งจึงสำเร็จ แล้วเอาเศษทองที่เหลือจากหล่อพระพุทธรูป 3 องค์นั้น หล่อพระพุทธรูปขนาดเล็กอีกองค์ 1 เรียกกันว่า พระเหลือ ประดิษฐานไว้ในกุฏิใต้ต้นโพธิ์สามสาว ซึ่งปลูกไว้ขณะที่ทรงหล่อพระพุทธรูป 3 องค์นั้น...

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 8)

การนำเสนอเนื้อหาโดยคำนึงถึงแหล่งที่มาของข้อมูลมีเพียงสะท้อนความเป็นนักวิชาการของผู้เขียนซึ่งรับผิดชอบต่อเนื้อหาที่ตนนำเสนอ แต่ยังไม่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าผู้เขียนต้องการให้ผู้อ่านได้รับสารประโยชน์จากบันทึกการเดินทางของตน สารประโยชน์นั้นเป็นข้อเท็จจริงซึ่งมีที่มาชัดเจน ผู้อ่านที่สนใจรายละเอียดเรื่องราวเหล่านั้นจึงสามารถค้นคว้าข้อมูลต่อไปได้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

4.2.6 ลักษณะเด่นในย่อแนลของ พ.ท.พระภาษาศรีรัตน์ (สุดใจ จันทรวะดิน)

พ.ท.พระภาษาศรีรัตน์ (สุดใจ จันทรวะดิน) เขียนย่อแนลเรื่อง*การเยี่ยมเมืองฮานอย (ตังเกี๋ย) โดยเครื่องบิน* (พ.ศ. 2465) เมื่อครั้งเป็นล่ามให้แก่นายทหารและตำรวจที่มีภารกิจนำแผ่นดินจารึกคำไว้อาลัยทหารฝรั่งเศสที่เสียชีวิตในสงครามโลกครั้งที่ 1 ไปวางที่อนุสาวรีย์เมืองไฮฟองและดูกิจการต่างๆ ในอินโดจีนฝรั่งเศส ย่อแนลนี้มีลักษณะเด่นด้านเนื้อหา ด้านลีลาภาษา และด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหา ดังนี้

4.2.6.1 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา เยอแนลเรื่องนี้เป็นบันทึกการเดินทางด้วยเครื่องบินเพียงเรื่องเดียวในขอบเขตการวิจัย ภาพเส้นทาง ทิวทัศน์ หรือบรรยากาศจึงได้รับการถ่ายทอดจากมุมมองที่แตกต่างกับเยอแนลเรื่องอื่น ๆ กล่าวคือเป็น “มุมมองทางอากาศ” ดังความว่า

...ภูมิประเทศในบริเวณนี้แลดูจากอากาศเห็นเป็นดงไม้ บางตอนมีป่าเลมาและมินาอยู่บ้าง ทางขวามือเห็นลำน้ำมูนที่คดเคี้ยวคล้ายงูเลื้อย ลมพัดเบาๆ แต่ที่ขอบฟ้ามีหมอกบางซึ่งเข้าใจว่าคงจะคลายลงเสมอ เพราะอาทิตย์ส่องแสงแรงอย่างทุกๆ วัน...

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 25)

ภูมิประเทศเท่าที่เห็นจากเครื่องบินในเวลานี้งามน่าดูมาก ข้างซ้ายคือพื้นดินมีเขาและโคกสูงอยู่ระเกะระกะ ข้างขวาคือทางทะเลน้ำเป็นสีน้ำเงินแก่และมีละลอกเล็กๆ ในทะเล ลูกคลื่นมากกระทบชายหาดแตกกระจายเห็นเป็นฟองขาว บนเขาในแถบนี้มีต้นไม้เล็กๆ บางลูกเปนนหินไม่มีต้นไม้ปกคลุมเลย ถนนซึ่งรถยนต์เดินได้สะดวกตียบางตอนตัดไปตามหว่างเขาแต่บางตอนวกเวียนตามไหล่เขา ทางรถไฟมีบางตอนขนานกับถนนเห็นได้ชัดเจนดีเหมือนกัน พื้นที่แห่งใดไม่ใช่เขาก็เป็นทุ่งนา ซึ่งแลดูเขียวเสมอเปนนดินเดียว บางแห่งต้นข้าวกำลังตรวงก็เห็นเป็นพื้นเหลืองอย่างแผ่นทอง ภูมิประเทศจากเมืองวินห์ถึงเมืองฮานอย งามกว่าบริเวณอื่นๆ ทั้งหมด ทั้งบ้านเรือนก็มีอยู่หนาตาด้วย.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 115 – 116)

นอกจากจะนำเสนอเนื้อหาที่ว่าด้วยการบินซึ่งเป็นเรื่องใหม่ของสังคมสยามในยุคนี้แล้ว เยอแนลนี้ยังแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างสยามกับฝรั่งเศสซึ่งเป็นพันธมิตรกันในสงครามโลกครั้งที่ 1 ด้วย

4.2.6.2 ลักษณะเด่นด้านการสรรคำและตกแต่งถ้อยคำให้สละสลวย อาจกล่าวได้ว่าลักษณะเด่นข้อนี้สัมพันธ์กับหน้าที่การงานของผู้เขียนโดยตรง กล่าวคือ ผู้เขียนเป็นล่ามแปลภาษา การแปลภาษามีใช่เพียงการสื่อสารให้เข้าใจกันเท่านั้น แต่ต้องมีศิลปะในการเลือกใช้คำเพื่อให้สามารถ

ถ่ายทอดความหมายจากภาษาหนึ่งมาสู่อีกภาษาหนึ่งอย่างครบถ้วนและเพื่อให้ถ้อยคำที่แปลมานั้นมีสำนวนที่ราบรื่น ด้วยเหตุนี้การทำงานแปลน่าจะมีผลโดยตรงต่อการใช้ภาษาของผู้เขียน เห็นได้ว่าผู้เขียนตั้งใจเลือกสรรและตกแต่งถ้อยคำให้สละสลวย ทำให้ข้อความมีศิลปะด้านการใช้ภาษาและดึงดูดความสนใจผู้อ่าน เช่น

ตัวอย่างที่ 1

...เวลานี้เป็นเวลาเงียบสงัด ท้องฟ้าเต็มไปด้วยดารา นาน ๆ จึงได้ยินเสียง
ไก่ขันอันเป็นเครื่องหมายสแดงว่าเกือบสว่างแล้ว ท้องฟ้าสุกใสดี มีพระ
พายัพัตฉิว ๆ ทำให้ความเยือกเย็นทวีมากขึ้นอีก...

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 23)

ตัวอย่างที่ 2

นำเสียดายการสมาคมถึงที่สุดในเมื่อดวงอาทิตย์ได้ลับหายไปฝ่าย
ทิศอัชดงคต และเมื่อได้ค้ำบัลลาท่านผู้บัญชาการกับคุณหญิงและ
นายทหารกับภรรยานายทหารจนทั่วหน้าแล้วจึงกลับไปยังที่พัก.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 35)

ตัวอย่างที่ 3

เมื่อถึงเวลาอันสมควร เราจึงพากันลงเรือล่องไปตามลำแม่น้ำ
ภายใต้แห่งแสงของศศิธร

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 58)

ตัวอย่างที่ 4

...เมื่อคืนนี้ในขณะที่หลับอยู่ดวงจิตต์ได้ไกลไปเยี่ยมบ้าน ฝันเห็นใครต่อใคร
ทางบ้านหลายคน ออกสนุก ครั้นลืมตาขึ้นก็ยังหลงว่านอนอยู่ที่บ้าน แต่
เมื่อพิจารณาดูภายนอกมั่งจึงรู้สึกทันทีว่าพุทโธเราฝันไปดอกหรือ.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 105 – 106)

ตัวอย่างที่ 5

...ได้เปิดประตูออกมาขึ้นที่ระเบียงข้างนอก เห็นท้องฟ้ามืดมิด กิ่งไม้และ ต้นไม้โน้มไปโน้มมาด้วยความแรงของลม ตั้งแต่วันที่ได้มาถึงเมืองนี้ ยังไม่เคยเห็นพระอาทิตย์เยี่ยมพักรมาให้เราชมสักอึดใจเดียว.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 106)

4.2.6.3 ลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหาโดยการใช้คำพูดหรือบทสนทนา

พ.ท.พระภานุศาสตร์รัตน์ (สุดใจ จันทรวะดิน) นำเสนอบันทึกการเดินทางโดยใช้คำพูดหรือบทสนทนา ช่วยในการเล่าเรื่อง ผู้เขียนจะใช้เครื่องหมายอัฒภาค (“—”) กำกับคำพูดหรือบทสนทนาเหล่านั้น ให้เห็นอย่างชัดเจน การเล่าเรื่องโดยมีคำพูดหรือบทสนทนาประกอบ นอกจากจะทำให้บันทึกการเดินทางสามารถสื่อ “น้ำเสียง” ของบุคคลผู้เป็นเจ้าของคำพูดหรือบทสนทนาแล้ว ยังทำให้ผู้อ่าน เข้าใจบรรยากาศของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วย ดังนี้

4.2.6.3.1 การใช้คำพูดประกอบการเล่าเรื่อง มีทั้งที่เป็นข้อความขนาดสั้น ซึ่งผู้เขียนใช้นั้นประเด็นสำคัญของเรื่องเล่าและข้อความขนาดยาวซึ่งเป็นรายละเอียดของเรื่องเล่า นั้น ๆ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เรื่องปลัดเมืองดูลายมือให้คณะเดินทาง

...ในวาระที่สุดมีการดื่มชาเป่นและให้ศิลปินพกรกันพอสสมควรแล้ว ท่านปลัดเมืองซึ่งข้าพเจ้าจัดเอาว่าเป่นจอมตลกได้เอ่ยขึ้นว่า “ใครอยากดูหมอดู บ้าง” บางคนยกนิ้วขึ้นต้อนรับคำถามอันนี้ ไม่นึกเลยว่าเขามีพุมรู้ในวิชาดูลายมือด้วย การทลายลักษณะของเขาบางอย่างก็ตรงกับความเป็นจริง ครั้นถึงเวลาสมควรเราจึงกลับยังโฮเต็ลที่พัก.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 95)

ตัวอย่างที่ 2 เรื่องเยี่ยมบ้านปลัดเมือง

...เพื่อฆ่าเวลาท่านปลัดเมืองนำเอาโบราณวัตถุออกมาขยายให้ดู เช่น หม้อ และกระถางทำด้วยหยกซึ่งเป่นของที่มีราคา ได้นำเอาปิ่นอิงนกและปิ่นสั้นออกมาอวดด้วย...ในที่สุดได้เอารูปญาติพี่น้องอยู่ในประเทศฝรั่งเศสมาให้ดูว่าใครเป่นใคร พอถึงรูปมารดาของเขา ๆ ทำตาแดง ๆ เราเข้าใจว่าเขา

ทำเล่น แต่ภายหลังรู้สึกว่าเป็นจริง เพราะเขาพูดว่า “ฉันไม่ได้เห็นหน้า
มารดาของฉันมาตั้งแต่ 30 ปีแล้ว พอมาแลเห็นรูปนี้เข้าจำหน้าแทบไม่ได้”
เขาเล่าให้ฟังว่าพี่น้องผู้ชายของเขาเป็นทหารม้าเกือบทุกคน.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 112 - 113)

ตัวอย่างที่ 3 เรื่องผู้ตรวจการณ์กับโรงเก็บเครื่องบิน

ในระหว่างที่ชมสิ่งของต่าง ๆ และฟังคำบอกเล่าของท่านปลัด
เมืองอยู่นี้ นายร้อยโทผู้ตรวจการณ์ก็ถึงโรงเก็บเครื่องบินขึ้นได้ ริม
ตะลิวะลานลูกจากเก้าอี้คว่ำหมวกแล้วพูดว่า “ไม่ได้การ ต้องไปดูโรงเก็บ
เครื่องบินเสียที ถ้าลมพัดเอาหลังคาตะลิวะเปิดเปิงไปหมดแล้วจะแย
เทียว.”

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 112)

ตัวอย่างที่ 4 เรื่องชาวบ้านช่วยบริจาคเงินซื้อเครื่องบิน

ชาวเมืองนี้นิยมการบินอยู่มาก ได้เคยออกเงินซื้อเครื่องบินให้แก่
กรมอากาศยานแล้ว เพื่อให้รู้ว่าชาวเมืองนี้แม้แต่คนทำนาก็นิยมการบิน
ฉะนั้นจะขอนำเอาเรื่องจริงมาเล่าให้ฟังเรื่อง 1 เพื่อนของข้าพเจ้าคน 1
เห็นชาวบ้านหลายคนยืนดูเครื่องบินอยู่นำโรงเครื่องบินด้วยความตั้งใจ จึง
ถามว่าอย่างไรพวกเราชอบเครื่องบินไหม? คน 1 ซึ่งตอบว่า “ผมเคยออก
เงินบาท 1 แล้วเอาอย่างไรละครับ ออกเพียงบาทเดียวผมเองก็ได้เห็นเรือ
บิน แม้อีหนูก็ได้เห็น, อีหนูก็ได้เห็น, ควายของผมที่ไถนาอยู่ก็ได้เห็น เห็น
กันหมด” รู้สึกว่าเขาตอบอย่างซื่อ ๆ และด้วยน้ำใสใจจริงแท้ ๆ.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 20)

ตัวอย่างที่ 5 เรื่องเจ้าเมืองวินท์กับเสือโคร่งในป่าเวียดนาม

อาหารในค่ำวันนี้มีหลายอย่างกับมีเหล้าด้วยหลายชนิด ในเวลา
รับประทาน เจ้าเมืองหาเรื่องต่าง ๆ มาเล่าให้ฟังอย่างสนุกสนาน ตอนที่พูด
ถึงเสือเจ้าเมืองเล่าให้ฟังว่า “ข้าพเจ้าเคยพบรอยเท้าเสือโคร่งในทิวเขา

ญวน 2 ครั้ง ครั้ง 1 ในขณะที่เดินขึ้นตามทางไหล่เขา เห็นรอยเท้าเสือตัวหนึ่งเท่าขนาดรอยเท้าควาย ในขณะที่พบรอยเท้านี้ได้ยินเสียงสัตว์บุกหญ้าอยู่ข้างหน้า พอนึกขึ้นได้ว่าคงเป็นเจ้าเสือโคร่งเบนแน่ จึงรีบเปลี่ยนทางเดินทันที เพราะเห็นว่าถ้าขึ้นเดินต่อไปอาจโดนเจ้าเสือตัวนี้เตะครุบเอาก็ได้ ถ้าเบนบางคนอาจวิ่งตะลิดเปิดเปิงรั้งแทบไม่อยู่”

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 104)

4.2.6.3.2 การใช้บทสนทนาประกอบการเล่าเรื่อง ผู้เขียนบันทึกคำพูดโต้ตอบกันในสถานการณ์หนึ่ง ๆ ประกอบเรื่องราวในบันทึก ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความคิดและอารมณ์ความรู้สึกของคู่สนทนา เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เรื่องขนมปังสดในเมืองร้อยเอ็ด

...สิ่งที่ทำให้ข้าพเจ้าปลาดใจคือ ขนมปังสดซึ่งตั้งอยู่บนโต๊ะ “เอ๊ะ! ที่นี้มีขนมปังสดด้วยหรือ? ข้าพเจ้าถาม นายร้อยโทถอนอมริบตอบเป็นเชิงท้วงว่า มีขนมปังจะเพาะที่กรุงเทพฯ แห่งเดียวเท่านั้นหรือ?”

การที่ข้าพเจ้าปลาดใจเพราะเห็นว่าขนมปังนั้นธรรมดาเป็นอาหารของชาวยุโรป ในเมืองร้อยเอ็ดนี้ก็ไม่เห็นมีชาวยุโรปแม้แต่คนเดียว ที่ไหนใครจะอุตริมาตั้งร้านทำขนมปังขายที่นี่เล่า ในที่สุดได้ความว่าขนมปังเหล่านี้นายพันตำรวจโทพระเทพนทร์เป็นผู้ทำสำหรับเลี้ยงแขกเป็นครั้งเป็นคราวหรือสำหรับท่านรับประทานบ้างบางเวลา.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 33)

ตัวอย่างที่ 2 เรื่องงูเขียวบนท้องฟ้า

มีผู้เฒ่าคน 1 นั่งอยู่บนบันไดสโมสรตั้งแต่เช้า แกก็ไม่พูดว่าอะไร จึงไม่ได้ถามแกว่ามีธุระอะไร แต่เห็นแกนั่งอยู่นานเกินไปจึงเฉลียวใจถามแกว่า “ลุงมีธุระอะไรหรือ?” แกตอบว่า “ผมอยากทราบว่าบนท้องฟ้ามีงูเขียวจริงอย่างที่เขาลือกันไหม?” เรื่องงูเขียวนี้มีคนในกรุงเทพฯ หลายคนตั้งปัญหาถามเช่นเดียวกับผู้เฒ่าผู้นี้ ต้องอธิบายกันว่างูจะอยู่บนอากาศได้

อย่างไร เพราะบนอากาศไม่มีต้นไม้หรือสิ่งใดเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ไม่เหมือนบนพื้นดิน.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 53)

ตัวอย่างที่ 3 เรื่องสภาพอากาศปลายมรสุม

“นี่หรือเธอเรียกว่าปลายมรสุม ไร่ปลายมรสุมของเธอไม่เห็นมันถึงที่สุดสักที” นายร้อยเอกกัซเซตอว่าท่านปลัดเมือง ส่วนนายร้อยโทผู้ตรวจการณ์ก็บ่นพึมพำว่า “ถ้าเขาเรียกลมชนิดนี้เป็นปลายมรสุมก็เห็นจะแย่เขา” ทุกคนนึกขำเลยพากันหัวเราะสนุกใหญ่ นายทหารผู้ที่มีความวิตกผิดกับพวกเรา เขาวิตกว่าโรงเก็บเครื่องบินชั่วคราวที่สนามบินจะพังเพราะเขาเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องนี้ ส่วนเรานั้นวิตกว่าจะไปถึงฮานอยไม่ทันงาน แต่ความวิตกทั้ง 2 อย่างนี้ก็เกิดจากเหตุผลอันเดียวกันคือ ฝนและลมซึ่งเขาเรียกกันว่าปลายมรสุมนี้เอง.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 110)

การสรรคำและตกแต่งถ้อยคำให้สละสลวย ตลอดจนการใช้คำพูดหรือบทสนทนาประกอบการเล่าเรื่อง ทำให้บันทึกการเดินทางของพ.ท.พระภานุศาสตร์รัตน์ (สุดใจ จันทรวะดิน) มีสีสันมากกว่าการถ่ายทอดเรื่องราวแบบบรรยายความตามปกติ

4.2.7 ลักษณะเด่นในย่อแนลของนายคราม นายครามผู้เขียนย่อแนลเรื่องคนไทยในราชสำนักพระนางวิคตอเรีย (พ.ศ. 2427) เกิดในตระกูลช่างจึงมีความรู้ด้านการช่างหลากหลายแขนง รวมถึงวิชาดนตรี เป็นเหตุให้ได้ร่วมเดินทางไปแสดงดนตรีในราชสำนักของพระนางเจ้าวิคตอเรียและเดินสายแสดงทั่วประเทศอังกฤษ (ราชสำนักพระนางวิคตอเรีย, 2478: คำนำ) ในย่อแนลเรื่องนี้ นายครามชี้แจงว่าตนไม่สามารถสื่อสารภาษาอังกฤษได้ เรื่องราวที่ถ่ายทอดไว้จึงมีทั้งส่วนที่มาจากประสบการณ์ของตนเองและข้อมูลที่ผู้อื่นเล่าให้ฟัง ดังความว่า “...แต่การณ์ที่ข้าพเจ้าจดมานี้ จะเอาให้หมดจดเหมือนครั้งเมื่อหม่อมราชวงศ์ยั้นนั้นไม่ได้ เพราะไม่รู้คำอังกฤษเหมือนท่าน ได้แต่ใจความเล็กน้อย...” (2478: 13) และ “...ถึงข้าพเจ้าได้ไปเห็นมาก็จริง แต่ข้าพเจ้าพูดอังกฤษไม่ได้ ทำให้ข้าพเจ้าจึงรู้ไม่เป็นเช่นนั้น เพราะพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสมบัณฑิตย์ พาข้าพเจ้าไปเที่ยวเล่น อีกทั้งทรงพูด

อังกฤษได้อ่านคำอังกฤษได้ ท่านทรงพระเมตตาอธิบายให้ฟังอย่างนั้นอย่างนี้ ข้าพเจ้าจึงได้รู้มาบ้าง เล็กน้อย พอเป็นใจความพอสมควร (2478: 41 – 42) เยอแนลของนายคร้ามมีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาและด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.2.7.1 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา เรื่องคนไทยในราชสำนักพระนางวิกตอเรียเป็นเยอแนล ของราษฎรเพียงเรื่องเดียวในขอบเขตการวิจัย เรื่องราวที่ถ่ายทอดไว้เป็นมุมมองของราษฎรคนหนึ่งซึ่งมีชีวิตอยู่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและมีโอกาสเดินทางไปต่างประเทศซึ่งน้อยคนนักจะได้รับโอกาสดังกล่าว การได้พำนักอยู่ในประเทศอังกฤษซึ่งเป็นชาติมหาอำนาจและได้เห็นความเจริญของอังกฤษในแง่มุมต่าง ๆ ทำให้นายคร้ามคิดเปรียบเทียบสิ่งที่ตนได้ประสบพบเห็นในอังกฤษกับในสยามและแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์สังคมอย่างตรงไปตรงมา อาจกล่าวได้ว่าการแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ (ทั้งด้านบวกและด้านลบ) ตามความรู้สึกนึกคิดของตน เป็นเนื้อหาที่มีความโดดเด่นมากในเยอแนลของนายคร้าม เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อครั้งนายคร้ามและคณะเข้าไปแสดงดนตรีในราชสำนักของสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย ก่อนการแสดงจะเริ่มขึ้น ทางราชสำนักจัดอาหารมาเลี้ยงรับรองนักดนตรี นายคร้ามกล่าวถึงอาหารคาวหวานเหล่านั้นด้วยความพึงพอใจ อีกทั้งกล่าวถึงกิริยามารยาทของข้าราชการที่ยกอาหารมาบริการด้วยความชื่นชม นายคร้ามคิดเปรียบเทียบกับการทำงานของพนักงานเดินโต๊ะในกรุงเทพฯ และวิพากษ์วิจารณ์ “บ้อย” ในกรุงเทพฯ อย่างตรงไปตรงมา ความว่า

...ข้าพเจ้าพิจารณาดูเครื่องบริโภคที่บนโต๊ะมีแต่ของดี ๆ แต่ล้วนประณีต ทั้งสิ้นทุก ๆ อย่าง เป็นต้นว่าหมูไก่เนื้อแกะและเนื้อไก่ฟ้าไก่วงและห่าน รับประทานคราวหนึ่งแล้วบ้อยก็ยกเอาไปทั้งสิ้น มีอีกคราวหนึ่งบ้อยยกมาตั้ง แต่ล้วนผักสุกและผักดิบต่าง ๆ ลูกไม้ต่าง ๆ ขนมต่าง ๆ และเมื่อกำลังรับประทาน คนหนึ่งมีถ้วยน้ำส้มระคนกับน้ำมะเนตสำหรับล้างคอและเหม็นคาว ข้าพเจ้าพิจารณาดูภาชนะที่ใช้สอยที่ในโต๊ะ ดูใกล้กันกับบ้านเรานัก แต่บ้อยที่เลี้ยงนั้นท่วงทีเรียบร้อย ไม่เหมือนอย่างบ้อยเปรตบ้านเรา...

(ราชสำนักพระนางวิกตอเรีย, 2478: 63 – 64)

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อการแสดงดนตรีเฉพาะพระพักตร์สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียและพระบรมวงศานุวงศ์สิ้นสุดลง สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียเสด็จพระราชดำเนินมาใกล้วงดนตรีเพื่อทอดพระเนตรเครื่องดนตรีของสยาม เป็นโอกาสที่นายคร่ำมได้เห็นพระองค์อย่างใกล้ชิด นายคร่ำมกล่าวถึงสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียโดยใช้ภาษาสามัญเข้าใจง่าย มิได้ใช้คำราชาศัพท์อย่างเคร่งครัด เพราะให้ความสำคัญแก่การเล่าเหตุการณ์ที่ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับคณะนักดนตรีมากกว่า นอกจากนี้ นายคร่ำมยังกล่าวถึงพระรูปโฉมของสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียอย่างตรงไปตรงมาตามที่ได้เห็นและตามความรู้สึกนึกคิดของตน ดังความว่า

...ข้าพเจ้าได้พิจารณาดูพระนางเจ้าวิกตอเรียในเวลานั้นเต็มตา เห็นว่าสมเปนคนมีบุญจริง ประกอบด้วยลักษณะพร้อมทั้งผิวพรรณบริบูรณ์ทุกอย่าง ไม่สูงนักไม่ตํานัก แต่พระชันษานั้นอยู่ในเจ็ดสิบเศษ พระชันษาถึงเท่านี้ก็จริง ยังกะปลีกะเปล่า ยังวัฒนาไม่บกพร่องสมอย่างคำที่เล่ามาแต่ก่อน ข้าพเจ้าได้มาเห็นในครั้งนี้ เพราะบารมีของเจ้านายอีกทั้งอำนาจของครูบาอาจารย์ดนตรีทั้งหลายจึงได้เห็น และพระนางเจ้าวิกตอเรียนั้นประกอบด้วยท่วงทีที่ริยาทำทางเรียบริ้อยสมเปนนึ่งที่มีบุญนั้นแล้ว และมีอายุก็มากสมควรที่ข้าพเจ้าจะเคารพนอบน้อมท่านในวันนั้น

(ราชสำนักพระนางวิกตอเรีย, 2478: 66)

ตัวอย่างที่ 3 เมื่อนายคร่ำมได้รู้ความแตกต่างระหว่างระบบการจ้างงานในสังคมอังกฤษกับระบบการเกณฑ์แรงงานในสังคมสยาม นายคร่ำมวิพากษ์วิจารณ์ระบบการเกณฑ์แรงงานของสยามอย่างตรงไปตรงมา โดยยกตัวอย่างเมื่อตนถูกเกณฑ์ไปเล่นดนตรีในประเพณีไหว้พระพุทธรูปที่สระบุรี นายคร่ำมกล่าวว่าเล่นจน “หลังขดหลังแข็ง” แต่ก็ไม่ได้ค่าจ้าง ได้เพียงคำป้อยอและคำขอบคุณ บางครั้งก็ไม่ได้อะไรเลย ประสบการณ์ที่นายคร่ำมยกมาเป็นตัวอย่างแสดงความไม่พอใจระบบการเกณฑ์แรงงานอย่างชัดเจน ดังความว่า

พวกอังกฤษเปนเล่นเรือที่นั่น คำที่ว่าไปกินอากาศก็ทีนั่นเหมือนกัน...แต่เงินนั้นต้องเสียร้ไปจะมากจะน้อยเท่าใดไม่ทราบมิได้ เพราะว่าธรรมเนียมของเขาใช้เปล่าไม่มีใครมี แต่ต้องเสียเงินยังออกแน่นอน เหลือที่จะประมาณ เปนธรรมเนียมอย่างไทยเรา ถึงฤดูขึ้นพระบาทเมื่อฤดู

เดือนสาม ถึงข้าพเจ้าก็เหมือนกัน ที่ได้พยายามอุตสาห์นั่งจนหลังขดหลังแข็ง แต่จะได้เปนครรรมนิยมสักนิดหน่อยก็ไม่มี ได้แต่ยอแลชอบใจเต็มกะบุงตะกร้า ถ้าไม่เช่นนั้นก็เป็นลม เปนครรรมตาของคนไทย...

(ราชสำนักพระนางวิคตอเรีย, 2478: 69)

ตัวอย่างที่ 4 ครั้งหนึ่งนายคร้ามแสดงความชื่นชมระบบการศึกษาของอังกฤษ อีกทั้งยกย่องชาวอังกฤษที่มีความรู้แน่นแต่ขยันทำมาหากิน นายคร้ามกล่าวถึงเรื่องดังกล่าวเพราะมีเจตนาวิพากษ์วิจารณ์ระบบการศึกษาในสยามซึ่งยังด้อยกว่าในอังกฤษมาก จึงส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพประชากรในสยามด้วย ดังความว่า

ที่นี้จะว่าแห่งคนในยุโรปนั้น ไม่ว่าหญิงว่าชาย ทั้งเด็กแลผู้ใหญ่ ทั้งมีทั้งจน ทุก ๆ คนทั้งอิงแลนต์ อีกทั้งคนขอทานและคนพิการต่าง ๆ ขึ้นชื่อว่าหนังสือแล้วเขารู้ทุกคน อ่านได้เขียนได้ ตามดีตามชั่ว ข้าพเจ้านึกชอบใจเขา นึกถึงเด็ก ๆ ที่เมืองเรา ต้องนิกอายแก่เขาอย่างที่สุด และในยุโรปนั้น ถ้ามันแต่พอรู้จักผิดและชอบแล้ว มีแต่หาประโยชน์ใส่ตัวเขา ถ้ารู้หนังสือแล้วโดยไม่มีวิชาการอะไร เป็นคนรู้น้อย ก็ต้องนั่งอยู่ตามถนน คอยถูรองเท้าของผู้ที่เดินไปมา แต่ราคานั้นเป็นหนึ่ง⁴⁸เหมือนกัน เป็นหนึ่งนั้นก็ไพหนึ่งที่บ้านเรา ข้าพเจ้าก็ต้องเสียอยู่เนือง ๆ เหมือนกันเมื่อเวลาออกเที่ยว คนประเทศนั้นเขาไม่มีความประมาทในสังขารแห่งเขาโดยแท้ ลางคนมีเงินตั้งหาบยังต้องทำการจ้างอยู่เสมอ

(ราชสำนักพระนางวิคตอเรีย, 2478: 75 – 76)

การวิพากษ์วิจารณ์ที่เรียบง่ายและตรงไปตรงมาในเยอแนลของนายคร้าม ทำให้ไม่อาจปฏิเสธไม่ได้ว่า นอกจากนักดนตรีผู้นี้จะมีความสามารถด้านการใช้ภาษาถ่ายทอดเรื่องราวตามความรู้สึกนึกคิดของตนได้อย่างแจ่มชัดแล้ว นายคร้ามยังเป็นนักคิดวิเคราะห์และกล้าแสดงความคิดเห็นอย่างเปิดเผย ถือได้ว่าเป็นราชฎรที่มีความคิดก้าวหน้าเกินยุคสมัย

⁴⁸ หมายถึง หนึ่งเพนนี (Penny)

4.2.7.2 ลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอเนื้อหา นายคร้ามเขียนบันทึกเฉพาะวันที่มีเหตุการณ์สำคัญ เมื่อกล่าวถึงสิ่งที่ตนได้กระทำในวันนั้นแล้ว นายคร้ามจะเล่าเรื่องน่าสนใจเกี่ยวกับสังคมอังกฤษโดยนำเสนอเป็นประเด็น เมื่อจะนำเสนอประเด็นใด นายคร้ามจะขึ้นต้นด้วยข้อความว่า “ทีนี้จะว่าด้วย...” จากนั้นจึงให้รายละเอียดแต่ละประเด็น เช่น วันอังคาร แรม 9 ค่ำเดือน 9 เป็นวันที่นายคร้ามและคณะต้องเข้าไปแสดงดนตรีเฉพาะพระพักตร์พระนางเจ้าวิคตอเรียและพระราชวงศ์ หลังจากบันทึกเหตุการณ์ตั้งแต่ขบวนเครื่องดนตรีขึ้นรถม้าในเวลาบ่ายจนกระทั่งเดินทางกลับถึงที่พักในเวลาห้าทุ่มยี่สิบห้านาทีแล้ว นายคร้ามก็นำเสนอเรื่องอื่น ๆ ที่น่าสนใจต่อจากเนื้อหาในบันทึกวันนั้น ๆ ได้แก่ “ระยะนี้จะว่าโดยระยะทางที่ขึ้นรถไฟไปนั้น...” “ทีนี้จะว่าตั้งแต่กลับจากวังที่ชายทะเลมานั้น...” “ทีนี้จะว่าด้วยเรื่องธรรมเนียมของชาวยุโรปทั้งหญิงและชาย...” “ทีนี้จะว่าด้วยธรรมเนียมโปลิศที่รักษาตามท้องที่ทุก ๆ แห่ง” “ทีนี้จะว่าด้วยคนจำพวกหนึ่ง ที่ยังว่างยังหาผู้หนึ่งผู้ใดจ้างทำการงานต่างๆ ไม่...” (หมายถึงพวกขอทาน) “ทีนี้จะว่าแห่งคนในยุโรปนั้น... ขึ้นชื่อว่าหนังสือแล้วเขาู้ทุกคน...” เป็นต้น ทั้งนี้ข้อความที่ใช้เปิดประเด็นที่จะนำเสนออาจแตกต่างกันไป อาจใช้ว่า “อย่างหนึ่ง...” “ประการหนึ่ง...” “ลำดับนี้จะอธิบาย...” แล้วจึงปิดด้วยข้อความว่า “...เปนการเช่นนี้” “...ระยะนี้แต่เท่านี้” “...เปนใจ ความระยะหนึ่งเท่านี้” หรือ “...สิ้นระยะแต่เท่านี้เป็นสังเขป” การแบ่งประเด็นในการนำเสนอเนื้อหาทำให้อ่านง่ายและเห็นสารสำคัญที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอได้อย่างชัดเจน

เนื้อหาในเยอแนลแสดงให้เห็นว่านายคร้ามเป็นนักดนตรีที่มีความคิดก้าวหน้า กล้าวิพากษ์วิจารณ์ และอาจถือได้ว่าเป็นคน “หัวสมัยใหม่” ในยุคนั้น สิ่งที่นายคร้ามได้ประสบระหว่างการเดินทางและการใช้ชีวิตอยู่ในประเทศอังกฤษ หากอ่านด้วยสายตาของคนปัจจุบันก็คงเห็นว่าไม่น่าสนใจ แต่เมื่อพิจารณาในบริบทสังคมวัฒนธรรมช่วงที่เยอแนลเรื่องนี้ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้น ไม่ว่าจะ เป็นภูมิหลังของผู้เขียนหรือข้อจำกัดเรื่องการเดินทางไกลของราษฎรในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งต้องได้รับอนุญาตและการสนับสนุนจากราชสำนัก อาจกล่าวได้ว่าคนไทยในราชสำนักพระนางวิคตอเรียเป็นบันทึกการเดินทางที่มีคุณค่าในด้านสะท้อนตัวตนและมุมมองของราษฎรสยามซึ่งแตกต่างกับเยอแนลของชนชั้นปกครอง

กล่าวโดยสรุป การศึกษาลักษณะเด่นของงานประเภทเยอแนลแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนที่หนึ่ง นำเสนอลักษณะเด่นในภาพรวม โดยพิจารณาลักษณะที่ปรากฏร่วมกันในเยอแนลทั้ง 16 เรื่อง พบว่า

ในฐานะที่เยอแนลเป็นวรรณคดีบันทึกการเดินทางที่ให้คุณค่าแก่ประสบการณ์เฉพาะของผู้เขียน งานประเภทนี้จึงมีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาที่แสดงความเป็นปัจเจกบุคคลอย่างชัดเจน ความเป็นปัจเจกบุคคลดังกล่าวปรากฏในเนื้อหาส่วนที่เป็นการแสดงความคิดเห็นซึ่งมีทั้งการให้ข้อเสนอแนะ การวิพากษ์วิจารณ์ และการให้ข้อสันนิษฐาน นอกจากนี้ความเป็นปัจเจกบุคคลยังปรากฏในเนื้อหาส่วนที่เป็นการแสดงอารมณ์ความรู้สึก ได้แก่ แสดงอารมณ์ขัน แสดงความพอใจ แสดงความไม่พอใจ แสดงความเศร้าเสียใจ และแสดงความวิตกกังวลใจ เมื่อการแสดงความคิดเห็นและอารมณ์ความรู้สึกเป็นลักษณะสากลของมนุษย์ แม้จะนำเสนอผ่านมุมมองเฉพาะของผู้เขียน แต่ผู้อ่านก็สามารถเข้าถึงได้ ส่วนลักษณะเด่นด้านการใช้ภาษาคือการใช้ภาษานำเสนอภาพและความคิดซึ่งประกอบด้วย 3 กลวิธี คือการอธิบายเรื่องที่คนทั่วไปไม่ค่อยรู้ให้เข้าใจง่าย การพรรณนารายละเอียดทำให้นักเห็นภาพตามอย่างชัดเจน และการโน้มน้าวหรือจูงใจให้เห็นคล้อยตามความคิดของผู้เขียน การใช้ภาษาในลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเยอแนลนำเสนอเนื้อหาโดยใช้กลวิธีอย่างวรรณคดีเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพและเข้าใจความคิดของผู้เขียน ส่วนที่สองนำเสนอลักษณะเด่นที่ปรากฏในเยอแนลของผู้เขียนแต่ละคน เห็นได้ว่าสถานภาพความรู้ ทัศนคติ ความสนใจ อัจฉริยะ และความสามารถด้านภาษาที่แตกต่างกัน เป็นปัจจัยที่ทำให้เนื้อหา ลีลาภาษา กลวิธีการนำเสนอเนื้อหา ตลอดจนทัศนคติของผู้เขียนที่ถ่ายทอดออกมานั้นแตกต่างกันไปด้วย ความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนตัวตนของผู้เขียนแต่ละคนอย่างชัดเจน

การศึกษาลักษณะเด่นร่วมซึ่งทำให้เห็นภาพกว้างของงานประเภทเยอแนล มาสู่การศึกษาลักษณะเด่นเฉพาะซึ่งทำให้เห็นรายละเอียดการสร้างงานของผู้เขียนแต่ละคน แสดงให้เห็นว่างานที่จัดอยู่ในประเภทเดียวกัน แม้จะมีเอกภาพอยู่ภายใน “กรอบของประเภท” แต่ในกรอบดังกล่าวมีปัจจัยเรื่องความเป็นปัจเจกบุคคลเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้เยอแนลเกิดความหลากหลาย ลักษณะเหล่านี้สร้างเสน่ห์และสีสันให้แก่การศึกษาเรื่องประเภทวรรณคดี

บทที่ 5

คุณค่าของวรรณคดีประเภทเยอแนล

คุณค่าของวรรณคดีประเภทเยอแนลแบ่งเป็น 4 ด้าน ได้แก่ คุณค่าด้านวรรณคดี คุณค่าด้านความรู้ คุณค่าด้านการเมืองการปกครอง และคุณค่าด้านสังคมวัฒนธรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.1 คุณค่าด้านวรรณคดี

การศึกษาเยอแนลโดยใช้แนวคิดเรื่องการจัดประเภท แสดงให้เห็นว่าเยอแนลเป็นประเภทวรรณคดีย่อยของวรรณกรรมบันเทิงการเดินทางของไทยซึ่งรวมตัวบทที่มีเนื้อหาเป็นบันเทิงการเดินทางไว้ด้วยกันทั้งหมด ด้วยเหตุนี้บันเทิงการเดินทางจึงเป็นประเภทวรรณกรรม (Genre) ที่สำคัญและเป็นงานกลุ่มใหญ่

สภาพของเยอแนลในฐานะ “ประเภทย่อย” (Subgenre) คือ มีลักษณะร่วมกับงานอื่นที่เป็นสมาชิกอยู่ในกลุ่มวรรณกรรมบันเทิงการเดินทาง ในขณะที่เดียวกันก็มีลักษณะเฉพาะหรือกรอบของประเภทที่ทำให้สามารถจำแนกเยอแนลออกจากร้อยแก้วบันเทิงการเดินทางประเภทอื่นที่มีลักษณะร่วมกันได้ ด้วยเหตุนี้การอ่านเยอแนลด้วยความตระหนักว่าเป็นประเภทวรรณคดีหนึ่ง ย่อมทำให้ผู้อ่านพิจารณาตัวบทอย่างระมัดระวังและสังเกตตัวบทมากขึ้น กระบวนการที่เกิดขึ้นนี้ย่อมทำให้ความเข้าใจที่มีต่อตัวบทเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมด้วย กล่าวคือ อาจมีผู้เข้าใจว่าเยอแนลคืองานประเภทเดียวกันกับบันเทิงการเดินทางของราชการ แต่เมื่องานวิจัยแสดงให้เห็นว่าเป็นงานต่างประเภทกันโดยมีเรื่องความเป็นปัจเจกบุคคลและเจตนาในการเผยแพร่บันเทิงสู่ผู้อ่านทั่วไปเป็นเส้นแบ่ง ย่อมส่งผลให้ผู้อ่านพึงความสนใจไปที่เนื้อหาและลีลาภาษาที่แสดงความเป็นปัจเจกและตัวตนของผู้เขียนมากขึ้น จึงกล่าวได้ว่างานประเภทเยอแนลสร้างชนบการอ่านวรรณคดีขึ้นมาอีกชุดหนึ่งซึ่งแตกต่างกับการอ่านร้อยแก้วบันเทิงการเดินทางของราชการ จดหมาย บันเทิงส่วนตัวหรือบันเทิงการเดินทางอื่น ๆ ด้วย

การศึกษาเยอแนลในฐานะประเภทวรรณคดีทำให้ผู้วิจัยค้นพบตัวบทใหม่ ๆ ที่น่าสนใจจำนวนหนึ่งซึ่งหากมิได้ใช้กรอบของเยอแนลพิจารณาตัวบท งานเหล่านั้นอาจมิได้รับการกล่าวถึงและ

ไม่ได้แสดงให้เห็นคุณค่าที่อยู่ในตัวบทเลย ทั้งนี้เมื่อกล่าวถึงคุณค่าด้านวรรณคดีของเยอแนล ต้องทำความเข้าใจว่าเยอแนลเป็นบันทึกการเดินทางร้อยแก้วที่เกิดขึ้นในช่วงอิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยม และเป็นช่วงที่สังคมสยามเกิดการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงหลายด้าน ด้วยเหตุนี้แม้ว่าเยอแนลจะใช้กลวิธีทางวรรณคดีในการนำเสนอตัวบท กล่าวคือ ใช้ถ้อยคำภาษาที่มีศิลปะเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดเรื่องราว ทำให้เยอแนลมีลีลาภาษาที่สร้างอารมณ์สในการอ่านและทำให้ผู้อ่านเกิดความพึงพอใจ แต่คุณค่าด้านอารมณ์ก็มีใช้คุณค่าหลักของงานประเภทนี้ เพราะคุณค่าหลักของวรรณคดีประเภทเยอแนลอยู่ที่การให้ความรู้และสะท้อนสภาพความเป็นไปของบ้านเมืองในยุคที่เยอแนลเกิดขึ้น ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

5.2 คุณค่าด้านความรู้

ความรู้ที่ปรากฏในเนื้อหาของเยอแนลแบ่งเป็น 6 ด้าน ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ ด้านประวัติภาษา ด้านประวัติศาสตร์ ด้านโบราณคดี ด้านภูมิศาสตร์ ด้านคติชน และด้านธรรมชาติวิทยา

5.2.1 ให้ความรู้ด้านประวัติภาษา ความรู้ด้านประวัติภาษาที่ปรากฏในเยอแนลแบ่งเป็น 2 ประการ ได้แก่ เรื่องการใช้คำภาษาไทยในสมัยที่แต่งเยอแนลและเรื่องการใช้คำภาษาต่างประเทศในสมัยที่แต่งเยอแนล

5.2.1.1 เรื่องการใช้คำภาษาไทยในสมัยที่แต่งเยอแนล เยอแนลในขอบเขตการวิจัยเขียนขึ้นเมื่อประมาณ 90 – 140 ปีที่แล้ว (คำนวณจากปีที่ผู้วิจัยศึกษา) จึงแสดงให้เห็นการใช้ภาษาไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งแตกต่างกับภาษาไทยปัจจุบันทั้งด้านเสียงของคำและบริบทการใช้คำ กล่าวได้ว่าเยอแนลให้ความรู้เรื่องคำภาษาไทยในสมัยที่ตัวบทเกิดขึ้น 2 ประการ ได้แก่ ทำให้เข้าใจบริบทการใช้และความหมายของคำบางคำและทำให้เข้าใจบริบทการใช้และการออกเสียงคำบางคำ ดังนี้

5.2.1.1.1 ทำให้เข้าใจบริบทการใช้และความหมายของคำบางคำ ในเยอแนลมีคำจำนวนหนึ่งซึ่งปรากฏในบริบทการใช้แตกต่างกับในปัจจุบัน ถ้าผู้อ่านไม่เข้าใจความหมายและค้นหาคำเหล่านี้ใน *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* จะพบว่าความหมายและตัวอย่างการใช้คำที่ปรากฏในพจนานุกรมฯ มีความแตกต่างหรือไม่ครอบคลุมบริบทการใช้ที่ปรากฏในเยอแนล คำเหล่านี้มีทั้งคำศัพท์ทั่วไปและคำสแลง ดังนี้

1) คำศัพท์ทั่วไป หมายถึง คำที่ใช้สื่อสารความหมายนัยตรงหรือ
ใช้สื่อสารตามความหมายประจำคำ มิได้ใช้อย่างเปรียบเทียบหรือใช้เป็นคำสแลง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 คำว่า **ควน** มีบริบทการใช้ดังนี้

...ก่อนถึงบ้านบางมเตือ ข้ามท้ายควนบางบาง ควนแปลว่าเนินที่มีหินปน
ถ้าเรียกเนินหมายถึงไม่มีหินปน...

(ไปแหลมมลาญ, 2539ก: 3)

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมาย **ควน**
ว่า “(ถิ่น – ปักษ์ใต้) น. เนิน, เขาดิน. (ม.gual, guar)” (เข้าถึงได้จากออนไลน์) ความหมายดังกล่าวไม่
สอดคล้องกับที่ปรากฏในเยอแนลซึ่งผู้เขียนอธิบายความแตกต่างของ **ควน** และ **เนิน** อย่างชัดเจน
กล่าวคือ **ควน** เป็นเนินที่มีหินปน แต่ **เนิน** จะเป็นดินไม่มีหินปน ดังนั้น **ควน** จึงไม่ใช่เนินดินหรือเขา
ดิน แต่เป็นเนินหินหรือเขาหิน

ตัวอย่างที่ 2 คำว่า **ดาก** มีบริบทการใช้ดังนี้

...แลเคลื่อนกลาดไปด้วยขามแตกบ้าง บุบบี้บ้าง ดิดกันบ้าง กับทั้ง**ดาก**
ใหญ่น้อยสำหรับรองขามเมื่อเผาเคลือบ รูป**ดาก**ก็เหมือน**ดาก**พุ่มแต่กลาง
กลางทำด้วยดิน...

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(ไปพิษณุโลก, 2506: 58)

CHULALONGKORN UNIVERSITY

...**ดาก**รองขามก็ใช้ดินอย่างนั้น เขาใช้รองเมื่อเคลือบ เพื่อให้ไฟเดินได้
รอบตัว แลน้ำเคลือบไม่อาบติดกับพื้นที่วาง...

(ไปพิษณุโลก, 2506: 59)

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมาย
ดาก ว่า “(1) น. ปลายลำไ้ใหญ่ที่ทวารหนัก (2) น. ไม้สำหรับอุดกันตะบันหมากหรือสิ่งอื่นที่มีรูปร่าง
อย่างจุกไม้ก๊อก เช่น **ดาก**ตะบันหมาก **ดาก**พลุ, ไม้ลิ่มที่ตอกขั้วลูกขุนที่ตัดมาแล้ว เชื่อว่าทำให้ลูกเร็ว
ขึ้น.” (เข้าถึงได้จากออนไลน์) ความหมายดังกล่าวไม่ครอบคลุมการใช้ที่ปรากฏในเยอแนลซึ่งหมายถึง

ฐานสำหรับรองเครื่องปั้นดินเผาเมื่อจะนำเข้าเตาเผา ช่วยให้เครื่องปั้นดินเผาได้รับความร้อนทั่วถึงและ
น้ำยาเคลือบไม่อาบเลอะพื้นเตา

ตัวอย่างที่ 3 คำว่า **ตงุดตงิด** มีบริบทการใช้ดังนี้

...วันนี้เสด็จมายาท่านให้ดอกไม้มาห่อหนึ่ง คล้าย ๆ ดอกไผ่หน้าแต่กลีบบาง
สั้นกว่า มีกลีบล่างที่ขั้วด้วย มีกลิ่นหอมตงุดตงิด...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 73)

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมาย
ตงิด หรือ ตงิด ๆ ว่า “ก. เล็กน้อย, ทีละน้อย ๆ, (ใช้แก่ความรู้สึก) เช่น โกรธตงิด ๆ หิวตงิด ๆ.”
(เข้าถึงได้จากออนไลน์) คำว่า หอมตงุดตงิด ในบริบทข้างต้นสันนิษฐานว่า หมายถึง กลิ่นหอมเล็กน้อย
ผู้เขียนใช้คำดังกล่าวอย่างเสริมสร้อยว่า ตงุดตงิด เพื่ออธิบายกลิ่นของดอกไม้ มิได้ใช้แก่อารมณ์
ความรู้สึก

ตัวอย่างที่ 4 คำว่า **ตะครั้นตะครอ** มีบริบทการใช้ดังนี้

เวลาเย็นฝนตะครั้นตะครอ มีด อยู่ไม่สบายที่ในเรือน...

(เสด็จประพาสชวาคั้งหลัง, 2504ก: 98)

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมาย
ตะครั้นตะครอ ว่า “ว. อาการครั้นเนื้อครั้นตัวสะบัดร้อนสะบัดหนาวเวลาจะเป็นไข้หรือคล้ายจะเป็น
ไข้” (เข้าถึงได้จากออนไลน์) แต่ในย่อแนลผู้เขียนใช้คำว่า ตะครั้นตะครอ เป็นคำขยายฝน จึง
สันนิษฐานว่า ฝนตะครั้นตะครอ หมายถึง ฝนตกในลักษณะที่ชวนให้ไม่สบายหรืออาจทำให้เจ็บป่วย
เป็นฝนที่ตกไม่หนัก จึงทำให้อากาศอบอ้าว

ตัวอย่างที่ 5 คำว่า **แปลบปลาบ** มีบริบทการใช้ดังนี้

...แต่รู้แม่เลี้ยงมิดำ ในตาแปลบปลาบ ท่วงทีเพนนักเลง...

(เทียบวากว่าสองเดือน, 2516ก: 271)

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมาย แปลบ ว่า “(1)...ว. ปลาบ, แวบ, วาบ (ใช้แก่แสงสว่าง) เช่น ฟ้าแลบแปลบ (2) ว. อาการที่รู้สึกเจ็บ แวบแล่นเข้าไปในกาย, อาการที่รู้สึกวาบเข้าไปในหัวใจ, อาการที่สะดุ้งวับขึ้น.” และให้ความหมายคำ ว่า ปลาบ ว่า “ว. อาการที่รู้สึกแล่นวาบเข้าหัวใจ เช่น เจ็บปลาบ เลี้ยวปลาบ, โดยปริยายใช้เรียกโรคที่มีอาการเช่นนั้น.” (เข้าถึงได้จากออนไลน์) เห็นได้ว่า แปลบ และ ปลาบ เป็นคำที่ใช้เรียกอาการอย่างหนึ่ง แต่ในเยอแนลผู้เขียนใช้เป็นคำขยายดวงตาว่า ตาแปลบปลาบ เมื่อพิจารณาร่วมกับข้อความว่า “ท่วงทีเพนนักเลง” สันนิษฐานว่าหมายถึง ดวงตาแพรวพราวหรือตาเป็นประกาย ไม่หลบตาคน ไม่แสดงอาการเหนียมอาย หรือ ตาคมดู

ตัวอย่างที่ 6 คำว่า **เพ่นพ่าน** มีบริบทการใช้ดังนี้

...ในตำนานนั้น มีข้อความ**เพ่นพ่าน**ไม่สู้ติดต่อกัน แลเปนเปลือกมากกว่า
เนื้อ...

(ไปพิชญโลก, 2506: 42)

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมาย เพ่นพ่าน ว่า “ก. ไปมาอย่างปะปะ” (เข้าถึงได้จากออนไลน์) ปกติใช้แก่การเดินทางว่า เดินทางเพ่นพ่าน แต่ในเยอแนลผู้เขียนใช้คำว่า เพ่นพ่าน อธิบายข้อความในตำนานที่ตนอ่าน สันนิษฐานว่าหมายถึง เนื้อความกระจัดกระจาย ไม่ปะติดปะต่อกัน ไม่เป็นเนื้อความเดียวกัน สาระที่ได้จากตำนานจึงเป็นเรื่องปลีกย่อยหรือเปลือกมากกว่าสาระสำคัญ

ตัวอย่างที่ 7 คำว่า **ลืมตาอำปาก** มีบริบทการใช้ดังนี้

วันนี้ทำงานตลอดวันจน**ไม่ลืมตาอำปาก**เพื่อจะไ้ทำงานแล้วเส็ด...

(อินโดจีนฝรั่งเสส, 2486: 99)

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมาย ลืมตาอำปาก ว่า “ก. มีฐานะดีขึ้นกว่าเดิมพอทัดเทียมเพื่อน เช่น เดียวนี้เขาลืมตาอำปากได้แล้ว เขาลืมหน้าอำปากได้แล้ว, เมยหน้าอำปาก ก็ว่า.” (เข้าถึงได้จากออนไลน์) เห็นได้ว่าลืมตาอำปากใช้แก่ฐานะ แต่

ในเยอแนลผู้เขียนใช้ลืมหาปาก ในบริบทของการทำงาน สันนิษฐานว่าหมายถึง จดจ่อกับการทำงาน
อย่างมากเพื่อให้งานสำเร็จ

ตัวอย่างที่ 8 คำว่า **สำสอน** มีบริบทการใช้ดังนี้

...บ้ายไปคูพิพิธภัณฑ...มีของไม่สู้มากนักและจัดวางสำสอนไม่สู้เรียบร้อย...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 48)

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมาย
สำสอน ว่า “(1) ก.ปะปนโดยไม่เลือกเช่นในการคบค้าสมาคมหรือในการช่งเสพเป็นต้น เช่น สำสอน
ทางเพศจะเป็นเอดส์ไม่รู้ตัว อย่าสำสอนในการกินอาหาร. (2) ว.ที่ปะปนในลักษณะเช่นนั้น เช่น เที่ยว
สำสอน กินสำสอน.” (เข้าถึงได้จากออนไลน์) เห็นได้ว่าสำสอนเป็นคำที่ใช้แก่พฤติกรรม แต่ในเยอแนล
ผู้เขียนใช้สำสอนแก่การจัดวางสิ่งของในพิพิธภัณฑ สันนิษฐานว่าหมายถึง จัดวางปะปนกันโดยไม่แยก
ประเภท ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย

2) **คำสแลง** หมายถึง “ถ้อยคำหรือสำนวนที่ใช้เข้าใจกันเฉพาะ
กลุ่มหรือชั่วระยะเวลาหนึ่ง ไม่ใช่ภาษาที่ยอมรับกันว่าถูกต้อง. (อ. slang)” (พจนานุกรม ฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554: เข้าถึงได้จากออนไลน์) เมื่อพิจารณาจากรูปคำหรือการสะกดคำ เห็นได้
ว่าคำที่ถูกใช้เป็นสแลงมีความหมายประจำคำที่พจนานุกรมอธิบายไว้แล้ว แต่การใช้คำเหล่านี้ในฐานะ
สแลงทำให้ไม่สามารถแปลตามความหมายประจำคำได้ เพราะผู้เขียนใช้สื่อสารในความหมายพิเศษ
ผู้อ่านต้องสันนิษฐานความหมายจากบริบทการใช้ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 คำว่า **ช่างเถอะ** สันนิษฐานว่าหมายถึง (เรื่อง)ไม่จริง
(เรื่อง)โกหก มีบริบทการใช้ดังนี้

...ไปตลาดวันนี้ ใครจะเป็นคนโตเท่าพระยาเทเวศร์ไม่มี เพราะนั่งไปที่
สารถิ คนไหว้ตลอดทาง พอคล้อยหนอยหนึ่งก็จ้องเป็นตาเดียวกันไป จน
ตัวออกราคาญทำกัม ๆ เยย ๆ มันก็ไม่ฟัง คนที่จะได้เห็นเราคงจะไม่กว่า
ร้อยละ 2 ถ้าเป็นเอมเปอรุสเซียมีคนคอยทำร้าย พระยาเทเวศร์เป็นตาย
ก่อนแน่ ดูก็ขึ้นเหมือนกับฝรั่งเล่าเรื่องจีน ว่าแรกมีรถแก่งฝรั่งใหม่ ๆ ที่

สารสิทธิ์ไปรมินิศเตอร์นั่ง ในรถให้ขุนนางนั่ง องค์กรองปาขึ้นไปอยู่บนหลังคา
(แต่เห็นจะเป็นเรื่องช่างเถอะ)

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 86)

ในบริบทข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าถึงการประทับรถม้าพระที่นั่งเพื่อเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรรอบเมืองตะกั่วป่า ครั้งนั้นพระยาเทเวศร์นั่งตรงที่สารสิทธิ์ซึ่งเป็นตำแหน่งหน้ารถ เมื่อรถขับผ่านไปในเมือง ราษฎรจึงคิดว่าพระยาเทเวศร์เป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ทรงนึกถึงเรื่องเล่าเมื่อราชสำนักจีนเริ่มใช้รถม้าอย่างฝรั่งใหม่ ๆ ครั้งนั้นองค์จักรพรรดิเสด็จขึ้นไปประทับอยู่บนหลังคารถ เพราะเป็นตำแหน่งที่สูงเด่นที่สุด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่าเรื่องเล่านี้เป็น “เรื่องช่างเถอะ” หรือเรื่องไม่จริง เรื่องโกหก

ตัวอย่างการใช้อีกบริบทหนึ่ง ความว่า

ตื่นขึ้นเห็นเกาะหมากเล็กไปตกใจ ร้องสัญญาอนิจจา นึกว่าที่จำ
ได้แต่ก่อนนั้นยังเป็นเด็ก ตาเห็นเล็กเป็นโต แต่ครั้นเรือเยื้องเห็นโตขึ้น ค่อย
เบาใจ ดูที่จำอะไรไว้ก็เห็นจะไม่ผิดนัก หาไม่เล่า ๆ ไว้จะเป็นช่างเถอะไป
หมด...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 105)

ในบริบทข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าเหตุการณ์เมื่อทรงตื่นพระบรรทมแล้วทรงตกพระทัยที่ทอดพระเนตรเห็นว่าเกาะหมากเล็กลงไปกว่าที่เคยจำได้ แต่เมื่อเรือค่อยเคลื่อนไปจึงทรงเห็นว่าเกาะหมากยังเหมือนในความทรงจำ ทรงมีพระราชปรารภว่าความทรงจำของพระองค์ยังคงแม่นยำอยู่ ถ้าความทรงจำเลอะเลือนไป เรื่องที่เล่าไว้ในย่อแนลก็จะกลายเป็น “เรื่องช่างเถอะ” หรือเรื่องไม่จริง เรื่องโกหก

ตัวอย่างที่ 2 คำว่า **ตึกิน** สันนิษฐานว่าหมายถึง หลบ หรือ หนีไป
มีบริบทการใช้ดังนี้

...ตกลงเป็นเหมือนยังกะตุลครใบ้ ถ้าท้วงทีทำทางงามก็พอน่าดู เหมือน
อย่างเช่นโซโลและยกยา ถ้าเป็นละครโคราชเช่นนี้ ก็พันวิสัยที่จะทนอยู่ได้

นี่แหละละครนายบุศย์ไปเล่นเมืองฝรั่งใครมันจะดูได้ อยากรจะตีกินเสียแต่
พอหมดชุด...

(เสด็จประพาสชวาครั้งหลัง, 2504ก: 76)

ในบริบทข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรละครชวาที่บ้านระเด่นตำมะหงงแห่งเมืองบันดอง ทรงมีพระราชวิจารณ์ว่าตัวละครรำไม่งาม ทำให้ทรงเบื่อหน่ายและมีพระราชประสงค์จะ “ตีกิน” คือหลบออกมาเมื่อการแสดงชุดหนึ่งจบลง

ตัวอย่างการใช้อีกบริบทหนึ่ง ความว่า

...เมื่อเสร็จการรำเสริมปีแล้วก็เลี้ยงส่งอีกครั้งหนึ่ง เป็นธรรมเนียมของ
สุลต่าน ถ้าโต๊ะเล็กข้างหน้ายังไม่ได้ยกเป็นกลับไม่ได้...เมื่อคราวก่อนเรา
เหนื่อยเต็มที ต้องไกลไปดูพิณพาทย์ แล้วตีกินมาได้คราวหนึ่ง...

(เสด็จประพาสชวาครั้งหลัง, 2504ก: 190)

ในบริบทข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินไปที่วังของสุลต่านแห่งเมืองยกยา หลังจากทอดพระเนตรการแสดงเสริมปีแล้วมีการเลี้ยงพระกระยาหาร แต่ธรรมเนียมการเลี้ยงโต๊ะอย่างชวามีพิธีรีตองมาก ใช้เวลานาน ทรงเล่าว่าครั้งก่อนต้องแกล้งทำที่เข้าไปดูเครื่องพิณพาทย์ แล้วจึง “ตีกิน” หรือ หลบออกมาเสียได้

ตัวอย่างการใช้อีกบริบทหนึ่ง ความว่า

...ไปตรวจออฟฟิศไปรษณีย์โทรเลข เปนเรือนฝากระดานมุงจากเล็ก
พนักงานมีเงินบุญ มาแต่ศก 118 อยู่ไซยา มานี้ 120 เปนคนหนึ่ง ๆ แลกแล้ว
มาก แต่ทำการดี ผู้ช่วยไม่มี เพราะส่งมาให้ไม่ทำการ ตีกินไปเสียดกรุงเทพฯ
ชื่อนายขาว...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 2)

ในบริบทข้างต้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเล่าเหตุการณ์เมื่อครั้งเสด็จไปตรวจสำนักงานโทรเลขที่ชุมพร ทรงกล่าวถึงพนักงานชื้อบุญ เป็นคนทำงานดี แต่ไม่มีผู้ช่วย เนื่องจากผู้ช่วยที่ส่งตัวมานั้น ไม่ยอมทำงาน “ตีกิน” หรือหนีไปอยู่กรุงเทพฯ

ตัวอย่างที่ 3 คำว่า **นุ่ง** สันนิษฐานว่าหมายถึง แกล้ง ในความหมายว่า ทำให้เดือดร้อนรำคาญ มีบริบทการใช้ดังนี้

...พระอัครภูมคตว่าอยากจะให้มีเรือธงข้างเดิตรงไปเมืองจีน เพราะเจ้าหล่อนโกรธเรื่องจะรับเงินมาจากเมืองจีนต้องไปเกลี้ยกล่อมคนรับ เสียค่าระวางเรือและค่ากินให้ก่อน ต่อมาทำการได้ค่าจ้าง เก็บค่าจ้างใช้หมดแล้ว จึงเป็นฟรี ในชั้นหลังนี้เขาตั้งเรื่องตรวจเจ๊กขึ้น พอมาถึงพูดว่าคนที่ขึ้นทำอังกฤษแล้วเป็นฟรี พวกจีนที่รู้ว่าจะโกงได้ก็โกงไปเสียหมด ถ้าที่จะสมัครมากี่เกณฑ์ให้ทำสัญญา ครั้นตกลงจะทำสัญญา ก็เกลี้ยกล่อมเอาตรง ๆ ว่าเมืองระนองเป็นธงไทย เขาจะทำตามสัญญาหรือไม่ทำข้าว่าไม่ได้ ให้ไปอยู่ลารตเกิดเป็นเมืองของเรา ๆ จะรับเป็นธูระ คนก็แตกหมด จนคนจีนที่จะเข้ามาในเมืองเหล่านี้ไม่มีใครได้ การที่อังกฤษทำเช่นนี้เป็นเรื่องกันทาส แต่เป็นการนุ่งในตัวได้ด้วย พวกระนองเดือดร้อนเต็มที คนก็ไม่ได้ แล้วขาดทุนเรื่องที่ทำตรงด้วย จึงอยากจะมีเรือตรงไปตรงมา ไม่แวะสิงคโปร์ปึงง เป็น การนุ่งแก้บัง.

(เสด็จประพาสรอบแหลมมละยา, 2475: 44)

ในบริบทข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าเหตุการณ์เมื่อครั้งพระอัครภูมคตร้องเรียนให้สยามมีเรือไปรับแรงงานจีนเข้ามาเองโดยไม่ต้องจ้างนายหน้า เนื่องจากเรือของนายหน้าต้องเข้าเทียบท่าที่เมืองสิงคโปร์หรือเมืองปึงงก่อนมาถึงสยาม ที่เมืองนั้นอังกฤษมักส่งคนมาเกลี้ยกล่อมแรงงานจีนให้ทำงานกับอังกฤษแทนสยาม ทำให้แรงงานส่วนใหญ่หนีไปเข้ากับอังกฤษ ที่อังกฤษทำเช่นนั้นเพราะป้องกันการค้าทาส แต่ก็เป็นการ “นุ่ง” หรือแกล้งสยามให้ได้รับความเดือดร้อนด้วย พระอัครภูมคตจึงต้องการให้มีเรือสยามไปรับแรงงานมาเอง เพื่อเป็นการ “นุ่ง” หรือแกล้งอังกฤษคืนบ้าง

ทั้งนี้คำว่า **นุง** ยังมีอีกความหมายหนึ่ง สันนิษฐานว่าหมายถึง จงใจ
ทำให้ผิดจากความจริง มีบริบทการใช้ดังนี้

...พระยาตรังกานูบอกกับหมอสายว่า เงินที่พระราชทานคราวก่อนนั้นเอง
ได้มาทำเรือนนี้ หมอสายแก้วว่า การที่เราสั่งให้แจกคนทำการนั้น จะไม่
เข้าใจก็น่าสงสัยอยู่ เมื่อครั้งไฟไหม้ถึงกับมีตราออกมาด้วยให้แจกเงิน
ราษฎร ก็เอาไว้ทำเรือนอยู่เสียเหมือนกัน หนังสือมีเป็นสำคัญจะเข้าใจ
ผิดอย่างไรได้ ชันอยู่หน่วยหนึ่งที่ถ้านุงจริง แล้วทำไมจึงจะมาบอกเราหน้า
เฉยตาเฉย มันอย่างไรชอบกลอยู่...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมละยู, 2475: 330 – 331)

ในบริบทข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่า
ถึงเหตุการณ์เมื่อพระยาตรังกานูกราบทูลให้ทรงทราบว่าได้นำเงินที่รับพระราชทานเมื่อคราวก่อนมา
ทำพลับพลารับเสด็จ แต่เงินที่พระราชทานมานั้นมีเอกสารกำกับชัดเจนว่าให้แจกราษฎรที่มาช่วยทำ
การ พระยาตรังกานูกลับนำไปใช้ในการอื่น ทำให้ทรงสงสัยว่าถ้าพระยาตรังกานู “นุง” หรือจงใจทำ
ให้ผิดไปจากรับสั่งแล้ว เหตุใดจึงมากราบทูลให้ทรงทราบด้วยตนเองอย่างหน้าตาเฉย

อาจกล่าวได้ว่า **นุง** ใช้แทนคำว่า **แกล้ง** แต่ต้องพิจารณาจากบริบท
ว่า **แกล้ง** ในที่นั้นหมายถึง **แกล้ง** ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนรำคาญ หรือ **เสแสร้ง** **แกล้ง** ทำให้ผิดจากความจริง
ตัวอย่างที่ 4 คำว่า **หยอด** สันนิษฐานว่าหมายถึง ประทับใจ พอใจ
ชื่นชม มีบริบทการใช้ดังนี้

...มีที่เราหยอดมากอยู่สามหน้าต่าง ๆ ช่องตะวันออกเฉียงเหนือเห็นเขา
ซ้อนกันเป็นหลายชั้น งามเป็นที่ 1 ช่องเหนือเห็นที่ต่ำเป็นนาเป็นทุ่ง งาม
เป็นที่ 2 หน้าต่างตะวันออกเฉียงใต้เห็นเขาเหมือนกัน แต่คลาไปเป็นที่ 3
เป็นอันได้ชมรสรูปภาพที่เห็นภูเขางาม ๆ สมประสงค์...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมละยู, 2475: 54 – 55)

ในบริบทข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
“หยอด” หรือทรงพอพระราชหฤทัยที่วัดที่ได้อุดพระเนตรจากหน้าต่างของพลับพลาที่ประทับ
แต่ละหน้าต่างมองเห็นทัศนียภาพที่งดงามแตกต่างกันไป

ตัวอย่างการใช้อีกบริบทหนึ่ง ความว่า

เรามาหยอดแต่เรื่องน้ำมันพร้าว มันสว่างกว่าอายน้ำมันเรียวของ
เราจริง ๆ ไม่ต้องเติมต้องแต่งจนรุ่ง

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 87)

ในบริบทข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
“หยอด” หรือทรงพอพระราชหฤทัยน้ำมันมะพร้าว เนื่องจากให้แสงสว่างได้ดีและยาวนาน ทำให้ไม่
ต้องเติมน้ำมันบ่อย ๆ

ตัวอย่างการใช้อีกบริบทหนึ่ง ความว่า

ออกจากแรพพิลสกูลไปที่วังโลไซมิสสกูล เป็นของพวกอเมริกัน
เรียกรายพวกจีนพ่อค้าตั้งขึ้น ดูพวกจีนมีพระยาอนุกุลเป็นต้นหยอดสกูลนี้
มาก...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 283)

ในบริบทข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
กล่าวถึงการเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรโรงเรียนชื่อ “วังโลไซมิสสกูล” ทรงเล่าว่าพระยา
อนุกุลซึ่งเป็นขุนนางจีน “หยอด” คือ พอใจหรือชื่นชมโรงเรียนนี้มาก เนื่องจากเป็นโรงเรียนที่สร้างขึ้น
ด้วยเงินทุนของพ่อค้าจีน

กล่าวได้ว่าการใช้คำสแลงซึ่งเป็นถ้อยคำหรือสำนวนที่ใช้กันเฉพาะ
กลุ่มในระยะเวลาหนึ่ง สามารถสื่อสารความหมาย สร้างอารมณ์ร่วม และทำให้เกิดความใกล้ชิด
ระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่านที่เข้าใจความหมายของคำสแลงเหล่านั้นร่วมกัน อย่างไรก็ตาม การใช้คำสแลง
อาจเป็นอุปสรรคต่อผู้อ่านในยุคหลังซึ่งต้องอนุมานความหมายจากบริบทการใช้หรืออาศัยคำอธิบาย

จากคนในยุคที่ใช้คำสแลง กระนั้นการใช้คำสแลงในขอนแก่นก็สร้างชีวิตชีวาให้แก่ตัวบท แสดงลักษณะ
บันทึกของปัจเจก ตลอดจนความน่าสนใจของภาษาไทยต่างสมัยด้วย

5.2.1.1.2 ทำให้เข้าใจบริบทการใช้และการออกเสียงคำบางคำ การใช้คำ
ในขอนแก่นแสดงให้เห็นว่ามีคำบางกลุ่มที่ออกเสียงแตกต่างกับปัจจุบัน เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลง
เสียง แต่เมื่อพิจารณาบริบทการใช้พบว่าความหมายของคำยังคงเดิม ทั้งนี้ *พจนานุกรม ฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* มักมิได้ให้ข้อมูลว่าคำใดมีการเปลี่ยนแปลงเสียงหรือออกเสียงเป็นอย่าง
อื่นได้อีก ด้วยเหตุนี้การปรากฏใช้ในขอนแก่นจึงแสดงให้เห็นว่าในอดีตคำเหล่านั้นเคยออกเสียงอย่างไร
เช่น

ตัวอย่างที่ 1 คำว่า **กำหล่ำ** มีบริบทการใช้ดังนี้

...เมื่อหมดกาแฟแล้วไปไหนเข้าโกซ ต่อไปมีมัน มีกำหล่ำบ้าง...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 314)

กำหล่ำ หรือ กะหล่ำ หมายถึง “ชื่อไม้ล้มลุก...มีหลายพันธุ์ เช่น กะหล่ำปลี
กะหล่ำใบ...กะหล่ำดอกกะหล่ำต้น...กะหล่ำดาวหรือกะหล่ำหัวลำต้น...และกะหล่ำปม” (*พจนานุกรม
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*: เข้าถึงได้จากออนไลน์)

ตัวอย่างที่ 2 คำว่า **แคงคก** มีบริบทการใช้ดังนี้

...เสียงเจ้าพวกแคงคกกบเขี่ยตะไคร้ร้องเอ็ดไปทั้งนั้น...

(เสด็จประพาสชวาครั้งหลัง, 2504ก: 114)

แคงคก หรือ คางคก หมายถึง “น. ชื่อสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก...รูปร่างคล้าย
กบ ผิวหนังเป็นตุ่มขรุขระ ภายในตุ่มมียางเหนียวซึ่งมีพิษต่อเนื้อเยื่ออ่อน เรียกว่า ยางขาว...”
(*พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*: เข้าถึงได้จากออนไลน์)

ตัวอย่างที่ 3 คำว่า **ถ้วระสง** หรือ **ยะสง** มีบริบทการใช้ดังนี้

...แต่ในเวลานี้ทำน้ำมันถั่ว ๆ นั่นคือถั่วดินที่เราเรียกถั่วระสงหรือยะสง
 นั่นเอง...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 286)

ถั่วระสง/ยะสง หรือ ถั่วลิสง, ถั่วยี่สง หมายถึง “น. ชื่อถั่ว...มีฝักอยู่ที่ใต้ดิน, ถั่ว
 ยี่สง ก็เรียก.” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: เข้าถึงได้จากออนไลน์)

ตัวอย่างที่ 4 คำว่า **ทะเลิกทะเลาก** มีบริบทการใช้ดังนี้

...พวกเจ้านายที่ทะเลิกทะเลากอยู่นั้น ตกลงเป็นเขารูท่วงที่ เห็นจะมาเกิด
 ความจึงได้กันเสีย [หมายถึง กันให้ออกไปเสีย – ผู้วิจัย]...

(เสด็จประพาสชวาครั้งที่ 2, 2504ก: 114)

ทะเลิกทะเลาก หรือ ทะเล่อทะเล่า หมายถึง “ว. อาการที่ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่าง
พรวดพราดโดยไม่ถูกกาลเทศะหรืออย่างไม่ระมัดระวัง เช่น เดินทะเล่อทะเล่าเข้าไปในที่ประชุม...”
 (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: เข้าถึงได้จากออนไลน์)

ตัวอย่างที่ 5 คำว่า **ไนหน้า** มีบริบทการใช้ดังนี้

...ที่ลพบุรีมีกองไนหน้าหลวง ขึ้นอยู่ในเจ้าพระยายมราช ปลุกที่ไนวังและ
 ริมวัง ได้มาส่งปีละมาก ๆ ทุกปี...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 14)

ไนหน้า หรือ น้อยหน้า หมายถึง “น. ชื่อไม้พุ่มหรือไม้ต้นขนาดเล็ก...ผลสี
 เขียว ผิวฉุนเป็นตา ๆ เนื้อในผลหนาขาว รสหวาน มีเม็ดมาก.” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน
 พ.ศ. 2554: เข้าถึงได้จากออนไลน์)

ตัวอย่างที่ 6 คำว่า **ไนโหน่ง** มีบริบทการใช้ดังนี้

...มีต้นขนุน ต้นไนโหน่งกำลังลูกตก...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 172)

ไน้โหน่ง หรือ น้อยโหน่ง หมายถึง “น. ชื่อไม้ต้นขนาดเล็กหรือขนาดกลาง... ดอกคล้ายดอกน้อยหน่า แต่ผลโตกว่า เปลือกบางแต่เหนียว ค่อนข้างเรียบ ไม่นูนเป็นตา ๆ สีเขียวจาง ๆ ปนสีแดงเรื่อ ๆ เนื้อในผลหนาขาว รสหวานไม่สนิทเหมือนน้อยหน่า มีเม็ดมาก.” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: เข้าถึงได้จากออนไลน์)

ตัวอย่างที่ 7 คำว่า **แมงคุด** มีบริบทการใช้ดังนี้

...ผลไม้ของสวนมีราคา หมายก มะพร้าว ทุเรียน **แมงคุด** มะปราง เป็นมาก

ผลไม้อื่น ๆ นั้นก็มีเหมือน ๆ กับที่กรุงเทพฯ แต่ไม่มากนัก...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 118)

แมงคุด หรือ มังคุด หมายถึง “น. ชื่อไม้ต้น...ผลกลม เมื่อแก่สีแดงคล้ำ เปลือกมีรสฝาดใช้ทำยาได้ เนื้อในขาว รสหวานอมเปรี้ยว.” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: เข้าถึงได้จากออนไลน์)

ในตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าเยอแนลบันทึกการใช้และการออกเสียงคำในสมัยที่แต่ง จึงให้ความรู้เรื่องคำที่มีเสียงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมและน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาภาษาศาสตร์ด้วย

5.2.1.2 เรื่องการใช้คำภาษาต่างประเทศในสมัยที่แต่งเยอแนล คำภาษาต่างประเทศที่ปรากฏใช้ในเยอแนลแบ่งเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกคือ การใช้คำภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส อีกกลุ่มหนึ่งคือ การใช้คำภาษาชวาและภาษามลายู

5.2.1.3.1 การใช้คำภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส พบทั้งการใช้คำทับศัพท์และการสะกดใช้ตามภาษาต้นทางโดยตรง

1) การใช้คำทับศัพท์ ปรากฏในเยอแนลทุกเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระนิพนธ์เยอแนลของพระบรมวงศานุวงศ์เป็นต้วบทที่ปรากฏคำทับศัพท์จำนวนมาก คำที่พบมีทั้งการทับศัพท์ตามเสียงที่ได้ยิน เช่น คำทับศัพท์ในเยอแนลของนางคร้ามซึ่งผู้เขียนออกตัวไว้ตั้งแต่แรกว่าไม่มีความรู้ภาษาอังกฤษด้วยเหตุนี้ นายครามจึงจดคำทับศัพท์ตามเสียงที่ได้ยิน เช่น exhibition เป็น “เอชวีเซ่น” insurance

เป็น “อินชิลัน” ส่วนการถอดเสียงคำทับศัพท์โดยอาศัยรูปสะกดร่วมด้วยพบมากใน พระราชนิพนธ์
เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามถอดคำให้ใกล้เคียงกับการออก
เสียงและการสะกดในภาษาเดิมมากที่สุด เช่น Artificial ทรงถอดเป็น อาติพิเซียล, Grammar ทรง
ถอดเป็น แกรมมาร์ Spell ทรงถอดเป็น สเปลล์

คำทับศัพท์ที่ใช้มีวงศัศัพทก่อนข้างกว้าง ในที่นี้จะยกตัวอย่างให้
เข้าใจง่ายโดยแบ่งเป็น 3 กลุ่มคือ ทับศัพท์ค่านาม ทับศัพท์คำกริยา และทับศัพท์คำขยาย ดังนี้

ก. ทับศัพท์ค่านาม เช่น

ตัวอย่างที่ 1 คำว่า Altar หมายถึง แท่นบูชา

...ที่นี้เลยเชื่อใจแน่ว่าที่นี้เป็นเทวสถานแท้ไม่ใช่วัด เดินย้อนออกมามุขโถง
หนโบสถ์อีก ด้วยสงสัยอลตุลเล็ก ว่าจะเป็นที่บูชาอะไร ดูก็คิดไม่ออก...

(ไปพิชฌโลก, 2506: 91)

ตัวอย่างที่ 2 คำว่า Botanical garden หมายถึง สวนพฤกษศาสตร์

เขตร้อน

เย็นไปสวนโบเตนนิกกัลกาเดนที่แดงกลิ้ง ผู้หญิงไปด้วย จำทางได้
ถนัด ดูกว้างกว่าแต่ก่อนมาก เดิมเห็นมีต้นไม้เป็นเทือกยาว แต่เดี๋ยวนี้
เรียบร้อยหมดจดขึ้น...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 279)

ตัวอย่างที่ 3 คำว่า Cabin หมายถึง ห้องโดยสาร (บนเรือ)

...แท้ที่จริงห้องหุ่ยออกจะดีด้วยผิดกับแบบไนเรือของอังกริต มีหน้าต่างใหญ่
ลมพัดเย็น ที่ทางไม้ค้ำแคบนัก ห้องเคบินเห็นจะต่อเอาภายหลัง เพราะดู
ฝีมือออกจะไม่เรียบร้อย...

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 1)

ตัวอย่างที่ 4 คำว่า Certificate หมายถึง ใบรับรอง

...นักเรียนเหล่านี้เก็บเอาพวกเทือกเถาเรียนต์ต่าง ๆ แลพวกเวทนา⁴⁹ มา
ฝึก เซอติพีเกตที่ได้รับเป็นที่แนะนำให้ได้ราชการ แต่ไม่ได้สอนภาษา
วิลันดา...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 121)

ตัวอย่างที่ 5 คำว่า Directory strait settlement หมายถึง สา
รบบการตั้งถิ่นฐานในช่องแคบ (มะละกา)

เรื่องราวเก่าใหม่ของเมืองแปร์กมีในไคเรกตอริสเตรดเสตลเมนต์
จะเอามาว่าจะยาวไป แต่ได้เคยเป็นของเราครั้ง 1 เมื่อปี 1818...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 241)

ตัวอย่างที่ 6 คำว่า Exhibition หมายถึง นิทรรศการ

...ข้าพเจ้าพิเคราะห์ดูเหมือนอย่างทีในเอชวีเช่นนั้น ควรที่จะชมเชยต่าง ๆ
ทั้งของทั้งคน ของหรือก็มากอย่างที่สุด แต่คนที่เข้าดูในนั้น ในวันเสาร์อยู่
ในหมื่นเศษ...

(ราชสำนักพระนางวิกตอเรีย, 2478: 81)

ตัวอย่างที่ 7 คำว่า Grammar หมายถึง ไวยากรณ์

...มีเสากลักเขียนหนังสือไว้แต่อ่านยากเต็มที ไม่ถูกแกรมมาร์ด้วยเป็นมอญ
พูดไทย แต่พอเข้าใจความได้โดยอนุมานว่าเป็นที่พรมแดนเมืองท่าตะกั่ว
กับเมืองลุ่มลุ่มต่อกัน...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 110)

ตัวอย่างที่ 8 คำว่า Insurance หมายถึง การประกันภัย

⁴⁹ ทรงหมายถึงพวกข้าราชการชาวที่เรียกว่า เวดานา

...และประเทศยุโรปนั้นมีแต่ตีกรามก็จริง แต่อัคคีภัยนั้นมีเสมอ แต่ว่าเขา
 ไม่มีความวิตกอย่างบ้านเรา เพราะเขารับอินชัลันทั้งปีทั้งชาติ แต่มูลราคานั้น
 นั้นตามมากตามน้อย...

(ราชสำนักพระนางวิคตอเรีย, 2478: 78)

ตัวอย่างที่ 9 คำว่า Lunatic asylum หมายถึง โรงพยาบาลผู้ป่วย

ทางจิต

...ออกจากที่นั่นไปลูนาดิกอะไซล์มโรงเลี้ยงบ้า...ที่โรงนี้ทำเปนหลัง ๆ ห่าง
 ๆ มีหลังคาฉนวนเดิรตลอดถึงกัน...เขาพาไปแต่ที่ไม่คลั่งมาก ปล่อยเดิร
 เพ้นฟ่านอยู่...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 83)

ตัวอย่างที่ 10 คำว่า Quarantine station หมายถึง จุดคัดกรอง

และคำว่า Plague หมายถึง กาฬโรค

...บ่าย 5.10 เข้าอ่าวภูเก็จมีเรือตเกียงที่ปากอ่าว มีคออรันตินสเตชันที่
 นั้นด้วย สำหรับตรวจโรคเปลือกแกจันกุลีที่บรรทุกเข้าเมือง...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 8)

ข. ทับศัพท์คำกริยา เช่น

ตัวอย่างที่ 1 คำว่า Report หมายถึง รายงานให้ทราบ

...เราจึงนัดว่าให้พาพวกฟ้องมาที่พระแท่นจะปลุกให้⁵⁰ มันยังถามว่า
 จะต้องเสียอะไรบ้างหรือไม่ต้องเสีย ครั้นวันนี้หมอสายมารีโปตว่า พวก
 กะเหรียงนั้นได้มาปลุก 16 คน มีรูปเขียนมาบูชาหมอด้วย...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 59 – 60)

ตัวอย่างที่ 2 คำว่า Reveal หมายถึง แสดงให้ดู

⁵⁰ หมายถึงปลุกผี

...เขายังมีอะไรอีกหลายอย่างรวมทั้งเรือกสวนด้วย แต่เวลาไม่พอ ด้วย
 สุลต่านมากอยอยู่ที่อาลุนอาลุน⁵¹ จะรีวิวดูให้ดู...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 200)

ตัวอย่างที่ 3 คำว่า Spell หมายถึง สะกด

...เมืองไทรโยคนี่เขียนชื่อสเปลล์หลายอย่างกันนัก มีอรรถกถาฎีกาแก้ไป
 ต่าง ๆ ที่เขียนว่าไชโยค สกตตัว (ค) คิดดั่งนี้มีบ่อย ๆ ในหนังสือพงสาว
 ดารบ้าง ในลิลิตเตลงพ่ายบ้าง...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 150)

ค. ทับศัพท์คำขยาย เช่น

ตัวอย่างที่ 1 คำว่า Artificial หมายถึง ที่ทำเลียนแบบ

...แต่พิเคราะห์ดูมิใช่ศิลาแลงอย่างเช่นเคยใช้ในที่อื่น ต่อยออกก็เป็นกรวด
 เม็ดกลม ๆ ดำ ๆ คล้ายกับกรวดที่ทุ่งนาคราช จะประสมปูนหรือสิ่งใดตัด
 เป็นแผ่นอิฐ สีแดงคร่ำ ๆ เหมือนศิลาแลง ดูเป็นอาติพิเซียล มิใช่ศิลาแลง
 จริง...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 100)

ตัวอย่างที่ 2 คำว่า Empty – handed หมายถึง ไม่ได้อะไรติดมือ

มาเลย

...วันนี้เราได้ยินนกรระแวนร้องเพราะ เมื่อวานนี้นักกั้งเขนพูดจ้อเหมือน
 นกศรีบูรณ วันนี้ในการยิงนกอยู่ข้างจะสนุกหน่อยหนึ่ง แต่สนุกอย่างเอมปิ
ติแฮนด์...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 105)

ตัวอย่างที่ 3 คำว่า Fashionable หมายถึง ที่ได้รับความนิยม

⁵¹ หมายถึงสนามใหญ่อย่างสนามหลวงในกรุงเทพฯ

...พระยาสุวรรณโลกที่ชื่อนาค บ้านอยู่วังไม้ขจร ได้เปนพญาขึ้นกัว่าราชการ
อยู่ที่บ้าน วังไม้ขจรจึงเปนเมือง นี้ก็ตามแบบเก่าที่เลว ตั้งออฟฟิศที่บ้านเปน
แพชเนเบิลอยู่คราหนึ่ง...

(ไปพิชญโลก, 2506: 70)

ตัวอย่างที่ 4 คำว่า Interesting หมายถึง น่าสนใจ

...เราไม่ได้ไปดูที่เขา ไม่ทราบว่าเป็นอย่างไร แต่เห็นว่าจะไม่เป็นอินเตอร์เร
สติงอันใด ผู้ที่ไปก็ไม่เห็นมาเล่ามาชม...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 62)

ตัวอย่างที่ 5 คำว่า Private หมายถึง ส่วนตัว

วันนี้ให้ไปจัดการกินเช้าที่แรฟฟิลโฮเตลเป็นไพรเวตไม่ให้ใครรู้
เพราะเรายังไม่เคยไปที่โฮเตลแห่งใดเลย 2 ทุ่มดินเนอร์ 10 คนด้วยกัน...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 276)

2) การสะกดใช้ตามภาษาต้นทางโดยตรง การใช้คำภาษาอังกฤษ

และฝรั่งเศสโดยสะกดตามอักขรวิธีของภาษานั้น ๆ โดยตรง ปรากฏเฉพาะในพระนิพนธ์เยอแนลของ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงมีความรู้ทั้งภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส
เนื่องจากเคยเสด็จไปศึกษาใน 2 ประเทศนั้น คำที่ปรากฏส่วนใหญ่เป็นชื่อเฉพาะของบุคคล ห้างร้าน
หรือชื่อบ้านนามเมืองซึ่งงานวิจัยได้นำเสนอไว้ในหัวข้อ 4.2.4.2 ลักษณะเด่นด้านการสะกดใช้คำ
ภาษาต่างประเทศในพระนิพนธ์เยอแนลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน

การใช้คำทับศัพท์ภาษาตะวันตกในเยอแนลเป็นส่วนหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็น
เห็นการรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชนชั้นปกครอง คำทับศัพท์ที่ปรากฏ
จำนวนมากในพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระนิพนธ์
เยอแนลของพระบรมวงศานุวงศ์ แสดงให้เห็นว่าทรงมีความรู้ภาษาต่างประเทศเป็นอย่างดี ส่วนใน
งานเยอแนลของข้าราชการและราษฎร แม้จะปรากฏคำทับศัพท์จำนวนไม่มาก แต่ก็แสดงให้เห็นว่า
วัฒนธรรมตะวันตกมีอิทธิพลต่อทุกชนชั้นในสังคมสยาม

5.2.1.3.2 การใช้คำภาษาชวาและภาษามลายู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองประเทศราชมลายูของสยามและเกาะชวาหลายครั้ง พระราชนิพนธ์เยอแนลที่บันทึกการเสด็จประพาสตามเส้นทางดังกล่าว จึงมีการใช้คำทับศัพท์ภาษาชวาและภาษามลายูด้วย เช่น กราตน หมายถึง วัง อาลูน – อาลูน หมายถึง สนามใหญ่อย่างสนามหลวง กระบัก หมายถึง พิธี บัดโดโย หมายถึง นางรำ บางครั้งทรงบันทึกความแตกต่างของการใช้คำภาษาชวากับภาษามลายู หรืออธิบายความสัมพันธ์กับคำในภาษาไทยด้วย เช่น

ตัวอย่างที่ 1 คำว่า **กุนุง บุเก็จ** ทรงอธิบายว่า

...ตรงเข้าไปทอดที่ตรงเขาสูงเรียกกุนุงรายา ในแผนที่ว่า 2952 ฟิต คำที่เรียกกุนุงนี้เป็นสำหรับเขาสูง บุเก็จเป็นสำหรับเขาเตี้ย...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 140)

ตัวอย่างที่ 2 คำว่า **กุสุม กุสุโม บุษบา ปุศปา ปุศโป** ทรงอธิบายว่า

...ว่ากันถึงเรื่องคำปุศโปหรือปุศปา คือบุษบานั่น ตามคำชวามาหมายเอาต้นไม้อย่างหนึ่ง พาไปดูที่ต้น เปนต้นบุษบานากเรานี่เอง ถ้านางบุษบาชื่อนั้นจริง ก็ชื่อ บุษบานาก ไม่ใช่เป็นชื่อบุษผาดอกไม้ทั่วไป คำที่ใช้เหมือนบุษบานั่นชวาใช้กุสุโมหรือกุสุมแทน...

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 345)

ตัวอย่างที่ 3 คำว่า **กู ตวนกู ยำตวน อองกู** ทรงอธิบายว่า

เราถามถึงคำที่เรียกว่าตวนกูกับองกูเหมือนกันหรือไม่ เขาว่าองกูเป็นยศข้างพวกแประไซ่ ข้างนี้ไซ่ตวนกู ๆ นั้นก็ไซ่เฉพาะแต่ตัวเจ้าเมืองนอกนั้นเป็นแต่กูเปล่า คำยำตวนนั้นไซ่เฉพาะแต่ที่เป็นสุลต่าน ๆ เช่น กลันตันและยะโฮ ที่ไม่ใช่ตระกูลเก่าก็ไม่รับเป็นยำตวน...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 152)

ตัวอย่างที่ 4 คำว่า **ตุนาหงัน ปัจจาหงัน** ทรงอธิบายว่า

...ถามว่าได้ตุนาหงัน [หมั้นหมายไว้เพื่อแต่งงาน – ผู้วิจัย] แล้วหรือยัง แกว
ว่าคำตุนาหงันนั้นเป็นภาษามลายู ช่างชาวใ้ว่า ปัจจาหงัน...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 182)

ตัวอย่างที่ 5 คำว่า **มกัณบินัง มกัณลิลี สลา ลิลี** ทรงอธิบายว่า

คำที่เรียกว่า **สลา** ไปแปลว่าหมากในเรื่องอิเหนานั้นไม่ถูก คือ **ลิลี**
แปลว่าพลู คำที่ชวนกันว่าให้กินหมากเหมือนมลายูว่า **มกัณบินัง** นั้น ใน
ชาวไม่มี ถ้าจะชวนกันก็ชวนว่า **มกัณลิลี** คือให้กินพลูทั้งสิ้น สลากับลิลีเป็น
คำเดียวกัน ที่สุดจนคำที่เรียกว่า พระศรีของเรา ซึ่งจะแปลเป็นไทยฤๅมคร
ไม่ได้ทั้งนั้น คงจะเป็นลิลีพลูเสียแล้ว...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 110 – 111)

ตัวอย่างที่ 6 คำว่า **ละคร ละเคิน** ทรงอธิบายว่า

...การรับรองก็ตั้งพิธีตามแบบที่กล่าวมาแล้ว มีลึงนตรีโย คือ ตรงกับคำว่า
ละคร เขาเรียก**ละเคิน**เปล่า ๆ ก็เรียก แปลว่าเล่นซ้ำ ๆ คำที่เราเรียกว่าเล่น
ละครคือไปจากนี้ มีสองตัวมารบกัน เช่นกับเอาอินทรชิตกับพระลักษมณ์มา
รำเชิดฉิ่งแผลงศรกันคราวหนึ่ง ทศกรรฐ์กับพระรามคราวหนึ่ง...

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (เสด็จประพาสชวาครั้งหลัง, 2504ก: 146 – 147)

ในตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
บันทึกคำทับศัพท์ภาษาชวาและภาษามลายูด้วยความใส่พระราชหฤทัย มิเพียงมีพระบรมราชาธิบาย
ความหมายของคำเท่านั้น แต่ยังทรงเปรียบเทียบกับคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันเพื่อแสดงให้เห็นว่า
ใช้ต่างกันอย่างไร เช่นในกรณีของคำว่า “กุนุง” กับ “บุเก็จ” คำว่า “ตวนกู” กับ “องกู” คำว่า
“บุชบา” กับ “กุสุโม” หรือทรงสันนิษฐานที่มาของคำจากความสัมพันธ์ เช่นในกรณีของคำว่า “สลา”
หรือ “ลิลี” “ละคร” หรือ “ละเคิน” คำทับศัพท์ภาษาชวา และมลายูที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เยอ
แนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นว่าทรงสนพระราชหฤทัยข้อมูลด้าน
ภาษาและประเพณีวัฒนธรรมอย่างยิ่ง จึงทรงบันทึกข้อมูลเหล่านั้นไว้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการทำ
ความเข้าใจภาษาและประเพณีวัฒนธรรมของไทยด้วย

5.2.2 **ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์** ได้แก่ เรื่องความเป็นมาของเมืองหรือชุมชนและประวัติศาสตร์สถานที่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.2.2.1 **เรื่องความเป็นมาของเมืองหรือชุมชน** เมื่อผู้เขียนเดินทางไปถึงเมืองใดเมืองหนึ่ง มักจะกล่าวถึงความเป็นมาของเมืองหรือพัฒนาการของชุมชน เพื่อแสดงความเก่าแก่ ความสำคัญ หรือการเปลี่ยนแปลงภายในเมืองหรือชุมชนนั้น ๆ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ความเป็นมาของเมืองจันทบุรี ความว่า

ในเมืองจันทบุรี เป็นเมืองเดิมมีชื่อปรากฏมาช้านาน แต่ต้นเรื่องพระราชพงศาวดารซึ่งกล่าวความไว้โดยพิสดาร...คือกำหนดตั้งแต่แรกสร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยา ในจุลศักราช 712 ปีขานโทศกเป็นต้นมา ในเรื่องพระราชพงศาวดารนั้น ได้กล่าวถึงประเทศราชซึ่งขึ้นกรุงเทพมหานครว่ามี 16 เมือง เมืองจันทบุรีก็มีชื่อปรากฏในเมืองประเทศราช 16 เมืองนั้นด้วย...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 133)

ตัวอย่างที่ 2 ความเป็นมาของบ้านอ่างศิลา เมืองชลบุรี ความว่า

แลที่เรียกชื่อว่าอ่างศิลานั้น เพราะมีแผ่นดินสูงเป็นลูกเนิน มีศิลาก้อนใหญ่ ๆ เป็นศิลาดาด แลเป็นสระยาวหรืออยู่ 2 แห่ง...เป็นที่ขังน้ำฝน น้ำฝนไม่รั่วซึมไปได้ ท่านเจ้าพระยาทิพากรวงษ์มหาโกษาธิบดี เห็นว่าเป็นประโยชน์กับคนทั้งปวง จึงให้หลวงฤทธิศักดิ์ชลเขตฯ ปลัดเมืองชลบุรี เป็นนายงานก่อสร้างปากบ่อกันน้ำ มิให้น้ำที่โสโครกไหลกลับลงไปบ่อได้ ราษฎรชาวบ้านแลชาวเรือไปมาได้อาศัยใช้น้ำฝนในอ่างศิลานั้น...จึงได้เรียกว่าบ้านอ่างศิลามาจนทุกวันนี้...ด้วยที่บ้านอ่างศิลานี้ เราไม่รู้ว่าได้เป็นที่สำคัญขึ้นในปีไร เป็นแน่แต่ในแผ่นดินทูลกระหม่อมมาแล้ว ฝรั่งเขานับถือวาทินีเป็นที่อากาศดี พอใจมีคนทีเจ็บไข้ไม่สบายแล้วมาอยู่ในที่นี้บ่อย ๆ...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 161)

ตัวอย่างที่ 3 พัฒนาการของเมืองสวรรคโลก ความว่า

ถ้าผู้ใดไม่รู้ความ ตั้งใจจะไปดูเมืองสวรรค์โลกที่พรรณนามานี้ในเมืองสวรรค์โลก จะไม่ได้พบเลย เพราะเมืองได้ย้ายไปถึงสามครั้งแล้ว เมืองสวรรค์โลกที่ว่าบาธรรมราชสร้างนี้ เปนเมืองเดิมทิ้งร้างเสียแล้ว แต่ไม่รู้วาทิงเพราะเหตุอะไร ชื่อที่นั้นก็ไม่มีเรียก ต้องตั้งเอาเองเรียกว่าเมืองร้าง เมืองได้เลื่อนลงมาตั้งใหม่ที่บ้านท่าไชย เปนเมืองครั้งที่ 2 บัดนี้เรียกว่าเมืองเก่า อยู่ใต้เมืองร้างลงมาคั้งน้ำหนึ่ง ที่เมืองเก่านั้นบ้านช่องก็มีมาก แต่ทิงอีก บัดนี้ตั้งวังไม้ขรเปนเมืองสวรรค์โลก อยู่ใต้เมืองเก่าลงไปมาก เปนเมืองครั้งที่ 3 แต่เหตุที่ย้ายครั้งนี้ได้ความ...พระยาสวรรค์โลกที่ชื่อนาค บ้านอยู่วังไม้ขร ได้เปนพญาขึ้นกัวาราชการอยู่ที่บ้าน วังไม้ขรจึงเปนเมือง...

(ไปพิชณูโลก, 2506: 70)

5.2.2.2 เรื่องประวัติของสถานที่ กล่าวถึงความเป็นมาของสถานที่สำคัญในเมืองหรือในชุมชน ได้แก่ ศาสนสถาน พระราชวังหรือพระที่นั่ง และป้อมค่าย เช่น

5.2.2.2.1 ศาสนสถาน ผู้เขียนมักให้ข้อมูลเรื่องการสถาปนาหรือการปฏิสังขรณ์วัดวาอารามครั้งสำคัญ ๆ เช่น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

ตัวอย่างที่ 1 ประวัติวัดจุฬามณี เมืองพิชณูโลก ความว่า

...วัดจุฬามณี ห่างจากเมืองลงไปประมาณ 200 เส้น เดิมพวกขอมสร้างภายหลังสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระราชศรัทธาจะทรงผนวช จึงโปรดให้สร้างโบสถ์วิหารและกุฏิขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2007 และเสด็จออกทรงผนวชเมื่อ พ.ศ. 2008 อยู่ 8 เดือนกับ 15 วันจึงลาผนวช แต่ก็ไม่มีอะไรเหลือแล้ว นอกจากเปนโคกถมดินมีรอยก่ออิฐบ้าง ก็ยังมีมณฑปพระพุทธบาทและศิลาจารึกครั้งสมเด็จพระนารายณ์เล่าเรื่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสร้างวัดจุฬามณีและออกทรงผนวช

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 74)

ตัวอย่างที่ 2 ประวัติการปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ เมืองนครปฐม ความว่า

...พระปฐมเจดีย์นี้ทุลกระหม่อมได้เสด็จมาแต่ก่อน เมื่อยังทรงพระผนวช อยู่ ทรงเห็นว่าเปนของโบราณใหญ่โต เลื่อมใสมากและมีอัศจรรย์อยู่บ้าง... ครั้นเมื่อได้เถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงโปรดให้สมเด็จพระยาองค์ใหญ่⁵² เบนแม่กองมาทำ เอาอิฐเก่า ๆ รื้อมาจากวัด ทำอยู่ประมาณปีเศษ ก่อขึ้น ได้สัก 8 ศอก สมเด็จพระยาองค์ใหญ่ถึงแก่พิราลัยแล้ว จึงโปรดให้เจ้าคุณกรมท่า⁵³ มาทำต่อไป เกลี่ยกล่อมมอญมารับจ้างทำอิฐ จ้างเงินเผาปูน...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 32)

3.2.2.2 พระราชวังหรือพระที่นั่ง ผู้เขียนให้ข้อมูลทั้งพระราชวังหรือพระที่นั่งโบราณซึ่งมิได้ใช้งานแล้ว รวมถึงพระราชวังหรือพระที่นั่งซึ่งยังคงใช้งานอยู่ในสมัยที่เดินทางไปเยี่ยมเยือน เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระนครหลวง พระนครศรีอยุธยา ความว่า

ที่พระนครหลวงนี้ มีในจดหมายราชพงศาวดารว่าสร้างเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์หรือรามาธิบดีปราสาททอง ให้ช่างออกไปถ่ายอย่างพระนครหลวงนี้ที่เมืองเขมรเมื่อปีมแม ตรีศก จุลศักราช 993 ที่สร้างนี้ใกล้วัดเทพจันทร์ เป็นที่ประทับร้อนในเวลาเสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาท เขาจดหมายระยะทางไว้ว่า เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตรา ทรงพระที่นั่งไตรสรนุชพิมานชัยจักรรัตน จากฉนวนน้ำประจําท่าหน้าพระราชวังหลวง ถึงที่ประทับร้อนพระนครหลวง เปนระยะทาง 396 เส้น ประทับร้อนอยู่จนเวลาบ่าย 2 โมง เสด็จถึงท่าเจ้าสนุกกระยะทาง 661 เส้น บ่าย 4 โมงถึง...

(เสด็จประพาสอยุธยา, 2470: 3 – 4)

ตัวอย่างที่ 2 พระราชวังเขาสัตตนาครถ เมืองราชบุรี ความว่า

⁵² สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ [เชิงอรธตามตัวบท]

⁵³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า) [เชิงอรธตามตัวบท]

...ที่เขาสัตตนาภนี้...เดิมเป็นวัด...แต่ชำรุดปรักหักพังไม่มีพระสงฆ์อยู่ เมื่อเรามาเที่ยวคราวก่อน เมื่อปีมะแม ตรีศก ศักราช 1233 ได้ขึ้นมาเที่ยวที่เขานี้ เห็นว่าพอจะเป็นรั้ววังได้ จึงได้คิดขอแลกเปลี่ยนสร้างวัดขึ้นใหม่วัด 1 ที่ริมแม่น้ำให้พระสงฆ์อยู่ได้ เพราะเห็นว่าถ้าวัดจะอยู่กับเขาดังนี้ทางไกลบ้าน พระสงฆ์ก็ไม่มีใครอยู่ที่เขานี้ พอจะเป็นรั้ววัง เป็นที่อยู่ได้... ครั้นวัด⁵⁴เสร็จแล้ว...ได้ลงมือทำเขานี้ สมเด็จพระเจ้าพระยาเอกทัศเพชรบุรีและนายงานเมืองเพชรบุรี ซึ่งเคยทำพระนครคีรีแต่ก่อนมาทำ...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 201 – 202)

3.2.2.3 ป้อมหรือกำแพงเมือง ป้อมหรือกำแพงเมืองที่ผู้เขียนกล่าวถึงมักเป็นส่วนหนึ่งของเมืองเก่า เนื่องจากป้อมและกำแพงส่วนใหญ่สร้างขึ้นอย่างมั่นคง จึงยังหลงเหลือเป็นหลักฐานที่แสดงว่าเคยมีเมืองอยู่ในบริเวณนั้น เคยใช้สถานที่นั้นป้องกันข้าศึกมาก่อน หรือเป็นร่องรอยที่แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของผังเมือง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ป้อมเขาแหลมสิงห์ เมืองจันทบุรี ความว่า

...ป้อมทั้ง 2 ป้อม คือ แหลมสิงห์ที่เราขึ้นเดี๋ยวนี้ กับป้อมที่หัวโขดเป็นแหลมเยื้องขึ้นไปกว่าป้อมนี้หน่อยหนึ่งนั้น ทำแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สมเด็จพระยาองค์ใหญ่⁵⁵ แต่ยังเป็นพระคลังอยู่ ออกมาขัดตาทัพแล้วทำเมืองขึ้นใหม่ที่เนินวง เพราะเวลานั้นที่กรุงวิภาทกัญญา ด้วยเรื่องอนุเมืองเวียงจันทน์เป็นต้นเหตุ จึงขาดไมตรีกัน ทางนี้เปนนางญวนมา จึงให้สร้างป้อมแลเมืองขึ้นไว้ให้มั่นคงเป็นที่รับข้าศึก...แต่ยังไม่มีชื่อมาเมื่อทุลกระหม่อมยังทรงผนวชอยู่นั้น เสด็จออกมาทอดพระเนตรเห็นป้อมถามชื่อไม่มี จึงประทานชื่อป้อมเขาแหลมสิงห์นั้นว่า “ป้อมไพรีพินาศ” ป้อมหัวแหลมนั้นว่า “ป้อมพิฆาตข้าศึก”...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 64)

ตัวอย่างที่ 2 กำแพงเมืองเก่าของเมืองลพบุรี ความว่า

⁵⁴ วัดสัตตนาภปริวรรต

⁵⁵ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) [เชิงอรธตามตัวบท]

...เขาว่าคลองท่อนี้เป็นคูเมืองชั้นใน มีกำแพงริมฝั่งคลองท่อข้างในชั้นหนึ่ง แต่เดี๋ยวนี้พังยับไปเสียแล้ว เมืองชั้นในนี้ชะรอยจะเป็นกำแพงเมืองลพบุรี เดิม แต่ครั้ง เป็นเมืองลูกหลวงอยู่ ก่อนพระนารายณ์ขึ้นมาสร้าง ครั้นเมื่อ สมเด็จพระนารายณ์เสด็จขึ้นมาสร้างเป็นพระนคร จึงได้สร้างกำแพงเมือง นอกขึ้นอีกชั้นหนึ่งแนวประตูพเนียด เพื่อจะให้แข็งแรงสมเป็นพระนคร ใหญ่...

(เสด็จประพาสอยุธยา, 2470: 22)

5.2.3 ให้ความรู้ด้านโบราณคดี ผู้เขียนมักกล่าวถึงโบราณวัตถุและโบราณสถานโดยให้ รายละเอียดด้านขนาด วัสดุที่ใช้ก่อสร้าง รูปแบบการก่อสร้าง และการประดับตกแต่ง จึงแตกต่างกับ ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ซึ่งจะกล่าวถึงความเป็นมา พัฒนาการ และหน้าที่หรือประโยชน์ใช้สอย มิได้ เน้นข้อมูลด้านการตรวจวัดหรือจัดประเภทโบราณวัตถุหรือโบราณสถาน อย่างไรก็ตามบ่อยครั้งที่ ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีจะปรากฏควบคู่กัน

5.2.3.1 เรื่องรูปแบบการสร้างโบราณวัตถุ โบราณวัตถุที่ผู้เขียนกล่าวถึง ส่วนใหญ่เป็น พระพุทธรูป เทวรูป หรือข้าวของเครื่องใช้ ดังนี้

5.2.3.1.1 พระพุทธรูป ผู้เขียนมักกล่าวถึงพุทธลักษณะ รูปแบบทางศิลปะ และยุคสมัยที่สร้าง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี และพระศาสดา พระพุทธรูป ประจำเมืองพิษณุโลก ความว่า

พุทธลักษณะของพระพุทธชินศรีและพระพุทธชินราช แม้ดูในเวลา นี้ก็เห็นได้ว่าเลือกเอาลักษณะที่งามในแบบอย่างพระพุทธรูปสุโขทัยกับ เชียงใหม่มาผสมกัน จึงงามหาที่เปรียบมิได้ ผู้ที่ได้ไปนมัสการ เมื่อได้เห็น แล้วบังเกิดความบรรเทิงใจไม่เบื่อเลย แต่พระศาสนานี้ลักษณะต่างไป สงสัยกันว่าจะเป็นฝีมือช่างชั้นหลัง ไม่ใช่สร้างยุคเดียวกัน

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 8 - 9)

ตัวอย่าง 2 พระธรรมจักร วัดพระบรมธาตุ เมืองไชยนาท ความว่า

พระธรรมจักร เปนพระยืนผลักมือขวา กลางใจมีมีตราบัว เรียกว่า ตราธรรมจักร พระนี้ทำด้วยอิฐปูนก่อติดกับฝาไม้ครึ่งซีก เปนพระฝีมือเก่า แต่ที่หลังโนโบสถ์ ในการตีตราธรรมจักรไปคนละอันสองอันนั้น ทำให้มือพระหัก ต้องเอาเหล็กทำหลักค้ำไว้...

(ไปพิชณูโลก, 2506: 11)

ตัวอย่างที่ 3 พระขัดสมาธิเพชร วัดท่าหลวง เมืองพิจิตร

...แลได้ไปดูพระขัดสมาธิเพชร ตั้งไว้ที่ศาลา พระยาเทพาบอกว่าเจ้าคุณเทศาเอามาแต่วัดนครชุมที่เมืองเก่า เดิมคิดว่าจะเอาลงไปทูลเกล้าฯ ถวาย แต่เห็นทองบาง จะขัดไม่ได้จึงพักไว้ พระองค์นี้เป็นพระทรงสั้นพวกเชียงแสน ทรงก็เข้ากันสั้นพร้อมดี แต่ไม่สูงมากนัก พระยาเทพาว่าคนในเมืองเก่านับถือมาก สบาถลกันก็เฉพาะหน้าขรัวพ่อเพชรองค์นี้เป็นเชื่อได้ คนพิจิตรนับถือเท่าคนพิชณูโลกนับถือพระชินราช เมื่อยกมาชาวบ้านร้องไห้ระงมไป...

(ไปพิชณูโลก, 2506: 20)

5.2.3.1.2 เทวรูป ผู้เขียนจะกล่าวถึงลักษณะของเทวรูปเพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นเทพเจ้าองค์ใด รวมถึงระบุนขนาดและวัสดุที่ใช้สร้าง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เทวรูปประจำศาลพระกาฬ เมืองลพบุรี ความว่า

...ที่ศาลพระกาฬนั้นเนินสูงขึ้นไปมาก มีบันไดอิฐหลายสิบขั้น ข้างบนเป็นศาลหรือจะว่าวิหารสามห้อง เห็นจะเปนช่อฟ้าใบระกา แต่บัดนี้เหลืออยู่เพียงผนัง ที่แท่นมีรูปพระนารายณ์สูงประมาณ 4 ศอก เปนเทวรูปโบราณทำด้วยศิลา ยังมีเทวรูปเล็ก ๆ เปนพระอิศวรกับพระอุมาอีก 2 รูป...

(เสด็จประพาสอยุธยา, 2470: 20)

ตัวอย่างที่ 2 เทวรูปพิมพ์บนดินดิบ ถ้ำวัดหาร เมืองตรัง ความว่า

...มีรูปภาพพิมพ์บนดินดิบ วางซับซ้อนไว้กับพื้นมาก ที่เลือกพบมีสามอย่างด้วยกัน เปนรูปลูกไช้อย่างหนึ่ง มีรูปพระสี่กรอยู่กลาง มีเทวดาล้อม 8 ตน

เป็นรูปกลับบัวอย่างหนึ่ง มีรูปพระสี่กรองค์เดียวใหญ่ รูปแผ่นอิฐอย่างหนึ่ง มีรูปพระสองกรอยู่กลาง (ที่พุทธรูป) มีสาวกฤทธเวทาสองข้าง อย่างรูปไข่มุกมาก อย่างกลับบัวมีน้อย อย่างแผ่นอิฐได้อันเดียว...รูปพิมพ์นี้เป็นของแก่นาน มีหนังสือสังสกฤต ต้องเป็น พวกแขกพราหมณ์มาทำไว้ในที่นี้คงได้มีเจ้าเมือง เคยถือศาสนาพราหมณ์ จึงได้สร้างเทวรูปมากมายฉนี้...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 25 – 26)

5.2.3.1.3 ข้าวของเครื่องใช้ ข้าวของเครื่องใช้โบราณส่วนใหญ่พบในวัด อาจเป็นของที่มีผู้ศรัทธาถวายไว้ ผู้เขียนจะกล่าวถึงลวดลาย การตกแต่ง หรือวัสดุที่ใช้ทำขึ้น เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ยานมาศโบราณ พบในวัดใหญ่ เมืองชัยนาท ความว่า

...แล้วเดินเลยไปจนถึงวัดใหญ่ เข้าวัดก็พ้อเห็นยานมาศหักทิ้งอยู่ข้างกุฏิพระ ฐานสิงห์สองชั้น แล้วหน้ากระดานบัวหงาย ข้างบนมีกมมีพนัก มีคานพร้อม เป็นของเก่าทรงงาม ถ้ามพระ ว่าสำหรับหามอุปปีฆมาลงโบสถ์ เวลาบวชนาค แล้วของนี้อยู่มานานแล้วในวัดนี้ เมื่อครั้งพม่ามาตีกรุงมาถึงวัดนี้ได้เห็นยานมาศนี้งาม เข้าใจว่าหุ้มทอง เอาดาพฟันลงที่กิ่งพิสุทธดู เห็นว่าเปนไม้ปิดทองก็เลยไป รอยดาพยังมีปรากฏอยู่ที่กิ่ง เรื่องราวอันนี้จริงเท็จอยู่แก่ผู้กล่าว แต่น่าประหลาดที่มามีของงามอยู่ที่นี่ ไม่สมกับวัดที่ จะมีของอย่างนี้ เพราะวัดอยู่ข้างเลว...

(ไปพิษณุโลก, 2506: 12)

ตัวอย่างที่ 2 ผ้าห่อคัมภีร์ พบในโบสถ์วัดศักดิ์น้ามัน เมืองพิษณุโลก ความว่า

...ที่โบสถ์มีหนังสือเรียนห่อใส่สาแทรกแขวนไว้กลุ่มหนึ่ง ห่อหนึ่งผ้าห่อเป็นของเก่ามาก เนื้อผ้าเป้นด้ายหยาบอย่างผ้าลาย ลายพื้นปนทรงเข้าบินเทพประนม แย่งนาคพื้นแดง ขอบเป้นลายลูกฟักกำมปู เข้าใจว่าเป้นผ้าเกี่ยวโบราณ ทำเมืองไทย อายุก่อนรู้จักสั่งทำเมืองจีน

(ไปพิษณุโลก, 2506: 23)

5.2.3.2 **เรื่องรูปแบบการก่อสร้างโบราณสถาน** ผู้เขียนจะกล่าวถึงลักษณะการก่อสร้าง วัสดุที่ใช้ หรือรูปแบบทางศิลปะ ทำให้เห็นแบบแผนของงานช่างสมัยก่อน เช่น

5.2.3.2.1 **ศาสนสถาน** ผู้เขียนกล่าวถึงสิ่งก่อสร้างตั้งที่อยู่ในพระพุทธศาสนา และในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พระธาตุคุดอยสุเทพ เมืองเชียงใหม่ ความว่า

อันพระธาตุคุดอยสุเทพนี้ ตั้งอยู่บนจอมเขาคุดอยสุเทพ ถานล่างแปน 4 เหลี่ยม ชั้นที่ 2 ย่อมุมไม้สิบสอง พันนั้นไปกลมแปนรูปสรูป ยอดมีฉัตร 5 ชั้น (เขาว่าฉัตรชั้นที่สุดแปนทองคำ) องค์พระธาตุบุทองแดง แต่ไม่เรียบร้อยนัก ปิดทองสูงประมาณ 15 วา...

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 46 – 47)

ตัวอย่างที่ 2 ปราสาทเมืองสิงห์ เมืองกาญจนบุรี ความว่า

...ทางประมาณ 7 เส้น 8 เส้น ถึงปราสาททิศ 4 ด้าน...แต่รอบนอกปราสาทนั้น ไม่ขึ้นรกชืดเดินไม่ได้ เราเข้าทางช่องปรางค์ด้าน ปีนขึ้นไปตามก้อนแลงที่หักพังลงมา ถึงยอดกลางที่กลายเป็นกองอยู่ แล้วเลียบลงไปข้างมุมทิศที่ปราสาทนี้ ให้พระพลองวัดดู ยาวด้านตะวันตกไปตะวันออก 20 วา เหนือไปได้ 18 วา มีปรางค์อยู่กลาง 1 ยอดแต่ทลายเสียแล้ว ไม่เห็นว่าเป็นอย่างไร ปรางค์ทิศ 4 ทิศ รูปร่างเห็นจะเหมือนกับปรางค์ใหญ่ ชักกำแพงแก้วติดกัน ข้างด้านหน้าสามด้าน ด้านหลังทิศต่อปรางค์ทิศกลาง ทั้งสองข้างนั้นมีหลังคาวาเป็นที่เรือนจันทน์ ในร่วมกลางสัก 4 คอก ที่ปรางค์และกำแพงแก้วเรือนจันทน์ทั้งปวงนี้ก่อด้วยแลงแผ่นใหญ่ ๆ...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 99 – 100)

ตัวอย่างที่ 3 พระปรางค์สามยอดเมืองพลบุรี ความว่า

ที่พระปรารักษ์สามยอดนั้นอยู่บนเนินสูงขึ้นไปหน่อยหนึ่ง รูปร่างพระปรารักษ์นั้นก็เหมือนพระปรารักษ์ตามธรรมเนียมอย่างอ้วน ๆ เช่นมีในกรุงเก่าโดยมาก สร้างเรียงกันเป็นสามองค์ องค์กลางสูง องค์หน้าองค์หลังย่อลงมาหน่อยหนึ่ง ซักหลังคาถึงกันทั้งสามองค์ ฐานเป็นฐานเดียว ก่อรวบข้างในเดิรตลอดได้ถึงกันทั้งสาม ตัวพระปรารักษ์ก่อด้วยแลงมาก เช็ดหน้าประตูแลกลีบขนุนภาพทั้งปวงใช้ศิลาอย่างศิลาราชบุรี ศิลาเขาสรรพนิมิต⁵⁶เป็นอันมาก...

(เสด็จประพาสอยุธยา, 2470: 19)

5.2.3.2.2 พระราชวังหรือพระที่นั่ง ผู้เขียนกล่าวถึงพระที่นั่งโบราณที่ถูก

ทิ้งร้าง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ที่ประทับร้อน บ้านเจ้าปลุก กรุงเก่า

...เวลา 5 โมง 15 นาทีถึงบ้านเจ้าปลุก มีที่ร้างอยู่ริมทุ่งข้างซ้ายมือ ราษฎรว่าเปนวัดปราสาท แต่ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่ามีไฉ่วัด เปนปราสาทที่ประทับร้อนของสมเด็จพระนารายณ์ สำหรับระยะทางเสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาเมืองลพบุรี เปนปราสาทจตุรมุข...

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (เสด็จประพาสสมณชลอยุธยา, 2470ข: 9)

ตัวอย่างที่ 2 ปราสาททะเลชุบศร (พระที่นั่งเย็น) เมืองลพบุรี ความว่า

...ถึงปราสาททะเลชุบศร ต้องเดิรไปตามคันทเลหน้อยหนึ่งจึงเข้าเขตปราสาท ตามระยะทางมีไร่นาหน้ามาก...ที่ปราสาททะเลชุบศรเปนจตุรมุข มีมุขเด็จองค์น้อยกันเป็นข้างหน้าข้างในได้ แลมีศาลาเครื่องประดับกำแพงแก้วหลายอย่าง ดูท่วงทีงามมาก...ในที่หน้าปราสาทแลรอบปราสาทนั้น มีที่ก่อเขื่อนเป็นสระลึกลงไปประมาณ 4 ศอกบ้าง ต่ำกว่า 4 ศอกบ้างหลาย

⁵⁶ เขานี้ราษฎรเรียกกันเปนสามัญว่า เขาสับพลึง ชื่อว่าสรรพนิมิต ดูเหมือนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขนาน [เชิงอรธตามตัวบท]

สระ เปิดน้ำเข้าออกได้ ด้วยท่อต่อศิลาแลงถึงกันตลอด แต่ภูมิถนนที่วาง
 สระทางที่อย่างไรเห็นไม่ถนัด ด้วยราษฎรปลูกไ้หน้าปกคลุมเสียหมด...

(เสด็จประพาสอยุธยา, 2470: 24)

5.2.3.2.3 กำแพงและประตูเมือง เมืองเก่าที่ได้รับการดูแลเป็นรักษาอย่างดี
 จะมีกำแพงและประตูเมืองปรากฏให้เห็นในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ ผู้เขียนมักกล่าวถึงกำแพงและ
 ประตูเมืองเหล่านี้ในด้านขนาด รูปร่าง และโครงสร้าง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 กำแพงเมืองนครลำปาง ความว่า

กำแพงเมืองนี้โดยยาวตามลำแม่น้ำวังประมาณ 32 เส้น กว้าง
 ประมาณ 25 เส้น ไม่ได้เห็นตลอด แต่ไม่ใช่รูป 4 เหลี่ยม เพราะได้เห็นทาง
 ทิศใต้ย่อมุม เชิงเทินหน้าประมาณ 1 วา สูงประมาณ 6 ศอก ไม่ใช่เสมอ
 อย่างกำแพงเมืองนครราชสีมา เป็นลูกป้อมรอบกำแพง มีป้อมอยู่ตามมุม
 กำแพง มีประตู 4 ประตู กับมีคูล้อมรอบกำแพง คูกว้างประมาณ 10 วา
 เวลาที่ไปเห็นน้ำในคูแห้ง สังเกตดูเมื่อครั้งกระโน้นก็จะมั่นคงแข็งแรงอยู่
 มาก...ได้ถูกข้าศึกล้อมหลายคราว ปรากฏว่าข้าศึกตีไม่ใคร่ได้ง่ายนัก

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 16)

ตัวอย่างที่ 2 กำแพงเมืองนครลำพูน ความว่า

กำแพงเมืองนครลำพูนนี้ ตามตำนานที่ว่ารูปเป็นเกล็ดหอยนั้น
 ความที่จริงเป็นรูปไข่ (อย่างท้องสนามหลวง) มากกว่า ส่วนยาวจากเหนือ
 ไปได้ประมาณ 37 เส้น 10 วา ส่วนกว้างจากตะวันออกไปตะวันตกประมาณ
 15 เส้นเศษ ทางทิศตะวันออกมีลำห้วยแม่กวงเป็นคู นอกนั้นมีคูล้อมรอบ มี
 ประตูซึ่งเรียกกันอยู่เวลานี้ 4 ประตู คือ ทางทิศเหนือเรียกประตูช้างสี ทิศ
 ใต้เรียกประตูลิ้น ตวันออกเฉียงเหนือเรียกประตูท่านาง ตวันออกเฉียงใต้
 เรียกประตูพาทาม

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 55)

5.2.4 ให้ความรู้ด้านภูมิศาสตร์ การเดินทางเข้าไปในท้องถิ่นซึ่งมีสภาพแวดล้อมแตกต่างหลากหลายทำให้ผู้เขียนเกิดความสนใจและบันทึกสภาพสิ่งแวดล้อมรอบตัวไว้ด้วย เยอแนลจึงให้ความรู้เรื่องสภาพภูมิประเทศของสยามและข้อมูลระยะทางที่ทำให้ผู้อ่านทราบว่าเมืองหรือชุมชนที่ผู้เขียนกล่าวถึงอยู่บริเวณใด

5.2.4.1 เรื่องสภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิประเทศที่ผู้เขียนกล่าวถึงมีทั้งลักษณะแผ่นดิน ลักษณะแม่น้ำลำคลองหรือแก่ง ลักษณะอ่าวในทะเลและชายฝั่ง และลักษณะทะเลสาบ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจสภาพภูมิประเทศที่หลากหลายของสยาม ดังนี้

5.2.4.1.1 ลักษณะแผ่นดิน ผู้เขียนมักกล่าวถึงสภาพพื้นที่ ลักษณะดิน พืชพรรณ และกิจกรรมของมนุษย์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้น ๆ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 แผ่นดินเมืองจันทบุรี ความว่า

...เชื่อว่าที่แผ่นดินเมืองจันทบุรี ซึ่งจะทำไร่นาเรียกสวนต่าง ๆ ถ้าเป็นที่ดินเหลืองหรือดินแดงหรือดินแดงกับเหลืองปนกันแล้ว ที่นั้นจะทำไร่นาเรียกสวนสิ่งไรก็งามดีมีผลมาก ถ้าเป็นที่ดินดำหรือดินดำปนกับดินเหลืองแล้ว จะทำอะไรก็ไม่ใคร่จะมีผลมาก...แต่ในทุกวันนี้ราษฎรทำนาลงมาหาข้างทะเลมากขึ้นทุก ๆ ปี...แต่เนาที่เมืองจันทบุรีนี้อาศัยน้ำฝน...ถ้าบางที่น้ำเหนือน้อย น้ำทะเลไหลขึ้นถึงต้นข้าว พอน้ำลงน้ำจืดก็ไหลมาล้างน้ำเค็มทัน ต้นข้าวไม่เสีย...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 115)

ตัวอย่างที่ 2 แผ่นดินเมืองลับแล อุตริตติถ์ ความว่า

...ภูมิฐานบ้านเมืองลับแลนี้ งามนักแลเที่ยวสนุกมาก พื้นที่เป็นที่ราบบ้าง เปนเนินบ้าง มีเขาใหญ่ซับซ้อนอยู่ไกล ๆ ชาวบ้านทำนาบ้าง ทำไร่บ้าง ทำสวนบ้าง สวนนั้นหาได้เหมือนกรุงเทพฯไม่ จะเรียกว่าป่าต้นผลไม้ก็ได้ มีหมาก มพร้าว ทุเรียน แลอะไร ๆ ขึ้นยึดยึดกันอยู่บนแผ่นดินราย ๆ...

(ไปพิชณโลก, 2506: 47)

ตัวอย่างที่ 3 ภูมิประเทศตั้งแต่เมืองแพร่มาเมืองลำปาง ความว่า

ลักษณะภูมิประเทศที่มาวันนี้ เมื่อตอนจากแพร่รถเดินเข้าไปป่าสัก แลป่าไม้ต่าง ๆ เช่น ไม้ไผ่ ไม้กระยาเลย รถไฟขึ้นเขาบ้าง ลงเขาบ้าง เดินลดเลี้ยวไปตามไหล่เขาบ้าง มีลำน้ำยม ลำห้วยแม่ต้า แม่ลาน แม่เกาะ แม่ทะ ลดเลี้ยวไปมาสลับกับรถไฟ ลำน้ำแลลำห้วยเหล่านี้เป้นประโยชน์ในการขนไม้ซุงมาก มีไม้ซุงค้ำงน้ำอยู่ในลำห้วยเกือบทุกสายไปทั้งนั้น

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 12 – 13)

5.2.4.1.2 ลักษณะแม่น้ำลำคลองหรือแก่ง การเดินทางเข้าไปในท้องถิ่นต่าง ๆ มักจะใช้เส้นทางน้ำเป็นหลัก เมื่อเข้าไปในแม่น้ำลำคลอง ผู้เขียนจะกล่าวถึงการไหลของน้ำ ปริมาณน้ำ สภาพตลิ่ง หรือหมู่บ้านที่ตั้งอยู่สองฝั่งน้ำนั้น เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ลำน้ำบ้านท่าตะคร้อ ความว่า

...เรือพายมาจนถึงท่าตะคร้อ...ปีนี้ในปีที่ 5 นับตั้งแต่เรามาคราวก่อน ตลิ่งพังเข้าไปเป็นนิกเป็นหนา ในแม่น้ำนี้คงจะเดินแรงมาก ตลิ่งคงจะพังทุกคั้งแทบทุกปี แต่ต้นไผ่ลงน้ำเห็นจะหลายร้อยกอ ด้วยมาตามทางพอประมาณทีเดียว เหมือนหนึ่งหาดวังตะเคียน...ไม่มีทรายเลยเป็นดินหลายลงมาตรง ๆ หรือเป็นดินพอกขึ้น รอยน้ำท่วมแต่กระแจะอยู่ ชาวบ้านพูดกันว่า ร่องน้ำเดินเสมอทุกปี ไม่ยี่นที่...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 89)

ตัวอย่างที่ 2 ลำน้ำแควใหญ่ ความว่า

...จึงลงเรือแล้วขึ้นไปดูตามลำน้ำแควใหญ่ มีแพจอดอยู่มาก แต่ข้างฝั่งตะวันตกมีแพมาก บนตลิ่งไม่มีบ้านเรือนนัก เพราะพื้นดินต่ำ ข้างฝั่งตะวันออกมีแพน้อยแต่บ้านเรือนมาก เพราะเป็นท้องคั้งน้ำแรง แลที่ดินพื้นสูง ในที่นี้ความหนาแน่นของบ้านเรือนพวงแพ ดูคล้ายคลองบางกอกน้อย (กรุงเทพฯ) เว้นแต่กว้างกว่าคลองบางกอกน้อยหน่อยหนึ่ง น้ำในแควใหญ่นี้ลึกแลไหลอ่อนเหนียว แต่น้ำในแควน้อยตื่นแลไหลแรงมาก...

(ไปพิชฌุโลก, 2506: 15)

ตัวอย่างที่ 3 แก่งในลำน้ำปิง ความว่า

การลงแก่งข้างร่องนี้ยากมาก เพราะน้ำตื้นและแก่งคุด จึงต้องใช้วิธีโรย เรือลำหนึ่งกินเวลาราว 7 นาที พอพ้นแก่งข้างร่องก็ถึงวังวน แล้วถึงผาห้านหลวงอยู่ทางขวามือ เบนหน้าผาชะงอกเงื่อมอยู่ข้างฝั่งน้ำ ถัดมาถึงผาแต้ม เป็นที่งามเพราะเป็นเขาใหญ่มีโพรงถ้ำอยู่หลายโพรง เวลา 2.35 ล.ท. หยุดพักที่ผางวง ที่นี่เป็นที่งามแห่งหนึ่งในแก่งเพราะมีน้ำไหลซึมอยู่เสมอ น้ำที่ไหลซึมนั้นจับกันเป็นหินชนิดหินฟองน้ำขาวสะอาด เป็นวงย่อยลงมาจากที่สูงและมีถ้ำอยู่ด้วย

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 71)

5.2.4.1.3 ลักษณะอ่าวและชายฝั่งทะเล การเดินทางในทะเลทำให้ผู้เขียนเห็นทัศนียภาพที่แตกต่างกับการเดินทางในแผ่นดิน เพราะเป็นภาพที่มองเห็นจากเรือเดินสมุทร ผู้เขียนมักกล่าวถึงอ่าวจอดเรือและลักษณะของชายฝั่งที่มองเห็นจากระยะไกลไว้ด้วยเสมอ ดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 ชายฝั่งชลบุรีเมื่อมองจากเรือที่ทอดสมออยู่หน้าเกาะสีชัง ความว่า

...ถ้าจะแลดูไปให้ไกล ตั้งแต่ตะวันออกท่ายเกาะขามเห็นเขาที่ฝั่งตลอดไปห่างที่เรือเราจอดประมาณ 5 ไมล์ 6 ไมล์ เขาที่เห็นนั่นคือเขาบางพระกับศรีมหาราชา เป็นเขาสูงข้างหลังหน้าต่ำ ต่อไปนั้นเขาเขียวเป็นแนวเดียวกับเขาบางพระ แต่คูลึกเข้าไปหน่อยหนึ่ง ต่อไปนั้นอ่าวกระสี้อ แล้วแหลมกระบัง ที่ว่ามานี้ตามที่ได้แลเห็นแต่ที่เรือจอดนี้ไป...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 12)

ตัวอย่างที่ 2 อ่าวทุ่งโปรงและอ่าวทุ่งไก่อเตี้ย ทะเลสัตหีบ ความว่า

...ตามฝั่งต่อมาอีก มีต้นไม้เป็นเขาบ้าง หาดบ้าง เป็นตอน ๆ ไป จนถึงทุ่งโปรง เมื่อเรือจะเลี้ยวเข้าในทุ่งนั้น ดูที่ปากทุ่งข้างซ้ายมือ ปลายเขาที่เป็น

แหลมแหลมกัน ดูเหมือนกับจะเป็นคลองไปได้ ที่นี้ดูน่ารักมาก แล้วเข้าไป
อีกหน่อยหนึ่งก็เป็นอย่างนั้นอีก ที่ทุ่งโปรงนี้เป็นวงกลมกว้าง มีเขารอบ
เป็นที่บังลม ถ้าเรือลูกค้ำามีลมจัด ได้อาศัยจอดเรือในที่นั้นมาก ต่อไปนั้น
ที่อีกทุ่งหนึ่งเรียกว่าทุ่งไก่อเตี้ย กว้างกว่าทุ่ง โปรงแต่ดูไม่สู้งามเหมือนทุ่งโป
รง เป็นที่เรือลูกค้ำอาศัยเหมือนกัน...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 20)

ตัวอย่างที่ 3 อ่าวเมืองระนอง ความว่า

ที่ในอ่าวข้างขวามือเขาเข้าเป็นตลิ่งต่ำ มีโรงปลูกห่าง ๆ กันบ้าง
ติดกันเป็นตบอย่างตลาดจีนบ้างประมาณ 30 หลังกว่า เป็นพวกตัดฟัน ฝั่ง
ข้างซ้ายเป็นชายเขาตลิ่งสูง มีเรือนอยู่ 5 – 6 หลัง โรงโบริศหลัง 1 มีเรือ
สำเภาทอดอยู่กลางน้ำลำ 1 มุงหลังคาทอดไกลตลิ่งลำ 1 ต่อเข้าไปข้างใน
เป็นที่เล่น ต้นไม้ชายเลนขึ้นตามแบบ ทางตั้งแต่ปากอ่าวเข้าไปถึงท่า 2
ไมล์ แม่น้ำกว้าง ร่องน้ำถ้าเวลาน้ำขึ้นลึก เรือขนาดตอศรัภจักรนารายณ์
เข้าไปถึงท่าได้สะดวก...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 48)

5.2.4.1.4 ลักษณะทะเลสาบ ทะเลสาบในสยามพบเพียงไม่กี่แห่ง แต่ละแห่ง
มีทัศนียภาพที่สร้างความประทับใจให้แก่ผู้เดินทางไปเยี่ยมชมเยือน จึงเป็นหนึ่งในลักษณะทางภูมิศาสตร์
ที่ผู้เขียนกล่าวถึงไว้ด้วย ดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 ทะเลสาบ “ไดยังบุนติง” เกาะลังกาวิ เมืองไทรบุรี (เมื่อครั้งยัง
เป็นหัวเมืองประเทศราชของสยาม) ความว่า

ที่สระน้ำจืดนี้เรียก “ไดยังบุนติง” หรือ “ปายากมุนเตง”...แปลว่า
นางมีครรภ์ ที่เขาวัดว่าโดยยาว 5000 ฟิต โดยกว้าง 1300 ฟิต แต่ไม่
เท่ากัน รีเกือบจะเป็นรูปไข่ วัดโดยรอบว่า 80 เส้น...ฝั่งเป็นเขารอบสูง ๆ
เกินที่จะปีนข้ามได้ มีช่องต่ำอยู่ 2 ช่อง คือทางที่เราไปนั้นช่องหนึ่ง เป็น
หว่างเขาแต่ยังสูง ต้องปีนต้องลงมาก ข้างตะวันตกนั้นเป็นปลายเขามาจด

กันต่ำ ต้องขึ้นกระโดดไปสัก 3 วา ก็ถึงสันที่กั้นสระน้ำจืดกับทะเล เขาก็กั้น
 นั้นก็บางไม่สักก็ว่า...น้ำในนั้นใสและลึกจนสีเขียวเหมือนน้ำในทะเล แต่ไม่
 จืดสนิทเหมือนน้ำลำธารที่ไหลตกไป เป็นเพราะน้ำข้างอยู่ไม่มีที่ไหลมักจะ
 กร่อยอย่างหนึ่ง และเป็นน้ำหินปูนเช่นไทรโยค เพราะเห็นต้นไม้ล้มอยู่ริ
 มตะลิ่ง มีปูนจับเป็นหิน อาบกินไม่สู้ดีเหมือนที่อื่น แต่เป็นที่น่าดูอย่างยิ่ง
 ได้ยินแต่ที่สก๊อตแลนด์มีมาก เรียกว่า Loch อ่านว่า “เลาะห์” ในเมืองเรา
น่าจะมีแต่ที่นี้แห่งเดียวพึ่งเคยรับแท้...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 155 – 156)

ตัวอย่างที่ 2 ทะเลสองห้อง เมืองตรัง ความว่า

...ทะเลสองห้องเป็นทะเลสาบอยู่บนเขา เขาตั้งเป็นกำแพงล้อมไว้รอบ น้ำไม่มี
 ที่ไปก็ขังอยู่ในคอกเขา ที่ชื่อสองห้องคือกว้างใหญ่อยู่สองวัง กลางเป็นช่อง
 คอคอด ห้องหนึ่งใหญ่ประมาณ 20 เส้น งามพอใช้

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 28)

5.2.4.2 เรื่องข้อมูลระยะทาง การบันทึกเส้นทางที่ใช้ การระบุทิศที่ตั้งของสถานที่
 หรือการคำนวณระยะทาง ทำให้เนื้อหาบางส่วนในย่อแณลมีลักษณะเหมือนแผนที่ซึ่งจะเป็นประโยชน์
 แก่ผู้ที่เดินทางมาในเส้นทางเหล่านั้นภายหลัง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ตำแหน่งของเกาะต่าง ๆ ในอ่าวสัตตหีบ ความว่า

เมื่อมาถึงเรือ เราได้นั่งเขียนระยะทางนี้อยู่ จะว่าด้วยทำเลที่จอด
 เรือที่สัตตหีบนี้ ข้างทิศเหนือตรงฝั่งสัตตหีบเป็นแหลมยื่นออกมาจน
 เกือบตะวันตก ต่อในทิศตะวันตกตรง ๆ และตะวันตกเฉียงใต้นั้นเป็นแถว
 นอก เกาะเตาม่อเหลื่อมกับเกาะพระอยู่ข้างบน ต่อไปเกาะนางเลาะ ไปอีก
 เกาะยอ ต่อไปนั้นเป็นหินกอง ในเข้ามาอีกชั้นหนึ่งนั้นเป็นเกาะพระ ใหญ่
 ยาวเต็มทิศตะวันตกตามที่ตาเห็นในเรือที่จอด ทิศใต้ตรง ๆ นั้นเกาะกรวย
 เกาะหมู ตะวันออกเฉียงใต้นั้นเห็นเกาะกรวยนอก เกาะหมูเยื้องเข้ามา
 แล้วถึงเกาะจรเข้ ถัดเข้ามามีเกาะเล็กหนึ่ง เรียกเกาะนางรำ ต่อมานั้นเป็น

เขายอดสูงบนฝั่งริมน้ำ เรียกว่ากะทะคว่ำ ต่อนั้นมาจนทิศตะวันออกเป็น
ฝั่งสกัดหีบมาประจบที่เดิม...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 23)

ตัวอย่างที่ 2 เส้นทางจากปากแพรกถึงม่วงชุม ผู้เขียนบันทึกไว้เพราะเป็นทาง
ที่ไม่เคยไปมาก่อน ดังความว่า

...บ่าย 2 โมงมาถึงปากแพรก เห็นเรือและเต็นต์ทหารปักอยู่มาก เรือล่อง
ลงมาตามลำแม่น้ำใหญ่ แต่นี้ต่อไปเป็นทางใหม่ยังไม่มีในเยอแนลนี้...มีหาด
ในแม่น้ำใหญ่นี้เหมือนกันกับที่ในแม่น้ำน้อย...เห็นเขาบ้านถ้ำ เขาริมน้ำอยู่
ข้างขวามือบ่าย 2 โมงครึ่ง...ถึงตรงบ้านถ้ำบ่าย 3 โมง 40...ต่อบ้านถ้ำลง
มาเป็นที่ไม่มีหาด ลำน้ำตรง...เกือบจะถึงหัวกรวดจึงมีหาด...4 โมงเกือบ 3
ส่วนมาถึงบ้านม่วงชุม...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 184 - 185)

ตัวอย่างที่ 3 ระยะเวลาทางจากเมืองสงขลาไปเมืองนครศรีธรรมราช⁵⁷ ความว่า

วัน	จาก	พักร้อน	แรม	เส้น
17	สงขลา -	ม่วงงาม -	อำเภอประทา	886
18	ประทา -	บ่อกรู -	บ้านระวะ	
19	บ้านระวะ -	ท่าบอน -	อำเภอพังไกร	951
20	พังไกร -	เนินหนองหงส์ (ใกล้หัวไซร)		
		หนองหงส์	ปากแพรก	676
21	บ้านแพรก -	วัดป่าหวาย -	บ้านแคสูง	874
22	บ้านแคสูง		นคร	1018
				<u>4405</u>

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 51)

⁵⁷ บันทึกในพระนิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เรื่องจดหมายเหตุ
ระยะเวลาไปแหลมมลายู ร.ศ. 121 เป็นข้อมูลที่ข้าราชการท้องถิ่นต้องกราบทูลให้ทรงทราบก่อนที่จะเสด็จจากเมืองหนึ่งไปยังอีก
เมืองหนึ่ง

5.2.5 ให้ความรู้ด้านคติชน ผู้เขียนสนใจคติความเชื่อ ตำนาน เรื่องเล่า หรือพิธีกรรมของกลุ่มคน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนในชุมชนเดียวกัน กลุ่มคนที่ประกอบอาชีพเดียวกัน หรือกลุ่มชาติพันธุ์ ความรู้ด้านคติชนเหล่านี้ส่วนใหญ่ผู้เขียนได้จากการสอบถามด้วยตนเอง บางครั้งก็ฟังเรื่องเล่าจากผู้รู้เรื่องราวหรือเคยร่วมพิธีกรรมของกลุ่มคนมาอีกต่อหนึ่ง ข้อมูลคติชนเหล่านี้นอกจากจะแสดงให้เห็นคติความเชื่อที่หลากหลายของคนในสังคมสยามแล้ว ยังมีความสำคัญต่อการสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่จะสร้างมูลค่าด้านการท่องเที่ยวในยุคต่อมา

5.2.5.1 เรื่องคติความเชื่อ เป็นความเชื่อที่ถ่ายทอดอยู่ในชุมชนหรือกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพเดียวกัน เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ความเชื่อเรื่องเสื่อสมิงของชาวเมืองจันทบุรี ความว่า

...ราษฎรชาวเมืองนี้เชื่อถือกลัวเสื่อสมิงมาก เล่าว่าที่เมืองเขมร มีอาจารย์ทำน้ำมันเสื่อสมิงได้ ศิษย์ได้ลักน้ำมันนั้นทาตัวเข้า กลายเป็นเสื่อสมิงไปถึง 3 คน พลัดเข้ามาในแขวงเมืองจันทบุรีตัว 1 เป็นเสื่อคู่ร้าย...บิดามารดาของศิษย์นั้นเขาจะเอาลูกเขาจึงมาเที่ยวตามหา แล้วสั่งไว้ว่าใครได้พบปะเสื่อนี้แล้ว ให้เอาไม้คานตี หรือมิฉะนั้นให้เอากะลาครอบรอยเท้า เสื่อนั้นก็จะกลับเป็นคนได้ แต่วิธีจะแก้นี้ทำได้ก็ต่อเมื่อเสื่อนั้นยังไม่กินคน ถ้ากินคนรังความทัยเสียแล้ว ถึงจะทำวิธีที่บอกก็ไม่กลับเป็นได้...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 129)

ตัวอย่างที่ 2 ความเชื่อว่าข้าวตอกพระร่วงเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ความว่า

...เข้าตอกพระร่วงห้าหกก้อน ดูประหนึ่งว่าจะเปนแร่โลหธาตุอะไรสักอย่างหนึ่ง มีสันฐานเปนแท่งสี่เหลี่ยม เนื้อเกลี้ยงดำเปนมันแข็ง ว่าเปนของมีบนลานพระบาทใหญ่ อยู่บนเขานอกเมืองทิศตะวันตก แลค่าเล่าออกเปนกายสิทธิ์ ว่าเปนของไม่รู้จักหมด เก็บกันว่าหมดแล้ว ไปวันอื่นก็ได้อีก แลเปนยาศักดิ์สิทธิ์ด้วย แก้กพิษสัตว์ขบแลต้อย เช่นตخابแมงป่องได้วิธีใช้นั้นเอาฝนทา ถ้าฝนแล้วออกเปนสีแดง น่าจะเปนแร่เหล็ก กลับไปบางกอกจะต้องหาอาจารย์ให้ตรวจดูว่าที่จะเปนอะไร

(ไปพิษณุโลก, 2506: 99)

ตัวอย่างที่ 3 ความเชื่อของพรานป่าเรื่องการให้ออกจากอาชีพราน ความว่า

...วันนี้พระสัจจาเอาเนื้อมาให้ แล้วบรรพพรานมาทั้งลำเรือ ได้เรียกตาครู
เฒ่าชื่อปาน เป็นขุนสกัตนิกร⁵⁸ มาไล่เลี้ยงดู...ตาครูคนนี้ตั้งพรานถอดพราน
ได้ ถ้าพรานคนใดเสือกัดได้ ต้องถอดเสียจากพราน เพราะสัตว์ทำอันตราย
ได้ ไม่สู้สัตว์ได้ ผู้ที่ถูกถอดนั้น คือน้องของตัวเองถูกเสือกัด ลูกศิษย์คนหนึ่ง
หมูป่าชีวิต ต้องถอดทั้งสองคน...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 104)

5.2.5.2 เรื่องตำนานท้องถิ่น กล่าวถึงความเป็นมาของบ้านเมืองหรือสิ่งที่คนในชุมชน
เคารพสักการะ ตำนานเป็นเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้เล่าหรือคนในชุมชนเชื่อว่าเคยเกิดขึ้นจริงหรือมีเค้า
ความจริง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ตำนานการสร้างเมืองลำพูน ความว่า

...ภายหลังพระวสุเทพฤๅษีเห็นเมืองมีคสังขะยังไม่สมควร จึงนฤมิตรเมือง
ใหม่ให้ชื่อวรามยนคร แล้วเชิญเสด็จเจ้ากุนริกนาสไปครองเมืองใหม่นี้
ต่อมาเจ้ากุนริกนาสประพตติมิต้องด้วยทำนองครองธรรม เทพยาดาทากัน
พิโรธ จึงบรรดาลให้คนที่ตีหนีไปจากนคร และบรรดาลให้น้ำท่วมพระนคร
จมลง หม่อมมนุษย์ซึ่งมีได้ตั้งอยู่ในธรรมพร้อมด้วยพระเจ้ากุนริกนาสถึงแก่
พิณาศไป ความทราบถึงพระวสุเทพฤๅษีก็มีความสังเวทสลดใจ และรำพึง
ว่าบริเวณที่เหล่านั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า จะบังเกิดมหานคร
เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธสารีริกธาตุ จะทิ้งเสียหาควรไม่ จึงปรารถนาที่จะ
นฤมิตรนครใหม่ แล้วได้ให้ไปเชิญพระสุคันธฤๅษี...และนำเอาหอยสังข์มา
วางยังพื้นแผ่นดิน พระดาบสทั้ง 2 ก็เอาไม้เท้าขีดดินเป็นวงไปตามทรงสัน
ถานของหอยสังข์ ก็บังเกิดเป็นคูแลปราการขึ้นตามรูปหอยสังข์ รอยไม้เท้า
ที่พระฤๅษีขีดไป วัดโดยรอบได้ 2250 วา หรือ 120 เส้น 7 วา (คือ นคร

⁵⁸ ขุนสกัตนิกร (ปาน, เป็นพราน) [เชิงอรรถตามตัวบท]

ลำพูน) แล้วจึงไปขอพระราชธิดาของพระเจ้ากรุงละโว้ ทรงนามว่าจามเทวี
ขึ้นมาครองราชสมบัติ...

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 53 – 54)

ตัวอย่างที่ 2 ตำนานพระธาตุลำปางหลวง ความว่า

...เมื่อพุทธศักราช 218 ปี พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช พระเจ้ากรุงปาตลี
บุตร ทรงเลื่อมใสในพระพุทธรูปในพระพุทธรูปศาสนา โปรดให้แสวงหาพระบรม
สารีริกธาตุได้มาจากเมืองราชคฤห์แล้วจึงแจกจ่ายไปยังประเทศต่าง ๆ
ธาตุพระพุทธรูปเจ้าจึงได้มาประดิษฐานในลัมภะกับปะนคร (ลำปาง) ต่อมา
พระเจ้าจันทรเทวราช พระเจ้าแผ่นดินสุพรรณภูมิ มีพระราชประสงค์จะ
ใคร่ได้พระบรมธาตุนี้ ยิ่งได้ยกพุทธเสนาขึ้นมากระทำพิธีอาราธนาพระ
บรมธาตุ ให้ขุดเอาผอบพระบรมธาตุไปไว้ใต้ราตรี 1 พระบรมธาตุก็เสด็จ
คืนที่เก่า ทรงเห็นว่าพระบรมธาตุไม่สมัคไป จึงให้ก่อสร้างสถูปรูปตั้ง
ต่อน้ำบรรจุพระบรมธาตุนี้ไว้

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 14 – 15)

ตัวอย่างที่ 3 ตำนานพระนอนจักรศรี เมืองสิงห์บุรี ความว่า

...เรื่องราวเดิมว่าพระมหากษัตริย์ในแถบนี้ มีพระราชธิดาองค์หนึ่งเลี้ยง
สุนัขไว้ ภายหลังมาสุนัขนั้นได้สมัคสังวาสด้วยพระราชธิดามีครรภ์ขึ้น พระ
บิดาให้สืบสวนหาชายผู้ไม่ได้ จึงได้ความว่าพระราชธิดานั้นเป็นชู้กับสุนัข
ให้ขับเสียดจากพระราชวัง นางนั้นคลอดบุตรมาเป็นพระยาจักรีศรี ครั้นอยู่
มาพระราชบิดาทรงทราบว่าเป็นพระราชนัดดาบุตรโอรสโณมนพรณดี กลับทรง
พระกรุณาขึ้น จึงให้ไปรับเข้ามาไว้ในพระราชวังตามเดิม ครั้นพระไอยกา
สิ้นพระชนม์ พระยาจักรีศรีก็ได้ครองราชสมบัติสนองพระองค์ต่อไป มีบุญ
บารมีเป็นอันมาก ภายหลังมามีความสงสัย จึงได้ถามพระมารดาว่าใครเป
นพระบิดา มารดาจึงแจ้งความว่า ผู้ใดที่ตามไปมาอยู่ด้วยเสมอ ผู้นั้น
แลเป็นพระบิดา พระยาจักรีศรีสังเกตดูเห็นสุนัขซึ่งเป็นบิดานั้นติดตามอยู่
เสมอ ก็มีความขัดเคือง จึงได้ฆ่าสุนัขนั้นเสีย ก็พอเอิบบังเกิดมีตัวแมวไปทั่วทิศ

พระยาจักรีศรีจะเสด็จกลับเข้าวังก็ไม่ได้ จึงได้เอาใส่สุนัขซึ่งเปนบิดานั้นพันพระเศียร แล้วเสด็จกลับเข้าพระราชวัง อากาศที่มัวมนที่นั้นก็หายไป จึงได้มีความร้อนพระทัยไปหาพระมหาเถร ปรีक्षाที่จะแก้บาปบิดุฆาฏ พระมหาเถรจึงได้ทูลให้สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์องค์นี้ จึงมีนามปรากฏว่าพระนอนจักรศรี ตามพระนามของพระยาจักรีศรีนั้น...

(เสด็จประพาสอยุธยา, 2470: 35 – 36)

5.2.5.3 เรื่องนิทานหรือเรื่องเล่าประจำถิ่น ส่วนใหญ่เป็นนิทานอธิบายความเป็นมาของสถานที่หรือเหตุที่เรียกสถานที่ด้วยชื่อนั้น ๆ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 เรื่องเล่าที่มาของบ่อน้ำบนเกาะสีชัง ความว่า

...ซึ่งไปวันนี้ก็ตั้งใจจะไปให้ถึงบ่อน้ำที่เรียกชื่อว่าบ่อเงิน ด้วยมีค่าเล่ากันมาว่าบ่อนี้แต่เดิมไม่เป็นบ่อ ภายหลังมีผู้ได้ล่ายแทงว่าเงินมีที่ตรงนั้น จึงมาขุดดูก็พบเงิน แต่เมื่อจะหยิบเอาเงินมา เงินนั้นก็ลั่นครืดไป ที่นี้จึงเป็นบ่อน้ำที่ชาวบ้านได้อาศัยอยู่จนทุกวันนี้...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 15)

ตัวอย่างที่ 2 นิทานอธิบายที่มาของชื่อช่องหอก เขาช้าง เขาพิงงา เมืองตะกั่วป่า⁵⁹
ความว่า

เขาที่นี้มากจนมีนิทาน เป็นเรื่องต่างกับกับนิทานทะเลตาม่องไล่ คือเขาในเมืองตะกั่วป่าเขาหนึ่งชื่อเขาศก เป็นที่อยู่ของยายมดิงตั้งทำนาอยู่ ที่นั่น ช้างตัว 1 ไปแทงยุงข้าวทลาย ยายมดิงโกรธจับหอกไล่แทงช้างมาทางเขากระห้อย ด้ามหอกที่ลากข้ามเขามา กัดเขาขาดเป็นช่อง จึงปรากฏชื่อว่าช่องหอก ครั้นไปพบช้าง แทะช้างตายที่เขาช้าง ยังมีช่องหอกปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แล้วลอนงาไปพิงไว้ที่เขาเรียกว่าเขาพิงงาเพราะเหตุนี้...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 116)

ตัวอย่างที่ 3 เรื่องเล่าที่มาของชื่อวัดพระนอนขุนอินทรประมุข เมืองอ่างทอง ความว่า

⁵⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกนิทานประเภทนี้ว่า “นิทานสำหรับภูมิประเทศ”

...มีเรื่องเล่ากันต่าง ๆ นัยหนึ่งว่าพระองค์นี้เป็นนามเดิมยาวอยู่เส้นหนึ่ง ภายหลังจีนผู้หนึ่งเป็นที่ขุนอินทร มาปฏิสังขรณ์เสริมให้ใหญ่ยาวออกไปอีก 5 วา จึงได้เรียกว่าพระนอนขุนอินทรประมุข อีกนัยหนึ่งว่าขุนอินทรประมุขชาวคลังหรือนายอากร ยักยอกเอาทรัพย์หลวงมาสร้างพระองค์นี้ ครั้นทรงทราบรับสั่งถามว่าเอาเงินที่ไหนทำ ก็ไม่กราบทูล ทรงสงสัยว่าจะเอาเงินหลวงที่พระคลังหรือเงินอากรที่ตัวทำมาสร้างพระองค์นี้ ถามเท่าใดก็ไม่รับจึงให้เขียนถาม ขุนอินทรประมุขก็ไม่ออกความจนตาย เพราะกลัวว่าส่วนกุศลนั้นจะแพร่หลายถึงพระเจ้าแผ่นดินหรือเปนของเจ้าแผ่นดินเสียทีเดียว จะไม่ได้กุศลแลชื่อเสียงแต่คนเดียว จึงได้พากันเรียกว่าพระนอนขุนอินทรประมุข

(เสด็จประพาสอยุธยา, 2470: 41)

5.2.5.4 เรื่องพิธีกรรม ผู้เขียนมักกล่าวถึงพิธีกรรมของคนต่างถิ่นหรือต่างชาติพันธุ์ เพราะเมื่อมองด้วยสายตาของคนนอกกลุ่ม พิธีกรรมมีสัญลักษณ์มากมายที่สร้างความสงสัยใคร่รู้แก่ผู้ที่มีได้เป็นสมาชิกของกลุ่มนั้น จึงเป็นเรื่องน่าสนใจและได้รับการบันทึกไว้ในเยอแนลด้วย เช่น

ตัวอย่างที่ 1 พิธีสู่ขวัญของชาวเมืองร้อยเอ็ด ความว่า

พิธีสู่ขวัญเป็นพิธีนำดู เขาจัดให้ผู้เฒ่า 2 คน ๆ 1 มีอายุถึง 73 ปีมานั่งพับเพียบพนมมือและแสดงคาถาซึ่งลั่นแล้วด้วยคำให้ศีลให้พรและเปนสวัสดิมงคลแก่ตัวบุคคล พอว่าคาถาจบแล้ว เขาให้ยื่นแขนขวาทีละคน มือที่ยื่นไปนั้นกำข้าวเหนียวไว้ 1 ก้อนและไข่ไก่สุก 1 ฟอง ผู้เฒ่าทั้งสองจึงเอาด้ายสายสิญจน์มาเสกแล้วผูกข้อมือให้ทุก ๆ คน เสร็จแล้วให้รับประทานไข่สุกกับข้าวเหนียวที่กำไว้ในมือนั้น ต่อไปผู้ที่อยู่ในที่นั้นทุกคนต่างเอาด้ายสายสิญจน์มาผูกตามลำดับกัน...

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 38)

ตัวอย่างที่ 2 พิธีแต่งงานของชาวจีนในชวา ความว่า

...ฟังแต่คำเล่าเรื่องว่า เมื่อไปผู้หญิงแต่งตัวแล้ว คือแต่งอย่างจีน ปักไหม
 ปนทอง ใส่หมวกอย่างผู้หญิงมีเครื่องห้อยรุงรัง มีผ้าคลุมทับหมวกอีก
 ชั้นหนึ่ง ลงมาไหว้ทวดตาแล้วพบพี่น้อง เจ้าบ่าวมารถแล้วลงเดินมีกระบวน
 แห่ถือธงทิวต่าง ๆ มีเก้าอี้เก้าอี้หน้าทางร่มคน 1 เพื่อนบ่าว 8 คนเดิน 2
 แถว เจ้าบ่าวเดินกลาง แต่งตัวเต็มยศอย่างผู้ดีจีน...ถึงบ้านคนในบ้านโปรย
 เข้าสาร...แล้วเจ้าบ่าวกินน้ำถั่วรสต้ม...แล้วเจ้าสาวลงมาเชิญเจ้าบ่าวขึ้น
 เรือมาเกี้ยว...ยืนที่หน้าเตียงทั้งสองคน ผู้หญิงยืนห้วนอน ผู้ชายยืนปลาย
 ตีน ตีม้าล่อขนาบใหญ่แล้วเจ้าบ่าวเอาพัดดำมจีวถือคอนผ้าคลุมหน้าผู้หญิง
 มีเก้าอี้เก้าอี้ผู้หญิงเข้าไปช่วยเปิด แล้วเอาพัดโยนขึ้นไปบนหลังเตียง แล้ว
 เจ้าบ่าวไปจุดเทียนเสียงทนายที่โต๊ะกินเช้า มีเทียนใหญ่ 2 เล่ม จุดไฟจุด
 ตะเกียงแล้วเอาเทียนเล็ก 2 เล่มจุดไฟที่ตะเกียงไปจุดเทียนใหญ่ ว่าถ้าใคร
 จะตายก่อน เทียนคนนั้นหมดก่อน แล้วนั่งกินโต๊ะด้วยกัน ผู้ชายนั่งข้างขวา
 ผู้หญิงต้องมีเก้าอี้เก้าอี้ให้เอาตะเกียบคีบของกิน แต่ไม่ได้กินจริง ๆ แล้ว
 กินเหล้าทั้ง 2 คน แต่ผู้หญิงเอาไปจ่อปากเท่านั้น กินเลี้ยงแล้วไปยืนหน้า
 เตียงอีก ผู้ชายยืนห้วนอน ผู้หญิงยืนปลายตีน ผู้ชายแก้กระเป่าที่คาดเอว
 ผู้หญิง เป็นแต่จับสายเชือก มีเก้าอี้เก้าอี้เข้าไปช่วยแก้ แล้วเอาไปขึ้นไปบน
 หลังเตียงอีก แล้วผู้หญิงปลดกระดุมเสื้อผู้ชาย 3 เม็ด แล้วผู้ชายถอดเสื้อ
 แต่งตัวใหม่ เป็นเสื้อที่เอาไปแขวนไว้ที่ห้วนอนเตียงก่อนแล้ว แต่งอย่างผู้ดี
 จีนแล้วกลับไปบ้าน ว่าต่อไปนี้ไปมีเด็กของผู้หญิงไปเชิญผู้ชายมากินเลี้ยง 3
 วัน จึงจะได้ไหว้บิดามารดาแล้วอยู่ด้วยกันต่อไป...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 210)

5.2.6 ให้ความรู้ด้านธรรมชาติวิทยา การเดินทางเข้าไปในท้องถิ่นที่มีสภาพแวดล้อม
 แตกต่างกัน ทำให้ผู้เขียนได้พบสัตว์และพืชที่ตนไม่เคยพบ บางชนิดเป็นสิ่งแปลกใหม่ที่ให้ผู้เขียน
 เกิดความสนใจ บางชนิดอาจคุ้นเคยเป็นอย่างดีแล้ว แต่ผู้เขียนเพิ่งจะสังเกตเห็นลักษณะที่น่าสนใจของ
 พืชหรือสัตว์นั้นจึงบันทึกเรื่องราวไว้ในย่อแนลด้วย

5.2.6.1 เรื่องสัตว์ชนิดต่าง ๆ มีทั้งสัตว์ปีก สัตว์น้ำ และสัตว์บก ดังนี้

5.2.6.1.1 สัตว์ปีก ผู้เขียนให้ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะ การดำรงชีวิต

พฤติกรรม หรือรสชาติของนกที่รับประทานได้บางประเภท เช่น

ตัวอย่างที่ 1 นกนางแอ่น เป็นคนละประเภทกับนกแอ่นที่ให้รัง ความว่า

...ว่านกนี้⁶⁰ คล้ายกับนกที่ทำรังด้วยน้ำลาย อย่างเช่นนกเก็บริ้ง แต่ไม่ทำรัง เป็นแต่อาศัยอยู่ในเกาะคล้ายกับนกพวกนั้น เกาะที่อยู่นั้นก็เกาะกลาง น้ำเหมือนกัน ว่ากินอร่อยนัก...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 32)

ตัวอย่างที่ 2 นกขัน เป็นนกที่คนท้องถิ่นในแหลมมลายูจับมาประกอบอาหาร

ความว่า

...ไล่เสียงได้ความว่ามันเป็นนกหากินกลางคืน ไม่ชอบดูแสงสว่าง กลางวัน ชุกรกนอนหมด ในการที่จะจับเขามีหม้อไปร้องเรียกในเวลากลางคืน ทำเสียงเหมือนอย่างนกขัน ได้ให้ลองร้องดูดัง ก๊อก ก๊อก ก๊อก แว้ ตรี เมื่อนกได้ยินเสียงสำคัญว่าเพื่อนฝูงต่างหมู่ ก็ร้องรับแลบินมาหาเสียงล่อ ผู้ล่อก็ร้องล่อมายังไซยภูมิที่จับ การล่อนั้นต้องเป็นเวลาจวนสว่าง พอมาออกันอยู่ในละเมาะไซยภูมิก็พอสว่าง อ้ายนกก็เลยหลบแสงสว่างซุ่มนอนอยู่ในพุ่มไม้ละเมาะนั้น พอคนไล่เข้าหลังพาดไม้มา ก็มีความกลัวมุดกรหนีมาทางแจ้งนั้นไม่ออกเป็นอันขาด เพราะกลัวอันตรายแลไม่สบายตา มุดกรหนีมาโผล่ออกทางขวางก็ร้อนใจเป็นกำลังด้วยไม่มีที่กำบังกาย ตาก็สอดสายหาช่องรก พอเห็นปากลอบ ก็สำคัญว่าช่องรกที่จะซุกซ่อนตัวได้ วิ่งดันเข้าลอบเข้างาแซงถึงสองชั้น มีก็ตัวก็เข้าจนหมด...รูปร่างมันเหมือนนกคุ่มนกเขา แต่ขายาวตีนกวกัก ตัวแดงปีกลายดำขาวปนแต้ม ๆ ปากดำตาดำ แข็งแดง ตัวโตเท่าไก่ลูกกตง เขาว่ากินดีกว่านกพิราบนกลเป๊าะ⁶¹...

⁶⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าถึงนกนางแอ่นซึ่งเป็นนกคนละประเภทกับนกแอ่นที่ให้รัง นกนางแอ่นไม่ทำรัง แต่มีลักษณะและที่อยู่อาศัยคล้ายกับนกแอ่น เป็นนกที่นำมาปรุงอาหารอร่อย

⁶¹ นกเป๊าะเป็นหนึ่งในรายชื่อของนกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบันทึกว่าเป็น “นกกินอร่อย” ความว่า “...นกกินอร่อย นกเป๊าะ นกกะลุมพูน นกกวัก นกกระทา...” (2504ข: 178)

(ไปแหลมมลาญ, 2539ก: 48)

5.2.6.1.2 เรื่องสัตว์น้ำ กล่าวถึงลักษณะ ที่อยู่อาศัย หรือรสชาติ เช่น**ตัวอย่างที่ 1** ปลาสร้อยและปลารากกล้วยที่อาศัยอยู่ในบ่อน้ำร้อน ความว่า

...ในบ่อนั้นมีปลาตัวเล็กว่ายอยู่ 2 ตัว ชาวบ้านเขาเรียกว่าปลาสร้อย แต่มิใช่ปลาเกิดในบ่อนเอง เป็นปลาแม่น้ำว่ายเข้าไปได้ตามซอกศิลา เล่ากันว่าเมื่ออยู่ข้างนอก ทางไม่แดงมาก เป็นแต่สายแดง ๆ น้อย ๆ เมื่อเข้าไปในที่นั้นถูกร้อน ทางแดงเหมือนปลากัด อีกตัวหนึ่งนั้นเรียกว่าปลารากกล้วย อยู่ข้างนอกสีเหลือง เข้าไปในนั้นเป็นลายขึ้น จะจริงหรือไม่จริงก็ไม่ทราบ...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 123)

ตัวอย่างที่ 2 ลักษณะของปลาอีซูป ความว่า

...คุณสุรวงศ์เอาปลามาให้ดู ว่าไปลงอวนที่วังสตัง ได้ปลาอีซูปตัวหนึ่ง วัดดูยาว 3 ศอก กว้างศอกหนึ่ง เป็นปลาหนึ่งหน้าไม่มีเกล็ด เป็นปลาใหญ่ในแม่น้ำ...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 116)

ตัวอย่างที่ 3 ลักษณะและรสชาติของหอยกาบ ความว่า

...วันนี้เห็นแต่หอยกาบมีมาก ถ้าน้ำตื้นนอนกลิ้งอยู่กับกรวดระกะไป หอยนี้มีไข่โตเปล่า เขาว่ากินอร่อยด้วย เนื้อเหมือนกับเต่า มีคนกินกันมาก เก็บฝักกันไปถึงบางกอกก็มี...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 118)

5.2.6.1.3 เรื่องสัตว์บก กล่าวถึงลักษณะและพฤติกรรม เช่น**ตัวอย่างที่ 1** ช้างมีลักษณะการเดินที่ไม่สมกับรูปร่าง ความว่า

...ดู ๆ ทางที่ช้างเดินก็ชัน ตัวโต ส่วนขาซ้ายขวาก็ห่างกันมาก ถ้าจะเดินทางขาก้าวไปตรง ๆ คงต้องมีทางกว้างกว่ารอยตีนคนเดิน 2 เท่าหรือ 3 เท่า

แต่ข้างไม่เคียวเช่นนั้น ก้าวรอยเกือบจะตรงกันทั้ง 4 เท้า ทางที่เคียวนั้นจึง
“พอจรรอยผู้เดียวเคียว” เท่ากับทางคนเราเคียวนี้เอง ไม่สมกับสี่ข้างที่กว้าง
ใหญ่เลย...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 33)

ตัวอย่างที่ 2 ลักษณะของปางซึ่งคล้ายกับขมด ความว่า

...นายแฉ่งบุตรพระยาจันทบุรีเขาเอาปางมาให้ตัวหนึ่ง บ้างนี้เราเห็นที่
หนึ่งแล้วแต่ไกล ๆ เมื่อไปปิ้ง...มาคราวนี้จึงได้เห็นชนิดที่เดียว ดูหน้าตา
จะว่าคล้ายขมดก็ได้ ขอบตาเป็นวงดำโต แต่บั้นล่างป่องมากอยู่สักหน่อย
หนึ่ง ที่ท้อง 2 ข้างนั้นเป็นพังผืด แผลออกได้เหมือนปีกนก ถ้าจะเฝไปตาม
ต้นไม้ก็เฝไปได้ไกล ๆ เพราะพังผืด 2 ข้างนั้นอุ้มลมอยู่...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 97)

ตัวอย่างที่ 3 ลักษณะเด่นของหมีคน หมีเสือ และหมีสุนัข ซึ่งสัมพันธ์กับชื่อ

เรียก ความว่า

...พวกพรานเที่ยวป่าได้พบหมีนั้นว่ามี 3 อย่าง เป็นหมีคนอย่าง 1 หมีเสือ
อย่าง 1 หมีสุนัขอย่าง 1 ที่เรียกว่าหมีคนนั้น คือรอยเท้าที่ตีนเดินคล้ายกับ
รอยเท้าคน หมีเสือนั้นว่าหน้าและเท้าเหมือนอย่างเสือ หมีสุนัขนั้นหน้า
คล้ายสุนัขและเท้าได้คล้ายสุนัข พวกพรานได้ยิงเอาหนังเอาตีมาขายอยู่
เนื่อง ๆ ...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 130)

5.2.6.2 เรื่องพืชพรรณต่าง ๆ เป็นพืชพรรณที่มีลักษณะน่าสนใจ เช่น หนควมร้อน
มีกลิ่นเฉพาะตัว มีดอกสวยงาม หรือมีลักษณะประหลาดอื่น ๆ ดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 ลักษณะของจอกหิน ความว่า

...เมื่อยังแห้งอยู่นั้นรูปร่างเหมือนยงกับจอกแห้งเล็ก ๆ ที่เดียว ประมาณ
สัก 3 กระเปียดถึง ครั้นแช่น้ำร้อนลง ค่อย ๆ กางใบออก มีรากเหมือน

จอก มีใบก้านยาวออกไปจากรากเป็นสีน้ำตาล ตัวใบข้างหน้าสีเขียวสด เหมือนใบไม้ที่ชุ่มชื้นอยู่ตามธรรมชาติ มีขนเป็นขุย ๆ ทั้งใบ ใบนั้นรูปพรรณ คล้ายหญ้าหน้าดับไฟ เวลาแช่ลงในน้ำสักครู่ใหญ่ ๆ ใบก็กระจายออกเหมือน อย่างจอกแต่จมน้ำ โดประมาณสัก 4 นิ้ว ถ้าแช่น้ำกินแล้วเก็บขึ้นผึ่งแดดก็แห้งงอเข้าไปอย่างเก่า ถ้าจะแช่อีกก็กระจายออกเป็นใบเขียวสด เหมือน ดังเช่นว่ามาแล้ว ดูประหลาดอยู่ แต่ไม่ใช่จอกในน้ำตามธรรมเนียมเป็นแน่ เห็นจะเป็นจอกบก เกิดขึ้นในที่น้ำขึ้น ๆ หรือที่น้ำขังอยู่บ้างเล็กน้อย พอ รากลอยน้ำบ้างเล็กน้อย ครั้นเวลาน้ำแห้งก็แห้งไป เวลานั้นน้ำก็เพิ่มขึ้น จะเป็นต้นไม้อย่างชนิดเดียว แต่ประหลาดอยู่หน่อยหนึ่งที่ไม่แพ้น้ำร้อน

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 214 – 215)

ตัวอย่างที่ 2 ลักษณะของดอกค้อนกลอง ความว่า

...วันนี้เสด็จมาย่านให้ดอกไม้ม้าท่อนหนึ่ง คล้าย ๆ ดอกไผ่หน้าแต่กลีบบาง สั้นกว่า มีกลีบล่างที่ขั้วด้วย มีกลิ่นหอมตฤตฤต งามพระยาก็ถามจนบุรีเขา ไปเก็บมาที่ต้นหน้าพลับพลา มีเหมือนกัน เรียกว่าดอกค้อนกลอง...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 73)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตัวอย่างที่ 3 ลักษณะของดอกหนามแดง ความว่า

...เสด็จมายู่ประทานดอกไม้ม้าอย่างหนึ่ง กลิ่นเหมือนดอกพุด เป็นช่อ ๆ คล้ายดอกเทียนกิ่ง สีเหลืองเจือเขียว ใบขนาดกลาง เรียกดอกหนามแดง...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 73)

ตัวอย่างที่ 4 ลักษณะของต้นโคลงเคลง ความว่า

...มีต้นไม้อย่างหนึ่งต้นต่ำ ๆ อย่างสูงที่สุดทีเดียวก็สักศอกคืบ ใบเป็นขน ๆ แต่ไม่คาย ดอกตูมคล้าย ๆ กับดอกบานมิรุโรย สีบัวโรย รูปร่างก็เท่ากัน ดอกที่บ้านนั้นเป็นสีม่วงเจือแดง ระบายเกสรเป็นสีชมพู ต้นเหลือง ปลาย

ดอกโตเต็มทีกว้างสัก 2 นิ้วเศษ ต้นไม้ที่วานี้เป็นตัวเมีย ยังมีตัวผู้อีก ที่ซัวเหมือนดอกบานมิรุโรยนั้น เป็นกลีบเขียวหุ้มใบไม้พองเหมือนกับตัวเมีย มีมากงามดี เขาเรียกว่าต้นโคลงเคลง...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 79)

ตัวอย่างที่ 5 ลักษณะของต้นพระยาดาบทักและต้นไม้ชนิดหนึ่งไม่ทราบชื่อ คล้ายต้นลูกใต้ใบแต่กลับมีลูกอยู่บนใบ ความว่า

เราลืมนึกไปเมื่อขึ้นบกมีต้นไม้อย่างหนึ่งลูกขนาดลูกหว้า เป็นสีชมพูบ้างขาวบ้าง กลิ่นเหม็นเหมือนน้ำมันดินฟุ้งไป จับก็เหม็นติดมือ เขาเรียกพระยาดาบทัก รากกินอยู่คง พวกทหารเราพอมีเอ๋ยกันขึ้น พวกทหารเราทิ้งกันเต็มที ถอนกันหลบหนีไปตามทาง ยังอีกอย่างหนึ่ง เป็นลูกแดงเล็ก ๆ ติดกันเป็นราว คล้ายลูกใต้ใบ แต่นี้กลับเป็นลูกอยู่บนใบดูงามดี.

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 145)

ตัวอย่างที่ 6 ลักษณะของต้นหัวใจไวยราฟ ความว่า

...ยังมีต้นไม้อีกอย่างหนึ่งเรียกว่าหัวใจไวยราฟ ที่ต้นนั้นแห้งที่เดียว หักเผา ๆ เหมือนไม้แห้ง แต่มีดอกถ้าฟ้าร้องจึงจะบาน เมื่อบานขึ้นฟ้าร้องที่พลับพลาหาตกระแจะ ว่าดอกที่บ้านเก็บมายังบานอยู่บ้าง ตุ่มเสียบ้าง แต่นัยว่าว่าถึงหักมาจากต้นแล้วอย่างนี้ ถ้าฟ้าร้องเมื่อไรดอกนั้นจะบานได้อีก ยังไรก็ไม่รู้แน่ แต่ไม่เห็นว่าจะบานได้...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 175 – 176)

ตัวอย่างที่ 7 ลักษณะของบัวสายลาด บัวกระโดนไชย บัวกระโดนเตี้ย และบัวจีโบ
ความว่า

...บัวที่ปลูกชาวบ้านว่ามี 4 ชนิด เก็บได้ 3 คราว คราวที่ 1 เพนบัวแก่เร็ว เรียกชื่อบัวสายลาด ขึ้นพอพ่นน้ำก็แก่เก็บได้ คราวที่ 2 เพนบัวแก่กลาง เรียกชื่อบัวกระโดนไชย สูงน้ำมากจึงแก่ กับบัวกระโดนเตี้ย สูงน้ำประมาณ

ศอกหนึ่งแก็บได้ คราวที่ 3 เพนบัวแกซ่า เรียกบัวจิวโบ ว่าหลุบเหมือนนม
ฝรั่ง...

(ไปพิชณโลก, 2506: 19)

เห็นได้ว่าเยอแนลเป็นบันทึกการเดินทางที่เก็บข้อมูลความรู้หลากหลาย ผู้เขียนบันทึก
ความรู้เหล่านี้ไว้ตามความสนใจของตน มีทั้งเรื่องเป็นเบ็ดเตล็ดที่เกิดจากความช่างสังเกตของผู้เขียน
ในขณะที่บางเรื่องก็เป็นข้อมูลที่มีความสำคัญต่อการเมืองการปกครองหรือการสร้างรัฐชาติ เช่น
ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี

5.3 คุณค่าด้านการเมืองการปกครอง

เนื้อหาในเยอแนลสะท้อนภาพการเมืองทั้งภายในสยามและการเมืองระหว่างประเทศ
การเมืองภายในสยามคือเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับหัวเมืองประเทศราชมลายูซึ่งเป็นดินแดน
ที่ห่างไกลและห่างเหินกับราชสำนัก ส่วนการเมืองนอกประเทศคือเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับ
ชาติมหาอำนาจตะวันตก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.3.1 สะท้อนภาพการเมืองภายในระหว่างสยามกับหัวเมืองประเทศราชมลายู หัวเมือง
ประเทศราชเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงถึงพระเกียรติยศและพระราชอำนาจ ดังนั้นการควบคุมดูแลเมือง
ประเทศราชให้คงความจงรักภักดีต่อสยามจึงเป็นพระราชภาระสำคัญประการหนึ่งของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาดังกล่าวความสัมพันธ์ระหว่าง
ราชสำนักกับหัวเมืองประเทศราชมลายูเป็นไปอย่างห่างเหิน เนื่องจากเป็นเมืองประเทศราชห่างไกลที่
มีความแตกต่างด้านเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม ทั้งยังมีเจ้าเมืองที่สืบทอดอำนาจตามสาย
ตระกูลมาอย่างยาวนาน ด้วยเหตุนี้พระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน
ดินแดนดังกล่าวจึงไม่มั่นคงนัก เจ้าประเทศราชแสดงความสวามิภักดิ์ต่ออำนาจส่วนกลางตามธรรมเนียม
หรือที่ทรงกล่าวว่า “เป็นแต่แสดงอาการภายนอก” เท่านั้น นอกจากนี้บริเวณแหลมมลายูยังเป็น
พื้นที่ที่อังกฤษมีอิทธิพลมากและกำลังดำเนินนโยบายเพื่อรวบรวมรัฐมลายูและหัวเมืองประเทศราช
มลายูของสยามไว้ในอำนาจให้ได้ทั้งหมด ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้อง
ดำเนินพระบรมราโชบายด้านการเมืองการปกครองอย่างรอบคอบและแยบยลเพื่อให้รักษาหัวเมือง
ประเทศราชมลายูไว้และเพื่อสกัดกั้นการขยายอิทธิพลของอังกฤษในแหลมมลายูด้วย

5.3.1.1 การฟื้นฟูความสัมพันธ์กับเจ้าเมืองประเทศราชมลายู ข้าราชการยึดครองเมืองปะหังของอังกฤษอันเป็นเหตุให้ผู้ปกครองเดิมสูญเสียอำนาจ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เจ้าเมืองประเทศราชในแหลมมลายูแสดงความสวามิภักดิ์ต่ออำนาจส่วนกลางสยามมากกว่าแต่ก่อน เพราะเห็นว่าเป็นทางจะรักษาสถานภาพของตนไว้ได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นโอกาสจากสถานการณ์ดังกล่าว จึงดำเนินพระบรมราโชบายอย่างแยบยล กล่าวคือ ให้เจ้าประเทศราชโดยเสด็จไปดูกิจการต่างๆ ในเขตอิทธิพลของอังกฤษที่ปีนังและสิงคโปร์ เพื่อให้เห็นว่าอังกฤษดำเนินการอย่างไรกับเมืองในปกครองของตน อีกทั้งยังให้เจ้าประเทศราชอ่านข่าวในวารสารเกี่ยวกับนโยบายของอังกฤษที่ต้องการรวมหัวเมืองมลายูไว้ในอำนาจทั้งหมด เจ้าประเทศราชจึงเห็นว่าอังกฤษเป็นภัยคุกคามที่น่าหวาดหวั่นมากกว่าสยาม ดังที่ทรงบันทึกว่า

พูดด้วยเรื่องต่างๆ กันไปกลางทาง พระยาตรังกานูหายสำรวมหมด ค่อยจ่อไป กับพระยาไทรก็พูดกันจู้จี้เป็นการสนทสนมดี เราเห็นคำที่เซอร์เฟรด ริดดิคชันแต่งลงในหนังสือแม็กซีน⁶²เดือนยี่นุนาวรี⁶³ปีนี้ ว่าด้วยการเมืองมลายู ที่ว่าได้จัดการในเมืองแปรัก สلاغอ ปะหัง อย่างไร และคิดจะรวมเมืองไทร เมืองตรังกานู เมืองกลันตัน เมืองตานี เข้าจัดการด้วยเช่นนั้น จึงเล่าให้ฟังทั้ง 2 คน พระยาตรังกานูออกปากกลัวเต็มที บ่นกันตบๆ ตับๆ เราให้แปลให้พระยาไทรไปอ่านด้วย เราไม่ได้ตีเทียนฝรั่งเลย แต่การที่กล่าวในหนังสือ นั้นและการที่เขารู้ข่าวจากปะหัง ทำให้เขาเห็นเองว่าถ้าเป็นเช่นนั้น จะดีร้ายประการใด...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 327)

ความหวาดระแวงต่อการขยายอิทธิพลของอังกฤษ ทำให้เจ้าประเทศราชแสดงความอ่อนน้อมและความเชื่อมั่นในนโยบายของสยามมากขึ้น ดังที่ทรงบันทึกว่า “...มาถึงเรือรับพระยาตรังกานูขึ้นมาพูดอีก เราว่ากล่าวแสดงความเมตตาต่างๆ คราวนี้ตอบออกมาเองว่า ตัวมีความยินดีนักที่เราสั่งสอน ได้รู้สึกชัดแล้วว่าเรามีความกรุณาจริง ขอให้เราเชื่อมั่นเถิดว่าตัวเป็นข้าแท้ ตั้งใจจะประพฤติดีตามคำสั่งทุกอย่าง อย่าได้มีความเคลือบแคลงเลย ดูกริยานับถือจริงๆ มาก.” (2475: 334)

⁶² Magazine

⁶³ January

ความไว้วางใจที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นแรงผลักดันให้เจ้าเมืองประเทศราชพยายามสื่อสารภาษาไทยเพื่อกราบบังคมทูลกิจการต่างๆ ด้วยตนเองแทนการใช้ล่าม ดังที่ทรงบันทึกว่า “...เรียกพระยายุทธการมาพูดถึงการเมืองไทรบุรี เมืองสวางอบัง ดูพูดมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ย้งร้องมาก⁶⁴ เห็นจะไม่ไว้วางใจล่าม...” (2475: 60)

การฟื้นฟูความสัมพันธ์กับเจ้าประเทศราชในหัวเมืองมลายูดำเนินไปอย่างราบรื่นเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักปกครองชั้นเลิศ ทรงมีจิตวิทยาในการสร้างความไว้วางใจให้เกิดขึ้นในหมู่ผู้ใต้ปกครอง ทรงใช้หลักการประนีประนอมและประสานประโยชน์ โดยอธิบายความเป็นไปของสถานการณ์ในแหลมมลายูอย่างสมเหตุสมผล เพื่อให้เจ้าประเทศราชเข้าใจผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับสถานการณ์ของตนหากให้อังกฤษเข้าแทรกแซงกิจการในหัวเมืองมลายูได้สำเร็จ ดังที่ทรงมีพระราชดำรัสแก่พระยาตรังกานูและพระยาไทรบุรี ความว่า

...ถ้าเมืองเราจัดการดีอยู่แล้วก็ไม่ต้องกลัวอันใด การที่เขาจะรบเราๆ สู้เขาไม่ได้ แต่ถ้าการที่เป็นประโยชน์แก่คนเป็นอันมากคงอยู่ เขาจะมามาทำต้องเสียประโยชน์ เสียคนที่จะต้องตาย แต่เล็กน้อยเขาไม่ทำ เพราะฉะนั้นเราจึงอยากจะชวนให้คิดจัดการบ้านเมืองซึ่งเราเห็นว่าเป็นการดีกว่าฝรั่งมาจัด คือประโยชน์ที่เกิดขึ้นในเมืองป็นเป็น 2 ส่วนๆ 1 สำหรับทะนุบำรุงบ้านเมือง ส่วน 1 เป็นประโยชน์แก่เจ้าเมือง การที่เราปล่อยให้เจ้าเมืองได้ประโยชน์ขึ้นตามบ้านเมืองเจริญเช่นนี้ เพราะเราไม่มี ความประสงค์อันใดนอกจากที่จะให้เมืองมะลายูเป็นราชอาณาจักรเขตต์ขึ้นนอกต่อกับฝรั่ง อีกประการ 1 เมืองเหล่านี้ปรากฏว่าอยู่ในของไทย จะตกไปแก่อังกฤษเข้ามาบำรุงเราก็ไม่ขาดทุนอันใด ชั่วแต่ไม่ได้ต้นไม้เงินทองไม่เป็นราคาก็มากนัก แต่ย้งรู้สึว่าเป็นการเสียเกียรติยศอยู่ เพราะฉะนั้นจึงได้อยากจะให้เห็นการซึ่งเป็นที่ยึดมั่นคงจะป้องกันเหตุนี้เอาไว้เป็นขั้นเท่า่นั้น เราเห็นว่าเช่นเมืองตรังกานูนี้เป็นการจำเป็นที่จะต้องอาศัยเมืองใหญ่จึงจะมีอำนาจบังคับกันตลอดได้ การอันนี้เราได้มาพูดแยมไว้แต่ครั้งก่อนแล้ว แต่เห็นพระยาตรังกานูยังไม่สู้วางใจเราๆ จึงย้งไม่อาจพูดตรงๆ

⁶⁴ ทรงหมายถึงใช้เสียงสูงต่ำอย่างคนพูดภาษาไทยไม่ชัด จึงฟังเหมือนเสียงร้องมากกว่าเสียงพูด

บัดนี้เห็นว่าเป็นที่เชื่อถือแล้ว จึงได้ขอบอกตามตรงที่จะช่วยอุดหนุน และ
พูดถึงเรื่องราว⁶⁵มูดาที่ตายด้วย.

พระยาตรังگانูแสดงความเห็นชอบในคำที่เราพูดด้วยความ
 เอื้อเฟื้ออย่างยิ่ง และปฏิญาณตนว่าเป็นข้าขอบขั้วไว้ในฝ่าพระบาท จะ
 ให้ทำอย่างไรจะทำตามหมดทุกอย่าง ดุยินดีรีนเริงเป็นอย่างยิ่ง และเรา
 ถามถึงลูกรามมูดาได้ความว่ายังเป็นเด็กเล็กอยู่ จึงสั่งให้ทะนุบำรุงเลี้ยงไว้
ให้ดี อย่าให้เป็นช่องที่จะมีคนเข้ายุยงพาเพื่อนไปได้ เพราะการที่วิวาทกันนี้
จะเป็นเหตุให้พวคนต่างประเทศเข้าเมือง ดูพระยาตรังگانูรับคำด้วยความ
 ยินดีมาก พระยาไทรที่นั่งฟังอยู่ก็ดูเข้าใจซึ้งทราบไปด้วย เป็นประโยชน์ดี
 มาก.

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 325 – 326)

5.3.1.2 การปรับระบบการบริหารจัดการในหัวเมืองประเทศราชมลายู ประชากร

บนคาบสมุทรมลายูส่วนใหญ่มีเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรมร่วมกัน แต่ปัจจัยทางการเมืองทำให้เมืองเหล่านี้มีได้อยู่ได้อำนาจปกครองเดียวกัน บางเมืองเป็นประเทศราชของสยาม บางเมืองอยู่ใต้การปกครองของอังกฤษ แม้ว่าจะมีการแบ่งเขตอำนาจกันอย่างชัดเจน แต่ประชากรบริเวณ “แดนต่อแดน” ยังคงอพยพไปมาเสมอ

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่นคือนโยบายของรัฐ หากรัฐใดเอื้อประโยชน์ต่อการทำมาหากิน เช่น ไม่เกณฑ์แรงงานมากเกินไป ไม่เก็บภาษีสูงเกินไป ประชากรก็จะเข้าไปลงหลักปักฐานเป็นจำนวนมาก ระบบการบริหารหัวเมืองมลายูของสยามเสียเปรียบรัฐมลายูที่ปกครองโดยอังกฤษ เนื่องจากเกณฑ์แรงงานหนักกว่า ทำให้ราษฎรย้ายถิ่นไปอยู่ในรัฐมลายูของอังกฤษ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าทางที่จะมีให้ราษฎรเดือดร้อนเรื่องการเกณฑ์แรงงานคือ สนับสนุนให้ราษฎรทำมาหากินตามอาชีพของตน เพื่อให้มีรายได้มาเสียภาษีแทนการเกณฑ์ ถ้าราษฎรทำมาหากินได้ผลดีจะทำให้รัฐเก็บภาษีได้มาก แล้วจึงใช้ภาษีนั่นจ้างงานแทนการเกณฑ์ ทั้งนี้ราษฎรจะประกอบอาชีพได้โดยสะดวก รัฐก็ต้องปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคต่าง

⁶⁵ คำนำหน้าชื่อเจ้าพื้นเมืองมลายู

ๆ เช่น ถนน สะพาน รถไฟ โทรเลข โทรศัพท์ ประปา ให้ได้มาตรฐานและทั่วถึง การปรับปรุงระบบในระยะแรกยังต้องใช้การเกณฑ์แรงงานอยู่ เมื่อมีเงินภาษีมากพอจ้างแรงงาน ก็ควรลดการเกณฑ์ลง ส่วนการเก็บภาษีให้พิจารณาตามประเภทของสินค้าและปริมาณที่ผลิตได้ กิจการบางอย่าง เช่น บ่อนเบี้ย ทรงมีพระราชประสงค์ให้เลิกเสีย แต่เมื่อยังเลิกไม่ได้เพราะเป็นรายได้หลัก ก็ควรหากิจการอื่นมาทดแทน ดังที่ทรงบันทึกว่า

เราว่าการที่ให้คนเราทำเองดังนี้เป็นการดีแล้ว และที่ขุดคลองให้เกิดนาขึ้นนี้ก็ประโยชน์มาก การเช่นนี้เป็นเครื่องที่จะให้เงินภาษีอากรทวีขึ้นโดยชอบ แต่ขอให้คิดอยู่เสมอในการที่ได้ประโยชน์ทวีขึ้นแล้ว ให้ได้ปลดเปลื้องการกะเกณฑ์ที่คนเราต้องหนักหน่าอยู่กว่าคนเขา ให้ค่อย ๆ เป็นไปตามลำดับจนกว่าจะเสมอกันให้ได้ การที่จำเป็นต้องผ่อนผันเช่นนี้ไซ้ว่าจะเป็นแต่เรา ถึงอังกฤษก็ต้องเป็น เช่นกับบ่อนเบี้ยถือว่าเป็นการชั่วร้ายเป็นที่ 2 ทาส แต่เมื่อไปจัดการในเมืองมลายูก็ไม่อาจให้เลิกบ่อนเบี้ยเสียทันทีได้ แต่เขาก็คงคิดหาประโยชน์อื่นแทน เลิกเมื่อภายหลังจนได้ฉันใดของเราก็ต้องผ่อนผันฉันนั้น ของเขาออกเลยถึงเรื่องภาษีเกลือภาษียา ที่เดิมเป็นโมนโปลี⁶⁶ คนได้ความเดือดร้อน คิดจัดให้เป็นภาษีใครจะเอามาขายก็ขายได้ ยาที่ปลูกกินในบ้านไม่เกินกำหนดไม่เก็บภาษี แต่ถ้าเกินกำหนดจะขายต้องขายเจ้าภาษี เราว่าการที่ผ่อนผันเช่นนี้ถูกแล้ว เพราะเราต้องการจะให้เป็นอย่างนี้ จึงมอบภาษีให้พระยาไทรทำคนเดียว การที่พูดจាកันดูเข้าใจน้ำใจเรา เชื่องสนิทสนมขึ้นมาก

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 180)

กล่าวได้ว่าอิทธิพลของอังกฤษเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สยามต้องจัดการระบบบริหารในหัวเมืองมลายูให้สอดคล้องกับบริบทการเมืองระหว่างประเทศ ทั้งนี้เพื่อจูงใจให้ราษฎรลงหลักปักฐานในหัวเมืองประเทศราชอย่างมั่นคง ไม่ย้ายถิ่นฐานไปอาศัยเมืองในปกครองของอังกฤษ และป้องกันมิให้อังกฤษใช้ข้ออ้างเรื่อง “ความล่าช้า” เข้าแทรกแซงกิจการในหัวเมืองประเทศราชมลายูได้

⁶⁶ ระบบผูกขาด

5.3.2 สะท้อนภาพการเมืองระหว่างประเทศ การเมืองระหว่างประเทศที่ปรากฏในเยอแนลสามารถแบ่งได้เป็น 2 สมัย คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 5 และความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ 6 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.3.2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประเทศต่าง ๆ ในยุโรปนอกเหนือไปจากอังกฤษและฝรั่งเศสเพื่อให้เกิดการคานอำนาจซึ่งกันและกัน ด้วยเหตุนี้การเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศต่าง ๆ จึงเป็นไปอย่างเท่าเทียม ดังที่ทรงมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ “...เปนนราชทูตพิเศษเชิญพระราชสาสน์และเครื่องราชอิศริยาภรณ์ ไปสู่ราชสำนักพระเจ้าแผ่นดินในยุโรปหลายพระนคร...” (เที่ยวเมืองเตอร์กี, 2550ค: 173) ทรงดำเนินพระบรมราชาบายด้านการต่างประเทศอย่างระมัดระวัง เพื่อมิให้มหาอำนาจชาติใดชาติหนึ่งมีอิทธิพลในสยามมากเกินไป อย่างไรก็ตาม การขยายอิทธิพลของจักรวรรดินิยมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญปัญหาด้านการเมืองกับอังกฤษหลายประการ ดังนี้

5.3.2.1.1 ความขัดแย้งเรื่องเขตแดนในหัวเมืองประเทศราชมลายูของสยาม ปัญหาเขตแดนบริเวณแหลมมลายูระหว่างสยามกับอังกฤษค้างคามานาน เหตุเพราะเป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกลจากพระราชอำนาจทำให้การเดินทางเอกสารและการตรวจสอบเขตแดนล่าช้า ดังที่ทรงบันทึกว่า

...พระยาตรังกานูเอาหนังสือเรซีเดนเมืองปะหังมีมาถามว่า เขตต์แดนเมืองตรังกานูต่อกับเมืองปะหังเพียงใด พระยาตรังกานูยังไม่ได้ตอบไป 6 เดือนมาแล้ว ด้วยคอยพระองค์สาย⁶⁷อยู่ จะให้ตอบว่ากะไรจะทำตามพระองค์สายจึงได้ออกไปตรวจเขตต์แดนได้ความตามที่กล่าวมาแล้ว ตกลงกันร่างหนังสือตอบว่า แดนต่อกันเพียงเจอร์ดิน.⁶⁸

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 322)

⁶⁷ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

⁶⁸ ชื่อคลองสายหนึ่ง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองมลายู ทรงใช้โอกาสดังกล่าวปรึกษาหารือเรื่องเขตแดนกับเจ้าประเทศราชอย่างใกล้ชิด พร้อมทั้งทรงกำชับว่า เมื่อเกิดปัญหาเขตแดนขึ้นให้รับนำเรื่องเข้าไปที่กรุงเทพฯ ทันที ดังความว่า

กับเมืองรามัญและเมืองระแงะเป็นเมืองที่ต่อเขตแดนกับแปร์ก [ของอังกฤษ - ผู้วิจัย] ราชการสำคัญจะมีมากรำไป ให้มอบหน้าที่ให้ พระอนันตเป็นธุระ มีการอันใดให้ขึ้นไปเอง อย่าให้การต้องค้างช้าโงงเตง ไปได้ พระอนันตคิดอ่านจะไปจัดการแก้ไขกฎหมายด้วย เราว่าให้ค่อย ๆ ทำ ออย่ายกกฎหมายเข้าไปเทโครมเอาให้กลับเป็นความลำบากกับราษฎร ให้ที่ชาพระอนันตสำหรับ 1.

(เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู, 2475: 345)

5.3.2.1.2 ความขัดแย้งเรื่องคนในบังคับของอังกฤษสร้างความเดือดร้อน

ในสยาม คนในบังคับหรือคนร่มธงของอังกฤษที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่สยามคือ พวกตองซู่ เป็นชนกลุ่มน้อยในพม่าที่ลอบเข้ามาก่อความไม่สงบตามแนวชายแดนด้านตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกชนกลุ่มนี้อย่างทับศัพท์ว่า “สับยัคต์” (subject) หรือ “คนร่มธง”

บริเวณเมืองกาญจนบุรีและราชบุรีเป็นพื้นที่แดนต่อแดนระหว่างสยามกับพม่า จึงเป็นบริเวณมีประชากรหลากหลายชาติพันธุ์ทั้งไทย กะเหรี่ยง มอญ บริเวณนี้มีพวกเงี้ยวและตองซู่เดินทางข้ามแดนไปมาเสมอ คนกลุ่มนี้มีก้ำกึ่งตัวว่าเป็นคนในบังคับอังกฤษ ทำให้ทางการสยามไม่สามารถตรวจสอบหรือควบคุมได้อย่างเต็มที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงปัญหาดังกล่าวไว้ความว่า

...เมืองราชบุรีเมืองกาญจนบุรีนี้ แต่เดิมไม่มีคนอยู่ข้างฝั่งตะวันตกเลย ด้วยพม่ามักมาลาดตระเวนทีละ 20 คน 30 คน ถ้าไทยพลัดมาข้างฝ่ายตะวันตกน้อยคนพม่าก็จับไป ถ้าพมาน้อยไทยก็จับมา แต่เป็นดังนี้ตลอดจนเมืองมะริดเมืองทวายเสียแก่อังกฤษ จึงได้ขาดข้าศึกแก่กันและกัน ไทยจึงได้ข้ามมาอยู่ฝั่งตะวันตกได้ แต่ถึงดังนั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

เจ้าอยู่หัว พม่าต้องชูง้างเข้ามาในอาณาเขตเราไม่ได้ ถ้าพลัดเข้ามา 4 – 5 คนก็คงจะจับขังคุกเสียสิ้น ถือว่าเป็นคนสอดแนม ตกมาจนแผ่นดิน ทุลกระหม่อมทำหนังสือสัญญากับอังกฤษแล้ว พวกต้องชูง้างได้มีมาค้าขาย แต่ยังไม่ตกมากเหมือนแผ่นดินปัจจุบันนี้ ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ไม่แต่พม่า เป็นสัปเยคต์อังกฤษ ถึงพม่าอยู่ในบังคับพม่าแท้ๆ และพวกเจ้วย่างแดง ก็ ปลอมเข้ามาเป็นสัปเยคต์อังกฤษมาก เดี๋ยวนี้ แทบจะทั่วไปทั้งหัวเมือง เหนือและตะวันตกตะวันออกแล้วถึงในกรุง เราไม่ได้ออกจากวังพันพบตอง ชูเลย คนพวกนี้มักจะเป็นคนชั่วโดยมาก ใจดุร้าย เป็นยิบซีของเมืองไทย...

(2504ช: 80 – 81)

พวกต้องชูง้างเข้ามาค้าขายหรือลอบปล้นราษฎรตามเมืองชายแดน ตะวันตกของสยาม ทำให้บริเวณดังกล่าวไม่สามารถเติบโตเป็นเมืองที่มีความมั่นคงได้ เนื่องจากราษฎรพากันอพยพไปทำมาหากินที่อื่น เรื่องนี้สร้างความขุ่นเคืองพระราชหฤทัยแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก เพราะพระองค์ไม่สามารถจัดการคนเหล่านี้ได้โดยสะดวก เนื่องจากพวกต้องชูง้างจับมามากอ้างว่าเป็นคนในบังคับของอังกฤษ รัฐบาลสยามจึงต้องแจ้งให้อังกฤษเป็นผู้จัดการ ดังที่ทรงบันทึกไว้ว่า

...มาเกิดเหตุวันนี้ขึ้นเพิ่มความเจ็บใจและให้เป็นความช้ำของ
ตองชูง้างขึ้นอีก เห็นจะเป็นพวกเดียวกันกับที่ปล้นเมืองสุพรรณ อ้ายคน
จำพวกนี้ เมื่อเวลาอยู่ในบังคับพม่าก็เป็นศัตรูกับเราทั้งนายทั้งบ่าว จน
คนแถบกาญจนบุรีและราชบุรีนี้ไม่ได้ตั้งอยู่ติดเลย ครั้นมาบัดนี้เป็นข้า
อังกฤษๆ ก็เป็นไมตรีอยู่กับกรุงเทพฯ แต่อ้ายชูง้างไม่สิ้นโกงไม่สิ้น
กุมเหงเลย ถ้าเป็นตั้งแต่ก่อนแล้ว อ้ายพวกนี้เหยียบมาในแผ่นดินเรา
เมื่อไรก็คงจะไม่มีหัวเป็นแน่ แต่บัดนี้จะเป็นไปได้ เพราะนายเขาเป็น
ไมตรีกันอยู่กับเรา พุดกันได้ ถ้าจะว่าโดยโวหารแล้ว เห็นว่าลำบากกว่า
ที่จับฆ่าเสียอย่างแต่ก่อน ถ้าทำอย่างเช่นแต่ก่อนจะง่ายกว่าที่ฟ้อง
หมาป่า [หมายถึงอังกฤษ – ผู้วิจัย] ดังนี้...

(2504ช: 187)

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงชุ่นเคืองพระราชหฤทัยต่อการกระทำของพวกตองซู่มากเพียงใด แต่พระองค์ก็ทรงคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษในฐานะมิตรประเทศ เมื่อพวกตองซู่อ้างตัวว่าเป็นคนในบังคับของอังกฤษ จึงทรงแก้ปัญหาด้วยวิธีการที่ละมุนละม่อม นั่นคือเจรจาให้อังกฤษเป็นผู้จัดการ แสดงให้เห็นว่าทรงพยายามอย่างยิ่งที่จะป้องกันการกระทบกระทั่งกับชาติมหาอำนาจ

5.3.2.1.3 ความขัดแย้งเรื่องอังกฤษกีดกันแรงงานจีนไม่ให้เข้ามาทำงานในสยาม เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นกับเจ้าของเหมืองในเมืองระนองที่จ้างเรือไปรับชาวจีนมาเป็นแรงงานเหมือง แต่เรือเหล่านั้นแวะจอดที่เมืองสิงคโปร์และเกาะปีนังซึ่งอยู่ในปกครองของอังกฤษ จึงมีคนของอังกฤษไปเกลี้ยกล่อมชาวจีนให้เข้ามาเป็นคนในบังคับของตน เพื่อที่จะได้ไม่ต้องไปทำงานในสยาม ชาวจีนจึงหนีไปเป็นคนในบังคับอังกฤษจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ นายจ้างที่เมืองระนองจึงขาดทุน เพราะจ่ายค่าเดินทางและค่ากินอยู่ให้แก่ชาวจีนเหล่านั้นไปแล้ว ทางเมืองระนองจึงต้องการให้มีเรือไปรับแรงงานจีนมาสยามโดยตรง ไม่ต้องผ่านเมืองท่าของอังกฤษ ดังความว่า

...พระอัครภูมคตว่าอยากจะให้มีเรือธงช้างเค็ตรงไปเมืองจีน เพราะเจ้าหล่อนโกรธเรื่องจะรับเงินมาจากเมืองจีนต้องไปเกลี้ยกล่อมคนรับ เสียค่าระวางเรือและค่ากินให้ก่อน ต่อมาทำการได้ค่าจ้าง เก็บค่าจ้างใช้หมดแล้วจึงเป็นฟรี ในชั้นหลังนี้เขาตั้งเรื่องตรวจเจ็กขึ้น พอมาถึงพูดว่าคนที่ขึ้นทำอังกฤษแล้วเป็นฟรี พวกจีนที่รู้ว่าจะโกงได้ก็โกงไปเสียหมด ถ้าที่จะสมัครมาก็เกณฑ์ให้ทำสัญญา ครั้นตกลงจะทำสัญญา ก็เกลี้ยกล่อมเอาตรง ๆ ว่าเมืองระนองเป็นธงไทย เขาจะทำตามสัญญาหรือไม่ทำข้าว่าไม่ได้ให้ไปอยู่ลารตุเกิดเป็นเมืองของเรา ๆ จะรับเป็นธูระ คนก็แตกหมด จนคนจีนที่จะเข้ามาในเมืองเหล่านี้ไม่มีใครได้ การที่อังกฤษทำเช่นนี้เป็นเรื่องกันทาส แต่เป็นการนุง⁶⁹ ในตัวได้ด้วย พวกระนองเดือดร้อนเต็มที คนก็ไม่ได้แล้วขาดทุนเรื่องที่ทตรงด้วย จึงอยากจะมีเรือตรงไปตรงมา ไม่แวะสิงคโปร์ปีนัง เป็นการนุงแก้บ้าง.

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 44)

⁶⁹ เป็นคำสแลง หมายถึง แกล้ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวินิจฉัยเหตุการณ์ดังกล่าวว่า เหตุที่อังกฤษทำเช่นนั้นเป็นเพราะต้องการป้องกันการค้าทาส จึงพยายามกีดกันชาวจีนไม่ให้มาเป็นแรงงานในเหมืองที่เมืองระนอง ในขณะที่เดียวกันอังกฤษก็มีเจตนาที่จะ “นุ้” หรือแกล้างรัฐบาลสยามให้ได้รับความเดือดร้อนรำคาญด้วย

5.3.2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ 6 ในบริบทสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ.2457 – 2461) ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับชาติมหาอำนาจตะวันตกเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เนื่องจากสยามเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นพันธมิตรกับอังกฤษและฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่างสยามและชาติมหาอำนาจที่ปรากฏในเยอแนลสมัยรัชกาลที่ 6 จึงแสดงถึงความร่วมมือกันในฐานะมิตรประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความร่วมมือระหว่างสยามกับประเทศฝรั่งเศสซึ่งครอบครองอินโดจีนอยู่ในขณะนั้น

5.3.2.2.1 ฝรั่งเศสสนับสนุนด้านการบินแก่กองทัพสยาม ปรากฏในเยอแนลเรื่อง*การเยี่ยมเยือนฮานอย (ตั้งเกีย) โดยเครื่องบิน* ของ พ.ท.พระภาสกรวิรัตน์ (สุดใจ จันทรวะดิน) ซึ่งแสดงให้เห็นการสนับสนุนของรัฐบาลฝรั่งเศสในการนำเครื่องบินเข้ามาใช้ในกองทัพสยาม และช่วยฝึกสอนบุคลากรด้านการบินให้แก่สยามด้วย นอกจากนี้เนื้อหาในเยอแนลยังแสดงให้เห็นความสนิทสนมระหว่างข้าราชการสยามกับข้าราชการฝรั่งเศสที่ดูแลหัวเมืองชายแดนตามแนวแม่น้ำโขง ดังที่ภรรยาของผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมเล่าถึงการติดต่อระหว่างสามีของท่านกับข้าราชการฝรั่งเศส ความว่า “...เจ้าคุณได้จัดให้มีการเลี้ยงเนื่อง ๆ เจ้าเมืองท่าแขกและนายทหารฝรั่งเศสตลอดจนนักบินของเขาซึ่งเดินทางมาทางยานี้ มักจะมารับประทานอาหารกับท่าน ส่วนทางฝรั่งเศสเขาก็เชิญเจ้าคุณไปเลี้ยงตอบไม่หยุดหย่อนเหมือนกัน เมื่อเจ้าน้ำที่ทั้ง 2 ฝ่ายสนิทชิดเชื้อเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันเช่นนี้ การติดต่อระหว่างกันย่อมสะดวกอย่างแน่นอน” ([ม.ป.พ.]: 51)

5.3.2.2.2 ฝรั่งเศสสนับสนุนให้ข้าราชการสยามเข้าไปศึกษาตุงานในดินแดนอาณานิคม ปรากฏในเยอแนล 2 เรื่อง ได้แก่ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเรื่อง*นิราศนครวัด* และพระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เรื่อง*จดหมายเหตุรายวันการเดินทางในอินโดจีนฝรั่งเศส*

ใน*นิราศนครวัด* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงการรับรองของรัฐบาลฝรั่งเศสเมื่อครั้งพระองค์เสด็จประพาสกัมพูชา ความว่า “...การรับรองแต่นี้ไป จนตลอดเวลาที่เรายู่ในดินแดนของฝรั่งเศส เป็นโดยความเอื้อเฟื้อของรัฐบาลฝรั่งเศสทั้งสิ้น ต้องรู้สึกขอบคุณอย่างยิ่ง...” (นิราศนครวัด, 2514: 10 – 11) การอำนวยความสะดวกของรัฐบาลฝรั่งเศสทำให้ทรงมีโอกาสได้ทอดพระเนตรกิจการต่าง ๆ ในกัมพูชาได้อย่างกว้างขวาง และลึกซึ้งกว่านักท่องเที่ยวทั่วไป โดยเฉพาะระบบการบริหารของรัฐและการจัดการสาธารณสุขภาคต่าง ๆ ที่เจ้าอาณานิคมสร้างขึ้นในกัมพูชา ทรงเห็นว่า “ดีควรชม” หลายประการ

ในจดหมายเหตุรายวันการเดินทางในอินโดจีนฝรั่งเศส พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินทรงกล่าวถึงการต้อนรับของรัฐบาลฝรั่งเศสด้วยการตกแต่งสถานที่อันแสดงถึง “ความเป็นพวกพ้องเดียวกัน” ทรงบันทึกว่า “มองซิเออร์ปูโยล (Pujol) เสด็จองค์พระตะบองรับรองอย่างหรูหรา มีทงชาติต่าง ๆ รวมทั้งชาติไทยและชาติสัมพันธมิตรประดับที่ประตูกำแพงบ้าน” (2486: 18) นอกจากนี้งานเลี้ยงต้อนรับและการกล่าวสุนทรพจน์ล้วนมีเนื้อหาแสดงความยินดีที่สยามเข้าร่วมฝ่ายสัมพันธมิตร ดังที่ทรงบันทึกว่า “...มาถึงที่ทานัน (Tanan) มีผู้คนรับรองแน่นหนา ไปพักที่บ้าน Administrateur อีกแห่งหนึ่ง ถึงกับเขียนคำสปีชี่ดยาวเอาออกมาอ่านอย่างหรู มีเนื้อเรื่องในระหว่างฝ่ายไทยเข้าสัมพันธมิตร ได้ตอบขอบใจแต่เพียงเล็กน้อยและดื่มให้พรธิปไตยฝรั่งเศส...” (2486: 35)

แม้ว่ารัฐบาลฝรั่งเศสจะให้การต้อนรับพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการสยามด้วยไมตรีจิต แต่ชนชั้นปกครองสยามก็มีความระมัดระวังและสงวนท่าทีในการตอบคำถามหรือแสดงความคิดเห็น ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งหรือไม่ให้คำพูดของตนกลายเป็นข้อผูกมัดที่รัฐบาลสยามจะต้องปฏิบัติตาม

กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับชาติมหาอำนาจตะวันตกเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและบริบทการเมืองระหว่างประเทศ ชนชั้นปกครองสยามแสดงให้เห็นความพยายามในการรักษาความสัมพันธ์อันดีทั้งทางการเมืองและการทูต ตลอดจนหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่อาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของสยาม ด้วยเหตุนี้การประนีประนอมและโอนอ่อนผ่อนตามจึงเป็นทางเลือกแรกที่ชนชั้นปกครองสยามนำมาใช้แก้ปัญหาต่าง ๆ เพื่อมิให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงจนกระทั่งทำให้สยามต้องเสียประโยชน์

5.4 คุณค่าด้านสังคมวัฒนธรรม

เมื่อพิจารณาบริบทสังคมสยามในช่วงที่เยอแนลเกิดขึ้น รวมถึงเนื้อหาที่ผู้เขียนถ่ายทอดไว้ กล่าวได้ว่าเยอแนลมีคุณค่าในฐานะตัวบทที่สะท้อน “ความเป็นสมัยใหม่”⁷⁰ ในสังคมสยาม ซึ่งเกิดจากการเลือกรับและปรับใช้วัฒนธรรมตะวันตก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านปัญญาความคิดและด้านวิถีชีวิตหมู่ชนชั้นปกครองซึ่งเป็นคนกลุ่มแรกที่รับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของตน นอกจากนี้เยอแนลยังสะท้อนความเป็นอยู่ของราษฎรในระบบเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ที่มีความสัมพันธ์กับต่างประเทศมากขึ้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.4.1 เยอแนลสะท้อนความเป็นสมัยใหม่ของสังคมสยามในยุคที่เยอแนลเกิดขึ้น ความเป็นสมัยใหม่ในสังคมสยามที่ปรากฏในตัวบทเยอแนลแบ่งเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ ความเป็นสมัยใหม่ด้านปัญญาความคิดและความเป็นสมัยใหม่ด้านวิถีชีวิต

5.4.1.1 ความเป็นสมัยใหม่ด้านปัญญาความคิด กล่าวคือ ชนชั้นปกครองสยามแสดงความคิดเห็นหรืออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นรอบตัวด้วยองค์ความรู้แบบตะวันตก อีกทั้งยังเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ความเจริญที่มีชาติตะวันตกเป็นต้นแบบ ดังเห็นได้จากการอธิบายโลกด้วยความคิดแบบวิทยาศาสตร์และการวิพากษ์คติความเชื่อล้าหลังด้วยข้อมูลและเหตุผล

5.4.1.1.1 การอธิบายโลกด้วยความคิดแบบวิทยาศาสตร์ ชนชั้นปกครองสยามศึกษาศิลปวิทยาการตะวันตกจากชาวต่างชาติมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการส่งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และราษฎรไปศึกษาในต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ชนชั้นปกครองจึงมีโลกทัศน์และความรู้แบบตะวันตก และใช้ความรู้นั้นในการหาคำตอบหรือแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน เช่น

⁷⁰ “ความเป็นสมัยใหม่” หมายถึงการรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในวิถีการดำเนินชีวิตหรือวิถีการเมืองการปกครองของสยามในช่วงรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 6 ซึ่ง “ความเป็นสมัยใหม่” ในที่นี้ อาจมีลักษณะสัมพันธ์หรือสอดคล้องกับสังคมตะวันตกในยุคสมัยใหม่ (Modern Age) ที่เกิดขึ้นและมีพัฒนาการอยู่ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 15 – 20 และอาจมีลักษณะแตกต่างกันด้วย ทั้งนี้พึงเข้าใจว่า “ความเป็นสมัยใหม่” ในสังคมสยามยุคนั้นย่อมไม่เท่ากับความเป็นสมัยใหม่ในสังคมไทยร่วมสมัย

ตัวอย่างที่ 1 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส
ชวาในพ.ศ.2439 ทรงเปรียบเทียบคุณภาพน้ำดื่มในเมืองบัตเตเวียกับเมืองบุงเตนชอกด้วยการใช้น้ำ
ชงชา ทรงบันทึกว่า

...[บัตเตเวีย - ผู้วิจัย] น้ำนั้นสังเกตดูว่ามีน้ำหนักมาก ลองชงใบ
ชาอ่อนๆ ก็เป็นสีแดงแก่เหมือนสีสนิมเหล็ก ได้ทดลองกันมานาน ครั้นเอา
น้ำฝนมาลองดื่มดู สีแลรสก็เปนปกติ ดื่มด้วยน้ำเมืองนี้ชาไม่มีกลิ่นมีรส
เลย ได้ให้หมอตระกูลได้ถามหมอมืองนี้เห็นว่าเห็นจะเป็นด้วยมีเหล็กมาก
เพราะเป็นน้ำที่เจาะขึ้นมาจากพื้นแผ่นดิน...

(เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 53)

ต่อมาเมื่อเสด็จประพาสเมืองบุงเตนชอก ทรงใช้วิธีการเดียวกันพิสูจน์
คุณภาพน้ำอีก ทรงพบว่า “...(บุงเตนชอก - ผู้วิจัย) แต่น้ำที่นี้ดี ชงน้ำชาไม่แดง ดูน้ำหนักเบาว่าที่บัต
เตเวีย...” (เที่ยวชวากว่าสองเดือน, 2516ก: 61)

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุ
วัตติวงศ์เสด็จประพาสเมื่อสุโขทัย พระยาจางวางนำวัดฤๅษณ์หนึ่งเรียกว่า “เข้าตอกพระร่วง” มา
ถวาย ทรงมีพระวินิจฉัยวัดฤๅษณ์และตั้งพระทัยว่าจะให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบต่อไป ดังกล่าว ความว่า

...เข้าตอกพระร่วงห้าหกก้อน ดูประหนึ่งว่าจะเป็นแร่โลหธาตุอะไรสักอย่าง
หนึ่ง มีสีฐานปนแดงสีเหลือง เนื้อเกลี้ยงดำปนมันแข็ง ว่าเปนของมีบน
ลานพระบาทใหญ่ อยู่บนเขานอกเมืองทิศตะวันตก แลค่าเล่าออกเปน
กายสิทธิ์ ว่าเปนของไม่รู้จักหมด เก็บกันว่าหมดแล้ว ไปวันอื่นก็ได้อีก
แลเปนยาศักดิ์สิทธิ์ด้วย แก้วพิฆัมสัตว์ขบแลต้อย เช่นตخابแมงป่องได้
วิธีใช้นั้นเอาฝนทา ถ้าฝนแล้วออกเปนสีแดง น่าจะเป็นแร่เหล็ก กลับไป
บางกอกจะต้องหาอาจารย์ให้ตรวจดูว่าที่จะเป็นอะไร

(ไปพิฆณโลก, 2506: 99)

ตัวอย่างที่ 3 ครั้งหนึ่งมีชายชราเดินทางมาสอบถามนักบินเรื่องงูเขียวบนท้องฟ้า พ.ท.พระภาษาศรียรัตน์ (สุดใจ จันทรวะดิน) บันทึกคำอธิบายที่ให้แก่ชายชราไว้ในเยอแนล ความว่า

มีผู้เฒ่าคน 1 นั่งอยู่บนบันไดสโมสรตั้งแต่เช้า แก่ก็ไม่พูดว่าอะไร จึงไม่ได้ถามแก่ว่ามีธุระอะไร แต่เห็นแก่นั่งอยู่นานเกินไปจึงเฉลียวใจถามแก่ว่า ‘ลุงมีธุระอะไรหรือ?’ แก่ตอบว่า ‘ผมอยากทราบว่าบนท้องฟ้ามีงูเขียวจริงอย่างที่เขาสื่อกันไหม?’ เรื่องงูเขียวนี้มีคนในกรุงเทพฯหลายคนตั้งปัญหาถามเช่นเดียวกับผู้เฒ่าผู้นี้ ต้องอธิบายกันว่างูจะอยู่บนอากาศได้อย่างไร เพราะบนอากาศไม่มีต้นไม้หรือสิ่งใดเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ไม่เหมือนบนพื้นดิน.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 53)

เหตุการณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า คนในสังคมบางกลุ่มยังไม่มีความรู้แบบสมัยใหม่จึงไม่สามารถใช้เหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ตอบข้อสงสัยหรือวิพากษ์ความเชื่อบางประการได้ มีความรู้และประสบการณ์จึงต้องชี้แจงเพื่อแก้ไขความเข้าใจผิดเหล่านั้น

5.4.1.1.2 การวิพากษ์คติความเชื่อล้าหลังด้วยข้อมูลและเหตุผล ชนชั้น

ปกครองเชื่อถือความรู้ที่สามารถพิสูจน์หรือตรวจสอบได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ อีกทั้งยังให้ความสำคัญแก่ความรู้เชิงประจักษ์หรือความรู้จากประสบการณ์ตรง ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏในเยอแนลว่ามีการวิพากษ์วิจารณ์คติความเชื่อที่ล้าหลังและไม่สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ เช่น ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์คติความเชื่อเกี่ยวกับพระแท่นดงรัง โดยมีพระราชประสงค์จะแสดงให้เห็นว่าคติความเชื่อเหล่านั้นล้วนเหลวไหล ทรงแสดงข้อเท็จจริงได้อย่างสมเหตุสมผลโดยใช้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และคณิตศาสตร์ ทำให้พระราชวิจารณ์มีความหนักแน่นและน่าเชื่อถือ ดังความว่า

...ในที่พระแท่นดงรังนี้ ตามถ้อยคำของผู้ที่เชื่อถือเล่าว่าเป็นเมืองกุสินารา ป่าไม้รังของมัลลกะษัตริย์ ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาปรินิพพาน มีที่ถวายพระเพลิง ที่บ้านพระโอรุชฐและอะไรๆ ไปต่างๆ ที่พูดเชื่อถือกันอยู่ได้ดังนี้

ก็เป็นแต่ผู้ที่หลับตาอยู่ไม่รู้เหนือไม่รู้ใต้ มักเชื่อก็เชื่อเอาโดยง่ายว่าเป็นจริงจิงไป แต่ถ้าผู้รู้จักประเทศอินเดีย ว่าเป็นมัชฌิมประเทศแล้ว คงจะไม่คิดเห็นว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จมาปรินิพพานถึงสยามประเทศนี้ เพราะกำหนดชัดว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้เสด็จออกจากมัชฌิมประเทศเลย อนึ่งภูมิสถานที่ทำไว้นั้นเล่า คุณก็ไม่เห็นจริงอะไรเลยสักอย่างหนึ่ง ถ้าจะถือว่าพระพุทธเจ้าสูง 12 ศอก ดังที่ผู้ถือพระแท่นเคยเชื่อนั้น ถ้าคิดส่วนให้ประหมบนพระแท่นนี้ พระเศียรและพระบาทคงจะเกินพระแท่นอยู่ข้างละคืบ จะต้องถือใหม่ว่าพระพุทธเจ้าสูงเพียง 5 ศอกเศษเท่าส่วนใหม่ แต่ถ้าจะถือเท่า นั้น ก็ยังขัดกันกับก้อนพระโลหิต แต่เดิมมาเมื่อคราวก่อนเห็นก้อนโตกว่านี้ ครั้นมาคราวนี้เล็กลงไปเป็นหลายก้อนขึ้น เพราะอุดริแย่งกันบังสุกุลจนตกแตก แต่อย่างนั้นก็ยังโตเกือบเท่าผลมะตูม ถ้าสองก้อนหรือสามก้อนประกบกันเข้าเท่าเดิม จะโตสักเท่าไร เห็นว่าจะออกไม่ได้ อนึ่งที่ถวายพระเพลิงนั้น เชิญพระศพพระพุทธเจ้าเข้าไปในเมืองกุสินารา ผ่านไปออกประตูหนึ่ง ถ้าพระนครตั้งอยู่ในที่นี้แล้ว พระพุทธเจ้าจะมีปรินิพพานริมกำแพงนักหรือ นี่เป็นเรื่องต้นเหตุของพระแท่นดงรังที่คนนับถือ...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 46 – 49)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5.4.1.2 ความเป็นสมัยใหม่ด้านวิถีชีวิต ได้แก่ การรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาเป็น

ส่วนหนึ่งในวิถีชีวิต โดยเลือกรับเฉพาะส่วนที่สามารถนำมาผสมผสานกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนได้ และการปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงระบบต่าง ๆ ในสังคมให้สอดคล้องกับยุคสมัย

5.4.1.2.1 การรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิต

ในย่อแนลแสดงให้เห็นว่าชนชั้นปกครองรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของตน ทั้งในด้านอาหารการกิน ข้าวของเครื่องใช้ รวมถึงการละเล่นและกีฬา ดังนี้

1) **อาหารการกินแบบตะวันตก** อาหารตะวันตกที่กล่าวถึงในย่อแนลส่วนใหญ่เป็นอาหารที่พกพาสะดวกและรับประทานง่าย เหมาะสำหรับนำติดตัวไประหว่างการเดินทาง เช่น ขนมปัง หมูแฮม น้ำแลมเน็ด (น้ำมะนาว) กาแฟ โซดา ดังความว่า

ตัวอย่างที่ 1

...เมื่อเวลานั้นท่านกลางเอาทึบปิคนิคไป เธอเอาขนมปังกับหมูแฮมมาให้
กินกับน้ำแลมเน็คด้วย

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 55)

ตัวอย่างที่ 2

...ในเมืองร้อยเอ็งนี้ก็ไม่เห็นมีชาวยุโรปแม้แต่คนเดียว ที่ไหนใครจะอุตริมา
ตั้งร้านทำขนมปังขายที่นี้เล่า ในที่สุดได้ความว่าขนมปังเหล่านี้ขายพัน
ตำรวจโทพระเทพมนตรีเป็นผู้ทำสำหรับเลี้ยงแขกเป็นครั้งเป็นคราวหรือ
สำหรับท่านรับประทานบ้างบางเวลา.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 34)

ตัวอย่างที่ 3

...ตรงกลางทางสามแพร่ง มีต้นมะเดื่อดิน 3 ต้น มีลูกอยู่ริมโคนต้นบ้างตาม
ลำต้นบ้าง หยดเก็บอยู่หน่อยหนึ่ง กินกาแฟไปพลาง...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 121)

ตัวอย่างที่ 4

...วันนี้กินกับข้าวฝรั่งและกาแฟ ของคุณสุวรรณค์มาเลี้ยง กับข้าวเป็นแต่เนื้อ
เต็มไปทั้งโต๊ะ...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ข: 41)

ตัวอย่างที่ 5

...เทวัญฝากโซดาขวดเตอร์มาให้ถึง 1...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 151 – 152)

2) **ข้าวของเครื่องใช้แบบตะวันตก** ข้าวของเครื่องใช้จากวัฒนธรรมตะวันตกที่ชนชั้นปกครองสยามคุ้นเคยเป็นอย่างดีมีทั้งเครื่องมือตรวจวัดทางวิทยาศาสตร์ และของใช้ในชีวิตประจำวัน

ก. **เครื่องมือตรวจวัดทางวิทยาศาสตร์** แสดงให้เห็นว่าชนชั้นปกครองสยามรู้จักการใช้เข็มทิศ การดูเวลาจากนาฬิกาฝรั่ง การวัดอุณหภูมิ (เทอร์โมมิเตอร์) การวัดความกดอากาศ (บารอมิเตอร์) ดังความว่า

ตัวอย่างที่ 1

อนึ่งที่จอดเรือในช่องเสม็ดนี้ ตั้งเข็มดูข้างทิศเหนือ เป็นฝั่งตลอด
มาจนถึงตะวันตกเฉียงใต้...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 33)

ตัวอย่างที่ 2

เราตื่นขึ้นเปิดดูนาฬิกาพกที่วางข้างที่นอน เห็นเป็นเวลารุ่งแล้ว 1 มิ
นิต เรื่อยยังไม่ออกเดิน...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 26)

ตัวอย่างที่ 3

...เวลา 4 ทุ่ม หอมเมตเตอฟาเรนheit ชั้นล่าง 76 ดีกรี บนดาดฟ้า 72
ดีกรี เวลา 4 ทุ่มครึ่ง เข้าห้องนอน.

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 17)

ตัวอย่างที่ 4

...ขึ้นไปถึงยอดเขา ไปหน่อยหนึ่งถึงมณฑป มิสเตอร์ไปเยอ ได้วัดด้วยบา
รอมเมเตอร์ว่าสูง 82 ฟิต คิดเป็น 12 วาсок 4 นิ้ว...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 43)

ข. ของใช้ในชีวิตประจำวัน แสดงให้เห็นว่าชนชั้นปกครอง
สยามรู้จักการใช้ปืนล่าสัตว์ กล้องถ่ายรูป เครื่องบันทึกเสียง เรือกลไฟ เรือยอร์ช เรือแคนู รถยนต์ รถม้า
รถจักรยาน รถจักรยานยนต์ เครื่องบิน และเครื่องแต่งกายอย่างตะวันตก

ตัวอย่างที่ 1

...มีปืนเอกซเปรดกระสุนแตกบอกหนึ่งสำหรับมือเราถือ กับปืนวินเซคเตอร์
กรมอดิศรถือบอกหนึ่ง...กับท่านเล็กมีโกเล็กนิตอก 2 บอก...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 42)

ตัวอย่างที่ 2

พออีแก้งตั้งเรือริมน้ำวิ่งผ่านหน้าขึ้นมา เราถือปืนลูกปรายทั้ง 2
คนเปลี่ยนปืนเวสต์ลีย์ริงตามไป...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 105)

ตัวอย่างที่ 3

...ขึ้นไปเยี่ยมอยู่ที่ช่องคูหานั้น เหมือนกับเทวดาเล่นละคร เราถ่ายรูป
พร้อมกันกับเจ้านายที่ตรงนั้นรูป 1 ภาพย์เป็นผู้ถ่าย...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 164)

ตัวอย่างที่ 4

วันนี้ได้ขี่ม้าขึ้นเขาลงห้วยเพื่อไปตามหากวาง ดูภูมิที่งดงามมาก
แต่ไม่พบกวางจึงกลับมาบ้านพัก Delegué⁷¹ และถ่ายรูปพวกม้อย⁷² เวลา
10 น.เสส ขึ้นรถยนต์กลับที่พัก มาตามทางยิงละมั่งได้ตัวหนึ่ง ในเวลาเย็น
จนค่ำได้พยายามไปยังเสืออีก แต่ก็ไม่พบ

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 44)

⁷¹ ตำแหน่ง Delegué Agricole ในอินโดจีนฝรั่งเศสดูแลด้านการปกครอง เกษตรกรรม และปศุสัตว์

⁷² กลุ่มชาติพันธุ์ในเวียดนาม

ตัวอย่างที่ 5

เมื่อกลับมาแล้วได้สนทนาธุระกับมองซีเออร์คาสันฟที่กองโยธา
สังเกตเห็นว่าเขาใช้ดิกตาโฟน⁷³ ในการทำงานหย่างที่ฉันใช้อยู่เวลานี้...
(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 28)

ตัวอย่างที่ 6

...ปลาทูน้ำจืดมีชุนนั้ก ลงอวนที่ 1 เทขึ้นบนเรือฉนวนเต็ม ไม่มีที่จะไว้ ลงอีก
ที่หนึ่งต้องบรรทุกเรือไอรอนแครด⁷⁴ พระสัจจาเต็มระวางกลาง เรือจมลง
ไปได้มาก...
(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 175)

ตัวอย่างที่ 7

...ครั้นกินข้าวแล้วเวลาบ่าย 2 โมง เราลงเรือยอดซ์ลำเก่า วันนีั้กรมขุนท่าน
โดยสารไปด้วย หมายว่าจะไปสมมุขท่านอยากเห็น...
(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 154)

ตัวอย่างที่ 8

...เราเคยไปเที่ยวทางน้ำจนถึงกลอนโด และขึ้นมาถึงจรเข้เผือก จึงได้ให้ซื้อ
เรือคะนู 2 ลำ ซื่อกลอนโดลำ 1 ซื่อจรเข้เผือกลำ 1...
(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 90)

ตัวอย่างที่ 9

...เวลา 1.30 ล.ท. ขึ้นรถยนต์ไปทางทิศเหนือ ผ่านอำเภอสูงเม่นและ
โรงพยาบาลชาวอเมริกัน ถึงจังหวัดแพร่ระยะทางประมาณ 600 เส้น
(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2465: 9)

⁷³ Dictaphone คือ เครื่องอัดเสียง

⁷⁴ Ironclad ship คือ เรือเหล็กเดินด้วยพลังไอน้ำ

ตัวอย่างที่ 10

...แต่การไปเยี่ยมคุณหญิงในเย็นวันนี้ พวกเราบางคนมากับรถม้าตอกก้าศ บางคนมาโดยรถจักรยานซึ่งนายร้อยตรีนาได้จัดหามาให้ ถึงกระนั้นก็ยังไม่มีพอ รถม้าต้องกลับไปรับถึง 2 เที้ยว.

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 49)

ตัวอย่างที่ 11

...เช้าวันนี้ยังไม่ทันได้ล้างหน้าล้างตาก็ได้ยินเสียงรถจักรยานยนต์ดังสนั่นมาแต่ไกล โดยเหตุที่มีอยู่คนเดียวในจังหวัดนี้ จึงรู้ได้ทันทีว่าเป็นรถของหมวดสถานีการบินซึ่งจะมารับข้าวกองไปบรรจุเครื่องบิน...

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 42)

ตัวอย่างที่ 12

...มากกลางทางในแม่น้ำประมาณ 4 โมงเช้า 5 โมงเช้า อยู่ข้างจะร้อนกว่าที่จะครองเสื้อคัตเอเว⁷⁵ สักลาดก็อยู่สักหน่อย แต่พอออกปากน้ำแล้วก็เย็นสบาย...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 11)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ข้าวกองเครื่องใช้จากวัฒนธรรมตะวันตกที่ปรากฏในย่อแนล แสดงให้เห็นว่าชนชั้นปกครองมีความคุ้นเคยและใช้สิ่งของเหล่านี้ได้อย่างชำนาญ ส่วนราษฎรทั่วไป แม้ว่าจะไม่คุ้นเคยกับเทคโนโลยีของตะวันตกมากนัก แต่ก็พยายามทำความเข้าใจในแบบของตน และใช้คำเรียกตามความเข้าใจนั้น เช่น เรียกรถจักรยานยนต์ว่า “ลูกเรือบิน” ดังความว่า “...รถจักรยานยนต์นี้ชาวเมืองให้ชื่อว่าลูกเรือบิน เพราะยังไม่มียี่ปึกและยังบินไม่ได้ ส่วนตัวเครื่องบิน เขาเรียกว่าพ่อและแม่ของมัน.” (เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 42) เรียกสายโทรเลขว่า “สายโยชน์” เรียกเสาโทรเลขว่า “หลักโยชน์” และเรียก Insulator หรือฉนวนรองสายไฟฟ้าว่า “ลูกถ้วย” ดังความว่า

⁷⁵ Cutaway coat คือ เสื้อโค้ทบุรุษมีชายข้างหลังยาว

“...ชาวเมืองนี้เขาไม่เรียกโทรเลขมิได้ สายโทรเลขเขาเรียกสายโยชน์ เสาโทรเลขเขาเรียกหลักโยชน์ อินสุลิ⁷⁶เขาเรียกลูกถ้วย...” (ไปแหลมมลายู, 2539ก: 62)

3) การละเล่นและกีฬาแบบตะวันตก ชนชั้นปกครองสยามรับกิจกรรมพักผ่อนหย่อนใจของชาวตะวันตกมาเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกีฬาซึ่งมีทั้งการล่าสัตว์ การเล่นลอนเทนนิส และการเล่นโครเกตต์

ตัวอย่างที่ 1 การล่าสัตว์ ความว่า

...กวางคราวนี้คงจะมี 3 ตัวเป็นแน่ ด้วยคนไปไล่ก็พบหลายพวก พุดถึง กวางนี้เหมือนกันทั้งนั้น คราวนี้ไม่ได้ตัวเพราะม้าพ่อเสียงเบาหนัก แล้วคน ขึ้นไปเดินอยู่เสียรอบหาดไปทั้งนั้น ถ้ากวางจะวิ่งลงด้านไร คงเห็นคนทุก ด้าน ห้ามกันไม่ไหวเลย เมื่อคราวก่อนนั้นไม่มีใครจะมี แล้วพระนายไวไปไล่ ได้แต่รทั้งวง เข้าไปเป่าเสียงก็ก้องจับหัวอกหัวใจมาก ไม่อาจเข้าป่า แล้ว ก็มีหมาคอยไล่อยู่ด้วย จึงต้องลงน้ำ เราจึงได้ง่าย ๆ เสียตายนกที่ไม่ได้ คราวนี้...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 57)

ในตอนบ่ายได้พยายามไปเที่ยวยิงเสือถึง 2 แห่ง มองซิเออร์มิเล็ท (Millet) เจ้าพนักงานรักสัตว์เป็นผู้พาไป

แต่ที่จิงกีน่าจะสำเร็จ เพราะขึ้นเดิม 4 - 5 วันมาแล้ว เขาเอาควายไปผูกไว้ให้เสือ ๆ มาค่าควายตายและกัดเนื้อกินวันละน้อย เวลามันมามี 2 หน คือ 17 น. และ 19 น. แต่ทั้ง 2 เวลานั้นได้พยายามคอยหุ้มนกก็ไม่มา จะเปนด้วยนายช่างเอกไอบามากหรืออะไรไม่แน

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 43)

ตัวอย่างที่ 2 กีฬาเทนนิส

⁷⁶ Insulator คือ ฉนวนไฟฟ้ามีลักษณะเหมือนถ้วยทำจากเซรามิก

...วันนี้ดีกว่ากลางที่จะไปที่อ่างทองบ้านลาว แต่ผีขึ้นมากวนอยู่ให้ลำบากที่
จะไป คิดว่าในวันหนึ่งสองวันนี้ คงจะหายจึงจะไป จึงมาดูเล่นลอนเตนนิส
คุณสุรวงศ์ สมเด็จพระเจ้าพระยาไปที่นั่นด้วย

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 216)

ตัวอย่างที่ 3 กีฬาโครเกตต์

...แล้วไปเล่นโครเกตต์ที่หน้ามอเสด็จยายอยู่ สนุกทีเดียว แต่อยู่ข้างจะมีตมหน่อย
หนึ่ง ต้องเอาโคมรถสอง...วันนี้เล่นชนะ กลับมาอยู่ข้างจะปวดฝีมาก...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 223)

แม้ว่าการละเล่นและการกีฬาบางประเภทจะขัดกับคติความเชื่อ
ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกีฬาล่าสัตว์ แต่ชนชั้นปกครองก็รับมาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต
ในช่วงเวลานั้นด้วย สันนิษฐานว่าเป็นเพราะกิจกรรมดังกล่าวใช้ในการเข้าสังคมเมื่อต้องติดต่อกับ
ชาวตะวันตกและแสดงความเจริญที่ความเท่าเทียมกัน ด้วยเหตุนี้ชนชั้นปกครองจึงต้องมีความรู้และ
ได้ฝึกฝนกิจกรรมดังกล่าวไว้บ้าง

5.4.1.2.2 การปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงระบบต่าง ๆ ในสังคมให้

สอดคล้องกับยุคสมัย ความเปลี่ยนแปลงเริ่มเกิดขึ้นเมื่อชาติมหาอำนาจใช้ความล้ำหลังของสยามเป็น
ข้ออ้างเพื่อเข้าแทรกแซงกิจการสำคัญ ชนชั้นปกครองจึงต้องปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงระบบต่างๆ ใน
สังคมให้ก้าวหน้ามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการศึกษา ระบบการเกณฑ์แรงงาน และระบบ
สาธารณูปโภคสมัยใหม่ ดังนี้

1) ระบบการศึกษา ในระยะแรกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงเน้นเรื่องการศึกษาของข้าราชการเป็นสำคัญ เพราะเป็นบุคลากรที่ทำงานต่างพระเนตร
พระกรรณ จึงทรงมีพระราชดำริให้จัดตั้งโรงเรียนของข้าราชการและสนับสนุนให้ข้าราชการศึกษาหา
ความรู้ด้วยตนเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 พระราชดำริในการตั้งโรงเรียนข้าราชการ ความว่า

การที่มาเที่ยวเห็นการบ้านเมืองของเรา และรู้หรือเห็นการของฝรั่งแล้ว ทำให้ไม่สบายใจได้มาก เพราะการของเรามันเสียเปรียบเขา อื่น ๆ ก็พอประมาณ เรื่องคนแล้วเป็นชด้อย่างยิ่ง หาดีได้น้อยนัก คิดไปว่าทำไมหาคนจึงยาก ก็เห็นได้ว่าเพราะคนเราไม่มีความรู้ ใช่ว่าฝรั่งมันจะไม่โง่งบ้าง ที่โง่งก็มีแต่มันมีความรู้ ไม่ลึกซึ้ง⁷⁷ คนเรามันลึกซึ้งเพราะไม่มีวิชา การที่ตั้งโรงเรียนขึ้นได้เป็นทางที่จะให้คนใช้ขึ้น แต่มันล่าเกินล่าไม่ทันเขาเลย เป็นอันต้องเดิรหลังอยู่วันยังค่ำ...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 61)

ตัวอย่างที่ 2 ทรงสนับสนุนให้ข้าราชการเรียนภาษา ความว่า

...พูดกันถึงการเรียนภาษาอังกฤษและภาษาไทย เราขอให้พระยาไทรหัดพูดไทยให้ดีขึ้นอีก เพราะพูดได้มากอยู่แล้ว แต่ร่ายามุดาพูดยังไม่ได้เลยขอให้เรียน ร่ายามุดาพูดภาษาอังกฤษได้มากกว่าหนังสือที่อ่าน เพิ่งอ่านรอแยลริตเดอเลม 4 เท่านั้น แต่พระยาไทรยังอ่านเล่ม 2 อยู่.

(เสด็จประพาสรอบแหลมมะลายู, 2475: 191)

2) ระบบการเกณฑ์แรงงาน การเกณฑ์ยังเป็นระบบสำคัญที่ทำให้รัฐสยามมีแรงงานสำหรับดำเนินกิจการต่าง ๆ แต่การเกณฑ์แรงงานหนักทำให้ราษฎรเกิดการเปรียบเทียบกับดินแดนข้างเคียงที่มีการเกณฑ์แรงงานเบากว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งราษฎรในหัวเมืองประเทศราชมลายูของสยามที่มีเขตแดนติดกับรัฐมลายูในความคุ้มครองของอังกฤษซึ่งเกณฑ์แรงงานเบากว่า แต่ใช้ระบบเก็บภาษีแทน ทำให้ราษฎรบางส่วนอพยพเขาไปอยู่ในรัฐมลายูเหล่านั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแนะนำเจ้าเมืองประเทศราชมลายูให้สนับสนุนการทำมาหากินของราษฎร เมื่อราษฎรประกอบอาชีพสะดวกขึ้นแล้ว ก็จะมีเงินจ่ายภาษี จากนั้นจึงเก็บเงินภาษีสำหรับจ้างคนทำงานแทนการเกณฑ์ ดังข้อความต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 ความว่า

⁷⁷ มาจากคำว่า มีลักษณะ หมายถึง โง่งเขลา

...แต่เมืองไหนใกล้กับเมืองอื่นซึ่งเขาเบากว่า⁷⁸ จึงยังเป็นตัวอย่างที่คนจะยกขึ้นกล่าวว่าเดือร้อนกว่าประเทศที่เบากว่า เราเห็นว่าการที่เขาจัดการลดหย่อนเลิกเกณฑ์ได้ก็ด้วยอาศัยอุดหนุนให้การหาเงินเจริญขึ้น หรืออาศัยการที่เลิกเกณฑ์นั้นกวัดขั้นให้คนทำการหาเงินมากขึ้น จนประโยชน์ภาษีพอใช้การแทนที่เกณฑ์ ถ้าเมืองเราจะตั้งใจจัดการเช่นนั้นบ้าง ประโยชน์คงจะกลับได้พอกันเหมือนเขา ขอให้คิดตรองจัดการผ่อนผันดู.

(เสด็จประพาสรอบแหลมมละยา, 2475: 150)

ตัวอย่างที่ 2 ความว่า

...และที่ขุดคลองให้เกิดน้ำขึ้นนี้ก็ประโยชน์มาก การเช่นนี้เป็นเครื่องที่จะให้เงินภาษีอากรทวีขึ้นโดยชอบ แต่ขอให้คิดอยู่เสมอในการที่ได้ประโยชน์ทวีขึ้นแล้ว ให้ได้ปลดเปลื้องการกะเกณฑ์ที่คนเราต้องหนักหน้า อยู่กว่าคนเขา ให้ค่อย ๆ เป็นไปตามลำดับจนกว่าจะเสมอกันให้ได้...

(เสด็จประพาสรอบแหลมมละยา, 2475: 180)

3) การพัฒนาประเทศด้วยระบบสาธารณูปโภคสมัยใหม่ การจัด

ให้มีระบบสาธารณูปโภคแบบสมัยใหม่เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นความเจริญของสยามอย่างเป็นรูปธรรมที่สุด ด้วยเหตุนี้การพัฒนาาระบบสาธารณูปโภคไม่ว่าจะเป็นโทรเลข โทรศัพท์ ชลประทาน รถไฟ ถนน หรือไปรษณีย์อากาศ จึงเป็นงานเร่งด่วนที่ชนชั้นปกครองสยามให้ความสำคัญ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. เรื่องการวางรากฐานกิจการโทรเลข โทรศัพท์ และชลประทาน

ปรากฏในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ความว่า

...เส้าโทรเลขแถวนี้จ้างชาวบ้านตัดแลปักเสร็จเหรียญ 1 ทำสองวันเสร็จทั้งตัดตากลากมาปัก แต่ต้องเสียเงินค่าจ้างช่างลาก 20 อัฐ หมั้นสิทธิภักดีผู้ใหญ่บ้านสุขุมาเปนความข้งรับรองว่าราคาดูแล้ว แลหมั้นสิทธิเปนคน

⁷⁸ ทรงหมายถึงรัฐมลายูในความคุ้มครองของอังกฤษซึ่งเกณฑ์แรงงานเบากว่าสยาม

เข้าใจการทำสายโยชน์⁷⁹ดีด้วยเคยทำ แลพึงมีความรู้ว่าเป็นสิ่งที่เขาสำหรับ
พูดกัน เมื่อเอาที่ปักโทรศัพท์มาตั้ง ชาวบ้านประหลาดใจมาก มักมากคอย
ฟังกันแน่น ๆ เวลาเปิดใช้เครื่องโทรศัพท์...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 79)

...บ้าย 2.23 เข้าคลองสุขุม เปนคลองขุดใหม่ เชื่อมต่อแต่คลองบางจากไป
ออกคลองปากพนัง...เดิมทีพวกปากพนังต้องมาตักน้ำจืดในคลองบางจาก
ถึงปากคลองควายโดยทางทะเล เมื่อขุดคลองนี้แล้วน้ำจืดคลองบางจากไหล
ไปตามคลองนี้จนถึงปากคลองข้างพนัง คนที่นั่นได้ใช้น้ำจืดโดยง่าย...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 69)

ข. การวางรากฐานระบบรถไฟ ปรากฏในพระนิพนธ์ของพระเจ้า

บรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ความว่า

ในรัชกาลเรามีเครื่องจับเปลวเพลิงหยุ่นนอกปล่อง คิดว่าจะเอาไป
ทดลองในเมืองไทย เขาบอกว่าได้ทดลองใช้หยุ่นหลายอย่าง ถ้าเครื่องดัก
เปลวอยู่ในปล่องแล้ว ทำให้กำลังน้อยไป จึงเอาออกมาไว้นอกปล่อง ทำรูป
คล้ายปกหลังหมวกทหารัน บันดาเปลวเพลิงมาตกลงในปีน้ำมันซึ่งบันจุน้ำ
ไว้ มีเสียหยุ่นอย่างเดียวที่ตาข่ายจับเปลวเพลิงนั้นไหม้บ่อย ๆ

(อินโดจีนฝรั่งเศส, 2486: 31)

ค. การสร้างถนนเพื่อเชื่อมต่อระบบคมนาคมในประเทศ เห็น

ได้จากการสร้างถนนสายลำปาง – เชียงรายเพื่อทำให้การปกครองดูแลณฑลพายัพได้อย่างใกล้ชิด
ดังที่ปรากฏในเยอแนลของพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) ความว่า

...แต่อย่างไรก็ดีถนนสายนี้เมื่อสำเร็จถึงเชียงรายแล้วจะเป็นถนนที่เป็นประ
โยชน์ให้ความสะดวกในการไปมาค้าขายของราษฎรตามอำเภอและจังหวัดที่
ถนนได้ผ่านไบนั้นมากมาย ทั้งจะทำให้จังหวัดเชียงรายซึ่งเป็นจังหวัดที่อยู่
ชายพระราชอาณาจักรทางทิศเหนืออันนับว่าอยู่สุดหล้าฟ้าเขียวกลับเป็น

⁷⁹ สายโยชน์เป็นคำที่ชาวบ้านเรียก หมายถึง สายโทรเลข

จังหวัดที่ใกล้พระมหานครเข้า (คือเดี๋ยวนี้เดินทางมาขึ้นรถไฟที่ลำปางใช้เวลาประมาณ 7 วัน ถ้าทางสำเร็จเรียบร้อยจะใช้รถยนต์ถึงลำปางได้โดยเสียเวลาเพียง 2 วัน) ในเวลานี้รถยนต์เดินได้ถึงอำเภอพะเยา และมีผู้เดินรถยนต์รับคนโดยสารในระหว่างลำปางกับอำเภอพะเยาขึ้นแล้ว

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2465: 22 – 23)

ง. การวางรากฐานการบินและกิจการไปรษณีย์อากาศ

ปรากฏในเยอแนล ของ พ.ท.พระยาวิชาสารีรัตน์ (สุดใจ จันทรวะดิน) ความว่า

การพักอยู่ณะจังหวัดนครราชสีมาคราวนี้นับว่าเป็นโชคดีที่สุดที่ได้เห็นกิจการอันน่าชมอย่าง 1 อย่างใกล้ชิด คือการไปรษณีย์อากาศซึ่งเป็นแผนก 1 ของกรมอากาศยาน เมื่อผู้ใดได้เห็นกิจการแผนกนี้โดยตนเองแล้วจึงจะรู้ว่าการสื่อสารของประเทศเราเจริญขึ้นมากไม่น้อยน่าชาติอื่นเลย การใช้เครื่องบินเดินเมลนี้สร้างความสะดวกมาสู่ชาวเราเพียงใดนั้นย่อมทรมทราบอยู่ด้วยกันแล้ว เมื่อคิดขึ้นว่าเครื่องบินซึ่งเราเห็นอยู่หยุก ๆ เมื่อกี้นี้ บัดเดี๋ยวได้รับโทรศัพท์จากจังหวัดอุบลว่าได้ไปถึงจังหวัดนี้โดยปรกติภาพแล้ว ให้รู้สึกปลื้มใจหาที่เปรียบมิได้ การที่จะเดินทางถึงจังหวัดนี้โดยทางเกวียนอย่างปรกติต้องใช้เวลอย่างน้อยตั้ง 15 วัน.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(เยี่ยมเมืองฮานอย, [ม.ป.ป.]: 34)

CHULALONGKORN UNIVERSITY

5.4.2 เยอแนลสะท้อนความเป็นอยู่ของราษฎรในระบบเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ เยอแนล

กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจในยุคที่สยามมีการติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้น ทำให้เห็นว่าราษฎรผลิตสินค้าปริมาณมากทั้งเพื่อใช้ในชุมชนและค้าขายแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น รวมทั้งส่งออกไปต่างประเทศด้วย แม้ว่าระบบเศรษฐกิจจะขยายตัว แต่เยอแนลก็ยังชี้ให้เห็นปัญหาบางประการที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.4.2.1 การประกอบอาชีพของราษฎรในแต่ละท้องถิ่น ราษฎรในท้องถิ่นต่าง ๆ

ประกอบอาชีพที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยเหตุนี้การทำมาหากินของราษฎรจึงแตกต่างกันไป เมืองใดที่มีความพร้อมด้านปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยด้าน

ทรัพยากรธรรมชาติและแรงงาน ก็จะสามารถผลิตสินค้าได้คุณภาพดีและมีปริมาณมาก สามารถส่งสินค้าไปเมืองอื่นหรือส่งออกต่างประเทศด้วย เช่น

ตัวอย่างที่ 1 อาชีพเย็บกระสอบของชาวเมืองจันทบุรี ความว่า

...แต่กระสอบนั้นสานเป็นรูปใบพัดเดียว เป็นสินค้าขายไปในประเทศต่าง ๆ ตามแต่ผู้ต้องการ แต่ในเมืองนี้ใช้ใส่พริกไทยและยาพ่นพริก จำนวนกระสอบที่ออกปีหนึ่งตั้งแต่หมื่นหนึ่งขึ้นไป ราคาซื้อขายกันร้อยละ 8 บาทบ้าง 9 บาทบ้าง พวกพ่อค้าชาวยุโรปที่ทำโรงสีข้าวอยู่ในกรุงเทพฯ ได้สรรเสริญว่ากระสอบฝึ่งตะวันออกฝึ่งตะวันตกดีกว่ากระสอบจีน บรรจุงข้าวได้ขนาดไม่ผิดกัน แต่ราคาแพงกว่ากระสอบจีน...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 124)

ตัวอย่างที่ 2 อาชีพทำไร่ยาสูบที่เมืองกาญจนบุรี ความว่า

...แต่สินค้าซึ่งเป็นของสำคัญ ราษฎรได้ทำไร่อยู่นั้นยาสูบเป็นมาก เป็นที่สองของเมืองเพชรบูรณ์ ได้สืบดูวิธีทำไร่ยาในเมืองนี้...ถ้ายาใบริมดินเป็นยาไม่ดี สูบไม่ได้ น้ำหนักถึงละ 14 ชั่งเงิน...ถ้าเป็นยากลางต้นสูบได้ แต่ไม่สู้ดี น้ำหนักถึงละ 15 ชั่งเงิน...ถ้าหักขึ้นไปถึงยอดยา ยานั้นเป็นอย่างดี น้ำหนักถึงละ 17 ชั่งเงิน...แต่ยาที่เป็นอย่างดีทีเดียว ว่าเก็บใบยอดเฉพาะมีต้นละใบ ถึงโดยจะเป็นยายอดก็จริงบางทีดีมากดินน้อย ถ้าผู้ที่บริบูรณ์ปลูกทำนุบำรุงรักษาดีมีน้ำมันมาก ถ้าเป็นแต่การรีบร้อนจะใช้หนี้เขาก็ไม่ใคร่จะได้ดี นี่เป็นคำยายบ่าวว่า...

(เสด็จประพาสไทรโยค, 2504ช: 68 – 69)

ตัวอย่างที่ 3 อาชีพทำดินสอพองของชาวบ้านเมืองลพบุรี ความว่า

...สินค้าอีกอย่างหนึ่งก็คือดินสอพองมีที่เกิดหลายแห่ง คือท่ากะยาง คลองบางปี ศิลาสองก้อน แลที่อื่น ๆ ทางที่มีดินสอพองแต่ยังไม่สู้ดี ต้องขุดลงไปอีก 2 – 3 คอก จนลึกได้ 4 – 5 คอก แล้วขุดลงไปตามสาย ได้ดินขาวขึ้นมาปั้นปนก้อน ขายเป็นเล็กตามใหญ่ ร้อยละเพ็องบ้าง เพ็องสองไพ

บ้าง สลึงบ้าง สลึงสองไพบ้าง แต่เวลาเราขึ้นมาจะกำหนดราคาเอาแน่
ไม่ได้...

(เสด็จประพาสอยุธยา, 2470: 15 – 16)

5.4.2.2 การซื้อขายสินค้าในตลาดท้องถิ่น เยอแนลแสดงให้เห็นว่าในท้องถิ่นต่าง ๆ มีตลาดเพิ่มขึ้นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นตลาดถาวรและตลาดนัด ที่น่าสังเกตคือสินค้าในตลาดท้องถิ่นเริ่มเหมือนกันหรือซ้ำกันโดยมาก ในขณะที่สินค้าประจำถิ่นเริ่มหายไป ทั้งนี้เพราะมีการกระจายสินค้าจากกรุงเทพฯ ไปสู่หัวเมืองโดยพ่อค้าจีนและระบบรถไฟ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 สินค้าในตลาดเมืองลพบุรี ความว่า

...ของขายในท้องตลาดซึ่งเป็นฝีมือสำหรับเมืองก็มีของฝีมือลาว คือแอบ
ลาว ย่ามละว่า ผ้าเช็ดหน้า ผ้าซิ่น สมุกไม้ต่าง ๆ พวกลาวบ้านดอนทำล
มาขาย ด้วยลาวในเมืองนี้มีมาก นอกจากสิ่งของเหล่านี้แล้ว ไม่เห็นมีของ
สิ่งใดเปนของเกิดในเมือง มีแต่ของกรุงเทพฯ ขึ้นมาขายทั้งสิ้น...

(เสด็จประพาสอยุธยา, 2470: 15 – 16)

ตัวอย่างที่ 2 สินค้าในตลาดทับเที่ยง เมืองตรัง ความว่า

...จนกระทั่งถึงทับเที่ยงเวลา 4.15 หยุดรถลงเดินดูตลาดร้านชำ มีร้านขาย
เกาเหลา 4 โรงอยู่หน้าโรงบ่อน ต่อไปเป็นร้านขายผ้าขายของใช้ต่าง ๆ
อย่างบางกอก ผ้าผ่อนนั้นว่าบรรทุกมาทางเมืองนคร แล้วแวะดูตลาดของ
สด ตลาดนี้ใหญ่โตมาก เมื่อดูข้างนอกนึกว่าเปนแต่โรงยาว ๆ เมื่อเข้าข้าง
ในจึงเห็นว่าใหญ่ยิ่งในเมืองไทย...แต่ของที่ขายไม่สู้แปลกกันมากนัก ซ้ำกัน
โดยมาก...

(ไปแหลมมลายู, 2539ก: 31)

ตัวอย่างที่ 3 สินค้าในตลาดท่าอิฐ เมืองอุตรดิตถ์ ความว่า

...ดูตลาดท่าอิฐ ซึ่งอยู่เหนืออุตรดิตถ์หน่อยหนึ่ง...ที่บ้านร้านตลาดหาได้จับ
บางแต่ตามลำน้ำเช่นเมืองอื่นไม่ คับคั่งแน่นหนาประดุจตลาดน้อยกรุงเทพฯ

...พ่อค้าก็คือจีน รับสินค้าบางกอกไปขาย มีพวกตอนลงมาซื้อบรรทุกต่าง
ไป แลรับสินค้าตอนขายผู้ล่องกรุงเทพ...

(ไปพิชณโลก, 2506: 38 – 39)

5.4.2.3 ปัญหาบางประการในระบบเศรษฐกิจสยาม ระบบเศรษฐกิจที่ขยายตัวอย่าง
รวดเร็วทำให้รัฐบาลประสบปัญหาใหม่ ๆ มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเงินตราหมุนเวียนในท้องตลาดไม่
เพียงพอ ปัญหาคนในมณฑลพายัพนิยมใช้เงินรูเปียมากกว่าเงินบาท และปัญหาระบบรถไฟส่งผล
กระทบต่อเศรษฐกิจของคนในท้องถิ่น ดังนี้

5.4.2.3.1 ปัญหาเงินหมุนเวียนในท้องตลาดไม่เพียงพอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
เงินปลีกที่ราษฎรใช้ซื้อสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ หรือสำหรับพ่อค้าแม่ค้าใช้ทอนให้แก่ลูกค้า ดังความว่า

...พอเงินเจียะนายอากรเตาสุราบ่อนเบี้ยมาหา เอาของกำนันมาให้เรา ได้
ถามถึงสุราในเมืองนี้ เขามีสุราต่างประเทศมาจำหน่ายมาก หน้ากลัวเงิน
จะตก แล้วแจ้งความต่อไปว่าอัฐโสฬศที่จะใช้ในตลานั้นมีน้อยนัก ราษฎร
จะซื้อของแลสุรายาฝิ่นก็ไม่มีอะไรจะทอน มีความลำบากมาก มาอ่อนวอน
จะขอให้ใช้ปึกก็เกรงจะผิดพระราชบัญญัติ ไม่อาจใช้ เราได้รับเข่าจะถาม
พระยาจันทบุรีดู ถ้าไม่มีจำหน่ายเราจะให้เรือเทียมลมไปเอามาแต่
กรุงเทพฯ ให้ทันใช้...

(เสด็จประพาสจันทบุรี, 2484: 62)

5.4.2.3.2 ปัญหาคนในมณฑลพายัพใช้เงินรูเปียมากกว่าเงินบาท ที่เป็น
เช่นนี้เพราะเมื่อต้องนำเงินรูเปียไปแลกเป็นเงินบาทเพื่อซื้อสินค้าหรือจ่ายภาษี เงินบาทแข็งค่ามากทำ
ให้ผู้แลกขาดทุน ราษฎรจึงไม่นิยมใช้เงินบาท ดังความว่า

...เพราะเหตุเงินบาทกับรูเปียกำลังดันกันอยู่ จึงเปนเหตุให้มีผู้ตั้ง
รับแลกเงินรูเปียกับเงินบาทเปนการหากำไรขึ้นอีกส่วนหนึ่ง แลเปนกำไร
อย่างงาม เช่น กุสิริรถไฟคนหนึ่งรับค่าจ้างจากกรรมรถไฟ 1 บาท ถ้าจะใช้ใน
ท้องตลาดต้องไปแลกรูเปียได้ 1.25 รูเปียบ้าง 1.30 รูเปียบ้าง (ตาม
น้ำหนักหรือราคาธรรมดา 133 รูเปียต่อ 100 บาท 1 บาทเท่ากับ 1.33 รู

เป็ย) กุลีคนนั้นเองต้องการเงินบาทสำหรับเสียภาษีอากรต้องเอาเงินรูเป็ย แลกเปลี่ยนเงินบาท 1 บาทต้องตั้ง 1.40 – 1.50 รูเป็ย (รัฐบาลเคยตั้งรับ แลก แต่กำหนดราคาถึง 1.75 รูเป็ยต่อ 1 บาท เลยไม่มีผู้ใครแลก เพราะ กำหนดราคาถูเป็ยต่ำมากไป) ผู้มีเงินรับแลกเป็นอันได้กำไรทั้งขึ้นทั้งลงในเรื่องที่จะแผ่เงินบาทให้เป็นที่นิยมใช้กันทั่วไปในท้องตลาดแทนเงินรูเป็ย นี้ ทราบว่ารัฐบาลกำลังดำริห์แก้ไขอยู่

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 50 – 51)

5.4.2.3.3 ปัญหาระบบรถไฟส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพของคนใน

ท้องถิ่น กล่าวคือ ระบบขนส่งด้วยรถไฟทำให้เมืองท่าริมน้ำซึ่งเคยเป็นสถานที่ขนถ่ายสินค้าทศุโตรมลง เนื่องจากไม่มีเรือสินค้าผ่าน นอกจากนี้อาชีพที่เกี่ยวข้องกับการค้าขายทางน้ำก็หมดความสำคัญลงไปด้วย

1) เมืองท่าริมน้ำทศุโตรมลงเพราะไม่มีเรือผ่าน ความว่า

...การค้าขายจังหวัดนี้ [จังหวัดตาก – ผู้วิจัย] ทศุโตรมไปมาก ห่องเช่าก็ทิ้งว่าง เรือบรรทุกสินค้าก็จอดอยู่เฉย ๆ ทั้งนี้เปนเพราะรถไฟถึงนครเชียงใหม่ การขนสินค้าขึ้นลงสำหรับนครเชียงใหม่ซึ่งเคยผ่านจังหวัดนี้ได้ลดน้อยถอยลงไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 78)

CHULALONGKORN UNIVERSITY

2) อาชีพที่สัมพันธ์กับการค้าขายทางน้ำหมดความสำคัญ

ความว่า

ตามระยะทางที่ล่องเรือมานี้ นอกจากภูมิประเทศและการทำมาหากินที่ได้กล่าวมาข้างแล้ว การค้าขาย การเพาะปลูก การรับจ้างล่องเรือซึ่งเป็นอาชีพของคนทั่วไปใน 2 ฝั่งน้ำที่ผ่านมานับวันนับแต่เสื่อมเพราะเมืองและอำเภอเหล่านี้กลายเป็นมาตั้งในทางลับลี้เสียแล้ว ด้วยสินค้าและผู้คนที่จะขึ้นล่องไปนครเชียงใหม่ นั้น รถไฟได้ตัดตอนเอาไปเป็นเจ้าหน้าที่เสีย

(ไปมณฑลภาคพายัพ, 2466: 82)

ภาพสะท้อนด้านการเมืองการปกครองและสังคมวัฒนธรรมที่ปรากฏในเนื้อหาของเยอแนล แสดงให้เห็นว่าตัวบทมีความสัมพันธ์กับบริบทสังคมในยุคที่งานเกิดขึ้นอย่างแนบแน่น

กล่าวโดยสรุป วรรณคดีประเภทเยอแนลมีคุณค่า 4 ประการ ประการแรก คุณค่าด้านวรรณคดี กล่าวได้ว่าเมื่อพิจารณาเยอแนลในฐานะประเภทวรรณคดีย่อยของวรรณกรรมบันทึกการเดินทางของไทย ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของงานที่อยู่ร่วมประเภทกัน กล่าวคือตัวบทประเภทหนึ่งอาจมีลักษณะร่วมกับงานกลุ่มอื่น ในขณะที่เดียวกันก็มีลักษณะเฉพาะที่จำแนกตัวบทออกจากงานอื่นที่มีลักษณะร่วมกันด้วย ดังนั้นการจัดประเภทวรรณคดีขึ้นประเภทหนึ่ง จึงส่งผลให้เกิดการพินิจตัวบทที่อยู่ข้างเคียงกับงานประเภทนั้น ๆ ทำให้การศึกษาและทำความเข้าใจวรรณคดีเกิดมุมมองที่หลากหลาย ในกรณีของเยอแนล ความเป็นประเภทย่อมทำให้การอ่าน การตีความ และการทำความเข้าใจตัวบทกลุ่มนี้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ส่งผลให้เห็นคุณค่าของตัวบทในแง่มุมที่ลึกซึ้งขึ้น ประการที่สอง คุณค่าด้านความรู้ เป็นผลมาจากการถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกตามประสบการณ์หรือความรู้เชิงประจักษ์ของผู้เขียน รวมถึงการบันทึกข้อมูลที่ผู้เขียนเห็นว่าจะทำให้เกิดสารประโยชน์แก่ผู้อ่าน ด้วยเหตุนี้เยอแนลจึงให้ความรู้หลากหลายด้านไม่ว่าจะเป็นด้านประวัติศาสตร์ ด้านโบราณคดี ด้านภูมิศาสตร์ ด้านคติชน และด้านธรรมชาติวิทยา ซึ่งเป็นด้านหลัก ๆ ที่งานวิจัยเลือกนำเสนอไว้ ทั้งนี้เยอแนลยังให้ความรู้ที่เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดอีกมากมาย ประการที่สาม คุณค่าด้านการเมืองการปกครอง เห็นได้ว่าเยอแนลสะท้อนภาพการเมืองทั้งภายในสยามและการเมืองระหว่างประเทศ การเมืองภายในสยามคือเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับหัวเมืองประเทศราชมาลาญซึ่งเป็นดินแดนที่ห่างไกลและอยู่ในบริเวณที่อังกฤษมีอิทธิพลมาก ทำให้ราชสำนักสยามต้องดูแลและบริหารจัดการหัวเมืองประเทศราชมาลาญใกล้ชิดกว่าแต่ก่อน ส่วนภาพสะท้อนการเมืองระหว่างประเทศคือเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับชาติมหาอำนาจตะวันตกที่สำคัญ 2 ชาติคือ อังกฤษและฝรั่งเศส เยอแนลแสดงให้เห็นว่าในความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่มีมิตรแท้และศัตรูที่ถาวร สยามต้องปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์กับชาติมหาอำนาจตะวันตกไปตามบริบทการเมืองระหว่างประเทศซึ่งมีเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นปัจจัยสำคัญ และประการที่สี่ คุณค่าด้านสังคมวัฒนธรรม เห็นได้ว่าเยอแนลกับบริบทสังคมวัฒนธรรมในยุคที่ตัวบทเกิดขึ้นมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น เยอแนลเกิดขึ้นในยุคที่สังคมสยามกำลังเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ ด้วยเหตุนี้เยอแนลจึงสะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทั้ง

ด้านปัญญาความคิดและการดำเนินชีวิตของชนชั้นปกครองซึ่งเลือกรับและปรับใช้วัฒนธรรมตะวันตก มาผสมเข้ากับวิถีชีวิตดั้งเดิมของตน นอกจากนี้ยังสะท้อนความเป็นอยู่ของราษฎรในระบบ เศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ที่มีความสัมพันธ์กับต่างประเทศมากขึ้น การผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนหรือ ซื้อขายแลกเปลี่ยนกันในประเทศเริ่มขยายไปสู่ตลาดต่างประเทศ ระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงและ ขยายตัวรวดเร็วเช่นนี้ทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับเงินตราและส่งผลกระทบต่อ การประกอบอาชีพในระบบ เศรษฐกิจแบบดั้งเดิมด้วย

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

6.1 สรุปผลการวิจัย

การศึกษาพระราชนิพนธ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกว่าเยอแนล รวมถึงพระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ งานเขียนของข้าราชการ แลงานเขียนของราษฎรที่มีลักษณะสอดคล้องกับเยอแนลและเขียนขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมทั้งสิ้น 16 เรื่องพบว่า **เยอแนลเป็นร้อยแก้ว** **บันทึกการเดินทางที่นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา เป็นงานที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคลโดยมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป** งานเขียนประเภทนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับรูปแบบมาจากงานเขียนประเภท journal หรือ diary ของทางตะวันตก ทั้งนี้เมื่อพิจารณาลักษณะของเยอแนลในประเด็นที่ว่า เขียนขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อให้ผู้อื่นอ่าน มิได้มีเจตนาเก็บไว้เป็นบันทึกส่วนตัว ทำให้เยอแนลมีลักษณะสอดคล้องกับ journal มากกว่า diary เป็นไปได้ว่าพระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คืองานประเภท travel journal ของทางตะวันตก แต่ทรงเรียกอย่างสั้นว่าเยอแนล

ในยุคที่เยอแนลเกิดขึ้น สังคมสยามมีงานเขียนประเภทจดหมายเหตุและนิราศบันทึกการเดินทางเป็นงานเขียนดั้งเดิมที่มีลักษณะบางประการคล้ายคลึงกับ journal อยู่แล้ว งานทั้ง 2 ประเภทดังกล่าวจึงเป็นพื้นฐานทางวรรณกรรมที่สนับสนุนให้การรับรูปแบบงานเขียนจากต่างชาติเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในวัฒนธรรมวรรณกรรมสยามเกิดขึ้นได้ไม่ยาก เมื่อประกอบกับปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรมในยุคอิทธิพลตะวันตกที่ผลักดันให้ชนชั้นปกครองสยามปรับตัวและออกเดินทางเพื่อสำรวจ เรียนรู้ และยืนยันความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองดินแดนสยาม จึงส่งผลให้เกิดงานประเภทเยอแนลจำนวนมาก ทั้งที่เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ งานเขียนของราชการ และงานเขียนของราษฎรที่มีโอกาสเดินทางไกลเพราะได้รับการสนับสนุนจากราชสำนัก

เมื่อพิจารณางานเขียนประเภทเยอแนลในด้านรูปแบบการเขียนที่เป็นร้อยแก้ว ด้านเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทาง และด้านวิธีการนำเสนอเนื้อหาที่ดำเนินไปตามกรอบของวันที่และเวลา

เห็นได้ว่าเยอแนลมีลักษณะร่วมกับงานร้อยแก้วบันทึกการเดินทางอีก 3 ประเภท ได้แก่ จดหมายเหตุ บันทึกการเดินทางของราชการ จดหมายเล่าเรื่องการเดินทาง และบันทึกการเดินทางส่วนตัว แต่เมื่อพิจารณาเยอแนลในด้านแรงบันดาลใจในการสร้างงานอันเกิดจากเจตจำนงเสรีของผู้เขียน มิได้เขียนขึ้นเพราะเป็นงานในหน้าที่ ประกอบกับการพิจารณาจุดประสงค์ในการสร้างงานที่ต้องการถ่ายทอด บันทึกการเดินทางสู่ผู้อ่านทั่วไป โดยมีได้เจาะจงบุคคลหรือจำกัดกลุ่มผู้อ่าน ทำให้เยอแนลแตกต่างกับงานร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่มีลักษณะร่วมกับเยอแนลทั้ง 3 ประเภทข้างต้น กล่าวคือ แตกต่างกับจดหมายเหตุบันทึกการเดินทางของราชการเพราะเยอแนลไม่ใช่หนังสือราชการ แตกต่างกับจดหมายเพราะเยอแนลมุ่งถ่ายทอดเรื่องราวสู่ผู้อ่านทั่วไป และแตกต่างกับบันทึกส่วนตัวเพราะเยอแนลมิได้เขียนขึ้นเพื่อเก็บไว้อ่านคนเดียว

ลักษณะร่วมระหว่างเยอแนลกับงานร้อยแก้วบันทึกการเดินทางประเภทอื่นและลักษณะเฉพาะที่จำแนกเยอแนลออกจากงานเหล่านั้น ทำให้สามารถอธิบายสถานภาพของเยอแนลได้ว่าเยอแนลเป็นงานประเภทย่อย (Subgenre) หรือเป็นประเภทวรรณคดีย่อยของงานประเภทย่อยคือวรรณกรรมบันทึกการเดินทางของไทยซึ่งมีสมาชิกในกลุ่มเป็นงานที่มีเนื้อหาบันทึกการเดินทางทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรอง ไม่ว่านำเสนอเนื้อหาตามกรอบวันที่และเวลาหรือกรอบอื่นไม่ว่าจะเป็นหนังสือราชการหรืองานส่วนตัว ไม่ว่านำเสนอเนื้อหาที่เจาะจงผู้รับเฉพาะคนใดคนหนึ่งหรือจดหมายถึงคณะบุคคลก็ตาม เหล่านี้คืองานที่เป็นสมาชิกในกลุ่มวรรณกรรมบันทึกการเดินทางเช่นเดียวกับเยอแนล แต่ในบรรดาสมาชิกที่มีอยู่มากมายนี้ เยอแนลมีลักษณะเฉพาะหรือกรอบของประเภทที่สามารถใช้จำแนกเยอแนลออกจากสมาชิกอื่น ๆ ที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันด้วย

“ความเป็นประเภท” ของเยอแนลต้องพิจารณาจากลักษณะที่เป็น “กรอบของประเภท” ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 4 ประการ ลักษณะเหล่านี้จะต้องทำงานร่วมกันจึงจะสามารถจำแนกเยอแนลออกจากงานประเภทอื่น จะขาดลักษณะข้อใดข้อหนึ่งไปไม่ได้ ดังนี้

1. เป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทาง งานวิจัยได้แสดงให้เห็นว่าเยอแนลเป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่เขียนขึ้นเพื่อถ่ายทอดประสบการณ์เฉพาะบุคคล ด้วยเหตุนี้จึงต้องใช้วิธีการทางวรรณคดีในการถ่ายทอดเนื้อหา กล่าวคือใช้ภาษาเป็นเครื่องมือนำเสนอภาพและความคิดของผู้เขียน เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจและเห็นภาพตามที่ผู้เขียนต้องการสื่อ ดังนั้นการใช้ภาษานำเสนอภาพและความคิดจึงเป็นลักษณะเด่นด้านลีลาภาษา (style) ของงานประเภทเยอแนล ซึ่งปรากฏการใช้ภาษา 3 ลักษณะ ได้แก่

การอธิบายเรื่องที่คุณทั่วไปไม่ค่อยรู้ให้เข้าใจง่าย การพรรณนารายละเอียดทำให้นึกเห็นภาพตามอย่างชัดเจน และการโน้มน้าวหรือจูงใจให้เห็นคล้อยตามความคิดของผู้เขียน การถ่ายทอดเรื่องราวด้วยลีลาภาษาข้างต้นทำให้ผู้เขียนบรรลุพันธกิจในการเป็นสื่อกลางเชื่อมระหว่างผู้อ่านกับโลกภายนอก นอกจากนี้การใช้ภาษาร้อยแก้วซึ่งไม่มีกฎเกณฑ์ด้านฉันทลักษณ์มาเป็นข้อกำหนดในการเขียน ยังทำให้สามารถจดบันทึกได้อย่างรวดเร็ว ทันทต่อเหตุการณ์ใหม่ ๆ ที่ผ่านเข้ามาในแต่ละวัน หรือบันทึกอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้น ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งได้อย่างทันทั่วทั้งที่

2. นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา การนำเสนอเนื้อหาในบันทึกให้ดำเนินไปตามลำดับวันที่และเวลา เอื้อให้ผู้เขียนสามารถรักษาเอกภาพของบันทึกการเดินทางตั้งแต่ต้นจนจบได้ง่าย เพราะไม่ว่าการเดินทางจะใช้เวลายาวนานเท่าใด ผู้เขียนก็สามารถนำเสนอเนื้อหาในบันทึกแต่ละวันได้อย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องกังวลเรื่องการลำดับเนื้อหา ก่อน – หลัง ส่วนผู้อ่านก็ติดตามเรื่องราวตั้งแต่ต้นจนจบได้โดยไม่สับสน การระบุวันที่และเวลาในย่อแนลแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ การระบุวันที่และเวลาแบบไทยทั้งหมด การระบุวันที่และเวลาแบบผสม และการระบุวันที่และเวลาแบบสากลทั้งหมด การระบุวันที่และเวลาในย่อแนลเป็นส่วนหนึ่ง que แสดงให้เห็นพัฒนาการของระบบวันที่และเวลาในบันทึกของไทย จากเดิมที่เคยใช้วันที่แบบจันทรคติและใช้ระบบเวลาแบบหุ่ม โมง ยาม รุ่งเที่ยง ค่ำ เริ่มมีระบบวันที่และเวลาแบบสากลคือ ใช้วันที่แบบสุริยคติและใช้หน่วยเวลาตามแบบตะวันตกเข้ามาผสมผสานมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งกลายเป็นระบบที่ใช้กันแพร่หลายและเข้ามาแทนที่การระบุวันที่และเวลาแบบดั้งเดิมของไทยในที่สุด นอกจากนี้การระบุวันที่และเวลายังเป็นสิ่งยืนยันว่าย่อแนลเป็นบันทึกการเดินทางที่เกิดขึ้นจริง เพราะวันที่และเวลาที่กำกับไว้ทำให้สามารถตรวจสอบเรื่องราวในย่อแนลกับหลักฐานร่วมสมัยอื่น ๆ ได้

3. เกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคล หมายความว่า เกิดขึ้นจากความมุ่งมั่นตั้งใจของผู้เป็นเจ้าของบันทึกเอง มิได้เขียนขึ้นเพราะเป็นงานในหน้าที่ ไม่ใช่หนังสือราชการ และเป็นบันทึกการเดินทางที่มีผู้เขียนเป็นศูนย์กลางของตัวเอง ผู้เขียนถ่ายทอดการเดินทางของตนด้วยความตระหนักในคุณค่าประสบการณ์ของปัจเจก เนื้อหาที่แสดง “ตัวตน” หรือความเป็นปัจเจกบุคคลของผู้เขียนปรากฏให้เห็นจากการแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมา ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความคิดเห็นที่เป็นข้อเสนอแนะ การแสดงความคิดเห็นที่เป็นการวิพากษ์วิจารณ์ และการแสดงความคิดเห็นที่เป็นข้อสันนิษฐาน ตลอดจนการแสดงอารมณ์ความรู้สึกอย่างเปิดเผยไม่ว่าจะเป็นแสดงอารมณ์ขัน แสดง

ความพอใจ แสดงความไม่พอใจ แสดงความเศร้าเสียใจ และแสดงความวิตกกังวลใจ *ความคิดเห็นและอารมณ์ความรู้สึกของปัจเจกบุคคลเหล่านี้ถือเป็นลักษณะเด่นด้านเนื้อหาของงานประเภทเยอแนล*

4. มีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป เยอแนลเป็นบันทึกที่มีได้เขียนขึ้นเพื่อเก็บไว้อ่านคนเดียว ดังนั้นจึงไม่ใช่บันทึกส่วนบุคคล ผู้เขียนมีเจตนาถ่ายทอดประสบการณ์ของตนแก่ผู้อ่าน ผู้อ่านในที่นี้คือผู้อ่านทั่วไป มิได้เจาะจงบุคคลหรือจำกัดกลุ่มผู้อ่านเหมือนงานประเภทจดหมาย ผู้เขียนจะแสดงการสื่อสารกับผู้อ่านในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ได้แก่ การใช้คำว่า “ผู้อ่าน” หรือ “คนอ่าน” โดยตรง การใช้คำสรรพนามบุรุษที่ 2 เรียกผู้อ่านว่า “ท่าน” หรือ “ท่านผู้อ่าน” และการสื่อสารกับผู้อ่านโดยละคำเรียก แต่ในบริบทบ่งชี้ชัดเจนว่ากำลังสื่อสารกับผู้อ่านเมื่อเยอแนลมีผู้อ่านเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างงาน ผู้อ่านจึงเป็นคำตอบของคำถามที่ว่าเหตุใดผู้เขียนจึงต้องใช้กลวิธีทรงวรรณคดีเพื่อนำเสนอภาพและความคิดด้วยการอธิบายขั้นตอนการพรรณนารายละเอียด และการโน้มน้าวผู้อ่านให้เห็นพ้องกับผู้เขียน

กล่าวได้ว่าลักษณะทั้ง 4 ประการข้างต้นเป็น “เส้นแบ่ง” ที่ใช้จำแนกเยอแนลออกจากร้อยแก้วบันทึกการเดินทางกลุ่มอื่นที่เป็นสมาชิกอยู่ในวรรณกรรมประเภทบันทึกการเดินทางของไทย เช่นเดียวกับเยอแนล และเมื่อพิจารณาเยอแนลในฐานะประเภทวรรณคดีย่อย เห็นได้ว่าเยอแนลเป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทางซึ่งมีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาที่การนำเสนอความเป็นปัจเจกบุคคลผ่านการแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมาและการแสดงอารมณ์ความรู้สึกอย่างเปิดเผย และมีลักษณะเด่นด้านลีลาภาษาคือ ใช้ภาษานำเสนอภาพและความคิดด้วยวิธีการอธิบายเรื่องที่คุณทั่วไปไม่ค่อยรู้ให้เข้าใจง่าย การพรรณนารายละเอียดทำให้นึกเห็นภาพตามอย่างชัดเจน และการโน้มน้าวหรือจูงใจให้เห็นคล้อยตามความคิดของผู้เขียน

ส่วนศึกษาลักษณะเด่นเฉพาะที่ปรากฏในเยอแนลของผู้เขียนแต่ละคนพบว่า เมื่อพิจารณาลักษณะเด่นที่ปรากฏในเยอแนลของผู้เขียนแต่ละคน ได้แก่ พระราชนิพนธ์เยอแนลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระนิพนธ์เยอแนลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระนิพนธ์เยอแนลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน งานเยอแนลของพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) งานเยอแนลของ พ.ท.พระภานุศาสตร์รัตน์ (สุคใจ จันทรวะดิน) และงานเยอแนลของนายคร้าม เห็นได้ว่าผู้เขียนมีสถานภาพ ความรู้ ธรรมเนียม ความสนใจ

อรรถาธิบาย และความสามารถด้านภาษาแตกต่างกัน การศึกษาทำให้เห็นรายละเอียดการสร้างงานในระดับปัจเจกบุคคล บทบาทของผู้เขียนแต่ละคนมีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาซึ่งสัมพันธ์กับการงานที่รับผิดชอบหรือความสนใจส่วนตัวของผู้เขียน ลักษณะเด่นด้านลีลาภาษาแตกต่างกันไปตามทักษะการใช้ภาษาและการศึกษาของผู้เขียน ส่วนกลวิธีการนำเสนอเนื้อหาที่แตกต่างกันไปตามการออกแบบของผู้เขียนแต่ละคน นอกจากนี้การแสดงความคิดเห็นหรือแสดงทัศนคติต่อสิ่งต่าง ๆ ที่ได้ประสบพบเห็นระหว่างการเดินทาง ยังสะท้อนตัวตนของผู้เขียนแต่ละคนออกมาอย่างชัดเจน สิ่งเหล่านี้เป็นเสน่ห์และสีสันของการศึกษาเรื่องประเภทวรรณคดี

การศึกษาเยอแนลในขอบเขตการวิจัยทั้ง 16 เรื่อง ทำให้เห็นว่าเยอแนลมีคุณค่าสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ คุณค่าด้านวรรณคดี คุณค่าด้านความรู้ คุณค่าด้านการเมืองการปกครอง และคุณค่าด้านสังคมวัฒนธรรม

1. คุณค่าด้านวรรณคดี กล่าวได้ว่าเมื่อพิจารณาเยอแนลในฐานะประเภทวรรณคดีย่อยของวรรณกรรมบันทึกการเดินทางของไทย นอกจากจะทำให้เห็นความสัมพันธ์ของงานที่อยู่ร่วมประเภทกันแล้ว ยังเห็นลักษณะเฉพาะซึ่งจำแนกตัวบทออกจากงานประเภทอื่นที่มีลักษณะร่วมกัน เมื่อเยอแนลเป็นงานประเภทหนึ่ง เยอแนลจึงมีขอบในการอ่านซึ่งจะส่งผลให้การตีความและการทำความเข้าใจตัวบทเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การอ่านตัวบทด้วยมุมมองแบบเยอแนลที่เน้นเรื่องความเป็นปัจเจกบุคคลและลีลาภาษาในการถ่ายทอดภาพและความคิด เป็นแนวทางหนึ่งที่จะทำให้เห็นคุณค่าของตัวบทในแง่มุมที่หลากหลายยิ่งขึ้น นอกจากนี้การจัดประเภทวรรณคดีขึ้นประเภทหนึ่ง ยังส่งผลให้เกิดการพินิจตัวบทที่อยู่ข้างเคียงกับงานประเภทนั้น ๆ ทำให้การศึกษาและทำความเข้าใจวรรณคดีมีความกว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2. คุณค่าด้านความรู้ ความรู้ต่าง ๆ ที่ปรากฏในเนื้อหาของเยอแนลเป็นผลมาจากการถ่ายทอดเรื่องราวตามประสบการณ์หรือความรู้เชิงประจักษ์ของผู้เขียน รวมถึงการบันทึกข้อมูลที่ผู้เขียนเห็นว่าน่าสนใจและจะทำให้เกิดสารประโยชน์แก่ผู้อ่าน ด้วยเหตุนี้เยอแนลจึงให้ความรู้หลากหลายด้านไม่ว่าจะเป็นด้านประวัติศาสตร์ ด้านประวัติศาสตร์ ด้านโบราณคดี ด้านภูมิศาสตร์ ด้านคติชน และด้านธรรมชาติวิทยา ความรู้ที่ปรากฏในเยอแนลมีทั้งส่วนที่เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดและส่วนที่มีความสำคัญต่อการเมืองการปกครองและการสร้างรัฐชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ปรากฏในเยอแนลบันทึกการเดินทางในประเทศ

3. คุณค่าด้านการเมืองการปกครอง เห็นได้ว่าเยอแนลสะท้อนภาพการเมืองทั้งภายในสยามและการเมืองระหว่างประเทศ การเมืองภายในสยามคือเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับหัวเมืองประเทศราชมลายูซึ่งเป็นดินแดนห่างไกลและอยู่ในบริเวณที่อังกฤษมีอิทธิพลมาก ด้วยเหตุนี้ราชสำนักสยามต้องดูแลและบริหารจัดการหัวเมืองประเทศราชมลายูใกล้ชิดกว่าแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินพระบรมราโชบายในหัวเมืองมลายูอย่างแยบคายและระมัดระวัง เพื่อให้หัวเมืองประเทศราชมลายูยังเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ซึ่งจะช่วยกีดกันการขยายอิทธิพลของอังกฤษในบริเวณนั้นได้ ส่วนภาพสะท้อนการเมืองระหว่างประเทศคือเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับชาติมหาอำนาจตะวันตกที่สำคัญ 2 ชาติคือ อังกฤษและฝรั่งเศส เยอแนลแสดงให้เห็นว่าในความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่มีมิตรแท้และศัตรูที่ถาวร สยามต้องปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์กับชาติมหาอำนาจตะวันตกไปตามบริบทการเมืองระหว่างประเทศซึ่งมีเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นปัจจัยสำคัญ ดังเห็นได้ว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวความสัมพันธ์ระหว่างสยามและชาติมหาอำนาจตะวันตกดำเนินไปท่ามกลางความขัดแย้ง แต่เมื่อสยามเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การเป็นพันธมิตรกับอังกฤษและฝรั่งเศสทำให้ท่าทีของชาติมหาอำนาจเปลี่ยนแปลงไป สยามได้รับการสนับสนุนจากฝรั่งเศสเรื่องการนำเครื่องบินเข้ามาใช้ในกองทัพและสามารถส่งข้าราชการไปศึกษาตุงานในอาณานิคมของฝรั่งเศสได้อีกด้วย

4. คุณค่าด้านสังคมวัฒนธรรม เห็นได้ว่าเยอแนลกับบริบทสังคมวัฒนธรรมในยุคที่ตัวบทเกิดขึ้นมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น เยอแนลเกิดขึ้นในยุคที่สังคมสยามกำลังเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ ด้วยเหตุนี้เยอแนลจึงสะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านปัญญาความคิดและการดำเนินชีวิตของชนชั้นปกครองซึ่งเลือกรับและปรับใช้วัฒนธรรมตะวันตกมาผสมเข้ากับวิถีชีวิตดั้งเดิมของตน นอกจากนี้เยอแนลยังสะท้อนความเป็นอยู่ของราษฎรในระบบเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ที่มีความสัมพันธ์กับต่างประเทศมากขึ้น จากการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนหรือซื้อขายแลกเปลี่ยนกันในประเทศ เริ่มขยายไปสู่ตลาดต่างประเทศ ระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงและขยายตัวอย่างรวดเร็วนี้ทำให้สยามต้องประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจหลายด้าน ทั้งเรื่องเงินปดิกหมุนเวียนในท้องตลาดไม่เพียงพอเรื่องเงินบาทแข็งค่าจนเป็นเหตุให้คนในมณฑลพายัพนิยมใช้เงินรูเปียมากกว่า เพราะเมื่อนำไปแลกเงินบาทแล้วขาดทุนมาก และเรื่องระบบรถไฟส่งผลให้การค้าขายทางน้ำหมดความสำคัญ ส่งผลให้ผู้ประกอบการอาชีพเกี่ยวกับการขนส่งสินค้าทางน้ำได้รับความเดือดร้อน

การศึกษาลักษณะเด่นและคุณค่าของงานประเภทเยอแนล ทำให้เห็นความสำคัญของตัวบทในฐานะวรรณคดีบันทึกการเดินทางประเภทหนึ่งของไทย ตัวบทกลุ่มนี้เป็นที่รู้จักกันดีและได้รับการศึกษามาอย่างต่อเนื่องโดยใช้มุมมองหลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวบทที่เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือพระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ อย่างไรก็ตาม การศึกษาที่ผ่านมามักเลือกตัวบทในขอบเขตการวิจัยโดยใช้เฉพาะบันทึกการเดินทางของผู้เขียนคนใดคนหนึ่ง ทำให้เห็นคุณค่าและลักษณะเด่นของงานเฉพาะผู้เขียนคนนั้น ๆ งานวิจัยนี้จึงเป็นความพยายามที่จะใช้มุมมองเรื่องประเภทในการรวบรวมและจัดจำแนกตัวบทตามลักษณะเฉพาะ และชี้ให้เห็นลักษณะเด่นและคุณค่าของตัวบทในประเด็นต่าง ๆ โดยพิจารณาจากงานของผู้เขียนหลายคนรวมกัน ทั้งนี้เพื่อให้เยอแนลปรากฏเป็นที่รับรู้ในฐานะวรรณคดีบันทึกการเดินทางอีกประเภทหนึ่ง

6.2 อภิปรายผล

การศึกษาเยอแนลโดยจำกัดขอบเขตการวิจัยไว้เฉพาะตัวบทที่เขียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีจุดประสงค์เพื่อแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเยอแนลกับบริบทสังคมวัฒนธรรมในยุคอิทธิพลตะวันตกอย่างชัดเจน ทั้งนี้มิได้หมายความว่าหลังจากช่วงเวลาดังกล่าวไม่มีการเขียนเยอแนลอีก แท้จริงแล้วเยอแนลเป็นงานที่ยังมีผู้สืบทอดอยู่ แต่ปรากฏไม่มากนักเนื่องจากมีบันทึกการเดินทางประเภทอื่น ๆ เกิดขึ้นด้วย ผู้วิจัยจึงเห็นว่านอกจากจะกล่าวถึงลักษณะเด่นและคุณค่าในฐานะประเภทวรรณคดีแล้ว สิ่งที่ควรอภิปรายต่อไปคือการคงอยู่ พัฒนาการ และการคลี่คลายของงานประเภทเยอแนล เพื่อแสดงให้เห็นความเป็นไปของงานประเภทนี้อย่างรอบด้าน

พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี (พ.ศ. 2419) คือเยอแนลเรื่องเก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบในระหว่างการศึกษา เป็นหมุดหมายสำคัญที่แสดงให้เห็นกำเนิดของงานประเภทเยอแนล กล่าวได้ว่าพระราชนิพนธ์เยอแนลที่เกิดขึ้นหลังจากนี้ รวมถึงพระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ งานของข้าราชการและงานของราษฎรที่สามารถรวมเข้าเป็นประเภทเดียวกันได้ ทำให้เยอแนลมีจำนวนมากขึ้นทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ จนสามารถพิจารณางานกลุ่มนี้ในฐานะบันทึกการเดินทางอีกประเภทหนึ่งได้

เมื่อเปรียบเทียบกำเนิดของงานประเภท journal ในโลกตะวันตกกับงานเยอแนลของสยาม เห็นได้ว่าแม้จะเป็นงานประเภทเดียวกัน แต่ก็มีกำเนิดและพัฒนาการที่ต่างต่างกัน กล่าวคือ journal เป็นงานเขียนที่ได้รับความนิยมในโลกตะวันตกเมื่อประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 17 ส่วนเยอแนลของสยาม เกิดขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในเวลานั้นโลกตะวันตกเริ่มนิยมงานเขียนประเภทนวนิยายกันแล้ว นอกจากนี้ journal ในโลกตะวันตกยังมีพ่อค้า นักแสวงโชค นักสำรวจ และผู้เดินทางแสวงบุญเป็นคนกลุ่มสำคัญที่ทำให้งานประเภทรูปนี้แพร่หลายออกไป ในขณะที่เยอแนลของสยามเกิดขึ้นโดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้รับรูปแบบงานเขียนของตะวันตกมาใช้ ด้วยเหตุนี้กำเนิด พัฒนาการ และ ความสำเร็จในการสร้างงานประเภทเยอแนลของสยามจึงจำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มชนชั้นปกครอง ปัจจัย สำคัญประการหนึ่งคือ ชนชั้นปกครองมีโอกาสเดินทางไกล ส่วนราษฎรทั่วไปมีข้อจำกัดด้านการเดินทาง เพราะต้องสังกัดมูลนายจึงเป็นแรงงานที่ต้องอยู่ประจำที่ อีกทั้งราษฎรส่วนใหญ่ยังไม่มีความรู้พออ่าน ออกเขียนได้ ดังนั้นเยอแนลของสยามจึงเป็นงานของชนชั้นปกครอง

การเขียนเยอแนลมี “ผู้อ่าน” เป็นปัจจัยสำคัญในการนำเสนอเนื้อหา แน่แน่นอนว่างานเขียนที่มี เจตนาเพื่อเผยแพร่สู่ผู้อ่าน ย่อมส่งผลให้ผู้เขียนต้องใช้กลวิธีทางภาษาและนำเสนอเนื้อหาที่น่าสนใจ มากกว่างานที่เขียนขึ้นเพื่อเก็บไว้อ่านคนเดียว การสื่อสารให้ผู้อ่านเข้าใจ เห็นภาพ และรู้สึกเสมือนได้ ร่วมเดินทางไปกับผู้เขียนเป็นโจทย์สำคัญของบันทึกการเดินทางประเภทเยอแนล ปฏิเสธไม่ได้ว่า ผู้เขียนที่สามารถตีโจทย์ข้อนี้ได้อย่างทะลุปรุโปร่งก็คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่ง ทรงพระราชนิพนธ์เยอแนลไว้มากที่สุดและเป็นเยอแนลที่มีลักษณะ “ครบเครื่อง” มากที่สุดทั้งในด้าน ภาษาและเนื้อหา ในด้านภาษา ทรงใช้ถ้อยคำบันทึกภาพได้เสมือนกล้องถ่ายรูปและทรงใช้ภาพพจน์ที่ สร้างจินตภาพได้อย่างชัดเจน ที่น่าสนใจคือ ทรงถ่ายทอด “น้ำเสียง” ได้อย่างเด่นชัด ไม่ว่าจะเป็น น้ำเสียงชื่นชมยินดี ตำหนิติเตียน เสียดสีประชดประชัน เกรงขริมจริงจัง หรือแสดงพระอารมณ์ขัน ลักษณะดังกล่าวสร้างเสน่ห์ให้แก่เยอแนลของพระองค์อย่างมาก ในด้านเนื้อหา ทรงเลือกสรรและ เรียบเรียงเนื้อหาเป็นอย่างดี ทรงค้นคว้า เปรียบเทียบ และตรวจสอบข้อมูลก่อนนำเสนอ ที่สำคัญคือ ทรงอ้าบुकคลที่เป็นแหล่งข้อมูล ไม่ทรงกล่าวอะไรอย่างเลื่อนลอย ด้วยเหตุนี้เยอแนลของพระองค์จึง สมบูรณ์พร้อมทั้งด้านการใช้ภาษาและเนื้อหา ผู้อ่านได้รับทั้งอรรถรสและสารประโยชน์ เป็นเยอแนลที่ น่าอ่านและควรค่าแก่การอ่าน ลักษณะดีเด่นของพระราชนิพนธ์เยอแนลย่อมสร้างแรงบันดาลใจให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์หรือสร้างแรงบันดาลใจให้แก่ข้าราชการที่ได้อ่าน จึงทำให้เกิดเยอแนลของ

ผู้เขียนอื่นอีกหลายเรื่อง อาจกล่าวได้ว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเวลาที่การเขียนเยอแนลเฟื่องฟู

ในช่วงเวลาที่เยอแนลเกิดขึ้น แม้ไม่สามารถระบุได้ว่างานประเภทนี้ได้รับความนิยมในกลุ่มผู้อ่านมากน้อยเพียงใด แต่ถ้าพิจารณาเฉพาะรูปแบบและเนื้อหาของตัวบท อาจกล่าวได้ว่า การนำเสนอบันทึกการเดินทางที่ให้คุณค่าแก่ประสบการณ์ของปัจเจกบุคคลและเน้นถ่ายทอดความรู้เชิงประจักษ์เป็นส่วนหนึ่ง que แสดงให้เห็นแนวโน้มในวัฒนธรรมวรรณกรรมไทยที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ นอกจากงานที่ให้ความสำเร็จอารมณ์เป็นหลักอย่างวรรณคดีนิราศหรือนิทานวัดเกาะซึ่งได้รับความนิยมอย่างมากแล้ว ผู้เขียนเริ่มผลิตงานที่ให้ความสำคัญแก่การถ่ายทอดความรู้และข้อมูลอันเป็นประโยชน์มากขึ้น อีกทั้งยังนิยมใช้ภาษาร้อยแก้วเพื่อให้สื่อสารกับผู้อ่านได้อย่างชัดเจน ดังเห็นได้จากงานเขียนประเภทความเรียงเชิงอธิบายทั้งที่เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระนิพนธ์ของพระบรมวงศานุวงศ์

เหตุที่งานเขียนร้อยแก้วทวีความสำคัญมากขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรมในช่วงที่สยามกำลังเผชิญกับอิทธิพลของชาติมหาอำนาจตะวันตก สถานการณ์ดังกล่าวทำให้ชนชั้นปกครองเกิดความตื่นตัวในการเลือกรับและปรับใช้วัฒนธรรมตะวันตก อีกทั้งยังเห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับเปลี่ยนโลกทัศน์หรือองค์ความรู้ให้เท่าทันความคิดของชาติมหาอำนาจ ในกระบวนการดังกล่าวชนชั้นปกครองใช้นวัตกรรมเป็นเครื่องมือปรับเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ และค่านิยมที่ล้าหลัง จึงเกิดงานเขียนที่ให้ความรู้ เป็นข้อเท็จจริง หรือเป็นข้อมูลผ่านการค้นคว้า คิดวิเคราะห์ หรือกลั่นกรองมาแล้วเป็นอย่างดี ในบรรดางานเขียนเหล่านี้ เยอแนลเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างองค์ความรู้จากการเดินทางสำรวจและสะท้อนความเป็นไปของโลกสมัยใหม่ที่มีชาติมหาอำนาจตะวันตกเป็นผู้กำหนดทิศทาง

แม้ว่ามีการผลิตงานเขียนที่มุ่งยกระดับความรู้ความคิดของคนในสังคมให้เท่าทันความเป็นไปของโลกสมัยใหม่ แต่รสนิยมการอ่านในยุคนี้ยังคงคุ้นเคยกับงานที่ให้ความบันเทิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณคดีนิราศซึ่งมีกวีโวหารไพเราะและสร้างความสำเร็จอารมณ์ให้แก่ผู้อ่านมาหลายยุคหลายสมัย สภาวรรณคดีกล่าวว่าจะเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้เกิดพัฒนาการในงานประเภทย่อแนล นั่นคือการเกิดขึ้นของ “เยอแนลร้อยกรอง” เรื่อง *ตามเสด็จไทรโยค* พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เยอแนลเรื่องนี้เป็นการผสมผสานบันทึกการเดินทางที่เกิดขึ้นจริง มีการระบุวันที่และ

เวลาอย่างชัดเจนในแบบของเยอแนล เข้ากับการนำเสนอด้วยทโดยใช้ร้อยกรองประเภทกลอนนิราศที่น่าสนใจคือเยอแนลร้อยกรองเรื่องนี้วิพากษ์วิจารณ์และล้อเลียนเสียดสีการใช้กวีโวหารตามขนบนิราศอย่างชัดเจน ลักษณะดังกล่าวเป็นไปเพื่อลดความสำคัญของชนที่สืบทอดกันมาและชูคุณค่าของเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทางตามความเป็นจริง อาจกล่าวได้ว่าเยอแนลร้อยกรองเรื่อง *ตามเสด็จไทรโยค* เป็นเสมือนพื้นที่ต่อรองระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่าน กล่าวคือ ผู้เขียนใช้รูปแบบกลอนนิราศซึ่งเป็นที่นิยมของผู้อ่านในการนำเสนอเนื้อหาที่แปลกไปจากนิราศบันทึกการเดินทางที่เคยมีมา ผู้เขียนล้อเลียนเสียดสีขนบวรรณคดีนิราศเพื่อตั้งคำถามต่อคุณค่าของชนบและตั้งคำถามต่อธรรมเนียมการเสพวรรณกรรมของผู้อ่านในยุคนั้นว่ามีความสอดคล้องกับบริบทสังคมในยุคที่สยามจะต้องปรับตัวให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอกหรือไม่

การเกิดขึ้นของเยอแนลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนใหญ่เป็นผลงานของชนชั้นปกครอง เนื่องจากเป็นกลุ่มคนที่มีโอกาสเข้าถึงเทคโนโลยีด้านการเดินทางได้มากกว่าคนกลุ่มอื่น ในยุคที่การเดินทางไกลไม่ใช่กิจกรรมสามัญ จึงมีเพียงคนบางกลุ่มเท่านั้นที่มีโอกาส “เที่ยวดูโลก” ด้วยเหตุนี้ประสบการณ์จากการเดินทางจึงควรค่าแก่การจดจำและแบ่งปันแก่ผู้อื่น เยอแนลจึงเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองพันธกิจดังกล่าว

หลังรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ชนชั้นปกครองก็ยังเขียนเยอแนล เช่นเรื่อง *เที่ยวยุโรปครั้งแรก จดหมายเหตุรายวันของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล* ทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2473 เรื่อง *เที่ยวเมืองพม่า* ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2478 เยอแนลเรื่องนี้ยังคงแสดงให้เห็นกลวิธีนำเสนอเนื้อหาที่เป็นลักษณะเด่นของพระองค์คือ การแทรกข้อมูลความรู้ด้านประวัติศาสตร์ เยอแนลที่เกิดขึ้นในยุคหลังส่วนใหญ่ยังคงเป็นบันทึกการเดินทางของชนชั้นสูงและมีจุดหมายปลายทางอยู่ในต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม เมื่อเทคโนโลยีด้านการคมนาคมได้รับการพัฒนาขึ้นจนสามารถรองรับการใช้งานจำนวนมากและมีราคาถูกลง ทำให้การท่องเที่ยวทางไกลกลายเป็นกิจกรรมสามัญของวิถีชีวิตในโลกสมัยใหม่ ผู้คนเดินทางท่องเที่ยวจนเป็นเรื่องปกติ ประสบการณ์จากการเดินทางเป็นสิ่งที่สามารถ “ซื้อหา” มาได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ บันทึกการเดินทางประเภทเยอแนลจึงไม่สามารถดึงดูดความสนใจของผู้อ่านได้เหมือนแต่ก่อน สถานการณ์ดังกล่าวน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ตัวบทเยอแนลปรากฏให้เห็นน้อยลง เมื่อประกอบกับการพัฒนาด้านการสื่อสารซึ่งเปิดโอกาสให้การเผยแพร่ความรู้และประสบการณ์มีช่องทางที่

หลากหลาย จึงเกิดบันทึกการเดินทางที่มีรูปแบบและกลวิธีการนำเสนอเนื้อหาใหม่ ๆ ขึ้นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานประเภทสารคดีท่องเที่ยวที่มุ่งนำเสนอความแปลกใหม่ของสถานที่ กิจกรรม ผู้คน หรือมุ่งแสดงทรรศนะส่วนตัวของผู้เขียนมากกว่าการนำเสนอเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทาง ตามลำดับวันที่และเวลา น่าสังเกตว่าเทคโนโลยีการถ่ายภาพทำให้บันทึกการเดินทางส่วนใหญ่มีภาพประกอบจำนวนมาก ภาพประกอบเข้ามาทำหน้าที่แทนถ้อยคำภาษาเพื่อถ่ายทอดทัศนียภาพ สถานที่ ผู้คน หรือประเพณีวัฒนธรรม ผู้เขียนจึงไม่จำเป็นต้องใช้กลวิธีทางภาษาเพื่อสร้างจินตภาพให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเสมือนได้ร่วมเดินทางไปกับผู้เขียนดังเช่นที่ปรากฏในเยอแนลอีกต่อไป

บันทึกการเดินทางที่เกิดขึ้นในสังคมร่วมสมัย ส่วนใหญ่มิได้นำเสนอเนื้อหาโดยระบุวันที่และเวลาตามลำดับอีกต่อไป ผู้เขียนมักจะเลือกนำเสนอเนื้อหาตามประเด็นที่ตั้งไว้ เช่น ถ้าเป็นบันทึกการเดินทางที่มีจุดประสงค์จะให้ป็นคู่มือแนะนำเที่ยว ผู้เขียนจะกล่าวถึงวิธีการเดินทาง ที่พัก ร้านอาหาร สถานที่ท่องเที่ยว ร้านขายของที่ระลึก ตามลำดับ ถ้าเป็นสมุดภาพบันทึกการเดินทางก็จะใช้รูปภาพและคำบรรยายภาพสั้น ๆ บันทึกการเดินทางบางประเภทเน้นการนำเสนอปรัชญาความคิดหรือมุมมองที่มีต่อโลกและชีวิตมากกว่าเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทาง อย่างบันทึกการเดินทางของ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล หรือ สารคดีท่องเที่ยวของนิวกลม เป็นต้น

เมื่อพิจารณากำเนิด พัฒนาการ และการคลี่คลายไปของเยอแนล อาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีประเภทเยอแนลเป็นรอยต่อในพัฒนาการของวรรณกรรมบันทึกการเดินทางของไทยซึ่งมีหลักฐานปรากฏมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เริ่มจากจดหมายเหตุระยะทางแบบเก่าซึ่งเป็นหนังสือราชการที่มีลักษณะเจาะจงหรือจำกัดกลุ่มผู้อ่าน มาสู่เยอแนลซึ่งเป็นบันทึกการเดินทางที่ตระหนักในคุณค่าประสบการณ์ของปัจเจกบุคคลและให้ความสำคัญแก่การแบ่งปันความรู้ในยุคที่การเดินทางเป็นกิจกรรมที่จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่ม แต่เมื่อการเดินทางท่องเที่ยวกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตสามัญ งานประเภทเยอแนลก็คลี่คลายไปทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ เกิดบันทึกการเดินทางประเภทอื่น ๆ อีกหลากหลายรูปแบบขึ้นมาแทน

6.3 ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องประเภทวรรณคดีเป็นการศึกษาที่ทำให้ผู้วิจัยได้ทบทวนลักษณะของวรรณคดีไทยหลากหลายประเภท จึงเห็นว่าวรรณคดีไทยมีลักษณะที่สัมพันธ์กันอย่างซับซ้อน การทำความเข้าใจ

เข้าใจวรรณคดีประเภทหนึ่ง ๆ เป็นไปไม่ได้เลยที่จะพิจารณาเฉพาะลักษณะของวรรณคดีประเภทนั้น โดยไม่ตระหนักถึงความสัมพันธ์กับวรรณคดีประเภทอื่น แม้คำว่า “ประเภท” จะมีนัยของการจัดจำแนก แต่ในกระบวนการจำแนกนั้น ผู้วิจัยจะต้องมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างประเภท เพื่อที่จะหา “รอยต่อ” หรือ “จุดตัด” ของงานแต่ละประเภทให้พบ ด้วยเหตุนี้การมองเห็น “ความเป็นประเภท” ของงานกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง นอกจากจะส่งผลต่อการนิยามความหมายและสร้างกรอบของประเภทแล้วยังทำให้เห็นภาพรวมของวรรณคดีกลุ่มอื่นที่มีลักษณะสัมพันธ์กับงานประเภทนั้นด้วย ดังนั้นการศึกษาเรื่องประเภทวรรณคดี ทั้งในแง่ของการแสดงให้เห็น “ความเป็นประเภท” ของงานที่ดูคลุมเครือ หรือ แสดงให้เห็นความเป็น “ประเภทย่อย” (subgenre) ในงานประเภทใหญ่ จะช่วยเสริมความเข้าใจลักษณะของวรรณคดีไทยให้แจ่มชัดยิ่งขึ้น ทั้งนี้ผู้วิจัยควรระวังความกังวลเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่องประเภทหรือ Genre ของทางตะวันตกไว้ก่อน แม้ว่าจะเป็นกรอบแนวคิดที่มีประโยชน์ และทำให้มองเห็นประเด็นต่าง ๆ ได้อย่างลึกซึ้ง กระนั้นความคิดเกี่ยวกับ “การจัดประเภท” ก็มีอยู่ในทุกวัฒนธรรมและมีความเป็นสากลมากพอที่จะทำให้คนในวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ มองเห็นการแบ่งประเภทโดยไม่ต้องพึ่งทฤษฎีมากนัก สิ่งสำคัญที่สุดคือ การอธิบายความเป็นประเภทโดยใช้ธรรมชาติของตัวบทและบริบทสังคมวัฒนธรรมที่ตัวบทเกิดขึ้นเป็นสำคัญ

บรรณานุกรม

- . (1981a). In *The new encyclopaedia Britannica III* (15 th ed.). Chicago: Encyclopaedia Britannica.
- . (1981b). In *The new encyclopaedia Britannica IV* (15 th ed.). Chicago: Encyclopaedia Britannica.
- . (1996).
- . (2005) (7 ed.). China: Oxford University.
- Morner, K., and Rausch, R. (Ed.) (1998) NTC's dictionary of literary terms.
- Quinn, E. (Ed.) (2000) A Dictionary of literary and thematic terms.
- กาญจนา นาคสกุล และคณะ. (2521). การใช้ภาษาไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- กำแพงเพชรอัครโยธิน. (2486). จดหมายเหตुरายวันการเดินทางไนอินโดจีนฝรั่งเศส พ.ศ.2461 – 2462. พระนคร: พระจันทร์.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2548). รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: CURSUA.
- จันทิมา, ธ. (2554ก). วรรณกรรมบันทึกการเดินทางของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล ในฐานะนิราศสมัยใหม่: จากการคร่ำครวญสู่การใคร่ครวญและปัญญา. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2470ก). พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ในปีมะเมีย พ.ศ.2425 กับปีมะแม พ.ศ.2426 และปีวอก พ.ศ.2427 รวม 3 คราว. พระนคร: โสภณพิพิธวรรณการ.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2470ข). ระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา เมื่อปีชวด พ.ศ.2421. พระนคร: โสภณพิพิธวรรณการ.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2475). ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู รัตนโกสินทรศก 109. พระนคร: โสภณพิพิธวรรณการ.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2484). พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรีและอัครานุกรมภูมิศาสตร์จังหวัดจันทบุรี. พระนคร: การพิมพ์ไทย.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2493). พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสลำน้ำมะขามเฒ่าและพระราชกระแสเรื่องจัดการทหารมณฑลกรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ 5. พระนคร: พระจันทร์.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2504ก). พระราชนิพนธ์จดหมายรายวัน เมื่อเสด็จประพาสชวาทครั้งหลัง. กรุงเทพฯ: CURSUA.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2504ข). พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค. กรุงเทพฯ: CURSUA.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2511). กลอนไดอริซิมทราบ ตามเสด็จไทรโยค โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี และกลอนนารีรมย์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2516ก). ระยะทางเที่ยวชวาทกว่าสองเดือน. กรุงเทพฯ: พระจันทร์.

- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2531ก). จดหมายเหตุเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5 (พิมพ์ครั้งที่ 29 ed.). กรุงเทพฯ: ครูสภา.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2550ก). พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 5 เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู รวม 4 คราว ร.ศ. 108, 109, 117, 120. กรุงเทพฯ: สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2557). พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชทานแต่ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ในเวลาที่ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. 2440. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ตำราภาษานูภาพ. (2469). เรื่องไปปลั่งกาทวีป. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานการ.
- ตำราภาษานูภาพ. (2514). นิราศนครวัด. พระนคร: แพร์พิทยา.
- ตำราภาษานูภาพ. (2550ค). ไปเมืองเตอร์กี. In เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค 1 – 5. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ทรงสรศักดิ์ นิลกำแหง. (2517). การบริหารงานจดหมายเหตุในประเทศไทย. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทิพากรวงศ์. (2481). พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2367 – 2394 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานการ.
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2556). กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ. กรุงเทพฯ: คบไฟ และ อ่าน.
- นริศรานูวัดติวงศ์. (2506). จดหมายระยะทางไปพิชฌโลก. พระนคร: พระจันทร์.
- นริศรานูวัดติวงศ์. (2539). จดหมายระยะทางไปแหลมมลายู ร.ศ.121. (ม.ป.ท.): มุลนิธินริศรานูวัดติวงศ์.
- นริศรานูวัดติวงศ์. (2550). เที่ยวเมืองพม่า. In เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค 1 – 5. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นริศรานูวัดติวงศ์. (2561ข). จดหมายระยะทางไปมณฑลราชบุรี. [ม.ป.ท].
- นริศรานูวัดติวงศ์ และ ตำราภาษานูภาพ. (2505). สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 4. กรุงเทพฯ: ครูสภา.
- นายคร่ำม. (2478). คนไทยในราชสำนักพระนางวิคตอเรีย. พระนคร: คณะเหม.
- ประชุมจดหมายเหตุโหร รวม 3 ฉบับ. (2551). กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 17 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 28 – 30). (2507). กรุงเทพฯ: ครูสภา.
- ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 19 จดหมายเหตุหอศาสตราคม แลเรื่องเสด็จทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่หัวากอ เมื่อรัชกาลที่ 4. (2463ก). พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
- ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. (2546). พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประเภทความเรียงเชิงอธิบาย. In ปิยราชกวินทร์ (pp. 1-21). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีดี พิศณุมิวดี. (2555ก). ประชุมจดหมายเหตุออกพระวิสุทสุนทร (โกษาปาน). กรุงเทพฯ: สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ.
- พิทยาลงกรณ์. (2513). ผสมผสาน ชุดที่ 2. กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น.
- ภูธร ภูมะธน. (2555ข). พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: จากความสนพระทัยในวิทยาศาสตร์สู่ความเป็นพระมหากษัตริย์นักดาราศาสตร์
- กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยดาราศาสตร์แห่งชาติ.

มูลนิธินิเวศวิทยาดัตช์. (2516ค). บันทึกเรื่องการเสด็จไปดูกิจการต่าง ๆ ในแหลมมลายูและประเทศพม่า ของเจ้าฟ้ากรมขุนนิเวศวิทยาดัตช์ อธิบดีกรมโยธาธิการ เมื่อ พ.ศ. 2431. กรุงเทพฯ: ประจักษ์การพิมพ์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2554ค). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554. Retrieved from

<http://www.royin.go.th/dictionary/> Retrieved [20 กันยายน 2561]

<http://www.royin.go.th/dictionary/>

วรรณศิริ ตั้งพงศัตติ. (2544). พระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

วิไลเลขา ถาวรธนาสาร. (2545ก). ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ศรีวรวงศ์. (2558ข). จดหมายเหตุระยะทางเสด็จพระราชดำเนินเลียบบมณฑลพิษณุโลกตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน ถึง วันที่ 5 สิงหาคม พระพุทธศักราช 2458. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์.

ศรีเสาวภาคย์. (2463ข). เสด็จประพาศไทรโยค พระพุทธศักราช 2431. กรุงเทพฯ: โสภณพิพรรฒธนากร.

ศิรินนท์ บุญศิริ (บรรณาธิการ). (2547). อุดมคติสาครมนมโคก พระราชนิพนธ์ระยะทางพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองเหนือเมื่อยังทรงผนวช เมื่อปีมะเส็ง จุลศักราช 1195 (พ.ศ. 2376). วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์ ฉบับพิเศษ, 26, 1-11.

ศิลปากร, ก. (2550ข). ชีวิตและงานของสุนทรภู่ ฉบับกรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่ (พิมพ์ครั้งที่ 10 ed.). กรุงเทพฯ: ศิลปสภา.

สรดี ใจสะอาด. (2542). จดหมายเหตุรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: ต้นเค้าการเขียนสารคดียุคแรกของไทย. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

สังฆทานันท์ สหาย. (2559). ยุวกษัตริย์ รัชกาลที่ 5 เสด็จอินเดีย (*INDIA IN 1872: As Seen by the Siamese*) (กัญฐิกา ศรีอุดม, Trans.). กรุงเทพฯ: มติชน.

สำนักนายกรัฐมนตรี. (2510). ประชุมจดหมายเหตุอยุธยา ภาค 1. (ม.ป.ท.).

สำนักนายกรัฐมนตรี. (2530). ประวัติโกษาปานและบันทึกการเดินทางไปฝรั่งเศส. (ม.ป.ท.).

สุดใจ จันทร์เวคิน. ((ม.ป.ป.)). การเยี่ยมเมืองฮานอย (ตั้งเกีย) โดยเครื่องบิน. พระนคร: อัสสัมชัญ.

สุทธาทิพย์, น. แ. (2501). ลายพระหัตถ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทพยรัตน์ศิริภูกุลินิ ถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตและบันทึกรายวันตามเสด็จพระราชดำเนินประพาศเกาะชวาครั้งที่ 2 ร.ศ.120 ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร. . [ม.ป.ท.].

สุนทรเทพกิจจารักษ์, พ. ท. จ. (2466). ระยะทางไปมณฑลภาคพายัพ พระพุทธศักราช 2465. พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร.

หม่อมราชโชทัย. (2553). นิราศลอนดอน จดหมายเหตุเรื่องราวทูตไทยไปประเทศอังกฤษในรัชกาลที่ 4. กรุงเทพฯ: ศยาม.

หอพพระสมุทวชิรญาณ. (2460). จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์ แลเมืองเบตาเวียครั้งแรก แลเสด็จประพาสประเทศอินเดีย. [ม.ป.ท.].

- หอพพระสมุทวชิรญาณ. (2467). จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสแหลมมลายู
คราว ร.ศ.109 ร.ศ.117 ร.ศ.119 ร.ศ.124 ร.ศ.128. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมาคาร.
- อภิเชษฐ กาญจนดิฐ. (2555ค). หนังสือแสดงกิจจานุกิจของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ การปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ของชนชั้น
นำไทย. In ส. ภ. และคณะ (Ed.), 100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 19 (pp. 55-
105). กรุงเทพฯ: สกว.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2531ข). ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย
ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ. 2475. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
อรัญญิกที. ((ม.ป.พ.)). จดหมายเหตุบางเรื่อง. พระนคร.
- อึ้งรี มูโอต์. (2558ก). บันทึกการเดินทางสำรวจราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลาง (ก. จรรย์
แสง, Trans.). กรุงเทพฯ: มติชน.
- อาทิมา พงศ์ไพบูลย์. (2547). คุณค่าของพระราชนิพนธ์ร้อยแก้วบันทึกประจำวันการเสด็จประพาสในประเทศของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย,
- อารดา กิระนันท์. (2542ข). การบันทึกภาพเขียนด้วยถ้อยคำภาษาในงานพระราชนิพนธ์ระยะทางเสด็จประพาสไท
โยค. วารสารภาษาและวรรณคดีไทย 16(ธันวาคม 2542), 94-108.
- เอกสารเสด็จตรวจราชการเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ร.ศ.111-117 (พ.ศ. 2435-2441). (2562). (เ. สัตยาวิมลพงศ์
Ed.). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์
วัน เดือน ปี เกิด	27 มกราคม 2531
สถานที่เกิด	จังหวัดนครนายก
วุฒิการศึกษา	อักษรศาสตรบัณฑิต พ.ศ. 2552 อักษรศาสตรมหาบัณฑิต พ.ศ. 2556
ที่อยู่ปัจจุบัน	3/37 หมู่ 5 หมู่บ้านภูผาล้อมเลียเมือง ต.บ้านใหญ่ อ.เมืองนครนายก จ. นครนายก
ผลงานตีพิมพ์	“เยอแนล” (journal): ลักษณะเด่นของตัวบทและความแตกต่างกับงาน ประเภทอื่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY